

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KØBSTADSTYRELSEN

I DANMARK

FRA KRISTIAN IV's TID
TIL ENEVÆLDENS OPHØR
(1619—1848)

AF

P. MUNCH

FØRSTE
DEL

KØBENHAVN
DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN

1900

KØBSTADSTYRELSEN I DANMARK

FRA KRISTIAN IV's TID TIL
DET 18. AARHUNDREDES MIDTE
(1619—1745)

AF

P. MUNCH

KØBENHAVN
DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN

1900

REPROGRAFISK GENUDGIVET OG FORLAGT AF
SELSKABET FOR UDGIVELSE AF KILDER TIL DANSK HISTORIE
KØBENHAVN
1977

ISBN 87 7500 868 8

**AFFOTOGRAFERET EFTER ORIGINALUDGAVEN OG GENOPTRYKT
I OFFSET PÅ SPECIAL-TRYKKERIET, VIBORG
1977**

FORORD.

Samtidig med denne afhandling udkommer som fortsættelse deraf »Købstadstyrelsen i Danmark fra midten af 18. aarhundrede til enevældens ophør (1745—1848)«. De to afhandlinger er udarbejdede under et og staar i nøje forbindelse med hinanden; delingen ved midten af 18. aarhundrede er foretaget mere af praktiske hensyn, end fordi der ved denne tid findes et skarpere skel i udviklingen end ved de andre aarstal, der begrænser de forskellige mindre tidsrum; rent formelt, i købstadstyrelsens former, sker i 1745 ingen ændring af betydning, men det er ganske vist i aarene deromkring, at den store tilbagegangs- og stilstandstid afløses af den fremgang, som siden er fortsat næsten uden afbrydelser.

Det emne, de to afhandlinger tilsammen omfatter, er danske købstæders indre forfatningsliv mellem 1619 og 1848, den tid, da det væsentlig bestemtes fra oven, af kongemagten. København er ikke medtaget, da udviklingen dér er af ganske særlig art; ikke heller de skaanske byer, der kun indtil 1660 fulgte den danske udvikling. Ogsaa Norges og hertugdømmernes byer ligger udenfor denne skildrings omraade.

Medens saaledes emnets ydre grænser kan angives ved aarene 1619 og 1848 og antallet, ialt 67, af danske provinsbyer

i 1848, er det vanskeligere at sige, hvilken del af disse byers historie, der er inddraget under det. Formaålet har været at komme til klarhed over selve styrelsen af byerne, at se, i hvis hænder den var lagt, og hvorledes regeringen fra oven, borgerne fra neden virkede med i den. Men til belysning heraf har det været nødvendigt at inddrage adskilligt, som mere eller mindre ligger paa grænsen af bystyrelsen. Dette gælder saaledes kirke- og skoleforhold, fattigpleje, brandvæsen og havnevæsen, skatteordningen ogsaa for statskatterne, indkvarteringen og borgervæbningen. Og endelig har det været fornødent at give et overblik over byernes materielle vilkaar, saaledes som disse udtrykkes gennem folketal og indtægter. Om alt dette gælder det imidlertid, at det kun er behandlet i store træk, og kun forsaavidt som det har betydning for styrelsen.

Det, der er tilstræbt, er ikke en beretning om begivenheder, ikke heller en tilstandsskildring, der gaar i enkeltheder. Hver bys historie kunde skrives omtrent som et lands med besked om dens personer og deres skæbne, om de begivenheder, som var deres værk, og de styrelsesformer, de skabte. Men dette maatte gøres by for by. Her har i stedet hensigten været at komme paa det rene med udviklingens hovedtræk, som de er fælles for alle byerne, og at se, hvorledes denne udvikling er bleven bestemt ved de ydre og indre politiske vilkaar, hvorunder land og folk til hver given tid har levet.

Endelig er her forsøgt en sammenstilling af de danske forhold med udlandets for at se, om vi dør genfinder de samme svingninger, og for at faa besked om, paa hvilken plads vort land staar mellem de andre. Denne undersøgelse er dog indskrænket til vore nabolande: Norge, Slesvig og Holsten og Sverige, samt de tre nuværende hovedlande: Frankrig, England og Preussen. Skildringen deraf er rent oversigtsmæssig og

hviler væsentlig paa hovedværkerne om hvert lands kommunale udvikling og paa de forskellige landes almindelige lovsamlinger.

Idet jeg udgiver disse to afhandlinger, takker jeg for den imødekommenhed, der under arbejdet er vist mig af embedsmændene ved rigsarkivet og provinsarkiverne, ligesom af de byembedsmænd, der har givet mig adgang til byarkiverne. Jeg bringer tillige min tak for det tilskud, der er ydet mig af den »Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse«, dels til udgifterne ved de rejser, dette arbejde har gjort nødvendige, dels til udgivelsen.

Frederiksberg, i Januar 1900.

P. Munch.

FØRSTE KAPITEL.

Middelalderligt købmandsstyre; statsmagtens og de menige borgeres voksende indflydelse. 1619—57.

I. Bystyrelsen nærmest før 1619.

»Eftersom vi tit oc ofte hafver met synderlig flid betractet oc ofverveiet, ved hvad middel oc maade kiøbstederne udi vore riger Danmark oc Norge kunde saa vel som udi andre fremmede kongeriger oc lande met mere oc støre næring, handel, trafiq tiltage oc sig forbedre saa vel som oc bedre justicie, ordning og policie udi dennem kunde erholdis, end som hidindtil sked er, da hafver vi tid efter anden noksom erfarit oc fornummit sligt til des at vere forhindrit meget af den aarsag, at nogle enkende faa udi hver kiøbsted øfrighedsbestilling betienendis den gantske næring, som samme steds falder, sig allene tileigner oc den gemene mand ved atskillige pratiqver derfra holder oc almufven fast efter deris eget tycke regerer oc under sig hafver. Da paa det saadant inconvenient oc misbrug udi tide kand remedieris oc forekommis, hafver vi for got anset denne efterskrefne forordning derom at lade udgaa«¹⁾, saaledes indleder kong Kristian IV sin store købstadlov af 7. april 1619. Disse ord rummer programmet for statsmagtens indblanding i vore byers styrelse i de følgende 2 aarhundreder. Vi tænker os ofte, at det blev enevældens gerning at lægge det kommunale

---

¹⁾ C. C. D. 3. bd. s. 563—64.

selvstyre øde; skinsyg skal den have vaaget over, at borgerne ingen indflydelse fik paa deres bys sager, saa de vænnedes af med at bekymre sig om dem, og derfor, da nye forhold i vort aarhundrede kom, manglede evnen til selv at styre. Modsat synes middelalderen os frihedens, selvstyrets gyldne tid, da frie borgere selv raadede, og vi har en følelse af, at de lande, der undgik enevælden, ogsaa beholdt det kommunale selvstyre og derigennem opdrog deres borgere til selv at forstaa, hvorledes deres sager skulde styres.

Denne opfattelse er, om ikke en fuldstændig fejltagelse, i det mindste en stor overdrivelse. Det moderne kommunale selvstyre, saaledes som man har det eller arbejder sig henimod det i den del af Evropa, der er med i tidens politiske udvikling, kan kendetegnes ved de tre ord: frihed, lighed og orden. Friheden findes, thi paa de styrende raads sammensætning øver byens borgere en afgørende indflydelse, og disse raad kan indenfor ret vide grænser beslutte paa egen haand. Men friheden er forbundet med ligheden, den er en frihed for alle; der sættes ikke skel efter indtægter eller efter næringsvej og levevis. Og friheden er begrænset af hensyn til den stat, hvoraf byen er en del; staten foreskriver visse fælles regler, ordensregler, hvorefter der skal styres i alle byer, og der er visse beslutninger af særlig betydning, bystyrelsen ikke kan fatte paa egen haand uden at spørge statsmagtens repræsentanter. Disse principer er endnu ikke konsekvent gennemførte, men den, der iagttager evropæisk kommunallivs udvikling fra 1830 til vore dage, kan ikke være i tvivl om, at denne er en stadig fortsat tilnærmelse dertil. Det gælder Frankrig og det gælder England, det gælder overalt.

Betragter man da fortidens udvikling som en forberedelse til nutidens forhold, bliver den maalestok, ud fra hvilken vi maa vurdere de forskellige tider, det standpunkt, man i hver af dem har naaet i tilnærmelsen til disse tre principers gennemførelse. — Middelalderligt købstadstyre, som det former sig henimod middelalderens slutning, rummer nu af disse kun friheden. Det var byens egne borgere, der styrede den, og de havde til daglig overfor statsmagten al den selvstændighed, de kunde ønske. Men lighed fandtes der intet af, friheden var

indskrænket til en snæver kreds af velstaaende købmandsslægter, der raadede saa nogenlunde enevældig over de andre. Og lige saa lidt fandtes der af lovbunden orden; hver by fulgte sine veje uden hensyn til det hele samfunds vel, og indenfor byen gjaldt magthavernes villie mere end faste regler. Det blev enevældens opgave ind i disse købstadsamfund at føre et saa stort maal af lighed og orden, som den evnede. Det kunde hænde, at midlet dertil blev saa stærk en tvang, at friheden hæmmedes derved, men det er ikke rigtigt, at enevælden vilde selve den kommunale frihed til livs; man kunde fuldt saa vel sige, at den fra først til sidst har plejet og hæget om borgernes indflydelse og medvirkning, om end ikke altid med stor iver og meget held. Men sikkert nok er det, at enevælden ikke er en 200 aars afbrydelse i et kommunalt selvstyre af noget lignende art som vort; middelalderligt købstadstyre ligger vort fjernere end enevældetidens, denne er ikke en afbrydelse men en forberedelse, en overgangstid. Det er dette, vi i det følgende skal se. —

I *middelalderens slutningstid*, ved aar 1500, samtidig med at herremændene naaede højdepunktet af deres magt, opad overfor kongerne, nedad overfor bønderne, havde ogsaa vore byers forhold faaet et overmaade aristokratisk præg. Der var for oven de styrende købmandsslægter, og der var under dem haandværkere og andre borgere, »menige almue«, som det hed. Saa skarpe som mellem herremand og bonde var grænserne selvfølkelig langt fra, ikke heller nær saa faste, men som forholdene fremtræder for os i tidens byretter, er dog overklassens myndighed stor, saa meget større, fordi den saa godt som ikke hænges af statsmagtens indblanding.

I hver by styrede et raad, borgmestre og raadsmænd, under medvirkning af en byfoged; nye medlemmer til raadet valgtes paa livstid af dette selv blandt borgerne, men saaledes, at haandværkere, der endnu arbejdede, betragtedes som udelukkede; ogsaa byfogden udnævntes oftest af raadet. Den medvirken af borgerne, der undertiden antydes, synes altid lidet betydningsfuld. Dette raad, der næsten helt sammensattes af de ansete købmandsslægter, styrede ikke blot byens almindelige forhold men var ogsaa sammen med byfogden dommere; deres myn-

dighed er byretternes stadige omkvæd. Staten kan nok ved given lejlighed gribe ind i styrelsen; for kongen eller lensmanden maa raadet bøje sig, naar han blander sig i sagerne; men dette er undtagelsen, det hænder kun, naar der er noget særligt paa færde; til daglig gør de styrende købmænd, som de vil.

Fra kong Hans's tid synes der imidlertid at være begyndt en vis gæring; borgerne var urolige, kongen greb oftere ind, søgte endog ligefrem at vinde bestemmende indflydelse i bystyrelsen¹). I det væsentlige gik raadene dog uskadte ud af disse farer, og da grevfejden endte 1536, var deres magt nogenlunde urokket. Det blev de følgende menneskealdre, der i al stilhed bragte omslaget. Statens tilsyn, udøvet af lensmændene, fik et om end løst lovmæssigt grundlag og udvidedes i praksis stedse, og borgerne begyndte at skabe sig særlige udvalg, med hvilke raadet maatte forhandle om vigtigere sager. Det er resultaterne af denne bevægelse, vi møder, naar vi spørger om tilstandene lige før 1619. — Disse kan nogenlunde oplyses; vi er nu inde i den tid, da vi ikke blot har regeringens ordrer men ogsaa for en del byer oplysninger fra deres egne arkiver, der viser, hvad der virkelig er foregaaet. For enkelte byer gaar oplysningerne tilbage omtrent til 1536, og de byer, hvor de vigtigste rækker af bøger, regnskaber eller breve begynder før 1619, er ialt 17. Adskillige af disse er dog lidet oplysende²).

Midtpunktet i styrelsen var og blev *raadet*. I spidsen for dette stod almindelig 2 borgmestre; kun København havde 4, medens en del mindre byer ofte nøjedes med 1. Hertil kom raadsmændene, som regel 8 i tallet. I større byer træffes dog indtil 12, og i mindre var tallet tit lavere; i det hele herskede der i den henseende stor vilkaarlighed; havde man, naar en borgmester eller raadmand traadte af, efter de andres mening enten ikke brug for flere eller ingen, der passede dertil, lod man uden videre pladsen ubesat, indtil der siden en gang kom en passende anledning til atter at gøre raadet fuldtalligt. Alt

---

¹) Smlgn. *Allen*: De tre nordiske Rigers Historie. 1497-1536. 4. del. 1. afdeling s. 101—110.

²) Smlgn. tillæg nr. II.

afgjordes efter fælles forhandling og afstemning af hele raadet; borgmestrene førte forsædet og havde en større del i besørgelsen af de daglige forretninger, ellers ikke større magt. Var begge to til stede, førtes forsædet af den, der var ældst som borgmester; ogsaa raadmændenes rang bestemtes efter den tid, de havde beklædt stillingen.

Om udnævnelsen af nye raadsmedlemmer findes beskeds i kancelliets brevbøger, dels i enkelte raadstueprotokoller. Fremgangsmaaden er overmaade vekslende, og det er vanskeligt at komme til klarhed over dens art, da der aabenbart i de anførte kilder ikke berettes om alt, hvad der hørte til en saadan udnævnelse; brevbøgerne talte om det, kongen var med til, raadstueprotokollerne om, hvad der foregik ude i byen. Ud af det hele former sig dog indtrykket af visse hovedregler. Borgmestrene valgtes som før af raadet, næsten altid blandt dets egne medlemmer, men hertil kom efterhaanden stadfæstelse af kongen og samtykke af borgerne. Begge dele var endnu oftest kun af formel betydning, raadet fik næsten altid sin villie; kun sjældent anvendtes fremgangsmaader, der lod borgernes eller kongens indflydelse træde stærkere frem. Raadmændene valgtes af raadet med endnu større frihed; de kongelige stadfæstelser træffes her kun undtagelsesvis, og borgernes samtykke synes, naar det overhovedet søgtes, at være betragtet som rent selvfølgeligt¹⁾.

Valgene gjaldt nu overalt paa livstid, men man synes at have betragtet det som givet, at kongemagten ved stridigheder kunde gribe ind og om fornødent afsætte raadsmedlemmer. Derimod opfattedes hverken afsættelser af lensmanden, af raadet eller af borgerne som gyldige. Raadsmedlemmerne havde ikke udenvidere ret til selv at træde tilbage; de maatte søge raadets

---

¹⁾ Eksempler paa udnævnelse af borgmestre og raadsmænd vil kunne efterses i K. B. efter registret der. Desuden hos *P. V. Jacobsen*: s. 70—78; *Kinch*: II s. 232, 33, 36, 308—9, 618 og flg.; *Hübertz*: I s. 132; *Køge R. P.* 1596—1600 under $\frac{27}{7}$ 1599; *Helsingør R. P.* under $\frac{19}{6}$ 1555, $\frac{17}{1}$ 1564, $\frac{22}{7}$ 1565, $\frac{22}{1}$ 1566, $\frac{27}{6}$ 1566, $\frac{30}{8}$ 1566, $\frac{25}{2}$ 1572, $\frac{26}{5}$ 1578, $\frac{18}{1}$ 1579, $\frac{10}{8}$ 1579, $\frac{20}{7}$ 1588, $\frac{23}{7}$ 1591, $\frac{27}{7}$ 1598, $\frac{1}{5}$ 1614, samt *Randers*: Bysbog med fortegnelser over borgmestre og raadsmænd fra 1573.

eller kongens samtykke¹⁾). Raadets medlemmer toges saa godt som udelukkende indenfor købstædernes overklasse; denne bestod aldeles overvejende af købmændene, men kunde dog ogsaa omfatte velstaaende avlsbrugere og lignende, der da regnedes til købmandslavet, skønt de ingen forretninger drev. Den gamle regel, der udelukkede haandværkere, som vedblev deres arbejde, fulgtes endnu i praksis; der findes vel raadsmedlemmer, efter hvis navne man træffer tilføjet betegnelsen for et haandværk, men dette turde som regel kun hentyde til, at en af vedkommendes forfædre havde haft dette erhverv eller til hans egen tidligere forretning; hyppigt er det heller ikke. Paa den anden side kunde det hælde, at mænd af den lavere adel optoges i raadet, men det var sjældent og synes at være hørt op, efterhaanden som klasseadskillelsen blev skarpere. Ingen af disse undtagelser ændrer da den hovedregel, at det er byernes overklasse, købmandsstanden, fra hvilken raadene udgaar²⁾.

Foruden raadet fandtes i hver by en *byfoged*. Almindelig staaer denne i rang og anseelse lavere end raadsmændene; byfogderne tages ikke af det samme øverste lag; de er vel ikke haandværkere, men de findes dog som regel ret langt nede paa skattelisterne. Overalt gælder dette dog ikke; i Helsingør er byfogden medlem af raadet, deltager i dets møder, hvad der end forhandles om, hans og raadets handlinger berettes indtil 1612 i samme bog; der er raadsmænd, der bliver byfogder, og byfogder, der bliver borgmestre. Et lignende forhold spores i Køge, og udtrykkene i hyldingsbrevene tyder paa, at det har været ligesaa andre steder: endnu 1636 er der byer, hvor dette er tilfældet, saa det udtrykkelig maa forbydes³⁾.

Byfogdernes udnævnelse foregik paa lignende maade som borgmestrenes, og ogsaa ved afsættelse og opgivelse af stillingen

¹⁾ Se derom i *K. B.* efter registrene samt *P. V. Jacobsen*: s. 71 og 87—92.

²⁾ Smlgn. herom *P. V. Jacobsen*: s. 79—83; *A. Crone*: »En Odense Borgmester i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede» og »De Bogense Herremænd» i *Samlinger til Fyns Historie og Topografi*. 3. bd. s. 219 og flg. og 9. bd. s. 289 og flg.; *Paludan-Müller* i tidsskrift »For Litteratur og Kritik» II s. 181 (Odense) og *Engelstoft* s. 95 og flg.

³⁾ Se Helsingør R. P. indtil 1612; Køge R. P. 1606—8; *P. V. Jacobsen*: s. 76—78; forordning af ¹⁴ 1636.

var fremgangsmaaden den samme. Det synes dog, at kongemagtens indblanding her har været noget stærkere, hvilket hang sammen med, at byfogden til en vis grad betragtedes som kongens repræsentant i byen¹⁾.

Hverken raadsmedlemmerne eller byfogderne var embedsmænd i den forstand, hvori vi nu opfatter dette ord. De opdrages ikke til deres stilling gennem en særlig uddannelse; det er borgere, der er voksede op i byen mellem de andre, deres rigdom og deres anseelse, ikke eksaminer, skaffer dem styrelsen. Og ikke heller lever de af stillingerne. Lønninger findes ganske vist; der er til raadsmedlemmer og byfogder ofte henlagt noget af byens jord, de har andel i visse bøder, og faar for en del af de retshandlinger, de foretager, en mindre betaling; byfogden har ogsaa sine steder lidt fast løn. Men alt dette bliver aabenbart til meget lidt. Vigtigere var det vistnok, at de var fritagne for en del skatter og andre borgerlige byrder; for de rigeste købmænd var det vel ikke lidet. Men hovedsagen var dog den indflydelse, stillingerne gav; ikke med penge men med anseelse og magt lønnedes datidens øvrigheds personer, men ganske vist forstod de fleste af dem at omsætte denne magt i penge. Hvor store indtægter de fik, hvor meget fritagelser og rettigheder var værd, kan ikke med nogen sandsynlighed angives, og endnu mindre kan der siges noget bestemt om den fordel, den forøgede indflydelse bragte dem. Det staar dog fast baade, at de vedblev at drive deres forretninger og væsentlig levede af dem, og at øvrighedsstillingerne søgtes med iver, betragtedes som attraaværdige²⁾.

Nær under øvrigheden stod *by- og raadstueskriveren*, der udfærdigede skrivelser og førte de forskellige bøger, som det efter recessen af 1551 var pligt at føre, og hvoraf en del virkelig ogsaa blev førte. Udenfor København har jeg ikke i nogen by truffet mere end én saadan; den samme mand var overalt skriver baade for raadet og byfogden, baade i kommunale sager

¹⁾ Eksempler se foruden *K. B.* efter registre; *P. V. Jacobsen*: s. 72—73 og 75—78; Helsingør R. P. ¹⁷/₁ 1564, ³⁰/₈ 1566, ²²/₇ 1588, ²¹/₇ 1598 og Helsingør T. 1611—12 under ²¹/₁₀ 1611.

²⁾ En del indtægtslister er samlede hos *P. V. Jacobsen* s. 92—104. De vil kunne suppleres, men uden at man faar mere ud af det.

og i retssager. Byskriveren antoges i alle kendte tilfælde af raadet, der saa aftalte lønnen med ham dels i rede penge, dels saaledes, at han fik en vis betaling for bestemte udfærdigelser. Det var almindelig ogsaa næringsdrivende borgere men mindre velstillede, og lønnen var for dem aabenbart af ikke ringe betydning.

Byøvrighedens omraade omfattede dels styrelsen af byens almindelige anliggender, dels byens retspleje. Den styrende myndighed var henimod 1619 hos raadet alene; havde byfogden del deri, var det som raadmand.

Denne magt gjaldt for det første byens *pengevæsen*. Det var raadet, der skønnede over, hvilke arbejder der skulde udføres, hvad der i det hele skulde foretages, undertiden efter forhandling med borgerne. Det var derefter dem, der gjorde op, hvor mange penge der vilde medgaa for aaret eller til et eller andet bestemt arbejde, og i overensstemmelse dermed fastsatte skattebeløbet. Dettens ligning paa borgerne synes fra først af raadet ogsaa at have besørget alene, men henimod 1619 var den almindelige fremgangsmaade, at ligningen foretoges af raadet sammen med et vist antal borgere. Fra før 1619 kender jeg ligningsmaaden fra 6 byer, og det er i alle disse denne; desuden ses den, trods den ny regel i 1619, efter dette aar endnu at være anvendt i 5 andre byer, saa den sikkert kan betragtes som almindelig før den ny lovgivning¹⁾.

Opkrævningen af skatten besørgetes ved underordnede borgerlige ombud, fjerdingsmænd, rodemestre, kvartermestre, forskellige i navne, i funktionstid og i hverv i de forskellige byer. De udnævntes af raadet og brugtes af dette ogsaa til at udføre andre hverv paa byens vegne, saaledes at kalde borgerne sammen og lignende.

Modtagelsen af pengene og regnskabsføringen synes tidligere at have været besørget af raadet selv ved et eller flere

---

¹⁾ Helsingør R. P. 1566—70 under $\frac{13}{12}$ 1568 og $\frac{11}{4}$ 1570; Helsingør K. R. 1585—86 og flg.; Koge K. R. 1612 og flg.; Ringkøbing: Skattebog 1602—14; samt videbrev for Ringkøbing gengivet i *Frost: Beskrivelse over Ringkøbing* (1817) s. 19; Ribe: Skattebog 1609—21; Vejle: »Mandtalsregister 1602» og *Friis Edwardsen: Beskrivelse af Skielskoer Kiøbstad* s. 71 og 72. Se om de 5 byer ndfr. s. 41.

af dets medlemmer, der undertiden kaldtes »kæmnere«. I løbet af 16. aarhundrede blev imidlertid hovedreglen, at en eller 2 borgere af raadet udnævntes til kæmnere og da overtog hele dette hverv, en ændring, der i ikke ringe grad indskrænkede raadenes vilkaarlighed paa dette omraade¹⁾. Kæmnerne aflagde regnskab under meget forskellige former enten til raadet eller til raadet og nogle borgere; hvilken af fremgangsmaaderne, der har været den almindelige, og om der i denne tid er foregaaet nogen forskydning deri, ses ikke; sandsynligheden taler vel for, at borgerne ogsaa her er kommet bedre med. Disse borgere udtoges imidlertid ofte af raadet, og det var vedblivende dette, der sad inde med den største myndighed ogsaa paa dette omraade²⁾. Kæmnernes hverv indskrænkedes ikke til regnskaberne; ofte ledede de byens arbejder, og det var tit dem, der førte processer paa byens vegne; de mødte nogle steder paa bytinget sammen med byfogden, synes undertiden at have været med i bytingsretten; formodentlig var deres hovedopgave da at varetage byens interesser og passe paa, at den fik sin andel af bøderne³⁾.

Raadets myndighed over byens pengevæsen fik en stærkt forøget betydning derved, at de almindelige statsskatter udskreves med bestemte beløb hos de forskellige byer, saaledes at det overlodes raadet, hvorledes det vilde skaffe pengene. Disse skatter optoges da ligefrem mellem byens andre udgifter, behandlede som disse⁴⁾.

---

¹⁾ Se eksempelvis Helsingør R. P. 1576—80 under ¹⁰/₉ og ⁵/₁₀ 1579 og 1603—4 under ¹²/₁₂ 1603; Kolding R. P. 1586—1631; Randers: Bysbog; Ringkøbing: Skattebog 1602—1614; *Engelstoft*: s. 254—55; C. C. D. ²⁴/₉ 1590; K. B. ²⁵/₂ 1551; *Isberg*: Bidrag til Malmø Stads Historie II a s. 8 (Malmø 1897).

²⁾ Ekspl. paa regnskabsaflæggelsen se Aalborg: Bysbog s. 45 og flg.; Faaborg R. P. 1592—1644; Helsingør K. R. 1567—83 og Helsingørs skatteregnskaber for 1610—19 i R. A.; Kolding: Kæmnerprotokol 1586—1631; Ringkøbing: Skattebog 1615—49 under ³⁰/₁₂ 1618; *Kinch*: II s. 707 og, fra tiden efter 1619 men paa den gamle vis, K. R. for Odense og Varde.

³⁾ Se *Wulff*: Kommunale Bestillingsmænd i Aalborg i ældre Tid, i *Jydske Samlinger* I, bd. 7, s. 97—135; *Kinch* II, s. 641—43, *Engelstoft*: s. 254—55.

⁴⁾ Se derom *P. V. Jacobsen*: Fremstilling af det danske Skattevæsen under Kongerne Christian III og Frederik II (Kbhvn. 1833), s. 98—107.

Ligesom raadet bestemte, hvad der skulde foretages, og hvorledes pengene skulde bringes til veje, havde det overledelsen af selve byens arbejder og forretninger under udførelsen; det benyttede til denne byskriveren, kammernerne, fjerdingsmændene og endelig de vægtere og bytjenere, der de fleste steder fandtes, og som altid udnævntes af raadet. Ogsaa byens *politi*, ordenens overholdelse, hørte under raadet; almindelig besørgetes alt dertil hørende gennem byfogden under raadets tilsyn.

Markvæsnet, som var af ikke ringe betydning, idet byens jorder, der overalt dreves ved fællesdrift, i en del byer udgjorde en meget vigtig indtægtskilde, synes, efter de opbevarrede videbrevs uklare udtryk og de senere forhold, at have hørt under raadet; almindelig lod dette det nærmere tilsyn udføre ved markmænd, som det selv udnævnte. *Havnevæsnet*, omsorgen for byens havne og broer, hørte ligefrem under de almindelige byanliggender, saavel som *brolægningen*.

Borgervævningen, der fandtes i alle byer, stod under raadets ledelse. De større mønstringer foregik dog ofte i lensmandens nærværelse, og anførselen tog raadet ikke selv men udnævnte dertil særlige høvedsmænd, fændriker, korporaler o. s. v. Til statens hærvæsen ydedes undertiden skiibe med besætning, undertiden udskreves baadsmænd og af og til ogsaa andet mandskab; det var i saa fald raadet, der ordnede det¹⁾.

Medens forholdene paa disse omraader var ordnede efter gammel skik og brug, og i denne tid kun ændredes skridt for skridt, gjaldt der paa de tre kommunale grænseomraader: fattigvæsen, kirke- og skolevæsen samlede regler fra tiden nærmest efter reformationens indførelse.

For *fattigvæsnet* gaves ved recesserne 1536 og 37 og kirkeordinansen 1539 regler, der i de følgende aar dels gentoges, dels nærmere udformedes. Fattigvæsnet byggedes vedblivende paa godgørenhed, men denne ordnedes. Understøttelsen ydedes dels ved optagelse paa et af de ved legater stiftede og oprettede hospitaler, dels ved ligefremme pengebidrag af de penge,

---

¹⁾ Se derom: *P. V. Jacobsen*: Borgervævningen i Danmark, i: *Nyt historisk Tidsskrift*, I bd., s. 129—227 og 3 pakker mønstringsruller i R. A. for aarene 1505—1653 samt talrige eksempler i raadstueprotokollerne.

der indkom ved indsamlinger, navnlig i kirkerne, eller endelig ved den ret til at tigge, som gaves værdige trængende, der da forsynedes med et bestemt tegn. Hospitalerne fik særlige forstandere, som stod under tilsyn af raadet, provsten og sognepræsten, og under overtilsyn af bispen og stiftslensmanden; de tilsynshavende valgte forstanderne. Indsamlingen og uddeelingen foretoges af 2 fattigforstandere i hver by, valgte af og under tilsyn af de samme som hospitalsforstanderne. Betler-tegnene uddeltes af raadet. Disse regler fulgtes nogenlunde, men den hele fattigpleje forsømtes dog i høj grad¹⁾.

Kirkeforholdene ordnedes ved recessen 1537 og kirkeordinansen 1539. Præsterne skulde vælges af raadet, selv hvor dette ikke før havde haft denne ret; deres kundskab skulde prøves af superintendenten, udnævnelsen bekræftes af lensmanden. Kirkernes økonomiske forhold styredes efter tidligere skik af kirkeværgere, der aarlig udnævntes af raadet blandt byens borgere; deres regnskab aflagdes for raadet, provsten og præsten. Der førtes dog et overtilsyn, som fra 1582 udøvedes af lensmændene. Ved Ribeartiklerne 1542 fastsattes, at borgerne skulde yde det fornødne til præsterne, naar de dertil henlagte indtægter ikke forsløg; denne præsteløn optoges i saa fald blandt byens almindelige udgifter. Reglerne fulgtes saa nogenlunde; paa visse punkter afveg man dog i skik og brug fra dem; saaledes deltog ret almindelig menigheden eller nogle af den i præstevalget²⁾.

Om *skoleværsnet* bestemte kirkeordinansen 1539, at der i hver by skulde være en latinskole, hvis forstander udnævntes af provst, præst og »de bedste i raadet«, og saa selv udnævnte sine hørere. Der haves dog eksempler paa, at raadet udnævnte baade forstandere og hørere efter overenskomst med provst og præst³⁾. Der maatte i hver by kun være en latinskole, ingen

¹⁾ Se herom foruden forordningerne en del eksempler i raadstueprotokollerne og *M. H. Nielsen: Fattigværsnet i Danmark 1536—1708 i »Aarboeg for dansk Kulturhistorie 1897«*.

²⁾ Se saaledes kgl. breve af $\frac{1}{7}$ 1557 og $\frac{6}{8}$ 1557 i *Rordam: Danske Kirkelove*, s. 503—4, Helsingør R. P. $\frac{12}{7}$ 1566, $\frac{9}{8}$ 1614; Nakskov »Perlestikbogen« (Nakskov byarkiv), s. 1073 og flg. om et valg 1617.

³⁾ Helsingør R. P. $\frac{12}{7}$ 1566, $\frac{29}{2}$ 1600, $\frac{9}{4}$ 1606.

»danske og tyske« skoler. Derimod skulde øvrigheden sørge for, at der var »skriveskoler« for dem, der ikke kunde lære latin, og disse stod alene under raadet. Udgifterne til latin-skolerne bares dels af deres legatkapitaler og ejendomme, dels af byen, til de andre skoler alene af byen, alt stadig blandt de almindelige byudgifter.

Paa alle disse tre nyordnede omraader bevarer da raadet den største myndighed; det er den handlende, ledende part, men det virker dog sammen med præst eller provst under tilsyn af højere myndigheder. Borgerne har efter lovgivningen ingen, efter skik og brug ringe indflydelse.

Udenfor den egentlige kommunale styrelse laa raadets ret og pligt til at gribe ordnende ind i byernes *næringsliv*, en ret, der kunde anvendes til at skaffe dem og deres nærmeste megen fordel. Den store myndighed, de gamle stadsretter her gav raadene, udvidedes endog ved det 16. aarhundredes lovgivning; regeringen vilde jo nu ordne og forbedre, og det maatte ske gennem byøvrigheden. Ved siden af den særlige styrelse og retspleje var det, der kendetegnede en købstad, den forret til handel og haandværk, som de fleste af dens indbyggere, dens egentlige borgere besad. Dette bevarede og fæstnedes. Efter recessen 1536 maatte kun købstadborgere drive handel, efter den af 1537 skulde endog alle haandværkere paa landet flytte til byerne undtagen grovsmede, tømmermænd, murmestre, skindere og de, »der laver sko kun til sig selv«, samt skrædere, der kun syr vadmæl. Retten til at drive disse kødstadnæringer var afhængig af borgerskab; dette uddeltes af raadet, men det synes at have været betragtet som givet, at noget nær enhver, der ønskede det, kunde faa det; der betaltes visse borgerskabspenge derfor til raad og byskriver, altid af fremmede og i nogle byer ogsaa af borgersønner, hvis forpligtelse til at betale dog stadig vedblev at være genstand for strid. Borgerskabet var selvfølgelig ikke betingelse for at tage bopæl i en by; der fandtes i hver by en, oftest dog lille, kreds udenfor borgerne: gejstlige, skolelærere, undertiden adelige o. s. v.; de var ikke byens rette borgere, stod udenfor dens kommunale liv. Om virkelig alle de næringsdrivende borgere tog borgerbrev, er ikke godt at sige; i senere tider herskede i den henseende den

største uorden, men man faar i det mindste for de større byer det indtryk, at det i denne tid skete i større omfang, ret regelmæssig. — Overfor disse borgere havde nu raadet en vidtstrakt myndighed til at gribe ind i deres næringsliv. Medens recessen 1537 endnu overlod hver borger at drive, hvilket haandværk han ønskede, fastsattes det 1540 efter købstædernes ønske, at enhver skulde have et bestemt haandværk, og at ordningen deraf skulde foretages af raadet efter forhandling med oldermændene og nogle af de ældste borgere, og 1551 paalagdes det raadene at sørge for, at de forskellige haandværk fandtes i byen, og at fastsætte bestemte priser for varerne. Da lavsvæsnet hævedes 1613, skulde raadet tage skraaerne i forvaring og sørge for, at de ikke fulgtes. Recessen af 1615 paalagde dernæst raadet lignende hverv for øl og vin, som de i forvejen havde for haandværksvarerne. Alle disse regler var yderst vanskelige at gennemføre og overholdtes kun delvis; men i nogen grad skete det, og de bevarede protokoller vidner om, at beskæftigelsen med næringslivet var en meget anseelig del af raadets virksomhed. —

En ikke mindre vigtig del af byøvrighedens gerning end selve styrelsen var *retsplejen* med de forskellige hverv, som stod i forbindelse dermed. Ved 1619 var der, saa vidt vides overalt, indtraadt en adskillelse mellem raadstueretten og byretten. Den første holdtes af raadet, i hvis møder retssager behandledes side om side med de kommunale; ved disse sidstes drøftelse var undertiden en del af borgerne til stede, ved de første som regel kun de i sagen personlig interesserede. Retsagerne refereredes i de saakaldte raadstueprotokoller, de kommunale anliggender undertiden sammen med retssagerne i disse, undertiden udskilte i særlige »bysbøger«. Bytingsretten beklædtes af byfogden med 8 stokkemænd som en slags vidner, udnævnte aarlig eller for kortere tid af raadet eller undertiden af byfogden, dog saaledes at de ved forfald kunde sende andre borgere i stedet; borgerne havde adgang til møderne.

Grænserne for de to retters omraader var højst uklare, ingen fast regel gjaldt derfor, og skik og brug var meget vaklende. Som hovedindtryk kan det dog fastholdes, at de større sager kom for raadet; fandt byfogden en sag, som først var

indbragt for ham, egnet dertil, henviste han den til raadet, ligesom de sager, byfogden rejste som anklager, paadømtes at dette. Gjaldt det dødsdom, skulde efter recessen af 1551 raadet altid sidde til doms sammen med byfogden. Afgørelsen af, hvad der hørte under den ene eller den anden ret, var iøvrig yderst tilfældig; det bestemtes efter hensigtsmæssighedsgrunde i den enkelte sag. En stor del af sagerne endte uden dom ved mægling, og i det hele synes navnlig raadene i stort omfang at have fungeret som forligskommissioner; opnaaedes forlig ikke, henviste man da ofte sagen til domsmæssig afgørelse ved bytinget. Fra gammel tid mente adskillige byer at have den saakaldte landstingsret; medens ellers byfogdens og raadets domme kunde appelleres til landstingene, appelleredes byfogdens afgørelser her til raadet, og dettes domme hørte da direkte under kongens retterting. En forordning af $\frac{6}{6}$ 1586 begrænsede dette til København, Malmø og Ribe.

Højst ubestemt var det ogsaa, hvem der skulde besøge de øvrige retslige handlinger: skifter, eksekutioner, udstedelse af skøder og pantebreve, optagelse af syn, tingsvidner o. s. v. Det almindelige synes dog at have været, at skifterne hørte under raadet, medens resten besørgedes af byfogden, om fornødent sammen med et vist antal paa bytinget udtagne borgere. Kongelige forordninger og andre bekendtgørelser oplæstes ofte begge steder, men det væsentlige var kundgørelsen paa bytinget, hvor borgerne var til stede i større tal, og som holdtes langt hyppigere og regelmæssigere, de fleste steder en gang ugentlig. I det hele hørte hovedmassen af de retslige handlinger under byfogden. Denne sørgede ogsaa for udførelsen af dommene under et vist tilsyn af raadet. Det paalaa ligeledes byfogden at opkræve kongens andel i retsbøder og tilsvarende kongelige indtægter, for hvilke han da gjorde regnskab til rentemestrene. Det var i det hele hans pligt at paase kronens rettigheder, og dette er vel grunden til, at han stadig til en vis grad opfattedes som dens repræsentant.

Medens raadet saaledes endnu staar som kernen i den hele hystyrelse med den afgørende myndighed, bliver der dog plads for nogen og aabenbart en stigende medvirkning af *borgerne*. Denne øvedes fra gammel tid gennem *raadstueforsam-*

linger af alle borgere. Efter de former, raadet anvender i sine udtalelser, efter hele dets optræden har man indtrykket af, at der altid, maaske som et minde om meget ældre forhold, levede en vis forestilling om, at det i og for sig rimelige var, at alle borgere var med ved afgørelsen af byens sager; det er i principet paa deres vegne og med deres vel for øje, at raadet handler, og i vigtige sager faldt det naturligt at spørge borgerne om deres mening. I de forøvrig ikke mange byer, hvor de opbevarede protokoller giver nogenlunde besked derom, ses det da ogsaa, at saadanne borgermøder har været et ikke helt usædvanligt led i byernes styrelse, og spredte træk fra andre byer peger i samme retning. Hvor borgerne skulde med, var en skønssag, raadet afgjorde, men der var visse sager, hvor de næsten altid spurgtes. Saaledes ved valg og hyldinger af konger og tronarvinger; i byernes valg- og hyldingsbreve nævnes 1584, 1608 og 1610 i henholdsvis 52, 49 og 37 af 58 byer »menige borgere« som tilstedeværende ved brevets udstedelse. Udtryksmaaden er dog saa ubestemt, at det ikke med vished kan siges, hverken om de menige borgere i disse byer virkelig alle har haft adgang til mødet, eller om de i de andre ikke har været med; foruden raadet eller nogle af dets medlemmer har altid et vist antal borgere beseglet eller underskrevet brevene, og det kan godt være, at man sine steder ved »menige borgere« kun har tænkt paa disse, medens det omvendt en del steder, hvor kun de omtales, er meget muligt, at de enten er valgte af borgerne, eller at disse ogsaa var med ved mødet. Som regel stod dog vistnok disse møder aabne for alle¹⁾. Derimod synes det, efter de faa træk, jeg kender fra før 1619, ved valg af fuldmægtige til rigsdage, møder om skatter eller om næringsforhold og lignende fælles forsamlinger for forskellige byer, at have været det almindelige, at valget foretoges af raadet sammen med et snævrere udvalg af borgere.

Et andet tilfælde, hvor borgernes samtykke som regel søgtes, var vedtagelsen af de saakaldte vider og vedtægter. Det fulgte af byernes almindelige ret til at afgøre deres sager paa egen haand, at de kunde fastslaa visse regler for deres styrelse

¹⁾ Se samlingerne af valgbreve og hyldingsbreve i R. A. for 1584 nr. 39, 42, 45, 47, for 1608; 62, 64 ab, 66, 69; 1610: 75 ab, 78 ab, 81 ab, 84 c.

og for ordenens overholdelse med straf for overtrædelse. Dette benyttedes i stort omfang, og saadanne vedtægter fastsattes da ved overenskomst mellem raadet og borgerne eller sjældnere et udvalg af disse; de betragtedes som bindende for begge parter. Det kunde ogsaa hænde, at man søgte kongens bekræftelse i følelsen af, at de derved blev fastere¹⁾. Desuden deltog borgerne af og til i valg af raadsmedlemmer, byfogder, skattelæggere og forskellige borgerudvalg; regnskaberne forelagdes sine steder for borgerne paa møder, de alle havde adgang til, og undertiden fandt raadet det formaalstjenligt at forhandle med dem om skatteforhøjelser, om bymarken eller et eller andet mere betydningsfuldt byen vedkommende, alt dog udelukkende efter raadets skøn, og uden at der derfor gjaldt enten regler eller nogenlunde faste vaner.

Om disse borgermøder har øvet noget indflydelse er det endnu vanskeligere at sige; beretningerne lyder som regel paa, at de »samtykte«, hvad raadet foreslog, og sandsynligheden taler for, at det almindelige har været, at raadet ene eller i forbindelse med en del ansete borgere udarbejdede forslagene, som borgerne da antog, i de allerfleste tilfælde uden blot at drøfte dem; modstand derimod har hørt til undtagelserne. Hvor stort deltagernes tal har været, vides der kun lidet om; i Aalborg ses det, at der ved regnskabsaflæggelsen 1569—74 møder omkring 50, en enkelt gang 107 borgere, i Viborg underskrives hyldingsfuldmagten 1610 af 111, medens borgervæbningen i de to byer 1583 og 1588 er henholdsvis 419 og 213²⁾; nogen maale-

---

¹⁾ Ekspl. paa saadanne vedtægter: Køge R. P. 1596—1600 under $\frac{25}{10}$, 1596; Ringkøbing: Skattebog 1602—14: 1604 og i *Frost*: Beskrivelse over Ringkjøbing s. 19 og flg. for 1611; Sæby $\frac{14}{2}$ 1571 i C. C. D.; Randers $\frac{1}{1}$ 1609 i *Neckelmanns*: Om Kommunevæsnet s. 147 og flg., Aarhus $\frac{22}{2}$ 1548 i *Hübertz*: I s. 140 og flg., Varde 1571 og 1604 i *Jydske Samlinger VI* s. 248 og flg.; Aalborg 1549 i *Jydske Samlinger II* s. 118 og flg., givet af raadet med »flere dannemænd«; Vejle fra tiden mellem 1608 og 15, givet af raadet og »24 af vore fornemme medborgere«, i Vejle: Bysbog 1627—50 s. 3; Svendborg 1572 og 1619, givet af raadet og 24 borgere, se *Begtrup*: Beskrivelse over Svendborg (Odense 1823) s. 19—20; Skagen $\frac{8}{7}$ 1611, se *Skagens T.* $\frac{19}{2}$ 1627; Kallundborg $\frac{12}{5}$ 1615 i bysbogen.

²⁾ Aalborg: Bysbog s. 47—52, Viborg hyldingsbrev 1610 og *P. V. Jacobsens* artikel om »Borgervæbningen« s. 200.

stok for deltagelsen giver dette vel ikke, men det synes dog, at borgerne ofte er mødt i ret anseeligt tal, vistnok dog mere for at faa besked om, hvad der skulde ske, end for selv at øve indflydelse derpaa. Hvem der retmæssig havde adgang til disse møder vedblev at staa uklart lige til 1837; egentlig var det vel kun de næringsdrivende borgere, eller, rigtig strængt taget, den del af dem, der havde opfyldt den pligt at tage borgerbrev, men af og til finder man anvendt det videre udtryk »borgere og indbyggere«, og sikkert er det, at ogsaa ikkeborgere kom med, naar der forhandlede noget, som de var særlig interesserede i. Det ses ikke, at der ved forhandlingerne er gjort nogen som helst forskel paa købmænd og haandværkere.

Det laa i sagens natur, at jo mere indviklede byens anliggender blev, des mindre mulighed var der for, at disse tilfældig sammensatte forsamlinger kunde yde noget virkeligt bidrag til spørgsmaalenes løsning; det var derfor ganske rimeligt, at raadene fremfor at forhandle med dem søgte raad og samtykke hos snevrere *udvalg* af byens »bedste og fornemme borgere«. Dé forstod sig paa sagerne, og havde man deres tilslutning, behøvede man næppe at frygte indvendinger fra de andre. Det er til disse udvalgs fremkomst og voksende betydning, fremgangen i borgernes indflydelse i 16. aarhundrede knytter sig. I by efter by viser de sig i løbet af dette aarhundrede og i begyndelsen af det 17., medens de forrige aarhundreders stadsretter, og hvad der ellers er opbevaret fra den tid, intet som helst indeholder om saadanne udvalg. Det tør da antages, at disse er opstaaede indenfor denne periode, skønt man saa godt som aldrig finder deres opstaaen omtalt. Det regelmæssige tal for dem er 24, og »24 mænd« er datidens almindelige betegnelse derfor, men sine steder er medlems-tallet dog betydelig mindre.

De to hovedkilder til oplysning herom er raadstueprotokollerne og bysbøgerne og fuldmagterne i valg- og hyldingsbreve mellem 1584 og 1655. De første giver kun besked om et mindre antal byer, men her kan ofte udvalgets art og betydning bestemmes, medens man ud fra fuldmagterne tit har stor vanskelighed ved at afgøre, om de borgere, der skriver under,

optræder som et udvalg paa borgernes vegne eller kun er tingsvidner om brevets udstedelse.

I aarene før 1619 har jeg udenfor hyldingerne truffet de 24 nævnte som et udvalg, der i kommunens anliggender handler i borgernes navn, i Ribe, Aalborg, Stege, Randers, Stubbekøbing, Grenaa, Helsingør, Viborg, Svendborg, Nakskov, Skagen, Køge, Vejle, Kallundborg, Horsens, ialt 15 byer. Efter hyldingernes udtryk, den regelmæssighed, hvormed de 24 gaar igen ved de forskellige lejligheder, og ved sammenstilling deraf og af de senere tilstande, mener jeg desuden at kunne slutte, at de 24 mænd henimod 1619 har forekommet i 11 andre byer: Næstved, Roskilde, Slagelse, Skelskør, Nykøbing F., Middelfart, Odense, Nykøbing M., Skive, Aarhus og Varde. De træffes da i alle mere anseelige byer og en stor del af de mindre.

I endnu 24 byer optræder imidlertid ogsaa ved hyldingerne af og til udvalg paa borgernes vegne men med vekslende tal og saaledes, at de findes ved en hylding, er forsvundne ved den næste eller afløste af borgere, der udtrykkelig optræder som tingsvidner. I en enkelt af disse byer, Faaborg, er der den ejendommelighed, at der andet steds aarlig omtales et udvalg paa 16 medlemmer, medens man i hyldingerne først 1655 træffer et udvalg omtalt og da kun paa 8. I de andre 23 byer kendes udvalgene derimod kun fra hyldingernes ubestemte omtale, og om end denne viser, at disse udvalg i enkelte tilfælde er optraadte paa borgernes vegne, kan det ikke, selv hvor deres tal er 24, deraf sluttes, at det i disse byer har været en blot nogenlunde fast skik at spørge borgerudvalg. Bortset fra de bornholmske byer er Holstebro, Korsør og Kolding de eneste, hvor intet spor træffes af lignende udvalg; i Kolding udstedes dog fuldmagtsbrevene med et tingsvidne af 24 borgere.

Det kan da siges, at der i saa godt som alle byer har været ved at danne sig den vanø at lade mindre udvalg optræde som borgernes repræsentanter, og at der har været nogen tilbøjelighed til at fæstne dette i form af 24 mands raad, men at den hele bevægelse dog har været lidet udviklet. Selv om de byer, hvor vi ved lidt nærmere besked om de 24, gælder dette. Fuldt udviklet vides denne institution kun at have været i Ribe og Randers. Her valgtes de 24 aarlig, og det

var da de samme 24, raadet aaret igennem havde at gøre med¹⁾. I 8 andre byer: Helsingør, Køge, Næstved, Skelskør, Nykøbing F., Middelfart, Horsens, Vejle, vides det derimod, at de er udtagne for det enkelte bestemte tilfælde; i de 6 af disse ses dette af hyldingerne, i Køge og Helsingør derimod af talrige eksempler i raadstueprotokollerne, og her er det endda saa, at medens 24 vel er det almindeligste tal, kan det gerne hænde, at der sammenkaldes lidt flere eller lidt færre. Det er dog nogenlunde de samme navne, der gaar igen ved de forskellige lejligheder, især i Ribe og Randers, en naturlig følge af, at den kreds, indenfor hvilken der var tale om at vælge, var ret begrænset. Selve valgmaaden er, saa vidt oplysningerne tillader at bedømme den, yderst vaklende; i Ribe og Randers fremgaar intet sikkert derom af de benyttede udtryk; i Helsingør og Køge vælges de en gang af borgerne, udtages en anden gang af raadet, og dette synes ogsaa andre steder at have været ret almindeligt. Den kreds af borgere, hvortil de hørte, var efter maaden, hvorpaa de omtales, at dømme ubetinget byens »bedste og fornemste borgere«, men dette omfattede her ikke alene købmandsstanden. Haandværkernavnene er saa talrige blandt dem, at der ikke er tvivl om, at der er virkelige haandværkere med, hvilket da ogsaa ses deraf, at nogle af dem undertiden udtrykkelig nævnes som oldermænd og bisiddere. Det synes, at købmændene saa godt som altid var lige saa mange som eller flere end haandværkerne, hvilket var uforholdsmæssigt efter antallet men naturligt, fordi de gennemgaaende var langt mere indflydelsesrige og velstaaende. Maalet var aabenbart at høre deres mening, som havde noget at sige; det var i første række købmændene, men et fyldigt udtryk for borgernes stemning fik man dog ikke uden ogsaa at spørge talsmænd for de største eller, endnu bedre, alle lav. Ellers er der intet spor af, at lavene som saadanne har øvet nogen indflydelse paa bystyrelsen.

Hvilke anliggender udvalgene havde med at gøre, gjaldt

---

¹⁾ For Randers fremgaar det med sikkerhed af listerne i Randers bysbog 1544—1620, for Ribe af udtrykkene i bysbogen 1614, 1615 og 1624 »24 mænd, som dette aar tilforordnet var«; smlgn. *P. Adler*: Efterretninger angaaende Byen Ribe i Ribe lærde skoles program 1844, s. 26.

der ingen regler for; lovgivningen beskæftigede sig saa lidt med dem som med raadstuemøderne, og heller ikke byvedtægter fandtes derom. Bestemmende var da alene raadets villie og byens skik og brug. I Ribe var deres indflydelse stor; ingen vigtigere sag afgjordes uden forhandling med de 24, saa man vil her kunne tale om en ligefrem medbestyrelse; i Helsingør var forholdet noget lignende men dog ikke slet saa udpræget; i de andre byer, hvor oplysningerne tillade at dømme derom, var derimod de 24's betydning langt ringere; kun sjældent synes de dør at være spurgte, og i meget vigtige sager anvendtes ofte i stedet raadstueforsamlingerne. En ting af stor betydning, som de en del steder regelmæssig har været med til sammen med raadet, er skattelægningen. Til en vis grad traadte de i stedet for raadstuemøderne; man afgjorde med dem en række noget mindre spørgsmaal, som der ikke var grund til at ulejlige hele borgerskabet med, eller mere indviklede sager, hvis drøftelse paa et almindeligt borgermøde vilde været ørkesløs. Det ser dog ud til, at de intet sted har fortrængt borgermøderne. I Ribe er disse ganske vist ret sjældne, i Helsingør derimod vedblivende talrige. Ofte indkaldtes alle borgere til behandling af en sag, men de 24 tilsagdes personlig, og det var med dem, den egentlige forhandling fandt sted, hvorpaa saa de andre gav deres samtykke.

Om anvendelsen af saadanne udvalg henimod periodens slutning har været i fremgang eller tilbagegang, tillader stoffet ikke at afgøre. 24 mænd, under en eller anden form, omtales i hyldingerne 1584 i 21, 1610 i 27 byer, men der kan ikke derfra sluttet noget bestemt. At udvalgene skulde være kommet frem i kamp med raadene som resultat af en oppositionel borgerbevægelse, er der intet spor af; lige saa lidt af, at borgerne skulde have opfattet det som en indskrænkning i deres magt, at disse ansete borgere spurgtes i stedet for alle. Alt synes at være gaaet i stilhed, bestemt af rent praktiske grunde, uden at nogen af parterne har haft noget indtryk af magtvinding eller magttab i den anledning.

Ved siden af disse forhandlinger med borgerne eller deres talsmænd om byens almindelige forhold, var det ogsaa almindeligt, at raadet forhandlede med de enkelte grupper af borgere

om de regler, det gav for udøvelsen af netop den gruppes næringsvej, priserne for varerne og andet lignende.

Af ikke ringe betydning var det endelig, at raadet til udførelsen af dets beslutninger i stort omfang maatte benytte *borgerlige ombudsmænd*. Af lønnede undergivne havde raadet kun faa; der var byskriveren, et par vægttere, et par bytjenere maaske, og undertiden en skarpretter, men af disse stod egentlig kun bytjenere i al almindelighed til øvrighedens raadighed, medens de andres virksomhed begrænsedes til bestemte omraader. En mængde ting maatte derfor udføres ved dertil udtagne borgere. Størst betydning havde af disse kærnerne; de udtoges som regel af raadet men kun for ét aar, og da de var saa godt som ulønnede, og der maatte tages vederhæftige mænd dertil, betød dette, at hvervet gik paa omgang mellem de mere velstaaende borgere. Dernæst var der skatteopkræverne, der oftest synes tagne blandt de mindre velstillede borgere. Hertil kom saa en hel række enkelte hverv, borgere udtoges til: at have opsyn med marken, efterse ildsteder, holde syn over byens ejendomme, udføre alt byen vedkommende arbejde o. s. v. Dette forhold lammede vistnok noget raadets handlekraft, men efter tidens opfattelse var borgerne i alle saadanne tilfælde forpligtede til at udføre, hvad der blev paalagt dem. At nægte det vilde være uretmæssig at unddrage sig en borgerlig tyngde, som det var hver borgers pligt at bære saa godt som at betale skat.

Borgernes deltagelse indskrænkedes ikke heller til den kommunale styrelse; ogsaa i *retsplejen* havde de del. Mindre betød det vel i den henseende, at de 8 stokkemænd eller tingmænd mødte som vidner paa bytinget, og at borgernes tilstedeværelse ved forhandlingerne der opfattedes som naturlig. Vigtigere var det, at i en del baade af raadets og byfogdens domme deltog borgernavn, der dømte om skyld eller uskyld; det var efter sagens art 8, 12, 16 eller 24, udtagne i én del af landet aarlig, andre steder for de enkelte sager; vi møder her en lignende forskel som ved 24 mands udvalgene, der maaske heror paa en oprindelig forbindelse mellem disse navn og de kommunale udvalg, en forbindelse hvorom dog intet kan fastslaas. Ogsaa til en række andre retslige handlinger

var borgerudvalg med. Snart afgav de tingsvidne om et eller andet, snart gav de en øvrighedsperson eller en anden borger vidnesbyrd om hans karakter og hans optræden i byen; og endelig udtoges til deltagere i syn, vurderinger og eksekutioner et vist antal borgere til at besørge det sammen med byfogden.

Som formerne for borgernes deltagelse i styrelsen og deres kontrol overfor raadene var lidet udviklede, saaledes gælder dette formerne for *tilsynet fra oven*. I grunden var baade kongens og lensmandens, i hvert fald kongens ret til at gribe ind nogenlunde ubegrænset; princippet høg over høg beherskede tidens tankegang, og der fandtes ikke meget af retslige skranker, der sikrede borgerne mod højere myndigheds indblanding. Men i virkeligheden var denne ringe, fordi man savnede midlerne til at give den et nogenlunde regelmæssigt præg. Der var skabt en taalelig ordnet centralregering af folk, der til en vis grad følte sig som statens repræsentanter, men denne havde ikke en embedsstand besjælet af lignende forestillinger under sig. Skulde statsmagten med en art regelmæssighed gribe ind i hystyrelsen, da maatte det ske gennem de adelige lensmænd, og disse havde maaske nok tilegnet sig visse embedsmæssige fornemmelser, men meget vidt gik dette ikke. Deres styrelse var en styrelse ved befolkningens mest ansete mænd som raadmandsslægternes i byen; deres private anliggender var og blev hovedsagen, embedsgerningen et bihverv, som de passede i ny og næ, men hvoraf de næsten helt forsømte de dele, hvor forsømmelsernes følger ikke traadte iøjnefaldende frem. Og dette gjaldt i høj grad den tilsynsret overfor byerne, der efterhaanden overdroges dem.

Langt tilbage i tiden havde det været saa, at bestemte byer af en eller anden grund lagdes under en lensmand, der fik dem i »forsvar« eller i »befaling«. En almindelig regel herom bragte en kongelig skrivelse af 17. oktober 1547. Denne udviklede, at der i byerne skete stor uret og ofte var strid mellem raad og almue, og da kronens ret led derved, skulde lensmændene have tilsyn med de nærmeste byer. Efter den dertil hørende liste fik 27 lensmænd 49 byer under sig; de bornholmske og 6 andre af datidens byer, hvoraf 3, som ikke rigtig regnedes med, mangler; derimod er Søborg, der senere

ikke regnes til byerne, med blandt de 49¹⁾. 8. juli 1561 udførtes dette nærmere i et nyt brev. Lensmændene skulde paa grund af de mangfoldige klager over uenighed blandt borgerne, have byerne i forsvar. De skulde paase, at raadmænd og byfogder passede deres gerning, at borgerne opførte sig rigtig overfor raadet, og at dettes medlemmer saa vel som byfogderne var folk, der var kongen og byen nyttige, »saa at hver mand maa vederfares lov og ret og vor og kronens ret ikke forsømmes«. Derfor skulde alle lyde lensmanden og henvende sig til ham, naar der var noget at klage over. 49 byer fordeltes blandt 25 lensmænd; ingen af disse fik tilsyn med mere end 4, 12 kun med én by hver. Af byerne mangler her som 1547 Bornholms og de 3 samme smaabyer Maribo, Rødby og Mariager, samt 2 andre. Der vedblev dog at være megen vaklen i hele forholdet, og man træffer senere breve om enkelte lensmænds forhold til bestemte byer, der ikke synes at forudsætte, at der i forvejen gjaldt en samlet regel herfor. Det omfang, bestemmelserne gav tilsynet, var særdeles stort, der kunde indenfor det rummes den mest vidtgaende indblanding; men det var tillige særdeles ubestemt og fremtvang ikke ved paalæg om enkeltheder en udførelse af tilsynshvervet. Dette blev da ogsaa kun i meget ringe grad udført; protokollerne fra denne tid taler overmaade lidt om lensmændene; det kan hænde, at en lensmand eller hans ridefoged giver møde paa raadstuen og er med at afgøre en sag, men det er da vistnok altid en bestemt sag, han ønsker at ordne, et almindeligt tilsyn med hystyrelsen spores ikke. Det er dog ikke usædvanligt, at lensmanden optræder paa kongens vegne ved udnævnelsen af byernes øvrighedspersoner, og desuden blev lensmændene i stigende grad mellemlid mellem regeringen og byerne. En stor del af regeringens ordrer for flere byer sendtes gennem lensmændene, medens andre blev ved at gaa lige til raadene, og naar der var stridsspørgsmaal oppe et eller andet sted, som krævede regeringens indgriben, da skete denne som

---

¹⁾ Se *P. V. Jacobsen*, s. 38, og hans: *Det danske Skattevæsen*, s. 99: listen findes ved brevet i Sjællandske Tegnelser II under ¹⁷/₁₀ 1547. Til byerne i de skaanske provinser er i ovenstaaende tal intet hensyn taget.

regel gennem lensmanden, undertiden dog saaledes, at det overdroges ham at ordne det sammen med et par andre adelsmænd. Paa kirke- og fattigvæsnets omraade var tilsynet mere gennemført; det øvedes der dels af stiftslensmanden og bispen, dels af lensmanden¹⁾.

Det samlede indtryk af tilstanden før 1619 bliver da, at kernen i bystyrelsen endnu er raadet; dette er den handlende myndighed, det har fortidens vaner for sig, og selv hvor nye regler skulde indskrænke dets magt, nyder det netop i kraft af fortidens forhold gavn af den ringe overholdelse af lövene, der i de tider er reglen. Raadene udgaar vedblivende fra byernes overklasse; det er den, alt kommer an paa. Men ved siden deraf træder allerede nu kongemagten fra oven, borgerne fra neden frem og øver deres indflydelse; dennes omfang er med de tarvelige oplysninger, der findes, overmaade vanskelig at bestemme, men det kan dog med sikkerhed fastslaaes, at den er i stigen, og det synes, at de to bevægelser efter forholdenes natur er kommet til at fremme hinanden; det er tit brydninger i byerne, der giver kongemagten anledning til indgriben, og denne bliver da ret ofte til gavn for den svagere part, der ellers ufejlbarlig vilde bukket under. Store stridigheder bringer dog udviklingen ikke; naturligvis kan man i denne tid som i andre tider finde vidnesbyrd om strid mellem borgerne og deres øvrighed, om raad, der ikke er tilfredse med deres lensmænds optræden, og om andet lignende, men det er netop ikke mere end i andre tider. Hovedindtrykket er, at det er af praktiske grunde, uden strid og uden at nogen af parterne forstaar betydningen, at de første svage skridt bort fra det middelalderlige købmandsstyre sker i det aarhundrede, der ligger forud for 1619

II. *Kristian IV's købstadlovgivning 1619—43.*

Som dansk lovgivning i aarene efter grevefejden og reformationen danner det første store skridt fremad mod det

---

¹⁾ Smlgn. ovfr. s. 10—11. Se iøvrig om lensmændenes stilling til byerne P. V. Jacobsen, s. 35—66.

nye statsliv, hvor staten griber ordnende ind til værn for de mange, imod de øverste lags tilfældige forrettigheder, saaledes skete det næste skridt med Kristian IV's lovgivning. For købstædernes vedkommende var dette uden sammenligning større.

Det afgørende i denne henseende var *forordningen af 7. april 1619*. Fra hvem tanken om denne er kommet, hvilke drøftelser der gik forud, og om man har søgt sig forbilleder i noget andet land, derom vides intet. Det ses kun, at der i forvejen foretoges undersøgelser af en del byers forhold. I 1618 sendtes til København, Malmø, Helsingør, Slangerup, Køge, Slagelse og Korsør nogle adelige kommissærer, forskellige for de forskellige byer, hvem det paalagdes sammen med dertil udtagne borgere at undersøge byens regnskaber for de foregaaende aar for at se, om de stadige klager var berettigede. Undersøgelsen kom de fleste steder til at gaa en halv snes aar tilbage, og en del af de indsamlede oplysninger er bevarede¹⁾. Der fremkom dog intet særlig mærkeligt, og der kan ikke spores nogen nævneværdig forbindelse mellem dette og forordningens bestemmelser. Undersøgelserne fortsattes sine steder, efter at forordningen var kommet, og det kan ikke bestemt siges, at de har noget med den at gøre; sandsynligt er det dog, at de har haft deres grund i planerne om en ny købstadlov, og det var i god overensstemmelse med tidens sædvanlige fremgangsmaade, at de alligevel indskrænkedes til et mindre antal byer omkring ved København.

Selve forordningen udstedtes af kongen uden omtale af rigsraadets deltagelse i overvejelserne og den indlededes med det tidligere omtalte hvasse angreb paa rigmandsstyret og med løfte om at fremme de fattiges tarv til fordel for byernes næringsliv²⁾. Den gik derfra over til en række regler for den kommunale styrelse.

---

¹⁾ Se ordre om undersøgelse i Køge, Korsør og Slagelse i Sjællandske Tegnelse under $\frac{3}{12}$ 1618, for Helsingør $\frac{5}{3}$ 1618. Beretning om undersøgelsen for Malmø for 1605—18 findes blandt »Indkomne Breve» i R. A. under $\frac{10}{7}$ 1618, for Helsingør, Slangerup og Køge blandt kammeregnskaber i R. A. henholdsvis for 1610—17, 1606—18 og 1592—1617.

²⁾ Se ovenfr. s. 1.

Raadets sammensætning blev næsten uforandret. Der skulde være en, to eller flere borgmestre, fire, seks eller flere raad-mænd efter forholdenes krav; udnævnelsen foretoges af kongen, om han selv var til stede, ellers af lensmanden, alene eller efter samraad med raadet efter hver bys hidtidige skik. Det er det gamle med en betydetig stærkere betoning af kongens og lensmandens deltagelse. Men indenfor raadet skulde der fremtidig foregaa en aarlig omveksling, det ene aars første borgmester skulde næste aar afløses af anden borgmester eller, om ingen saadan fandtes, af øverste raadmand, medens han selv fik pladsen som nederste raadmand, saa der foregik et stadigt kredsløb. Det skulde ske ved fastelavn, og lensmanden skulde møde for at paase overholdelsen deraf, med mindre han var lovlig forhindret. Afgik nogen i aarets løb, rykkede den næste op i hans plads men kun for den tid, den afgaaede havde tilbage. Forklaringen af disse bestemmelser maa søges i mistilliden til raadsmedlemmernes redelighed. Sad den samme mand stadig som borgmester, bødes der ham, mente man, let adgang til at misbruge stillingen, og dette troede man nu at hindre ad denne vej. Skridtet var dog kun halvt; det, der virkelig kunde faaet betydning, et skifte ikke indenfor raadet men af raadets medlemmer, laa udenfor tidens muligheder¹⁾.

Hvem der kan blive borgmestre og raadmand bestemmes der intet om, men man forudsætter, at enhver borger kan det; alle borgere er forpligtede til at modtage valg til disse hverv saa vel som til byens andre bestillinger; kun er skippere og andre søfolk samt visse haandværkere fritagne, hvis de ikke selv vil, en bestemmelse, der beror paa, at deres erhverv kan nødvendiggøre længere tids fraværelse fra byen. Afsættelse kunde fremtidig finde sted, naar nogen fandtes udygtig paa

---

¹⁾ Denne omskiftning har i vore dage tiltrukket sig en fransk forfatters beundrende opmærksomhed. I *d'Avenels: »Richelieu et la monarchie absolue»,* 4. del s. 229 (Paris 1890), fremhæver forfatteren, under udviklingen af det middelalderlige kommunalstyres efter hans mening fortræffelige ordning, denne danske bestemmelse som et mønster herpaa. Sin viden derom skylder han: *Les vogages au Danemark de monsieur Des Hayes de Courmenin par le Sieur P. M. L.* (Paris 1664), hvor der s. 47—49 gives en lidt uklar skildring af forholdene i Helsingør.

grund af »svaghed, alder, armod af hans egen forsømmelse og uduelighed forårsaget, eller uvittighed eller og beskyldes for uflittighed, utroskab eller andet saadant.« Lensmanden skulde da indberette til kongen, og denne afgøre sagen uden den vidtløftige procesførelse, som forudsættes hidtil at have været anvendt i saadanne tilfælde. Træde tilbage efter eget ønske kunde man kun efter kongelig bevilling. Enhver tiltale mod et raadsmedlems gode navn og rygte, ære og op-rigtighed medførte suspension, til sagen var afgjort.

Saaledes søgte man at forbedre selve raadet, men sam-tidig skabtes en ikke ringe kreds af borgerlige myndigheder, udrustede med anseelig magt og støttede ved lensmandens tilsyn, for hvilket der nu gaves detaillerede regler.

Først og fremmest ordnedes *regnskabs- og ligningsvæsnet*. *Kæmnerne*, en eller flere, skulde overalt tages blandt de for-nemste borgere. Anden januar hvert aar skulde raadet ud-nævne dem, og samme dag skulde forrige aars kæmnerne møde med deres regnskaber. Inden 14 dage skulde disse være gen-nemsete og undersøgte af lensmanden, 2 raadmænd, udnævnte dertil af lensmanden, og nogle borgere, hvis udnævnelse man har glemt at bestemme noget om. Var lensmanden forhin-dret, skulde i stedet borgernes nye talsmænd, takserborgerne møde. Hvem der saa skulde udtage de to raadmænd, be-stemtes der intet om. I saa fald skulde dog ved lensmandens hjemkomst regnskabet forelægges ham. Kæmnerne var an-svarlige for de fejl, der fandtes i det.

Disse bestemmelser var ikke uden tilknytningspunkter i det bestaaende. Borgerlige kæmner fandtes allerede de fleste, maaske alle steder, og det var ikke ualmindeligt, at der gjordes regnskab i nogle borgeres nærværelse. Nyt var derimod lens-mandens meget vidtgaaende tilsyn og reglernes faste udform-ning. Hidtil var regnskabet bleven aflagt ved lejlighed, naar kæmneren fik det færdigt, og selve regnskabstiden var ube-stemt, om den end i de fleste byer som regel gik fra en hel-gendag i det ene aar til den samme i det næste. Nu havde man en for alle byer fælles dato til aflevering af regnskabet og en fast tidsfrist for revisionen.

En fuldstændig nyskabning af langt større betydning var

takserborgerne. Hver tredie januar, hed det, dagen efter kæmnerudnævnelsen, skulde hele borgerskabet mødes og vælge 2, 4 eller flere takserborgere blandt byens gode forstandige borgere, som havde boet der en rimelig tid og kendte forholdene. De saaledes valgte takserborgere skulde saa den første søgnedag i februar ligne byens skatter med hjælp af forrige aars kæmnere, der sad inde med særlige erfaringer om borgernes kaar. Takserborgerne selv skulde svare samme skat som forrige aar, med mindre deres vilkaar i aarets løb var forandrede iøjnefaldende. I saa fald skulde lensmanden udnævne to borgere til at taksere dem. Borgerne skulde have lejlighed til at gøre sig bekendt med ligningen og til at føre klage over den; mulige klagemaal skulde afgøres af lensmanden og en borgmester og 2 raadmænd, udnævnte af ham dertil, dog saaledes, at disse ikke selv ændrede taksten men gav takserborgerne tilhold derom. De samme fire skulde forøvrig gennemgaa hele taksten, og opdagedes det da, at takserborgerne begunstigede nogle som tak for, at disse før havde gjort ligesaa mod dem, eller i forventning om, at de fremtidig vilde gøre det, da skulde de tiltales for utroskab. I lensmandens forfald skulde raadet sørge herfor, og hvis de forsømte det, straffes som medskyldige.

Disse regler betød et stort fremskridt; vel var en del steder allerede før nogle borgere tagne med paa raad om ligningen, men der var et stort spring derfra til at overlade det hele til borgere, frit valgte af de andre, medens raadet helt fjernedes, og man i stedet fik en, efter reglerne, meget skarp kontrol under lensmandens ledelse. Dette var helt nyt; der kendes fra den foregaaende tid intet eksempel paa saadanne selvstændige takserborgere. Paa det punkt af hystyrelsen, der uden sammenligning interesserede borgerne mest, var de nu sikrede, saa vidt lovgivningen kunde gøre det. De havde faaet de talsmænd, der lige til sidste halvdel af 18. aarhundrede blev det vigtigste middel for borgerne til at øve indflydelse paa deres bys styrelse.

En anden nyskabt borgerlig myndighed af ikke ringe betydning var *overformynderne*. Det er med dem, forordningen begynder, og der lægges den aller største vægt paa deres stil-

ling. Skiftevæsnet havde hidtil været under raadet; de umyndige fik efter visse regler formyndere af deres slægt eller, om de ingen slægtninge havde, der vare nære nok, da udnævnte af raadet, og disse forvaltede saa formuen under raadets tilsyn; adgangen for dette til at drage fordel heraf var let. Det befaledes nu, at der i hver by skulde indsættes som overformyndere to »fine og fornemme borgere, som temmelig ere til alders og vel ved formue.« Deres hverv blev i raadets sted at have tilsyn med forvaltningen af de umyndiges midler ligesom i det hele med børnenes forhold og forældrenes behandling af dem. Lensmand og raad skulde vælge dem for 4 aar, saaledes at den ene skiftede hvert andet aar, saa der altid var en gammel til at sætte den ny ind i sagerne. Blev nogen ubrugelig paa grund af »armod, varig sygdom og skrøbelighed, alderdom og uforstand, drik eller anden letfærdighed,« skulde lensmanden indberette det til kongen, der saa afgjorde, om afsættelse var nødvendig, og om der skulde rejses tiltale. Overformynderne fritoges for alle andre byens bestillinger, medens de beklædte posten, og ogsaa siden for byfoged og kæmnerhverv, saafremt nogen anden brugelig kunde faas dertil; desuden fik de visse skattebegunstigelser. Toges nogen af raadet hertil, indtraadte han, efter at overformyndertiden var forbi, paa ny i raadet, idet den, der i mellemtiden havde været der i stedet for ham, saa traadte tilbage. De samme, der kunde undslaa sig for at være medlemmer af raadet, var ogsaa fri for overformynderhvervet. En betydning, der svarer til den megen anseelse, forordningen ødsler paa overformynderne, fik disse ikke, men ogsaa her var dog grunden lagt til fremtidens ordning.

Derimod gælder dette ikke de *overkøbmænd*, forordningen indførte. Der skulde i hver by, hvor der fandtes nogen handel, aarlig den 1. marts af købmændene vælges en overkøbmand. Han skulde være forpligtet til hver dag indenfor en bestemt time at afgøre tvistigheder handelssager vedkommende, saaledes at hver af parterne valgte en købmand til dommer, og overkøbmanden saa var opmand. Han skulde dog ikke behandle kriminalsager, var overhovedet ikke »ret dommer« men »underhandler«; var han selv indviklet i en sag, skulde raadet udnævne en eller to i hans sted.

Om byernes *andre bestillingsmænd* saa vel som om bytjenerne, fastsattes det, at deres antagelse, afskedigelse og løn skulde afgøres af raadet og takserborgerne under lensmandens tilsyn; kun om en ejendommelig ny post, oversættere af fremmede sprog, bestemtes, at raadet skulde ansætte dem men afskedige dem igen, hvis de ikke tilfredsstillede flertallet af købmændene. Det synspunkt, hvorfra man rettelig burde gaa ud ved udnævnelserne, angaves i ordene »ligesom ingen for rigdom, medhold, slægt og svogerskabs skyld skal til nogen bestilling navngives, saa skal ikke heller nogen for ringe anseende maa forbigaa, om de ere dygtige og sig ikke mod vor den augsburgske konfession modvillig stiller og af et fredsomt godt gemyt ere.« Det er omkvædet i den hele forordning, og i god sammenhæng hermed forbødes de gæstebud paa byens eller egen bekostning, hvormed raadet hidtil havde fejret udnævnelser af slægt og venner til et eller andet. Endelig tilstræbtes en forøget retfærdighed ved, at skattefrigørelserne fast begrænsedes; kun for den aarlige skat og for vagthold i fredstid skulde formynderne, og, hvor det hidtil havde været tilfældet, raadsmedlemmerne være fri; ligeledes formanedes borgmesteren og byfogden til retfærdighed ved udskrivningen af skibsfolk, haandværkere og baadsfolk, en formaning, der fik vægt ved straffetrusler mod dem, der advarede eller begunstigede nogen.

Som slutning paa det hele stod saa et almindeligt paabud til lensmændene om at passe paa, at disse regler fulgtes.

Denne forordnings betydning er dobbelt. Den udvider paa den ene side i høj grad borgernes magt overfor raadet, og fra ende til anden bæres den af kravet om lige ret for alle borgere. Men samtidig forøges i ikke mindre grad statens magt, saaledes som denne udøves gennem lensmanden. Dennes deltagelse er ikke blot et tilsyn men en vidtstrakt medbestyrelse, medens det tillige skarpt hævdes, at det er i kongens navn han optræder, og afgørelsen i vigtige sager forbeholdes kongen selv. Ejendommeligt er det, at de to former for borgernes medvirkning, der allerede fandtes: raadstueforsamlingerne og de 24 mænd, ikke i mindste maade har tildraget sig lovgivernes opmærksomhed; de nævnes end ikke. Det tyder

baade paa, hvor ringe fasthed disse former havde naaet, og paa, at der ikke forud for forordningen var gaaet meget indgaaende undersøgelser af det bestaaende. Ufuldkommen og ubehjælpelig var vistnok denne, men som den er, blev den dog uden sammenligning den betydeligste forandring, noget lovbud bragte i vor bystyrelse, i det mindste fra stadsretternes tid til 1682. —

Ogsaa paa de omraader, som laa paa grænsen af selve det kommunale liv, bragte disse aar betydningsfulde ændringer. I fuldt maal gælder dette *næringslivet*, saaledes som det ordnedes ved forordningen af 10. december 1621. Ligesom forordningen af 1613 om lavsskraaernes afskaffelse satte denne haandværkets fremme som sit maal, men medens dette i 1613 søgtes naaet ved at fjerne de skranker, ved hjælp af hvilke de bedst stillede havde søgt ubillig fordel, var tanken nu at hjælpe haandværket frem ved statens organiserende indgriben. Hvert haandværks mestre skulde efter disse regler lave sig bestemmelser om forholdet mellem dem og deres svende, men disse skulde bekræftes af raadet. Ledelsen skulde inden for hvert fag ligge hos en oldermænd, beskikket for kun et aar, af hvem siges ikke. Hos ham skulde alle, der vilde drive vedkommende haandværk, lade sig indskrive, men for at undgaa det gamle lavsvæsen, fastholdtes det, at enhver, der ikke var dømt for vanærende handling, havde ret til at blive optaget, ligesom det forbødes at kræve mesterstykke, og at optagelsen fejredes med gæstebud; ogsaa ved de forskellige sammenkomster af fagfællerne forbødes drikkelag. Haandværkerne maatte ikke i deres møder uden særlig kongelig befaling sætte prisen paa deres varer. Derimod skulde der til haandværkets gavn være faste priser paa kød, brød og øl, fastsatte af 2 raadsmænd, som udnævntes af raadet, og hvem det paalaa at sørge for, at der altid var nok af disse varer i byen. I tilknytning til overkøbmændenes hverv, overdroges det oldermændene sammen med to til fire mestre en dag ugentlig at mægle i stridsspørgsmaal. Endelig skulde haandværket fremmes ved lidt mere fjerntliggende midler; det paalagdes nemlig overformynderne at paase, at forældrene sørgede for børnenes gode opdragelse, og for at fattige børn paa anden vis fik en saadan, alt med det formaal at skaffe haandværkerne gode drenge og

svende. I samme anledning formanedes bisper og lensmænd til at passe godt paa, at hospitaler og skoler var i orden. Et overtilsyn med forordningens overholdelse skulde føres af 2 af raadet udnævnte raadmænd og overformynderne; de skulde afgøre de stridsspørgsmaal, oldermænd og de andre ikke kunde faa i orden, hvortil saa, ganske besynderlig, føjedes det særlige hverv for de to raadmænd at sørge for, at gaderne holdtes ordentlig vedlige. Det viste sig hurtig, at bestemmelsen om indskrivningen hos oldermænd benyttedes til, »at al fordel og arbejdet paa nogle faa mestre kunde bringes, hvilke det med den gemene mands fordærvelse efter deres eget tykke kunde tage betalt og deres indbildte, afskaffede skræer mod vor mening føre paa fode,« og derfor udgik allerede $\frac{26}{8}$ 1622 paabud om, at haandværkere fremtidig skuld indskrives hos raadet, og dette blot meddele oldermænd det. Det er den vante demokratiske retning, vi her genfinder.

Paa *kirkeomraadet* behøvedes ikke store ændringer for at bringe ordningen i overensstemmelse med tidens tankegang. Tilbøjeligheden til mere brogede former med udstykning af myndigheden fik dog et udslag ved forordningen af $\frac{27}{3}$ 1629 om de saakaldte præstens medhjælpere. De skulde indsættes af lensmand, bisp og præst, saaledes, at det helst skulde være kirkeværger eller fattigforstandere men om fornødent raadmænd, alene eller sammen med et par andre; deres hverv var sammen med præsten at passe paa, at borgerne levede som de skulde; til gengæld for dette arbejde, fritoges de for en del borgerlige ombud.

Vigtigere var ændringerne i *retsforholdene*. $\frac{27}{4}$ 1635 indskærpedes det, at bytinget skulde holdes offentlig med adgang for borgerne, da man havde bragt i erfaring, at det sine steder holdtes inde paa raadhuset kun i nærværelse af de særlig interesserede og $\frac{14}{5}$ 1636 forbødes den gamle forbindelse mellem raadstueretten og bytinget, der endnu var bevaret i en del byer; fremtidig skulde der sondres skarpt mellem de to domstole, og da sager kunde vises fra den ene til den anden, maatte hverken byfoged eller byskriver være medlem af raadet; hvor det var tilfældet, paalagdes det lensmanden at indsætte nye byfogder. Samtidig forbødes det raadsmed-

lemmer og byfogder at være medlemmer af landstingene, hvortil deres sager kunde stævnes. Endelig blev det ved samme lejlighed forbudt dem at være kirkeværger eller formyndere uden i kraft af slægtskab; kun hvis ingen anden vederhæftig mand kunde faas, maatte de tages, men lensmanden skulde da først spørges. ⁹/₁₀, 1638 overdroges det raadene sammen med lensmændene at indsætte prokuratorer med ret til atter at afsætte dem. De skulde nøje bestemme deres forretningers art og betalingen derfor, fattiges sager kunde de paalægge prokuratorerne at føre frit, og enhver beholdt ret til selv at føre sin sag.

Medens vi i alle disse bestemmelser genfinder den demokratiske tendens, ønsket om at sikre borgerne mod de velstaaendes overgreb, findes en enkelt forordning af lidt anden art, hvori vi maaske spore den raadende misstemning mellem adelige og borgere. Den jyske borgerstand havde 1629 indgivet en række besværinger over adelen; denne var meget forbitret herover, og 1632 foretoges i den anledning en undersøgelse; den førte i øjeblikket intet til, men det antages almindelig, at dette sammenstød blev grunden til forordningen af ²³/₅ 1636¹⁾. Denne bestemmer, at da kongen ofte besværes med unyttige henvendelser, skal alle, ogsaa borgere, der vil andrage om noget, henvende sig til lensmanden, som skal undersøge sagen, før den gaar videre, og indsende den med sin betænkning, som om sagen var sendt ham fra regeringen med ønske om oplysninger. Vil man klage over lensmanden, eller hindres man i sin sag af ham, da kan man dog gaa til kongen uden at faa hans betænkning, og lensmændene formanes til ikke at lade andragere undgælde derfor. Det synes da efter selve forordningens indhold ret tvivlsomt, om dens forklaring maa søges i det omtalte sammenstød nogle aar før. I hvert fald glemmer den ikke at sikre undersaatterne mod lensmændenes mulige misbrug af deres ret, og ligesom den ikke blot gælder borgere men alle, saaledes findes der i den samtidig bestemmelser, der sigter til en hurtigere sagførelse

---

¹⁾ Se derom *Erslev*: Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid, II.s 204—10 og 331.

ved landstingene. Maaske er da ogsaa disse bestemmelser kun et udtryk for ønsket om at opnaa en bedre orden og hurtigere forretningsgang.

Kristian IV omgikkes imidlertid med endnu større planer om at skabe en ny *samlet lovgivning* ved en enkelt stadsret, omhandlende hele byernes styrelse og retspleje under et, det eneste forsøg af denne art, der er gjort siden Kristian II's. 9. decbr. 1636 udgik ordre til en del rigsraadsmedlemmer om at holde møde 2 og 2 med borgernes fuldmægtige i de forskellige provinser for at overveje et udkast til en ny stadsret. Dette, hvis indhold ikke kendes, drøftedes derefter paa saadanne møder. Det synes, at borgerne til disse har sendt talsmænd valgte paa lignende vis som ved hyldingerne; de mødte med deres indlæg, og paa selve møderne formedes saa en fælles erklæring. Af alt dette kendes nu kun to indlæg fra Holbæk og Nykøbing S., samt en udateret erklæring i borger-skabets navn, uvist fra hvilken provins¹⁾. Indlægget fra Holbæk er medgivet de udsendte af raadet paa egne og borgernes vegne. Det udtaler et stærkt ønske om, at ingen udenlandsk eller udenbys mand maa faa øvrighedsbestilling i byen saa lidt som nogen slotsskriver eller ridefoged, men holder sig iøvrig til andragender om økonomiske fordele, hvilket sidste er det eneste, Nykøbingindlægget dvæler ved. Videre gaar det samlede borgerskabs indlæg. Her hævdes, at lensmanden ikke altid kan vide, hvem der er bedst til at bestyre byen, hvorfor man foreslaar, at borgerne selv skal vælge 12, som saa igen skal vælge øvrighedspersonerne. Ogsaa mod raadet vendte man sig, idet udkastets gentagelse af nogle gamle forbud mod »samlinger« af borgerne gav anledning til en bemærkning om, at dette ikke maatte gælde møder, hvor man samledes for at aftale klager til højere øvrighed over forurettelser af byøvrigheden mod almuesfolk; i en formel for borgereden ønskede man tilsvarende lydighedsløftet til raadet begrænset til de ting, der stemmede med guds ord og kongens lov, ligesom

---

¹⁾ Se *Erslev*: Aktstykker til Rigsraadets og Stændermødernes Historie under Kristian IV, II s. 431—32 og »Indkomne Breve til Kancelliet« i R. A. under ¹⁵/₈ 1637.

man vilde bevare retten til at bære vaaben. Helt uden dristighed er dette indlæg saaledes ikke, men det ses ikke at have øvet nogen indflydelse.

Af rigsraadernes betænkning haves Kr. Thomesens. Den gik kortelig ud paa, at det foreslaaede kunde være meget godt i store byer, men i de danske, hvor der var »ringe borger-skab, snarere fattigdom end formue til købmandsskab og flere avlsfolk eller bønder derudi end købmænd og haandværks-folk«, var det uigennemførligt. Da hver by havde fulgt sin skik i mange henseender, var det ogsaa haardt at give saadanne fælles regler for andet end retsplejen. Derfor kunde udkastet ikke bruges til en fast lov men vel til et mønster for de byer, hvor der var fremgang, og lensmand og raad havde lyst at forbedre styrelsen¹⁾. Man synes dog at have fortsat arbejdet, og der er opbevaret et udkast fuldt færdigt til udstedelse, i hvis indledning det siges, at det er overvejet af rigsraadet, hvoraf 12, blandt hvilke Kr. Thomsen, nævnes. Udstedt som lov er det dog ikke, og her skal derfor kun anføres nogle af de vigtigste bestemmelser, hvor disse førte udover de bestaaende forhold eller var udtryk for regler, der hidtil kun var bestemte ved sædvaneretten.

Udkastet gentager for det første hele den gældende lovgivning i systematisk ordning og suppleret med regler om meget af det, der før afhang af skik og brug, og hertil føjes saa en række meget detaillerede nye regler. Det falder i to afsnit. Det ene tænkes gennemført i alle byer, det andet kun i en del af de større. I det første findes ikke særlig meget nyt; det er mest en mere detailleret udførelse af de bestaaende regler. Ejendommeligt er det dog, at omskiftningen af raads-medlemmerne er opgivet; lensmanden skal vedblivende udtage raadsmedlemmerne, men det fastsættes udtrykkelig, at de skal tages blandt byens borgere og for borgmestrenes vedkommende indenfor raadet. I København, Ribe og Malmø maa det kun være indfødte. Byfogden, der udnævnes af lensmanden, faar sine hverv bestemt i tilslutning til det bestaaende. Han skal

---

¹⁾ Se *Erslev*: Aktsstykker o. s. v. II's 433—34.

»eksekvere« retten og udføre kongelige befalinger efter lensmandens ordre. Grænserne for raadstue- og bytingsretten angives; de gældende regler om, at raadet er med i livssager og dømmer, naar byfogden er anklager, gentages, det sidste med det forbehold, at byfogden selv kan dømme, naar der er en underfoged, som anklager, men da dette kun har været tilfældet i enkelte byer og dør kun forbigaaende, er betydningen deraf ringe; iøvrig er det faste punkt, at de vidtløftige sager hører under raadet, og at dette har skiftesagerne, byfogden de fleste andre retslige handlinger. Kæmnerne faar en stærkt frem-skudt stilling, og ganske mærkelig findes her en begrænsning svarende til den gamle for raadet, idet de ikke maa tages blandt dem, der lever af haandværk eller sejlads. Man tænker sig to, en fast og en skiftende, eller endog to faste og deres hverv udstrækkes, i tilslutning til nogle steders praksis, fra regnskaberne ogsaa til at hjælpe raadet med forskellige ting og sidde i retten med byfogden. Borgernes myndighed træder en lille smule mere frem end før, i det der skal være nogle af dem med til at bestemme om skoleforhold og udskrivning, og naar der skal træffes beslutninger om nye bygninger. Samtidig kommer atter en af bestemmelserne fra de gamle stadsretter, som man aabenbart har benyttet, dumpende i forbudet mod »samlinger« uden raadets og lensmandens sammenkaldelse. Paa en mængde punkter udformes desuden de hidtil bestaaende regler nærmere.

Langt videre gaar man i det andet afsnit, der betegnes som en »politioordning«, og hvor der sættes et særdeles indviklet apparat i bevægelse. Øvrigheden siges her at bestaa af: lensmand, borgmestre, øverste overoldermand, raadsmænd, øverste staldmester, hospitalsforstandere, overformyndere, overkæmner, overkøbmænd og endelig »de andre borgere, som ere i fornemme byens bestillinger.« Disse har rang i den angivne orden, og efter dem kommer byfogden og den almindelige kæmner. Alle skal de være med til forhandlingerne i hysager, men ikke i retssager. For hver enkelt af de hidtil ukendte bestillingsmænd saa vel som for de hidtidige gives dernæst en række regler om, hvad de skal foretage sig;

udviklingen af lensmandens pligter rummer en anseelig udvidelse af disse¹⁾.

Hele dette udkast er et stærkt vidnesbyrd om den interesse, der indenfor Kristian IV's omgivelser har været for disse forhold, og om den store iver, man har haft for ordningsarbejdet, men tillige om, hvor kunstig og uforstaaende man kunde tage paa det hele²⁾. I hvert fald politiordningen er ene kunstige konstruktioner, der, om forordningen var bleven udstedt, umulig kunde have ført til noget som helst; havde man prøvet at gennemføre det, var alt endt i haabløs forvirring.

Et beskednere skridt i samme retning som det, man her havde forsøgt men atter opgivet, skete ved *den store reces af 1643*, idet de bestaaende lovregler med ganske enkelte ændringer samledes og ordnedes nogenlunde systematisk i denne. Et særligt kapitel handler om købstædernes styrelse, og i dette samles navnlig reglerne fra $\frac{7}{4}$ 1619, $\frac{10}{12}$ 1621, $\frac{26}{8}$ 1622 og $\frac{27}{4}$ 1635. Den eneste afvigelse af betydning er, at omskiftningen indenfor raadet kun skal finde sted, hvor det hidtil »befalet og brugeligt været har«. Det hele indføres her i den naturlige orden, saaledes ikke længere overformynderne foran alt det andet. Tilsvarende samledes og udformedes i særlige kapitler reglerne om de ting, der berørte det kirkelige omraade, og om retsplejen.

Ser man tilbage over denne lovgivning, hvis begyndelse er forordningen af 1619, og som i de følgende aar suppleres, da maa det indrømmes, at den endnu er meget ubehjælpssom. Der lovgives stykkevis, aldrig udtømmende og aldrig helt klart. Og i en ganske paafaldende grad beherskes lovgiverne af trangen til at gøre alt kunstigt, at skabe brogede former og et utal af myndigheder. Dette sidste er dog ikke blot et udslag af

---

¹⁾ Se om udkastet af 1637, pakke i R. A. med »Lovudkast og andre forarbejder til love før 1660«.

²⁾ En samlet oversigt over Kristian den IV's virksomhed paa dette omraade findes i *Fridericias: »Conduite de Christian IV en économie politique«* (Kbhvn. 1896).

tilbøjeligheden til at slaa stort paa. Tanken dermed er tillige en deling af magten, bestemt af ønsket om at hæmme misbruge af den. Mod disse misbrug er alle bestemmelserne rettede. Dem er det, man søger at hindre ved magtdelingen som ved opstillingen af faste regler, ved at skabe en lovbunden orden; for at komme dem til livs øges statens tilsynsmyndighed og borgernes ret til at have del i styrelsen. I fuldt maal bley man det program tro, der angaves ved indledningsordene til det første og vigtigste af disse lovbud. I sin helhed danner denne lovgivning det første store vendepunkt under den bevægelse, som fører bort fra det middelalderlige rigmandsstyre.

III. Borgernes liv under de nye love 1619—57.

Den, der fra lovreglerne vilde slutte til det virkelige bystyre, vilde tage meget fejl. Der var langt fra bestemmelserne til deres gennemførelse, og ganske naturlig betød disse afvigelser især en bevarelse af gamle forhold; fremskridtet var mindre i virkeligheden end i lovene.

De oplysninger, som foreligger fra denne tid, er fyldige nok til nogenlunde at give klarhed over, i hvilket omfang det nye gennemførtes, idet der nu for henved halvdelen af byerne i disses egne arkiver er bevaret oplysninger om, hvad der virkelig skete i byerne.

Bedst synes reglerne for *raadsmedlemmernes* udnævnelse gennemførte. Af de ikke faa udnævnelser, der nu kendes, er de allerfleste foretagne af lensmanden, og der er steder, hvor man tydelig ser overgangen¹⁾. Helt gennemført er det dog ikke, i det mindste ikke for raadmændene. I Køge vælges saaledes, med paaberaabelse af gamle privilegier, raadmænd vedblivende af raadet, medens lensmanden udpeger borgmesteren. I Ribe vælger raadet nye raadmænd, uden at lensmandens medvirkning omtales, 1620, 1633 og endnu 1659; der er her endog 2 eksempler paa, at byfogden vælges af raadet, uden at man hører noget om lensmanden, men formodentlig hænger dette

¹⁾ Saaledes Randers, hvor raadsmedlemmerne paa listen i bysbogen fra 1619 angives at være forordnede af lensmanden.

sammen med et for Ribe ejendommeligt forhold, idet der her fandtes en saakaldt herskabsfoged, som opkrævede sagefald til kongen, men hvis øvrige stilling er uklar¹⁾. Suspension og afsættelse ses ogsaa oftere at være foregaaet gennem lensmanden i overensstemmelse med lovbudene²⁾.

Medens de nye bestemmelsers gennemførelse her, hvor de ikke skarpt afveg fra det gamle, er reglen, er omskiftningen indenfor raadet, anvendelsen af de saakaldte fastelavnsborgmestre, undtagelsen. For 27 provinskøbstæder kender jeg forholdet paa et eller andet tidspunkt indenfor perioden; i 7 af disse findes fastelavnsborgmestrene, i de andre ikke, men i enkelte af de 20 kan det dog ikke helt sikkert siges, at der ikke i en kortere tid har været anvendt omskiftning ved fastelavn. I de 7 byer ses omskiftningen første gang at være foregaaet i Køge $\frac{10}{3}$ 1620, i Næstved 1620, i Helsingør $\frac{4}{3}$ 1622 efter lensmandens ordre, i Assens 1625, i Aarhus 1641 efter kongelige ordrer af $\frac{18}{12}$ 1640 og $\frac{7}{1}$ 1641³⁾. I Ringsted vides det, at omskiftningen har været skik i 1641, og i Slagelse kendes fastelavnsborgmestrene kun fra ordren om deres afskaffelse⁴⁾. — Men intet af stederne blev denne ordning langvarig. Overalt bragte den forvirring, og lejligheden til misbrug blev snarere større end mindre derved. Misfornøjelsen synes da ogsaa lige saa almindelig blandt lensmændene som i raadene. 1641 ser vi Ringsted lensmand skildre følgerne i et brev til et rigsraadsmedlem med ordene: »du kan ej tro, hvad, (æmulation er der i denne store og mægtige republik vel ej at befrygte, som skulde kunne gøre synderlig skade eller forandring udi riget,) klammeri og farer jeg lider med at tilholde dem at holde og rette sig efter forordningen og ellers i andre maader, efterdi

¹⁾ Se for Køge R. P. under $\frac{1}{5}$ 1649 og $\frac{28}{10}$ 1653, for Ribe K. 1658—71 under $\frac{17}{9}$, 1659 samt *Kinch* II s. 619 og 633, og endelig om herskabsfogden, *Kinch* II s. 638—40. Eksempler paa den regelmæssige udnævnelse findes rundt om i R. P. og lignende.

²⁾ Eksempelvis kan henvises til Helsingør R. P. under $\frac{29}{6}$ 1619, Sjællandske Tegnelser $\frac{15}{11}$ 1647, Jydske Tegnelser $\frac{22}{7}$ 1650 og *Kinch* II s. 389.

³⁾ Køge K. R. 1618—21 og flg., Helsingør R. P. 1622—24 og flg.; Assens R. P. 1613—33; Jydske Registre $\frac{18}{12}$ 1640 og $\frac{7}{1}$ 1641, trykt hos *Hübertz* II s. 81 samt Aarhus R. P. 1641 og flg.; Næstved R. P. 1620—31.

⁴⁾ Se ndfr. s. 40.

enhver tragter og venter enten efter aarets og sine bestillingers ende, om han ellers er oprigtig i andre maader, eller og tragter efter regimentet, (kære broder fortænk mig ikke, at jeg bruger de terminis, som bekvemmer sig bedst til sagen selv,) at komme til sig igen, dersom han ellers er saaledes til sinds, at han ved at søge nogen fordel derunder¹⁾«. — Ogsaa regeringen følte vanskelighederne. Allerede $^{13}/_{12}$ 1637 tillodes det lensmanden over Assens at opfylde de menige borgeres ønske om at blive fri for fastelavnborgmestre²⁾. Det omtales her, at andre byer har faaet lignende bevilling, men intet eksempel derpaa har kunnet findes. Om Jørgen Seefeldts ønske opfyldtes, vides ikke, men da Ringsted raadstuebog begynder 1646, findes her ingen omskiftning omtalt. Recessen 1643 opgav anvendelsen af fastelavnborgmestre, saa nær som i de byer, hvor de allerede var indførte; i disse søgte regeringen endnu at bevare dem ved en skrivelse af $^{13}/_{1}$ 1646, hvori det paalagdes de 4 sjællandske lensmænd, der havde saadanne byer under sig, at passe nøje paa, at den afgaaende borgmester ved omskiftningen overgav sin eftermand byens akter³⁾, men dette har næppe fundet lensmændenes bifald, og allerede $^{31}/_{5}$ 1646, $^{15}/_{4}$ og $^{22}/_{4}$ 1647 udgik til de samme 4 lensmænd befaling til i hver by igen at indsætte 2 borgmestre paa livstid, for at de skulde kunne »desto bedre byens bestillinger forrette«. De to første breve af $^{31}/_{5}$ 1646 gælder Helsingør og Køge, de to andre henholdsvis Slagelse og Næstved. Endelig befaledes fastelavnborgmestrenes afskaffelse i Aarhus $^{26}/_{6}$ 1649, hvormed de da var forsvundne overalt⁴⁾.

Andre steder end i disse 7 byer er det lidet sandsynligt, at der har været fastelavnborgmestre; i hvert fald kan det kun have været ganske forbigaaende. Ejendommeligt er det atter her at se lovbestemmelsen bedst gennemført i byerne

---

¹⁾ »Indkomne Breve til Kancelliet«, udateret brev 1641 fra Jørgen Seefeldt Christoffersen til Ivar Vind.

²⁾ Fynske Tegnelse $^{13}/_{12}$ 1637.

³⁾ Sjællandske Tegnelse $^{13}/_{1}$ 1646.

⁴⁾ Sjællandske og Jydske Tegnelse under de paagældende datoer og Aarhus R. P. 1646—50.

nogenlunde nær ved København, medens den forøvrig ikke anvendtes i selve denne by.

I langt større omfang gennemførtes de ulige vigtigere regler om *takserborgere*. I 7 byer har jeg efter 1619 truffet ligning paa den gamle vis af raadet og de 24: Aalborg, Aarhus, Nakskov, Randers, Ribe, Varde og Vejle, og i Ringkøbing lignedes vedblivende af raadet og 6 borgere, de saakaldte »lexmænd«, under et¹⁾. I 6 af disse byer sker imidlertid overgangen til takserborgerordningen indenfor denne periode, i Aalborg saaledes, at de nye takserborgere foreløbig ogsaa er 24 men blot ligner uden raadets deltagelse²⁾. I Ringkøbing bliver man stadig ved paa den gamle maner, og i Ribe bevaredes ligningen af raadet og de 24 til 1664, trods et kongebrev af 1656 om, at ligningen skulde foretages af 16 takserborgere, 8 valgte af borgerne, 8 af de 24³⁾. Foruden disse 6 byer, i hvilke det vides, at der før 1657 er indført takserborgere, gælder dette endnu 12 andre⁴⁾, ialt altsaa 18. Om de andre byer vides intet, men efter forholdene noget senere, er al sandsynlighed for, at man her saa godt som over alt har faaet takserborgere før 1657. Mindre fuldstændig anvendtes de nye valgeregler. De udtryk, raadstueprotokoller og raadstuebøger almindelig bruger derom, er uklare, »opnævnte«, »udmeldte« og lignende uden angivelse af, hvem der gør det. En del steder ses det dog med sikkerhed, at bor-

¹⁾ I *Aalborg* $\frac{1}{10}$ 1638 omtalt af *Wulff* i: »Om kommunale Bestillinger i Aalborg«, *Jydske Samlinger* 1. række, 7. bd.; *Aarhus* 1619: pakke med »Skattesager 1612—1739« i P. A.; *Nakskov* $\frac{30}{1}$ 1644 i en pakke med »Kæmnersager efter 1609« i byens arkiv; *Randers* 1631 i »Rodetakseringer 1631—56«, *Ribe* stadig i skattebøger og R. P.; *Varde* endnu $\frac{14}{2}$ 1642 i bysbogen 1639—1710; *Vejle* 1620 i K. R.; *Ringkøbing* stadig i »Skattebog 1615—49«.

²⁾ I *Aarhus* nævnes takserborgere 1638 i »Skattesager 1612—1739«; i *Nakskov* $\frac{1}{2}$ 1656 i bysbogen 1650—1718; i *Varde* $\frac{30}{1}$ 1650 i bysbogen 1639—1710; i *Vejle* $\frac{6}{2}$ 1626 i K. R.; i *Aalborg* 1652 i »Skillingsstakster efter 1650«; *Randers* $\frac{1}{1}$ 1649 i bysbogen.

³⁾ Se R. P. og *Kinch* II s. 394.

⁴⁾ *Assens* $\frac{5}{1}$ 1631 i R. P. 1613—33; *Faaborg* $\frac{17}{2}$ 1645 i R. P. 1645—47; *Helsingør* $\frac{21}{1}$ 1620 i R. P. 1616—22; *Køge* $\frac{3}{1}$ 1621 i R. P. 1618—21; *Næstved* 1631 i K. R.; *Odense* 1626 i »Skattemandtal«; *Rudkøbing* $\frac{3}{1}$ 1651 i R. P. 1650—57; *Vordingborg* $\frac{3}{1}$ 1638 i R. P. 1633—39; *Bogense* $\frac{6}{10}$ 1656 i R. P. 1625—60; *Kallundborg* $\frac{24}{2}$ 1647 i R. P. 1631—53; *Korsør* $\frac{1}{2}$ 1654 i R. P. 1654—1707; *Nysted* $\frac{27}{2}$ 1654 i T. 1654—58.

gerne har valgt, og det synes, at dette har været det almindelige, men eneraadende har denne fremgangsmaade ikke været. I Helsingør valgtes de af de 24 paa borgernes vegne 1620; i 1621 valgte raadet først selv, men det kasseredes, og 14 dage efter valgte de 24 atter, hvad de siden vedblev at gøre¹⁾. I Nakskov valgtes 1656 4 takserborgere af raadet, 4 af de 24²⁾, og tilsvarende valgmaader har antagelig hist og her været anvendte. Derimod træffes intet eksempel paa, at raadet har valgt ganske paa egen haand. De nærmere regler for undersøgelsen af ligningen af lensmanden og de 3 raadsmedlemmer synes i almindelighed ikke at være fulgte; klager var dog ikke sjældne, og der er eksempel paa, at der maatte en kommission af rigsraadsmedlemmer til for at afgøre dem³⁾. Takserborgernes ret til sammen med raadet at foretage udnævnelser til byens bestillinger er næppe bleven anvendt; i hvert fald har jeg intet eksempel truffet derpaa.

Ogsaa reglerne for *regnskabsaflæggelsen* trængte i nogen grad, men ganske vist mindre, igennem. Kæmnere fandtes nu overalt, medens der dog hist og her bevaredes mere udviklede former med en raadmand som pengemester eller kæmner foruden de borgerlige kæmnere⁴⁾. Kæmnernes hverv vedblev ogsaa at strække sig ud over selve regnskabssagerne.

Det blev nu nogenlunde almindeligt, at regnskabsaaret efter forordningens bud gik fra nytaar til nytaar, hvorimod terminen for regnskabsaflæggelsen absolut ikke overholdtes; regnskaber kunde vedblivende ligge uafgjorte i aarevis⁵⁾. Dette formindskede meget betydningen, da man saalænge efter vanskelig kom til bunds i sagen og tit ikke længere kunde faa fat paa de kæmnere, der havde erstatningsansvaret. Det synes dog, at regnskabsaflæggelsen er betydelig regelmæssigere efter

¹⁾ Helsingør R. P. 1616—22 og flg.

²⁾ Nakskov bysbog 1650—1718 under $\frac{1}{2}$ 1656.

³⁾ Se Jydske Tegnelser $\frac{16}{4}$ 1657 om Kolding, Thisted og Svendborg.

⁴⁾ Saaledes i Kolding, se »Skattebog 1586—1631«, og Ribe, se *Kinch* II, s. 641.

⁵⁾ Eksempelvis kan anføres, at Varde regnskab for 1636 revideres 1643 (se Varde K. R.); Vordingborgs for 1633 i 1636 (Vordingborgs K. R.); Kallundborgs for 1639—40 i 1650, for 1640—41 i 1652 (Kallundborg K. R.).

forordningen end før den. Umiskendeligt er det ogsaa, at lensmænd og borgere nu træder mere frem ved revisionen. Blandt de 14 byer, hvor jeg ved besked om forholdene, er der kun 3: Odense, Ringkøbing og Varde, hvor raadet alene nævnes som modtager af regnskabet¹⁾, uden at det dog deraf sikkert kan sluttes, at ingen andre har været med. I de andre gaar det enten nogenlunde efter reglerne, saaledes at enkelte borgere er med, eller som i Faaborg, hvor de 16 møder, i Kolding og Nysted, hvor alle borgere har adgang til regnskabsmødet²⁾. Kun 3 steder, i Kallundborg, Næstved og Vordingborg, har jeg truffet en nogenlunde regelmæssig deltagelse af lensmanden og selv her som regel kun saaledes, at han senere har paategnet regnskabet³⁾. Muligvis kan det ogsaa andre steder have været tilfældet, men hovedreglen turde dog være, at lensmanden ikke foretog sig noget i saa henseende. Det var vel ikke usædvanligt, at han eller hans ridefoged, naar der opstod større strid i en by om regnskabssagerne, gennemgik disse for flere aar og afgjorde striden, men som regel var det dog efter en særlig regeringsordre⁴⁾. Det samlede indtryk er, at raadets vilkaarlighed her var bleven stærkt indskrænket, men medens forordningen lagde det væsentlige tilsyn hos lensmanden, kom det i virkeligheden til at ligge hos borgerne, saa lensmanden hovedsagelig nøjedes med at gribe ind, naar der var strid. Saa virksomhedsfuld, som det var tilsigtet, blev kontrollen langtfra.

Af de forskellige nye repræsentanter for borgerne, der indførtes 1619, trængte *overformynderne* efterhaanden igennem, undertiden lovmæssig indsatte af lensmanden, undertiden af raadet. De kom dog endnu langtfra overalt; baade forordningen af $10/12$ 1621 og recessen 1643 forudsætter, at de ikke findes

¹⁾ Se disse byers K. R. fra denne tid.

²⁾ Faaborg R. P. 1592—1644, Kolding »Skattebog 1586—1631«, Nysted T. 1654—58.

³⁾ Se K. R. for de tre byer.

⁴⁾ Ordre herom udgik saaledes før Aalborg $22/5$ 1640 (Jydske Tegnelser), foranlediget ved en klage, der findes blandt »Indkomne Breve til Kancelliet« under $5/3$ 1640; for Ribe $17/7$ og $19/18$ 1655 (Jydske Tegnelser); Helsingør $22/12$ 1634 (Sjællandske Tegnelser); i Kallundborg revideredes $19/1$, $2/3$ og $21/3$ 1652 regnskaberne for 1640—46 i ridefogdens nærværelse (K. R.).

alle steder, og helt op i 18. aarhundrede var der ikke faa byer, hvor de savnedes. I de større byer fik man imidlertid saadanne, og de blev her af stor betydning. Ogsaa *overkøbmænd* valgtes en del steder efter bestemmelserne; dog kendes kun eksempler fra de største handelsbyer, og til alle byer havde det jo heller ikke været meningen, at denne ordning skulde brede sig. I enkelte byer vedblev der helt op til vort aarhundrede at findes saadanne; men de var kun en slags oldermænd for købmandslavet, og i det hele blev disse overkøbmænd ikke af megen betydning.

Om de øvrige bestemmelser i forordningen kan det i almindelighed siges, at de alle virkede noget, ingen fuldstændig. Paa *retsvæsnets* omraade maa det saaledes fremhæves, at adskillelsen mellem raadstueretten og bytingsretten nu virkelig fuldførtes. Endnu 1654—58 føres i Nysted raadstueprotokol og tingbog sammen, men ligesom det, saa vidt vides, er enestaaende, saaledes hører det nu ogsaa op her. Enkelte steder viste sig i denne tid ønsket om at faa landstingsret; Aarhus androg derom men fik det nægtet ²⁹/₄ 1643, hvorimod Odense ²⁹/₆ 1649 fik sit ønske opfyldt¹⁾. Forordningen om *haandværkerforholdene* af 1621 virkede under paavirkning af traditionerne en del anderledes, end det egentlig var tilsigtet. Mange steder opstod lavene igen men dog i betydelig afhængighed af raadene. Typisk for fremgangsmaaden herved er de helsingørske forhold. Her oprettedes i aarene mellem 1622 og 1631: 11 lav; det gik almindelig saaledes til, at vedkommende fag foreslog en lavsskraa, som derefter blev gennemset og approberet af raadet. Dettets myndighed hævdedes ret skarpt i disse skraaer; forordningen lod uafgjort, hvem der skulde vælge oldermænden, skraaerne lader enten lavsmedlemmerne vælge under forbehold af raadets approbation eller raadet vælge mellem et par foreslaaede af lavet; i de fleste af dem fastsættes ogsaa, at et raadsmedlem skal være til stede ved lavsmøderne²⁾.

1) *Hübertz* II s. 104 og »Indkomne Breve til Kancelliet« ¹²/₁₁ 1648 og ²⁹/₆ 1649.

2) Se Helsingørs bysbog 1627—35, hvor disse skraaer er optagne; i Odense udstedes 1623—50 lavsartikler for 9 fag, se *Engelstoft* s. 258, i Nykøbing F.'s arkiv findes tilsvarende en samling af skraaer fra disse aar.

Paa lignende maade gik det i andre større byer, medens der dog samtidig var talrige mindre byer, hvor der enten slet intet lav kom, eller kun et eller to for de talrigste haandværk, oftest skomagere og skrædere. I de andre fag var der ofte ikke nok af hvert fag, til at man med nogen mening kunde slutte sig sammen i lav.

Ikke mindre vigtig end gennemførelsen af de nye bestemmelser var udviklingen af de former, under hvilke borgerne hidtil havde skaffet sig indflydelse paa deres byers styrelse: *raadstueforsamlingerne og borgerudvalgene*. Lovgivningen beskæftiger sig aldeles ikke med disse; de 24 nævnes overhovedet ikke, raadstuemøderne kun som vælgende. Der var da heller ikke paa disse omraader saa stærk en udvikling, men de vedblev at være betydningsfulde og vel nok stedse mere betydningsfulde led i bystyrelsen.

Raadstueforsamlingerne bevaredes med ganske samme karakter som før; om de anvendtes mere eller mindre, om deres indflydelse voksede eller tog af, er det ikke muligt at sige med bestemtthed. Mit indtryk gaar ud paa en voksende betydning, men en del af dette indtryk kan skyldes, at der som følge af det bedre materiale nu vides mere derom.

Lidt bestemtere besked kan vi faa om *de 24*. Udenfor hyldingerne træffes disse omtalt i 4 byer udover de 15, hvor vi har truffet dem før 1619, nemlig Aarhus, Odense, Slagelse, Varde¹⁾, men det er alle 4 byer, hvor alt tyder paa, at de fandtes i forvejen. Udtrykkene i hyldingerne er vedblivende temmelig ensartede, og det lader sig ikke efter dem afgøre, om der er sket en udbredelse til flere byer eller en indskrænkning til færre; der er enkelte, hvor de 24 nu ved disse lejligheder er afløste af mindre udvalg, andre, hvor de først nu nævnes, saaledes i ret bestemte former i Kolding. Det synes dog, at der ikke er sket megen forskydning, i hvert fald ingen nævneværdig udbredelse²⁾. Det samlede tal for de byer, hvor

¹⁾ I Aarhus første gang $\frac{24}{6}$ 1619, se *Hübertz* II s. 36, Odense $\frac{23}{11}$ 1632, se C. C. D., Slagelse $\frac{16}{6}$ 1646, se *Sjællandske Registre*, Varde $\frac{16}{6}$ 1631, se *Jydske Samlinger*, 1. række, 6. bd., s. 248.

²⁾ Se samlingerne af valgbreve og hyldingsbreve i R. A, fra 1648 nr. 97, 100, 103, 105, 1650 nr. 118 bc, 1655 nr. 121 b, 122, 124, 126.

man nogenlunde ofte spurgte et 24 mands udvalg, kan nu som før anslaas til 20—30, højere eller lavere efter de fordringer, man stiller. I resten findes saa stadig udvalg af skiftende størrelse.

I enkelte af de byer, hvor forholdene er bedst kendte, ses det imidlertid, at de 24 indenfor denne periode faar langt fastere form end før. Det gælder for det første Ribe. Før 1619 var de 24 her skiftende fra aar til aar, og endnu $\frac{2}{3}$ 1624 betegnes de som »de 24 mænd, som det aar tilfordnet var«¹⁾; i princippet er dette vistnok bleven uforandret endnu i denne tid, men efter listerne over de 24 ser det ud til, at man mere og mere er kommen ind paa at genvælge de afgaaende. Iøvrig bevares og udformes den vidtstrakte deltagelse i styrelsen, de her allerede før havde siddet inde med. I Helsingør, hvor indflydelsen ogsaa var stor trods de mere ubestemte former, gjordes et forsøg paa at fæstne disse. ^{13/10} 1627 valgte borgerne 24, »givende dem fuldmagt og myndighed med borgmester og raad ibm. at handle og beslutte, hvis byens anliggender, som fornøden gøres udi denne ufredelige tid og tilstand, og hvis samme dannemænd med borgmestre og raad besluttende vorder til byens velstand, vil menige borgere dem efter rette«. De 24, hvoraf 4 var oldermændene for skomagere, skrædere, snedkere og smede, valgte sig samme dag en formand. I de følgende aar forhandlede nu raadet regelmæssig med disse 24; takserborgervalget 1629 skete saaledes ved, at deres formand sendte raadet en seddel om, hvem de vilde have, et udtryk for, hvor selvstændig en stilling de havde. Allerede aaret efter krigen bliver udtrykkene imidlertid uklare, saa det ikke ses, om det er de samme 24, der stadig forhandles med, eller man er vendt tilbage til at vælge i hvert enkelt tilfælde; i hvert fald sker dette sidste atter fra 30'ernes slutning, og i 40'erne er tallet stadig skiftende, som regel mellem 24 og 40, en tid lang næsten altid 32. Deres deltagelse synes i stadig vækst, og de erstatter nu, saa vidt det kan bedømmes, ligesom i Ribe i væsentlig grad borgerforsamlingerne²⁾.

I Odense, hvor de 24 hidtil kun havde været lidet fremme,

¹⁾ Ribe bysbog 1596—1639.

²⁾ Se herom Helsingør bysbog 1627—35 og R. P. fra disse aar.

bortset fra en uenighedsperiode 1632—33, indsattes $\frac{26}{9}$ 1649 med borgernes tilslutning et udvalg af »24 dannemænd af alle lavene, at de tillige med borgmester og raad skal magt have at deliberere og slutte, hvorved byens gæld til kammernen at aflægge og andet deslige vedkommende kan betales«, og dette raad opfattedes siden som et fast udvalg med ret til, naar det spurgtes, da »at handle, deliberere og slutte« paa borgernes vegne. Den $\frac{21}{1}$ 1652 valgte borgerne 3 dertil i stedet for 3, der var døde af dem fra 1649, og det synes da, at de har været valgte for livstid. Fra nu af deltog disse 24 regelmæssig i raadets forhandlinger om kommunale spørgsmaal¹⁾.

En lignende fasthed fik de 24 i Nakskov, hvor de stadig nævnes som »de 24« og havde 1 eller 2 »hovedmænd«; deres indflydelse var betydelig, men hvorledes de valgtes er ubekendt, ligesom hvor lang tid valget gjaldt²⁾.

Disse fire byer, hvor vi indenfor denne tid har set de 24 faa fastere form, er de eneste, hvor de holder sig efter de følgende krigsaar; de bevares her hele enevældetiden igennem og gaar direkte over i de nye byraad.

Omvendt synes i enkelte andre byer de 24 at have tabt i betydning eller være helt forsvundne. I Aalborg spiller de i aarene 1536—52 en anseelig rolle, men derefter høres i lang tid intet om dem; de maa dog antages stadig at være bevarede, og efter 1619 træffes de atter af og til. Fra 1650 omtales her almindelig 24 takserborgere, og dertil synes deres hverv nu at være indskrænket³⁾. I Randers standser listen over de 24 i bysbogen med aaret 1620, og efter den tid har jeg kun truffet dem nævnte rent undtagelsesvis ved en ligning $\frac{5}{11}$ 1631 og i fuldmagtsbrevet 1655, i sidste tilfælde som særlig udnævnte dertil, medens der ved andre ligninger og fuldmagts-

¹⁾ Se om Odenses forhold R. P. 1631—35 under $\frac{12}{8}$ 1633 og R. P. 1639—54 under $\frac{26}{4}$ 1649 og $\frac{21}{1}$ 1652.

²⁾ Se »Kæmnerdokumenter 1609—49« under $\frac{29}{1}$ 1644, og »Nakskov Arkiv tilhørende Dokumenter«, nr. 257 og 258 af $\frac{13}{4}$ 1654 og $\frac{16}{3}$ 1655 samt bysbogen 1650—1718 og R. P. 1652—58, alt i byens arkiv.

³⁾ Se om Aalborg: Bysbog 1536—1649, R. P. 1629—32 under $\frac{15}{9}$ 1632, »Skillingstakster« 1650 og flg. samt *Wulff* i *Jydske Samlinger*, 1. række, 7. bd.; smlgn. ovnfr. s. 41.

breve findes andre tal. Det ser da ud til, at anvendelsen af de 24 her er traadt stærkt tilbage og det gamle regelmæssige præg helt forsvundet¹⁾. Endelig er der i Viborg, hvor de 24 nævnes af og til i dokumenter fra 16. aarhundrede, ikke længere tale om saadanne; ved hyldingerne er det ikke dem men alle borgerne, der møder. Det gælder dog om Viborg i endnu højere grad end om Aalborg og Randers, at vore oplysninger om forholdene er saa mangelfulde, at de 24 kan have været der, uden at vi ved noget derom²⁾.

De 24's art og karakter og omfanget af deres indflydelse synes, taget som helhed, ret uændret, hvad der ogsaa gælder de andre tilsvarende borgerudvalg. For opfattelsen af disse udvalgs stilling findes et enkelt udtryk, som vist nok nogenlunde stemmer med den almindelige. Der var i Køge under krigen 1628 gjort et lignende tilløb men mere ubestemt end i Helsingør til at skabe et fast borgervalgt udvalg, her paa 30, til at forhandle med raadet. De to parter kom i strid, og dette gav anledning til, at lensmanden udtalte sin opfattelse af udvalgets stilling; den gik ud paa, at de 30 ikke var udnævnte, for at »borgmestre og raad derved deres avtoritet og kommentament i nogen maade skulde insinueres eller svækkes, men borgmestre og raad alene skulde høre deres betænkende, udi hvis den gemene bys væsen angaar, paa det de desbedre kan vide at ramme den fattiges tarv saa vel som den riges; de skal dog selv som øvrighed derudi byen, herefter som tilforn udi forefaldende lejlighed disponere og gøre, som de kan forsvare for gud og øvrighed«³⁾. Den almindelige karakter har været denne raadgivende, men saa smaat lever dog ogsaa fornemmelsen af en slags besluttende magt. Saaledes nægtede en del af Køges 24 ¹³/₁₁ 1633 en forhøjelse af bytjenerens løn, og raadet maatte erhverve lensmandens sanktion for at gennemføre det⁴⁾, og tilsvarende ser vi, at man i

¹⁾ Se Randers hysbog og Randers skatteligninger 1631—56 og hyldingerne 121 b.

²⁾ Pakke i byarkivet med: »Dokumenter 1559—1713« og hyldingerne.

³⁾ Se Køge R. P. 1627—30 under ²³/₁₂ 1628 og K. 1628—55 under ²¹/₁ 1629.

⁴⁾ Køge R. P. 1632—37.

Horsens gaar ud fra, at de 24's samtykke er fornødent for at forøge borgmesterens jordlod¹⁾.

Medens saaledes raadstueforsamlingernes og udvalgenes betydning væsentlig blev den samme, ligger tidens fremgang for *borgernes indflydelse* inden for det omraade, lovgivningen beskæftiger sig med; det er endog muligt, at takserborgerne og regnskabsrevisorerne snarest har bidraget til at lade de gamle udvalg træde lidt tilbage ved at gøre dem mindre fornødne og saaledes modvirket den fremgangsbevægelse, forholdene ellers havde gjort rimelig, saa resultatet blev stilstand. Taget under et gik borgernes magt umiskendelig frem men ikke saa stærkt, at raadet mistede sin stilling som den stærkeste magt i bystyrelsen. Udviklingen foregik lempelig ogsaa indenfor denne tid og vedblivende uden megen strid. Naturligvis høres der om borgere, der kræver regnskab i mistillid til styrerne eller klager over uretfærdig skattefordeling; det hænder, at der er strid om bestemte forholds ordning, og der spores endog en enkelt gang en mere almindelig tilbøjelighed hos borgerne til at være paa vagt overfor raadene, saaledes som i betænkningen over stadsretsudkastet 1637²⁾. Men meget betyder dette ikke. Sammenstødene er af samme art som i alle mulige perioder, tilfældige og ikke talrigere eller haardere end før og efter, i hvert fald ikke i en saadan grad, at det efter de foreliggende oplysninger kan fastslaas. Store brydninger var der da saa lidt som ellers; forholdene var for smaa, modsætningerne indenfor vore bysamfund ikke skarpe nok; udviklingen gik stadig stille af, uden at de, der var med i den, forstod ret meget deraf³⁾.

Ikke helt saa stille gik *statens stigende indblanding* for sig;

1) Horsens R. P. under $\frac{27}{3}$ 1632, $\frac{19}{4}$ og $\frac{5}{5}$ 1640 og *Fabricius* s. 204 og 232—33.

2) Se ovfr. s. 34—35.

3) En del eksempler paa stridigheder er samlede i *I. A. Fridericias: »Adelsvældens sidste Dage«* s. 72—73 og XII, hvor der dog vistnok er tilagt dem en lidt større principiel betydning end man har vished for, at de har haft. Om andre stridigheder se kongebrevene, der overdrager lensmænd eller kommissioner af adelsmænd afgørelsen af saadanne; saaledes i »*Sjællandske Tegnelse*« under $\frac{21}{3}$ 1620, $\frac{22}{12}$ 1628, $\frac{10}{4}$ 1631, $\frac{22}{12}$ 1634, $\frac{28}{16}$ 1646, $\frac{27}{4}$ 1649, $\frac{29}{8}$ 1656, »*Smaalandske Tegnelse*« : $\frac{26}{5}$ 1647, »*Jydske Tegnelse*« :

man mødte her en modstand, der dog mindre skyldes det, at kongen og hans regering greb ind, end uvillien over, at denne indgriben fandt sted gennem lensmændene, disse adelsmænd, som danske borgere mere og mere følte sig i modsætning til. Forordningen af 1619 havde givet lensmændene en særdeles vidtgaaende regelmæssig indflydelse paa bystyrelsen, og, som vi har set, brugte regeringen dem i en mængde enkelte tilfælde som mellemlid mellem sig og borgerne og søgte ved formaninger at faa dem til at beskæftige sig med byernes forhold¹⁾. Alt dette blev nu ingenlunde uden betydning; en del af de bestemte paalæg, der gaves lensmændene, blev, som vi allerede har set, nogenlunde opfyldte. Men meget blev det ikke til. Lensmændene var nu en gang som embedsstand betragtet ikke meget bevendt; de tog sig af de ting, der interesserede dem, lod det andet ligge, om de ikke var ligefrem nødte til at beskæftige sig dermed. Og bystyrelsen hørte øjensynlig ikke til de ting, der vakte deres interesse²⁾. Noget forsøg paa at drage fordel af tilsynet med byerne ved at bringe dem i afhængighed spores ikke; det hele hørte til de mindre behagelige arbejder, lensmanden helst overlod sin ridefoged³⁾. Resultatet var, at lensmandens indblanding, bortset fra selve valget af raadsmedlemmer og byfoged, bevarede sit tilfældige præg; til daglig behøvede raadet ikke at overveje, hvad lensmanden vilde sige til dets optræden, thi sandsynligheden var for, at han aldrig kom til at beskæftige sig med den.

Alligevel var her foregaaet en saa stor forandring, at den følte som en saadan af borgerne, der nu stod mistænksomt paa vagt overfor adelsmændene, overfor den stand, der for dem var herrestanden, den privilegerede overklasse.

^{26/}₅ 1626, ^{3/}₇ 1633, ^{22/}₅ 1640, ^{4/}₈ 1655, ^{19/}₈ 1655, ^{20/}₁₁ 1655, ^{27/}₂ 1657, ^{16/}₄ 1657. Desuden forefaldt der naturligvis mindre stridigheder, som man klarede i byerne selv.

¹⁾ Se saaledes brev af ^{12/}₁₀ 1654 til alle lensmænd om at passe paa, at raadsmedlemmerne ikke beholder opkrævede skatter og af ^{1/}₉ 1656 om at iagttage overholdelsen af reglerne for de kgl. betjentes beskatning.

²⁾ Smlgn. Seefeldts brev ovfr. s. 39—40.

³⁾ Se f. eks. Helsingør R. P. under ^{20/}₂ 1622, »Indkomne Breve til Kancelliet« ^{20/}₈ 1635; Kallundborg K. R. 1640—46; Aarhus R. P. under ^{19/}₂ 1648; Varde R. P. 1643—52 s. 1.

Det er umiskendeligt, at der i disse aar, eller vel rettere fra 1627, da krigsulykkerne begyndte, skabtes en ingenlunde svag borgerstandfølelse af noget lignende art som den, der i aarene før 1536 havde taget saa stærkt et tilløb; det var en fællesfølelse, der omfattede hele borgerstanden, stærk nok til at bære ud over de modsætninger, der fandtes indenfor den, og det faste punkt i den var hadet til den adel, man gav ansvaret for de ydre ulykker, og hvis hæmmende modstand man mente at møde, saa tit man hjemme forsøgte paa noget. Denne harme rettedes fortrinsvis mod den storpolitiske styrelse og adelens økonomiske forrettigheder, men det var naturligt, at man ved samme lejlighed ogsaa tog den nye adelige indblanding i bystyrelsen med, selv om denne ikke var saa stor, at interesserne i noget mere fremtrædende grad kunde samles derom¹⁾.

Der var for datidens borgere ikke sjældent lejlighed til at mødes og træffe aftaler om fælles optræden. Af og til indkaldtes fuldmægtige for byerne provinsvis til møder om skatte- og næringsforhold eller lignende, og oftere og oftere ønskedes deres nærværelse ved stændermøder. Det laa nær for borgerne at benytte saadanne lejligheder til at forme deres ønsker, og man lærte ogsaa derved at samles paa egen haand, naar der var brug for det.

Til udbrud kom disse bevægelser første gang efter Kristian IV's deltagelse i trediveaarskrigen. Krigen havde bragt ulykker over hele landet, allevegne standsede den blomstrende udvikling, man var inde i; men haardest mærkedes den dog i Jylland, og med vrede havde jydske borgere set de adelsmænd, som de troede havde ansvaret, frelse sig selv hinsides belterne, mens fjenden hærgede landet. Under disse forhold bruste harmen første gang op. I august 1629 samledes udsendinge fra Jyllands byer i Viborg og vedtog et andragende til kongen, der skarpt og bittert angreb adelen. Man traf imidlertid ikke, som man havde ventet, kongen i Odense, hvor der var rigsraadmøde, og det andragende, man noget senere overrakte ham, var under indtryk af den harme, det første havde

---

¹⁾ Se om denne bevægelses almindelige karakter *I. A. Fridericia* »Adelsvældens sidste Dage« s. 65—67.

vakt i adelen, mildnet og ledsaget af undskyldninger. Klagerne over tilstanden var stærke nok men ønskernes formulering overmaade ubestemt. Kongen svarede derfor, at det var bedst, borgerne holdt et møde og opstillede deres ønsker punktvis. 19. oktober 1629 mødte da byernes fuldmægtige i Ry og vedtog en række ret kraftige fordringer. Mest gælder disse næringslivet og adelens indgreb deri, men hertil føjedes, at byernes tilbagegang for en stor del skyldtes, at ikke nu som før borgmestre og raadsmænd udnævntes »efter de bedste borgeres vota«, og saa svor kongen deres ed, hvorved man havde faaet »bekvemme dannemænd«, tro mod kongen, nyttige for deres by, og at de ikke nu havde »fri tilgang til eders majestæt som i fordums tid, synderlig kong Hanses's tid har været brugeligt«. Det er til hyaristokratiets gode dage under kong Hans, man ser tilbage, det er mod de adelige lensmænd som mellemed mellem borgerne og kongen, man vender sig. Adelens harme var da ogsaa stor. Fra da af, siger 3 aar senere en borger, »voksede et forgiftigt had mellem adelen og borgerskabet og daglig jo mere og mere overhaand tager«. 1632 synes adelen at have klaget paa et møde i København, og undersøgelser mod ophavsmændene foranstaltedes i hvert fald. Borgerne veg nu bekymrede tilbage, og de erklæringer, der under undersøgelserne afgaves af en af ordførerne fra 1629, Aalborgs borgmester, Hans Severinsen, er helt igennem undskyldende og bortforklarende; han søger selv at slippe for ansvaret og skyder skylden paa almuen og øjeblikkets almindelige stemning. Sagen fik ikke større følger i den ene eller den anden retning; borgernes ønske opfyldtes ikke; tvert imod fastslog forordningen af ^{23/} 1636 udtrykkelig, at andragender til kongen altid skulde gaa gennem lensmanden¹⁾.

Denne begivenhed havde sin grund i øjeblikkelige ulykker, men de stemninger, hvoraf den udsprang, holdt sig og bredte sig. I borgerskabets betænkning over stadsretsudkastet 1637 vender man sig atter mod lensmændenes udnævnelse af raads-

¹⁾ Se herom: *Erslev*: Aktstykker o. s. v. II s. 203—10 og s. 331 samt *Suhms*: Nye Samlinger 1. bd. »Den jydsk Borgerstands Besværing over Adelen i Christian IV's Tid« s. 197 og flg. Smlgn. ovfr. s. 33.

medlemmerne, og i indlægget fra Holbæk former dette sig til en klage over, at lensmændene indsætter deres ridefogder og skrivere til borgmestre og raadmænd¹⁾. Om der var megen grund til denne klage er ikke godt at sige; i den svenske udsending, Durells, relation om forholdene ved denne tid siges: »den kunst ellers, hvorved adelen mest opholder sig mod den gemene mand er, at den kan forfremme sine tjenere til adskillige embeder i stæderne og lenene, saa som til byfogder og borgmestre, toldere, raadmænd, ridefogder, slotsskrivere, slotsfogder, kornmaalere, lands-tingsskrivere«²⁾, og der findes ogsaa eksempler paa saadanne udnævnelser³⁾, ligesom selve klagen viser, at de har fundet sted, men efter mit indtryk var betydningen heraf dog forholdsvis ringe. Ridefogder og slotsskrivere var og blev undtagelsen i raadene; raadsmedlemmerne toges vedblivende aldeles overvejende blandt købmændene, og hændte det, at en af de andre kom ind, da fik han almindelig gaard og grund i byen, blev selv købmand og levede sig snart søtmen med borgerne. Der er intet, som tyder paa, at adelen har kunnet eller blot forsøgt paa ad denne vej at bringe borgerstanden i afhængighed af den. Raadene staar ogsaa overalt som adelens skarpeste modstandere; saaledes er en tidligere slotsskriver, der 1655 blev raadmand, 1657 borgmester i Ribe, paa rigsdagen i 1660 en af borgernes ivrigste mænd³⁾.

Næste gang, borgerne fik en gunstig lejlighed til at frembære deres ønsker, var, da de i 1648 var samlede i København til hylding af den nye konge. Der var allerede $\frac{8}{9}$, 1645 udgaaet et kongebrev, hvori man bad borgerne meddele, hvad

¹⁾ Se ovfr. s. 34—35.

²⁾ Se *Suhm*: Samlinger til dansk Historie, 2. bd. 3. hæfte, s. 44 og flg.

³⁾ Saaledes bliver en ridefoged 1641 borgmester i Odense, se *Engelsloft* s. 247; en slotsskriver i Ribe raadmand 1633, borgmester 1638, en anden tilsvarende 1655 og 57, se *Kinch* s. 415, 426 og 433; en slotsskriver først raadmand, siden borgmester i Horsens 1627, 2 andre raadmænd, se *Fabricius* s. 203 og 224—25; i Aalborg blev endelig en slotsskriver raadmand 1617, borgmester 1622, en anden henholdsvis 1636 og 46; og af 2 raadmænd indsatte 1632 og 46 var den første slotsfoged, den anden slotsskriver, se *Tauber*: Personalhistoriske Notitser om Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg. (Aalborg 1879—80) s. 103, 131, 136.

der kunde tjene til fremme for byerne, og herpaa svaredes nu ved et andragende af $\frac{8}{7}$, 1648. Man dvælede deri som sædvanlig først og fremmest ved de økonomiske rettigheder, men samtidig mindedes man atter kong Hans's dage, ønskede endog stadsretterne fra hans og Kristoffer af Bayerns tid trykte og overholdte. Valget af raadsmedlemmerne er her ikke tale om, men derimod vender man sig mod forordningen af $\frac{23}{3}$, 1636 med ønsket om, at byernes andragender, som det før var skik, maa gaa lige til kongen, hvortil man føjer det ønske, at kongens befalinger ogsaa maa sendes raadet selv, uden lensmandens mellemkomst. Rigsraadet, af hvis betænkning der kun haves et brudstykke, udtaler sig deri hvast mod disse sidste fordringer; kongen kan ikke lade sig foreskrive, hvorledes han vil sende sine breve og det er nødvendigt, at lensmanden, der skal paase overholdelsen, kender indholdet; klager over lensmanden kan sendes lige til kongen, de andre er det bedst for ansøgerne selv, at lensmanden straks giver betænkning over, da han dog skal gøre det alligevel; det andet spilder blot tid¹⁾. I nøje overensstemmelse hermed svaredes der $\frac{20}{3}$, 1649 for dette punkts vedkommende, medens det om de gamle stadsretter udtaltes, at man ikke godt nu kunde give dem almindelig gyldighed, da man ikke vidste, hvad hver bys skik var; hvis byerne vilde skaffe besked derom, kunde man overveje, hvad det vilde være heldigt at fastslaa.

Dette svar, der desuden udførlig behandlede de øvrige ønsker, tilstilledes 10 af de største byer²⁾.

Til disse klager føjedes endelig i begyndelsen af Frederik III's regering et lille anonymt skrift om »Den borgerlige Stands onde Vilkaar«; det er i sin skildring af tilstanden, ogsaa af de økonomiske kaar, skarpt og bidende, men de ønsker, der udtales, er forsaavidt de angaar bystyrelsen helt fantastiske og meningsløse; de kan ikke have været udtryk for almindelige krav, og der havde ingen som helst mulighed været for at opfylde dem³⁾.

¹⁾ Se »Indkomne Breve til Kancelliet« under $\frac{8}{7}$, 1648.

²⁾ Sjællandske Registre under $\frac{20}{3}$, 1649.

³⁾ Trykt ved *I. A. Fridericia* i Danske Magazin 5. række, 1. bd. s. 27 og flg.

Som disse klager og forslag, sete i deres helhed, ved den kraft og klarhed, hvormed de sættes frem, vidner om, at denne borgerstand har haft mænd med ikke ringe udvikling, saaledes bærer ogsaa det, at de politiske fordringer tages med, vidnesbyrd om, at interesserne er naaet ud over det rent økonomiske. Til en samlet borgerbevægelse, der satte sig bestemte formaal og virkede for dem efter en bestemt plan, naaede man dog ikke. Det, vi træffer, er kun stemninger, der fik udtryk i ny og næ, naar lejligheden frembød sig. Det er begyndelsen til en bevægelse, der, om forholdene var bleven uændrede, maaske kunde bleven noget betydeligt, men som i sig selv ikke var det. —

Som forfatningsudviklingen i vore byer former sig i aarene mellem 1619 og 1657, kan det ikke nægtes, at der er god fart i den. Det er en skabende tid, hvor nye tanker udgaar fra regeringen, og man i byerne i nogen grad viser sig i stand til at føre dem ud i livet. Meget store er vel tankerne ikke, meget fuldstændig gennemførelsen ikke heller, men grundlaget lægges dog, hvorpaa der kan bygges videre, udviklingsmulighederne synes anseelige. Der er da grund til at spørge, om der bag dette laa en tilsvarende *materiel udvikling*. Svaret er vanskeligt at give; hvad der vides derom, er løsrevne oplysninger om enkeltheder, hvis betydning for helheden vanskelig kan vurderes, som det i det hele er yderst uklart, hvad de forskellige tal egentlig betyder efter datidens vilkaar¹⁾. Det eneste nogenlunde sikre holdepunkt synes *folketallet* i byerne, og svingningerne deri.

Men ogsaa om det vides der kun daarlig besked. Maaske kunde man naa en nogenlunde ordenlig bestemmelse deraf ved anvendelse baade af skatte- og borgervæbningslister, borgerfortegnelser og kirkebøger, men sandsynligt er dette ikke, da materialet overalt er særdeles ufuldstændigt, og man stadig maatte gisne om forholdet mellem disse tal og det virkelige folketal. I de beregninger, der hidtil er foretagne, sidst af I. A. Fridericia²⁾, er man væsentlig gaaet ud fra borgervæb-

¹⁾ En del oplysninger om tidens økonomiske vilkaar er samlede i I. A. Fridericia's »Adelsvældens sidste Dage«, s. 74—81.

²⁾ Se »Adelsvældens sidste Dage«, s. 68.

ningstallene; man er derved naaet til at stille byerne i visse klasser efter størrelsen med nogenlunde sikkerhed for resultatets rigtighed, men hvor store tal, man er kommet til, har været afhængig af, hvilket tal man har valgt at multiplicere med, og i den henseende har man maattet vælge overmaade vilkaarlig. Lidt videre kan man formentlig naa ved at gaa ud fra vor første købstadfolketælling 1672¹⁾ og, navnlig efter ændringerne i skattelisterne i de mellemliggende aar, slutte sig til, hvorledes forholdet mellem tallene 1672 og 30 aar tidligere har været. For 10 byer af forskellige størrelser har skattelister staaet til raadighed for aar, der ligger nær ved 1642 og 1672, af hvilke det første er valgt som betegnende for tilstanden før den svenske krig. Resultatet er, at der paa det første tidspunkt findes 4347 skatteydere i disse, paa det sidste 2939; dette er ganske vist et usikkert grundlag at gaa ud fra allerede paa grund af ligningsprincipernes forskelligartethed, men der vides ikke indenfor denne tid at være foregaaet nogen almindelig ændring i disse principer, og hvad der bestyrker det indtryk, hovedtallene giver, er, at der findes en ret ensartet tilbagegang for hver enkelt af de 10 byer, undtagen Kallundborg; der er tallet af skatteyderne steget svagt fra 161 i 1641 til 177 i 1672, medens det tilfældigvis vides, at indbyggertallet samtidig er gaaet lidt tilbage, fra 1139 i 1645 til 1058 i 1672²⁾. Det er en tilbagegang til omkring $\frac{2}{3}$ af tallet før krigene, man her faar indtryk af, maaske noget mindre, men i hvert fald en anseelig tilbagegang. Dette indtryk bestyrkes da ogsaa ved de spredte tal for indtegnede borgere eller fødte og døde fra de forskellige tider, der haves; hver for sig betyder disse lister, der alle er lidet fuldstændige, ikke meget, men hovedresultatet synes dog uomtvisteligt, da tallene stadig gaar i samme retning. Ogsaa grundtaksterne fra 1682 bærer atter og atter vidnesbyrd om bedre forhold i tidligere tider³⁾. Og i sig selv er denne tilbagegang ikke usandsynlig; de skildringer

¹⁾ Se om den *Falbe-Hansen* og *Scharling*: Danmarks Statistik I, s. 562—63 og 566—69.

²⁾ Se tillæg nr. III og for Kallundborgs indbyggere 1645 *Paludan*: »Beskrivelse over Staden Kallundborg o. s. v.« (Kbhvn 1788) s. 272.

³⁾ Se samlingerne af disse i R. A.

af krigene, vi har, gør det overmaade forstaaeligt, at de kunde bringe en betydelig nedgang i folketallet.

Nu var der i 1672 i de 56 byer, folketællingen omfatter, 62903 indbyggere, medens de bornholmske byer og Rødby, der mangler, efter senere forhold maa antages at have haft omkring 5000. Der skulde da i de 63 byer have været omtrent 68000 indbyggere, et tal, der, hvis folketællingen ikke er ganske fuldstændig, jo snarere maa være for lavt end for højt. Regner man med forholdstallet for skatteyderne, giver det omtrent 100000 før krigene. Maaske er dette dog vel højt; det er muligt, at skattelisterne ved 1672 er mindre fuldstændige paa grund af den større fattigdom, skønt man egentlig ikke har dette indtryk ved at gennemgaa dem, det er ogsaa muligt, at tilbagegangen viser sig særlig grelt for disse 10 byer, blandt hvilke findes de haardst medtagne: Helsingør, Køge og Nakskov. Men med forholdsvis stor sikkerhed kan det dog siges, at vore byer før krigen 1643 havde naaet et lignende indbyggertal som de o. 90000, de i 1801 havde garnisonerne medregnet. De 4 største byer: Helsingør, Aalborg, Odense og Aarhus, der 1672 havde omkring 4000, havde da antagelig o. 1642 5—6000, medens Ribe allerede var nede iblandt den halve snes byer, der har haft mellem 2000 og 3000; næsten to trediedele af byerne var 1672 under 1000, og de fleste af disse har vel ogsaa været det ved denne tid.

Disse tal er noget større end dem, man sædvanlig har regnet med. Fridericia har saaledes efter borgervæbningslisterne¹⁾ sluttet, at de 5 største byer, de 4 nævnte og Ribe, havde 3—4000, 9 andre henimod 2000 og de fleste langt under 1000²⁾. I bevidstheden om, hvor usikkert et grundlag, disse vekslende tal er, har han dog taget et stærkt forbehold ved disse angivelser. Endnu lavere er J. Grundtvigs tal for byerne paa Sjælland og Smaaøerne beregnede efter nogle kopskatsangivelser fra 1645. Disse turde dog være ganske uanvendelige; medens han saaledes for 1645 i Helsingør har kopskat af 1786 og mener, at folketallet er o. 2700, omfatter en anden

¹⁾ Disse findes i R. A. i 3 pakker med »Monstringsruller 1505—1653«.

²⁾ »Adelsvældens sidste Dage«, s. 68.

kopskatsberegning for Helsingør i 1660, da tilbagegangen sikkert nok var begyndt, 3723 kopskatsydere, og lignende usandsynligheder genfindes ved de andre byer¹⁾.

De højere tal synes mig da sandsynligere. Det er lidet rimeligt, at vore byer før krigene ikke skulde have været større end 1672, og det er ikke troligt, at Helsingør, Aalborg, Odense og Aarhus, der havde 7—900 skatteydere, kun havde 3—4000 indbyggere; der var jo i datidens byer adskillige skattefri og ikke saa forarmede, der heller ikke kom med²⁾. Er disse tal rigtige, vil det da sige, at vore byer først i vort aarhundrede er bleven større, end de den gang var; sammenlignede med andre landes byer var de derimod ganske vist smaa, men modsætningen er dog ikke saa paafaldende, som man er tilbøjelig til at tro. Af de brandenborgske byer angives saaledes omtrent samtidig Magdeborg til 20—26000, Frankfurt a. d. O. 13000, Berlin 12000, Spandau 3600³⁾.

Til dette ret anseelige indbyggertal svarede forholdsmæssig gode økonomiske kaar. I tal kan disse ikke angives, men har man fulgt beretningerne om byerne fra den ene tid til den anden, vil man ikke være i tvivl om, at der over disse aar ligger en lysere tone end over nogen anden periode før en menneskealder ind i vort aarhundrede. Længe staar det som de gode gamle dage, man ser tilbage til; og ikke uden grund; der var den gang fart og udvikling i byernes næringsliv; over de største byers handel er der lidt af en verdenshandels præg, og selv de mindre byer strækker deres forbindelser ret vidt ud i skarp modsætning til senere tider, da alle vore provinsbyers omsætning var af ren lokal art. Stort var sikkert nok intet af det, men det var dog større end i lange tider derefter. Derfor er der ogsaa hos datidens borgere, eller vel rettere hos de købmænd, som dannede borgerstandens øverste lag, et friere og selvstændigere syn, end danske købstadborgere besad de følgende halvandet hundrede aar. Man taler med om statens

¹⁾ Se *Grundtvigs »Meddelelser fra Rentekammerarkivet»* II, s. 213 og flg. og Helsingør skattebog 1660.

²⁾ 1672 er folketallet i de 10 Byer $6\frac{1}{2}$ gange skatteyderne.

³⁾ Se *Schmoller* i *Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde*, 8. aarg. s. 537—38.

sager, rejser fordringer og udkaster ideer til fordel for sig selv og andre. Først i 18. aarhundredes sidste aar spirer atter noget lignende, først efter 1830 faar det vækst.

Der maa dog skelnes noget mellem de forskellige afsnit af perioden mellem 1619 og 1657. Den første del af den er fortsættelsen af en rask opgangstid. Vistnok bragte hele tiden fra kong Hans's dage her op til fremgang eller dog kun forbigaaende tilbagegang, men særlig stærk synes opgangen i den første del af 17. aarhundrede. Allerede krigen 1625—29 bragte en standsning deri. I Jylland var dennes sidste aar en stor ødelæggelse; her er, som borgerne siger i en af klagerne 1629, »undersaatterne jammerlig udplyndrede, ruinerede og deres fattige formue aftvungen, huse og ejendom afbrændte, folket pinte og plagede og mange til døde slagne, saa landet af guds retfærdigheds hjemsøgelse ser over alt øde og armelig ud«¹⁾: men ogsaa i de andre provinser mærkedes krigens tryk. Store følger efterlod dette sig næppe, men langt haardere ramtes man saa 1643—45 af den ny krig. Klagerne over ødelæggelserne er mangfoldige, og et vidnesbyrd om, hvorledes en saadan krig virkede, er det, at den regelmæssige styrelse i krigsaarene standser; ikke sjældent staar de aar blanke i protokollerne, og naar arbejdet genoptoges, indleddedes det med klager²⁾. Medens det i Jylland er fjendens plyndringer, man frygter, er paa øerne skrækken ikke meget mindre for indkvarteringen af vore egne soldater. En beretning af ³⁰/₇ 1645 skildrer de følelser, hvormed man i Helsingør modtog soldaterne, med disse ord: »En part har lukket deres døre til, fordi der er intet i huset, og en part er ganske rømt af byen, saa her er saadan et raab og skrig i byen, at gud maa sig derover forbarne. Soldaten raaber og klager, han kan intet faa i sit logement, borgeren græder og klager, at han har nu intet længer at give ham og heller intet til sig selv, thi det er alt udtæret, saa de ligger i hobetal oven paa hverandre, hvorom er saadan et overløb, klagen, truen, skælden og banden, at øvrigheden har ingen

¹⁾ *Erslev*: Aktstykker o. s. v. II s. 205.

²⁾ Se saadanne afbrydelser f. eks. i R. P. i Aalborg 1624—28, 1643—44: Aarhus 1641—45; Varde og Vejle 1643—46; Kallundborg 1644—45 og Randers bysbog 1627—28.

ro eller fred i deres huse enten aarle eller silde¹⁾.« Saa vidt gik frygten for soldaterne, at regeringen for krigstiden maatte paalægge borgerne stavnsbaand. ⁶/₅ 1645 udgik brev til Sjællands lensmænd om, at da borgerne flygtede fra byerne af frygt for indkvarteringen, skulde dette være forbudt, og bønderne maatte ikke huse eller hæle saadanne borgere; derimod maatte man flytte fra en by til en anden²⁾.

Det synes ogsaa, at Kristian IV's forsøg paa at lede næringslivet fra oven gennem monopolerne og reglerne for haandværkerforholdenes ordning har virket forvirrende. Klagerne derover er mangfoldige, og skyldes end en del af dem de særinteresser, som krænkedes, det snæversyn, der naturlig behersker en næringsdrivende stands opfattelse af egne interesser, saa har man dog det indtryk, at der var noget i klagerne; havde den ny ordning kunnet udvikle sig i fred, havde den maaske gjort gavn, nu da krigen stødte til, forøgede den forvirringen³⁾.

Der var saaledes nok af grunde, der kunde standse fremgangen i byerne, og medens den første standsning efter 1625 vistnok snart forvandedes, ramte den næste ulykke, krigen 1643—45, for haardt, til at man ret kunde komme ud over følgerne før 1657. Noget sammenbrud i bylivet medførte dette dog ikke; efter hver forstyrrelse rejste man sig igen; der foregik en brydning mellem den paa mere almindelige grunde byggede fremgangsbevægelse og den mere tilfældige tilbagegang, og saa vidt skønnes blev resultatet, at man indtil 1657 holdt sig noget nær paa samme økonomiske standpunkt som 1625; tallene paa skattelisterne er indenfor denne tid temmelig ens, det er først med krigen 1657—60, det store fald kommer. Det samme

¹⁾ Se »Indkomne Breve til Kancelliet« ³⁰/₇ 1645.

²⁾ Sjællandske Tegnelser ⁶/₅ 1645. Se iøvrig som eksempler paa odelæggelsen *Olsen*: Varde og Omegn særlig med Hensyn til Krigen 1627—29 og tilsvarende 1643—45 i *Jydske Samlinger*, 2. række, 4. bd., s. 117—51 og 280—345, *Kinch*: Optegnelser om Krigen 1643—45 og 1657—60 i *Jydske Samlinger*, 1. række, 5. bd., s. 241—47, samt de hos *J. A. Fridericia*: samlede eksempler: »Adelsvældens sidste Dage« s. 79 og XIV.

³⁾ Se herom *Fridericia*: Adelsvældens sidste Dage s. 71 og 76 og de der s. XII—XIII anførte kilder.

indtryk faar man af protokollerne og byhistorierne. Rent politisk virkede vel endog disse første mindre alvorlige ulykker foreløbig inciterende, drev borgerne frem til at søge midler derimod og gav dem en energi, de under rolige forhold næppe havde udfoldet.

Denne *bybefolkning* var delt i *forskellige grupper*. Den egentlige borgerbefolkning, der betalte byens skatter, paatog sig dens borgerlige bestillinger og havde adgang til borgerforsamlingerne, var de næringsdrivende borgere: købmænd og haandværkere. De første var mindretallet men de rigeste, mest ansete og mest oplyste. De dannede byens overklasse. Blandt dem toges, bortset fra enkelte tilfælde, hvor ridefogder og skrivere kom frem, raadets medlemmer, og i deres haand var ogsaa som regel de væsentligste af byens hverv: kæmner-, overformynder- og kirkeværgestillingen, allerede af den grund, at man hertil behøvede folk med formue, der kunde staa inde for de penge, der blev dem betroede. I mindre byer med op mod en snes købmænd, betød dette, at et flertal af dem fik hver sit betydningsfulde hverv. Alligevel droges grænsen ikke skarpt mellem de to grupper; lovgivningen drager den ikke længere, og i byernes protokoller er modsætningen, vi hører om, ikke mellem købmænd og haandværkere men mellem raadet og menige borgere, eller mellem byens »fine og fornemme bedste borgere« og »menige almue«, og det kan hælde, at de rigeste haandværkere hører til den første gruppe, de fattige købmænd til den anden. I hver by er vel dette tilfældet med nogle, men hovedmassen af købmændene findes ganske sikkert i den øverste, hovedmassen af haandværkerne i den nederste klasse. I borgerudvalgene mødes haandværkere og købmænd, skønt de synes stadig at have været udtagne blandt de bedste borgere, og i endnu højere grad sker det blandt takserborgerne, der fra første færd er en stærkt blandet kreds med ikke faa fattigere borgere. Dels skulde man have nogle, der kendte de forskellige folkelag, dels var købmændene mindre ivrige efter dette byrdefulde hverv, nu da de andres medvirken gjorde det vanskeligere at bringe slægt og venner fordel ad den vej. Ogsaa fattigforstanderne synes ofte at være tagne af mindre fornemme folkelag. Desuden mødtes købmænd og haandværkere i den fælles inter-

esse for byens mark. I mange byer var denne en vigtig del af borgernes indtægter, i de mindre vel nok den vigtigste, og heri havde baade købmænd og haandværkere del, om end i forskelligt omfang¹⁾. Der var da ikke lidet, der knyttede de to grupper sammen, og det maa vel som helhed siges, at den egentlige modsætning var mellem rige og fattige, og at denne nogenlunde, men ogsaa kun nogenlunde, faldt sammen med grænserne for købmænd og haandværkere²⁾.

Foruden de egentlige borgere boede i byerne en del andre. Der var undertiden enkelte adelsmænd, og desuden fandtes nogle, der nærmest maa betegnes som embedsmænd: gejstlige, baade præster og latinskolelærere, landsdommere og lignende samt de toldbetjente, der ikke tillige var næringsdrivende borgere; hertil kom, at en del næringsdrivende borgere gik i kongelig tjeneste, hvorved de fik visse begunstigelser, et forhold, hvis egentlige karakter er ganske uklar. Om alle disses stilling til skatteydelsen stod en bestandig strid; næppe noget andet strids-spørgsmaal krævede saa ofte regeringens indgriben, og dens afgørelser er forskelligartede, som de er mange. Der findes dog en vis tendens til at hævde, at disse kongelige tjenere kun er skattefri, naar de ikke driver borgerlig næring. Hvor mange de var, og hvor meget de betød, er ikke godt at sige. I Helsingør opgøres de 1648 til 261, hvoraf 8 toldere, blandt hvilke 1 driver borgerlig næring, 8 skibsofficerer, 112 i kongelig tjeneste paa Kronborg, 22 andre kongelige tjenere, der ingen borgerlig næring driver, 52 udkommanderede paa kongelige skibe og endelig 59, der driver borgerlig næring men er gaaet i kongens tjeneste³⁾. Disse 261 er unægtelig et stort tal i en by, hvor skatteyderne er 8—900, men det er ogsaa helt usædvanlige forhold, her findes. Det er højst de 22 + 59, der hører til grupper, som kan tænkes i tilsvarende tal andre ste-

¹⁾ I de mindre byer antog livet bondelivets karakter. Se saaledes Christen Thomesen Sehesteds betænkning om stadsretsudkastet i *Erslev*: Aktstykker II s. 433 og andre udtalelser af ham, anførte af *Fridericia* i Adelsvældens sidste Dage s. 79.

²⁾ Smlgn. *Fridericia* smstds. s. 70.

³⁾ »Indkomne Breve til Kancelliet« 12/3 1648.

der, og selv af disse findes formentlig i andre byer langt fra saa mange. Efter mit indtryk var de kongelige tjenere de fleste steder meget faa og spillede ingen fremtrædende rolle. Naar der høres saa meget om dem, er det paa grund af uklarheden i reglerne for deres skatteydelse¹⁾.

Medens byerne saaledes indenfor sig rummede en del modsætninger, sammensattes ogsaa selve borgerskabet af ret brogede og skiftende elementer. Der foregik en stadig tilstrømning af folk udefra, og kunde end visse slægter i lang tid give tonen an i en by, er det dog nok saa iøjnefaldende, hvor mange fremmede der kommer frem mellem byernes første mænd. Med god grund har Fridericia fremhævet dette; det mest forbavsende tal, der anføres som støtte derfor, lyder paa, at der i Aarhus af 1002, der tog borgerskab mellem 1601 og 1650, kun er 144 fødte i byen. Maaske er dette dog ikke rigtigt; tidens borgerskabslistes er et lidt usikkert grundlag; thi medens alle fremmede, der tog borgerbrev, maatte betale derfor, var baade skik og brug meget vaklende, naar det gjaldt borgersønner, og regeringens afgørelser deraf ikke mindre skiftende. Oftest betalte de, saa vidt skønnes, intet, og dette medførte let, at øvrigheden var mindre omhyggelig med at paase, at de fik borgerbrev; navnlig synes de ofte at have fortsat forældrenes forretning uden videre. Det er da rimeligt, at de 144 kun er en mindre del af de aarhusianske borgersønner, der overtog forretninger i byen i de 50 aar; de angivne tal synes i sig selv saa urimelige, at man næppe, naar listernes art tages i betragtning, kan bygge paa dem. Det samme gælder andre lignende lister. I Randers bysbog er der to lister, en for fremmede, en for borgere, fødte i Randers, men medens den første er ført meget omhyggelig, standser den anden hurtig, og et tilsvarende ufuldkomment præg har de oplysninger, der hist og her findes. Man faar da vistnok nøjes med det almindelige indtryk, at omvekslingen virkelig var meget betydelig, saa der udefra skete en stadig fornyelse og forøgelse af befolkningen. Ogsaa heri vil man kunne se et tegn paa fremgang

¹⁾ Smlgn. *Fridericia: Adelsvældens sidste Dage* s. 73—74,

i modsætning til senere tiders stilstand med en anderledes stabil bybefolkning¹⁾).

Den borgerstand, som alle disse forhold skabte, var ingenlunde uden betingelser for at magte styrelsen af dens egne anliggender. I første række gælder dette den overklasse, hvoraf raadet og de vigtigere ombudsmænd toges. Af tonen, der er over det hele, modtager man det indtryk, at borgerne gerne overtog disse hverv, kæmnerhvervet maaske undtaget. Dette skyldtes vel delvis de udsigter til fordel, de frembød, men man kan dog ikke undgaa at faa en følelse af, at en vis borgerlig ærgerrighed ogsaa har spillet en rolle; i det mindste pladserne i raadet staar for borgerne som æresstillinger, der er et maal for mange. Og som de havde tid og raad til at passe disse sager, saaledes havde de ogsaa evnerne; den, der har beskæftiget sig med et større antal af protokoller, regnskaber og lignende, førte i byerne i aarene før 1657 og derpaa i de følgende 100 aar, kan ikke undgaa at lægge mærke til, hvor langt de første i orden staar over de sidste. Protokollerne føres regelmæssigere og udførligere, skriften er bedre, hele behandlingen omhyggeligere, og sine steder har man endog tid til at pynte paa dem med billeder. Maaske begik man ikke færre, maaske endda flere misbrug og bedragerier nu end senere, men selve den ydre orden er en helt anden. Og sikkert synes det, at hele den materielle styrelse nu var adskillig bedre; ogsaa der modtager man indtrykket af en ganske anden orden og iver; alt vidner det om, at de mænd, som da stod i spidsen, var i besiddelse af en langt større udvikling end de mænd, der i enevældens første aarhundrede var de styrende.

Et udtryk herfor er det ogsaa, at interesserne nu langt mere er vendt mod den egentlige kommunale styrelse, medens retsplejen siden bliver det ene betydningsfulde, og den kommunale virksomhed svinder ind til det strængt nødvendige; et vidnesbyrd om denne forskel er det, at der før 1657 adskillige steder føres særlige bysbøger for byens sager, medens

---

¹⁾ Smlgn. *Fridericia*: »Adelsvældens sidste Dage« s. 68—69 og hans afhandling i *Historisk Tidsskrift*, 6. række, 2. bd. »Statistiske Notitser fra Aarhus Raadstuearkiv« s. 214—16 samt *Fabricius* s. 444—46 og *Kinch II* s. 613.

disse efter den tid med ganske faa undtagelser indføres spredt og uordentlig i retsprotokollerne. Styrelsen af byens anliggender, forhandlingerne med borgerne, og hvad dertil hørte, var aabenbart for disse raad en del af deres gerning, som de lagde vægt paa, interesserede sig for. Og denne virksomheds omraade var ikke ringe. Skønt en væsentlig del af byarbejdet udførtes af borgerne efter ordre, naaede man dog paa kæmnerregnskaberne nogenlunde anseelige beløb. Kæmnerregnskabet for Helsingør 1645 har saaledes en indtægt af 3309 sldl. (en sldl. = $\frac{2}{3}$ rdl., i metalværdi 2 kr.), en udgift af 3110, hvoraf dog omtrent 1000 sldl. er kongelige skatter. Lignende tal træffes andre steder, tilsvarende mindre i mindre byer, men en sammenstilling med senere beløb er efter regnskabernes forskelligartede karakter ørkesløs.

Mindre betingelser for at faa noget ud af de rettigheder, den ny lovgivning gav, havde vistnok byernes menige almue; de var vante til at se op til de velstaaende som dem, de skulde lyde, og de blev i det væsentlige ved dermed, men dette hindrede dem dog ikke i i nogen grad at tage del i styrelsen og skridt for skridt arbejde sig mere frem. Udtrykket derfor er baade raadstueforsamlingerne og borgerudvalgene, men tydeligst gennemførelsen af lovenes bestemmelser om takserborgere og de andre regler, lovene gav til sikkerhed for netop dette menige borgerskab. Der var indenfor dette saa stor udvikling, at lovbudene til dets fordel ikke blev slag i luften. —

Paa alle omraader er da indtrykket af disse tiders byliv forholdsvis gunstigt. Det er noget bedre end i den foregaaende tid, langt bedre end i enevældens første aarhundrede. Det er ved et højdepunkt vi staar, ved slutningen af en fremgangstid, selv om fremgangens grænser drages ret snævert ved de smaa forhold, der nu en gang fandtes i vore talrige byer. Fremgangen gælder ogsaa bystyrelsen. Det er dog her ikke i sporet fra middelalderen, der fortsættes; tværtimod, det middelalderlige faamandsstyre indskrænkes til fordel for den nye tids magter: statsmagten og befolkningens brede lag. Under taale-

lige økonomiske forhold er man i al stilhed kommet ind paa en vej, der synes at kunne føre langt frem under en stille, rolig udvikling; det er en tid rig paa muligheder. Men ogsaa kun paa muligheder; som selve det økonomiske liv er de nye styrelsesformer ubefæstede og usikre; betingelsen for at faa noget ud af det er, at der uden materiel tilbagegang kan fortsættes fredelig og rolig; til at taale forstyrrelser er denne udvikling ikke stærk nok. Under saadanne vilkaar var det, at krigens ødelæggelser, brød ind over vore byer og bragte det store sammenbrud, der afskar alle udviklingsmuligheder, dræbte det liv, som spirede i aarene før 1657.

ANDET KAPITEL.

Det gamle danske bylivs opløsningstid 1657—82.

I. Den materielle tilbagegang.

Følger man by for by protokollernes rækker, vil man ikke undgaa det indtryk, at aarene fra 1657—60 danner et vendepunkt i vore byers livsvilkaar, større end noget andet fra reformationstiden op til vort aarhundrede. For selve krigsaarene mangler almindelig protokollerne, og sammenligner man de nye, hvormed der saa igen begyndes, med den foregaaende tids, da er modsætningen paafaldende i ydre som i indre orden. Skarpt og klart modtager man indtrykket af omskiftningen; hvor der før var liv og udvikling, er der nu sløvhed og stilstand, den ene tid bærer saa umiskendelig tilbagegangens præg som den anden fremgangens.

Denne forvandling skyldes intet skifte i styrelsesregler; de er noget nær efter som før. Forklaringen ligger derimod i den *materielle tilbagegang*. Begivenhederne 1625—29 og 1643—45 havde første gang bragt standsning i fremgangen, men indtil 1657 holdt man sig oppe, kunde vel kommet frem igen, om ikke nye ulykker var kommet til. Da gav de store afgørende krigsulykker vore byers vaklende velstand det ødelæggende slag, og før man blot nogenlunde var kommet til kræfter derefter, bragte den skaanske krig nye tab; endnu en gang maatte stavnsbaandet til for at bringe vore borgere til at blive i deres

byer og tage mod soldaterne¹⁾. Saa synes man at have været i færd med at arbejde sig langsomt frem, da den store nordiske krig medførte en ny standsning. Aarhundredet mellem 1625 og 1720 faar sit præg af krigene. Udadtil bragte de store tab og smaa fordele, indadtil standsede de en lovende udvikling, bragte en tilbagegang, som vi maa tilbage til aarhundredet efter Valdemar Sejrs for at finde et sidestykke til, og som lammede folkets kraft ikke blot i tiden selv men mindst en menneskealder derefter. Det er kongeslægten, der bærer ansvaret derfor før 1660 som efter; den letsindighed, hvormed disse krige begyndtes, den uduelighed, hvormed de førtes, er det, der skaber mørke over det meste af den tid, da kongemagten var den stærkeste faktor i vort statsliv, trods alt det gode, der kan siges om vore fyrsters redelige bestræbelser for at forbedre vore indre forhold; deres krige var det, der lod disse bestræbelser blive slag i luften, saalænge de varede og en rum tid derefter.

Den ødelæggelse, krigene bragte hele landet, forstærkedes for provinsbyerne endda derved, at København under den ny styrelse hurtig voksede frem og drog en del af dem, der før gik til provinsbyerne, til sig, hvilket navnlig virkede ødelæggende paa byerne omkring selve hovedstaden. Vidnesbyrderne om tilbagegangen er da ogsaa mangfoldige og uomtvistelige. Vi har ovenfor set, at skatteydernes tal i 10 byer o. 1642 var 4347, o. 1672: 2939²⁾. Ogsaa ad anden vej foreligger oplysninger, der peger i samme retning. Der foregik i aarene mellem 1660 og 1682 en række kommissionsundersøgelser og takseringer i byerne, dels for at faa orden i pengesagerne, dels som forarbejder til den ny grundtakst, og en stor del af de derved indkomne oplysninger er opbevarede³⁾. For Lolland-Falster angives i oplysningerne til en kommission, der undersøgte forholdene i denne særlig haardt medtagne egn, tallet af skatteydere, »før de Svenske faldt ind i landet«, og tallet paa dem, der nu, 1661,

¹⁾ Se forordninger af ¹⁴/₁ 1676 og ¹²/₉ 1679.

²⁾ Se s. 56.

³⁾ De findes samlede i R. A. i følgende pakker: 1 med magistratserklæringer og skattemandtal for Lolland-Falster 1659—61; 1 med taksering til matrikullen i nogle jydsk købstæder 1661—71; 4 med kommissionsforretninger 1682 og 3 med grundtakster 1682.

kan betale. For Nakskov, Nykøbing, Maribo, Stubbekøbing er det 871 før, 297 efter krigen, for Nakskov alene 295¹⁾ og 52. I Nakskov er af de 295: 62 døde, 28 »bortvigte«, 153 »ganske forarmede«. Nakskov har under krigen til venner og fjender betalt o. 300000 rdl., Nykøbing 160000, Stubbekøbing 31000, Maribo 30000, hvoraf for Stubbekøbing f. eks. Svenskerne har faaet de 29000; det er tal, der faar deres belysning ved, at Nakskov grundejendomme 1682 takseres til 48381 rdl., Nykøbings til 15272. Selv om man tager hensyn til, at her er taget saa stærkt paa vej som mulig, bliver tabene iøjnefaldende nok. I Ebeltoft fik 1661 en lignende kommission besked om, at fjenden har »ruineret, nedbrudt og opbrændt over $\frac{1}{3}$ af byen, hvilket endnu ligger øde og ubebyggt«, og af 40 handelsskuder er kun 7 tilbage. I Aarhus er »næsten de tvende parter deraf øde formedelst fjendernes indfald«, og tilsvarende træffer man omkvædet i alle oplysninger fra denne tid. Et lignende er indtrykket endnu af grundtaksterne 1682, der er opbevarede for det store flertal af byerne. Gennemlæser man disse, vil man overalt modtage et bestemt indtryk af byer i forfald; ved mangfoldige grunde findes tilføjelsen »øde og ruineret«, og selv om disse betegnelser tages i forskellig betydning, kan der ikke være tvivl om, at det i et meget stort antal tilfælde betegner ejendomme, der er ødelagte i krigen eller forfaldne, fordi deres indbyggere da og nærmest derefter har forladt dem. I mange tilfælde siges dette udtrykkelig. For Helsingør, hvor der ogsaa findes en grundtaksation for 1645, er dennes samlede beløb 155533 rdl., medens det 1682 er 44595. Alle de mangfoldige oplysninger om forholdene enkelte steder paa enkelte omraader peger i samme retning, og alle har da ogsaa været enige om den store tilbagegang; den kan selvfølgelig ikke statistisk opgøres, men at den er af helt usædvanlig art, derom er ingen tvivl²⁾.

Selve *befolkningstallet* for denne tids byer kan oplyses,

¹⁾ Dette tal er efter skattebogen for 1659.

²⁾ Se nærmere om de daarlige forhold *E. Holms* meget indgaaende skildring i »Danmark-Norges indre Historie 1660—1720« (Kbhvn. 1885—86), 2. del, 14.—15. kapitel med de dør anførte eksempler.

idet der 1672 er foretaget en folketælling i 56 byer¹⁾. Der fandtes da i disse 62903 indbyggere eller gennemsnitlig 1123; de største var Aalborg 4181, Helsingør 4033, Odense 3808, Aarhus 3474; af de andre naaede ingen 3000, 21 ialt har over 1000, 23 mellem 1000 og 500, 12 under 500, og nederst træffe vi Sakskebøbing med 272. De manglende byer er de bornholmske og Rødby, der i 1769, da tallene gennemgaaende var lidt højere, havde 5703 tilsammen.

Om *ejendomsforholdene* indenfor denne befolkning giver grundtaksterne os ganske gode oplysninger. De viser, i hvilken grad ejendommene var samlede paa raadsmedlemmernes hænder. I Holbæk er den samlede vurderingssum 10035 rdl.; deraf ejer 2 borgmestre mindst 1175, 3 raadmænd 910, saa disse 5 ejer $\frac{1}{5}$ af byen; byfogden staar derimod ret lavt med 60 rdl. I Roskilde er der en raadmand, der besidder mindst 42 ejendomme til et samlet beløb af 3272 rdl., $\frac{1}{10}$ af det byen ialt vurderes til. En borgmesterenke, 2 borgmestre og 3 andre raadmænd har dernæst tilsammen 5365, saa de 7 har 8637 eller over $\frac{1}{4}$ af hele byen. I Nyborg har præsidenten alene 4066 af byens 23090. Saa grelt var forholdet nu ikke altid, men det er dog stadig saaledes, at største parten af byens ejendomme samles paa meget faa hænder. Sikkert nok peger dette tilbage til tilstandene før krigene, vidner om, i hvilken grad de velstaaende slægter da har kunnet samle ejendomme. Nu betød disse ejendomme ingen rigdom; beløbene, der er saa store forholdsmæssig set, er i sig selv smaa. De indtægter, man kunde faa ud af ejendommene, nu da saa mange huse stod øde, var ubetydelige, og dog var dette de rester, fortidens rige købmænd havde tilbage. Deres rørlige ejendom var mistet i krigen, deres handel ødelagt; af de købmænd, der før drev handel vidt om i verden, var nu blevet høkere, der nøjedes med en smule handel med de omboende landmænd, hvis kaar ikke gav megen lejlighed til handelsfortjeneste ved forretninger med dem. Og at det stod endnu langt værre til for haandværkerne, der havde en ringe eller slet ingen fast ejendom at

---

¹⁾ *Falbe-Hansen og Scharling*: Danmarks Statistik, I s. 562—63 og 566—69.

falde tilbage paa, derom er ingen tvivl. Det var en ødelagt og forkuet borgerstand, krigen havde efterladt.

II. Regeringens og borgernes gensidige forhold.

Den borgerstand, der fandtes i Danmark, da enevælden indførtes, besad ingen betingelser for at tage del i rigets styrelse; havde den haft saadanne før, saa var de nu forsvundne. Derfor rejste den heller intet krav derom, og derfor frygtede regeringen den ikke; de to parter kunde gaa sammen mod adelen uden at mistænke hinanden. Dette er grundlaget for borgerstandens og regeringens gensidige stilling i 1660 og aarene derefter. Paa *rigsdagen i København*, hvor der fra byerne endnu mødte mænd, som havde kendt bedre tider, og for hvem øjeblikkets ulykker kunde synes forbigaaende, havde disse, under ledelse af Københavns mere udviklede borgere, kraft til sammen med regeringen og gejstligheden at fælde det adelsregimente, som syntes dem nederlagets aarsag. Men dertil indskrænkedes saa temmelig deres ønsker; vistnok tænkte man sig vanemæssig som det selvfølgelige, at stænderstyret vedblev, og ønskede da i dette at stilles lige med adelen, men iøvrig nærede borgerne ikke nogen større interesse for, at der overhovedet kom stænder; uden betænkning overlod de kongen selv at udarbejde den ny forfatning, og uden harme modtog de siden efterretningen om, at han havde benyttet dette til enevældens indførelse. Da danske købstadsrepræsentanter underskrev arvesuverænitetssakten, var det uden misstemning; ingen saadan kom da eller siden til orde. De havde fældet adelen; det var, hvad de vilde; nogen tanke om at benytte sig deraf til selv at tage ledelsen havde de ikke, i hvert fald vides intet derom, og har der hos enkelte været saadanne tanker fremme, da har der i de vilkaar, hvorunder borgerstanden nu levede, intet grundlag været derfor¹⁾.

Borgerne fik ved denne rigsdag gentagne gange lejlighed til at forme deres ønsker om hystyrelsen saa vel som om deres

¹⁾ Se om rigsdagen og borgernes optræden der *Fridericias* fremstilling i »Adelsvældens sidste Dage« s. 504—50. Forfatteren lægger særlig vægt paa, at enevælden naaedes ved et tillidsbrud, et brud med de forventninger, hvormed stænderne var gaaet fra hinanden, og paa borgernes hele kraftige op-

og de andre stænders næringsliv og afhjælpningen af rigets vanskelige forhold. Ialt 4 indlæg haves, det første af $17/9$, det dristige udkast, hvormed man begyndte, det sidste af $24/10$, det betydelig forsigtigere indlæg, man tilsidst samledes om¹⁾. Disse indlæg indeholder ikke lidet om rigets ordening og om næringslivet, der vidner om den personlige udvikling, borgernes førere havde; mindre beskæftigede man sig med hystyrelsen, men der var dog ogsaa her enkelte ting, man ønskede. Det var atter adelen, det gjaldt; det var lensmandens indflydelse, borgerne vilde til livs. De ønskede kort og godt helt at være fri for lensmandens indblanding; i stedet skulde raadet »vælge sig til rettens bestillinger, hvem de dygtige og vederhæftige eragter, saasom til borgmestre, raad med overformyndere, byskrivere og andre, som kan behøves«, eller, som et enkelt indlæg føjer til, raadet skulde vælge »med en del af de bedste borgeres betænkende«. Ligeledes skal byøvrigheden selv være kirkens forsvar og indsætte kirkevæger. Man kunde i dette se et udtryk for, at borgerne følte sig stærke nok til at genoptage det gamle fri købmandsstyre, men der føjes et andet ønske til, som viser, hvor ganske grundlaget derfor manglede; man had nemlig om, at »købstædernes øvrighed og betjente aflægges med nødtørfdig opholdsmiddel formedelst deres nærings forsømmelse, hvorover de ellers udi armod maatte geraade«, hvilket siden blev til en begæring om at faa $1/10$ af accisen til byens bygninger og raadsmedlemmernes lønning.

Regeringen stod nu paa sin side overfor borgerne med en god villie til at komme dem i møde; at hæve dem var at ydmyge adelen, de havde været den gode hjælpere, og man havde ingen grund til at mistænke dem. Kun et enkelt træk af mistænksom forsigtighed kendes. Den 1. marts 1661 udgik til Hugo Lytzou, den lensmand indenfor hvis omraade Slagelse laa, et

---

træden under rigsdagen. Dette staar dog ikke i modstrid med, at borgernes energi, som hans fremstilling ogsaa viser, udelukkende var vendt mod adelen, og at de med sindsro, for ikke at sige ligegyldig tilfredshed, fandt sig i tillidsbrudet.

¹⁾ Se *Suhms*: Nye Samlinger II, s. 115 og flg., og *Riegels*: »Forsøg til Femte Christians Historie« (Kbhvn. 1792), s. 57 og flg., samt *Fridericia*: Adelsvælden, s. 512—15 og 540—41 samt LXVI.

saalydende kongebrev: »eftersom vi kommer udi erfaring, at en del købstæder her udi vort land Sjælland ved deres fuldmægtige skal udi vor købstad Slagelse tillige med nogle af samme bys indvaanere nyligen have holdt en forsamling og konsultation, da saa som sligt ingenlunde uden vor sær naadige ordre og tilladelse bør at ske, er det vor naadige villie og befaling, at I straks øvrigheden i bemeldte vor købstad Slagelse for eder indstævner og fordrer, dem i vort navn alvorlig advarer, at de herefter hverken selv sig i nogen saadan forsamlinger lader finde, ej heller dem hos sig i byen at ske tilsteder; dernæst har I af bemeldte øvrighed at erfare og udforske, hvad aarsagen og anledningen været har, saa og hvad deri er bleven beraadslaet og om al ting eders udførlige underdanige relation ufortøvet i vort kontor indskikke«¹⁾. Utvivlsomt vidner dette om en besynderlig nervøsitet hos regeringen, som er lidt uforstaaelig, og hvis egentlige aarsag ikke kan angives, da der hverken i indlægget til skrivelsen eller andre steder findes nærmere oplysninger derom. Bekymringen har dog været lidet begrundet og fik ingen indflydelse paa regeringens stilling overfor borgerne; at disse ellers skulde have tænkt paa at holde lignende møder, derom vides intet.

Paa de krav, borgerstanden havde rejst, svaredes dels ved *privilegierne af* ²¹/₆ 1661 for den danske borgerstand, dels ved en række enkelte afgørelser.

Der var i kravene ét punkt, man ikke vilde indrømme: byernes ret til selv at vælge borgmestre og raadmænd. I den henseende skulde magten flyttes fra lensmanden ikke nedad til raadet men opad til regeringen. Allerede ²³/₂ 1661 udgik en skrivelse til alle danske byøvrigheder, hvori det paalagdes dem, naar en borgmesterbestilling blev ledig da at sende den ældste raadmand til kongen for at høre hans villie om postens besættelse, og i privilegierne lovedes det, at kongen fremtidig skulde »forsørge« byerne med »kvalificerede borgmestre og raad« og sørge for, at de fik tilstrækkelige indtægter. I den følgende tid fandt da ogsaa, som talrige udnævnelser i kancelliprotokollerne viser, udnævnelserne af raadsmedlemmer sted

¹⁾ Se Sjællandske Tegnelser ¹/₃ 1661.

paa denne vis, og de svor kongen troskabsed efter en formular med stærke løfter om troskab og underdanighed overfor ham og hans arveefterfølgere. Det maa imidlertid stærkt betones, at dette vel var et afslag overfor borgernes ønsker, men at det ikke var noget tab for dem i sammenligning med det faktisk og lovmæssig bestaaende; lensmændene udnævnte før, kongen nu; havde der i byerne været nogen betingelse for et kraftigt selvstyre, da bød sikkert denne udnævnelse paa større afstand de bedste muligheder derfor. Om byfogder og byskrivere vides det ikke, at der er truffet nogen udtrykkelig bestemmelse, men det betragtedes som givet, at det samme gjaldt dem, og kancelliprotokollerne viser, at ogsaa disse nu udnævntes af kongen. Derimod fastsattes det ved brev af $\frac{3}{8}$ 1670, at præident og borgmestre havde ret at udnævne: overformyndere, underfogder, vagtmestre, havnefogder, maalere, vejere, vrager, bedemænd, instrumentister og alle andre byens betjente af slig eller ringere konsideration«; der gjordes dermed ende paa den usikkerhed, som i den henseende havde hersket siden 1660; antagelig har man ved borgmestre og præident tænkt paa hele raadet, og i hvert fald opfattedes det almindelig saaledes.

Medens raadenes stilling i disse henseender ingen afgørende ændring undergik, var det af en vis betydning, at *lensmændenes kontrol* bortfaldt. Deres deltagelse i udnævnelsen af raadsmedlemmer hørte op, og det gamle stridsspørgsmaal om lensmanden som mellemmand mellem byerne og kongen ved ekspeditionen af andragender og ordrer afgjordes nu til borgernes fordel. Privilegierne lovede, at baade befalinger til og andragender fra byerne skulde gaa direkte mellem dem og kongen uden indblanding af anden myndighed, og forordningen af $\frac{15}{3}$ 1666 om »supplicationers, paaskrivelse« stillede da ogsaa amtmanden og byøvrigheden lige i saa henseende; hver for sig modtog de beboernes klager indenfor deres omraade, og gjaldt klagen selve denne myndighed, kunde vedkommende gaa lige til kongen. Ogsaa ellers forsvinder lensmanden af bystyrelsen; i byernes protokoller, hvor han i den foregaaende tid ikke helt sjældent omtales, er der nu stille om ham. Og egentlig sattes intet i stedet; de amtmænd, som

lensmændene forvandles til, er ikke byernes overherrer, men stilles af regeringen altid sideordnet med byøvrigheden. Kun ganske undtagelsesvis traf man bestemmelser, der kunde bøde paa de vanskeligheder, som derved opstod. Saaledes valgte efter konsumtionsforordningen af $^{22}/_{11}$ 1671 amtmanden sammen med raadet konsumtionsbetjentene, formodentlig dog netop som sideordnet myndighed her, hvor der berørtes fælles interesser for by og land. Desuden bestemte en forordning af $^{23}/_{8}$ 1672, at kirkens forsvar, der før havde tilhørt lensmændene, skulde gaa over til stiftamtmand og bisp, altsaa ikke amtmanden. Løvrig blev ingen bestemmelser truffne om tilsynet; det er virkelig saa, at enevældens indførelse, langt fra at betyde indførelsen af et energisk tilsyn med byerne, medførte, at man slog det, der fandtes, i stykker uden at sætte noget andet i stedet. Forklaringen ligger ikke i, at regeringen ønskede at fremme selvstyret i byerne: overvejelser derom laa sikkert udenfor dens rækkevidde, man tænkte saa lidt paa at fremme som paa at hæmme det. Grunden er den simple, at de lensmænd, gennem hvilke tilsynet før var øvet, var baade regeringens og borgernes fjender; man kunde glæde sine allierede ved at fjerne dem, og man gjorde det; og andre embedsmænd havde man nu en gang ikke at sætte i stedet. Man vendte da tilbage til det gamle tilfældige tilsyn øvet gennem *særlige kommissioner* eller enkelte mænd med bestemte hverv, men ganske vist førte baade øjeblikkets forhold, og statsmagtens forøgede energi til, at dette betød mere end i nogen tidligere tid. Det vrimlede efter krigen med stridsspørgsmaal, nu da hver og en søgte at skaffe sig det mest mulige af sine tabte besiddelser tilbage, og da man skulde til at have orden paa byernes finanssager, som under krigen var kommet i fuldstændig forvirring. Den almindelige vej til ordningen deraf var nedsættelsen af en kommission. Med iver stræbte regeringen at faa et rimeligt grundlag for de store skatter, der var fornødne, og ligefra 1661 arbejdedes ogsaa i byerne ivrig paa at faa tilvejebragt takseringer af byejendommene. Atter var midlet kommissioner. Det er imidlertid karakteristisk for regeringens ændrede stilling, at medens disse før altid var ene adelige, var reglen nu lige mange adelige og borgerlige, og endda kom nogle gejstlige med i

visse tilfælde. Disse kommissioner arbejdede sine steder i aarevis, og borgerne havde rig lejlighed til at fremkomme med klager til dem, saa deres betydning blev ikke ringe. En del indflydelse øvedes ogsaa af de saakaldte *krigsskommissarier*. Deres hverv var at sørge for ydelserne til hæren, men da disse var meget omfattende, og de deltog i ordningen baade af indkvarteringen, af krigsskatterne og andet lignende, blev deres betydning anseelig; det er af de højere embedsmænd disse kommissarier, vi oftest hører om i byprotokollerne. Men alt dette var og blev af rent forbigaaende art; det maatte tabe sin betydning, saa snart man var kommet til ro igjen; et nogenlunde regelmæssigt tilsyn fandtes der ingen midler til.

Overalt træffer vi i regeringens optræden et stærkt ønske om at hæve raadenes og den hele borgerstands magt og anseelse. Selve privilegierne indrømmede dem ikke alene paa næringslivets omraade en god del af det, de havde ønsket, men de lovede ogsaa, at alt, hvad der fandtes i lovene om »ufri mand«, anvendt »den borgerlige stand til forklejning og forargelse«, fremtidig skulde forsvinde. Raadenes anseelse søgte man desuden at forøge ved ligesom i København at give første borgmester i enkelte større byer præsidenttitlen¹⁾. Dette var ganske uden reel betydning, hvorimod det betød adskillig mere, at landstingsretten nu udvidedes til en del flere byer. Hidtil havde Ribe og Odense haft den²⁾, nu skænkedes den til Aalborg ²²/₈ 1661, Viborg ²⁰/₉ 1661, Aarhus ²²/₁₀ 1661, Nakskov ¹⁴/₃ 1662, Nyborg ¹³/₁ 1664, Korsør ¹⁷/₁₁ 1664, Fredericia ⁶/₅ 1665. —

Det er da saa langt fra, at enevælden satte sig som maal at dræbe det kommunale selvstyre, at tvertimod de ændringer, den i de første aar foretog, hidrog til at fremme dette, saaledes som det hidtil var udøvet af raadene, medens man slet ikke beskæftigede sig med borgernes stilling overfor disse. Enevældens indførelse betyder i første omgang ikke en stigende fart i centraliseringsbevægelsen men snarere en stands-

¹⁾ Se fra denne tid saaledes udnævnelserne af præsidenter i Fredericia, ¹⁴/₆ 1665 og i Ribe ¹⁸/₇ 1667 (se fortegnelse over retsbetjente i P. A. i Viborg); i Nyborg bruges titlen ³/₁₂ 1663 (se Nyborgs »Propositionsprotokol« 1664—66 s. 47).

²⁾ Se ovfr. s. 14 og 44.

ning, ikke fordi man var ivrig for selvstyret, men fordi man ikke længere ønskede at bruge de mellemænd, gennem hvilke staten havde virket i byerne; hellere lønnede man sine gode hjælpere fra rigsdagen med at give dem fri raadighed over deres sager.

III. Tilbagegangens og lovændringernes betydning for byernes styrelse.

Af disse to grunde til forandring betød lovændringerne lidet, den materielle tilbagegang næsten alt. Den første betydningsfulde følge af denne var forandringen i *raadenes* rent *personlige sammensætning*. Ikke saaledes, at man nu fik afhængige embedsmænd i stedet for frie borgerraad. Raadene vedblev at sammensættes af byernes egne næringsdrivende borgere, men medens det før var velstaaende købmænd, der gerne tog dette arbejde for den ære og fordel, magtstillingen bragte, var det nu fattige borgere, undertiden endnu byens mest velstillede, undertiden, men vistnok sjeldnere, folk, hvis egen næringsvej var helt ødelagt, saa de maatte søge tilflugt til en saadan stilling. Men fælles for dem alle var det dobbelte formaal: at slippe med det mindst mulige arbejde og faa den størst mulige løn derfor; i deres andragender er dette det vekslende omkvæd, enten beder man om at blive fri for stillingerne, eller om at faa tilstrækkelig løn for dem. Det første bevilgedes af og til og betød da oftest en tilbagegang i raadets personlige evner, idet ældre medlemmer, opdragne i en bedre tid, traadte tilbage for andre, paa hvem de nye forhold i højere grad havde sat deres præg. Mere og mere tog da raadsmedlemmernes villie og evne til at passe deres gerning af. Lønningerne gjorde man smaa tilløb til at forøge. Vigtigst var det, at man allerede nu betraadte en vej, der siden skulde faa en vidtrækkende betydning: sammenlægningen af embedsstillinger. For selve raadene betød dette dog endnu meget lidt; der findes enkelte eksempler paa, at raadsmedlemmernes tal ved kongelig beslutning formindskedes, og oftere

lod man udenvidere pladserne staa tomme, men meget førte dette ikke til¹⁾. Mere betød det for byfogderne og navnlig for byskriverne, der i det hele nu, da de fik kongelig udnævnelse, begyndte den stigning, som efterhaanden stillede dem paa lige fod med byøvrighedens andre medlemmer. Disse embeder begyndte man fra nu af at forene med foged- og skriverembeder i herreder og birker. Vi træffer saaledes før 1682 ialt 9 byfogder, om hvem det vides, at de har et eller flere herreder eller birker under sig, og 14 byskrivere, der tilsvarende er skrivere i herreder og birker. Deraf er dog enkelte kun forbigaaende²⁾. Desuden søgte regeringen at indfri sit løfte om bedre indtægter ved gennem en række enkelte ordrer at tillægge forskellige byøvrigheder visse indtægter, almindelig en del af acciseindtægten, ligesom man ogsaa begunstigede dem ved skattelettelser. Stort fik man dog ikke ud af dette; ingen kunde endnu leve af embedsindtægterne, og kun for en del byfogder og byskrivere var de en nogenlunde anseelig del af deres indkomster. Vi har da endnu 1682 et borgerstyre i forfald; man er nødt til at nøjes dermed, fordi der mangler i samme grad personer og penge til at skabe en embedsstand, der kan afløse de borgerlige styre.

Den ledelse af byernes anliggender, som byaristokratiet ikke længere magtede, og som staten endnu ikke havde embedsmænd til at overtage, besad *borgernes brede lag* endnu mindre betingelserne for at paatage sig; de var jo lige saa haardt ramte af den økonomiske elendighed som de gamle raadmandsslægter.

Betegnende *er borgerudvalgenes* skæbne. Vi har i aarene før 1657 truffet disse i fastere eller løsere form i henved halvdelen af vore byer og selv i de andre visse tilløb dertil. Nu bevares de kun i de 4, hvor de havde naaet den fasteste form: Helsingør, Nakskov, Odense, Ribe. Her udvikledes de til staaende udvalg med livsvarige medlemmer, rimeligvis alle

---

¹⁾ Se reskripter for Nyborg $\frac{5}{12}$ 1665 og $\frac{10}{2}$ 1666 for Slagelse; det sidste sted vides det at skyldes et andragende fra borgmestrene dér, som udtrykkelig motiveredes med byens tilbagegang. (Indlæg i R. A. under $\frac{7}{2}$ 1666.)

²⁾ Se tillæg nr. IV.

steder valgte ved selvsupplering under større eller mindre indflydelse af raadet, kun helt undtagelsesvis under medvirkning af borgerne. I Nakskov nedsattes antallet allerede 1661, under indtryk af borgertallets nedgang, til 12. Saavidt det paa grundlag af de daarlig førte protokoller kan afgøres, var udvalgenes myndighed i disse byer væsentlig uændret¹⁾.

I enkelte andre byer bevaredes i nogen tid rester af de gamle udvalg, eller skete tilløb til ny. I Aarhus og Svendborg udtoges en tid aarlig 24, i Faaborg 16 til at vælge takserborgerne. I Aarhus omtales det sidste gang 1680, i Svendborg 1681. I begge disse byer findes indenfor denne tid ganske enkelte eksempler paa de 24's deltagelse i forhandlinger med raadet, men med de to angivne aar ophører al omtale af dem. I Faaborg anvendes valgmaaden med de 16 udtagne stadig; ellers omtales de ikke²⁾.

Desuden ses det, at der i Nykøbing F., som en slags fortsættelse af fortidens 24, i nogen tid holdt sig den skik af og til at forhandle med 12 eller 24 dertil udtagne borgere; i Nyborg omtales 1663—66: 12 »relationsborgere«, der synes at have haft lidt del i styrelsen, men dog væsentlig var takserborgere; 1667 gik tallet ned til 8, og de nævnes siden saa godt som kun i egenskab af takserborgere. I Rudkøbing udnævntes 1673 et fast 8 mands udvalg, der efter faa aars forløb forsvandt igen; i Ringkøbing skete et tilsvarende forsøg, ogsaa med 8 mænd 1666 og 1671 men uden resultat³⁾. Saaledes indskrænkedes i virkeligheden borgerudvalgene til de 4 byer; de materielle betingelser for deres bevarelse og udvikling manglede.

Raadstuemøder vedblev man lejlighedsvis at holde, men saa vidt de daarlig førte protokoller tillader at slutte derom, var deres betydning svindende.

¹⁾ Se tillæg nr. VI.

²⁾ For Aarhus se R. P. 1662—66, K. 1671—80 under $\frac{5}{10}$ 1674 og *Hübertz* III s. 179; for Svendborg R. P. 1664—74 og 1674—99, navnlig $\frac{2}{1}$ 1665; Faaborg: R. P. 1679—1758. Naar *Hübertz* i: »Et Blik paa Staden Aarhus og dens almindelige Historie« (Kbhvn. 1837) s. 95 omtaler 24 mænd 1710 beror det paa en fejltagelse. (Smlgn. Aarhus K. 1706—24 under $\frac{27}{9}$ 1710.)

³⁾ Se tillæg nr. VI under vedkommende byer.

Derimod træffes *takserborgere* overalt, hvor det kan kontrolleres, om de er der eller ikke. Skatterne skulde jo lignedes, og raadet satte sjældent pris paa at have det arbejde selv, hvorimod borgerne var forpligtede til at gøre det. Valgmaaden var skiftende. Oftest sammenkaldtes efter forordningen af 1619 borgerne ved nytårstid og foretog en slags valg; som regel synes øvrigheden at have foreslaaet nogle, hvorpaa borgerne billigede det; man søgte saa vidt mulig at faa hvervet til at gaa paa omgang. Nogle steder valgtes, som omtalt, af 16 eller 24 dertil udtagne borgere¹⁾; i Helsingør og Nakskov valgtes takserborgerne af de 24 og 12 mænd, i Odense, saa vidt ses, derimod regelmæssig af borgerne²⁾.

I Ribe indførtes takserborgerne først 1664 efter en kamp mellem raadet og de 24, der vel nok er den hidsigste, der indenfor denne tid udkæmpedes i nogen af vore byer. Trods et kongebrev af $\frac{3}{3}$ 1656 lignedes her stadig af raadet og de 24, men i 1663 kom disse to parter i strid derom. Den ene borgmester gik nemlig i forvejen rundt til hver enkelt af de 24 og fik dem til at skrive under paa, at han skulde være fri for skat. Senere erfarede de 24 imidlertid, at raadmændene ikke havde billiget dette, og at borgernes stemning var imod det, og de udfandt da, at de var bleven narrede ved at pilles ud en for en; de erklærede derfor fritagelsen for lovstridig og borgmesterens adfærd for brud paa »stadsretten«, efter hvilken de mente, at »hvis som ikke med borgmestre og raad og de 24 mænd paa en tid bliver vedtaget og samtykket, kan ej blive staaende;« de besluttede da »ej mere at ville indgaa eller samtykke nogen skat paa Ribeby at lægge, førend slig underskrivelse bliver igenkaldet og os tilstillet til kassering.« Det var en skattenægtelse i bedste form anvendt som tvangsmiddel mod borgmesteren, og den fik vægt ved, at selve ligningen ikke kunde foretages uden de 24. Denne pinlige forlegenhed gjorde raadet enigt; man forestillede indtrængende de 24 ligningens nødvendighed, men fik det ironiske svar, at skulde »hastig en kvartal(skate) udlægges, da kunde borgmestre

¹⁾ Se ovfr. s. 79.

²⁾ Se Helsingør og Odense R. P., Nakskov K.

og raad lige saa vel samtykke den at indkræve, som de sidst gjorde os uafvidende;« selv vilde de 24 være undskyldte, »hvis i sin tid nogen vederværdighed byen kunde paakomme« i den anledning. Den borgmester, der havde faaet løfterne, klagede nu i København, og $19/2$ 1664 fastslog derefter et kongeligt reskript, at der fremtidig efter reglerne fra 1656 hvert aar skulde vælges 8 takserborgere af borgerne, 8 af de 24. Fra nu af fulgtes denne fremgangsmaade, der endnu en gang bekræftedes ved reskript af $19/3$ 1668. Skattespørgsmaalet afgjordes nærmest til borgernes fordel ved et reskript af $13/9$ 1665, der kun gav borgmestrene skattefrihed aaret ud¹⁾. Takserborgerne var saaledes den form for borgernes deltagelse i styrelsen, der kraftigst bevaredes i tilbagegangsaarene.

Mindre opfyldtes reglerne for *revisionen* af regnskaberne, hvor den uafviselige nødvendighed, som fandtes ved ligningen, savnedes. Lensmændenes deltagelse, der aldrig betød meget, var forsvundet; naar revisionen overhovedet foregik, var det snart raadet alene, snart dette og nogle udtagne borgere, der reviderede, men de gjorde det daarlig, og overmaade almindeligt var det, at regnskaberne laa uopgjorte fra aar til aar. Da der 1682 begyndte en samlet række kommissionsundersøgelser, var det mange steder ikke muligt at tilvejebringe regnskaberne blot nogle aar tilbage, og de, der fandtes, var i den fuldstændigste forvirring²⁾.

Endnu en adgang hødes der borgerne til deltagelse i styrelsen; det var ved de mange undersøgelser, takstansættelser og lignende; regeringens almindelige princip var ved disse, at der toges et borgerudvalg med paa raad, oftest udtaget under større eller mindre medvirkning af borgerne, og dette betød ikke saa helt lidt. —

---

¹⁾ Se om denne strid foruden reskripterne R. P. 1662—64 og 1664—65.

²⁾ Se om disse forhold kærnerregnskaberne fra denne tid, der vides at være bevarede for 16 byer, samt kommissionsforretningerne fra 1682 i R. A.

Paa intet punkt traadte da regeringen hindrende i vejen for borgernes indflydelse; snarest virkede den til fordel for dem, men betingelserne manglede for at faa noget ud af det.

Sammenbrudet efter krigen ramte næsten i samme grad alle hystyrelsens tre elementer. De gamle styrende raad var ødelagte, men borgerne og staten evnede lige lidt at løfte arven efter dem; derfor regerede raadene videre, og det blev der-efter. Og grunden til ødelæggelsen var ikke enevældens indflydelse. Kun paa statens deltagelse øvede den en opløsende indflydelse ved at skabe et modsætningsforhold mellem regeringen og de lensmænd, gennem hvilke denne før havde øvet sit tilsyn med byerne. Den evneløshed, som baade raad og borgere nu lagde for dagen, har derimod kun sin forklaring i den økonomiske elendighed, og i denne maa ogsaa grunden søges til, at regeringen saa lidt var i stand til at skabe andre mellemlid til at erstatte lensmændene.

TREDIE KAPITEL.

Enevældens ordning 1682—1701.

I. Den ny lovgivning.

Enevældens første aar bragte et ganske alvorligt forsøg paa at skaffe orden i landet eller i det mindste i dets lovgivning. Foreløbig syntes det ikke at lykkes; lovbestemmelserne krydsede hinanden i stor forvirring, og indenfor de samme omraader fulgte lov paa lov; det var et bestandigt om igen. Efter en snes aars anstrængelser kom man imidlertid til ende dermed, og i tiden omkring »Danske Lovs« udgivelsesaar 1683 skabtes et stort samlet lovgivningssystem, der i de nærmest følgende aar af og til suppleredes. Der er i denne lovgivning intet storstilet; den bygger overalt paa de langt betydningsfuldere love fra tiden mellem 1536 og 1660, tit helt slavisk. Men betyder den end langt fra et saadant fremskridt i vor retsordning, som denne tidligere lovgivningstid, saa havde det dog sin store betydning, at alt dette nu samledes og ordnedes bedre end før, og der var ogsaa omraader, hvor der foretoges ganske anseelige ændringer for at bringe lovene i samklang med de nye politiske og materielle vilkaar. Ogsaa byerne gælder dette. Der er derfor grund til at standse ved denne lovgivning for at søge et samlet overblik over de gamle og nye regler, der blev grundlaget for den følgende tids byliv. Det er her sket saaledes, at lovbestemmelserne er fulgte ned til aaret

1701, da den lovgivning, som naturlig slutter sig hertil, standser med loven om politiets ordning. —

Den ene af de hovedændringer, denne lovgivning bragte, gjaldt selve *byøvrighedens* sammensætning og tal. ¹³/₉ 1681 overdroges det en kommission bestaaende af M. Vibe, P. Scaenius, Brandt, Paul Nielsen og Jens Juel at overveje, hvorledes der kunde skaffes byerne bedre kaar. De svarede ¹⁹/₁₂ 1681 med en række forslag, der derpaa førte til den for byforholdenes ordning grundlæggende forordning af ²⁸/₁ 1682. Blandt de ting, de fæstede deres opmærksomhed ved, var ogsaa, at det var »til største last og tyngde, at i de smaa købstæder er for mange øvrighedspersoner, som alle af de faa borgere vil leve«; det foresloges derfor at indskrænke tallet, saa der i 9 byer blev 2 borgmestre, 4 raadmænd og 1 byfoged, i 23 henholdsvis 1, 3 og 1, og i de sidste 23: 1 borgmester, der samtidig var byfoged, og 2 raadmænd¹⁾. I forordningen formindskedes disse tal yderligere, saa de 9 byer fik henholdsvis 2, 3 og 1, de 23 1, 2 og 1, og endelig 26 byer²⁾ og 4 saakaldte flækker: Hillerød, Rødby, Skanderborg og Sorø kun 1 byfoged, alt foruden byskriveren. Fordelingen i klasserne afgjordes nogenlunde efter byernes størrelse³⁾. Selv i de største byer betød dette en indskrænkning af øvrighedspersonernes tal til omkring halvdelen, og i den ene halvpart af byerne var øvrigheden fremtidig kun én mand, idet byskriveren ingen del havde i beslutningerne. Der var dog heri ikke nogen tanke om, at enkeltmand bedst kunde styre. Grunden laa i vanskeligheden ved at skaffe indtægter til de mange, og paa dette punkt fik ændringen vidtrækkende betydning, sikkert langt ud over, hvad man da kunde overse. Muligheden var dermed skabt for i fremtiden at skaffe disse færre øvrighedspersoner embedsindtægter store nok til at leve af. Endnu var der dog intet udkomme dertil. Man gik derfor udtrykkelig ud fra, at det blev borgere med anden indtægt tillige, og lovede ligefrem, at man vedblivende skulde tage baade borgmestre,

1) Se indlæg til fordrngn. af ²⁸/₁ 1682.

2) De 23 og desuden Hasle, Nexø og Svanike.

3) Se tillæg nr. V.

raadmænd og byfogder »af de bedste og vederhæftigste borgere, som længe har skattet og skyldet og bedst kender byens tilstand«. Selve indtægterne blev i det væsentlige ved det gamle. Det var stadig: dele af bymarken, visse indtægter af accise og sagesfald, tillagte de enkelte stillinger, visse fritagelser for skat og borgerlige bestillinger, og endelig sportlerne, de afgifter, der ydedes baade øvrighedspersoner og skrivere for bestemte retshandlinger. Disse bestemtes noget nærmere. Saaledes fastsattes ved D. L. en række takster for: domme, skøder, pantebreve, tingsvidner, vurderinger o. s. v., medens andre takster vedblev at være overladt skik og brug som f. eks. for borgerbrevene. For skifterne fastsloges et salær af 1% af boets formue, dog ikke over 100 rdl.¹⁾ For at sikre disse indtægter fastsattes desuden ¹⁵/₁ 1692, at retsbetjentene kunde tage skiftesalæret forud, saa de ikke blot, som hidtil almindelig, fik noget, naar der var overskud, ligesom de ogsaa skulde have betalt. forud for domme, medens det før havde været almindeligt kun at betale, naar dommen, som det hed, toges beskreven. Ved forordningerne af ⁴/₃ 1690 og ¹⁹/₁₂ 1693 skete desuden det for fremtiden betydningsfulde skridt, at avktioners afholdelse overdroges byfogderne med hjælp af byskriverne, og der fastsattes forskellige procentbeløb efter varernes art som betaling derfor.

Hvor meget hver af de forskellige øvrighedspersoner skulde have af fællesindtægterne, afgjordes først enkeltvis for nogle byer, derefter, da en Vardeborgmester bad om en ordning for sin by, ved et reskript af ¹⁵/₉ 1688 for alle byer, saaledes, at, hvor der var 1 borgmester og 2 raadmænd, fik den første halvparten, de andre hver en fjerdedel, og tilsvarende ogsaa ellers borgmestrene dobbelt²⁾.

Hvor der vedblev at findes baade borgmestre, raadmænd og byfoged, blev myndighedsdelingen mellem dem den gamle; raadet betegnedes fra nu af oftest som »magistraten«; i de andre byer var byfogden, foruden at han havde sine sædvanlige hverv tillige i magistratens sted. *Myndigheden* blev iøvrig ganske saa stor som før. Byens bestillingsmænd og de borgerlige

¹⁾ D. L. 1, 25.

²⁾ Se indlæg til reskript af ¹⁵/₉ 1688.

ombud, med undtagelse af takserborgerne men derimod kæmnerne indbefattet, udnævntes af magistraten¹⁾. Kun søfarende og visse haandværkere var fri for disse hverv, desuden dog selvfølgelig ogsaa de forskellige ikke-borgere: privilegerede, gejstlige og kongelige tjenere uden borgerlig næring²⁾. Der er her ingen anden ændring, end at lensmandens medvirkning forsvandt, hvor den før fandtes; dog gentages heller ikke den aldrig gennemførte bestemmelse fra 1619 om takserborgernes deltagelse.

Magistraten havde den almindelige daglige bestyrelse af alt, der hørte under det kommunale omraade; det var fra den beslutningerne om det, der skulde foretages i byen, udgik. Først og fremmest havde raadet da ledelsen i *pengevæsnet*. Selve skatteordningen blev ret ensartet; de gamle næringsligninger vedblev, hvorimod man for grundskattens vedkommende fremtidig gik ud fra den i henhold til frdngn. af ²⁸/₁ 1682 indførte ny grundtakst for statsskatten. Om ikke-borgere: privilegerede, rangspersoner, gejstlige og folk i kongelig tjeneste fastsattes nu, at de skulde betale af deres ejendomme, men være fri for næringsskatten, naar de ikke drev borgerlig næring. Dog gjaldt denne fritagelse kun skatterne til de strængt kommunale sager, ikke udgifter til kirkebetjente og til »at holde det vedlige, som de selv nytte og fordel af have«³⁾. Det blev derfor almindeligt, at der foruden næringsligningen fandtes særlige ligninger til kirkebetjente, vægttere, sprøjter og andet lignende, som kunde drages ind under det for alle indbyggere nyttige. Ligningerne skulde vedblivende foretages af takserborgere valgte af borgerne 3. januar blandt gamle stedkendte borgere. Reglen fra 1619: »selv skal takserborgerne blive ved forrige aars skat, med mindre de ved arv eller andre maader« har faaet meget bedre kaar, i hvilket tilfælde de skulde takseres af særlig udnævnte, misforstodes og gengaves ganske fejlagtig »takserborgerne skal blive ved forrige aars takster med mindre de takserede enten ved arv eller formue o. s. v.;« dette vilde have gjort hele ligningen uforanderlig eller en dobbelt taksering

¹⁾ Dette udtryk benyttes i det følgende saaledes, at det ogsaa omfatter byfogden i de byer, hvor der ikke findes borgmestre og raadsmænd.

²⁾ D. L. 3, 4, 9—11 og 5, 1.

³⁾ D. L. 3, 6, 2—4.

nødvendig hver gang, men det anvendtes selvfølgelig ikke saaledes; man fulgte i praksis den gamle ene mulige forstaaelse, og der findes kun enkelte eksempler paa, at man har taget D. L's meningsløse regel bogstavelig¹⁾. Afgørelsen af klager over ligningen overlodes nu magistraten alene, ligesom det i hvert fald var dens pligt at undersøge ligningen²⁾.

Indtægter og udgifter modtoges og betaltes stadig af kæmneren eller kæmnerne, der 2. januar udtoges af magistraten. Regnskabet aflagdes inden 14 dage efter aarets slutning til magistraten og »nogle borgere«, der saa reviderede det. Om udnævnelsen af disse bestemtes intet³⁾.

Hele denne ordning slutter sig nøje til den gamle; blot er lensmanden forsvundet; hvad han før var med til, gør nu magistraten paa egen haand.

Ogsaa statsskatterne vedblev fortrinsvis at høre under magistraten. Den gamle fremgangsmaade med udskrivning af visse aarlige beløb af byerne afløstes nu af en regelmæssig beskatning. Først skete efter enevældens indførelse et forsøg med den saakaldte matrikel- og saltskat, men ved fordngn. af $28/1$ 1682 afløstes denne af en fast grundskat; alle grunde i byerne med tilhørende bygninger skulde takseres af særlige kommissioner, og skatten bestemmes til et vist procentbeløb af værdien. Takseringen gennemførtes, men skatten ophævedes paa ny $29/12$ 1694, og byerne var nu fri for ordinære direkte skatter. Derimod var i den følgende tid de ekstraordinære skatter overmaade hyppige: prinsessestyr, krigsstyr, og hvad det ellers kunde være. Principerne for disse var forskellige, ogsaa for opkrævningen. Det almindelige var dog, at disse skatter ligesom de tidligere faste skatter indbetaltes til magistraten, medens byfogden vedblivende havde sine bøder at sørge for; magistrater og byfogder indbetalte saa igen alle statsskatterne paa de saakaldte amtsstuer⁴⁾. For kontrollen dermed opstilledes først visse principer i en instruks for skatkammerkol-

¹⁾ Saaledes Helsingør R. P. 1728—44 under $27/5$ 1734. Smlgn. ovfr .s. 28.

²⁾ Ligningsreglerne findes i D. L. 3, 6, 1—6.

³⁾ Herom D. L. 3, 5, 1—3.

⁴⁾ Se reskript af $24/2$ 1694.

legiet af $\frac{20}{7}$ 1670¹⁾, og derpaa gav frdngn. af $\frac{4}{9}$ 1671 nærmere regler, der siden i det væsentlige optoges i D. L. Regnskaberne skulde indsendes til rentekamret, og, for magistratens vedkommende, tillige med de tilhørende mandtal attesteres af rodemestre, kæmnere og »de bedste borgere, som til tinget aarlig udnævnes«²⁾.

Vigtigere var dog den indirekte beskatning. Af denne laa fra gammel tid toldafgifterne med deres særlige oppebørselsbetjente helt udenfor byøvrighedens omraade. Derimod inddroges konsumtionsbeskatningen delvis under dette. Da denne i sin tid indførtes $\frac{21}{7}$ 1657, beregnet paa krigstiden, var det paalagt lensmanden sammen med borgmester og raad at indsætte konsumtionsbetjente og i det hele lede oppebørselen, medens konsumtionsbetjentenes regnskab aflagdes til landkommissarierne. Under de følgende omskiftninger bevaredes dette system, saa endnu fordng. af $\frac{22}{11}$ 1671 har det, blot med den forandring, at amtmanden træder i stedet for lensmanden, generalkrigskommissariatet i stedet for landkommissarierne. Der knyttedes nu hertil en saakaldt folkeskat, hvilket vil sige en skat paa tjenestefolk; den opkrævedes af magistraten og indbetaltes af den paa amtsstuen. De talrige underslæb bevirkede imidlertid, at det $\frac{16}{10}$ 1673 tillodes at bortforpagte konsumtionsskatten, og hvad dertil hørte. Det kunde ske til private eller til byen. I det sidste tilfælde, som blev meget almindeligt, betalte byen forpagtningsbeløbet paa amtsstuen, men erstattede konsumtionen med en ligning af det fornødne beløb efter de sædvanlige principer. Ligningen foregik dog som regel ikke ved takserborgerne men ved særlige dertil udtagne eller valgte borgere³⁾. Denne ordning bevaredes ved konsumtionsforordningen af $\frac{31}{12}$ 1700, der i de næste 2 menneskealdrer blev bestemmende for denne skat.

Under magistratens omsorg hørte ogsaa delvis indkvarteringen, der i den følgende tid blev borgerstandens væsentligste bidrag til vort forsvar, og som senere ofte ligefrem opfattedes

¹⁾ Se »Aarsberetninger fra det kongelige Gehejmearchiv« udgivne af Wegener 2. bd. (Kbhvn. 1856—60).

²⁾ D. L. 3, 6, 7.

³⁾ Se derom talrige eksempler i R. P.

som svarende til landboernes værnepligt. Hidtil havde byerne haft deres borgervæbning; i aarene før 1657 regnedes endnu med denne; der holdtes mønstringer, og man bestræbte sig for at holde den i orden, og i selve krigen spillede virkelig borgervæbningen hist og her en rolle, saaledes ikke blot i København, men ogsaa i Nakskov. Nu var dette forbi; under den almindelige tilbagegang kom borgervæbningerne overalt helt i forfald; sine steder i byerne betragtede man dem endnu som bestaaende; men i praksis virkede de ikke; kun rent undtagelsesvis nævnes de i byernes protokoller. Lovgivningen indeholder intet derom. Derimod skabte enevælden sig en ny forsvarsstyrke i den staaende hvervede hær, og følgen deraf blev, at den indkvartering, der hidtil kom som en forbigaaende ulykke i krigsaarene, nu blev en fast og stadig plage, den af alle byrder, over hvilken borgernes klager lød voldsomst og oftest. I aarene nærmest efter 1660 ordnedes dette for de enkelte tilfælde, nu gaves $\frac{3}{5}$ 1683 den regel, at ligningen af indkvarteringen skulde ske halvt efter grundtaksten, halvt efter næring. Forslaget herom, der fremkom fra generalprokurøren P. Scavenius, opfattedes af denne som et sidestykke til frdngn. af $\frac{28}{1}$ 1682 om grundskatten, beregnet paa at berøve øvrigheden »den misbrugte frihed om borgerne at beskatte efter eget behag«¹⁾, og $\frac{22}{12}$ 1684 bestemtes saa i tilslutning hertil, at i de byer, hvor indkvartering fandt sted, skulde magistraten tage til sig 3 mere og 3 mindre formuende borgere, valgte dertil af borgerskabet, samt nogle gejstlige, om byrden ogsaa paa-lagdes dem, og i forening med disse skulde ligningen foretages. Noget forsøg paa en ligelig fordeling af byrden mellem de forskellige byer skete derimod ikke.

Paa *fattigvæsnets, hospitalernes og skolens* omraade skete ikke store ændringer. Fattigforordningen af $\frac{5}{9}$ 1683 fastsatte i nøje tilslutning til det bestaaende, at bestyrelsen deraf var hos magistraten og sognepræsterne. De skulde 3 gange aarlig lade forfatte en liste over de fattige og forsyne disse med et tegn, der tillod dem at betle. Efter D. L. fandtes desuden,

¹⁾ Se indlæg til frdngn. af $\frac{3}{5}$ 1683. (R. A.)

lige som før, fattigforstandere, indsatte af denne bestyrelse, men de havde kun udbyttet af frivillige gaver at raade over¹⁾). I virkeligheden fandtes intet fattigvæsen men kun en organisation af godgørenheden. Hospitalsforstanderne vedblev at udnævnes af hospitalsinspektørerne, som regel bisp og stiftamtmand, men skulde nu approberes af kongen²⁾). Ved udnævnelsen af latinskolerens rektorer ophørte magistratens indflydelse; de skulde indsættes af bispen, og efter forhandling med sognepræsterne selv indsætte deres lærere³⁾). Skrive- og regneskoler skulde øvrigheden selv sørge for; lærerne skulde dog først prøves af sognepræsten⁴⁾).

Betydeligere blev ændringen paa kirkeomraadet. Her bortfaldt efter 1660 af sig selv magistratens ret til at vælge præsterne, i det man uden videre gik ud fra, at de udnævntes af kongen, og D. L. bestemte nu derom, at den kalder, »som rettighed har«, hvilket for byerne vil sige kongen⁵⁾). Præstens medhjælpere skulde udnævnes af bisp, stiftamtmand, præst og magistrat; her var blot stiftamtmanden traadt i stedet for lensmanden. Om kirkeværgernes udnævnelse angives lidt ubestemt, at den skulde ske af »kirkens forsvar«, hvorved nu almindelig forstodes bisp og stiftamtmand; man synes dog at have fortolket det saaledes, at ogsaa magistraten deltog i udnævnelsen⁶⁾).

Om behandlingen af kirke-, skole- og hospitalsregnskaber gaves i D. L. og i adskillige forordninger indviklede regler for en kontrol, der begyndte med magistraten og førtes videre gennem bisp og stiftamtmand til regeringen; de gentoges stadig under klager over den daarlige overholdelse⁷⁾).

Ogsaa den ny *næringslovgivning* var hovedsagelig en gentagelse af den gamle, lidt nøjere udført. Byens borgere udgjorde stadig en fast afgrænset kreds, i hvilken man lovmæssig

¹⁾ D. L. 2, 19, 15.

²⁾ D. L. 2, 19, 1—14.

³⁾ D. L. 2, 18, 2.

⁴⁾ D. L. 2, 18, 14.

⁵⁾ D. L. 2, 3, 2.

⁶⁾ D. L. 2, 22.

⁷⁾ D. L. 2, 19 og 22 og frdngn. af $\frac{7}{10}$ 1680, $\frac{7}{1}$ 1685 og $\frac{6}{2}$ 1694.

ikke optoges uden at tage borgerbrev hos magistraten og betale den derfor; efter et ønske af borgerne 1660 føjedes dertil, at man ikke kunde blive fri for at være det og forlade byen uden lovlig at opsiges sit borgerskab hos magistraten og gøre rede for, hvad man skyldte byen¹⁾.

For handelsordningen gav kommercie- og navigationsforordningen af 16/4 1681 en række regler med det maal at bevare byernes næringsprivilegier. Det forbødes at drive handel udenfor byerne; paa landet maatte kun landbrugsvarer sælges, sædekorn købes, medens bissekræmmeriet var forbudt. Byens handlende skulde indtegnes hos øvrigheden, deles i visse grupper og overholde bestemte bogføringsregler, alt som tidligere²⁾. Noget nyt var derimod indførelsen af en række stapelstæder; i aarene efter 1660 havde enkelte byer faaet denne begunstigede stilling, nu gjorde frdngn. af 28/1 1682 ialt 24 provinsbyer til stapelstæder, hvorved disse fik eneret til handel med udlandet. Overkøbmændene forsvandt af lovgivningen; endnu i lovudkastet af 1675 gentoges reglerne derom, men under den tredie revisionskommissions overvejelser besluttedes det at henskyde dette og en hel del andre ting til en da paatænkt politiforordning³⁾. Enkelte steder vedblev de at findes som en slags oldermænd for købmændene.

Langt nøjere ordnedes haandværkerforholdene. Ogsaa til denne næringsvej gav kommercieforordningen byerne delvis eneret; paa landet maatte kun ho: grovsmede, tømrere, bødkere, teglbrændere, pottemagere, »som gør sorte pottes«, hjulmænd, murere, skindere, vævere, som væver vadmel, blaar og hampelærred, skrædere, som syr vadmel, og skomagere, der syr bøndersko; andre haandværkere paa landet skulde flytte til byerne. Det meste af disse bestemmelser fandtes allerede i recessen 1558; bevarelsen deraf lovedes borgerne 1661, og det gik da nu ogsaa over i D. L.⁴⁾ Ordningen indenfor byerne bestemtes ved lavsforordningen af 23/12 1681.

¹⁾ D. L. 3, 3, 1—3.

²⁾ D. L. 3, 8, 1—2 og 3, 13, 24—27.

³⁾ Se *Secher og Støckel*: »Forarbejder til Kristian IV's danske Lov« II s. 348 og 502.

⁴⁾ D. L. 3, 13, 23.

Denne gik ud fra det princip, at enhver, der havde lært et haandværk og taget borgerbrev, maatte udøve vedkommende haandværk, naar ikke særlige privilegier bestemte andet. Lav kunde oprettes, men under nøje kontrol af magistraten. Indtrædelse i lavet skulde altid meddeles denne, og til forebyggelse af misbrug skulde mesterstykke gøres paa raadhuset i nærværelse af oldermanden, fagets 4 ældste mestre og magistraten; denne sidste havde alene afgørelsen, hvis der var uenighed. De, der andet sted havde gjort mesterstykke, behøvede kun at tage borgerbrev. Sammenkomster af mestrene krævede magistratens tilladelse, og et medlem af denne skulde være til stede. Fælles priser maatte mestrene ikke aftale. I henhold dertil udstedtes nu ikke som tidligere lavsartikler for de enkelte byers lav men visse fælles lavsregler for de forskellige fag, hvortil dog saa efter stedets lejlighed kunde føjes særlige bestemmelser. 1682 udkom saaledes lavsartikler for 10 fag, 1683 for 4, 1684: 7, 1685: 7, 1686: 3. Disses mere almindelige regler var meget ensartede; for skræderne fastsattes saaledes, at oldermanden valgtes paa 2 aar; mestrene foreslog efter stemmeflerhed 3, blandt hvilke magistraten tog en, men »dersom ingen af de tre foreslagne dem anstaar, da maa de en anden, som de bedst eragter, dertil beskikke«; lignende regler gaar overalt igen. Lavene lagdes herved endnu mere eftertrykkelig under magistraten end efter lovene fra 1621—22, alt i den hensigt at hindre et lavsliv med de middelalderlige misbrug. Der oprettedes eller bevaredes i henhold dertil adskillige lav rundtom i byerne, men det var dog meget langt fra, at lavsordningen ompændte hele byernes borgerstand.

Magistratens pligt til at sørge for, at de fornødne varer fandtes og betaltes rimelig, bevaredes; 2 af øvrigheden skulde nogle gange aarlig sætte taksterne og iøvrig bestride dette hverv¹⁾. Ogsaa for vognmænd og værtshuse skulde magistraten sørge efter nærmere regler, der fastsattes for vognmændene i frdngn. af $\frac{17}{11}$ 1680 og D. L., for værtshusene $\frac{5}{3}$ 1695²⁾.

¹⁾ D. L. 3, 4, 8; man glemte her, at halvdelen af byerne nu kun havde en øvrighedsperson.

²⁾ D. L. 3, 11, 1—5.

Endelig reguleredes maal- og vægtforhold ved forordningen af $\frac{5}{5}$ 1683; ogsaa ledelsen deraf fik magistraten, og det var den, der indsatte vejere og maalere.

Alt dette hørte ind under tidens vidt omfattende, ret ubestemmelige begreb »politens administration«, og ogsaa den del af dette, som bestod i den egentlige *politimyndighed*, tilhørte i grunden magistraten, som det paalaa at »holde god skik og politi«, og sørge for kongelige befalingers overholdelse¹⁾. Dette forvirredes dog ved instrukserne for Københavns politimester $\frac{23}{6}$ 1683²⁾ og $\frac{5}{9}$ 1691 og den store politiforordning $\frac{22}{10}$ 1701. Københavns politimester fik herved en almindelig tilsynsmyndighed over politianligger og ogsaa andre steder, og desuden nævnedes byfogderne som politimestre hver i sin by og udførere af hans paalæg; magistraten skulde blot yde dem sin hjælp. Paa dette omraade herskede siden stadig stor uklarhed; den københavnske politimesters tilsyn fik ingen nævneværdig betydning.

Retsplejen vedblev at høre under byøvrigheden, men der gaves nu nogenlunde klare regler for delingen mellem magistrat og byfoged. Hovedreglen blev, at hvor intet andet var særlig bestemt, hørte retssager under byfogden i første instans. Han dømte paa bytinget, der skulde holdes offentlig, en gang i ugen, og hvor der altid som vidner, ikke som deltagere i dommen, skulde være til stede 7—8 tinghørere, der skulde udnævnes for et aar ad gangen, en udnævnelse, som loven forudsætter foretaget af byfogden³⁾. I livs- og æressager maatte byfogden dog ikke dømme alene; i de byer, der ikke havde landstingsret, skulde borgmestre og raad i saadanne sager dømme sammen med ham, i de andre byer skulde byfogden tage til sig »de otte bedste tingmænd«, som deltagere i domsafsigelsen. Denne fremgangsmaade maa det vel ogsaa have været meningen skulde bruges i byer, hvor byfogden alene var øvrighed, men man glemte atter her, at saadanne fandtes⁴⁾. Foruden denne rest af folkets deltagelse i dommene bevaredes

¹⁾ D. L. 3, 4, 5—7.

²⁾ Denne findes i »Instruktionsbog 1670—97«, (R. A.) s. 169—71.

³⁾ D. L. 1, 3 og 7.

⁴⁾ D. L. 1, 5, 19.

spor deraf i reglerne om sandemænd¹⁾. Disse var 8 mænd, udtagne af byfogden for at udfinde drabsmænd eller for at sværge i sager om markskel; det var ingen domsmyndighed, de havde, men en erklæring om sagforholdet, de afgav.

Paa enkelte omraader anvendtes en særlig fremgangsmaade. I de saakaldte sø- eller gæsteretssager, saadanne, hvori fremmede var indviklede, var byfogden vel ogsaa dommer, men i stedet for de 8 tingmænd var det nok at have 3 borgere som vidner²⁾. Endelig fastsatte politiforordningen af ²²/₁₀ 1701, at naar forordningens ordensregler blev overtraadte, skulde byfogden som politimester angive det til stiftamtmanden, der saa bestemte bøden.

Magistratens domsret i første instans indskrænkede sig derimod til konsumtionssager, der efter forordningen af ³¹/₁₂ 1700 paadømtes af den, samt de sager, der opstod, naar de kendelser, der i lavstridigheder og skiftesager afsagdes af enkelte magistratsmedlemmer, fandt modstand. Desuden havde saa 8 byer, de 9 tidligere nævnte undtagen Nakskov³⁾, landstingsret. Her appelleredes alle bytingets sager til den af magistraten dannede raadstueret, og disse sager saa vel som de, i hvilke magistraten dømte i første instans, gik lige til højesteret; i de andre byer var de forskellige landsting overret for alle sager. Dette bestaaende forhold bekræftedes af D. L.⁴⁾

Grever og friherrer hørte under højesteret alene, andre adelige ogsaa i livs- og æressager⁵⁾, visse gejstlige sager laa under særlige domstole⁶⁾, og sager, der angik kongens indkomster, afgjordes administrativt af kammerkollegiet⁷⁾. Derimod stod kongelige embedsmænd og betjente, baade civile og militære, der boede i provinserne, under stedets almindelige ret saa nær som i embedssager⁸⁾.

¹⁾ D. L. 1, 16.

²⁾ D. L. 4, 8.

³⁾ Se. ovfr. s. 76; Nakskovs landstingsret hævedes ved reskript af ¹⁵/₃ 1683.

⁴⁾ D. L. 1, 6, 9.

⁵⁾ D. L. 1, 2, 11—12.

⁶⁾ D. L. 1, 2, 15—17.

⁷⁾ D. L. 1, 2, 5.

⁸⁾ D. L. 1, 2, 8—9.

Prokuratorer udnævntes nu af magistraten alene, medens lensmanden før var med, og de vedblev at staa under nøje kontrol af magistraten¹⁾.

Udførelsen af de forskellige retshandlinger blev ogsaa væsentlig byfogdens. Ham paalaa dommenes iværksættelse, ligesom det var hans sag at gøre arrest paa en skyldners person eller ejendom; han skulde ved disse eksekutioner ledsages af 2 borgere som vidner²⁾. Paa bytinget oplæstes ikke blot kongelige ordrer, men ogsaa købekontrakter, skøder, mageskifter, gave- og pantebreve, afkald og lignende³⁾. Alt dette skulde bogføres af byskriveren saa vel som dommene efter nærmere regler og under kontrol af byfogden⁴⁾. Ogsaa avktionsvæsnet hørte efter forordningerne af $\frac{1}{3}$ 1690 og $\frac{19}{12}$ 1693 under byfogden, der var avktionsholder med bistand af byskriveren. Skiftevæsenet lededes efter D. L. af skifteforvalterne 3: magistraten, byfogden og byskriveren tilsammen. De skulde ved dødsfald hurtigst mulig optage syn over det efterladte og sørge for uddelingen til arvingerne⁵⁾. Som regel udførtes det af byfoged og skriver samt 1 eller 2 af magistraten, hvilket forudsattes i det vejledende reskript af $\frac{22}{5}$ 1688. Om forvaltningen af de umyndiges midler bevarede de gamle regler. Fødte værger var de nærmeste slægtninge, men fandtes ingen af disse, skulde magistraten med overformyndernes samtykke indsætte formyndere; selv maatte hverken borgmestre, raadmænd eller byfogder være værger uden som slægtninge. Tilsynet med værgerne førtes af overformynderne og magistraten; overformynderne udnævntes af magistraten alene⁶⁾. —

Paa alle omraader staar da magistraten med byfogden endnu i denne lovgivning som de handlende og ledende; om borgerne har lovene ikke mange ord. Hvad der fandtes om dem i tidligere bestemmelser, skreves af, og derved blev det. Dette beror dog ikke paa uvillie mod deres indflydelse, den

¹⁾ D. L. 1, 9, 7—14.

²⁾ D. L. 1, 21 og 24.

³⁾ D. L. 1, 3, 7.

⁴⁾ D. L. 1, 8.

⁵⁾ D. L. 5, 2, 90.

⁶⁾ D. L. 3, 17 og 18.

indskrænkes lige saa lidt som den fremmes. Sagen er, at disse lovgivere ligefrem tog det gamle, hvor ingen iøjnefaldende vanskelighed stillede sig i vejen derfor; nogen saadan fandtes ikke for borgernes indflydelse, men lige saa lidt forelaa der nogen grund til at forøge den; saa gentog man det gamle uden nærmere overvejelse. --

Anderledes betydningsfuld var den ordning af *kontrollen fra oven*, som disse aar bragte. Man var efter 1660 aldeles ikke paa det rene med, hvorledes denne skulde ordnes. Af og til synes man at have været inde paa den tanke, at det egentlig var simplest at lade amtmanden tage lensmandens gamle hverv, men dette, der ganske stred mod den højnen af byøvrigheden, der var tendensen i løfter og bestemmelser lige efter 1660, gennemførtes ikke. Uklarheden træder tydelig frem i overvejelserne før D. L.; man begyndte med ligefrem at tage de gamle regler, blot med ombytning af ordene amtmand og lensmand, og endnu i udkastet 1669 var dette principet; amtmanden var med overalt, hvor lensmanden før var det; der tilføjedes endog en almindelig bestemmelse om, at det var amtmandens hverv at gribe mæglende ind ved stridigheder i byerne. Maaske skyldtes dette dog væsentlig den lidet selvstændige maade, hvorpaa disse afsnit udarbejdedes. Allerede i udkastet 1672 er i hvert fald det om amtmanden strøget, og i stedet er kun kommet en ret for stiftamtmanden til at optræde som mægler i stridigheder i byerne¹⁾.

Dette fulgtes i D. L. Det blev ikke amtmændene, der fik noget med byerne at gøre; de blev byøvrigheden væsentlig sidestillede. Tilsynet skulde derimod øves af *stiftamtmandene*, og det blev i sig selv meget begrænset. Bortset fra den indflydelse, stiftamtmanden sammen med hispen øvede paa det kirkelige og de tilgrænsende omraader, indskrænkede bestemmelserne derom sig til to. Den ene var, at »hvis misforstand og uenighed sig i købstæderne begiver, enten imellem øvrigheden og borgerskabet eller imellem øvrigheden indbyrdes, skal stiftsbefalingsmændene med al flid

---

¹⁾ Se *Secher og Støckel*: »Forarbejder til Kristian V's danske Lov«. I s. 418, II s. 2, 8, 10—11 og 82.

se til at dæmpe i begyndelsen, men hvis de ikke vil lade sig sige, skal de det straks for kongen angive med sand udførlig beretning om disse tvistigheders omstændigheder«, den anden, at stiftamtmanden, naar en dommer fratraadte i en sag, hvori han selv var interesseret, skulde konstituere en i stedet¹⁾.

Der er imidlertid det mærkelige herved, at da D. L. udkom, 15. april 1683, gjaldt der, som det synes, for stiftamtmandene, en instruks af $\frac{1}{7}$ 1682, som hjemlede dem en ganske anden magt. Denne instruks er vel ikke indført i den protokol, der indeholder de fleste instrukser fra disse aar og deriblandt flere for enkelte amtmænd, men den synes dog virkelig at være tilstillet stiftamtmandene, da det vides, at Ribe stiftamtmand $\frac{30}{4}$ 1683 har ladet en del af den kundgøre for byens magistrat og 24 mænd²⁾. Det paalægges i denne stiftamtmandene at paase, at ingen kongelige rettigheder krænktes og rejse sag, hvor det sker. De har tilsyn med de forskellige øvrighedspersoner, amtmænd saa vel som magistrater og byfogder, og ogsaa paa retsplejens omraade gælder dette, saa de selv kan tage del i retten; forsømmer nogen øvrighedsperson sit hverv, kan de suspendere ham men skal dog melde det til kancelliet. Naar stillingerne bliver ledige, skal stiftamtmandene foreslaa ny; udskrives kongelige skatter, udnævner de borgere til at ligne dem, og raad og kæmnere skal gøre dem regnskab for byens pengesager; en eller flere gange aarlig skal de besøge byerne, to gange om aaret sende relation til regeringen om forholdene dèr; mindre vigtige sager afgør de selv, større skal de henvise til regeringen. Og endelig har de sammen med bispen tilsynet med kirke-, skole- og fattigvæsenet.

Allerede under $\frac{4}{12}$ 1683 findes imidlertid en anden instruks, der heller ikke er indført i instruksbogen, og som muligvis ikke er udfærdiget. I hvert fald træffes endnu i en instruks fra Trondhjems stiftamtmand 1687 væsentlig bestemmelserne

¹⁾ D. L. 3, 1, 3 og 3, 4, 4.

²⁾ Se Ribe R. P. 1678—90 under $\frac{30}{4}$ 1683. Instruksen findes i en pakke med »Stiftamtmands- og Amtmandsinstrukser« i R. A. og er trykt i »Aarsberetninger fra det kongelige Gehejmearkiv« II s. 240 og flg.; smlgn. »Instruktionsbog 1670—97« i R. A.

fra 1682¹⁾. Disse nyere regler er langt fra saa vidtgaende som de første. Hvor stiftamtmanden efter instruksen af 1682 afgør sagerne og paa egen haand suspenderer, indberetter han nu blot til regeringen; hans ret til at optræde som dommer er borte, forslagspligten ved embedsbesættelser er der intet om og lige saa lidt om udnævnelsen af takserere til kongelige skatter, ligesom de to relationer er bleven til en. Bestemmelsen om magistratens regnskabsaflæggelse for ham er vel oprindelig skrevet, men derpaa overstreget med en henvisning til lovens 3, 5, 1, der lader magistraten selv revidere regnskaberne sammen med nogle borgere.

Det er, som sagt, uvist, om denne instruks er udstedt, men spørgsmaalet har mindre praktisk betydning, da bestemmelserne fra 1682 i hvert fald ingen nævneværdige følger fik; D. L. s. afvigende indhold vilde jo været grund nok til at gaa bort fra dem, selv om stiftamtmandene ellers havde tænkt paa at opfylde dem, hvad de næppe i nogen synderlig grad har gjort. Der er intet, som tyder paa nogen virkelig anvendelse af instruksens af 1682.

Saa kom imidlertid $\frac{5}{7}$ 1690 den stiftamtmandsinstruks, der blev almindelig kendt og udgangspunktet for de følgende tiders forhold. Denne fastsatte følgende: 1) stiftamtmanden indberetter, hvad der sker til skade for kongens rettigheder, 2) har tilsyn med øvrighedspersonerne og søger at bevare enighed indenfor øvrigheden og mellem den og borgerne; derfor skal han en eller flere gange aarlig besøge byerne og, hvis der er noget i vejen, meddele regeringen det, ligesom i hvert fald en gang aarlig sende denne en relation om forholdene, 3) han har tilsyn med retsprotokollerne, 4) han maa ikke blande sig i processer, men misbruger eller forsømmer nogen dommer sin stilling, skal han indberette det, og er nogen dommer eller skriver indviklet i en sag, skal han konstituere en anden, 5) han giver erklæringer over supplikationer, og 6) skal endelig sammen med bispren føre det lovlige tilsyn paa de omraader, der ogsaa vedkommer denne.

Disse bestemmelser gik langt fra saa vidt som reglerne

---

¹⁾ Ogsaa instruksens af 1683 findes i samme pakke i R. A.; dens indhold fremgaar væsentlig af de noter, hvormed instruksens af $\frac{5}{7}$ 1690 ledsages i »Aarsberetninger fra det kgl. Gehejmearchiv« II, s. 306—10. Trondhjemsinstruksens findes i »Instruktionsbog 1670—97«.

af 1619 om lensmandens kontrol; ganske vist var de særdeles rummelige, saa der var en mulighed for at føre overmaade meget ind derunder, men samtidig var de meget ubestemte, og det var i øjeblikket det væsentlige. Bestemte hverv, som skulde og maatte opfyldes, var der kun faa af; det meste overlodes det stiftamtmanden selv at skønne over, og der aabnedes derved en let adgang til at lade det hele gaa, som det kunde bedst; efter lovgivningen var kontrollen mindre, i praksis foreløbig mindst lige saa ringe som i lensmændenes tider. —

Alt i alt var disse aars lovgivning, som vi nu har fulgt den, uden noget andet bevidst formaal end at fremme ordenen. Bystyrelsens frihed opadtil, ligheden mellem borgerne indbyrdes, det var ting, man slet ikke tog standpunkt til, end ikke overvejede.

II. *Lovenes gennemførelse.*

Det var i den danske enevældes første tider endnu saaledes, at loven var ét, gennemførelsen et andet. Vistnok betød samlingen af de gældende lovregler i D. L. og enkelte hovedforordninger i den henseende et skridt fremad. Det var nu lettere at faa at vide, hvad der var lov; de fleste embedsmænd havde D. L. eller adgang til at benytte den, og dens regler var nogenlunde overskuelige og forstaaelige. Men tilstrækkeligt var dette ikke, saa længe en virkelig embedsstand savnedes. Magistrater og byfogder havde vel langt fra samme selvfølelse som før enevældens dage; egen elendighed og den underdanighedsfølelse, som den ny kongemagt efterhaanden vane-mæssig skabte, gjorde, at de sjældnere fandt paa at modsætte sig en bestemt ordre, men mangel paa kundskab og udvikling, den ligegyldighed, som daarlige kaar medførte, bevidstheden om, at regeringskontrollen var yderlig slap, og endelig trangen til at skaffe sig selv fordel, bevirkede, at deres gennemførelse af lovene alligevel blev yderst tarvelig.

Det er derfor vel saa, at den lovmæssige orden overholdes lidt strængere end før; takserborgervalgene faar f. eks. i aarene efter D. L. en fuldt saa regelmæssig karakter; men meget vidt gaar dette ikke; netop for takserborgerne ses det, at gamle

uregelmæssigheder uanfægtet holder sig¹⁾. Denne blanding, hvor indtrykket af ringe lovlighed er det overvejende, genfindes overalt. Paa to hovedpunkter skal vi her følge, hvorledes den virkelige udvikling blev efter den ny lovgivning; for de andre maa denne almindelige betragtning være tilstrækkelig.

De to virkelig betydningsfulde omdannelser, der var sket, var indskrænkningen af *øvrighedspersonernes tal* og indførelsen af nye regler for kontrollen fra oven.

Af disse gennemførtes den første i fuldt maalt, ja i endnu større omfang, end forordningen af 28/1 1682 gik ud paa. Samme dag, denne udkom, indsattes kommissioner, 4 for Sjælland, 3 for Lolland-Falster og Fyen og en for hvert af de jyske stifter, med det hverv at lede grundtakstansættelserne, undersøge byernes regnskaber og skaffe oplysninger om, hvilke af de nuværende øvrigheds personer der duede til at blive ved, og hvis ingen af dem var brugelige, hvem der da kunde faas. Kommissionerne bestod dels af adelige, dels af borgerlige, og blandt de sidste var ikke blot regeringsembuds mænd men og saa enkelte magistratsmedlemmer. De udførte nu, hvad der var dem paalagt, og der er opbevaret en stor del af de derved fremkomne indberetninger, hvoraf dog kun en meget ringe del vedrører øvrigheds personerne²⁾. Man lagde, i overensstemmelse med forordningens løfte, vægt paa at finde de nye magistratsmedlemmer blandt de hidtidige langt talrigere, men det viste sig meget vanskeligt overhovedet at faa brugelige folk dertil, thi som en regeringskommission, der afgav betænkning herover, siger, medens før »saadanne bestillinger agtedes for en ære, de nu af ingen vederhæftige søges«³⁾. De faa betænkninger om forholdene i enkelte byer, der-haves, genlyder af klager over de daarlige embedsmænd og over vanskeligheden ved at finde andre. Formodentlig var det dette, der bevirkede, at man ved den endelige udnævnelse, der fandt sted 13/12 1682,

¹⁾ De vælges saaledes i Helsingør stadig af de 24 (se R. P.), i Aalborg af de afgaaende takserborgere (R. P. 1685—97), i Stege ligesaa (R. P. 1697—1726). De lovbestemte datoer for valget overholdes ofte ikke; almindeligt er det, at kæmnerne og takserborgere udses samme dag.

²⁾ Se 4 pakker i R. A. med kommissionsbetænkninger om byerne 1682, samt 3 med grundtakster.

³⁾ Kommissionsforretningen for de jyske byer.

gik endnu videre i reduktionen, end det var paabudt¹⁾. I Skanderborg fik man slet ingen byøvrighed, amtsskriveren dér vedblev at styre byens anliggender, i Ebeltoft, Grenaa og Mariager fik man ikke som bestemt 1 borgmester og 2 raadmænd, men kun en byfoged, og ligesaa gik det allerede $^{27}/_3$ 1683 i Sæby²⁾.

De følgende aar bragte en betydningsfuld udvikling i samme spor. Der findes vel enkelte spredte træk i modsat retning; Rønne fik $^{30}/_3$ 1686, da en hel del andre bornholmske embeder sloges sammen, 1 borgmester og 2 raadmænd foruden sin byfoged, og Stege fik $^8/_{12}$ 1696 i nogle nye byprivilegier løfte om at faa borgmestre og raad, hvilket 1697 gennemførtes, saa der blev 1 borgmester og 2 raadmænd; men i Rønne forsvandt denne magistrat igen allerede $^{23}/_{11}$ 1689⁴⁾, og heller ikke i Stege fik denne ordning varig betydning. Hovedbevægelsen gik stærkt i modsat retning, idet der foregik en anseelig sammenlægning af byembederne med andre stillinger. Navnlig byfoged- og byskriverembederne forenedes ofte med herredsfoged- og herredsskriverembeder, oftest saaledes, at fogedembederne for herred og by forenedes og tilsvarende for skriverne; meget sjældent var det endnu, at borgmestre og raadmænd fik andre embeder. Ved denne periodes slutning, begyndelsen til det ny aarhundrede, vides det, at 23 byfogder samtidig havde et eller flere herreds- eller birkefogedembeder, 19 byskrivere paa lignende vis andre skriverembeder, medens de to tal ved 1682 var 9 og 14; desuden var 2 byfogder herredsskrivere, 1 byskriver herredsfoged, 2 Roskilde raadmænd herredsfogder, byfogden i Skagen tillige byskriver, og ovre paa Bornholm hørte Aakirkeby og Nexø under samme byfoged, medens Sandvig-Alling ligefrem stod under Hammershus birk og havde foged og skriver fælles med Hasle. Disse tal er sikkert ikke udtømmende, men de lader ikke plads for nogen tvivl om bevægelsens art³⁾.

Disse sammenlægninger skete ikke i kraft af nogen be-

¹⁾ Se Sjællandske Registre under $^{13}/_{12}$ 1682.

²⁾ Kristianshavn, hvis forhold i det hele var ejendommelige, havde fra $^4/7$ 1634 haft en byfoged, fra $^{22}/_6$ 1639 egen magistrat; $^{15}/_{10}$ 1674 afskaffedes magistraten, $^{31}/_1$ 1685 byfogden, og Kristianshavn lagdes under Københavns ting.

³⁾ Se tillæg nr. IV.

⁴⁾ Se »Sjællandske Registre« $^{23}/_{11}$ 1689.

stemt plan. De stred direkte mod D. L.s paabud »ingen herreds- eller birkefoged maa sig i nogen købstad nedsætte eller bo uden herredet eller birket, ej heller mere end et herred eller birk betjene«¹⁾, et paabud, som stod der og blev staaende som en mærkelig modsætning til de følgende 150 aars udvikling, hvor overtrædelsen deraf blev et af de vigtigste midler til at skabe enevældens embedsstand. Det er et vidnesbyrd om, hvor lidt man forstod af den udvikling, der foregik. Sammenlægningerne skete da enkeltvis af tilfældige grunde; blev et embede ledigt, laa det nær for en naboembedsmand at søge det med for at forbedre indtægterne; forretningerne var alligevel ikke uoverkommelige, og i hvert fald kunde han tage dem med ro. Det indskrænkedes heller ikke til rets- og øvrighedsbetjening. Stillinger som toldbetjente var allerede fra ældre tid ofte forenede med øvrighedsposter i byerne, og dette synes nu at være bleven almindeligere; dertil kom saa hospitalsforstanderposterne samt postmesterbestillingerne, der i deres art var nogenlunde ensartede med embedsstillinger, skønt postvæsnet endnu dreves som en, ganske vist stærkt kontrolleret, privat forretning. Desuden kunde magistratsmedlemmerne tildele sig selv enkelte ret indbringende bestillinger i byen, som vejer- og maalerhvervet, og endelig fik de mere undtagelsesvis ogsaa andre embeder. Alt dette kom ogsaa i nogen grad magistraterne tilgode, ikke blot byfogder og byskrivere, men man var for borgmestre og raadmands vedkommende endnu ikke kommet saa vidt, at det kan tillægges nogen større betydning²⁾.

Det maa imidlertid siges, at trods dette var vore byøvrigheder endnu paa ingen maade bleven en embedsstand, der levede af sine embedsindtægter. Udnævnelserne 1682 skete aldeles overvejende indenfor de gamle raadsmedlemmers og byfogders kreds³⁾, og det var, som grundtaksterne af 1682 viser, gennemgaaende de mest velstillede borgere, i god overensstemmelse med

¹⁾ D. L. 1, 5, 17. Bestemmelsen er gentaget efter recessen 1643.

²⁾ Eksempler træffes spredt i udnævnelsesreskripter og R. P. Se ogsaa de i Odense provinsarkivs fortegnelser over retsbetjente tilføjede oplysninger om andre poster, de har haft, samt *Olsen*: Det danske Postvæsen (København 1889), s. 85 og 87.

³⁾ Se listerne over retsbetjente i provinsarkiverne.

forordningens ord og borgernes ønske om at faa saadanne, som »ikke er trængende til os fattige indbyggere men er vederhæftige og har selv middel og formue til at leve af«¹⁾; byfogder og byskrivere var dog stadig en del længere nede. Og nu var ganske vist disse borgere ikke meget velstaaende, men endnu mindre blev de det ved deres embedsindtægter. Hvor store disse var, derom kan intet rimeligt siges, men sikkert er det, at de var smaa. Største parten af indtægterne kom, saa vidt skønnes, allerede da gennem skifter og avktioner, især for byfogder og byskrivere, og gennemser man nogle af de efterladte skifte- og avktionsprotokoller, er det ikke store beløb, man træffer paa. I Helsingør er der saaledes 10—20 avktioner aarlig med et samlet salærbeløb af 100—200 rdl.; skifterne er fuldt saa talrige, men giver ofte intet, i hvert fald kun faa rdl.; tilsvarende mindre synes beløbene at have været i mindre byer; ogsaa i den henseende virkede de daarlige tider. Noget hjalp det naturligvis, naar herreds- og birkestillingerne kom til; disse indtog efter D. L. en bedre økonomisk stilling, idet der foruden sportlerne lovedes dem en vis kornydelse, dommerkornet, og desuden til hver herreds- eller birkefoged en gaard paa 10 tdr. hartkorn, til hver herreds- eller birkeskriver en paa 6 tdr. hartkorn, fri for alle afgifter²⁾. Dette synes dog at have været en af de mange regler, man skrev af efter gamle love uden at tænke paa, hvorledes det skulde gennemføres. Gennemførelsen deraf blev da ogsaa rent undtagelsesvis, og et reskript af $\frac{5}{4}$ 1690, der nedsatte størrelsen af hensyn til den ny matrikel, tilføjede, at hvor saadanne gaarde ikke kunde skaffes, skulde i de kongelige herreder og birker i stedet gives henholdsvis 30 og 20 rdl. aarlig; de private birker skulde bestemmelsen slet ikke omfatte. Denne pengeerstatning synes fra da af at have været reglen, medens dog paa en del private birker fogderne fik gaarde overladt af højst forskellig værd³⁾. Resultatet blev

¹⁾ Se andragende fra Fredericia i kommissionsforretningen over de jyske byer.

²⁾ D. L. 1, 5, 18. Bestemmelsen er gaaet over deri fra recessen 1643.

³⁾ Se om disse forhold Ørsteds betragtninger i »Af mit Livs og min Tids Historie«, 4. bd. (København 1856), s. 140—42.

da, at disse stillinger foreløbig var lige så lidt indbringende som bystillingerne. Hvor meget det tilsammen blev, kan som sagt ikke siges, men sikkert er det efter hele omtalen af disse indtægter, at de af tiden selv opfattedes som ganske ubetydelige¹⁾.

Enevælden havde saaledes stadig ikke naaet at skabe sig en lønnet embedsstand rundt om i byerne; man var i en endnu svag bevægelse henimod det ved hjælp af en udvikling, man ikke forstod, men i hovedsagen maa det siges, at byerne styredes af næringsdrivende borgere, som fik en ringe erstatning for deres arbejde; kun i de mindste byer; med byfogder, for hvem embedsindtægterne var en væsentlig part af det, de levede af, var man ved at komme bort derfra. Det er borgerstyret i forfald, vi endnu staar ved, og styrelsen er stadig slet, omtrent som i aarene nærmest efter 1660.

Naar dette stod saaledes til, var det af saa meget større vigtighed, om de mænd, der dannede det næste led i embedsmaskineriet, *stiftamtmandene*, opfyldte de hverv, lovgivningen paalagde dem. Det er vanskeligt at svare herpaa med fuld sikkerhed, da stiftamtsarkivernes protokoller kun for Ribe stift gaar tilbage til denne tid, saa man er henvist til at søge svaret for de andre stifter i byernes protokoller. Det resultat, man kommer til, er, at udenfor Ribe stift skete det kun i ringe grad. Tidens stiftamtmænd var oftest mænd af de gamle adelige slægter, og de havde bevaret meget af lensmandens opfattelse, var ikke rigtig kommet ind i, hvad det vil sige at være lovlydige, pligtopfyldende embedsmænd. De gjorde ikke meget mere, end de var strængt nødte til, og for byernes vedkommende var dette ikke overdrevent meget; dertil var deres instruks for ubestemt.

Anderledes var det i *Ribe stift*. Man begyndte her med stiftamtmænd nøje knyttede til regeringen, vante til at føle sig som embedsmænd. Den første var Hans Schack, som 1674 fulgtes af sin søn; derefter styrede saa fra 1683—97 v. Speckhan, der før havde været oberstløjtnant i livgarden og fra

---

¹⁾ Se den række eksempler, der er samlede i *E. Holms: »Danmark-Norges indre Historie, 1660—1720,«* II, s. 136—37, og tillægget dør s. 15—16.

1681 overhofmarskal¹⁾. Allerede under de første af disse har man indtryk af en anseelig orden i dette stift, men i hvert fald naaedes en saadan under Speckhan. Fra hans tid begynder kopibøger over stiftamtets udsendte breve at føres, saa vidt skønnes som noget nyt, og disse kopibøger vidner om en meget vidtgaaende indblanding i byforholdene i overensstemmelse med instruksens. Kort efter sin tiltræden tilstillede Speckhan byerne en afskrift af en del af de punkter i instruksens, der vedkom dem²⁾, og allerede 1684 foretog han en rejse rundt til byerne. Resultatet var ikke opmuntrende, og bagefter sendte han 5 af byerne en formaningsskrivelse³⁾. Næste aar udtalte han i en rundskrivelse sin forbavselse over, at han ikke havde modtaget byernes regnskaber, som han derfor forlangte⁴⁾. Man blev i byerne aabenbart ikke mindre forbavset ved denne opfordring, og han maatte gentage den flere gange men synes efterhaanden at have faaet sin villie. Ogsaa ellers mødte han forhold, der lidet passede til hans militære og hofmæssige forestillinger; det var ham saaledes en kilde til forbavselse, at en byfoged forlod sin by uden at melde ham det⁵⁾. Ganske betegnende er en forhandling med Lemvig byfoged. 7/4 1685 skrev han til denne, at da han ikke havde faaet nogle begærede oplysninger om en ildebrand, »saa forundrer jeg mig storligen derover og ved ikke, om han mit brev maa have bekommet, eller hvorledes det er med ham«. Det gjorde dog intet indtryk paa byfogden, og halvanden maaned efter træffer vi en resigneret skrivelse til samme byfoged. Stiftamtmanden har trods alt »intet til ham fornummet, men er i tanke, at kornsæden det har forhindret, da som sædetid nu er forbi, saa jeg gerne, at han ingen tid vilde forsømme sig hid at indfinde«. 3 maaneder efter havde byfogden stadig ikke ladet høre fra sig, men Speckhan havde nu erfaret, at han vilde til København, og bad ham da paa

---

¹⁾ Se Bloch: Stiftamtmand og Amtmand i Danmark og Island 1660—1848 (København 1895), s. 128—29.

²⁾ Ribe stiftamts K. 1684—85.

³⁾ Smstds. under 12/8 1684.

⁴⁾ Smstds. under 7/4 1685.

⁵⁾ Smstds. under 25/5 1685.

vejen komme til Ribe¹⁾. Ved anden lejlighed ser vi ham sætte Fredericia præsidium stævne i Kolding, men, skønt han ventede der i to dage, viste præsidium sig ikke; dette indbragte dog denne en hvas formaning²⁾.

Den virksomhed, Ribe stiftamtmand øvede, spores ogsaa tydelig nok i byernes protokoller. Ogsaa dør hører man om den og ser dens virkning i større orden i bogføringen, end man plejer at træffe i tilsvarende byer. Det ledende princip for denne indblanding var, foruden ordenen, beskyttelsen af de mindre velstaaende, saaledes som det lejlighedsvis kom til orde i Speckhan's paalæg til Fredericia magistrat om at tragte efter, »at den ene borger kunde vinde lige samme ret som den anden, og ikke lade ske noget forbund mellem de formuende, hvorved de uformuende kunde have afbræk udi deres haandtering«³⁾. Med god grund kunde generalprokurøren, Benzons, da ogsaa efter en af sine rejser fremhæve Speckhan's gode tilsyn i modsætning til de andre stiftamtmands⁴⁾. Det spor, han havde ført forholdene i sit stift ind i, fulgtes ogsaa siden nogenlunde her; der var ved embedet skabt en vis tradition, som efterfølgerne ikke let brød med. Ogsaa den næste stiftamtmand begyndte straks med en rejse rundt til byerne⁵⁾, og kopibøgerne fortsættes i samme gode orden; kun for stiftamtmand Calneins tid 1711—25 mangler de, men det beror snarere paa, at de er bortkomne, end at de ikke er førte⁶⁾. Man maa dog ikke overvurdere dette; ogsaa i Ribe stift blev kontrollen langt ringere, end instruksens af 1682 gik ud paa, ja naaede regelmæssig heller ikke saa vidt, som instruksens af 1690 bød, og som vi har set vidnesbyrd om, stødte man paa en passiv modstand fra byerne, der var stærk, fordi den havde rod i gamle vaner, og det skulde vare meget længe, før dette blev anderledes.

Og langt mindre naaede man i de andre stifter. Vi maa

¹⁾ K. 1684—85 under $\frac{7}{4}$ 1685, $\frac{25}{6}$ 1685, $\frac{4}{8}$ 1685.

²⁾ K. 1686—87 under $\frac{10}{1}$ 1687.

³⁾ K. 1684—85 under $\frac{11}{8}$ 1685.

⁴⁾ Se »Konseilprotokol 1690—95«, s. 253, Benzons betænkning af $\frac{25}{6}$ 1693.

⁵⁾ Ribe stiftamts K. 1697—99 under $\frac{5}{10}$ 1697.

⁶⁾ Se om stiftamtets kopibøger tillæg nr. I.

her i mangel af kopibøger for stiftamterne, der vistnok slet ikke er førte og i hvert fald ikke findes, nøjes med de oplysninger, byarkiverne yder. Man erfarer dér, at der var nogen forbindelse med stiftamtmandene; af og til træffes der skrivelser fra dem, men de er faa, og det hele har en yderst uregelmæssig, tilfældig karakter. Rejserne rundt til byerne findes der kun spor af paa Bornholm, hvor det i Svanike tingbøger, de eneste fra bornholmske byer, som for denne tid har staaet til raadighed, ses, at Bornholms amtmand af og til har foretaget en tilsynsrejse¹⁾; han repræsenterede nemlig her Sjællands stiftamtmand overfor byerne. Ellers kom stiftamtmandene kun undtagelsesvis ved særlig anledning til byerne. Dermed fulgte ogsaa, at kontrollen med bogføringen blev mangelfuld; dog blev det efterhaanden nogenlunde almindeligt, at bøgerne avtoriseredes af stiftamtmanden, saaledes som det var befalet ved frdngn. af ²⁸/₁ 1682. I lensmandstiden forekommer en saadan avtorisation rent undtagelsesvis; efter 1660 var det bleven almindeligere, og den foretoges da i den første tid af amtmanden, siden af stiftamtmanden. Grunden dertil maa vistnok søges i, at protokollerne efter stempelpapirforordningerne af ¹⁷/₇ 1657, ¹⁰/₁₀ og ²⁸/₁₁ 1660 og ¹⁸/₁ 1661 skulde være forsynede med stempelmærke, betalt af vedkommende skriver, og at regeringen saaledes fik en økonomisk interesse i at kontrollere dettes overholdelse, hvilket forøvrig samtidig bevirkede, at de tidligere smaa protokoller for et eller faa aar afløstes af tykke bøger, tilstrækkelige for mange aar, naar der sparedes paa pladsen, som det nu skete. Nu skulde som sagt avtorisationen ske ved stiftamtmandene undtagen for raadstuerettens bøger i byer med overret, hvor retten efter D. L. selv kunde avtorisere dem²⁾. Protokollerne er da ogsaa oftest, om end langt fra altid, forsynede med en saadan paategning, men dette skete lejlighedsvis; det kunde hænde, at en protokol havde været brugt nogle aar uden avtorisation, men at saa stiftamtmanden i tilfældig anledning fik den forelagt og benyttede lejligheden til at paategne den; i disse de tykke protokollers tid var

¹⁾ Se Svanike T. 1670—87 under ¹⁴/₈ 1682, ¹⁴/₁₀ 1685, ²³/₁₂ 1686.

²⁾ D. L. 1, 8, 2.

det jo sandsynligt, at det hændte, før protokollen var skrevet til ende.

Heller ikke *som mellemlid* mellem byerne og regeringen, hvor forbindelse mellem disse fandt sted, fungerede stiftamt-mændene regelmæssig. For det første overholdtes endnu løftet fra 1661 om den direkte korrespondance mellem byerne og regeringen. Tager man de reskripter vedrørende kommunale forhold i byerne, der er optagne i Føgtmanns samling, finder man for femaaret efter instruksens af 1690, at 38 tilstilles magistraterne direkte, 4 gennem stiftamt-mændene, men af de 4 angaar de tre flere byers gensidige forhold, og det 4. gælder afsættelsen af Helsingørs magistrat. Ogsaa i byernes protokoller finder man langt flere skrivelser fra regeringen selv, end fra stiftamt-mændene. Om disse, som instruksens 1682 bestemte, har givet betænkninger ved embedsbesættelser, kan ikke med sikkerhed afgøres. De eneste indlæg, der findes i R. A. til udnævnelsesordrerne, er som regel den ansattes ansøgning, undertiden paategnet af en af de tilbageværende øvrigheds-personer. Det synes da ogsaa i det hele efter 1660 at have været den almindelige fremgangsmaade, naar embeder var ledige, at de, der ønskede dem, søgte derom, og øvrigheden anbefalede en af dem. Det eneste eksempel, jeg kender, paa at stiftamtmanden har givet betænkning, havde særlige grunde. Det hændte nemlig i 1687, at Fredericia magistrat fandt paa at sammenkalde borgerne og lade dem vælge nogle nye raad-mænd; stiftamtmanden opdagede det og resolverede, at borgerne nok kunde foreslaa nogle, men det skulde meddeles ham til betænkning; saa skulde han sende kongen forslagene¹⁾. Desuden er nogle bornholmske ansøgninger paa-tegnede af øens amtmand²⁾. Dette udelukker dog ikke, at saadan betænkning i andre tilfælde kan være givet, men ofte er det aabenbart ikke sket. Instruksens af 1690 indeholder da heller intet derom.

1682 havde stiftamt-mændene faaet ret at suspendere magi-stratspersoner, og i enkelte tilfælde gjorde de det, men endnu

1) Ribe stiftamts K. 1686—87 under $\frac{3}{11}$ og $\frac{12}{11}$ 1687.

2) Se indlæg til »Sjællandske Register« $\frac{23}{11}$ 1689 og $\frac{18}{2}$ 1696.

medens denne instruks formentlig ikke var afløst af nogen ny, hævdede regeringen, at de ikke havde en saadan ret. Da saaledes en stiftamtmand, efter ønske af Aarhus magistrat, havde suspenderet byfogden dør, befalede et reskript af ¹⁶/₇ 1689 ham at indsætte denne igen og paalægge magistraten at gaa rettens vej og, tilføjes der, »har han herefter ej nogen øvrighedsperson eller rettens betjent uden kongens egen foregaaende allernaadigste ordre fra sit embede at suspendere«. 1690 fik stiftamtmandene da heller ikke denne ret. Afsættelser var i denne tid, som følge af de forvirrede forhold og embedsmændenes uduelighed, almindelige, men de fleste skete ad rettens vej ved dom for begaaede misbrug. Det kunde dog hænde, at stiftamtmandene af grunde, der ikke faldt ind under loven, foreslog afsættelse af uduelige embedsmænd. Saaledes skete afskaffelsen af hele Rønne magistrat 1689 efter et forslag fra amtmanden, som forklarede, at borgmesterstillingen og den ene raadmandspost var vakante, medens byfogden »idelig udi fuld- og drukkenskab henlever«, hvorfor han foreslog at gøre den tilbageværende raadmand til byfoged og nøjes dermed, et forslag regeringen gik ind paa¹⁾.

Alt i alt stillede det sig da saa, at stiftamtmandenes kontrol vel begyndte at faa nogen betydning for byerne, men at den ganske manglede et regelmæssigt præg; den var tilfældig som før lensmændenes.

En fuldt saa stor betydning havde endnu *regeringens direkte* indgriben. Selve centralstyrelsen var jo uden sammenligning det led i embedsmaskineriet, der var bedst i orden, det eneste, hvor man raadede over folk, der nogenlunde opfyldte de krav, der maa stilles til embedsmænd, og som følte sig som saadanne.

En del af selve regeringsembudsmandene var med i kommissionerne 1682, og disse udførte da ogsaa deres hverv med megen grundighed. Vi har saaledes set, at de gav indberetninger om de personlige forhold, der blev bestemmende for udnævnelserne ¹³/₁₂ 1682. Dernæst fik de grundtaksterne i orden; de rejste til hver enkelt by, nedsatte et udvalg af borgere til at fore-

---

1) Se indlæg til »Sjællandske Register« ²³/₁₁ 1689.

tage takseringen og bestemte paa grundlag af deres forslag taksterne. Disse synes i det hele taalelig godt affattede, og skønt de naturligvis efterhaanden forældedes, vedblev de at anvendes; en samlet ændring skete ikke siden, om end det 18. aarhundrede i en del byer bragte nye grundtakster. Samtidig undersøgte de de foregaaende aars regnskaber, atter saaledes, at der nedsattes borgerudvalg, undertiden valgte af borgerne selv, til at gennemgaa dem, hvorefter kommissionen undersøgte deres indstillinger. Man stødte dog her paa store vanskeligheder, thi som Ribekommissionen siger, ved undersøgelserne »finder vi intet andet end konfusion; thi udi en by fejler den største del af mandtallene, udi en anden by ere de bortdøde, som skal svare til regnskaberne, ingen protokoller eller skattebøger findes noget steds, saa vidt vi endnu har set«¹⁾. Det var en klage, som alle kommissionerne med lige saa god eller bedre grund kunde istemme. Overalt strømmede klager ind i mængde fra borgerne, allevegne fik man tilvejebragt mere eller mindre rigtige lister over, hvad kæmnere og raadsmedlemmer skyldte eller havde til gode, og en del af dette blev ogsaa betalt. Det var en stor oprydning, hvis følger i øjeblikket var anseelige og heldige. Men for fremtiden synes den ikke at have hjulpet; misbrugene vedblev og gav endnu anledning til mangan kommissionsundersøgelse, saaledes den store sag i Helsingør, der 1691 førte til afskedigelse af 2 borgmestre, en raadmand og en byfoged. Det viste sig her, at uordenen var vedbleven i fuldeste omfang; intet regnskab var revideret siden 1684, overhovedet intet aflagt siden 1685, og indkvarteringsligninger fandtes ikke; i 2 aar havde man haft kæmnere, der hverken kunde læse eller skrive, men betalte en prokurator for at gøre deres arbejde²⁾. I det hele var perioden ualmindelig rig paa afsættelser og domme over byøvrighederne, et vidnesbyrd baade om uordenen og om forsøgene paa at komme den til livs.

Videre gik regeringen, ved et forsøg paa at øve en regel-

¹⁾ Se kommissionsforretningen over de jyske byer.

²⁾ Se »Sjællandske Tegnelse« under $\frac{23}{6}$ 1691 med tilhørende indlæg; og »Konseilprotokol 1690—95« bl. 98 og flg.

mæssig kontrol gennem *generalprokurøren*. Generalprokurørembedet oprettedes $16\frac{1}{2}$ 1661 »efter andre lande og rigers berømmelige maner« for at raade bod paa »den store urigtighed, som findes med vort riges intrader paa vort rentekammer samt den ringe observans paa vore velmente love og forordninger« men selve instruksen gjaldt væsentlig det første. Dette var ogsaa endnu tilfældet med den instruks, som Benzon fik ved sin tiltræden af embedet $\frac{6}{8}$, 1686, men videre gik man ved en ny instruks for ham $\frac{6}{8}$ 1692¹⁾; det paalagdes ham i denne at føre tilsyn med alle embedsmænd og derfor aarlig foretage en rejse rundt i landet.

I overensstemmelse hermed besøgte Benzon allerede i september samme aar 22 byer rundt om i forskellige provinser. Hans indberetning vidner dog ikke om grundige undersøgelser, og om en mængde af sine oplysninger benytter han forsigtig vendingen »skal«. Han kunde derfor komme til det lyse resultat: »magistratens forhold saa vel indbyrdes som mod borger-skabet var berømmelig de fleste steder«, derfra dog undtaget Fredericia, hvor der i denne tid var stadig splid i raadet, og Skelskør og Mariager; det overdroges efter hans forslag stiftamtmandene at formane magistraten de tre steder²⁾. Paa sin rejse i april—maj næste aar synes han at have taget grundigere fat, og han blev denne gang fuldt saa misfornøjet, som han første gang var tilfreds. Klagerne lyder nu kraftig; i 14 af de byer, han har besøgt, findes ingen overformyndere, i 4 føres overhovedet ikke skiftebog; konsumtionsforpagterne misbruger stillingen til de handlendes skade, landprang vedbliver, skønt der netop $\frac{5}{4}$ 1693 er udstedt et af de evindelige resultatløse forbud derimod; borgersønner nægter at tage borgerbrev, borgerne vil mange steder ikke betale skatten, saa de offentlige bygninger forfalder, og næringsforholdene er elendige. Til disse almindelige klager føjes saa andre særlige for hver enkelt by. I 6 af de byer, han sidst var i, har han været igen og set, at det var omtrent lige galt, deriblandt i Fredericia. Saa misfornøjet var han, at han sluttede med intet mindre end et forslag om

¹⁾ De to første findes i: »Aarsberetninger fra det kongelige Gehejme-arkiv« 2. bd. henholdsvis s. 165 og flg. og s. 283 og flg., den sidste i »Instruktionsbog 1670—97«.

²⁾ Se »Konseilprotokol 1690-95« bl. 143—49.

at opgive det enkeltmandsstyre, der 1682 var indført i omtrent halvdelen af byerne; det skulde efter hans forslag være saa, »at tvende fornemme borgere udi de købstæder, hvor der er ingen anden øvrighed end byfogden alene, nemlig kirkeværgerne og det forrige aars kærner, tilligemed byfogden forrettede det, som faldt ved byens dont, ligesom de tvende raadmænd gør udi de andre købstæder, dog at de ej skulde have med skifterne at bestille«. Desuden foreslog han, at det skulde paalægges stiftamtmandene at sørge for, at der var fattigforstandere i byerne og at efterse skatteligningerne. Disse forslag vides ikke at have ført til noget som helst¹⁾.

Rejserne synes derefter at være standsede; i hvert fald har jeg siden hverken truffet indberetninger derom eller omtale deraf i byernes protokoller. Sikkert er det dog ikke, at de straks er ophørte; endnu instruksen for Benzons efterfølger J. Worm ²⁷/₉ 1708 indeholder paabudet derom, og ogsaa i Th. Bartholins instruks af ²/₁ 1719 gaar det igen, denne gang dog kun for umiddelbart derefter at opgives ved ordre af ¹³/₂ 1719. Man var da kommet til en tid, da stiftamtmandstilsynet var saa vidt udviklet, at det i sig selv heller ikke var fornødent længere at have en saadan direkte regeringskontrol²⁾.

Endnu maa det spørgsmaal rejses, hvilken betydning den ny lovgivning fik for *borgernes deltagelse* i hystyret. Der maa dertil svares, at direkte beskæftigede de nye regler sig slet ikke med denne, og at ogsaa deres indirekte følger blev noget nær lig nul. D. L. fremmede vel nok overholdelsen af reglerne om takserborgere, og maaske, men dog langt mindre, gælder dette ogsaa regnskabsrevisionen, men hertil indskrænkede det sig i hvert fald. Om raadstueforsamlinger og borgerudvalg siger lovene stadig intet, og de materielle vilkaar var ikke egnede til at skabe nogen stærk udvikling deraf. Raadstueforsamlingerne bevaredes men anvendtes, saa vidt skønnes, i denne tid i usædvanlig ringe grad; i mange byer holdtes de saa godt som

¹⁾ Se »Konseilprotokol 1690—96« bl. 239—58.

²⁾ Se de paagældende instrukser i »Instruktionsbog 1698—1730 og 1730—1804«, samt »Sjællandske Tegnelser« under ¹³/₂ 1719. Smlg. iøvrig E. Holms omtale af generalprokurørerne i Danmark—Norges indre Historie 1660—1720« s. 86—88.

kun to gange aarlig, naar takserborgerne skulde vælges, og naar deres takst siden, som det var almindeligt, en gang i februar forkyndtes for borgerne. Almindelige besluttende raadstueforsamlinger var yderst sjældne.

Borgerudvalgene bevaredes temmelig uændrede i Helsingør, Nakskov, Odense og Ribe og opstod to nye steder, men uden at faa større betydning. Det ene sted var i Fredericia. Her var $\frac{4}{1}$ 1692 ikke mødt saa mange borgere, at man ansaa det for passende, at lade dem vælge takserborgere, og paa et nyt møde d. 7. blev derfor »udvalgt af borgerne efterskrevne 16 mænd som et udskud af de bedste borgere til at konferere med magistraten paa samtlig borgerskabets vegne og paa borgerskabets vegne at gøre og lade, naar noget kunde forefalde samtlig byen og borgerskabet vedkommende«¹⁾. Disse 16 mænd bevaredes siden; de supplerede i hvert fald i senere tider sig selv. Tilsvarende gentoges i Rudkøbing forsøget fra 1677, idet der $\frac{4}{1}$ 1692 valgtes »af samtlige borgerskab 8 borgere, som blev givet og overdraget magt og myndighed paa samtlige borgerskabs vegne at skal have at slutte og gøre likvidation udi kgl. majestæts sær paabudne ekstraordinære skatter, saa vel som byens nødtørftige og uomgængelige udgifter, som forefalde kunde, saa vel som og byens aarlige regnskaber at forhøre og underskrive, og hvad som de ved slig forefaldende slutter og gør tillige med øvrighedens her paa stedet underskrift og samtykke, skal derefter af menige borgere og indvaanere være og forblive i alle maader imolesteret og upaaanket og uden videre klagemaal, eftersom bemeldte 8 mænd dennem nu af menige borgerskab dertil fuldmagt er givet gemene mænds i synderlighed deres nødtørftige gavn og bedste i sligt tilfælde at observere, og naar nogen af bemeldte 8 mænd ved døden afaar, da andre vederhæftige borgere i deres sted igen at udkaares, paa det al ting skikkelig, forsvarlig og retsmæssig forgang kan have«²⁾. 2 aar efter, $\frac{8}{1}$ 1694, vedtog man at lade de 8 være takserborgere oven i købet; de nægtede det, men siden ses det, at det alligevel er sket, i hvert

¹⁾ Fredericia R. P. under $\frac{4}{1}$ 1692 og $\frac{7}{1}$ 1692.

²⁾ Rudkøbing R. P. under $\frac{4}{1}$ 1692.

fald før 1701, og de valgtes nu for 3 aar ad gangen, saaledes at de afgaaende valgte ny¹⁾. — Stor betydning fik udvalgene da foreløbig ikke i disse byer, og i andre byer vides intet tilsvarende forsøg at være sket.

Samler man indtrykket af denne enevældens lovgivnings-tid, da bliver det dette, at man evnede at skabe et sammenhængende system af love ikke uden fortjenester, men at man ikke besad midlerne til at gennemføre dem. Ikke urigtig siger Riegels herom, navnlig om D. L.: »Kunde undersaatterne for ufriheds, privilegiers, adels- og familievældes skyld have adlydt denne lov, kunde regeringens finanser have lønnet rettens betjente anstændigen, saa at de kunde se de rige og mægtige under øjne, da var loven bleven til en lyksalighedskilde for Danmark i stedet for, at den nu blot er et herligt mindesmærke paa enkelte embedsmænds iver for at gavne deres fædreland«²⁾.

Den hovedtanke, der gaar gennem denne lovgivning og enevældens hele stræben i disse aar, er at skabe bedre orden; friheden og ligheden tager man, i hvert fald paa dette omraade, slet ikke stilling til, de bestemmelser, man giver, er i den henseende neutrale, en bevarelse af det bestaaende, dog saaledes, at selve den forøgede orden i nogen men ikke stærkt fremtrædende grad fremmer ligheden paa den ubundne friheds bekostning.

De smaa forskydninger, som lovene, konsekvent gennemførte, kunde have bragt i den henseende, blev imidlertid til næsten intet ved den mangelfulde gennemførelse, der ogsaa gjorde fremgangen i orden ringe. Grunden til dette maa i første række søges i, at man stadig ikke havde skabt sig en virkelig embedsstand. Kun centralregeringens mænd følte sig som embedsmænd, havde evner og kundskaber; dem var det jo ogsaa, der formaaede at udføre lovgivningsarbejdet. Derimod havde allerede stiftamtmandene kun undtagelsesvis embeds-

---

¹⁾ Se Rudkøbing R. P. 1685—1706 under $\frac{8}{1}$ 1694, $\frac{3}{1}$ 1701 og $\frac{2}{1}$ 1704.

²⁾ *Riegels: Femte Christians Historie* s. 437.

mandens pligtfølelse og ordenssans. Og end mere manglede disse hos embedsstanden rundt om i byerne. Det var endnu mænd uden faglig uddannelse, som kun delvis, og ofte for en meget begrænset del, levede af embedsgerningen; de følte sig stadig halvt som privatmænd, opfyldte kun daarlig deres pligter. Dette er enevældens store afgørende vanskelighed; man kan forordne saa meget og saa fornuftig, det skal være, man har ikke embedsmænd til at udføre det. Det kunde ikke være anderledes. Man savnede ikke blot penge til at betale embedsmænd med, men ogsaa en dannet borgerstand at tage dem af; der var til nød nok til centralregeringen, men i hvert fald ikke til mere. Man naaede derfor kun til gennem den ikke store reduktion af embedernes tal, hvis betydning man slet forstod, at lægge grundlaget for fremtiden.

Havde der i de storborgerslægter, som før krigene havde raadet, været betingelser for atter at overtage ledelsen med kraft, nu da man var kommet lidt ud over krigsulykkerne, saa havde der ikke i enevældens ordning været noget, der kunde hindre det. Men herom var der ikke tale. Tvertimod, det synes, at efterhaanden som de mænd, der havde set bedre tider, døde, formindskedes borgernes evner til at styre selv; de borgere, som fik stillingerne, interesserede sig ikke for æren og magten, men for pengene; derfor ivrede de for embedernes sammenlægning og forberedte derved den overgang, der skabte de borgerlige raad om til embedsmænd, som levede af deres løn. At der heller ikke nu i den lavere borgerstand fandtes betingelser for at træde frem, er en selvfølge.

Saaledes fortsattes i disse aar det sammenbrud, den forrige periode bragte. Men samtidig opstilledes dog i den nye lovgivning et ideal for fremtidens ordning; rammerne til den nye embedsstat var skabte, de rammer, som det blev fremtidens opgave at udfylde. Man havde gjort det første skridt ad den vej, man i halvandet aarhundrede kom til at følge, selv om man kun daarlig forstod, hvor dette førte hen.

FJERDE KAPITEL.

Det middelalderlige selvstyres fuldstændige ophør; embedsmandsstyrets grundlæggelse; den første begyndelse til det moderne selvstyre 1701—45.

I. Regeringens virksomhed.

Efter det omfattende lovgivningsarbejde i det 17. aarhundredes to sidste decennier standsede enevældens reformatoriske gerning en rum tid. Det følgende halve aarhundrede bragte kun faa grundlæggende forordninger; man nøjedes hovedsagelig med at forklare de gældende bestemmelser, og formane til overholdelse af dem, naar afvigelserne blev altfor iøjnefaldende, eller forbedre en lille smule paa dem, naar de uheldige sider traadte særlig frem.

Det eneste betydningsfulde fremskridt paa det omraade, her er tale om, perioden bragte ved foranstaltninger fra oven, skete ved de to *fattigforordninger af 24/9, 1708*; den ene for København, den anden for provinsbyerne og landdistrikterne. Ved disse grundlagdes i virkeligheden det danske fattigvæsen; det man hidtil havde haft, var et organiseret tiggeri, suppleret med en ordnet uddeling af private legater og gaver; nu gik man første gang over til at gøre det til kommunernes pligt at forsørge deres fattige. Byernes fattigvæsen skulde styres af de saakaldte fattiginspektører: sognepræsten, en af magistraten og to eller flere

borgere, der udnævntes af magistraten, eller, hvor ingen saadan fandtes, af byfogden, sognepræsten og kirkeforstanderne. De stod under tilsyn først af magistraten, derpaa af stiftamtmanden, og fattige, der mente sig forurettede, kunde klage til disse. Over det hele stod endelig en fattigdirektion i København, hvortil regnskaberne skulde indsendes gennem stiftamtmand og bisp; paa samme maade skulde hospitalsregnskaberne behandles. Pengene skulde tilvejebringes ikke blot som før ved gaver og legater, men ved en skat paa gejstlige og civile betjente af 1° af deres indtægt, for de sidste dog kun af deres gage af kongens kasse; desuden skulde hver borger tegne sig for et fast frivilligt bidrag, passende til hans vilkaar; frivilligheden var dog begrænset, thi hvis man ikke betalte, indreves beløbet vel ikke, men navnene oplæstes fra prædikestolen til skam for vedkommende. Endelig tilføjedes en bestemmelse om, at skoler i købstæderne kun maatte holdes af dem, der fik magistratens og sognepræstens tilladelse dertil. Tiggeriet forbødes.

Denne forordning gennemførtes meget ufuldstændig. Befolkningen var vanemæssig groet fast i den forestilling, at fattigunderstøttelsen kun var en barmhjertighedsgerning, og var yderst misfornøjet med, at tvangen nu i nogen grad skulde anvendes. Tilløb skete dog i nogle byer; derom vidner det, at, ligesom politiprotokollerne en del steder begynder lige efter forordningen 1701, saaledes træffer vi i ikke faa byer netop fra denne tid fattigvæsensprotokoller. Regeringen vidste, at overholdelsen var daarlig og indskærpede siden reglerne ved en ny befaling af $\frac{6}{10}$ 1731, hvilket ogsaa ses at have hjulpet sine steder. Vigtigere var det, at man $\frac{5}{8}$ 1734 gav magistraten ret til at ansætte dem til fattigskat, som ikke selv tegnede sig for tilstrækkelige beløb, og til at anvende udpantning i stedet for oplæsningen i kirkerne. Selv da vedblev dog gennemførelsen at være mangelfuld; endnu i 1741 var f. eks. forordningen af 1708 overhovedet ikke bragt til anvendelse i nogen bornholmsk by, saa lidt som i landsognene dèr¹⁾.

¹⁾ Se Bornholm amts K. 1740—41 under $\frac{4}{11}$ 1741.

Medens denne fattigforordning er den eneste regerings-handling i Frederik IV's tid af betydning for bystyrelsen, tog regeringen sig under *Kristian VI* med stor iver af byforholdene uden dog at opnaa meget.

^{25/6} 1735 paalagde en rundskrivelse stiftamtmandene at indhente oplysninger om forholdene i byer og amter fra vedkommende embedsmænd og sende regeringen disse oplysninger ledsagede af forbedringsforslag. Beretningerne indkom i aarets løb og drøftedes derpaa af det nyoprettede kommercekollegium; de forslag, der stilledes, var væsentlig af økonomisk art; det var overholdelsen af gamle privilegier, erhvervelsen af nye, interesserne samledes om; bystyrelsen beskæftigede man sig kun lidet med¹⁾. Der var ikke meget at bygge paa deri, og kollegiet stillede sig i hovedsagen afvisende²⁾.

En slags fortsættelse af disse undersøgelser danner en ordre af ^{9/1} 1736 om, at der i hvert amtmandskab og »i hver af de fornemste købstæder« skulde udtages nogle kyndige mænd, som paa landet sammen med amtmanden, i byerne sammen med magistraten, kunde danne henholdsvis et økonomi- og et kommercekollegium; stiftamtmanden skulde efter overvejelser med amtmand og magistrat foreslaa kongen dertil egnede medlemmer, og disse saa siden give betænkninger om det, kollegiet spurgte om, og aarlig indsende en beretning om forholdene³⁾.

Saadanne kollegier vides at være oprettede i byerne i Aarhus stift saa nær som Skanderborg⁴⁾, og det er vel sandsynligt, at det ogsaa er sket andre steder. Derimod vides de ikke at have udfoldet nogen som helst virksomhed; hverken i stiftamternes kopibøger eller byernes protokoller har jeg truffet dem omtalte, og da E. Holm heller ikke i regerings-

¹⁾ Enkelte forslag om denne se ndfr. s. 130 og 139—40.

²⁾ Se »Danske og norske Stiftsrelationers Protokol 1735—36« og »Kommercekollegiets Deliberationsprotokol henhørende til danske og norske Stiftsrelationers Protokol« med tilhørende 3 pakker. (R. A.).

³⁾ Noget lignende forslag var 1730 stillede af Jørgen Bilde; om dette staar i forbindelse dermed vides ikke. (Danske Samlinger, 1 rk., 4 bd. s. 219.)

⁴⁾ *Hübertz III*, s. 237.

bøgerne har fundet noget derom, maa det vel antages, at de er forsvundne uden at foretage noget¹⁾.

Medens dette blev ved resultatløse tilløb, skete enkelte skridt af større praktisk værd. Navnlig gælder det *brandvæsnet*. Dette var under byernes almindelige forfald bleven ynkeligt; de oplysninger, der fremkom, da en del stiftamt-mænd omkring 1720 søgte besked om forholdene i byerne²⁾, viser, at man de fleste steder kun var forsynet med nogle brandspande, kun i større byer med en eller to daarlige sprøjter, medens der overalt var fuldstændig uorden i brandmandskabets ordning. De talrige ildebrande blev derfor højst ødelæggende³⁾, og da assurance ikke kendtes, ramte følgerne overmaade haardt, selv om regeringen, hvor det var allerværst, søgte at hjælpe ved brandstyr eller indsamling i kirkerne. Om-sider fik man dog en følelse af, at brandvæsnet maatte forbedres; rundt om i byerne begyndte man at skabe ny brand-anordninger, vedtagne af magistrat og borgere og apprøberede af stiftamtmanden⁴⁾. Undertiden indsendtes disse til regerin-gens approbation, og til sidst gav et saadant forslag fra Roskilde anledning til, at man, samme dag det approberedes, paalagde stiftamt-mændene at paase, at der i hver by fandtes en brand-ordning, bestemte brandfolk og de fornødne redskaber, hvor-paa ¹⁶/₁₂ 1735 fulgte en skrivelse til dem om at indsende for-slag om brandkasser, ordnede stiftsvis. Følgerne blev ikke meget store, men noget skete der dog. ¹³/₁₂ lod Sjællands stiftamtmand udgaa skrivelse til 8 byer om at faa deres brand-væsen i orden, og i ikke faa byer vides det, at der i den nærmest følgende tid gaves nye regler derfor⁵⁾. Videre gik

¹⁾ Se *E. Holm*: Danmark-Norges Historie 1720—1814, 2. bd., s. 432—33 og tillægget dør s. 65.

²⁾ Se derom ndfr. s. 122—26.

³⁾ Se om »Brandperioden« *E. Holm*: Danmark-Norges Historie 1720—1814, 1. bd. s. 476 og flg.

⁴⁾ Se eksempelvis reskripter for Odense ⁴/₁₁ 1718, Kallundborg ⁶/₁₁ 1722 og brandordning for Nakskov ¹⁰/₁₁ 1726 (»Protokol med Dokumenter vedrørende Nakskov« i byens arkiv).

⁵⁾ Se Sjællands stiftamts K. 1734—35 under ¹³/₁₂ 1735 samt om brand-ordninger for Stege ³/₈ 1743 Sjællands stiftamts K. 1734—44, for Vejle og

man paa Fyn, hvor der $^{22}/_2$ 1737 efter stiftamtmand Sehesteds forslag gaves en række regler, fælles for alle stiftets byer. Der skulde i hver by være en brandinspektør udnævnt af stiftamtmanden efter magistratens forslag; han skulde have en brandassistent til hjælp, nyde visse begunstigelser og helst lidt løn; brandmandskabet skulde udtages af magistraten, og der skulde efter nærmere angivne regler holdes vægtre, træffes forsigtighedsforholdsregler og anskaffes brandredskaber. En brandkasse skulde oprettes med indtægt ved forskellige bøder og afgifter, og i hver by skulde findes en særlig brandret bestaaende af magistraten, byfogden og nogle af brandkorpsets ledere. —

Hertil kom saa enkelte forsøg paa at forklare bestaaende regler eller skaffe dem overholdte. $^{26}/_{11}$ 1711 søgte man at gøre ende paa den hyppige strid mellem magistrat og byfoged om *skifteforvaltningen* ved at fastslaa, at de var fælles om den, og at byfogden skulde have sin del i salæret; siden udførtes dette nøjere ved reskripter for Aalborg og Randers $^{12}/_6$ 1739, Aarhus $^{10}/_7$ 1739 og Ribe $^{6}/_4$ 1742, hvor det tilføjedes, at skiftesagerne fra skifteretten, der bestod af byfogden og en eller flere af magistraten, om de paaankedes, gik til raadstueretten og derfra direkte til højesteret¹⁾. Ogsaa de uklare bestemmelser om *politiretssager* søgte man, men ganske vist forgæves, at klare. I en forordning mod landhandelen af $^{25}/_8$ 1741 udtaltes, at i sager dette vedkommende som i alle politisager skulde »magistraten eller byfogderne« være dommere, en regel, man siden gav den fortolkning, som den unægtelig trængte til, i en skrivelse til Ribe stiftamtmand af $^{6}/_4$ 1742. Denne gik ud paa, at man havde ment byfogden, men dette blev ikke almindelig kendt, og rundtom vedblev man at følge hvert steds skik; snart dømte magistraten, snart byfogden; et senere reskript af $^{22}/_8$ 1760 viser, at regeringen da holdt paa den fortolkning, at det var magistraten.

Hertil kan endnu føjes, at man ved formanings skrivelser af $^{22}/_7$ 1720 og $^{10}/_5$ 1737 uden meget held søgte at faa gennemført, at borgerne virkelig tog *borgerbreve* paa stemplet papir,

Holstebro $^{24}/_9$ 1736 og $^{12}/_{12}$ 1737 Ribe stiftamts K. 1738—40 s. 709, for Viborg $^{20}/_{12}$ 1740 »Dokumenter 1720—88«, for Aarhus $^{7}/_6$ 1736 Aarhus »Sessionsjournal«.

¹⁾ Randers havde faaet landstingsret $^{16}/_7$ 1718.

samt at man naaede at skabe en ikke helt betydningsløs kontrol med anvendelsen af *bymarkerne* ved en forordning af $14/8$ 1741, hvorefter der aarlig i hver by skulde udtages 4 borgere til at give vidnesbyrd om, at bymarken dyrkedes efter visse regler, som man samtidig gav; vidnesbyrdene skulde saa indsendes til regeringen; byernes protokoller viser, at denne regel overholdtes taalelig godt.

Herudover foretoges af regeringen intet af større betydning for bystyrelsen, men iøvrig vedblev den nu som før at gribe ind i denne ved afgørelser af enkelttilfælde, og saa vidt skønnes, blev saadanne afgørelser i periodens løb en del hyppigere, dog uden at der skete nogen paafaldende ændring af forholdene derved.

II. Stiftamtmandenes tilsyn med byernes styrelse.

I stiftamtmandenes forhold til byerne bragte denne tid ændringer af største betydning. Det skete ikke ad lovgivningens vej. Instruksen af $5/1$ 1722 gentager i alt væsentligt reglerne fra 1690, og findes der end enkelte vendinger deri, der fører en lille smule videre, betød dette dog kun lidet. Det afgørende var derimod, at man i al stilhed, stift efter stift og skridt for skridt, arbejdede sig frem til at opfylde paabudene fra 1690 nogenlunde og til sidst endte med at fortolke de svævende regler saaledes, at der lagdes det mest mulige ind i dem, eller, som det maaske vil være rigtigere at sige, ubekymret om instrukserne skabte en af hensigtsmæssighedsgrunde dikteret praksis, der allerede før denne periodes slutning gav stiftamtmandene en langt større betydning for byerne, end reglerne forudsatte. Trods alt stod man dog endnu kun ved begyndelsen til en udvikling, som siden skulde føre endnu langt videre.

I *Ribe stift* havde, som vi før har set¹⁾, allerede tidligere stiftamtmandene begyndt at beskæftige sig alvorlig med byernes forhold. Nu begyndte dette at være tilfældet ogsaa i de andre stifter. Først i *Fyns stift*. Det var med Joakim Pritzbuers

¹⁾ Ovfr. s. 104—6.

tiltræden 1705¹⁾, omslaget her skete. Allerede den maade, hvorpaa arkivet er bevaret, tyder derpaa. Fra tidligere tid findes kun regeringsordrer og enkelte andre ting; nu begynder derimod de samlede rækker af protokoller, der højst sandsynlig før slet ikke eller kun yderst uregelmæssig har været førte. Resolutionsprotokoller findes for 1700, 1705 og siden fra 1709, kopibøger fra det sidste aar; en kopibog for korrespondancen med regeringen begynder 1705, en inkvisitionsprotokol med oplysninger fra byerne 1709; endelig er netop fra denne tid brevvekslingen med byerne opbevaret; for 3 af dem begynder pakkerne med disse breve aar 1700, for 1: 1701 for de andre 5: 1705²⁾. Alt tyder paa, at det er ved denne tid, der begynder at komme orden i det. Og dette indtryk styrkes ved byernes protokoller; i aarene nærmest efter 1705 tager den hidtil ubetydelige korrespondance med stiftamtmanden til med ikke ringe fart, og for første gang træffes nu i protokollerne paa tegningen om, at stiftamtmanden har været der og foretaget det eftersyn, han skulde foretage en gang aarlig³⁾; fra 1709 viser inkvisitionsprotokollerne, at det er sket nogenlunde regelmæssig.

Videre førtes dette saa siden. Umiddelbart efter sin ansættelse forelagde saaledes C. Lente⁴⁾ i 1717 bymagistraterne en lang række spørgsmaal, for Assens f. eks. hele 43, ret ensartede de forskellige steder. Om græsning og markafgifter, byens ejendomme og magistratens andel deraf, nedbrudte og opbyggede huse i de sidste 20 aar, brolægning, accise, fattigvæsen og skoler, brandvæsenet, protokollernes førelse, forholdet mellem magistrat og borgere og indenfor magistraten osv., om det alttammen ønskede han besked, saa han bagefter kunde gribe ordnende ind, og gennemgaaende fik han ogsaa meget oplysende svar. For alle fynske byer, undtagen Odense, ses det, at saadanne undersøgelser fandt sted 1717—18, og da

¹⁾ Se *Bloch*: Stiftamtmand og Amtmand 1660—1848 s. 64.

²⁾ Se tillæg nr. I—II.

³⁾ Se saaledes: Assens ²⁶/₈ 1706 (R. P. 1699—1737); Faaborg ²⁴/₈ 1706 (R. P. 1679—1758); Rudkøbing ¹⁰/₈ 1706 (R. P. 1706—33).

⁴⁾ *Bloch*: Stiftamtmand osv. s. 65

K. Sehested 1721¹⁾) blev stiftamtmand, foregik aaret efter en tilsvarende undersøgelse i Odense, medens de andre byer samtidig fik mindre spørgsmaalsrækker²⁾). Med den overmaade virksomme Sehesteds tiltræden gjorde i det hele stiftamtmands-tilsynet et nyt anseeligt skridt fremad; der foregik nu ikke meget af vigtighed i fynske byer, uden at stiftamtmandens samtykke først indhentedes.

Noget senere end Fyn synes *Sjælland* at være kommet med. Her sad lige fra 1682 til 1717 Otto Krabbe³⁾) som stiftamtmand, og det ser ud til, at han opfattede sine stiftamtmandspligter omtrent som de gamle lensmænd deres. I hans tid er, saavidt det kan ses af byernes protokoller, forbindelsen mellem byerne og stiftamtmanden ringe og tilfældig. Større blev den, da F. K. Adeler fulgte ham³⁾). Fra nu af høres der ofte om stiftamtmandens indblanding, brevene fra og til ham bliver flere, og i endnu højere grad gælder dette R. Gersdorfs tid 1721—29³⁾). Han begyndte sin stiftamtmandsgering med rejser rundt til byerne og søgte at sætte sig ind i deres forhold gennem en lignende spørgsmaalsrække som den fynske⁴⁾), og der er aabenbart nu naaet en ret indgaaende kontrol.

Stiftamtets kopibøger haves her først fra 1730, da J. L. Holstein afløste K. F. Holstein, som 1729—30³⁾) havde været Sjællands stiftamtmand, men den første af bøgerne betegnes som nr. 4 paa en saadan maade, at det lader formode, at der er gaaet tre lignende forud; det vilde i saa fald passe med,

¹⁾ Bloch: Stiftamtmand osv. s. 65.

²⁾ Se pakke i Odense stiftsamtsarkiv med »Inkvisitionsprotokoller, Breve og Dokumenter vedrørende Kobstæderne 1709—1732« henholdsvis for 1717—18 og 1722.

³⁾ Bloch: Stiftamtmand osv. s. 2—3.

⁴⁾ Saaledes i Kallundborg $17\frac{1}{10}$ 1721 (R. P. 1702—46), Korsør $20\frac{1}{10}$ 1721 (R. P. 1707—67); Køge $10\frac{1}{1}$ 1722 (Byens K. 1714—23); Næstved $13\frac{3}{8}$ 1722 (R. P. 1698—1742); Roskilde $23\frac{1}{10}$ 1721 (R. P. 1718—36); Skelskør $20\frac{1}{10}$ 1721 (R. P. 1662—1726); Slagelse $21\frac{1}{10}$ 1721 (R. P. 1694—1724); Storehedinge $1\frac{1}{12}$ 1721 (T. 1720—38). I to byer vides saadanne spørgsmaal først at være forelagte af K. F. Holstein: Helsingør $7\frac{1}{6}$ 1730 (R. P. 1728—44) og Hillerød 1730 (B. t. b.).

at førelsen af saadanne er begyndt 1717 eller 1721; i samme retning peger det, at stiftamtets samlinger af reskripter vedrørende de forskellige byer begynder 1718—19, den opbevarede brevveksling med byerne 1729—31¹⁾). Disse kopibøger og breve viser os en allerede udviklet forbindelse; stiftamtmandens inspektionsrejser foregaar om ikke regelmæssig saa dog ret hyppig; fra nogle om end langt fra alle byer indsendes regnskaber, takster, restancelister og lignende til gennemsyn, og stiftamtmanden spørges om overmaade meget. Regelmæssigt er alt dette dog ikke, og det kan endnu hænde, at en magistrat konstituerer en byfoged uden først at spørge stiftamtmanden, en optræden, der ganske vist paadrager vedkommende en kraftig paamindelse²⁾).

I *Aalborg stift* synes det i den tid, Meyerchrone styrede 1687—1707³⁾), at være gaaet paa den gamle vis; nogen forbindelse med byerne har man derefter indtryk af under Rodsten 1707—12³⁾) og R. Gersdorf 1712—19³⁾), den samme, som siden, efter i to aar at have været knyttet til hoffet, kom til Sjællands stift. Den egentlige overgang synes dog først at være sket med Pentz 1719—26³⁾). Denne meddelte, kort efter sin tiltræden, ²⁰/₇ 1719 alle byfogderne, at han agtede at rejse rundt til byerne, og for flere af dem ses det, at han har gjort det og da forelagt dem lignende spørgsmaal, som vi kender fra Sjælland og Fyn⁴⁾). 1719 begynder da ogsaa stiftamtets ældste kopibog for korrespondance med byerne; den afbrydes imidlertid allerede 1723, og først fra J. Holchs tid 1736³⁾) findes i stedet resolutionsprotokoller; fra denne tid er det ogsaa, at brevene fra byerne er opbevarede⁵⁾). Saa vidt skønnes naaede stiftamtmandens indgriben her foreløbig ikke saa vidt som paa Sjælland og Fyn.

I *Aarhus stift* er forholdet mindre klart. Der synes her at have været en langsom stigning i stiftamtmandens virksomhed under K. L. v. Plessen 1702—25 og P. de Løvenørn

¹⁾ Se tillæg nr. I—II.

²⁾ Se Sjællands stiftamts K. 1734—35 under ¹³/₉ 1735.

³⁾ *Bloch*: Stiftamtmand osv. s. 82—84.

⁴⁾ Aalborg ²²/₈ 1719 (R. P. 1710—25 og K. 1717—20); Skagen ¹/₈ 1719 (R. P. 1703—1833; Sæby ³⁰/₇ 1720 (R. P. 1675—1739) og stiftamtets K. 1719—23.

⁵⁾ Se tillæg nr. I—II.

1725—30¹⁾) Under den sidste vides det, at en noget lignende spørgsmaalsrække, som vi andre steder har truffet, i aarene 1728—29 er forelagt Aarhus, Ebeltoft og Grenaa²⁾). Det er ogsaa under ham, de opbevarede kopibøger og journaler begynder 1727³⁾), det aar, han selv overtog styrelsen. Derimod træffes vidnesbyrd om rejserne til byerne i paategning af protokollerne⁴⁾ først fra C. Holchs tiltræden 1730¹⁾). Under denne og hans efterfølger I. Benzon 1740—47¹⁾) naas ogsaa i Aarhus stift en anselig indblanding af stiftamtmanden.

I *Viborg stift*, hvor byerne er faa og deres arkiver mangelfulde, er overgangen endnu vanskeligere at bestemme. I Viborg raadstueprotokol findes stiftamtmandens paategning første gang $15\frac{1}{4}$ 1721⁵⁾), i P. Kragts tid 1713—23⁶⁾), og om Hobro og Skive vides i saa henseende intet. Først fra K. Güldencrones tid 1730—44⁶⁾) findes her fra 1731 en resolutionsprotokol for stiftamtet⁷⁾); den viser en meget betydelig forbindelse med byerne, som lader formode, at denne allerede har været godt i gang under hans forgænger J. Rosenkrantz 1723—30⁶⁾); under denne begynder ogsaa de opbevarede breve fra byerne 1725⁷⁾).

Ogsaa om *Lolland-Falster stift* er oplysningerne daarlige. De pakker, hvori korrespondancen med byerne findes, haves for Nykøbing fra 1692, for de andre byer nogle aar senere, Nakskov og Rødby dog først 1719 og 1722, men i de første aar er kun opbevaret ganske enkelte breve med aars mellemrum. Først fra Reichaus tiltræden som stiftamtmand 1722⁸⁾) er korrespondancen en saadan, at man derfra kan slutte sig til en livligere forbindelse med byerne, og samme aar begynder ogsaa stiftamtets kopibøger⁷⁾). Det samme indtryk faar man

¹⁾ *Bloch*: Stiftamtmand osv. s. 109.

²⁾ *Hüberts*: Aktstykker III s. 151—55.

³⁾ Tillæg nr. I—II.

⁴⁾ Saaledes truffet første gang i Aarhus $10\frac{1}{8}$ 1731 (R. P. 1725—37); Grenaa $21\frac{1}{6}$ 1731 (R. P. 1694—1832); Horsens $26\frac{1}{11}$ 1731 (R. P. 1699—1759); Mariager $25\frac{1}{6}$ 1731 (T. 1725—50); Randers $28\frac{1}{6}$ 1731 (R. P. 1730—61).

⁵⁾ Viborg R. P. 1713—34.

⁶⁾ *Bloch*: Stiftamtmand osv. s. 99—100.

⁷⁾ Tillæg nr. I—II.

⁸⁾ *Bloch*: Stiftamtmand osv. s. 55.

i byernes protokoller. Vidnesbyrd om rejser til byerne er dog ikke truffet hverken under ham eller hans eftermand P. Neve 1735—37¹⁾; først under F. K. Raben 1737—63¹⁾ begynder paa tegningerne²⁾.

I *Ribe stift* endelig voksede stiftamtmandens indblanding jævnt. Allerede 1714 er her de sædvanlige spørgsmaal rettet i hvert fald til nogle af byerne³⁾, og siden udfoldede K. K. Gabel 1725—48⁴⁾ en meget stor virksomhed i sit stifts byer.

Samtidig med at vi træffer denne forandring i forholdene ude i stifterne, gaar regeringen skridt for skridt over til at benytte stiftamtmandene som *det regelmæssige mellemed* mellem den og byerne. Man finder et karakteristisk talmæssigt udtryk for overgangen i tallet paa de reskripter, der gaar lige til byerne, og paa dem, der gaar gennem stiftamtmandene. De første er, saaledes som de findes hos Fogtmann, i femaaret $\frac{5}{7}$ 1690— $\frac{5}{7}$ 1695: 38, de sidste 4, og henholdsvis $\frac{1}{1}$ 1717— $\frac{1}{1}$ 1722: 17 og 19, $\frac{1}{1}$ 1722— $\frac{1}{1}$ 1727: 14 og 16, $\frac{1}{1}$ 1732— $\frac{1}{1}$ 1737: 10 og 50, $\frac{1}{1}$ 1741— $\frac{1}{1}$ 1746: 0 og 59. Endnu gjaldt løftet om, at regeringen skulde gaa lige til byøvrighederne med sine henvendelser, men før perioden var til ende, var overholdelsen deraf ganske hørt op.

Tilsvarende begyndte embedsbesættelserne nu i stort omfang at ske efter stiftamtmandenes anbefalinger; ansøgerne bad om saadanne, og regeringen spurgte efter dem, naar de ikke fandtes. Baade i indlæggene i R. A. til udnævnelserne og i de gratialprotokoller, der fra 1706 førtes over ansøgerne, bliver disse stiftamtmandspaategninger paa ansøgningerne stedse hyppigere. En frdng. af $\frac{20}{2}$ 1717, der tilsigtede at standse den store strøm af ansøgninger om alt muligt, bestemte, at ingen maatte give anbefalinger, uden at kongen forlangte det, og hos en enkelt stiftamtmand ses dette at have vakt betænkelig-

¹⁾ *Bloch*: Stiftamtmand o. s. v. s. 55.

²⁾ Saaledes truffet første gang i Maribo $\frac{17}{6}$ 1738 (R. P. 1735—1817); Nykøbing $\frac{30}{9}$ 1739 (R. P. 1696—1755); Nysted $\frac{11}{6}$ 1738 (R. P. 1729—59); Saksøbing $\frac{20}{6}$ 1738 (R. P. 1733—83); Stubbekøbing $\frac{23}{8}$ 1742 (T. 1731—49).

³⁾ Saaledes i Fredericia $\frac{9}{10}$ — $\frac{10}{10}$ 1714 (R. P. 1701—34); Kolding $\frac{13}{10}$ 1714 (R. P. 1692—1717).

⁴⁾ *Bloch*: Stiftamtmand o. s. v. 129.

heder. Det var Palle Krag i Viborg, der ¹³/₄ 1717 meddelte, at Viborg borgmester var død, men at han paa grund af denne forordning ikke turde foreslaa nogen ny; regeringen svarede med at bede om forslag og udnævnte den anbefalede¹⁾. Udviklingen fortsattes da ogsaa uændret i det gamle spor; stiftamtmandsbetænkningerne blev stedse regelmæssigere, og baade reskripterne af ²⁶/₄ 1737 og ¹⁵/₁ 1745 forudsætter ligefrem, at stiftamtmandene ved embedsledighed altid foreslaar de ny. Det var ligeledes til stiftamtmandene, man for byernes vedkommende vendte sig med opfordring om at indsende konduitelister, da Kristian VI kort efter sin regerings-tiltrædelse ønskede besked om embedsmændene²⁾. —

Der kan da være tvivl om overgangen i de enkelte stifter, dens tid og maaden, hvorpaa den skete, men naar alle de forskellige oplysninger sammenholdes, bliver hovedresultatet utvivlsomt. Det er, at indenfor denne periode bliver stiftamtmandene virkelige embedsmænd, der besørger deres gerning taalelig godt, selv om der endnu findes en uregelmæssighed, som lidet stemmer med nutidens forestillinger om embedspligter. Og nærmere bestemt kan det siges, at omslaget væsentlig falder i tyverne, naar man blot fastholder, at dette ikke betyder en stærk og iøjnefaldende overgang, men blot, at en udvikling, der var begyndt før og fortsattes siden, da foregik hurtigere end sædvanlig.

Dette omslag havde for en stor del personlige grunde, som det allerede vil fremgaa af forskellen mellem de forskellige stifter. Stiftamtmandene var i denne tid utvivlsomt dygtige folk af en hel anden art end de tidligere lensmænd, som man de fleste steder havde begyndt med. E. Holm har ud fra sit store kendskab til tidens personer udtalt, at stiftamtmandsposterne netop i tyverne var »for en stor del meget godt besatte«³⁾, og det indtryk, man modtager i stiftamternes og byernes protokoller, vidner i høj grad derom. Det blev i denne tid og nærmest derefter almindeligt, at mænd, der havde haft

¹⁾ Se indlæg til Jydske Registre ²⁵/₈ 1717.

²⁾ Se E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814, 2 bd. s. 334 og tillægget dør s. 49, samt Hübertz III s. 166—68.

³⁾ E. Holm: Smstds 1. bd. s. 334.

sæde i regeringen, naar hofintrigernes udfald gik dem imod, saa de mistede deres stillinger, anbragtes som stiftamtmand. Det var som oftest mænd af ikke ringe evner; de havde som medlemmer af centralregeringen faaet de rette embedsmæssige fornemmelser, vidste hvad det vilde sige at passe sine sager, og havde vel ofte ogsaa god grund til at bestræbe sig for ikke at give sig blottelser overfor de modstandere, der var fulgte efter dem. Og omvendt blev stiftamtmandsposterne et gennemgangsled for fremtidige regeringsmænd; de evner og den embedsmandsduelighed, man viste i denne stilling, var en god anbefaling til siden at komme højere op. Af de stiftamtmand, vi har haft grund til at nævne, havde F. K. Adeler, K. F. Holstein, J. L. Holstein, P. Neve, K. Lente, K. Sehested, J. Rosenkrantz, J. Benzons og K. K. Gabel haft mere eller mindre indflydelsesrige stillinger i centralregeringen, hvor nogle af dem havde hørt til de mest fremragende; tilsvarende gik fra stiftamtmandstillingerne atter eller for første gang over i regeringen: J. L. Holstein, K. Lente, J. Rosenkrantz, K. L. v. Plessen og P. de Løvenørn, og andre var paa lignende vis før eller senere knyttede til selve hoffet som dettes embedsmænd. Det er denne personlige forandring, der ligger bag det store opsving, stiftamtmandenes betydning fik i denne tid.

Heraf følger dog ikke, at dette kun havde personlige grunde, og at man derfor siden med mindre fremragende mænd kunde falde tilbage til det gamle. Fremgangen har en mere almindelig grund i den tendens til udvikling og fuldstændiggørelse, der altid ligger i et saadant embedsmaskineri, naar det en gang er sat i bevægelse og saa kommer til at virke under rolige normale forhold, saaledes som de blev i Danmark efter krigens slutning 1720. Hver gang, der kom en ny mand til et embede med nye ideer og ny virke-trang, gik det fremad, men kom der saa bagefter en, som var mindre fortræffelig, saa betød dette ikke, at man i større grad gik tilbage, men oftest kun, at man blev staaende; vejen tilbage var til en vis grad spærret; der var paa stiftamtets kontor, som jo allerede nu raadede over et vist kontorphersonale, skabt traditioner, som man ikke let kom bort fra; den nye stiftamtmand fik besked om, hvad hans forgænger havde gjort og

gjorde som han; og endelig var man i byerne bleven vante til at spørge om en hel del, give besked o. s. v.; opgaverne stilledes af sig selv til den nye stiftamtmand, og var han ikke ganske ligegyldig, maatte han løse dem; det kunde gaa med lidt mindre fart og energi, men væsentlig maatte man bevare den virksomhed, der under forgængerer var bleven embedets skik.

III. Byernes embedsmænd.

Medens embedsstandens andet led, stiftamtmandene, i denne tid naaede frem til en anseelig udvikling, gjorde byernes styrende øvrigheds personer det første store skridt til at blive embedsmænd, idet de opnaaede at komme til helt eller saa godt som helt at leve af de indtægter, stillingen gav. Vejen dertil var stadig *sammenlægningerne*. I 1701 havde, saa vidt vides, 23 byfogder en eller flere herreds- eller birkefogedstillinger, 19 byskrivere tilsvarende skriverhverv, 1745 var det henholdsvis 38 og 28; dette var endnu hovedformen for sammenlægningerne, men ret hyppigt var det dog ogsaa, at byfogder og byskrivere tillige var raadsmænd, hvorimod det endnu var sjældent, at borgmester- og byfoged eller byfoged- og byskriverembeder forenedes. En del steder var borgmestre og raadsmænd helt afskaffede eller deres tal indskrænket¹⁾. Og samtidig var sammenlægningen med andre stillinger bleven stedse almindeligere. Et fyldigere om end ikke fuldstændigt indtryk af forholdene faar man ved at sammenligne bestemmelserne fra 1682 med tilstanden, som den var 1768, det første aar, hof- og statskalenderen har fortegnelser over disse embedsmænd, hvorved dog maa huskes, at man 1768 var et godt stykke længere fremme end 1745²⁾. Det stiller sig nu saa, at vore byer, til hvilke der 1768 er regnet 2 flere end i 1682, havde 237 embedsmænd efter reglerne fra 1682, i 1768 derimod 168³⁾, og, hvad der er ikke mindre karakteristisk, medens de

¹⁾ Se tillæg nr. IV.

²⁾ Den udvikling, de mellemliggende 23 aar bragte, vil nogenlunde kunne vurderes efter tillæg nr. IV.

³⁾ Deri ikke medregnet de forøvrig faa ulønnede viceborgmestre, viceraadsmænd og lignende.

237 i sin tid var beregnede til at have et embede hver, havde de 168 nu 363 eller 2—3 embeder hver¹⁾).

Man var dermed naaet til, at de aller fleste embedsmænd var folk, der levede af disse stillinger og ikke drev nogen næringsvej ved siden deraf. Der foreligger for Sjælland fra 1745 en indberetning fra stiftamtmanden om, hvorledes det i saa henseende stod til i byerne dér. Af alle sjællandske byembedsmænd angives kun for tre, at de har anden næringsvej tillige; det er en raadmand i Holbæk, der er købmand, en borgmester i Næstved, som er proprietær et stykke fra byen, og endelig en byskriver i Storehedinge, hvis daglige gerning er at være skræder. De andre havde enten samlet et passende antal embeder eller var ynkelig stillede²⁾.

Disse sammenlægninger foregik som regel helt lejlighedsvis, ved at naboembedsmænd søgte om ledige embeder, eller stiftamtmandene anbefalede embedernes forening. Regeringen fulgte oftest saadanne forslag, men stod uforstaaende og vaklende overfor den hele udvikling. Da de store undersøgelser foregik 1735, bragtes spørgsmaalet paa bane. Fra Helsingør fremkom, nemlig ønsket om, »at magistrater og rettens betjente bleve saaledes lønnede, at de kunde leve og dem ej gives anledning formedelst mangel af livsophold at se igennem fingre med nogen uskel«; stiftamtmanden billigede det for byfogdernes vedkommende, men mente, at magistratsstillingerne var æreshverv, saa deres indehavere maatte nøjes med at have lov til at drive deres næring tillige. Denne noget forældede betragtning fandt ikke tilslutning i kommercekollegiet, der mente, at magistraterne trængte lige saa haardt til hjælp som dommerne, og at deres stillinger ikke længere kunde betragtes som æreshverv, »da de bedste, formuenste og vigtigste i stæderne, hvor der er ringe udkomme, unddrager sig derfra«. Stiftamtmandens idé om at tilskyde det fornødne af justitskassen fandt heller ikke anklang³⁾, men det staaer muligvis i forbindelse hermed, at regeringen ^{26/4} 1737 paalagde stiftamtmand og amtmænd, naar retsbetjentembeder blev ledige at stille forslag

¹⁾ Se tillæg nr. V.

²⁾ Se indlæg til reskript af ^{15/1} 1745.

³⁾ Se de paagældende protokoller og pakker i R. A.

om deres forening med andre smaa embeder, da de nu ikke forsløg til at leve af. Dette har maaske noget bidraget til at fremme bevægelsen, om det end ikke ses at have haft større følger. To aar senere virkede man ved et reskript af $19/4$ 1739 praktisk set i modsat retning, idet man forbød magistratspersonerne at tillægge sig selv de smaa kirkebestillinger, hvorfor de skulde søge stiftamtmandens og bispens approbation ved udnævnelserne til saadanne. Siden, i 1745, da Sjællands stiftamtmand gav en skildring af de elendige forhold og foreslog sammenlægninger som midlet derimod, gik man ved reskriptet af $15/1$ 1745 direkte mod hele udviklingen. Dette gik nemlig ud paa, at stiftamtmandene ved embedsledighed, i overensstemmeles med fordrngn. af 1682, skulde foreslaa til magistratsmedlemmer blandt »de bedste og mest bemidlede borgere«, da indtægterne ikke var til at leve af. Der rummes dog heri ikke, som det kunde synes, en plan om at standse bevægelsen og føre tilstandene fra 1682 tilbage; det hele er tilfældigt, og regeringen fortsatte da ogsaa, ledet af gode praktiske grunde, trolig ad den en gang betraadte vej.

Man naaede i denne tid saa vidt, at byembedsmændene som regel levede af deres embedsindtægter, men derimod ingenlunde til, at de kunde leve ordentlig af dem. En talmæssig opgørelse af tilstanden kan ikke foretages; den er haabløs for de enkelte embeder og end mere for den samling af embeder, de fleste sad inde med, og endelig ved vi overmaade lidt om, hvad de tal, der kan opstilles, den gang betød ¹⁾. Derimod kan det med sikkerhed siges, at samtiden selv opfattede embedsindtægterne som usle og ganske utilstrækkelige; vi har set, at derom var regeringen og Sjællands stiftamtmand enige, og det er omkvædet for alle tidens udtalelser om disse forhold; som Jørgen Bilde 1730 siger om embedsmændene: »Den indkomst, de nu har, er og saa slet, at neppe ærlige folk slig tjeneste søger, med mindre den store nød tvinger dem til at tage det

---

¹⁾ Eksempler findes samlede hos *E. Holm*: Danmark-Norges indre Historie 1660—1720, 2. bd. s. 136—37 med tillægget dér s. 15—16, og samme 1720—1814, 1. bd. s. 303 med tillægget dér s. 55.

stykke brød, som de omsider vil erfare, de ej kan leve af uden at tage et eller andet parti for sin interesses skyld«¹⁾).

Følgen heraf blev, at denne embedsstand stod lavt; den rekruteredes fra lidet heldige kredse, og under det stadige økonomiske tryk sank embedsmændene, naar de først havde faaet embederne, dybere og dybere.

Vi har fra denne tid, gennem de 1706 begyndte gratialprotokoller, lejlighed til at lære *ansøgerne* at kende. Disse var til de fleste embeder ret faa, 4—5 f. eks.; dog kunde ved de større, som f. eks. byskriverembederne i større byer eller de embeder, der var forbundne med herredsstillinger, tallet gaa op til 20—30, hvorimod det til de mindre indbringende borgmester- og raadmandspladser kunde gaa ned til en eller slet ingen, saa stiftamtmanden maatte sættes i bevægelse for at skaffe en. Næringsdrivende borgere blev stadig færre blandt ansøgerne, fandtes snart saa godt som kun til raadmandspladserne; de tre hovedgrupper var: naboembedsmænd eller slægtninge af den afgaaede, som havde hjulpet ham i forretningerne, skrivere i kollegierne eller hos fornemme folk og endelig lakajer, tjenere og kollegiebude. Af disse var sikkert skriversne den part, der havde de bedste betingelser, men der spores ingen tilbøjelighed til særlig at begunstige dem. De grunde, disse ansøgere anførte, og som regeringen tog efter, er ogsaa betegnende for hele tilstanden. Om kvalifikationerne tier de næsten altid, de var jo sjælden værd at tale om; derimod er den stadig tilbagevendende grund ansøgerens nød eller, at han ved et eller andet fortjenstfuldt har erhvervet sig et vist krav paa staten eller vedkommende minister, og endelig kommer hertil pengetilbud, oftest under den form, at man tilbyder at forsørge forgængerens enke eller overtage hans gæld, undertiden dog ogsaa ligefrem som en købesum, der tilbydes staten. Alt var det grunde, regeringen tog hensyn til; den mødtes fuldtud med embedsansøgerne i at opfatte disse stillinger fra forsørgelsessynspunktet; evner og betingelser for at kunne udfylde

---

¹⁾ Danske Samlinger 1 k., 4. bd. s. 216. Jørgen Bilde var en nordjysk godsejer, der senere, 1736 blev stiftamtmand i Aalborg stift; 1730 indsendte han en klagende skildring af tilstandene med en del forslag til regeringen.

pladserne spurgte man ikke om, kunde vel ogsaa vanskelig gøre det, saa smaa som lønningerne var. Jo elendigere stillet en mand var, des bedre var derfor chancerne; derfor ser vi en anbefale sig med, at han i to ægteskaber har faaet 25 børn¹⁾, medens en teolog anfører, at han nu i 14 aar har studeret til præst, men er for svag dertil²⁾. De, som paa en eller anden vis havde staaet i forbindelse med fornemme personer, fandt ligefrem en slags ret deri, som man mærker det i den maade, hvorpaa en ansøger nævner sig som »en af den salige statholders endnu uhjulpne domestiker«³⁾; og forbindelsen behøvede ikke at være stor, naar det kunde anføres som grund at have været forlovet i 17 aar med en »sy- og tvettepige i altfruestuen paa slottet«⁴⁾. Fuldt saa naturlig, om end efter nutidsforestillinger mærkelig, var den ret, man kunde erhverve sig ved fortjenester i krig eller ved videnskabelige arbejder, hvorimod man nu vil finde det helt besynderligt, at selve det at være »en ihærdig supplicant«, kunde være en anbefaling. Den smukkeste motivering fandt en mand, som ønskede at blive borgmester i Viborg; »gud ved,« siger han, »jeg søger det ikke for vinding eller baade at hente, thi den er mindre end intet for magistraten paa dette sted, men alene for en gang at naa og erlange den naade at blive en virkelig edsvoren tjener af Deres Majestæt, saa og for derved at finde lejlighed til Deres Majestæts interesse og tjeneste, som jeg altid har stræbt efter, at observere og fremme«⁵⁾. Det hændte forøvrig ikke sjældent, at naar en ivrig supplikant fik et embede, følte han sig højst skuffet over dets usselhed; navnlig var det ret almindeligt, at lakajer fandt, at det var en stor tilbagegang og ynkelig bad sig fri igen.

Undertiden bevilgedes det en eller anden, at han maatte faa et embede, naar det blev ledigt; det stred egentlig mod principerne, der blandt andet fik udtryk i fordngn. af 20/2 1717, hvor ansøgninger om saadan ekspektance ligefrem forbødes,

1) Gratialprotokol 1745—46.

2) Smstds. 1719—20 s. 286.

3) Ekstraktprotokol 1735—36 s. 136—49.

4) Gratialprotokol 1719—20 s. 286.

5) Indlæg til Jydske Registre 25/8 1717.

men man gik dog ikke sjældent ind paa at give disse løfter alligevel; ofte fik da en saadan mand titlen viceborgmester, viceraadmand o. s. v., undertiden med del i myndigheden, men altid uden løn; særlig anvendtes dette, naar en embedsmand var bleven for gammel til at passe sin gerning, men havde en søn, svigersøn eller en, der paa anden vis var knyttet til ham, til at besørgе forretningerne. Nægtedes det, anvendtes hyppig den udvej, at en embedsmand søgte om afsked med ret til at udpege sin efterfølger, hvilket almindelig tilstodes. Embedsmændene blev som regel ved det embede, de en gang var kommet til; forfremmelser og forflyttelser var yderlig sjeldne, og man søgte ogsaa sjældent om dem. Derimod blev de fleste i embedet saa længe som paa nogen maade mulig. Dette finder sin rimelige forklaring i, at pension saa godt som ikke fandtes. Ganske vist bestemtes det $^{10}/_7$ 1712, kort efter statens overtagelse af postvæsenet, at en del af dettes overskud skulde anvendes til pensioner for afgaaede gamle embedsmænd og deres enker og børn, men disse pensioner var faktisk afhængige af særlig bevilling, og der var mange grupper af statsbetjente, som efter tidens forhold var nærmere til dem end byembedsmændene; for disse var dette tilløb til et pensionsvæsen uden nævneværdig betydning. —

Man naaede da i denne tid til, at embedsmændene levede af deres stillinger, selv om det var daarlig, og før perioden var til ende, havde man rejst fordringen om den særlige fagmæssige kundskab, der er embedsstandens andet mærke. Det skete ved forordningen af $^{10}/_2$ 1736 om oprettelsen af en *juridisk embedseksamen*. Ogsaa før havde der ved universitetet været undervist i jura, men tilfældig og uden eksamensafslutning; nu fastsloges det, at en eksamen skulde afholdes efter visse regler, og at ingen student uden denne maatte søge »dommer- eller prokuratorembede eller anden civil bestilling, som i ringeste maade med justitien har at bestille«; da de saaledes eksaminerede foreløbig ikke kunde ventes at blive talrige nok, kunde »vittige og habile, samt i lov og ret veløvede omendskønt ustuderede personer«, aflægge en prøve privat hos fakultetet, og derved faa adgang til disse stillinger, dog saaledes, at de studerende skulde foretrækkes, naar betingelserne ellers

var lige. Det maa imidlertid skarpt fastholdes, at denne be-
stemmelse, der i fremtiden blev saa betydningsfuld, inden for
denne tid blev et program uden nogen som helst betydning for
samtidens forhold. I aarene 1737—45 toges denne eksamen
kun af 25 ialt, og saa vidt vides fik ingen af disse øvrigheds-
poster i byerne¹⁾. Gratialprotokollerne mangler 1738—43, og
da de genoptages, finder man vel blandt ansøgerne folk, som
angiver, at de er prøvede af fakultetet, men regeringen fore-
trækker paa ingen maade disse. —

Den overgang til en virkelig embedsstand, udviklingen
saaledes bar henimod, var for saa vidt et fremskridt, som den
blev forberedelsen til senere bedre forhold, men i selve over-
gangstiden betød den paa ingen maade, at embedsmændenes
standpunkt højnedes. I alt væsentligt maa det siges, at man
holdt sig nede paa det samme lavmaal som i den foregaaende
periode; i stedet for fattige næringsdrivende borgere, fik man
fattige embedsmænd; deres dannelse som deres kundskab om
lov og ret var lige saa ringe, deres redelighed ikke større; og-
saa for dem var misbrug af stillingen til at skaffe sig uret-
mæssig fordel næsten nødvendig. De havde maaske lidt mere
respekt for deres overordnede, men til gengæld en smule
mindre interesse for byen. Deres styrelse var da, som før de
andres, evneløs og uordentlig, bedragerierne talrige. De mænd,
som styrede byerne ved 1745 og de, der havde gjort det nær-
mest efter 1660, hørte til meget forskellige kredse, havde deres
livsophold paa højst forskellig vis, men fælles trange kaar
gav dem det samme præg og gjorde deres styrelse lige daarlig²⁾.

IV. *De eligerede borgere.*

Efterhaanden som byernes øvrigheds personer blev stedse
færre og gled bestandig mere ud af borgernes kreds, skabtes
ganske naturlig trangen til at finde andre talsmænd for bor-
gerne, der paa en gang kunde være en garanti for dem mod

¹⁾ Se *Richter*: Juridisk og statsvidenskabelig Stat (København 1881).

²⁾ Se iøvrig om embedsmændene *E. Holm*: Danmark-Norges Historie.
1660—1720, 2. bd., 6. kapitel og 1720—1814, 1. bd., 2. bog, 4. kapitel samt
2. bd., 2. bog, 4. kapitel.

misbrug, en hjælp for stiftamtmanden under udøvelsen af tilsynet og endelig for embedsmændene en slags medansvarlige, hvis samtykke de kunde henvise til, naar klager rejstes. Der begyndte da ogsaa indenfor denne periode en stærk bevægelse i denne retning; rundt om voksede borgerudvalgene, »de eligerede mænd«, som de oftest kaldtes, frem. Atter her vil der være grund til at følge udviklingen stiftsvis.

Hurtigst foregik den i *Lolland-Falster stift*. I *Nakskov* fandtes fra tidligere tid et 12 mands raad, som stadig bevaredes. I *Nykøbing* havde længe holdt sig noget lignende, men hændende og til sidst maaske helt forsvundet¹⁾. I 1710 besluttedes det imidlertid, da borgerne ikke mødte talrig nok til raadstuemøderne, og man i krigstiden oftere havde noget at forhandle med dem, efter magistratens ønske at vælge 12 mænd, 3 af hver rode »en af de fornemste, en af de middelmaadige og en af de ringeste«, som skulde være forpligtede til at møde, naar de sammenkaldtes; havde nogen af dem lovligt forfald, kunde han sende en anden i stedet; de kunde ogsaa af sig selv give magistraten raad, og ønskede de det, havde de ret til at gaa af aarlig ved takserborgervalget²⁾. Det hele var yderst ubestemt, og de første aar høres der kun lidt om deres virksomhed; omskiftninger aarlig har jeg intet eksempel truffet paa; 1735 udnævntes samtidig 3, hvorledes ses ikke³⁾. Deres betydning tog efterhaanden, men langsomt, til. I *Sakskøbing* oprettedes ligeledes i 1710 et 4 mands raad til i »disse vanskelige tider« at ligne de mange ekstraordinære skatter, og disse 4 anvendtes snart ogsaa til at revidere regnskaberne under navnet revisionsborgere; videre synes deres virksomhed i denne tid ikke at have strakt sig, men af dem udvikledes siden eligerede mænd med lignende hverv som andre steder⁴⁾.

I *Maribo* omtales $12\frac{1}{2}$ 1723 6 udvalgte borgere som noget bestaaende, og, efter udtrykkene, der anvendes, gælder dette maaske ogsaa *Rødby*, som da havde byfoged fælles med Maribo. I *Maribo* omtales de siden af og til som forhandlende med

1) Smlgn. ovfr. s. 79.

2) Nykøbing R. P. 1696—1755 under $15\frac{1}{10}$ 1710.

3) Nykøbing R. P. 1696—1755 under $20\frac{2}{5}$ 1735.

4) Sakskøbing R. P. 1678—1732 især under $26\frac{1}{10}$ 1710 og $14\frac{1}{5}$ 1716.

byfogden, i Rødby derimod ikke, og ogsaa i Maribo synes deres virksomhed snart saa godt som indskrænket til at revidere regnskaberne¹⁾. I *Nysted* oprettedes $\frac{4}{1}$ 1725 efter byfogdens ønske et udvalg paa 13, siden 12, valgte af borgerne, for, ligesom i andre byer, hedder det, at have »visse formænd for byens tarv at observere«; de regler, der opstilledes, angives ogsaa at være efter andre byers forbillede, hvorved man vel navnlig har tænkt paa Nakskov og Nykøbing. Hvervene var 1) »at observere byens tarv«, 2) underskrive paa dens vegne, 3) og revidere regnskaberne, og det bestemtes desuden, at de var forpligtede til at møde efter byfogdens eller deres formands tilsigelser; udeblev nogen, gjaldt de andres betænkning, og naar en afgik, skulde de andre selv vælge en ny. De omtales en tid men synes efter 20—30 aars forløb forsvundne²⁾. Om Stubbekøbing endelig vides intet.

Det blev altsaa i dette stift ved et tilløb, og at dette skete skyldtes nærmest magistratens ønske om at have nogle bestemte borgere at holde sig til; da der ikke blandt borgerne fandtes tilstrækkelig interesse derfor til at holde liv i bevægelsen, døde den hen; kun i Nakskov og Nykøbing fandtes nu borgerudvalg af betydning. Stiftamtmandenes virksomhed mærker man her ikke til.

I *Fyns stift* gaves stødet til oprettelsen af borgerudvalg i flere byer af Sehested; da han 1722 foretog sin første rejse til byerne, forlangte han allevegne, at øvrigheden, takserborgerne, kæmnere, fattigforstandere, eligerede mænd og fl. skulde møde paa raadhuset for at give ham besked om byens sager. Dette forudsætter, at der fandtes eligerede i alle byer, men da saadanne før ikke er omtalte uden i Odense og Rudkøbing, og der om flere byer foreligger fyldige oplysninger, er det højst usandsynligt, at de virkelig har eksisteret andre steder; maaske har Sehested kendt dem i Odense og forudsat, at der saa ogsaa var nogle i de andre byer, en slutning, som efter hele tidens tankegang ikke er urimelig; maaske har han ogsaa fra sin ministertid

¹⁾ Se Lolland-Falster stiftamts K. 1722—35 under $\frac{12}{2}$ 1723 og Maribo R. P. 1735—1817 flere steder.

²⁾ Se *Nysted* R. P. 1663—1729 under $\frac{4}{1}$ 1725; se iovrig i Lolland-Falster stiftamts K. 1722—35 og *Nysted* R. P. 1729—59.

kendt eligerede i forskellige danske og norske byer og saa troet, at det var noget almindeligt. Det ser imidlertid ud til, at hans rejse har bevirket, at man de fleste steder, før eller bagefter, tilvejebragte de eligerede, han havde spurgt efter; i hvert fald fremtræder saadanne i de følgende aar i by efter by. $^{20}/_{11}$ 1722 nævnes »eligerede« i *Svendborg*¹⁾, $^{14}/_{5}$ 1723 i *Kerteminde*²⁾, og 1723 angives det, at 3 af de 4 eligerede, man 1727 bavde i *Bogense*, er udnævnte, ligesom det om alle 4 siges, at de er indsatte efter Sehesteds ordre³⁾; i *Nyborg* udnævnes eligerede $^{7}/_{1}$ 1724⁴⁾, i *Faaborg* nævnes de $^{4}/_{1}$ 1725 som noget eksisterende, er maaske allerede omtalte $^{20}/_{7}$ 1722⁵⁾, og i *Rudkøbing* kaldes fra $^{16}/_{1}$ 1727 de tidligere 8 mænd »eligerede«⁶⁾. Kun i *Assens* og *Middelfart* vides intet derom; det er ikke umuligt, at de ogsaa her er indsatte men er gaaede i glemme, som det skete i *Svendborg*. Fasthed og stor indflydelse fik de endnu intet sted. I *Faaborg* og *Rudkøbing* vekslede de aarlig og valgtes som ellers takserborgerne, hvis hverv de i *Rudkøbing* ogsaa vedblivende udførte, medens forholdet i *Faaborg* er uklart; i *Nyborg* valgtes de almindelig af borgerne og deres betydning synes noget større. I *Odense* endelig bevarede de 24 uændrede; naar *Engelstoft* siger, at de kun nævnes ved en proces 1718—28, er det ikke korrekt; de omtales hyppig i raadstueprotokollerne, saaledes at det ses, at deres medvirkning har været anseelig⁷⁾.

Vidt naaede man da her endnu ikke, og *Sehested* var heller ikke tilfreds. Han tænkte stadig paa at skabe en garanti mod byfogderne, som i det hele havde hans dybeste mistillid, og i marts 1727 foreslog han regeringen, at der i hver by skulde udtages af stiftamtmanden for to aar ad gangen to borgere, for at »adjungeres« byfogden; dog gjaldt dette kun *Rudkøbing*, *Middelfart* og *Bogense*, hvor byfogden var ene magistrat, og

1) Fyns stiftamts resolutionsprotokol 1722—27 og K. 1722—32.

2) Kerteminde K. R. 1721.

3) B. t. s. 1722—35 under $^{18}/_{4}$ og $^{27}/_{6}$ 1727.

4) Nyborg propositionsprotokol 1723—35.

5) Faaborg R. P. 1679—1758.

6) Rudkøbing R. P. 1706—33.

7) Smlgn. *Engelstoft* s. 393.

misbrugene derfor store. $\frac{5}{4}$ 1727 fik han fra oversekretæren, Moinichen, det svar, at han kunde gøre det paa egen haand; kun hvis byfogderne klagede, behøvedes kongens afgørelse. Han bad nu de 3 byfogder om besked om byernes eligerede og om hvilke andre dygtige borgere, der fandtes, som kunde læse og skrive, og derefter udnævnte han $\frac{14}{6}$ to »adjungerede« borgere i hver by; de skulde sammen med byfogden deltage i alle afgørelser uden for retsomraadet, og flertallets villie skulde altid gælde. Samtidig meddelte han regeringen det. Byfogden i Bogenøse følte sig imidlertid højst krænkede herved, og han gav ikke de to borgere besked, saa disse, der havde faaet udnævnelsen fra stiftamtmanden, klagede til denne; derimod modtog Sehested fra byfogden en protestskrivelse, hvori han tilbød at skaffe attest for sine fortræffelige egenskaber fra de 4 eligerede. Sehested søgte ved en samtale at stille ham tilfreds med, at det mest var sket for de 2 andre byfogders skyld, hvorpaa han, da det ikke hjalp, bad Moinichen skaffe et kongeligt reskript, for at opsætsigheden ikke skulde gribe om sig. Han opnaaede det $\frac{18}{3}$ 1727, men byfogden vendte sig da til regeringen med en ynkelig skrivelse om, at nu vilde ingen lystre ham, uden at de 2 borgere underskrev hans befalinger; resultatet blev, at han $\frac{12}{3}$ 1728 fritoges for deres medvirkning. Ogsaa Middelfart byfoged synes at have været mindre glad ved de to; i hvert fald bad han $\frac{2}{12}$ 1727 stiftamtmanden afkræve dem en ed paa, at de ikke efter deres indsættelse havde begaaet toldsvig, og forholdet vedblev at være ubehageligt, saa de to borgere $\frac{15}{2}$ 1729 bad om, at de enten maatte blive fritagne for hvervet, eller byfogden faa paalæg om at tage hensyn til dem. Sandsynligvis blev de derefter fritagne. Ogsaa i Rudkøbing vides det, at to »adjungerede« er beskikkede, men de maa hurtig være forsvundne igen.

Forsøget var saaledes mislykket, men Sehested, der aabenbart ærgrede sig stærkt over regeringens omslag, genoptog 1735 planerne. I sine betænkninger over de dette aar indsendte oplysninger udviklede han, at byfogderne, hvor de er ene om det, »holder hus som de selv vil«, medens de eligerede »ikkun sjældent bliver brugt;« det er derfor højst uheldigt, at Moinichen i sin tid har standset hans forsøg med to adjungerede,

saa »dette gode værk blev hindret og den forrige konfussion mere bestyrket end forandret«. Nu foreslog han det genoptaget. Kommercekollegiet fandt med god grund om dette og Sehesteds andre forslag, at de var »saa solide og vel grundede, at af alt det, som er indkommen, intet er set, som menterer mere attention«, men der skete intet¹⁾. Dette som de andre smaa tilløb til at rokke enkeltmandsstyret mislykkedes, ikke paa grund af uvillie hos regeringen, men fordi forholdene var for smaa i disse mindre byer.

Efter Fyn fulgte i indførelsen af eligerede *Ribe stift*. Det var stiftamtmand K. K. Gabel, som her tog initiativet umiddelbart efter sin tiltrædelse 1725. Begyndelsen skete i *Kolding*. ¹³/₈ 1726 beskikkede han dér efter magistratens forslag 16 eligerede. Motiveringen var dels, at dette, som han med en af de sædvanlige generaliseringer udtrykker sig, er »den skik og brug, som overalt i købstæderne er vedtaget«, dels, at det er fornødent, at magistraten forhandler med borgerne men for besværligt at forhandle med dem alle. Derfor skal »alt, hvis benævnte 16 mænd med magistraten til byens tarv og bedste beslutter i de tilfælde og ting, hvorudi loven og forordningerne tillader magistraterne og borgerskabet at deliberere og beslutte, være saa fuldkomment og uryggeligt, som det af samtlige borgerskabet var konsenteret og besluttet«. Ved afgang skulde magistraten efter forhandling med de andre antage ny; for udeblivelse fra møderne var der mulkt²⁾.

Derefter indsattes ved stiftamtmandsskrivelser af ⁴/₇ og ¹²/₈ 1730 ganske tilsvarende 12 mænd i *Vejle og Ringkøbing*. Ordningen er den samme, men i Vejleskrivelsen begrundes det udførligere. Det udvikles her, at naar borgerne »hører de

---

¹⁾ Se om dette forsøg de to reskripter i »Fynske og smaalandske Tegnelser« ¹⁸/₈ 1727 og ¹³/₈ 1728 med indlæg, det første ogsaa hos *Fogtmann*, samt Fyns stiftamts: resolutionsprotokol 1722—27, protokol med købstadsbreve 1722—28, Bogense, Middelfart og Rudkøbing B. t. s. henholdsvis 1722—35, 1722—30 og 1722—28, og »Oversekretærens Brevbog« 1727, protokolen med stiftsrelationer 1735—36 og kommercekollegiets deliberationsprotokol dertil, de tre sidste i R. A.

²⁾ Kolding R. P. 1719—57 under ¹³/₈ 1726 og Ribe stiftamts K. 1726—31 under ¹³/₈ 1726.

raisons og motiver, som anlediger byfogden at foretage og slutte et og andet til byens tarv og nytte, vorder ej alene forekommet en del ubillige klagemaal over byfogden, hvormed nogle af borgerskabet formedelst vrang underretning baade sig selv og andre bemøjer, men borgerskabet finder sig og desto villigere til de udgifter, som byens tarv udfordrer, naar de tilforn er bleven vidende, at saadanne udgifter til nødvendig brug og byens algemene bedste vorder anvendt«; det er uheldigt at sammenkalde alle, da en del ikke møder, og andre »enten af mangel for begreb ikke kan eller af vrangvillighed ikke vil forstaa byfogdens forslag«. Derfor gaar stiftamtmanden nu ved at beskikke de 12 en rimelig mellemvej efter byfogdens ønske¹⁾.

Dernæst indsatte Gabel paa sin visitatsrejse 1734 henholdsvis 16. og 22. oktober udvalg paa 7 og 8 i *Holstebro og Lemvig*. Begrundelse og ordning var stadig den samme, og ogsaa her skulde byfoged og eligerede vælge ny, men der tilføjedes den mærkelig vidtgaaende bestemmelse, at beslutningerne skulde tages af byfoged og eligerede i forening efter flertal, i Holstebro dog med den begrænsning, at naar byfogden var uenig med de andre, gjaldt hans stemme dobbelt ved flertalsafstemningen, og sagen skulde da meddeles stiftamtmanden til approbation før udførelsen²⁾. Endelig oprettedes i *Varde* et 12 mands raad efter stiftamtmandens ordre af $\frac{5}{4}$ 1738. Reglerne var omtrent de samme som i Kolding, dog krævedes stiftamtmandens approbation ved nye valg³⁾.

I *Fredericia og Ribe* bevaredes udvalgene. I Ribe formindskedes dog 1719 tallet fra 24 til 16, og disse beskikkedes af magistraten, approberedes af stiftamtmanden, hvorefter magistraten i den følgende tid valgte nye medlemmer⁴⁾.

¹⁾ Se om Ringkøbing R. P. 1695—1731 under $\frac{18}{8}$ 1730 og for Vejle pakke i R. A. med »Indberetninger efter Reskriptet af $\frac{12}{13}$ 1751« for Aarhus og Ribe stift.

²⁾ Se Ribe stiftamts K. 1733—35 og Lemvig T. 1734—59.

³⁾ Varde R. P. 1710—38 under $\frac{10}{4}$ 1738 og Ribe stiftamt K. 1736—38 under $\frac{5}{4}$ 1738.

⁴⁾ Se Ribe R. P. 1708—23 $\frac{5}{1}$ og $\frac{3}{2}$ 1719 samt $\frac{7}{1}$ 1723.

I alle disse byer bevarede fra nu af de eligerede og fik en ikke ringe om end stadig ubestemt betydning. Den ejendommelige myndighed, de i Holstebro og navnlig Lemvig fik, har saa vidt vides ingen praktiske følger faaet; formodentlig er det i al stilhed gaaet dér som andre steder, at man ved uenighed lod stiftamtmanden afgøre det.

I *Aarhus stift* skete efter Benzons tiltræden 1740 en begyndelse. Efter hans ordre indsattes $^{19}/_{12}$ 1740 et 6 mands udvalg i *Aarhus*; det skete saaledes, at borgerne foreslog 12, blandt hvilke magistraten valgte 6, og disse fik da det hverv, »saa vel naar man agtede fornødent dem paa raadstuen at lade opkalde for om en og anden forefaldene affære at vedtales, sig at lade indfinde, som og at proponere i fald de noget til byens gavn og bedste kunde udfinde«¹⁾. $^{28}/_{3}$ 1741 valgte derpaa *Randers* borgere efter magistratens ønske 6 til at beslutte paa deres vegne; om stiftamtmandens direkte medvirkning vides intet; 2 aar senere bekræftede han 6 eligerede i *Randers*, men det vides ikke, om det er de samme eller 6 nye²⁾. Begge steder bevarede udvalgene og fik efterhaanden stor betydning.

I *Aalborg stift* kom man ikke videre end til et tilløb i stiftets hovedstad. Der var her i tyverne stor strid mellem magistraten og borgerne, som mente sig økonomisk forurettede. Stiftamtmanden maatte tage sig af det, og til undersøgelsen deraf benyttede han oftere et udvalg af 8 borgere. Han fik derved det indtryk, at en saadan repræsentation for borgerne i det hele vilde være heldig, og søgte derfor regeringens tilladelse til sammen med magistraten at indsætte 8 eligerede for at undgaa den »mistro og urolighed, som byen nu en tid lang har været plaget med«. Han henviste til forholdet i København, Bergen og Trondhjem og opstillede indgaaende regler for ordningen, der munder ud i det hovedhverv at stræbe til, »at fred, enighed og kærlighed vorder anstiftet og vedligeholdes blandt borgerskabet«. Regeringen svarede i et reskript

¹⁾ Aarhus K. 1739—42 under $^{19}/_{12}$ 1740.

²⁾ Se *Randers »Sessionsjournal 1741—66«* under $^{13}/_{6}$ 1741 og Aarhus stiftamts K. 1740—43 under $^{26}/_{4}$ 1743.

af $\frac{25}{7}$ 1729, der tillige angaar en del andre ting: »angaaende de 8 mænds antagelse udi Aalborg, da vil vi allernaadigst, at det dermed ved den dér brugelige maade herefter som hidindtil skal forblive«¹⁾. Dette reskript er trykt hos Fogtmann, og er af Neckelmann²⁾, som yderst naturlig efter udtrykkene, bleven opfattet som vidnesbyrd om, at der fandtes 8 eligerede i forvejen i Aalborg, og at regeringen hævdede disses gamle valgmaade overfor stiftamtmandens planer. Dette er dog ikke rigtigt. Hvad regeringen saa ellers kan have ment med de gaadefulde ord, er det vist, at de bragte sagen til at strande. Aalborg fik ingen eligerede; man vedblev som før, naar man havde brug for det, at forhandle med nogle udtagne borgere i den enkelte sag.

I *Viborg stift* skete intet, og om *Sjællands stift* er kun at sige, at *Helsingørs* 24 i 1706 indskrænkedes til 16 »formedelst byens og borgerskabets afgangs skyld«³⁾. Derimod voksede disses betydning; 1711 begyndte de at føre en forhandlings- og kopibog, 1740 fik de et eget fast mødelokale, og 1742 ses det, at de har en egen formand. Valgmaaden var oftest, at magistraten valgte blandt nogle af de eligerede foreslaaede, men det ses, at borgerne kunde finde paa at gøre indvendinger mod udnævnelserne og da undertiden fik deres villie⁴⁾.

Ved 1745 var man da naaet til, at der i 20 byer fandtes borgerudvalg af en saadan fasthed, at de siden bevaredes. Deraf var de 8 i Ribe stift, hvor ingen by savnede saadanne, medens 6 findes blandt Fyns stifts 9 byer. Den ejendommelige stilling de to stifter indtager, finder sin rimelige forklaring i, at udviklingen her skyldtes de to usædvanlig dygtige stiftamtænd: Gabel og Sehested. Selv i disse stifter har det hele dog ikke endnu vundet nogen rigtig betydning; hvor der overhovedet gaves regler for de eligeredes medvirkning

¹⁾ Se om denne sag indlæg til reskript af $\frac{25}{7}$ 1729.

²⁾ Om Kommunevæsenet i Danmark (Kbhvn. 1836) s. 44.

³⁾ R. P. 1692—1709 under $\frac{4}{1}$ 1707.

⁴⁾ Se R. P. ³₁ 1737, ²⁴₈ 1740 og ¹²₄ 1742 samt Helsingørs eligerede borgeres K. 1711—54.

var de yderst ubestemte, og praksis gav dem kun faa steder en større virksomhed¹⁾. —

De andre former for borgernes indflydelse bevaredes nogenlunde, uden at der fandt nogen udvikling sted i den ene eller den anden retning; raadstueforsamlingerne fandtes, men var faa; revisorer, takserborgere og andre ligningsmænd udnævntes, vistnok gennemgaaende under fuldt saa regelmæssige former som før, og saa vidt skønnes blev særlige markudvalg almindelige, alt dog uden at der paa disse omraader skete ændringer af gennemgribende betydning.

V. Tilstanden i byerne.

Som vi har set, bragte den første halvdel af 18. aarhundrede anseelige forandringer i hystyret, store skridt frem imod de senere tilstande, men disse bevægelser hæmmedes i en saadan grad ved de smaa forhold, hvorunder bybefolkningen levede, at ingen af dem kom til at virke med fuld styrke. Sagen var, at man materielt blev staaende saa temmelig ved det samme. Det bedste udtryk derfor vil vi stadig finde i *folketallet*, men uheldigvis findes efter tællingen 1672 først en ny 1769. En sammenligning af disse to viser, at medens man i de 56 byer, hvor vi har tal for 1672, den gang havde 62903 indbyggere, var der 1769: 66153, og i alle de 66²⁾, tællingen da omfattede 73615. Denne fremgang paa 3000 er maaske endda større end den virkelige, da sandsynligheden er for, at tællingen 1769 var fuldstændigere end 1672; men i hvert fald staar det fast, at der i de næsten 100 aar ingen nævneværdig fremgang var sket. Om der indenfor denne tid var foregaaet svingninger, kan ikke med nogen sikkerhed siges. Jeg vil dog være tilbøjelig til at antage, at der indtil noget efter den store nordiske krig trods enkelte svingninger som helhed betragtet har været lidt tilbagegang, og at der saa efter nogen tids forløb er begyndt en ganske vist svag fremgang. Efter de beregninger, som er opstillede paa grundlag af de lister over døde og fødte, der findes

¹⁾ Se om de eligerede i de enkelte byer tillæg nr. VI.

²⁾ Sandvig—Allinge er her regnede for en.

fra 1735, skal folketallet i Danmark fra 1735 til 1769 være gaaet frem fra 788000 til 838000¹⁾); efter forholdet efter 1769 er det at antage, at denne fremgang væsentlig skyldes landbefolkningen, men det er dog rimeligt, at den ogsaa i mindre grad har fundet sted i byerne. Enkelte spredte træk peger i samme retning. For 6 byer kendes tallet paa skatteydere 1672, 1735 og 1769; det er henholdsvis 1988, 1479 og 1498, medens de samme byer ved de to tællinger har 11832 og 9869²⁾. Der er da mellem det første og sidste aar en omtrent lige stor tilbagegang i skatteydere og folketal, og skatteydertallet tyder paa, at denne tilbagegang falder før 1735. I Helsingør og Kallundborg haves for mellemtiden folketællingsresultater, hvoraf indtrykket er det samme. I 1753 taltes Helsingørs indbyggere til 2744, medens der 1672 var 4033, 1769: 3381; i Kallundborg var der 1752: 1242, de to folketællingsaar henholdsvis 1058 og 1268; her er forholdet altsaa mindre klart³⁾. Intet af dette er beviser, men indtrykket bliver dog det, at der først i aarene efter 1735 eller maaske ganske lidt før, var nogen fremgang. Over det allermeste af tiden ligger da stilstandens eller tilbagegangens præg, først i de sidste aar begynder en svag bevægelse fremad.

Ogsaa absolut set, var forholdene smaa. Gennemsnittallet for hver by var baade 1672 og 1769 o. 1100; den største by 1769: Odense havde 5209 indbyggere, og der var kun 3 til, Aalborg, Aarhus og Helsingør over 3000, medens 39 var under 1000. Dette er smaa tal, selv om de under datidens forhold ikke var helt usædvanlige; af de preussiske provinser havde saaledes ved tællinger 1740—50 Kurmarken, preussisk Pommern, Preussen og Mark-Cleve alle gennemsnitlig i byerne 15—1600, bortset fra Berlin, og Neumarks byer tilsvarende 17—1800 indbyggere⁴⁾.

Det er paa samme vis daarlige vilkaar, man hører om i

¹⁾ *Falbe-Hansen og Scharling*: Danmarks Statistik, 1. bd. s. 402—19.

²⁾ Se tillæg nr. III.

³⁾ Helsingør 16 formænds protokol 1743—89 s. 13 og *Paludan*: Kallundborg s. 279.

⁴⁾ Se *Schmoller*: Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde bd. 10 s. 275.

oplysningerne fra 1735¹⁾). Det almindelige omkvæd fra byerne lyder paa, at de aftager, hvilket dog delvis turde skyldes tidens almindelige tilbøjelighed til at anvende saa klagende toner som mulig; det kan hænde, klagerne ledsages af besked om, at bygninger og indbyggertal tiltager. I en større by som Aarhus er der 55 handlende, hvoraf 4 handler aarlig med 5—6000 rdl. af deres egne midler, som man udtrykker sig, 17—18 med 2—4000, resten med mindre; der er 12 haandværkerlav, 18 fag uden lav, byen har ingen fabrik, men dens handelsflaade er 53 skibe med 690½ lst. I en mindre by som Præstø har man kun et lav, der som sædvanlig i saadanne tilfælde er skomagerne; af dem er der 9, medens intet andet fag er repræsenteret af mere end 3. I Storehedinge findes kun 2 smaa kræmmere og af haandværkere ikke andre end smede, resten lever af agerbruget, der ogsaa for andre byer spillede en stor rolle. Tilsvarende vil man i det hele træffe bybefolkningens gruppering i byer af lignende størrelse, Jørgen Bilde siger i sin skildring af tilstandene: »Beser man de jyske købstæders huse udenpaa, gøres det ej nødigt, man efterser de fleste beboeres tilstand indeni. Vil man betragte handelens indrettelse, da er den saa slet, at ordinærement findes der kun to, tre, fire eller nogle faa flere, som have handlingen af det, som man neppe kan kalde handel; alle de andre ere høkere og tiggere til de førstes naade eller lever et elendigt levned, det husene noksom udviser, idet de næsten ere faldefærdige«²⁾). En samlet opgørelse af, hvorledes det stod til, kan naturligvis ikke gives, men baade almindelige skildringer fra samtiden og talrige enkelte oplysninger giver saa tydeligt et billede, at der ikke bliver rum for tvivl. Forholdene var endnu særdeles tarvelige i vore byer; liv og udvikling fandtes der intet af, alt var sløv stilstand³⁾.

Om den *orden*, som fandtes paa de forskellige omraader, der hørte ind under bystyrelsen, giver baade svarene til stift-

¹⁾ Se de paagældende protokoller og pakker i R. A.

²⁾ Danske Samlinger 1. række, 4. bd. s. 207.

³⁾ Om de økonomiske forhold kan iøvrig henvises til *E. Holm*: Danmark-Norges indre Historie, navnlig 1660—1720, 2. bd., 14.—15. kapitel, og 1720—1814, 1. bd., 2. bog, 9.—11. kapitel og 2. bd., 2. bog, 11. og 14.—15. kapitel.

amtmændene omkring 1720¹⁾ og indberetningerne 1735 besked. De viser en vidtgaende uorden. Vi har hørt om brandvæsnets slette ordning, og tilsvarende stod det til med fængslerne. Det var ¹⁴/₁₀ 1718 bleven indskærpet byerne, at de skulde holde ordenlige fængsler, men meget havde dette ikke hjulpet. Ofte fandtes slet intet, thi som man 1721 svarede fra Korsør: »Den naadige gud har bevaret byen fra delinkventer i mange aar, og vi vil ønske, at gud fremdeles vil bevare os for saadanne gæster«. Derfor nøjedes man dør med et værelse under raadhuset, der om fornødent kunde bruges, medens man i Slagelse, efter at den sidste arrestant var brudt ud gennem tre døre, havde opgivet at gøre arresten i stand igen²⁾. Fattigforstandere fandtes de fleste steder, om end ordningen deraf ellers var lidet regelmæssig; overformyndere savnedes derimod i de fleste mindre byer; byfogden besørgede det da selv. Borgerskabsbreve paastaas det, at man nu nogenlunde fik folk til at tage, medens man ganske havde opgivet evret med hensyn til helligdagslovens gennemførelse; de varetakster, øvrigheden skulde sætte, fastsatte man nogle steder uden virkning, andre steder havde man opgivet det i erkendelse af det haabløse. Brolægning, veje, havne, renholdelse, alt var elendigt; skolerne fandt man overhovedet ikke grund til at udtale sig om. Ogsaa her møder os stadig det indtryk af daarlige forhold, hvorom ogsaa selve hyprotokollernes udseende og den maade, hvorpaa de er førte, bærer vidnesbyrd. Forbedringer begyndte vel i periodens sidste tid at ske, men endnu i ringe omfang.

I disse byer, hvor fattigdommen og uordenen var lige store, var der ogsaa megen strid mellem *magistrat og borgere*. Indenfor hver periode træffer vi eksempler paa tvistigheder, og det er ikke let at afgøre, naar der var mest; gøre op hvor mange og hvor betydningsfulde sammenstødene var, er der fornuftigvis ikke tale om, man faar nøjes med at skønne over, naar det var værst. Efter mit indtryk er det i denne tid. Dette skyldtes ikke kampe fremkaldte ved de magtforskyd-

¹⁾ Se om disse ovenfr. S. 122—26.

²⁾ Se om fængselsforholdene *E. Holm: Danmark-Norges indre Historie. 1660—1720, 2. bd. s. 172 og tillæg s. 20; de to eksempler se Korsør R. P. ²⁰/₁₀ 1720 og Slagelse R. P. ²¹/₁₀ 1721.*

ninger, der foregik mellem de tre elementer i bystyret. Den forøgede statskontrol gennem stiftamtændene vides ikke at have stødt paa nogen som helst modstand. For borgerne var det en fordel at faa en højere myndighed at klage til, og magistraterne kunde ikke tænke paa at øve nogen modstand overfor denne indblanding fra oven; oftest var de maaske endda ret tilfredse med at kunne slippe for ansvaret ved at erhverve sig stiftamtmandens approbation. Heller ikke ændringen i øvrighedspersonalets sammensætning fremkaldte nogen uvillie; hvad det betød opfattede man overhovedet ikke, de næringsdrivende borgeres deltagelse i styrelsen som magistratsmedlemmer forsvandt skridt for skridt, uden at nogen lagde mærke dertil endsige løftede en haand for at hindre det. Og endelig de begyndende borgerudvalg. Stiftamtændene var ivrige for at have dem som hjælpere i kontrollen med magistraten, og denne saa dem oftest gerne, fordi man der ved sparede forhandlinger med alle borgere og undgik vrøvl bagefter, eller, om det kom, i hvert fald kunde dække sig bag de eligerede; borgerne selv saa uden megen interesse deres opstaaen; nogen frygt for, at de skulde tage magten fra de almindelige borgerforsamlinger, fandtes ikke; man var snarere tilfreds med at blive fri for saa tit at komme til disse, troede maaske ogsaa lidt paa, at de eligerede bedre kunde passe paa øvrigheden; men samtidig var det yderst faa borgere, der havde lyst til selv at give sig af dermed og ofre arbejde derpaa. En kamp om disse ændringer fandt da aldeles ikke sted.

Derimod fremmede disse vel nok indirekte stridighederne. Mindre gælder det stiftamtændenes kontrol og borgerudvalgenes opstaaen; det sidste kunde gøre det lettere at opdage noget at klage over, den første give mere mod til det, men meget betød dette ikke. Vigtigere var øvrighedens ændrede karakter. Embedsmændene var ikke længere borgere med anseelse i byerne eller i det mindste fælles interesser med dens borgere; det var folk, der levede af deres lønning, stod udenfor borgernes kreds. Men dette vil ikke sige, at de enten i velstand eller i kundskab og dannelse stod over dem; tværtimod, deres uddannelse var lige saa ynkelig, deres kaar ringere end de mere velstaaende borgeres, og lykkedes det under-

tiden at gøre dem bedre, skete det ved uærlige midler; der var ingen grund til at agte eller respektere disse embedsmænd. Jørgen Bilde skildrede dem med ordene: »Betragter vi rettens betjente og administration her i landet, da er det begrædeligt, thi den største part er ulovkyndige, interesserede, ja ilde intentionerede«, og han belægger det med eksempler: »udi Skagen er byfogden en reduceret løjtnant, samme er saa uvittig som ulovkyndig; saa længe han og toldereren skal regere for byen som de gjør, saa undres ej over, at forulykkede søfarere samt indbyggerne har haft aarsag at klage, samt at indbyggerne bliver praktkere«; i Hjørring er byfogden, en tidligere lakaj, vel »ærlig« men »ulovkyndig«, saa han »snarere dømmes efter eget forgodtbefindende end efter allernaadigste lov og forordninger«; i Sæby styrer byfogden saaledes, »at hans egne børn har alle de midler, som er udi byen, og de andre borgere ej har salt til et æg, videre end han og børnene vil unde dem«. Ikke uden grund slutter Bilde: »at beskrive alle de intriger, inventioner og skarnvornheder, som nu bruges til at undertrykke ærlighed, ødelægge ærlige folk, ruinere landet, forekomme guds og kongens tjeneste, det vilde falde mig som en slet skribent for vidtløftigt at udføre og for langvarigt at læse«¹⁾).

Disse embedsmænd, der var saa lidt bevendt, synes nu oven i købet at have begyndt at føle sig som overlegne overfor borgerne, som den enevældige konges repræsentanter overfor undersaatte, og ogsaa det gav anledning til strid.

Enkelte eksempler vil vise, hvorledes forholdene var. I Helsingør ser man 1730 borgmesteren overfor stiftamtmanden nægte at lade de 16 underskrive et aktstykke, da det ikke var »konvenabelt med en suveræn regeringsform«, og da borgerskabet »ikke kunde skønne bedre om slige sager end den blinde om farverne«²⁾. I Roskilde er magistraten tilsvarende i 1721 umaadelig overlegen overfor borgerne, der har tilladt sig »at ræsonnere om byens takst«; man finder det »synderligt, at saadanne folk, hvoraf de fleste ikke en gang kan skrive

¹⁾ »Danske Samlinger« 1. rk. 4. bd. s. 196—97 og 199.

²⁾ Supplikprotokol 1730, I, nr. 781 (R. A.)

deres navn, mindre forstaar sig paa byens konstitutioner, loven og forordningerne vil og tør tage sig for at ville omdømme byens væsen efter deres begreb«; man raader dem i stedet, »at de varer paa deres fattige næring og haandværk, at de deraf kan have brødet for dem og deres, hellere end at spilde den kostbare tid og omkostninger paa unyttige sammenkomster«¹⁾. Omvendt optraadte flertallet af Ribes 16 mænd 1736 særdeles dristig mod magistraten. Denne formanede dem først, men maatte tilsidst klage til stiftamtmanden, »thi de kontinuerer med deres særdeles forhandlingsforsamlinger, hvilket og skal være sket i gaar udi et værtshus hos Jens Kolholt og det udi raadmand og byskriver Schultzes hos- og overværelse. De foreskriver magistraten loven af egen myndighed, kasserer 3 af de 16 mænd, nemlig Hans Poulsen, Niels Brasen og Peder Knudsen og foreslaar 4, saa vi som byens magistrat alene har den ære at maatte kassere en af deres foreslaaede, og de 13 mænd derimod har rettighed til at indsætte de 3«. Stiftamtmanden holdt overfor dette med magistraten, men snart efter var der igen uro, saa en del borgere klagede anonymt til kongen; regeringen afviste det paa grund af anonymiteten, og ophavs-mændene blev ikke fundne²⁾. Tilsvarende fandt Fyns stiftamtmand det i 1718, da han skulde foreslaa en byfoged til Middelfart, fornødent, at det blev en fremmed, thi »udi denne by er saa mange faktioner ligesom overalt udi de andre, at dersom en af et parti bliver beskikket hertil, de andre ham i al ting vil contrecarrere«; desuden fandt han det heldigt, at byfogden fik en instruks, og til denne havde borgerne udarbejdet et forslag, hvori der findes den unægtelig forsynlige paragraf: »at magistraten ej herefter, som tilforn er sket, bliver tilladt at bande os paa raadstuen og ønske, at djævelen skulde komme i os og skælde os, der er Hans Majestæts undersaatte, ud for canalie«³⁾.

Dette er enkelte løsrevne eksempler paa den tone, hvori man omtalte hinanden; der kunde dertil føjes mange andre,

¹⁾ Roskilde R. P. 1718—36 under $\frac{3}{7}$ 1721.

²⁾ Ribe stiftamts K. 1735—36 under $\frac{23}{2}$, $\frac{17}{8}$ og $\frac{21}{11}$ 1736.

³⁾ Odense stiftamts resolutionsprotokol 1713—19 under $\frac{6}{2}$ 1718.

og der kunde ogsaa berettes om aarelange kampe mellem øvrighed og borgere, som endte med kommissionsundersøgelser, stiftamtmands og regeringsafgørelser eller ligefremme domme¹⁾.

Alt dette havde sin betydning til at forøge indblandingen fra oven, navnlig stiftamtmandenes. Det maa om denne siges, at de ikke paa forhaand tog parti enten for magistraten eller borgerne. De havde vel nogen fornemmelse af, at embedsmændene skulde byde, borgerne lyde, men samtidig bevarede de visse forestillinger om, at borgerne dog egentlig burde raade over deres egne sager, og at det var unaturligt, »at nogle faa skulde kuldkaste, hvad et helt societet og de fleste stemmer kan vedtage«. Og dertil kom deres store og velgrundede mistillid til embedsmændene, saa gjorde de nogen forskel, var det snarest til fordel for borgerne; de følte sig dog i første række som deres beskyttere mod uretfærdige embedsmænd. Det samme gjaldt regeringen, og denne mødtes ligeledes med stiftamtmandene i en stærk tilbøjelighed til at være saa lemfældig som mulig mod den af parterne, der havde forbrudt sig.

Gør vi resultatet af denne periodes udvikling op for de forskellige faktorer i bystyrelsen, stiller det sig saaledes. Regeringens direkte indblanding er snarest mindre end i den foregaaende tid; initiativet til fremskridtet tages ikke af den, ingen nye love omformer styrelsen, ingen regeringsudsendinge passer paa, at de gamle overholdes. Dette betyder dog ikke,

---

¹⁾ Se om stridigheder i byerne de eksempler, der er anførte i *E. Holms: Danmark-Norges indre Historie, 1660—1720*, 2. bd., s. 388—89 med tillæg s. 62 og 1720—1814, 1. bd., 2. bog s. 459 med tillæg s. 88—89 og 2. bd., 2. bog s. 545 med tillæg s. 84. Desuden kan rent eksempelvis henvises til Helsingør 16 mænds K. 1711—54 under $\frac{23}{6}$ 1725, Helsingør R. P. under $\frac{5}{10}$ 1731, Næstved R. P. under $\frac{27}{7}$ 1717; Lolland-Falster stiftamts K. for Nakskovs vedkommende $\frac{27}{9}$ 1725, *Hüberts*: III s. 128 om Aarhus under $\frac{13}{10}$ 1723; samt for Nykøbing S.: protokol med kommissionssag 1719, Slagelse: hæfte med ekstrakt af kommissionssag 1729—34, Assens: kommissionsprotokol 1718—21, Nyborg: kommissionsakter 1735—36, Aalborg: en række protokoller med kommissionsakter fra tyverne, Viborg: 10 protokoller med kommissionsakter 1719—23. (Alt i P. A.)

at regeringen afgør færre spørgsmaal om byforholds ordning, thi i stedet for den direkte indgriben træder virksomheden gennem regelmæssige mellemænd: stiftamtmandene. Deres indblanding var, før perioden var gaaet til ende, kommet til udvikling overalt, selv om 'den endnu ikke havde faaet regelmæssige former og stadig var meget afhængig af hvert steds skik og brug. Den betød dels, at mangen sag bragtes frem for regeringen, som denne ellers intet havde erfaret om, dels og først og fremmest, at stiftamtmandene paa egen haand afgjorde en række sager, der før var overlade magistratens vilkaarlighed. Disse stiftamtmand er indenfor denne tid den fremad drivende faktor i bystyret. Øvrighedspersonerne endelig staar i en ubehagelig overgangstid. De er ikke længere byens mest velstaaende borgere med den kundskab og dannelse, forretningslivet kunde give; en efter en var disse gaaet ud af styrelsen, det middelalderlige styre var langsomt døet straadøden. I stedet var kommet embedsmænd, hvem embedet gav de indtægter, de havde; men disse indtægter var smaa, for smaa, og den praktiske kundskab var ikke erstattet af boglig dannelse og juridisk viden. Borgerne endelig var naaet frem til at repræsenteres af udvalg, hvis udbredelse og fasthed var en lignende som før krigstidernes store tilbagegang, fastheden dog snarest en del større; begyndelsen til en betydningsfuld udvikling var sket, men kun begyndelsen.

Disse ændringer skete ikke som følge af ændrede materielle vilkaar; borgernes kaar var ved periodens slutning omtrent som ved dens begyndelse; først dens allersidste aar bragte rimeligvis en ringe fremgang. Snarere maa det siges, at disse daarlige kaar begunstigede den ene hovedændring: øvrighedens omdannelse, ved at gøre borgerne ude af stand til selv at magte og interessere sig for styrelsen; derimod hindrede de vel nok en stærkere udvikling af borgerudvalgene. Ændringerne skyldtes ikke heller indgriben fra oven eller fremkomsten af nye anskuelser. De kom som af sig selv, som det følgerette resultat af den maade, hvorpaa den nærmest foregaaende tid havde lagt forholdene til rette; det hele maskineri udvikledes ved sin egen virksomhed i denne bestemte retning. Stor betydning

fik forandringerne endnu ikke for bystyrelsens dygtighed eller borgernes velvære; først i tidens sidste aar var jo ogsaa udviklingen saa langt fremme, at der kunde blive tale derom. Noget hjalp vel her borgerudvalgene, men langt mere stiftamtmandene, medens skiftet i embedsstanden foreløbig intet fremskridt var.

FEMTE KAPITEL.

Evropæisk købstadstyre fra 16. aarhundrede til midten af
18. aarhundrede.

Den udvikling, vi har fulgt i Danmark, var ikke noget for dette land ejendommeligt. Noget nær i alle de lande, der var med i den evropæiske udvikling, førte de nye materielle vilkaar og de nye krav, der nu stilledes til statsmagten, indenfor dette tidsrum til en forøgelse af statens myndighed, og næsten overalt benyttedes denne forøgede magt til fordel for den lavere befolkning, vendtes mod de hidtidige magthavere, som indenfor byerne var de eneste, der kunde tænkes som medbejlere til magten. Vi skal i det følgende kaste et blik paa denne udvikling i vore nabolande og de tre nuværende hovedlande.

I. Slesvig og Holsten.

Medens byerne i Norge styredes efter omtrent samme regler som i Danmark, hvad enten man nu fik dem lidt før eller lidt senere, og ogsaa ellers fulgte dansk udvikling saa nøje, at der ikke er grund til at dvæle derved, stillede forholdene sig ret afvigende i de to hertugdømmer¹⁾.

---

¹⁾ Se om Norges forhold *Aschehoug*: »De norske Communers Retsforfatning før 1837« i Kristiania universitets festskrift ved Oscar II's jubilæum 1897 s. 109 og flg. Se om hertugdømmernes navnlig reskripterne i C. S. S.

Adgangen til at faa besked derom er vanskelig, da der hverken findes nogenlunde indgaaende samlede skildringer eller ordentlige byhistorier; selve hovedtrækkene vil dog kunne klares ved hjælp af Falcks og Schraders fremstillinger og især ved de regeringsordrer, der findes samlede i C. S. S. og C. S. H.

Forholdene i Slesvigs og Holstens byer var allerede nu væsentlig ensartede, om end enkelte rester af danske tilstande en tid bevarede i nordslesvigske byer. Bystyrelsen havde i de to hertugdømmer under nordtysk paavirkning ved middelalderens slutning vundet betydelig fastere former end i kongeriget, og den følgende periodes ændringer blev langt mindre. I tiden nærmest før 1660 var der lidt af den samme bevægelse som i Danmark henimod en forøgelse af statsmagten, men vidt gik denne ikke, og den fik ikke ved 1660 noget stød fremad. Lidt mere var dette tilfældet i aarene efter 1709, da landdagen sidste gang var samlet; de følgende aar bragte i hertugdømmerne en betydelig forøgelse af fyrstemagten, som ogsaa sporedes i byforholdene. Alligevel gennemførtes enevælden her aldrig nær saa konsekvent som hos os, og dens betydning for samfundslivet blev langt ringere. Heller ikke krigsulykkerne virkede i disse egne med samme magt til at undergrave det bestaaende. Derfor blev i hertugdømmerne ikke den ny tids lov og ret men nedarvede middelalderlige privilegier det, man byggede paa; den hele samfundsbygning vedblev dør at være aristokratisk i langt højere grad end i Danmark.

Slesvigs og Holstens byer styredes af *raad* af lignende art og med lignende medlemstal som de danske. Valgmaaden var fuldt saa broget som hos os. Det almindeligste synes at have været, at raadene supplerede sig selv, men at regeringens approbation betragtedes som fornøden; sine steder havde dog regeringen eller visse borgerudvalg noget større del deri; valgene var undertiden livsvarige, undertiden gjaldt de kun en kort

---

og C. S. H., men tillige: *Falck*: Handbitch des schleswigholsteinischen Privatrechts (Kiel 1825) I s. 97—101 og II s. 296—306 og *Schrader*: Handbuch der vaterländischen Rechte (Altona 1784) s. 133—35 og 163—69. Om Æreskøbing, hvis udvikling væsentlig var den samme, se byens R. P. 1663—1773 (P. A. Odense).

tid¹⁾. Mere almindelige regler gaves for de kongelige dele af hertugdømmerne ved reskriptet af 19/9 1710²⁾. Man vendte sig her mod raadenes tilbøjelighed til at vælge uden at spørge regeringen; de fik ret til at supplere sig selv, men ved valg af borgmestre skulde søges kongelig approbation, og ogsaa raadmandsvalgene skulde meddeles regeringen, alt til fremme af »unserer königliche und landesfürstliche Hoheit, Auctorität und Gerechtsame über sämtliche unsere schleswigholsteinische Städte«. Det var en fastslaaen af bestaaende praksis, men med stærkere betoning af fyrstemagten. Efterhaanden førtes dette noget videre, saa det sædvanlige blev, at borgmestrene valgtes af regeringen, de almindelige raadsmedlemmer af raadet, undertiden dog saaledes at ogsaa disse sidste valgtes af regeringen mellem nogle af raadet foreslaaede. Den kreds, indenfor hvilken raadene toges, var oprindeligt lige som hos os byernes overklasse, købmændene; som regel var det ligefrem bestemt, at de, naar ikke særlige forhold talte for andet, skulde tages blandt byens deputerede borgere. Lønningen bestod af sportler og synes ikke helt ringe; antallet indskrænkedes efterhaanden men langt fra saa stærkt som i kongeriget. En virkelig embedsstand, der levede af embederne, var her ikke tale om, kun for borgmestrene skete tilløb dertil, største delen af raadet var stadig næringsdrivende borgere.

Byfoged og byskriver valgtes nogle steder af raadet, andre steder af regeringen³⁾; reskriptet af 1710 krævede for byskriverne fyrstelig approbation ligesom for borgmestrene, omtalte derimod ikke byfogderne. Disse stillinger fik efterhaanden en nogenlunde embedsmæssig karakter.

Raadet havde under sig baade den kommunale styrelse og retsplejen. Byfogden havde for denne sidste ikke nær samme betydning som i kongeriget, kun i en del nordslesvigske byer havde han sammen med borgernævn en lignende dommer-

¹⁾ Se eksempler i C. S. S. for Tønningen 1590' (III, 2. afdl. s. 7), Garding (III, 2. afdl. s. 89—90), Husum 1608 (II, s. 561), Frederiksstad (III, 1. afdl. s. 7—8).

²⁾ C. S. H. I, s. 637.

³⁾ Se eksempler i C. S. S. for Husum 1608 (II, s. 562—63), Frederiksstad 1633 (III, 1. afdl. s. 16), Slesvig 1624 (II, s. 63).

stilling som i vore byer, og selv her blev dette siden saa godt som betydningsløst¹⁾. Ellers var byfogdens domsret begrænset til ganske snævre omraader; hans hverv var først og fremmest at udføre raadets beslutninger.

Den meget store magt, raadene sad inde med, delte de med *borgerudvalg*. Saadanne fandtes tidlig i ganske faste former i næsten alle byerne; indenfor den tid, her er tale om, kender jeg eksempler for 20 byer paa saadanne, det er kun ganske enkelte af de virkelige byer, hvor de ikke er omtalte, og selv der har de antagelig været²⁾. Disse udvalg, der almindelig betegnes som »deputerede borgere«, havde en anseelig indflydelse, og flere af reskripterne fastsætter ret nøje deres myndighed. Retsplejen havde de intet med at gøre, men om den kommunale styrelse skulde de næsten i alt af nogen betydning tages med paa raad, og, i det mindste i den senere tid, var fremgangsmaaden ved disse forhandlinger almindelig den, at magistrat og deputerede stemte sammen som én korporation; dette gav som regel de deputerede overtaget, da disse, hvis tal svingede fra 4 til 24 men oftest var 8, nu var fuldt saa mange som raadsmedlemmerne.

Disse deputerede kan imidlertid ikke med megen ret opfattes som borgernes repræsentanter; i de fleste byer valgtes de af magistraten blandt nogle foreslaaede af de deputerede; nogle steder valgtes disse selv, med eller uden forslag af magistraten; om deltagelse af borgerne selv vides med sikkerhed kun, at i Itzehoe valgtes efter reglerne fra $\frac{27}{6}$ 1681 de deputerede og

¹⁾ Se saaledes reskripterne for Aabenraa og Haderslev henholdsvis $\frac{19}{2}$ 1664 og $\frac{20}{12}$ 1718 i C. S. S. II, s. 433 og 527.

²⁾ Jeg har første gang fundet disse udvalg omtalte i C. S. S. for Tønningen 1590, Garding 1590, Flensborg $\frac{14}{1}$ 1600, Haderslev $\frac{6}{10}$ 1654, Husum $\frac{24}{8}$ 1657, Sønderborg $\frac{19}{12}$ 1672, Slæsvig $\frac{13}{6}$ 1681, Burg $\frac{12}{11}$ 1695, Eckernförde $\frac{12}{3}$ 1711, Aabenraa $\frac{6}{10}$ 1733, Tønder $\frac{1}{7}$ 1738. I Æreskøbing omtales et saadant udvalg $\frac{22}{8}$ 1751 (Æreskøbing R. P. 1732—73, Odense P. A.) Desuden i C. S. H. Rendsborg $\frac{15}{6}$ 1592, Crempe $\frac{15}{3}$ 1642, Lütkenburg $\frac{6}{11}$ 1648, Itzehoe $\frac{27}{6}$ 1681, Wilster $\frac{19}{7}$ 1683, Glückstadt $\frac{8}{6}$ 1696, Heiligenhafen $\frac{13}{3}$ 1696 omtalt under $\frac{18}{11}$ 1698, Oldesloe $\frac{1}{6}$ 1706. I *Falcks*: Handbuch des schleswig-holsteinischen Privatrechts II s. 299 omtales faste udvalg i Slesvig 1330, Flensborg 1512; for Slesvigs vedkommende er dette aarstal dog neppe rigtigt.

borgmestrene mellem nogle af borgerne foreslaaede, og i Oldesloe valgte omvendt fra $\frac{1}{6}$ 1706 borgerne mellem nogle, som de deputerede foreslog. Valget gjaldt oftest paa 3—8 aar, undertiden dog paa livstid. I det hele kan disse deputerede vanskelig opfattes som talsmænd for borgerne; de og magistraten repræsenterede i fællesskab den snevre kreds af ansete og velstaaende familier, der i hver by delte magten og de økonomiske fordele, som denne kunde bringe; der findes her den nøjeste forbindelse mellem magistrat og deputerede.

Borgernes brede lag havde kun lidt at sige. Enkelte steder var det dog skik ved afgørelsen af vigtigere spørgsmaal at søge en forhandling med en noget større kreds, det saakaldte »grosze Bürgerschaft«, 2 eller 4 gange saa mange som de deputerede¹⁾, og endelig fandtes ogsaa sine steder af og til raadstuemøder af alle borgere, men disse var aabenbart sjeldne og betydningen af dem ringe²⁾. Andre former for deltagelse af borgerne fandtes ikke; borgervalgte takserborgere kendtes ikke, skatten lignedes af raadet og de deputerede i fællesskab, og disse samme forsamlinger modtog og reviderede regnskabet³⁾.

Medens borgernes egne rettigheder saaledes var smaa, havde de heller ikke i en indgaaende *regeringskontrol* noget værn for deres interesser. Et tilsyn svarende til det, der her hjemme øvedes først af lensmændene, siden af stiftamtmandene, fandtes ikke i hertugdømmerne. Den kontrol, som dér fandtes, var af uregelmæssig art, bestod kun i, at regeringen i bestemte tilfælde paa given foranledning greb ind, foretog undersøgelser og afgjorde stridsspørgsmaal. Denne indgriben blev efterhaanden hyppigere og kraftigere; navnlig fandt der i aarene omkring 1700 en række indgaaende kommissionsundersøgelser sted, saaledes i Burg 1695, Sønderborg, Lütkenburg og Heiligenhafen 1698, Oldesloe 1706—07, Lütkenburg og Eckernförde 1711, Slesvig 1711—12, Husum 1712, Haderslev 1712—15⁴⁾. Disse undersøgelser førte til fastere regler for

¹⁾ Se eksempelvis *C. S. S.* II s. 728 og *C. S. H.* III s. 292.

²⁾ Se *C. S. H.* III s. 292—93 og *Falck*: *Handbuch* o. s. v. II s. 297—98.

³⁾ Se *C. S. S.* II s. 728 og III, 2. afdl. s. 42, *C. S. H.* III s. 228 og 835.

⁴⁾ Se herom *C. S. S.* og *C. S. H.*

vedkommende byers styrelse, og i Slesvig, Eckernførde og Husum blev resultatet, at de stilledes under kontrol af de nærmeste amtmænd. Dette sidste ophørte dog atter, da dette tilsyn ^{10/7} 1731 overdroges hertugdømmernes statholder; byerne stod nu i det hele under denne, det tilsyn, der øvedes med dem, udgik direkte fra regeringen, skete ikke gennem mellem-mænd, og efter alle tidens forhold maatte dette medføre, at det blev lidet virkningsfuldt. —

Det samlede resultat er da, at i hertugdømmerne bevaredes perioden igennem det middelalderlige faamandsstyre, om end lidt indskrænket af statsmagten. Udviklingen var her i det hele overmaade ringe; tilstanden ved midten af 18. aarhundrede skilte sig ikke meget fra den, der havde været et par aarhundrede tidligere.

Der var ikke i hertugdømmerne skabt saa gode forudsætninger for en fremtidig udvikling som i kongeriget. Derimod var byernes kommunale liv lige saa svagt, og byforholdene i det hele lige saa tarvelige som hos os.

Sverige.

I *Sverige*¹⁾ fik byernes styrelse under paavirkning af Hanse-stæderne et langt mere tysk præg end i Danmark. Udgangspunktet for ordningen var en stadsret fra o. 1350, der, navnlig med Wismars forfatning som forbillede opstillede en række yderst indviklede regler. I praksis tillæmpedes disse dog stærkt, saaledes at forholdene nærmede sig betydelig til de langt simp-

---

¹⁾ Se om svenske forhold foruden samlingerne af forordninger og reskripter *Odhners* meget oplysende afhandlinger derom: Bidrag till svenska städernas och borgareståndets historia före 1633 (Uppsala 1860), Bidrag til svenska stadsförfatningens historia (Uppsala 1861) og hans artikel: »Om de svenska städernas kommunala utveckling under sjuttonde århundradet» i Nordisk tidsskrift 1867 s. 659—83, samt endelig: Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare (Stockholm 1865) s. 183 og flg. Af byhistorierne er de mest oplysende først og fremmest: *Sylvanders*: Kalmar slotts och stads historia, 3. del (Kalmar 1865) og desuden *Granberg*: Staden Gøteborgs historia och beskrifning (Stockholm 1815) og *Friberg*: Malmö stads historia och beskrifning (Malmö 1842).

lere, for mindre byer naturligere, danske. Bystyrets karakter var ved middelalderene slutning den samme aristokratiske som andre steder. I 16. aarhundrede begyndte imidlertid en bevægelse mod disse forhold, og 1619 førte Gustav Adolf ved en grundlæggende forordning styrelsen frem til et lignende standpunkt, som naaedes ved den samtidige danske forordning¹⁾. 1618 havde han ladet den gamle stadsret trykke, for at man kunde bruge den, nu gik han efter en forhandling med byrepræsentanter, der af anden grund var samlede i Stockholm, til nye regler. Denne lov synes dog ikke at have været opfattet som en fast lovregel men snarere som et mønster til at gaa ud fra i de enkelte byer; vistnok tænkte man sig den saa endelig fastslaaet efter nye forhandlinger. Foreløbig gennemførtes denne Ordning 1620 i 5 byer, 1624 i en sjette, og efterhaanden trængte den nogenlunde igennem om end langsommere og ufuldstændigere end den tilsvarende i Danmark.

Hermed gik den svenske bevægelse nogenlunde i staa, udover det, der var naaet 1619, kom man kun i ringe grad. Den udvikling, der fandt sted i Danmark efter 1660, fandt her, hvor stænderstyret stadig bevaredes, intet sidestykke.

Efter stadsretten skulde der paa tysk vis i hver by være et talrigt *raad* paa 6 borgmestre og 30 raadmænd, hvoraf $\frac{1}{3}$ fungerede hvert aar, medens de andre ventede paa, at deres tur skulde komme de følgende aar. De fungerende skulde ved deres afgang vælge andre til at fungere næste aar, som regel den tredjedel, hvis tur det var. I virkeligheden var antallet næsten altid langt mindre, omvekslingen langt fra almindelig gennemført, og henimod 1619 var det sædvanlige blevet, at raadsmedlemmerne supplerede sig selv, og at valgene gjaldt for livstid; dog blandede regeringen sig ikke sjældent i valgene og undertiden hørtes ogsaa borgerne. Forordningen af 1619 og de dertil knyttede privilegier for enkelte byer fastslog selsuppleringen paa livstid, men tilføjede, at statholderen om mulig skulde være til stede ved valget. Den kreds, fra hvilken raadene udgik, var da ogsaa her baade før og nærmest efter 1619 saa godt som udelukkende de velstaaende bor-

¹⁾ Trykt i *Stiernmanns* udgave af svenske forordninger under ²⁶/_{7,12} 1619.

gere. Efterhaanden skete en vis forskydning i saa henseende. I 1636 fremsatte borgerne paa et stændermøde ønsket om, at staten skulde yde bidrag til borgmesterlønninger, og i de følgende aar hændte det nu sted efter sted, at regeringen indrømmede en saadan hjælp, men saa til gengæld selv indsatte borgmestrene. Man tog hertil almindelig folk med en vis juridisk viden uden hensyn til, om de hørte hjemme i vedkommende by, og da samtidig raadsmedlemmernes antal efterhaanden indskrænkedes, begyndte i det hele deres stilling at faa en lidt mere embedsmæssig karakter.

Man var i denne henseende nu noget længere fremme end i Danmark før enevældetiden, men medens denne tid hos os bragte embedsstandens skabelse, standsede bevægelsen samtidig i Sverige. Borgerne var ikke tilfredse med de nye fremmede borgmestrene; det kom til stadige sammenstød, og ved stændermøderne krævede borgerstanden atter og atter, at valgretten skulde gives byerne tilbage. Resultatet blev det kompromis, som forordningen af $\frac{5}{12}$ 1693 betegner. Magistrat og borgerskab skulde vælge borgmestrene, kongen give dem fuldmagt, dog kunde kongen, naar der var grund til det, selv udnævne; raadmændene skulde vælges paa samme maade, men approbationen gives af landshøvdingen. Hvorledes valget skulde foretages fastsattes ikke; det almindelige synes at have været, at magistrat og borgere stemte under et, men saaledes, at stemmerne gjaldt i forhold til skatteydelsen for borgernes vedkommende, medens der tillagdes magistraten et vist særlig stort stemmetal. I frihedstiden begrænsedes statsmagtens ret til indgriben endnu mere ved rigsdagsbeslutningen 1723, efter hvilken kongen ved borgmestervalg var forpligtet til at tage en af tre foreslaaede af magistrat og borgere, medens landshøvdingene ved raadmandsvalgene kun fik ret til at gøre indvendinger mod den valgte, hvis der kunde rejses bestemte gyldige anker mod ham; i saa fald skulde der vælges om igen.

Statsmagtens indflydelse paa raadenes sammensætning blev da her stadig ringe; derimod havde borgerne nogen del i valget, men betydning havde dog kun en mindre del af dem; det var en meget snæver kreds af velstaaende, der, i forening med magistraten, havde hele afgørelsen i kraft af den ejendomme-

lige afstemningsmaade. Lidt embedsmæssigt kom der dog i tidens løb over raadene; medlemstallet indskrænkedes efterhaanden om end langt fra saa stærkt som hos os, og indtægterne for de enkelte steg derved; i de større byer synes de at have været en del større end i Danmark; og endelig valgtes af og til jurister til større borgmesterembeder. Odnær har endog ment at kunne bruge udtrykket »embetsmannaråd« om disse borgmestre og raadmænd, men vist er det, at man var meget langt fra at være naaet saa vidt som i de danske byer, da perioden var tilende; endnu var i svenske raad de næringsdrivende borgere talrige, oftest vel de fleste.

Raadets myndighed omfattede fra gammel tid baade den kommunale styrelse og retsplejen. En egentlig bytingsret som vor fandtes ikke, men for mindre sager var der en lavere ret, bestaaende af et par raadmænd og byfogden eller kærneren. Byfogder kendte stadsretten ikke, men senere fremtraadte saadanne; det var da underordnede embedsmænd med det hverv at varetage kongens økonomiske rettigheder og udføre raadets beslutninger, og de valgtes snart af kongen, snart af raadet eller borgerne. Kærnerne oppebar byens indtægter og havde desuden en lignende vidtstrakt virksomhed som i enkelte danske byer foruden den omtalte betydelige del i retsplejen; de var undertiden medlemmer af raadet, undertiden ikke. Endelig fandtes byskrivere, stadig udnævnte af raadet.

Statsmagts kontrol med byernes styrelse var før 1619 ringe uden paaviselig udvikling, men forøgedes en del ved forordningen dette aar. Statholderen i hver provins, landshøvdingen, skulde føre et ganske indgaaende tilsyn, der bestemtes ved temmelig nøje udførte regler. Desuden skulde regnskaberne nu indsendes til regeringen. Gennem lovgivningen forøgedes denne kontrol ikke meget senere. Beslutningen af 1723 hævdede ganske vist, at nye byvedtægter om politiet og økonomiske forhold ikke maatte fastsættes uden forhandling med landshøvdingen, men samtidig betonedes stærkt magistratens ret til ogsaa at være med ved disse afgørelser. Desuden skulde nu klager over ligningerne afgøres af landshøvdingen og magistraten, hvis den første var fraværende dog af den sidste alene. Mod kollegiernes indblanding værgede man

sig samtidig udtrykkelig; fremkom der bestemte klager over bystyrelsen, skulde de gaa direkte til kongen, bestemtes det. Om disse forskellige regler gennemførtes, og om der i landshøvdingens indblanding har fundet en lignende gradvis forøgelse sted som i stiftamtmandens hos os, ses ikke af de svenske fremstillinger. Efter det almindelige indtryk af forholdene at dømme, har kontrollen altid været ringe, og er i denne tid ikke forøget i større grad.

Borgernes indflydelse øvedes før 1619 næsten ene gennem *raadstueforsamlinger*; loven kendte ikke saadanne, men i praksis synes de at have været ret almindelige. Desuden begyndte der i 16. aarhundrede, ganske som hos os, at opstaa borgerudvalg; i det mindste fra 1509 fandtes et 48 mands raad, »de ældste« i Stockholm og i en del andre byer fandtes i ubestemte former lignende udvalg paa 12 og 24, efter de svenske fremstillinger at dømme dog langt fra saa almindelig som i danske byer. Paa dette omraade greb imidlertid forordningen af 1619 ind med den vigtigste af alle dens bestemmelser. I hver by skulde findes »de ældstes raad«, der efter loven skulde være 48, medens privilegierne fra de følgende aar kun satte 24; halvdelen skulde være købmænd, halvdelen haandværkere, og de skulde vælges af statholderen og raadet blandt det dobbelte tal, foreslaaede af borgerne. Deres myndighed blev yderst ubestemt, idet loven kun fastsatte, at de skulde spørges i saadanne tilfælde, hvor man før havde spurgt borgerne, hvilket imidlertid ganske havde været overladt raadets skøn. Kun én nærmere angiven ret havde de; finanssagerne skulde fremtidig styres af et syvmandsraad bestaaende af en borgmester, to raadsmænd og fire af de ældste, og disse 7 skulde saa aflægge regnskab for raadet og 12 af de ældste.

Indførelsen af disse udvalg foregik nu efterhaanden i byerne, men langsomt og ufuldstændig. Før 1700 vides det at være sket i 19 byer, men endnu ved midten af 18. aarhundrede var det langt fra tilfældet i alle byerne; man begyndte at faa udvalgene i fastere form lidt tidligere end i Danmark, men udbredelsen gik snarest langsommere. Medlemstallet blev uden for Stockholm almindelig 24. Udvalgene blev noget mindre end hos os repræsentanter for borgernes store mængde; hvor-

ledes afstemningen egentlig foregik, naar borgerne foreslog, fremgaar ikke af de svenske skildringer, men det synes at have været efter samme forholdsmæssige valgret med forret for de velstaaende som ved valgene af raadet. Til gengæld var raadene talrigere; i mindre byer var et saadant 24 mands raad allerede i sig selv en anseelig del af borgerne.

Til »de ældstes raad« var i det væsentlige borgernes indflydelse indskrænket, om de end efter bestemmelserne 1723 tillige fik ret til at vælge ligningskommisærer. *Raadstueforsamlingerne* af alle borgere vedblev, men indskrænkedes efterhaanden. Indførelsen af »de ældstes raad« 1619 var et bestemt skridt, rettet med fuld bevidsthed mod raadstuemøderne, der betegnedes som »spåttelige och neslige samqvämder«, »da menige man fordras tillsamman och således svaras på stadens vårdande ärender utan något betänkande och mest af dem, som minst förstå«. Denne opfattelse blev bestemmende for den følgende tids udvikling uden dog helt at fortrænge borgermøderne. —

Ved midten af 18. aarhundrede var der da i svenske byer bevaret en ikke ringe frihed i middelalderlig stil for overklassen, statsmagtens indblanding var langt ringere end hos os; men til gengæld var ogsaa ligheden mindre, de lavere borgeres indflydelse ringere, og en fælles lovbunden orden var ikke naaet; man styrede i hver by efter en blanding af særlige regler og gammel skik og brug. De svenske forfattere, der har beskæftiget sig hermed, skriver ud fra den forudsætning, at det hele kommunale liv var svagt. At de gamle forhold i saa stort omfang bevarede skyldtes i betydelig grad rigsdagens indflydelse.

III. Preussen.

I *Brandenburg-Preussen*¹⁾ var man i byernes styrelse henimod tredivaarskrigen naaet til et lignende standpunkt som

¹⁾ Se om den preussiske udvikling: *Isaacsohn*: Geschichte des preussischen Beamtenthums vom Anfang des 15. Jahrhunderts bis auf die Gegenwart I—III (Berlin 1874, 78 og 84); *Leidig*: Preussische Stadtrecht (Berlin 1891); *Maurer*: Geschichte der Städteverfassung in Deutschland 4. bd. (Er-

andre steder; de velstaaende borgere raadede uden nogen kontrol af betydning fra oven og uden megen medvirkning af borgernes store tal. Tredivaarskrigen bragte imidlertid preussiske byer en ødelæggelse endnu større end den, der ved det 17. aarhundredes krige ramte de danske. Berlin angives saaledes 1619 til 12000, 1654 til 6000 indbyggere, Frankfurt a. d. Oder 1618 til 13000, 1653 til 2400, Magdeborg før ødelæggelsen til 20—26000, 1644 til 2400 o. s. v. De provinser, som denne krig i mindre grad ramte, led saa siden, den ene part under den polsk—svenske krig 1655—60, den anden ved den hollandske 1672—79. Denne ødelæggelse røvede borgerne og deres raad evnen til at fortsætte den gamle styrelse; der var ikke længere nogen til at gøre modstand mod regeringens indgriben, og der var tit brug for denne. Fra nu af begyndte derfor en anseelig omformning af styrelsen.

I de *brandenborgske byer* havde Joachim I, der indledede statsmagtens indblanding, i 1515 fastslaaet den i Tyskland almindelige ordening med et dobbelt *raad*, et fungerende og et hvilende. 1540 ændredes dette saaledes, at der blev et enkelt raad, hvis medlemmer valgtes paa livstid, og som supplerede sig selv, men dog saaledes at fyrstens bekræftelse krævedes. En lignende ordening fandtes i de andre provinser, og ved tredivaarskrigens tid anvendtes i byerne i den preussiske stat begge fremgangsmaaderne. Større ændringer foregik ikke heri, regeringens bekræftelsesret anvendtes kun sjældent. Efter 1713 under Frederik Wilhelms kraftige styrelse krævedes dog konsekvent, at der skulde søges bekræftelse hos højere myndighed. I en del mindre byer, de saakaldte mediatstæder, som stod under en godsejer ikke direkte under fyrsten, var det godsherren, der bekræftede valget eller endog selv udnævnte raads-

---

langen 1871) samt navnlig *Schmollers* talrige afhandlinger om herhen hørende forhold: »Die Behördenorganisation und die allgemeine Staatsverwaltung Preussens im 18. Jahrhundert« 1. bd. 1701—14 i *Acta Borussica* (Berlin 1894); »Der preussische Beamtenstand unter Friedrich Wilhelm I« i »Preussische Jahrbücher« bd. 26 og smstds: »Die innere Verwaltung des preussischen Staates unter Friedrich Wilhelm I« samt »Das Städtewesen unter Friedrich Wilhelm I« i »Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde« bd. 8, 10, 11, 12.

medlemmerne. Selvsuppleringen vedblev dog at være den herskende fremgangsmaade.

Antallet af raadsmedlemmer indskrænkedes efterhaanden en del, men det gik dog ikke under 2 borgmestre og et par raadsmænd i mindre byer og kunde i de større naa op til o. 20 borgmestre og raadsmænd. Medlemmerne var overvejende næringsdrivende borgere, som delvis levede af deres næring; embederne bragte dem ringe kontant løn, men efter Schmollers mening kunde stillingen bringe forskellige fordele, der var ret betydelige, selv om man ikke gik loven for nær. Efterhaanden kom der dog ind i raadene en del juridisk uddannede mænd, der væsentlig levede af embedsindtægterne. En forordning af 1737 paabød, aaret efter den tilsvarende danske, at der skulde kræves en juridisk eksamen ved besættelse af dommerembeder, og det blev fra nu af ret almindeligt at forlange denne eksamen af den ene borgmester, den saakaldte justitsborgmester. Bortset fra særlige forhold i mediatstæderne havde raadet vedblivende foruden den almindelige kommunale myndighed, tillige domsretten i første instans; den udøvedes oftest af justitsborgmesteren og et par raadsmænd.

Statsmagtens kontrol med hystyrelsen var før trediveaarskrigen ringe og uregelmæssig; der fandtes ingen faste embedsmænd til at øve noget tilsyn, og regeringen greb kun ind, naar der var noget særligt i vejen, og selv om den blev mere og mere virksom i den henseende, kunde dette aldrig føre vidt. Omslaget skete under og efter krigen, knyttet til oprettelsen af den staaende hær og til indførelsen af en fast acciseafgift. Efterhaanden som der rundt om i byerne kom garnisoner, fik fyrsten derved paa en gang den faktiske magt i byen og en ny interesse for dens styrelse; til at ordne soldaternes forhold til borgerne indsattes det ene sted efter det andet saakaldte krigskommissarier, fra først af uregelmæssig men efterhaanden overalt, saa der før slutningen af 17. aarhundrede i hver provins fandtes et saadant krigskommissariat. De skulde ordne indkvarteringen, skatterne til hæren og andet lignende, men inden længe udstraktes deres virksomhed til adskillig andet, der paa en eller anden maade kunde sættes i forbindelse dermed. Omtrent samtidig indførtes i den ene provins efter den

anden acciseafgiften, og til at paase dennes rigtige betaling indsattes »skattekommissarier«, som ligeledes fik en stedse forøget ret til at blande sig i byens almindelige forhold.

I aarene op imod 1713 dannedes ved en forening af skatte- og krigskommissariernes virksomhed et ordnet kontrolsystem. Skattekommissarierne, der hver havde en halv snes byer under sig, øvede tilsyn med alle sider af disses styrelse, medens krigskommissariatet i hver provins havde en slags overtilsyn. Omfanget af skattekommissariernes virksomhed fremgaar af en instruks for dem i en del provinser, udstedt $\frac{6}{5}$ 1712. To gange aarlig skulde de besøge distriktets byer for at høre borgernes og accisebetjentenes gensidige klager; de skulde føre tilsyn med betalingen af statsskatterne men tillige med de kommunale pengeforhold og hele den materielle orden: brandvæsen, brolægning, bygninger o. s. v., ogsaa indkvarteringen, hørte nu under dem. For let at kunne passe paa, hvad der skete, skulde de bo midt i distriktet, og de maatte ikke forlade det uden orlov. Var der noget i vejen af betydning, skulde de indberette det til højere øvrighed.

Under Frederik Vilhelm I 1713--40 arbejdedes videre paa dette grundlag. Skattekommissariernes myndighed bestemtes nøjere, og der gaves regler for deres forhold til krigskommissariatet, ligesom disses stilling under generaldirektoriet, den højeste myndighed for indre anliggender, fastsattes. Desuden anvendtes stadig i stigende omfang særlige undersøgelseskommissioner, naar der var brug for det, og det blev almindeligt, at saadanne undersøgelser sluttede med, at der gaves et særligt reglement for vedkommende bys fremtidige styrelse, bekræftet af regeringen. En del uregelmæssig og forskellig i de forskellige provinser blev ordningen dog stadig.

Raadstueforsamlinger og *borgerudvalg* fandtes i preussiske byer fra gammel tid. Udvalgene, der oftest udnævntes af raadet eller ved selvsupplering, var af meget forskellig art; de synes før trediveaarskrigen at have haft endnu ubestemtere former end i Danmark, og Joachim I's forsøg paa at give dem større betydning, førte ikke til noget. Efter krigen under de daarlige forhold svandt baade raadstueforsamlingernes og udvalgenes virksomhed endnu mere ind, omtrent som samtidig i

de danske byer. Allerede i det 18. aarhundredes første halvdel begyndte imidlertid her en ikke ringe opgang, og under denne fik i hvert fald udvalgene atter betydning under stadig støtte fra oven. Der kom nu efterhaanden udvalg i næsten alle byer, og deres myndighed bestemtes i særlige reglementer. Valgmaaden var forskellig. Undertiden valgte lavene og byens andre korporationer, undertiden udnævnte magistraten de nye deputerede mellem nogle, der var foreslaaede af de andre deputerede eller af korporationerne, men langt det almindeligste var selvsupplering. Raadstueforsamlingerne vedblev derimod at anvendes meget lidt; det var den almindelige tanke, at de deputerede væsentlig skulde afløse dem.

Det var saaledes i første halvdel af 18. aarhundrede de afgørende ændringer foregik i de preussiske forhold. »Die Hauptsache geschah unter Friedrich Wilhelm I«, siger Schmoller, »was voranging hat den Weg geebnet, was folgte hat die Principien in Detail weiter gebildet. Der Schwerpunkt der Umbildung liegt in der Zeit von 1713—40«. Om bevægelsens retning siger han i modsætning til tidligere klager over, at enevælden i denne tid ødelagde den bestaaende kommunale frihed: »Der Stosz ist nicht sowohl gegen die Städte als gegen die verfaulten Oligarchien gerichtet, die in ihnen herrschen. Die Reformen sind demokratische, bürgerfreundliche, sie sind vollzogen im Interesse und meist auch unter den Beifall der untern gedrückten Klassen.«

Den preussiske udvikling gik da i denne tid i lignende retning som den danske, men svagere. Man naaede ikke til at skabe en statsansat embedsstand, der levede af embederne; kontrollen fra oven, der hos os var et led i det almindelige embedsmaskineri, tilfaldt her, til en vis grad tilfældig, embedsmænd, der fra først af var indsatte med en bestemt begrænset virksomhed; om den i praksis blev lige saa indgaaende er det vanskeligt at afgøre, men dens karakter var i hvert fald mindre regelmæssig. Borgerudvalgene var ved midten af 18. aarhundrede mere udbredte end i Danmark, men de repræsenterede mindre de menige borgere, hørte mere til den samme snevre kreds, hvorfra raadsmedlemmerne udgik; repræsentanter, der svarede til vore takserborgere, havde preussiske borgere

ikke, og raadstueforsamlingerne betød endnu mindre end hos os. I det hele var ordningen mere aristokratisk.

IV. Frankrig.

Vi vender os nu fra de stater, hvis materielle og kulturelle vilkaar nogenlunde svarede til Danmarks, til de to ledende kulturmagter, hvis kommunale styrelsesforhold altid i særlig grad har fængslet opmærksomheden, og som man er vant til i denne henseende at stille op mod hinanden som de to store modsætninger: Frankrig og England.

I Frankrig¹⁾ gik kongemagtens kraftige indblandingsforsøg overfor byerne helt tilbage til middelalderens storhedstid, men fuld fasthed fik statstilsynet dog ikke over for Frankrigs stærke bysamfund, og da saa det 16. aarhundredes religionskrige svækkede statsmagten og gav borgerne et stærkt indtryk af, hvad uafhængigheden var værd, syntes det et øjeblik, at man helt skulde vende tilbage til de gamle tilstande. Det skete dog ikke; den bevægelse, der allerede en rum tid havde ført til statsmagtens stedse fortsatte forøgelse var for stærk til at standses af denne modstrømning; efter en kort tids vaklen afgjordes dens sejr ved Richelieus virksomhed.

Det er et overmaade broget billede, franske byforhold frembyder i 16. aarhundrede; man havde store og stærke byer, hver med sine traditioner, højst forskellige i de forskellige egne, vanskelige at samle under fælles regler. Visse hovedtræk i ordningen var dog nogenlunde ens.

I spidsen for styrelsen stod i hver by et temmelig talrigt *raad*. Dettets medlemmer, der i nogle egne kaldtes »échevins« i andre »consuls« var oprindelig mange steder ligestillede, men det blev dog stedse almindeligere i spidsen for dem at stille

---

¹⁾ Se om de franske forhold foruden de franske lovsamlinger navnlig *Babeau*: »La ville sous l'ancien régime (Paris 1884), *Rimbaud*: Histoire de la civilisation française (2. bd. 4. udg. Paris 1889); *d'Avenel*: Richeliéu et la monarchie absolue (4. bd. Paris 1890); *Gasquet*: Les institutions de l'ancienne France (I, Paris 1885); *Caillet*: L'administration de Richelieu (Paris 1861); *Hanotau*: »Les premiers intendants de justice« i »Revue historique«, maj 1882 til januar 1883 og *Tocqueville*: L'ancien régime et la revolution.

en »maire« med noget større myndighed end de andre. I en del af de mindste byer fandtes endnu svarende til landsbyforholdene, en mere primitiv ordning, idet der i stedet for raadet kun fandtes enkelte »syndics« eller »procureurs«, der kun havde det hverv at udføre, hvad raadstueforsamlingerne besluttede. Lovmæssig var det overladt byerne selv at vælge deres raadsmedlemmer; endnu ordonnancerne af 1579 og 1629 hævdede udtrykkelig dette. I praksis begyndte imidlertid regeringen at blande sig deri; snart krævede og gennemførte man, at borgerne foreslog tre, blandt hvilke de højere myndigheder valgte, snart øvede man, under mildere eller skarpere form et valgtryk, der førte regeringens kandidater igennem. Det almindelige var dog, at valget foregik frit under den ene eller den anden form. Sine steder nærmede man sig til selv-supplering, andre steder til frie borgervalg, men langt det hyppigste var, at valgene foretoges af repræsentanter for lavene og de korporationer, der omfattede de andre grupper af byens indbyggere, ogsaa dem, der ikke var næringsdrivende borgere. Hvem afgørelsen derved egentlig tilfaldt, er det vanskeligt at sige uden et nøje kendskab til forholdene i de enkelte byer. Selve valgmaaden var mere demokratisk, mindre egnet for et faamandsstyre end de valgmaader, vi andre steder har truffet; i virkeligheden blev det vel alligevel de mere velstaaende, der havde hovedindflydelsen, men deres kreds var noget videre end andre steder, og navnlig fandtes her mellem de styrende repræsentanter for alle folkelag; dette gik man ligefrem ud fra, at der skulde være. Stillingerne var fra gammel tid aarlige, men der viste sig nogen tilbøjelighed til at forlænge tiden, en bevægelse, der ivrig støttedes af regeringen, men som foreløbig i hvert fald ikke fik megen betydning. Posterne var æreshverv og ulønnede men bragte indehaverne forskellige fordele, der ydede dem fuld erstatning.

Overfor raadene stod *raadstueforsamlinger* og *borgerudvalg*. De første anvendtes, saavidt skønnes efter de franske skilddringer, fuldt saa meget som i de andre omtalte lande, selv Danmark indbefattet, men der var en vis tilbøjelighed til delvis at erstatte dem med borgerudvalgene, navnlig i de større byer, hvor møder af alle borgere var upraktiske, og regeringen

støttede denne bevægelse. Udvalgene var talrige, med 50—300 medlemmer, opfattedes ofte som en erstatning for almindelige borgermøder. De synes intet sted at være udnævnte af raadet; langt det almindeligste var, at de valgtes paa lignende maade som dette af korporationer og lav; hvert medlem optraadte da med et bestemt mandat fra sin korporation, i dennes navn; ofte var dog visse embedsmænd og afgaaende raadmænd selvskrevne til at være medlemmer sammen med de andre; nogle steder anvendtes selvsupplering. Udvalgene valgtes paa ret kort tid, oftest et aar. Det hele havde en del fastere former end hos os, og udvalgenes betydning var ved 1600 i jævn fremgang.

Statens kontrol overfor byerne var i 16. aarhundrede ikke stor, men der skete dog i selve religionskrigenes tid, da byerne syntes saa mægtige, et betydningsfuldt skridt til at svække deres uafhængighed. Ved en række edikter af 1563, 66, 79 og 80 toges nemlig i alt væsentlig domsmyndigheden fra byernes raad og overdroges særlige kongelige domstole; raadene beholdt kun domsretten i smaa politisager, hvor straffen indskrænkedes til lave bøder. Denne adskillelse af retsplejen og den kommunale styrelse er i den følgende tid noget for Frankrig ganske ejendommeligt.

Sit samlede indtryk af datidens franske byforhold har d'Avenel, der er en overmaade velvillig iagttager deraf, skildret lidt lyst, men i hovedsagen vistnok rigtigt i ordene: *Sous la diversité des types on reconnaît l'unité de l'espèce, à travers les mille réglementations de détail de ces constitutions minuscules apparaît la persistance d'un moule rudimentaire unique: une oligarchie libérale. Faire sortir du rang tous ceux qui ont quelque titre à la confiance: instruction, courage, fortune, puiser dans l'élite ainsi triée les gérants de la chose publique, mais empêcher par de sages précautions qu'aucun d'eux ne parvienne à s'approprier une autorité exclusive. C'est l'essence même de la bonne aristocratie*«.

I disse forhold begyndte der fra *Richelieus tid* at foregaa betydningsfulde ændringer. Først og fremmest brødes under kampene med huguenoterne de mægtigste byers faktiske uafhængighed. Mange steder tilintetgjordes fæstningsværkerne,

medens man andre steder i følelsen af deres unyttighed under de ny rolige tilstande lod dem forfalde; samtidig tabte borgervæbningerne deres betydning som militærmagt. I god overensstemmelse hermed skabtes et nyt kontrolsystem. Byerne havde hidtil ofte staaet i en vis afhængighed af guvernører, bisper, domstole eller provinsstænder, men disse myndigheder, hvis selvstændighed regeringen ogsaa ønskede at bryde, kunde den ikke bruge til at øve tilsyn med byerne. Man maatte have sine egne tro embedsmænd dertil, og man fik dem i *intendantterne*. Disse, der begyndte at anvendes fra midten af 16. aarhundrede, var oprindelig regeringskommissærer, der sendtes ud hver i sit særlige hverv til afgørelse af stridigheder eller for at føre tilsyn med gennemførelsen af en eller anden bestemt opgave. Lignende kommissærer anvendtes i denne tid ogsaa i andre lande, men medens det i disse ligesom hos os almindelig var adelige stormænd, var det i Frankrig borgerlige embedsmænd, nøje knyttede til og helt afhængige af regeringen. De havde derfor baade den pligtiver og den kundskab, der hørte til for at skaffe deres gerning virkelig betydning.

I et par menneskealdre bevarede disse usikre former, men under Richelieu blev anvendelsen af intendantterne stedse almindeligere, og efterhaanden naaede man til, at der kom faste intendantter hver med sit distrikt og med en almindelig tilsynsret for forholdene indenfor dette. Faste regler for deres myndighed gaves ikke; grundlaget for deres magt var, at de som repræsentanter for den nu næsten enevældige regering stod i stadig forbindelse med denne og altid optraadte i dens navn med dens myndighed. Derfor kunde de blande sig i alt, og man maatte bøje sig for dem eller søge regeringens afgørelse, der da oftest blev til fordel for intendantterne.

Dette intendantstyre, der i Richelieus tid endnu havde et vist ubestemt præg, fik under *Colbert* og nærmest derefter helt faste former, idet deres myndighed over byerne nøje bestemtes ved edikter af 1668, 83 og 87. Til en række af bystyrelsens beslutninger krævedes fra nu af intendanternes samtykke. I alle byens finanssager fik de en meget omfattende del i styrelsen. Fra gammel tid foregik i franske byer skattelægningen under meget forskellige former, men den var lidet betydnings-

fuld, da hovedindtægten var konsumtionsafgiften. Regnskaberne førtes af raadene eller kæmnere udnævnte af disse, de forelagdes almindelig for en raadstueforsamling, men revideredes desuden af en eller anden højere myndighed. Efter Crémieuxediktet 1536 overdroges denne revision til »baillis« og »sénéchaux«, og dette gentoges 1560, men efterhaanden som intendanterne kom frem, overtog disse det stedse flere steder. Efter ordningen i Colberts tid blev det reglen, at revisionen foretoges af intendanterne i »pays d'élection«, medens den i »pays d'états« besørgedes af stænderne. Selve budgetforslaget skulde altid forelægges intendanterne, saa de om fornødent kunde gribe ind overfor dets bestemmelser.

Fra Colberts tid var intendantstyret gennemført; der var gennem dette skabt en langt virksommere indgriben fra statens side, en langt mere effektiv kontrol end noget andet sted. Intendanterne var unge, energiske folk, hvis fremtid som embedsmænd afhang af deres dygtighed i denne stilling; de gjorde, hvad der var dem paalagt og mere til i skarp modsætning til de kontrollerende embedsmænd andre steder i denne tid. Gennem dem var regeringen nøje underrettet om, hvad der foregik, og de blandede sig i alle grene af bystyrelsen; »ils ne se contentèrent pas de la contrôler, ils la dirigèrent«, som Babeau siger. Følgerne af dette »tutelle administrative« var gode. I nøje tilslutning til det program, ediktet af 1668 opstillede for statsmagtens indgriben, blev formaalet for intendanternes virken, som Rambaud har formet det, at »protéger les intérêts de la masse des habitants contre l'esprit d'exclusion ou le gaspillage des oligarchies bourgeoises«. Alt tyder paa, at denne opgave blev løst med ikke ringe held.

Umiddelbart efter at statskontrollen havde faaet fastere form, skete en ejendommelig ændring i raadenes stilling ved ediktet af 1692. Dette bestemte, at stillingerne som »maïrer« skulde bortgives af regeringen ved salg, og 1704 udvidedes dette til en del »échevins«. Der laa bag dette ingen tanke om at gøre raadene afhængige af regeringen, hensigten var kun at bringe statskassen en indtægt ved salget. Resultatet blev en stor forvirring. Mange steder købte byerne selv posterne og lod vælge paa den gamle maner, saa det hele kun virkede

som en skat, andre steder købte provinsens stænder alle byembederne og udnævnte saa undertiden selv raadsmedlemmer og en del steder endelig købtes stillingerne ligefrem af private. I følelsen af denne ordnings urimelighed gengav man 1714 byerne valgretten, men 1722 berøvedes den dem atter; 1724 fik de saa igen lov til at vælge, indtil man 1733 endnu en gang indførte salgsmetoden; den var stadig midlet, naar man ikke ad anden vej kunde skaffe penge.

Under alt dette blev raadenes karakter i virkeligheden saa temmelig uforandret; hvad enten fremgangsmaaden var den ene eller den anden, blev medlemmerne dog stadig velstaaende borgere, der ingen direkte løn modtog, men gennem skattebegunstigelser og lignende fordele fik erstatning for arbejdet. De fleste steder skiftede medlemmerne ogsaa vedblivende aarlig eller med faa aars mellemrum, om der end var nogen tilbøjelighed til at forlænge tiden. Ordningen indenfor raadene blev lidt bestemtere og mere ensartet, idet edikterne af 1692 og 1706 fastsatte, at raadene alle vegne skulde have en »maire« som præsident, og gav regler for dennes myndighed; det vedblev dog at være raadene, der under ét tog beslutningerne, »mairens« myndighed var stadig meget begrænset. Selve iveren for at faa »mairer« overalt skyldtes ogsaa kun, at dette bragte større indtægter ved salgene.

Franske byer vedblev da at styres af deres egne borgere; der skete end ikke det mindste tilløb til at skabe en virkelig embedsstand til at overtage bystyret. Naar dette var tilfældet, trods den stærke statsmagt, og naar man kunde foretage saa mærkelige omskiftninger ved besættelsen af raadsposterne, skyldtes det i første række, at man gennem intendanternes indgribende virksomhed havde sikret baade regeringens og de menige borgeres interesser.

Medens statstilsynet og raadene undergik disse ændringer, skete der ikke store forandringer i *raadstueforsamlingernes og udvalgenes* stilling. Raadstueforsamlingerne traadte dog mere og mere tilbage, navnlig i de større byer, men til gengæld opstod der stedse flere steder faste udvalg, der fik en større virkelig indflydelse, og de steder, hvor saadanne fandtes i forvejen, fik de efterhaanden mere magt. Antallet af deres med-

lemmer, der før var gaaet op i hundreder, nedsattes nu almindelig til tiere, hvorved deres virksomhed meget lettedes. Valgmaaden blev uændret. Ved det 18. aarhundredes midte fandtes der næsten overalt saadanne udvalg med ikke ringe betydning.

Sit samlede indtryk af udviklingen i denne tid og lidt længere frem former Babeau i ordene »On peut dire que le XVIIe siècle, c'est le mogen-âge qui finit; le XVIIIe c'est l'ère contemporaine qui commence. Le régime des lois générales tend à se substituer au régime des chartes et des coutumes. De là tant de contradictions et de contrastes entre les coutumes anciennes et les lois nouvelles; les privilèges garantissant les vieilles libertés et combattus par le pouvoir central au profit de l'égalité devant la loi; la lutte de l'aristocratie, qui cherche à défendre ses prérogatives et de la démocratie qui grandit«, og »Tandis que l'indépendance des villes s'atténuait leur personnalité civile et municipale se forma. Cette transformation s'opéra par l'effort combiné des influences locales et de l'autorité centrale; elle s'accomplit par l'intermédiaire des intendants souvent en profit de l'ordre et de l'égalité, elle se fit avec le concours des citoyens pour toutes les améliorations matérielles et morales, qui furent obtenues«.

Den udvikling, der fandt sted i Frankrig, gik da ud paa ved statens indgriben at bryde det gamle byaristokratis magt til fordel for de bredere lag. Statskontrollen var skarpere gennemført end noget andet sted, men til trods derfor bevarede det traditionelle styre dog i langt højere grad end i Danmark; de franske byers traditioner var saa mange gange stærkere end vore byers, og Frankrig gennemgik ikke en saadan opløsningstid som vor omkring 1660; aarene omkring 1700 var vistnok lidt af det samme men i langt mindre maalestok, og det fik ikke tilsvarende følger.

V. England.

*Engelske*¹⁾ byforhold skiller sig skarpt ud fra fastlandets derved, at byerne her ikke paa noget tidspunkt var stater

¹⁾ Se om engelske forhold: *Gneist: Geschichte und heutige Gestalt der englischen Communalverfassung oder der Selfgovernment* (2. opl. Berlin

indenfor staten med en styrelse, der ledede alle byens anliggender. Byernes styrende myndigheder havde i England kun ledelsen af en del af byens sager; andre og vigtige dele deraf styredes sammen med grevskabet, medens endelig en del hørte under sognene.

Den. egentlige bystyrelse havde i middelalderen efter den almindelige antagelse været meget demokratisk; sagerne afgjordes af raadstueforsamlinger, hvor alle bosiddende, skatteydende borgere havde ret til at give møde. Efterhaanden samledes imidlertid i praksis den virkelige magt hos snevre kredse af velstaaende borgere, og omtrent fra Elisabeths tid fik dette et retsligt grundlag. Vejen dertil var de saakaldte »charters of incorporation«. Disse, hvoraf det første udstedtes 1439, var oprindelig kun kongebreve, ved hvilke der tillagdes vedkommende by en selvstændig eksistens som juridisk person, saa den kunde besidde ejendomme, købe og sælge o. s. v., og i begyndelsen rokkede de ikke borgernes myndighed. Det laa imidlertid nær, at de rettigheder, der saaledes tillagdes byerne, maatte udøves af visse bestemte personer paa dens vegne, og i charterne blev det fra Elisabeths tid almindeligt, at denne ret overdroges saakaldte »select bodies« eller »common councils«. Dette var udvalg, der nogenlunde svarede til fastlandets styrende raad; en del steder supplerede de sig selv, andre steder valgtes de af de saakaldte »burgesses«. Disse var ikke uden videre alle næringsdrivende borgere, men en

---

1863) navnlig om fredsdommerne I, s. 171—88 og 291—308, om bystyrelsen s. 194—204 og 318—25, om sognene 267—81 og 376—78, og »Selfgovernment. Communalverfassung und Verwaltungsgeschichte in England« (3. opl. Berlin 1871) navnlig om bystyrelsen s. 580—94, om fattigvæsnet s. 684—700. *Vauthier*: Le gouvernement local de l'Angleterre, (Paris 1895); *Leroy-Beaulieu*: l'Administration locale en France et en Angleterre (Paris 1871) og endelig den meget detaljerede fremstilling by for by i det særdeles omfangsrige værk af *Stephen and Merewether*: History of the boroughs and municipal corporations (I—III, London 1835). Det er resultatet af et mangeaarigt ualmindelig indgaaende arbejde, og det fuldførtes under den hidsigste strid om reformloven af 1835, til hvis ivrigste talsmænd forfatterne hørte. De hævder i overensstemmelse dermed, at der i middelalderen herskede en stor frihed for alle borgere, og at det senere aristokratiske styre, som de angriber med største bitterhed, er fremkommet sent og ved usurpation.

mere eller mindre snævert begrænset kreds, der havde faaet borgerret ved arv, køb eller paa anden lignende vis, idet borgerretten her blev en slags privatretlig ejendom; det kunde derfor lade sig gøre at være »borger« i en by uden at bo der. Regeringen og parlamentets store adelsmænd fandt hurtig deres regning ved at fremme denne udvikling, idet det blev almindeligt at overdrage retten til at vælge til parlamentet enten til »select bodies« eller til »burgesses«. Dette blev vejen for de styrende kredse til at beherske valgene af byernes meget talrige parlamentsmedlemmer, da det engelske byaristokrati langt fra var saa uafhængigt overfor de store adelsmænd som fastlandets byraad. Henimod 1660 var da styrelsen almindelig i hænderne paa saadanne udvalg. Deres medlemstal var oftest betydeligt; formand var en saakaldt »mayor« og en vis æresforret tillagdes en del af udvalget, der kaldtes »aldermen«. Udvalgets styrelse var uden nogen kontrol enten af regeringen eller af borgerne, men den indskrænkede sig til det kommunale omraade i strængeste forstand; hverken fattigvæsenet eller retsplejen hørte derunder.

Da *Stuarterne* efter deres tilbagevenden 1660 søgte at skabe en enevælde efter fransk mønster, prøvede de ogsaa paa at lægge bystyrelsen i hænderne paa kongetro embedsmænd. 1661 befaledes det, at byernes styrere skulde aflægge ed til kongen og 1673 og 74, at de skulde tilhøre statskirkenes lære, og paa grundlag heraf afsattes byraadsmedlemmerne i den følgende tid mange steder for at erstattes med andre udnævnte af kongen. Det hele blev dog uden følger; da *Stuarterne* 1688 var bukkede under, bekræftedes i stedet udtrykkelig den tidligere ordning.

I den følgende tid fortsattes da udviklingen fra før 1660, hvilket vil sige, at magten i stedse flere byer gled over til »select bodies«, og at disses medlemmer stedse flere steder udtoges ved selvsupplering. De lønnedes ikke men fik en anseelig erstatning for deres arbejde ved den store frihed til vilkaarlig at kunne bestemme over byens pengevæsen og ved valgretten til parlamentet, der var af ikke ringe værd, da stemmerne i denne tid kunde sælges til høje priser. Ved det 18. aarhundredes midte var denne ordning med »select bodies« den fremherskende, medens der dog i adskillige byer var

bevaret mere eller mindre indflydelse for de menige borgere. Hvor »select bodies« fandtes, havde de andre borgere ingen del i styrelsen; takserborgere valgte af borgerne eller andet lignende var her intet af.

Sognene havde i engelske byer deres særskilte styrelse, selv om byen kun var ét sogn. Sognene var den gamle kirkelige inddeling, og deres virksomhedsomraade var fra først af kun styrelsen af kirkens ejendomme og pengevæsen. Den besluttende myndighed havde oprindelig i hvert sogn tilhørt en forsamling af alle, der betalte kirkeskat, og disse valgte da kirkeværgen, der havde den daglige ledelse af sagerne. Ogsaa her foregik imidlertid en udvikling nøje svarende til den, vi har truffet i bystyrelsen. I stedse flere byer gik sogneforsamlingernes magt over til saakaldte »select vestries«, udvalg, der i alle henseender nøje svarede til byernes »select bodies«. Bevægelsen kom i sognene lidt senere til gennembrud end for byraadenes vedkommende, det var først efter 1660, den fik større betydning; siden fortsattes den og førte efterhaanden omtrent lige saa vidt.

En særlig betydning fik sognestyrelsen ved, at det nye fattigvæsen, der 1601 grundlagdes, knyttedes dertil. Det fastsloges herved, at hvert sogn var forpligtet til at sørge for sine fattige, et princip, der gav fattigvæsnet i England et omfang, som det endnu intet andet sted havde. Ledelsen af det overdroges kirkeværgen i forbindelse med 2—4 fattigforstandere udnævnte af fredsdommerne. Denne kommission lignede fattigskatten efter samme system som den langt mindre kirkeskat, sørgede for opkrævelsen og bestemte pengenes anvendelse. Befolkningen øvede ingen indflydelse paa styrelsen deraf, men derimod var fattigkommissionerne under ret nøje kontrol af fredsdommerne; to af disse skulde gennemgaa skattelisten. Paa dette omraade foregik kun de ændringer, som fulgte af forskydningerne i sognestyrelsen.

Retsplejen har vi i Frankrig truffet udøvet af kongelige domstole, i de andre stater af byøvrigheden og dertil knyttede byfogder. I England gik man en tredje vej. Domsmyndigheden udøvedes her af de saakaldte fredsdommere med eller uden medvirkning af borgernævn. I talrige byer var dette grevskabets almindelige fredsdommere, saa byen intet særligt

retsvæsen havde; disse fredsdommere udnævntes af kongen, men efter skik og brug modtog alle grevskabets nogenlunde anseelige godsejere denne udnævnelse; det var ikke embedsmænd men private, der overtog dommerstillingen som et ulønnet æreshverv, og de dømte ikke enkeltvis, men flere eller færre efter sagens art. I andre, navnlig større, byer havde man derimod særlige fredsdommere uden forbindelse med grevskabet; de valgtes her enten af byraadet eller et udvalg af dette og var almindelig selv raadsmedlemmer. I disse byer var da trods den formelle adskillelse retsplejen og den kommunale styrelse forenet paa de samme hænder, og da fredsdommerne jo ogsaa øvede den afgørende indflydelse paa fattigvæsnets ordning, var i saadanne byer virkelig hele magten samlet hos den snævre borgerkreds, hvoraf byens »select body« udgik. Disse forhold blev perioden igennem uændrede.

Alt i alt indtager det engelske bystyre en ganske ejendommelig plads indenfor den evropæiske udvikling. Den aristokratiske bevægelse, vi andre steder har fundet saa godt som fuldført ved middelalderens slutning, er her senere; den sejrer i England først samtidig med, at man i de andre lande bryder med den for at begynde en mere eller mindre stærk centraliserende og folkelig bevægelse. Men til gengæld træffer vi indenfor denne tid i England slet ikke denne modstrømning; den oligarkiske bevægelse bliver dér stedse stærkere. Engelske byer styredes henimod midten af 18. aarhundrede af et ringe faatal af deres mest velstillede borgere. Nogen stærk uafhængighedsfølelse overfor højere myndighed kan disse imidlertid ikke siges at have haft; i de mindre byer var de paa afgørende punkter afhængige af fredsdommerne, omegnens godsejere, og selv de større byer indtog en ret beskedent stilling overfor de adelige stormænd, der beherskede regering og parlament; kun de aller mægtigste borgere traadte ind ved siden af disse som jævnbyrdige deltagere i magten.

Men denne afhængighed førte ikke til nogen kontrol fra oven med de herskende borgeres styrelse. Regeringen og adelsmændene interesserede sig kun for, at byraadene stemte rigtig ved parlamentsvalgene; de kunde saa ellers for dem bære sig ad i deres by, som de vilde. Den engelske stats-

magt var jo ikke, som vi er vant til at træffe forholdet i andre lande, i hænderne paa et embedsmæssig uddannet bureaukrati, der i de velstaaende privatmænds ledelse af lokalstyrelsen saa en uregelmæssighed, en lejlighed til misbrug, og derfor satte sig som maal at beskytte de svage mod de stærke. For de stormænd, der styrede England, var tvertimod byaristokratiets herredømme en styrelse af samme art som den, de øvede for hele landet; uden at forsøge nogen som helst modbevægelse, lod de den aristokratiske udvikling blive stedse stærkere. Englands menige borgere havde indenfor bystyrelsen ingen egne talsmænd, og de kunde ingen hjælp vente sig fra oven.

Naar vi er vant til at kalde denne engelske ordning for kommunalt selvstyre, kan dette i og for sig gerne forsvares, naar man lægger hovedvægten paa, at den myndighed, der fandtes i byerne, var og blev disses egne borgere, ikke statsansatte embedsmænd, og at de styrede næsten uden indblanding af staten. Men vi maa da samtidig skarpt fastholde, at dette selvstyre var overmaade langt fra det, vi ellers forstaar ved dette ord; der er i det intet af det folkelige, vi er vant til at forbinde med begrebet selvstyre. Borgernes, de menige indbygges, indflydelse var i England ringe, i flertallet af byerne vistnok ringere end i noget af de andre lande, vi har beskæftiget os med. »Af demokrati fandtes der intet i det engelske rige«, som professor Steenstrup i anden sammenhæng har sagt¹⁾.

VI. Tilbageblik.

Bystyrets udvikling i de to aarhundreder, her har været tale om, var broget og mangfoldigartet. Forskellig formede det sig fra land til land og indenfor hvert land fra by til by. Visse hovedtræk lader sig dog fastholde.

Ved middelalderens slutning herskede overalt en betydelig frihed; det var borgerne i byen, ikke statens embedsmænd, der styrede, og de kunde saa nogenlunde gøre, hvad de havde

---

¹⁾ Joh. Steenstrup: Borgerlig Frihed i England og i Danmark-Norge i forrige Aarhundrede i Letterstedske Tidsskrift 1885 s. 677.

lyst til uden at spørge højere myndighed. Men der fandtes ingen lighed; det var et ringe faatal af de mest velstillede borgere, sine steder noget flere, andre steder noget færre, magten var i hænderne paa. Og ikke heller var der megen orden; ikke blot savnedes fælles regler, men ogsaa faste regler for den enkelte by, og de regler der var givne, overholdtes kun daarlig, derfor var vilkaarligheden stor, og dette var til fordel for de rige, til skade for de fattige. Paa fastlandet var dette aristokratiske selvstyre fuldt udviklet ved det 16. aarhundredes begyndelse, i England betydelig senere.

Den følgende tids udvikling førte imidlertid bort herfra. Overalt mistede byerne deres uafhængighed overfor statsmagten. I England nøjedes man med at gøre dem politisk afhængige af fyrste og parlament men lod indenfor byerne de raadende borgere beholde deres magt, hvilket her førte til en udvidelse og befæstelse af det aristokratiske styre. Paa fastlandet stillede statsmyndighederne sig videre maale. De embedsmænd, som her raadede i statsstyrelsen, følte det som deres pligt at sørge for, at ogsaa kommunalstyrelsen blev god, og de troede, at de kunde magte denne opgave. Derfor skabtes der en stedse stærkere kontrol fra statens side, en stedse hyppigere indgriben fra oven. Denne indblandings formaal var i første række at gennemføre en lovbunden orden, at tilvejebringe om mulig fælles regler, i hvert fald faste regler, og at sikre disses overholdelse. Men allerede dette var indenfor et aristokratisk samfund, hvor vilkaarligheden raadede, et stort skridt frem imod ligheden; den lovlige orden, tidens statsmænd krævede, ønskede de som et værn for de svage.

Denne bevægelse var i den første tid svag men fælles for alle de omtalte fastlandsstater. Anderledes stillede det sig i den egentlige enevældetid efter 1660. Bevægelsen fortsattes da med forøget fart i Frankrig og Danmark—Norge, de lande, hvor i det hele enevælden gennemførtes med størst konsekvens; her blev den stærkeste part i bystyrelsen statens embedsmænd, i Frankrig de tilsynshavende intendanten, i Danmark baade de stiftamtmand, der førte tilsynet, og de byembedsmænd, der styrede, men intendanternes stilling var langt mere embedsmæssig end den stilling, de to grupper af

danske embedsmænd havde. I Preussen gik bevægelsen i samme retning som i Frankrig, men den var baade senere og langt fra saa stærk. I Sverige og hertugdømmerne indtraadte derimod en standsning; her, hvor der i det hele bevaredes langt mere af de middelalderlige forhold, blev bystyrelsen i det følgende aarhundrede saa temmelig staaende paa det standpunkt, der var naaet før 1660; statens indgriben vedblev at være ringe. I England udformedes endelig det middelalderlige styre mere og mere.

I én hensende var resultatet, da perioden var til ende, ens i de forskellige lande; det var i virkeligheden overalt forholdsvis faa mennesker, der sad inde med den afgørende magt, baade som styrende og kontrollerende. I Danmark og Norge var disse faa embedsmænd, der levede af stillingen, i Frankrig, Preussen, Sverige og hertugdømmerne var det to kredse, den ene bestaaende af embedsmænd, den anden af næringsdrivende borgere, saaledes at i Frankrig tyngdepunktet laa hos den første gruppe, i hertugdømmerne hos den sidste, medens Preussen vistnok staar Frankrig nærmest, Sverige hertugdømmerne. I England var de styrende udelukkende byens borgere. Der kan tvistes om, enten et faamandsstyre af velstaaende borgere eller af embedsmænd er at foretrække, men naar man betragter byernes forhold i første halvdel af 18. aarhundrede, fristes man ikke stærkt til at rejse en debat derom paa grundlag af de erfaringer, som dèr kan hentes. Begge styrelsesformerne fandtes i denne tid i højst ufuldkommen tilstand, resultatet var overalt tarveligt. I enevældens lande havde man endnu kun begyndt at uddanne sin embedsstand; fra det den ydede, kan lidet sluttes om embedsstyrets værd, og i de andre lande var det borgerstyre, der fandtes, umiskendelig i forfald.

De menige borgeres indflydelse var intet sted stor, men der begyndte dog de fleste steder at skabes et vist grundlag for senere tiders udvikling i saa henseende. De borgerudvalg, der almindelig fandtes i 16. aarhundrede, sygnede vel rundt om hen i aarene op mod 1700, men i den følgende tid fik de nyt liv, oftest hjulpe frem af dem, der førte statens tilsyn med byerne, fordi disse i saadanne udvalg saa hjælpere under

arbejdet for at passe paa de styrende. Det kan ogsaa siges, at udvalgene allerede nu i nogen grad var mere demokratiske, mere knyttede til de bredere lag af borgerne jo mere embedsstyret var gennemført, men da det hele endnu var saa ufuldkomment ordnet, betød dette foreløbig ikke stort. I England fandtes overhovedet ingen saadan repræsentation for de menige borgere, men i en mindre del af de engelske byer var endnu retten til at vælge selve byraadet bevaret for en forholdsvis talrig del af indbyggerne.

I det hele maa det siges, at der ved 18. aarhundredes midte var naaet noget mere lighed og noget mere orden i enevældens lande end i de andre, medens samtidig byernes frihed overfor staten var ringere. Spørges der om, hvad der virkede bedst til at fremme borgernes kommunale interesser, hvor det kommunale liv var stærkest, saa maa dertil svares, at det var svagt overalt, og at der ikke skønnes at have været nogen nævneværdig forskel i saa henseende i de forskellige lande.

TILLÆG.

FORKORTELSER.

- R. A.* = rigsarkivet.
P. A. = provinsarkiv.
R. P. = raadstueprotokol.
T. = bytingsbog.
K. R. = kærnerregnskab.
B. t. s. = breve til stiftamtet.
B. t. b. = breve til byen.
m. a. = med afbrydelser.
D. L. = Kristian V's »Danske Lov«.
C. C. D. = Secher: Corpus Constitutionum Daniae.
C. S. S. = Corpus Statutorum Slesvicensium.
C. S. H. = Corpus Statutorum Provincialium Holsatiae.
K. B. = »Kancelliets Brevbøger« udg. ved Bricka og Laursen.
P. V. Jacobsen = P. V. Jacobsen: »Det danske Kiøbstadvæsen i sextende Aarhundrede« i »Historisk Tidsskrift« 1. rk., 5. bd., s. 1—138 (Kbhvn. 1844).
Kinch I og II = Kinch: »Ribe Bys Historie og Beskrivelse« I—II (Ribe 1869 og Odder 1884).
Engelstoft = Engelstoft: »Odense Bys Historie« (2. udg. Odense 1880).
Hübertz I—III = Hübertz: »Aktstykker vedkommende Staden Aarhus« I—III (Kbhvn. 1845 og Aarhus 1846).
Fabricius = Fabricius: »Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie« (Odense 1879).
-

De i dette tillæg meddelte oplysninger om kilderne og om forskellige købstadstyrelsen vedkommende forhold er overalt ført helt ned til 1848 for saaledes at muliggøre et samlet overblik. De er da knyttede ikke blot til denne første del, men ogsaa til anden del. I hele værket er fulgt det princip ved reskripter og forordninger, der findes i de almindelige trykte samlinger kun at citere dem efter dato uden nærmere angivelse af, hvor de er trykte. For utrykte reskripter er derimod angivet, hvor de findes.

I. KILDERNE.

Danske provinsbyers indre forfatningsliv i enevældens dage er kun lidt behandlet i litteraturen. Medens middelalderens borgerstand fik sin plads ved siden af de andre stænder i forskernes skildringer og ogsaa fandt forfattere, hvem enkelte sider deraf syntes egnede til behandling, har der været stille om enevældetidens borgerstand. Interessen har været samlet om hofkredsene, efter hvis stemninger landets styrelse lededes, eller bondestanden, hvis ublide kaar blev tidens mest iøjnefaldende brøst. Den borgerstand og embedsstand, der stille og langsomt voksede sig stærke nok til i vort aarhundrede at løfte arven efter enevælden, har ikke fængslet opmærksomheden.

En mere indgaaende undersøgelse af selve bystyrelsen har da ikke fundet sted. Størst interesse har de kapitler i professor *Holms* store værk om enevældens første aarhundrede, som behandler byernes forhold. Hertil kommer saa *Stenfeldt*: »De danske Kjøbstæder og deres Bestyrelsesmaade« (I—II 1827 og 31) og »Municipalvæsenet i Almindelighed og det danske i Særdeleshed« (1834), samt *Neckelmann*: »Om Kommunevæsenet i Danmark« (1836). Endelig er *T. H. Aschehous* store afhandling om »De norske Kommuners Retsforfatning før 1837« i Kristianiauniversitetets festskrift ved Oscar II's jubilæum 1897 meget oplysende ogsaa for de danske byer, der indenfor denne tid styredes saa nogenlunde efter samme regler som de norske. Af disse almindelige behandlinger bygges professor *Holms* dels paa oplysninger i regeringsarkiverne, dels paa de trykte byhistorier og samlinger af forordninger og reskripter, de andre væsentlig kun paa disse trykte kilder.

Hertil kommer de mange skildringer af enkelte byers historie; der findes saadanne for et flertal af byerne, og ofte er til udarbejdelsen deraf benyttet vedkommende bys arkiv, men om næsten alle disse gælder det, at styrelsesformerne kun i mindre grad har interesseret forfatterne; den besked, de giver derom, er lidet indgaaende og overmaade tilfældig¹⁾.

---

¹⁾ En fortegnelse over disse byhistorier findes i det kongelige biblioteks katalog.

Af det trykte stof er endelig hovedkilden selve samlingerne af forordninger og reskripter, men for at faa klarhed over disses begrundelse og mening saa vel som over, hvorledes de anvendtes, har det været nødvendigt at ty til det utrykte stof.

Dette falder i tre grupper: regeringsarkiverne, stiftamts- og amtsarkiverne samt byarkiverne. Af disse er de to sidste nu væsentlig samlede i provinsarkiverne, medens dog en del af byarkiverne endnu findes i de paagældende byer og har maattet benyttes dér.

Disse samlinger er saa omfattende, at der ingen mulighed har været for at gennemgaa dem i deres helhed; i regeringsarkiverne er undersøgelsen derfor dels indskrænket til bestemte spørgsmaal, dels til oplysninger om byforhold, der findes nogenlunde samlede, og i de andre arkiver er opmærksomheden samlet om visse hovedgrupper af bøger og breve, som rummer de fleste oplysninger. Vanskeligheden er her forøget ved, at ordningen af arkiverne endnu ofte kun delvis er gennemført.

Endelig maa det fremhæves, at stoffet, trods dets store omfang, er ufuldstændigt; ved næsten alle de hovedspørgsmaal, hvorpaa man kan ønske svar, er der en eller anden by, hvor arkivet intet rummer, som kan give det. Saa fyldig besked vil dog paa de forskellige omraader altid kunne gives, at udviklingens hovedtræk med fuld sikkerhed kan bestemmes.

Medens arten af regeringsarkivernes indhold er tilstrækkelig bekendt, gælder dette neppe de andre arkiver. Der skal derfor her gives en oversigt over de vigtigste af de kilder herfra, der er benyttede. Af *stiftamts- og amtsarkiverne* er den del, det i derne sammenhæng kommer an paa, dels kopibøgerne og resolutionsprotokollerne med breve til og fra byerne, dels brevsamlingerne med breve fra byerne. Disse sidste er i aarene nærmest efter 1794, da tilsynet med byerne gik over fra stiftamtændene til amtmændene, almindelig afleverede til vedkommende amt og indleveres nu fra disse til provinsarkiverne. Nogle af brevene er ordnede by for by, og disse anføres i oversigten ved hver enkelt by; andre steder er de spredte rundt mellem amtets almindelige brevsager og har da saa godt som ikke kunnet benyttes. I *byarkiverne* er til oplysning om styrelsen den vigtigste part 1) raadstueprotokollerne, 2) kæmnerregnskaberne og skatteligningerne og 3) kopibøgerne og brevene. De første omfatter almindelig baade de retssager, borgmester og raad har haft med at gøre, og de kommunale forhandlinger; i den ældre tid findes dog undertiden ved siden af dem saakaldte bysbøger eller raadstuebøger, der kun behandler selve styrelsen. Bytingsbøgerne, der ofte gaar længere tilbage end raadstueprotokollerne og er ført regelmæssigere, indeholder som regel kun retssager ledede af byfogden; de giver kun rent tilfældig oplysninger om styrelsen og er kun i ringe omfang benyttede, ligesom de heller ikke er medtagne i oversigten. En undtagelse herfra er dog en del bytingsbøger, navnlig fra den sidste del af 18. aarhundrede, der tillige er benyttede som raadstueprotokoller; det gælder især saadanne byer, hvor byfogden da var eneste øvrighed og nøjedes med at føre en enkelt protokol. Kæmnerregnskaberne, der ofte ledsages af skatteligninger, giver ikke blot besked om mange økonomiske forhold men tillige

om ordningen af skattelægning og skatteoprævning, saa vel som om regnskabsrevisionen. Brevene endelig indeholder talrige oplysninger om alt muligt, men disse er spredte rundt om i store mængder af breve, som i denne sammenhæng er uden interesse.

Det er med denne oversigt ikke hensigten at give en fortegnelse over de enkelte af de benyttede bøger og brevpakker, eller over hvad der i det hele findes deraf. Det sidste kunde overhovedet ikke gøres med fuldstændighed, idet der vistnok dels rundt om i byerne endnu findes et og andet, uden at det vides, dels i arkiverne under vildledende titler skjuler sig ting, som horte med her. Man vil derimod gennem denne oversigt kunne skaffe sig et overblik over, fra hvilken tid, der for de forskellige byer er mulighed for at at faa svar paa de spørgsmaal, der stilles. Stiftamtændenes forhold til byerne og en del af disses indre styrelse vil som regel kunne oplyses fra det tidspunkt, kopibøgerne findes. Om byernes styrelse ved man oftest ordenlig besked, naar man har raadstueprotokollerne; i mangel af disse vil ogsaa meget kunne klares gennem kærnerregnskaberne, hvorimod det er mere tilfældigt, hvad man kan faa ud af brevene. Hvor 2 eller alle 3 grupper findes, stiller forholdet sig naturligvis endnu gunstigere.

II.

ARKIVSAGER.

A. Stiftamternes og amternes.

Stiftamternes kopibøger indeholder selve brevene fra stiftamtet, resolutionisprotokollerne brevene til det med vedføjet resolution, en grænse, der dog ikke skarpt overholdes. I de forskellige stifter stiller det sig saaledes:

Sjælland: kopibog over stiftamtets breve, resolutioner o. s. v. til magistrater og retsbetjente m. fl. 1730—35, 1737—39. 1741—46, 1748—51, 1753—55, 1765—84, 1787, og fra 1789, samt Bornholm amts kopibøger fra 1740. Desuden findes fra 1764 pakker med optegnelser fra stiftamtmandens visitatsrejser i byerne.

Lolland-Falster: kopibøger 1722—37, 1764—73 og regelmæssig fra 1782.

Fyn: kopibøger 1709—15, 1717—46, 1749, 1760 samt regelmæssig fra 1789. Desuden resolutionsprotokoller 1700, 1705, 1709—11, 1713—40, forestillingsprotokol 1740—48, og saa atter resolutionsprotokoller fra 1790. Endelig inkvisitionsprotokoller med dokumenter vedrørende kobstæderne 1709—40.

Aalborg: kopibøger 1719—23, 1760—69 og regelmæssig fra 1773, resolutionsprotokoller 1736—40, 1742—44 og regelmæssig fra 1746.

Viborg: kopibøger 1737—39, 1748—56, 1760—66, 1769—73 og fra 1777; resolutionsprotokoller 1731—38, 1755—75 og fra 1789.

Aarhus: kopibøger fra 1727, journaler 1727—44, resolutionsprotokoller fra 1763.

Ribe: kopibøger 1684—1711, 1726—40 og fra 1745.

Efter overgangen til amterne findes som regel ved disse regelmæssige rækker af kopibøger og resolutionsprotokoller.

B. Byernes.¹⁾

By.	Raadstueprotokoller m. m.	Kæmnerregnskaber m. m.	Breve, kopibøger m. m.
<i>Helsingør.</i>	R. P. fra 1549 m. a. Til 1612 er den til- lige bytingsprotokol. Bysbog 1627—35.	K. R. fra 1556 m. a.	B. fra 1639 i forskel- lige rækker; K. fra 1684 m. a.
<i>Hillerød.</i>		Kæmnerprotokol fra 1743. ²⁾	K. fra 1747 m. a. for 1770—79; B. t. s. fra 1742; B. t. b. fra 1730. ²⁾
<i>Holbæk.</i>	Bysbog 1595—1639; R. P. fra 1757.	K. R. fra 1704 m. a.	B. t. s. fra 1730.
<i>Kallundborg.</i>	Bysbog 1586—1625; R. P. fra 1631.	K. R. fra 1637.	K. fra 1690; B. t. s. fra 1731.
<i>Korsør.</i>	R. P. fra 1654.	K. R. fra 1697 m. a.; skatteligninger fra 1657 m. a.	K. fra 1740.
<i>Køge.</i>	R. P. 1596—1673, 1681—1716 og fra 1826.	K. R. for 1599 og fra 1612 m. a.	K. fra 1606 m. a. B. t. s. fra 1729.
<i>Nykøbing S.</i>		Kæmnerprotokol 1701—58.	B. t. s. fra 1730; B. t. b. fra 1735.
<i>Næstved.</i>	R. P. fra 1586.	K. R. fra 1575 m. a.	K. fra 1679.

¹⁾ Hvor intet andet er angivet, findes sagerne i vedkommende provinsarkiv. Hvor der ikke er tilføjet angivelsen m. a. findes vedkommende række af protokoller eller breve nogenlunde sammenhængende. ²⁾ I byens arkiv.

<i>By.</i>	<i>Raadstueprotokoller m. m.</i>	<i>Kæmnerregnskaber m. m.</i>	<i>Breve, kopibøger m. m.</i>
<i>Præstø.</i>	T. 1695—1727, 1757—85 og fra 1802; den indeholder ogsaa raadstuesager.		
<i>Ringsled.</i>	R. P. 1646—89 og fra 1751.	K. R. fra 1747 m. a.	K. fra 1751 m. a.
<i>Roskilde.</i>	R. P. fra 1718.	K. R. fra 1730.	K. fra 1717. B. t. s. fra 1730. B. t. b. fra 1735.
<i>Skelskør.</i>	R. P. fra 1662.	K. R. fra 1562 m. a.	K. fra 1730 m. a.
<i>Slagelse.</i>	R. P. fra 1694.	K. R. fra 1695 m. a.	K. fra 1701; B. t. b. fra 1739.
<i>Slangerup— Frederikssund.</i>	R. P. fra 1804 ¹⁾	K. R. fra 1774. ¹⁾	B. t. s. fra 1730.
<i>Sorø.</i>	R. P. fra 1814.		
<i>Stege.</i>	R. P. fra 1697. Bysbog o. 1540—1602. ²⁾	K. R. fra 1729 m. a.; skatteligninger fra 1697 m. a.	K. fra 1697. B. t. b. fra 1740.
<i>Storehedinge.</i>	T. m. raadstuesager fra 1705, R. P. fra 1790.	K. R. fra 1772.	
<i>Vordingborg.</i>	R. P. fra 1633.	K. R. fra 1619. Kæmnerprotokol fra 1771.	K. fra 1722.
<i>Aakirkeby.</i>	T. med raadstuesager fra 1760.		B. t. b. fra 1776 fælles med Nexø.
<i>Hasle.</i>	T. med. raadstuesager fra 1697.	K. R. fra 1772. Kæmnerprotokol fra 1796 fælles med Sandvig-Allinge.	
<i>Nexø.</i>	T. fra 1759, indeholder fra 1798 raadstuesager.		K. fra 1753. B. t. b. fra 1776 fælles med Aakirkeby.
<i>Rønne.</i>	T. fra 1701 delvis med raadstuesager.		B. t. b. fra 1744.
<i>Sandvig— Allinge.</i>		Kæmnerprotokol fra 1796, fælles med Hasle.	

1) I byens arkiv. 2) R. A.

<i>By.</i>	<i>Raadstueprotokoller m. m.</i>	<i>Kæmnerregnskaber m. m.</i>	<i>Breve, kopibøger m. m.</i>
<i>Svanike.</i>	T. fra 1670 med raadstuesager.		B. t. b. fra 1761.
<i>Maribo.</i>	R. P. fra 1735. ¹⁾	K. R. fra 1772. ¹⁾	B. t. s. fra 1697. B. t. b. fra 1768 ¹⁾
<i>Nakskov.</i>	Bysbog 1650—1714. ¹⁾ R. P. 1652—1741 og fra 1801. ¹⁾	K. R. fra 1609 m. a. ¹⁾	K. fra 1679. ¹⁾ B. t. s. fra 1719; B. t. b. fra 1630. ¹⁾
<i>Nykøbing F.</i>	R. P. fra 1677. ¹⁾	K. R. fra 1709 m. a. ¹⁾	K. fra 1691. ¹⁾ B. t. s. fra 1692; B. t. b. fra 1676. ¹⁾
<i>Nysted.</i>	T. med raadstuesager fra 1654—58. R. P. fra 1663. ¹⁾		B. t. s. fra 1702.
<i>Rødby.</i>	T. med raadstuesager fra 1757. ¹⁾ R. P. fra 1765. ¹⁾	K. R. fra 1772. ¹⁾	B. t. s. fra 1722.
<i>Sakskøbing.</i>	R. P. fra 1678. ¹⁾	K. R. fra 1772. ¹⁾	B. t. s. fra 1697.
<i>Slubbekøbing.</i>	T. med raadstuesager fra 1713. ¹⁾ R. P. fra 1821. ¹⁾		B. t. s. fra 1705.
<i>Assens.</i>	R. P. fra 1613.	K. R. fra 1733 m. a.	K. fra 1740. B. t. s. fra 1705.
<i>Bogense.</i>	R. P. 1625—77 og fra 1797.	K. R. fra 1737.	B. t. s. fra 1705.
<i>Faaborg.</i>	R. P. fra 1592.	K. R. fra 1772; skattemølinger fra 1721.	K. fra 1732; B. t. s. fra 1705.
<i>Kerteminde.</i>		K. R. fra 1709 m. a.	B. t. s. fra 1705; B. t. b. fra 1559.
<i>Middelfart.</i>	Bysbog 1619—1721. R. P. 1693—1703 og fra 1735.	K. R. fra 1720.	B. t. s. fra 1701.
<i>Nyborg.</i>	R. P. fra 1662; magistratens propositions-, voterings- og konklusionsprotokol fra 1664.	K. R. fra 1772.	K. fra 1664; B. t. s. fra 1700.

1) I byens arkiv.

<i>By.</i>	<i>Raadslueprotokoller m. m.</i>	<i>Kæmnerregnskaber m. m.</i>	<i>Breve, køpbøger m. m.</i>
<i>Odense.</i>	R. P. 1611—19, 1626—41, 1649—54, 1667—80, 1691—1760 og fra 1785.	K. R. fra 1566 m. a.; skattebog 1660—89.	K. fra 1667 m. a. B. t. s. fra 1700; B. t. b. fra 1600.
<i>Rudkøbing.</i>	R. P. 1650—57 og fra 1661.	K. R. fra 1654 m. a.; skattebog 1660—83 og 1725—42.	K. fra 1695—1754; B. t. s. fra 1700.
<i>Svendborg.</i>	R. P. 1664—99 og fra 1743.	K. R. fra 1773.	K. fra 1693 m. a. B. t. s. fra 1705.
<i>Aalborg.</i>	Bysbog 1536—1649; R. P. 1604—5, 1614—15, 1622—23, 1629—47 og fra 1661.	K. R. fra 1582 m. a.; skatteligninger fra 1650.	K. fra 1644. B. t. s. fra 1736.
<i>Frederikshavn.</i>		K. R. fra 1837.	K. fra 1827.
<i>Hjørring.</i>	T. fra 1629 m. a.; senere deri enkelte raadstuesager.		
<i>Nykøbing M.</i>	T. fra 1664 m. a.; fra 1765 deri raadstuesager.	K. R. fra 1772; kæmnerprotokol fra 1799.	B. t. s. fra 1749.
<i>Skagen.</i>	R. P. fra 1669.		
<i>Søby.</i>	R. P. 1637—51, 1675—1739 og fra 1745.	K. R. fra 1742.	
<i>Thisted.</i>	T. 1638 og fra 1670 m. a. med enkelte raadstuesager.		B. t. s. fra 1736; B. t. b. fra 1771.
<i>Hobro.</i>	R. P. fra 1746.	K. R. fra 1772.	B. t. s. fra 1725.
<i>Nibe.</i>			B. t. s. fra 1725
<i>Skive.</i>	T. med raadstuesager 1744—67 og fra 1783.	K. R. fra 1772; kæmnerprotokol fra 1758; takserborgerprotokol 1760—83.	
<i>Viborg.</i>	R. P. fra 1713.	K. R. fra 1685 m. a.; skatteligninger fra 1706.	K. fra 1700; B. t. b. fra 1676.
<i>Aarhus.</i>	R. P. 1641, 1646—56 og fra 1662; magistratsprotokol 1736—86.	K. R. fra 1612 m. a.	K. fra 1671.

<i>By.</i>	<i>Raadstueprotokoller m. m.</i>	<i>Kæmnerregnskaber m. m.</i>	<i>Breve, kopibøger m. m.</i>
<i>Ebeltoft.</i>		K. R. fra 1791, kæmnerprotokol fra 1754.	B. t. b. fra 1720.
<i>Grenaa.</i>	R. P. fra 1694.	K. R. fra 1772.	K. fra 1754; B. t. b. fra 1701.
<i>Horsens.</i>	R. P. 1631—42 og fra 1699; magistratsprotokol 1666—1752.	K. R. fra 1733.	
<i>Mariager.</i>	T. med raadstuesager fra 1685; R. P. fra 1814.	K. R. fra 1772.	B. t. b. fra 1768.
<i>Randers.</i>	Bysbog fra 1573; R. P. 1586—92 og fra 1680; magistratsprotokol 1741—66.	K. R. fra 1567 m. a.; skatteligninger fra 1631.	K. fra 1655.
<i>Skanderborg.</i>	R. P. fra 1825.	K. R. fra 1772.	
<i>Fredericia.</i>	R. P. fra 1662.	K. R. fra 1773; kæmnerprotokol 1705—58.	K. fra 1720.
<i>Holstebro.</i>	T. med raadstuesager fra 1721; R. P. fra 1818.		
<i>Kolding.</i>	R. P. fra 1630.	Kæmnerprotokol 1586—1631, skattebøger 1692—1729 og fra 1794.	B. t. b. fra 1656.
<i>Lemvig.</i>	T. 1678—84 og fra 1689. Fra 1717 med raadstuesager.	K. R. fra 1772.	
<i>Ribe.</i>	R. P. 1531—71 og fra 1580; bysbøger 1544—1639.	K. R. fra 1547; skattebøger 1545—94 og fra 1609.	K. fra 1658.
<i>Ringkøbing.</i>	R. P. fra 1665.	K. R. fra 1612 m. a.; skatteprotokol fra 1615 m. a.	B. t. b. fra 1626.
<i>Varde.</i>	Bysbog 1639—1710; R. P. 1643—52, 1667—70 og fra 1692.	K. R. fra 1620 m. a.	K. fra 1790.
<i>Vejle.</i>	Bysbog 1620—52; R. P. 1618—50.	K. R. fra 1611 m. a.	

III.
Skatteydere 1642, 1672 og 1769¹⁾.

By.	Skatteydere		Indbyggere 1672.	By.	Skatteydere			Indbyggere	
	o. 1642.	o. 1672.			1672.	1735.	1769.	1672.	1769.
Helsingør	877	576	4033	Helsingør	576	427	508	4033	3381
Kallundborg . .	161	177	1058	Næstved	262	170	200	1853	1317
Køge	525	309	1643	Skelskør	65	93	92	617	589
Næstved	395	262	1853	Vordingborg . .	146	108	112	736	765
Vordingborg . .	212	146	736	Ribe	458	278	268	1939	1827
Nakskov	498	225	1920	Viborg	481	403	318	2704	1990
Aalborg	705	490	4181		1988	1479	1498	11882	9869
Ribe	591	458	1939						
Varde	197	128	569						
Skagen	186	168	1004						
	4347	2939	18936						
Odense	o. 800		3808						
Aarhus	704		3474						
Ringkøbing . . .	107		623						

¹ Tallene er tagne fra ligninger, der findes i vedkommende byers regnskaber eller protokoller; undertiden er de ikke fra selve de anførte aar men nogle aar før eller senere, da opgivelser for selve aarene ikke har staaet til raadighed. De er i mange henseender ufuldkomne; saaledes kan det hænde, at samme person er talt mere end en gang, idet han kan være opført først i en fjerding med sine ejendomme dér, og siden i en anden med hvad han ejer dér. Desuden er ligningsprinciperne langt fra ensartede i de forskellige byer. Tallene maa derfor tages med alt muligt forbehold, og kun den ensartethed, hvormed de peges i samme retning gør det muligt at bygge noget derpaa.

IV.
Embedssammenlægninger 1660—1767.¹⁾

<i>By.</i>	<i>1660—1682.</i>	<i>1682—1701.</i>	<i>1701—1745.</i>	<i>1745—67.</i>
<i>Helsingør.</i>		²³ / ₅ 1691 afskaffes 1 bgm. og 1 rdm.; ⁷ / ₁₁ 1691 atter 2 bgm.	³⁰ / ₃ 1742 byfg. og-saa rdm.	Fra 1750 kun 1 bgm.; den anden kaldes nu vicebgm.
<i>Hillerød.</i>	⁶ / ₁₁ 1680 bysk. tillige brksk. i Frederiksborg b.	¹³ / ₁₂ 1682 byfg. tillige brkfg. i Frederiksborg b.		¹¹ / ₂ 1752 byfg. og brkfg. tillige brksk. i Hørsholm.
<i>Holbæk.</i>			⁴ / ₁₂ 1739 byfg. tillige hrfg. i Merlose-Tudse h.	¹⁸ / ₄ 1760 sidste rdm's udnæv-nelse.
<i>Kallundborg.</i>			²¹ / ₂ 1738 byfg. tillige rdm.	²³ / ₃ 1759 bgm. tillige bysk.
<i>Korsør.</i>			⁸ / ₁₂ 1741 byfg. tillige rdm. indtil 1749; ⁸ / ₁₂ 1741 bysk. tillige rmd.	¹¹ / ₃ 1749—1757 bgm. tillige byfg.
<i>Køge.</i>		³¹ / ₇ 1694 byfg. tillige hrfg. i Bjeverskov h.	¹⁴ / ₁₀ 1735 bysk. tillige rdm. ²⁹ / ₆ 1742— ²¹ / ₅ 1743 bgm. tillige byfg. og hrfg. i Bjeverskov h.	¹⁸ / ₉ 1767 bgm. tillige byfg., hrfg., bysk., rdm. ²⁰ / ₆ 1749 byfg. og hrfg. tillige bysk.; bysk. ophører at være rdm.

¹⁾ Disse lister er udarbejdede paa grundlag af provinsarkivernes fortegnelser over retsbetjente; de er ufuldstændige, navnlig for de private birkers vedkommende og omfatter kun retsbetjentembederne, saa poster som toldere, postmestre o. s. v. ikke er med. En fuldstændig fortegnelse vilde være meget vanskelig om ikke umulig at tilvejebringe, og ogsaa i denne ufuldkomne form angiver listen formentlig tilstrækkelig bevægelsens art.

<i>By.</i>	1660—1682.	1682—1701.	1701—1745.	1745—67.
<i>Nykøbing S.</i>				$^{10}/_6$ 1757 bliver byfg. brkfg. og bysk. bliver brksk. i Dragsholm b.
<i>Næstved.</i>			$^{17}/_8$ 1736 byfg. tillige rdm.	$^9/_8$ 1748 bgm. tillige byfg. $^{28}/_4$ 1758 sidste rdm'sudnvl.
<i>Præstø.</i>				$^{10}/_3$ 1763 byfg. tillige brkfg. i Vordingborg rytterdistrikt.
<i>Ringsted.</i>				$^{22}/_8$ 1749 bysk. tillige hrsk. i Ringsted-Tybjerg h.
<i>Roskilde.</i>		$^{27}/_2$ 1686 en rdm. hrfg. i Tune h.; $^{17}/_4$ 1685 en rdm. hrfg. i Ramso h.	$^{16}/_1$ 1717 bysk. hrfg. i Ramso-Tune h. $^9/_12$ 1740 byfg. hrfg. i Lejre h.	$^{21}/_{10}$ 1755 bysk. tillige rdm.; $^{13}/_3$ 1748—1761 byfg. brkfg. i Ledreborg b.; $^4/_12$ 1761 byfg. rdm. og brkfg. i Bistrup b.
<i>Skelskør.</i>				$^8/_12$ 1758— $^{28}/_6$ 1765 er byfg. tillige hrfg. i Flakkebjerg h.
<i>Slagelse.</i>	$^{10}/_2$ 1666 indskrænkes tallet af rdm. fra 6 til 4.		$^{30}/_{10}$ 1716 byfg. tillige hrfg. i Løve h.; $^3/_12$ 1734 uden rdm.	
<i>Slangerup-Frederikssund.</i>	$^{23}/_2$ 1678—1683 bysk. hrsk. i Ølstykke h.			
<i>Sorø.</i>		Fra $^{13}/_{12}$ 1682 byfg. tillige brkfg. i Sorø b.; $^{31}/_5$ 1697 er bysk. tillige brksk.		

By.	1660—82.	1682—1701.	1701—1745.	1745—67.
Stege.		$\frac{9}{12}$ 1696 indføres borgmester og raad, 1 bgm. og 2 rdm.; $\frac{30}{12}$ 1698 — $\frac{11}{2}$ 1699 byfg. hrfg. i Møens h.	Sidste rdm'sudnvl. $\frac{5}{9}$ 1707.	
Storehedinge.		$\frac{10}{3}$ 1691 — 1748 byfg. hrsk. i Tryggevælde h.		$\frac{22}{7}$ 1763 byfg. tillige brkfg. i Tryggevælde rytterdistrikt.
Vordingborg.				
Aakirkeby.	$\frac{26}{4}$ 1674 byfg. tillige hrfg. i Sønderh.	$\frac{26}{9}$ 1685 byfg. tillige byfg. i Nexø, fastslaet $\frac{30}{3}$ 1686.		
Nexø.	$\frac{26}{1}$ 1675— $\frac{30}{3}$ 1686 byfg. tillige hrfg. i Østerh.	$\frac{26}{9}$ 1685 byfg. tillige byfg. i Aakirkeby og hrfg. i Sønderh., fastslaet $\frac{30}{3}$ 1686.		
Hasle med Sandvig-Allinge.		$\frac{30}{3}$ 1686 Hasle byfg. hrfg. i Nørreh., $\frac{19}{2}$ 1696 brkfg. i Hammershus b. og dermed bestyrelsen af Sandvig-Allinge. $\frac{4}{11}$ 1690 bysk. tillige hrsk. i Nørreh.	$\frac{15}{12}$ 1719 bysk. og hrsk. tillige brksk. i Hammershus b.	
Rønne.		$\frac{30}{3}$ 1686 ndnævnes 1 bgm., 2 rdm.; atter afskaffet $\frac{31}{11}$ 1689. $\frac{30}{3}$ 1686 byfg. tillige hrfg. i Vesterh. og $\frac{4}{11}$ 1690 bysk. hrsk. i Vesterh.		
Svanike.		$\frac{30}{3}$ 1686 byfg. tillige hrfg. i Østerh. og byskr. hrsk. i Sønder og Østerh.		

By.	1660—1682.	1682—1701.	1701—1745.	1745—67.
<i>Maribo.</i>			$\frac{3}{4}$ 1719 byfg. i Maribo tillige byfg. i Rødby, hrfg. i Fuglse h., $\frac{29}{4}$ 1736—1756 desuden brkfg. i Søholt b.	
<i>Rødby.</i>			Fra $\frac{3}{4}$ 1719 byfg. den samme som i Maribo; $\frac{28}{10}$ 1740 bysk. hrsk. i Fuglse h.	
<i>Nakskov.</i>	$\frac{2}{1}$ 1661 bysk. tillige hrsk. i Nørreh.		$\frac{24}{3}$ 1705 byfg. tillige hrfg. i Sønderh.	
<i>Nykøbing F.</i>			$\frac{31}{5}$ 1743 bortfalder sidste rdm'splads.	$\frac{15}{2}$ 1765 bgm. tillige byfg.
<i>Nysted.</i>			$\frac{23}{4}$ 1736 byfg. tillige brkfg. i Kristiansholms b.	
<i>Sakskøbing.</i>		$\frac{13}{10}$ 1694 byfg. tillige hrfg. i Musse h.	$\frac{10}{3}$ 1703 bysk. tillige hrsk. i Musse h.; $\frac{10}{8}$ 1736—1743 brksk. i Nielstrup og Aasmark b.	
<i>Stubbekøbing.</i>		$\frac{18}{10}$ 1709 byfg. tillige hrfg. i Falster Nørre- og Sønderh.		
<i>Assens.</i>	$\frac{14}{3}$ 1662 byfg. tillige hrfg. i Baage h.	$\frac{14}{12}$ 1686 bliver byfg. i stedet for hrfg. hrsk. i Baage h.	$\frac{24}{5}$ 1743 resolution om, at magistratsposterne bortfalder ved vakance. Sidste rdm'sudnvl. $\frac{16}{4}$ 1729.	$\frac{7}{11}$ 1755 bgm. tillige byfg.
<i>Bogense.</i>			$\frac{28}{8}$ 1737 byfg. tillige brkfg. i Gyldesten b.	

By.	1660—1682.	1682—1701.	1701—1745.	1745—67.
Faaborg.	²¹ / ₉ 1662 bysk. tillige hrsk. i Gudme h.	¹⁵ / ₄ 1696 bysk. og brksk. tillige brksk. i Brahetrolleborg b.	⁷ / ₆ 1737 byfg. tillige hrfg. i Salling h.; ²⁸ / ₉ 1736 bysk. tillige brksk. i Holstenshus b.; ⁸ / ₅ 1739 hrsk. i Salling h. Sidste rdm'sudnvl. ⁴ / ₁₀ 1713.	¹¹ / ₁₀ 1748 bgm. tillige byfg. og hrfg. ved bgm.-vakance.
Kerteminde.	¹⁴ / ₆ 1662 byfg. hrfg. i Bjerge h. ¹⁴ / ₉ 1666 tillige brkfg. i Hindsholm b. og ¹⁴ / ₇ 1663 bysk. brksk. i Hindsholm.	1682 ophører de i 60'erne indførte embedsforbindelser.	¹⁰ / ₈ 1742 bgm. tillige byfg.; ¹⁶ / ₁₀ 1733 sidste rdm'sudnvl.; fra ¹² / ₁₂ 1738 kun 1 rdm.	⁴ / ₃ 1757 bgm. og byfg. tillige bysk.
Middelfart.			¹⁸ / ₆ 1717 gaar sidste bgm. af; ¹⁴ / ₁ 1718 resolveres at magistraten ophører.	¹⁹ / ₁ 1759 byfg. tillige bysk.
Nyborg.	⁵ / ₁₂ 1665 indskrænkes rdm's tal fra 8—4; ⁶ / ₁₁ 1663 bysk. tillige hrsk. i Vinding h. og ²³ / ₁₁ 1680 byfg. hrfg. i Vinding h.		⁴ / ₈ 1741 en rdm. tillige bysk. og hrsk. ¹ / ₁₁ 1709 en rdm. tillige byfg.	Sidste rdms.-udnvl. ²⁷ / ₈ 1762; ²³ / ₄ 1745 bgm. tillige byfg.
Odense.			¹² / ₄ 1728—1730 bgm. brkfg. i Ravnehjerg b.; fra 1728 findes en vicebgm., enten rdm. eller bysk.	¹⁴ / ₃ 1766 resolution om, at magistraten skal være: 1 bgm., 2 rdm.
Rudkøbing.			²¹ / ₅ 1743 byfg. tillige brkfg. paa Stryno.	²⁸ / ₄ 1758 byfg. og brkfg. tillige hrfg. paa Langeland.
Svendborg.	¹⁰ / ₃ 1662 bysk. tillige hrsk. i Sunds h.	¹⁹ / ₉ 1687 bysk. og hrsk. tillige hrsk. i Gudme h.	¹⁰ / ₈ 1742 ophører magistraten; ² / ₁₂ 1735 rdm. tillige byfg.; sidste rdm'sudnvl. ²³ / ₆ 1734.	

By.	1660--1682.	1682--1701.	1701--1745.	1745--67.
Aalborg.	Byfg. og bysk. er tillige sta- dig brkfg. og brksk. i Aal- borg b.			²⁵ / ₁ 1760 bysk. tillige rdm.
Hjørring.	⁷ / ₅ 1668 bysk. tillige hrsk. i Venneberg h. og ²⁸ / ₅ 1668 byfg. hrfg. i Horns h.	²⁶ / ₁₁ 1687 byfg. og hrfg. tillige hrfg. i Venneberg h.; ²⁶ / ₁₁ 1687 ophø- rer bysk. at være hrsk. der.	¹⁴ / ₈ 1705 bysk. til- lige hrsk. i Horns og Venneberg h.	
Nykøbing M.	¹ / ₇ 1665 bysk. tillige hrsk. i Sønderh.; ²⁴ / ₁ 1670 des- uden i Nør- reh.		¹⁴ / ₈ 1716 byfg. til- lige hrfg. i Søn- der- og Nørrelh.	
Skagen.	¹⁴ / ₇ 1664 byfg. tillige bysk.		¹ / ₈ 1701 skilles byfg.- og bysk.- emb.; ³⁰ / ₃ 1706 afskaffes bgm. og rdm.	
Søby.		²⁷ / ₃ 1683 afskaffes bgm. og rdm.		⁵ / ₁₀ 1753 byfg. tillige hrfg. i Borglum og Jerlev h. og ⁵ / ₇ 1754 bysk. hrsk. i Borglum og Jerlev h.
Thisted.		²³ / ₄ 1689 byfg. tillige hrfg. i Hillerslev og Hundborg h.; ¹⁸ / ₇ 1693 bysk. til- lige hrsk. i Hil- lerslev og Hund- borg h.	¹¹ / ₉ 1744— ¹⁰ / ₆ 1763 foged- og skri- verembederne forenede.	
Hobro.		²⁰ / ₁₂ 1687 byfg. tillige hrfg. i On- sild h.	¹⁵ / ₁₂ 1703 bysk. tillige hrsk. i On- sild h.	²⁹ / ₁ 1763 bysk. og hrsk. tillige hrsk. i Gislum og Rind h.
Nibe.			¹⁹ / ₁₂ 1727 byfg. tillige hrfg. i Fle- skum og Hor- num h. og bysk. hrsk. der.	

By.	1660—1682.	1682—1701.	1701—1745.	1745—67.
<i>Skive.</i>		² / ₄ 1689 byfg. tillige hrfg. i Nørre, Harre, Rødning og Hindborg h.	²² / ₁ 1723 bysk. tilhrsk. i de 4 h.	
<i>Viborg.</i>			³ / ₈ 1742—1763 bgm. tillige bysk.	²⁵ / ₉ 1750 indskrænkes magistraten til 1 bgm., 2 rdm.
<i>Aarhus.</i>			¹⁸ / ₁₁ 1739 bysk. tilrdm.	¹⁷ / ₁₀ 1766 resolution om indskrænkning til 1 bgm. og 2 rdm. ved vakance.
<i>Ebeltoft.</i>	³⁰ / ₁₁ 1668 bysk. tillige hrsk. i Mols h., brsk. i Hassens b.	¹³ / ₁₂ 1682 bortfaldet bgm. og rdm.; ¹⁹ / ₂ 1698 bysk. og hrsk. tillige hrsk. i Sønder h.	² / ₃ 1742 forenes byfg.- med skriverembederne.	¹⁸ / ₂ 1752 tilføjes endnu brkfg. i Rugaard b.
<i>Grenaa.</i>	¹⁰ / ₇ 1665 bysk. hrsk. i Nørreh.	¹³ / ₁₂ 1682 bortfaldet bgm. og rdm. ³⁰ / ₁₁ 1695 byfg. tillige hrfg. i Nørre h.		
<i>Horsens.</i>		¹⁰ / ₇ 1686 byfg. hrfg. i Vor h.; ²⁰ / ₁₂ 1687 tillige i Nim h.		¹⁵ / ₅ 1761 byfg. og hrfg. tillige hrsk. i Vor og Nim h.
<i>Mariager.</i>	²¹ / ₆ 1681 bysk. tillige hrsk. i Onsild h.	¹³ / ₁₂ 1682 bortfaldet bgm. og rdm. ²¹ / ₈ 1684 byfg. tillige hrfg. i Gjerlev h.; ²⁰ / ₁₂ 1687 bysk. og hrsk. tillige hrsk. i Gjerlev h.		
<i>Randers.</i>			¹³ / ₁₁ 1716 byfg. tillige hrfg. i Sønderhald, Øster Lisberg og Rougsø h.; ¹² / ₆ 1719 bysk. tillige hrfg. i Nørhald og Støvring h.	

By.	1660—1682.	1682—1701.	1701—1743.	1745—67.
Skanderborg.			Forst ²⁰ / ₆ 1760 byfg. og bysk.; de er samtidig brkfg. og brksk. i Skanderborg h.	
Fredericia.	⁴ / ₂ 1672 byfg. tillige hrfg. i Elbo h.	²⁰ / ₁₂ 1687 byfg. og hrfg. tillige hrfg. i Holman og Brusk h.; ²⁰ / ₁₂ 1687 bysk. til- lige hrsk. i Elbo, Holman og Brusk h.	²⁶ / ₁₂ 1718 skilles hrfg.- og hrsk.- embederne fra byfg. og bysk.	
Holstebro.		²⁴ / ₁₂ 1689 byfg. i Hjerm og Gin- ding h.; ¹² / ₁₁ 1698 bysk. hrsk. i de 2 h.		
Kolding.				⁸ / ₆ 1759 bgm. til- lige byfg.;
Lemvig.		²² / ₉ 1686 byfg. til- lige hrfg. i Skod- borg og Vand- fuld h.		³ / ₃ 1752 byfg. og hrfg. tillige hrsk. i de 2 h. ²⁸ / ₂ 1766 des- uden brksk. i Rysensten b.
Ribe.	²⁸ / ₆ 1670 byfg. tillige brkfg. i Riberhus b.; ¹⁴ / ₄ 1676 bysk. tillige brksk. i Ri- berhus b.		¹⁷ / ₈ 1735 bysk. til- lige rdm.	¹² / ₅ 1758 byfg. tillige rdm.
Ringkøbing.			¹⁴ / ₈ 1715 byfg. til- lige hrfg. i Bol- ling h.; ⁶ / ₁₀ 1741 bysk. tillige hrsk. i Bolling h.	²⁵ / ₄ 1760 byfg. og hrfg. tillige rdm.
Varde.		¹³ / ₁₂ 1682—1690 byfg. tillige brkfg. i Kjergaavds b.; ⁴ / ₁₁ 1690 byfg. og brkfg. hrfg. i Vesterh.; ²⁹ / ₄ 1684 bysk. til- lige hrfg. i Skads h. og desuden ²¹ / ₅ 1692— ²⁰ / ₈ 1740 hrsk. i Vesterh.	¹³ / ₉ 1743 byfg. og hrfg. tillige hrsk. i Vesterh.; ⁵ / ₇ 1743 bgm. til- lige bysk.; sidste rdm. sudn. ⁵ / ₇ 1743.	⁵ / ₄ 1749 byfg. hrfg. og hrsk. tillige hrfg. i Østerh.; ¹⁵ / ₁₂ 1752 resolu- tion om, at ma- gistraten ophor- rer ved va- kance.

<i>By.</i>	1660—82.	1682—1701.	1701—1745.	1745—67.
<i>Vejle.</i>			^{5/7} 1718 byfg. til- lige hrsk. i Nør- vang og Tørrild h.; ^{6/6} 1740 blev byfg. i stedet for hrsk. hrfg. i de 2 h., medens bysk. blev hrsk. der.	

V. Embedsfordelingen i

By.	1682.	1768.	1787.
<i>Helsingør.</i>	2 bgm. 3 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr style="width: 100%;"/> 7 7	1 bgm. 1 rdm. 1 byfg. og rdm. 1 bysk. og vicerdm. <hr style="width: 100%;"/> 4 5	1 bgm. 1 byfg. og vicerdm. 1 bysk. og rdm. 1 vicebgm. og hspfrst. <hr style="width: 100%;"/> 3 4
<i>Hillerød.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr style="width: 100%;"/> 2 2	1 byfg. og brkfg. i Hørs- holm b. 1 byskr. og brksk. i Frede- riksborg b. <hr style="width: 100%;"/> 2 4	1 byfg. og brkfg. i Hørs- holm b. 1 bysk. og brksk. i Frede- riksborg b. <hr style="width: 100%;"/> 2 4
<i>Holbæk.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr style="width: 100%;"/> 5 5	1 bgm. og amtsforvalter. 1 rdm. 1 byfg., postmester og hrfg. i Merløse-Tudse h. 1 bysk. og rdm. 1 adj. og succed. byfg. og hrfg. <hr style="width: 100%;"/> 4 9	1 bgm. og byfg., postm. og hrfg. i Merløse-Tudse h. brkfg. og brksk. i Loven- borg h. 1 bysk., overvejer og maaler. <hr style="width: 100%;"/> 2 9
<i>Kallundborg.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr style="width: 100%;"/> 5 5	1 bgm. og bysk. 1 byfg., rdm. og toldkon- trollør. 1 rdm. <hr style="width: 100%;"/> 3 6	1 bgm. og bysk. 1 byfg. og kontrollør. <hr style="width: 100%;"/> 2 4
<i>Korsør.</i>	2 bgm. 3 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr style="width: 100%;"/> 7 7	1 bgm. og bysk. 1 rdm., vicebgm. og kon- trollør. 1 rdm. og postmester. 1 rdm. 1 byfg. og brandinspektør. <hr style="width: 100%;"/> 5 9	1 bgm. og byfg. 1 bysk. og rdm. <hr style="width: 100%;"/> 2 4

¹⁾ Disse lister er udarbejdede dels efter forordningen af 28/1 1682, dels efter »Hof- og Statskalenderen« for de pågældende aar. 1682 er fulgt selve forordningens angivelser, ikke udmøvelserne fra 12/12 1682; byskriverne er tilføjede, skønt de ikke nævnes i forordningen; der fandtes da en særlig byskriver i hver by, og til sammenligningen med de senere forhold behøves de. »Hof- og Statskalenderen«s lister er hverken fuldstændige eller nøjagtige, men de er fulgte uden rettelser, selv hvor de vides i enkelte angivelser at være forkerte: kun ganske enkelte fejl, der fremgaa

de forskellige perioder¹⁾).

1807.	1847.	Embedsindtægter o. 1840.
1 bgm. og auktionsdirektør. 1 byfg. og landvæsenkom. 1 bysk., rdm. og garnisonsauditor. 1 rdm. v. <hr/> 4	1 bgm. og auktionsdirektør. 1 byfg. 1 bysk. 1 rdm. <hr/> 4	3700. 2400.
1 byfg. og brkfg. i Frederiksborg b. 1 bysk., brksk. i do. og branddirektør. <hr/> 2	1 byfg. og brkfg. i Frederiksborg b. 1 bysk. og brksk. i do. <hr/> 2	2700, 2075. 1500.
1 bgm., byfg. og bysk. v. <hr/> 1	1 bgm., byfg. og bysk. <hr/> 1	1000, 1130.
1 bgm., byfg. og landvæsenkom. 1 bysk. <hr/> 2	1 bgm., byfg. og bysk. <hr/> 1	1500, 1150.
1 bgm., byfg., bysk. og garnisonsauditor. <hr/> 1	1 bgm., byfg., bysk., vejer, maaler og vrager. <hr/> 1	1800, 875.

af listerne i selve »Hof- og Statskalenderen« er rettede. En fuldstændig rettelse af alle fejlagtige enkeltheder er neppe mulig og vilde ikke frembyde større interesse, da den ikke i nogen henseende vilde ændre resultaternes karakter. Opgivelserne af embedsindtægterne er i rdl.: det første tal angiver den samlede indtægt efter indberetninger 1837, det andet, hvor et saadant findes, sportelindtægten efter gennemsnittet for årene 1842—44. Tallene er trykte i »Hof- og Statskalenderen« for 1847. Hvor der i listen er tilføjet v. betyder dette vakant.

By.	1682.	1768.	1787.
<i>Køge.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5	1 bgm. og toldforvalter. 1 bgm. 1 byfg., bysk. rdm. og hrfg. i Bjeverskov h. 1 rdm., brkfg. og brksk. i Gl. Køge b. <hr/> 4	1 bgm. og succ. byfg. 1 byfg., bysk., rdm. og hrfg. i Bjeverskov h. 1 rdm., brkfg. og brksk. i Gl. Køge b., samt tolder. <hr/> 3
<i>Nykøbing S.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2	1 byfg., postmester, vejer og maaler og brkfg. i Dragsholm. 1 bysk. og brksk. i do. <hr/> 2	1 byfg., landsdommer, post- mester, vejer og overmaa- ler og brkfg. i Dragsholm. 1 bysk. og brksk. i do. <hr/> 2
<i>Næstved.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5	1 bgm. og byfg. v. 1 bysk. <hr/> 2	1 bgm. og byskr. 1 byfg. og hrfg. i Ringsted og Tybjerg h. <hr/> 2
<i>Præstø.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2	1 byfg., vejer og maaler og brkfg. i Vordingborg ryt- terdistrikt. 1 bysk. og kontrollør. <hr/> 2	1 byfg., bysk., toldbetjent og kontrollør. <hr/> 1
<i>Ringsted.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2	1 byfg. v. 1 bysk. <hr/> 2	1 byfg., bysk., hrsk. i Ring- sted og Tybjerg h. og brkfg. i Skjoldnæsholm b. <hr/> 1
<i>Roskilde.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5	1 bgm. 1 rdm. 1 byfg., rdm. og brkfg. i Bistrup. 1 bysk., rdm. og hrfg. i Ramso-Tune h. <hr/> 4	1 bgm. 1 rdm. 1 rdm., hrsk. i Ramso og Tune h. 1 rdm. 1 byfg. og brkfg. i Bistrup b. 1 bysk., hrfg. i Ramso og Tune h. 1 vicebgm. <hr/> 6
<i>Skelskør.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2	1 byfg. og postmester. 1 bysk. og kontrollør. <hr/> 2	1 byfg., bysk. og kontrollør. <hr/> 1
<i>Slagelse.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5	1 bgm. 1 byfg., rdm. og hrfg. i Løve h. 1 bysk., rdm. og postmst. <hr/> 3	1 bgm., byfg. og hrfg. i Løveh. 1 rdm., bysk. 1 rdm. <hr/> 3

1807.	1847.	Embedsindtægter o. 1840.
1 bgm., byfg., byskr., brkfg. og brksk. i Gl. Køge b., hrfg. og hrsk. i Bjeverskov h.	1 bgm., byfg., bysk., brkfg. og brksk. i Gl. Køgeb., hrfg. og hrsk. i Bjeverskov h.	1700. 1335.
<hr/> 1 7	<hr/> 1 7	
1 byfg., vejer og maaler og brkfg. i Dragsholm b. v. 1 bysk. og brksk. i Dragsholm b.	1 byfg., bysk., vejer og maaler. brkfg. og brksk. i Dragsholm b.	2100. 1630.
<hr/> 2 5	<hr/> 1 5	
1 bgm., byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Tybjerg h.	1 bgm., byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Tybjerg h.	3700. 2550.
<hr/> 1 5	<hr/> 1 5	
1 byfg., bysk. og prokurator.	1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Vordingborg Nordreb.	2700. 2420.
<hr/> 1 3	<hr/> 1 4	
1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Ringsted h., brksk. i Skjoldenæsholm b. og brkfg. i Svenstrup b.	1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Ringsted h., brkfg. og brksk. i Skjoldenæsholm og Svenstrup b.	4000. 2335.
<hr/> 1 6	<hr/> 1 8	
1 bgm. 1 rdm., hrsk. i Ramso og Tune h., brkfg. i St. Jørgens b. og prokurator.	1 bgm. og byfg. 1 bysk. og rdm.	2000. 1300.
1 rdm., brksk. ved Bistrup og St. Jørgens b.		
1 byfg., landvæsenskom., brkfg. ved Bistrup og Selsø b.		
1 bysk., hrfg. i Ramso og Tune h.		
<hr/> 5 16	<hr/> 2 4	
1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Øster og Vester Flakkebjerg h.	1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Vester Flakkebjerg h.	1100. 1460.
<hr/> 1 6	<hr/> 1 4	
1 bgm., brkfg. og brksk. i Antvorskov.	1 bgm., brkfg. og brksk. i Antvorskov b.	3600. 1200.
1 byfg.	1 byfg. og bysk.	
1 bysk. og hospitalsforst.		
<hr/> 3 6	<hr/> 2 5	

By.	1682.	1768.	1787.
<i>Slangerup-Frederikssund.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg. og postmester. 1 bysk. <hr/> 2 3	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2
<i>Sorø.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg. og brkfg. i Sorø b. 1 bysk., brksk. i do. og postmester. <hr/> 2 5	1 byfg. og brkfg. i Sorø b. 1 bysk., brksk. i Sorø b. og postmester. <hr/> 2 5
<i>Stege.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg. og hrsk. i Moen h. 1 bysk. <hr/> 2 3	1 byfg., vejer og maaler og hrsk. paa Moen. 1 bysk. og hrfg. paa Moen. <hr/> 2 5
<i>Storhedinge.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg., hrfg. i Stevns og Faxe h. 1 bysk. <hr/> 2 4	1 byfg., bysk., hrfg. i Stevns og Faxe h. <hr/> 1 4
<i>Vordingborg.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg., tolder, vejer og maaler. 1 bysk. og kontrollør. 1 adj. og succ. bysk. og kontrollør. <hr/> 2 5	1 byfg., vejer og maaler. 1 bysk. og kontrollør. 1 adj. og succ. bysk. og kontrollør. <hr/> 2 4
<i>Aakirkeby.</i>	Ikke nævnt i forord- ningen.	1 byfg., byfg. i Nexø ¹⁾ og hrfg. i Sønderh. 1 bysk. <hr/> 2 4	
<i>Nexø.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg., byfg. i Aakirkeby og hrfg. i Sønderh. 1 bysk. og toldbetjent. <hr/> 2 (-1) 5 (-3)	1 byfg. og hrfg. i Sønderh. 1 bysk. og toldbetjent. <hr/> 2 4
<i>Hasle med Sandvig-Allinge.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg., hrfg. i Nørreh., brkfg. i Hammershus b. og kirkesk. paa Bornholm. 1 bysk., hrsk. i Nørre h. og brksk. i Hammershus. <hr/> 2 7	1 byfg., hrfg. i Nørreh. og brkfg. i Hammershus b. 1 bysk., hrsk. i Nørreh. og brksk. i Hammershus b. <hr/> 2 6

¹⁾ For de følgende aar har Hof- og Statskalenderen ingen angivelse om Aakirkeby.

1807.	1877.	Embedsind- tægter o. 1840.
1 byfg., bysk., vejer og maaler og brkfg. i Jægerspris b.	1 byfg., bysk., vejer og maaler, hrfg. og hrsk. i Horns h.	2200, 1325.
1 4	1 5	
1 byfg., bysk., brkfg. og brksk. i Soro b. og i baroniet Holberg.	1 byfg., bysk., brkfg. og brksk. i baroniet Holberg.	2800, 2450.
1 4	1 4	
1 byfg., vejer og maaler, hrsk. i Møen h. og landvæsenskom- missær.	1 byfg., vejer, maaler og vrager og hrfg. i Møen h.	2700, 1325.
1 bysk. og hrfg. i Møen h.	1 bysk. og hrsk. i Møen h., auditor.	1500, 1440.
2 6	2 6	
1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Stevns og Faxe h.	1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Stevns og Faxe h.	2900, 2095.
1 6	1 6	
1 byfg., bysk., vejer og maaler.	1 byfg., bysk., brkfg. og brksk. i Vordingborg Sondreb. og ved baroniet Gavno.	3000, 2380.
1 3	1 6	
1 byfg. og hrfg. i Sonder h. 1 bysk. og hrsk. i do.	1 byfg., hrfg. i Sonderh., over- auditor.	1500, 1390.
2 4	1 bysk. og hrsk. i Sonderh.	800, 995.
	2 5	
1 byfg., hrfg. i Nørreh., brkfg. i Hammershus b. og vejer og maaler i Hasle og Sandvig-Allinge.	1 byfg., hrfg. i Nørreh., hrfg. i Hammershus b., vejer og maaler i Hasle og Sandvig-Allinge.	1300, 895.
1 bysk., hrsk. i Nørreh. og brksk. i Hammershus b. v.	1 bysk., hrsk. i Nørreh. og brksk. i Hammershus b.	900, 785.
2 8	2 8	

By.	1682.	1768.	1787.
<i>Rønne.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg. og hrfg. i Vesterh. 1 bysk., hrsk. i Vesterh., kontrollor, vejer og maa- ler. <hr/> 2 6	1 byfg., hrfg. og skiftesk. i Vesterh. 1 bysk. kontrollor, vejer og maaler og hrsk. i Ve- sterh. <hr/> 2 6
<i>Svanike.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg. og hrfg. i Østerh. 1 bysk., hrsk. i Øster og Sonderh., vejer og maa- ler. <hr/> 2 6	1 byfg. og hrfg. i Østerh. 1 bysk., hrsk. i Øster- og Sonderh., vejer og maaler. <hr/> 2 6
<i>Maribo.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg., byfg. i Rodby, hrfg. i Fuglse h. og brkfg. i Maribo b., landstings- skriver for Lolland-Fal- ster. 1 bysk. <hr/> 2 6	1 byfg., bysk. og landstingssk. for Lolland-Falster. <hr/> 1 3
<i>Rødby.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg., byfg. i Maribo, hrfg. i Fuglse h. og brkfg. i Maribo b., landstingssk. for Lolland-Falster. 1 bysk., hrsk. i Fuglse h., kontrollor. <hr/> 2 (-1) 8 (-5)	1 byfg. og bysk. <hr/> 1 2
<i>Nakskov.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5 5	1 bgm. 1 rdm., overmaaler og vejer. 1 byfg. og rdm. 1 bysk. og hrsk. i Nordreh. <hr/> 4 7	1 bgm. og byfg. 1 rdm., overvejer og maaler. 1 bysk., hrsk. i Norreh. 1 viceadm. og amtsforval- ter i Halsted. 2 viceadm. <hr/> 3 6
<i>Nykøbing F.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5 5	1 bgm. og byfg. 1 rdm. 1 bysk. <hr/> 3 4	1 bgm., byfg. og bysk. <hr/> 1 3
<i>Nysted.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg. og brkfg. i Kristians- holm b. 1 bysk. <hr/> 2 3	1 byfg., bysk., tolder, brkfg. i Kristiansholm, Fuglsang og Prierskov b. <hr/> 1 6

1807.		1817.	Embedsind- tægter o. 1840.
1 byfg. og hrfg. i Vesterh. 1 bysk. og hrsk. i do.		1 byfg. og hrfg. i Vesterh. 1 bysk. og hrsk/ i do.	2500, 1820. 1500, 1800.
<u>2</u>	4	<u>2</u>	4
1 byfg. og hrfg. i Østerh. 1 bysk. og hrsk. i do.		1 byfg. og hrfg. i Østerh. 1 bysk. og hrsk. i do.	900, 760. 1000, 580.
<u>2</u>	4	<u>2</u>	4
1 byfg., bysk. og postmester.		1 byfg., bysk., brkfg. og brksk. i Knuthenborg b.	1300, 1745.
<u>1</u>	3	<u>1</u>	4
1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Fuglse h., landvæsenskommis- sær og postmester.		1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Fuglse og en del af Musse h., brkfg. og brksk. i Maribo b.	2100, 1965.
<u>1</u>	6	<u>1</u>	8
1 bgm., højesteretsassessor og hrfg. i Sønderh. 1 byfg., hrfg. i Nørreh. og stifts- revisor. 1 bysk., hrsk. i Nørreh., brkfg. og brksk. i Juellinge, Vinters- borg, Sæbyholm b. <u>2</u> rdm.		1 bgm., hrfg. og hrsk. i Sønderh. 1 byfg. og hrfg. i Nørreh. 1 bysk. og hrsk. i do.	2200, 2090. 2000, 1490. 1300, 1325.
<u>5</u>	16	<u>3</u>	7
1 bgm., byfg., bysk., vejer og maaler, landvæsenskom. og brksk. i Falster b.		1 bgm., byfg., bysk. og brkfg. i Falster b.	3100, 3075.
<u>1</u>	6	<u>1</u>	4
1 byfg., bysk., brkfg. i Kristians- holm, Fuglsang, Prierskov og Soholt b., brksk. i Soholt b. og told- og konsumtionskasserer.		1 byfg., bysk., brkfg. og brksk. i Kristiansholm b.	1200, 965.
<u>1</u>	9	<u>1</u>	4

<i>By.</i>	1682.	1768.	1787.
<i>Sakskøbing.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2	1 byfg. og hrfg. i Musse h. 1 bysk. <hr/> 2	1 byfg., hrfg. i Musse h. og postmester. 1 bysk. og hrsk. i Musse h. <hr/> 5
<i>Stubbekøbing.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg. og bysk. <hr/> 2
<i>Assens.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5 5	1 bgm., byfg. og hrfg. i Baag og Vends h. 1 bysk. <hr/> 2 5	1 byfg., hrsk. i Baag og Vends h. og postmester. 1 bysk. <hr/> 5
<i>Bogense.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg og brkfg. i Gylden- sten b. 1 bysk. <hr/> 2 3	1 byfg. og bysk. <hr/> 2
<i>Faaborg.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5 5	1 byfg. og hrfg. i Salling h. 1 bysk., brkfg. i Holstens- hus b. og hrsk. i Sal- ling h. <hr/> 2 5	1 byfg. og hrfg. i Salling h. 1 bysk., hrsk. i do. og brkfg. i Holstenshus b. <hr/> 5
<i>Kerteminde.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5 5	1 byfg. og bysk., postme- ster og brksk. i Stens- balle b. <hr/> 1 4	1 byfg. og bysk. <hr/> 2
<i>Middelfart.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5 5	1 byfg., bysk. og tolder. <hr/> 1 3	1 byfg., bysk. og tolder. <hr/> 3
<i>Nyborg.</i>	2 bgm. (deraf 1 præsi- dents- titel) 3 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 7 7	1 bgm. og byfg. 1 rdm. og vicebgm. 1 bysk. og hrsk. i Vinding, Bjerger og Aasum h. <hr/> 3 7	1 byfg. 1 bysk. og hrsk. i Vinding- Bjerger og Aasum h. <hr/> 2 5

1807.	1847.	Embedsind- tægter o. 1840.
1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Musse h., brkfg. og brksk i Nielstrup og Raadsted h., postmester.	1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i en del af Musse h., brkfg. og brksk. i Fuglsang og Prierskov b.	1200, 1035.
1 9	1 8	
1 byfg. og bysk.	1 byfg. og bysk.	1100, 430.
1 2	1 2	
1 byfg., hrfg. i Baag h., postmester og landvæsenkom. 1 bysk. og hrsk. i Baag h.	1 byfg. og hrfg. i Baag h. 1 bysk. og hrsk. i do.	2600, 2020. 1500, 1655.
2 6	2 4	
1 byfg. og bysk.	1 byfg. og bysk., hrfg. og hrsk i Skovby h.	1700.
1 2	1 4	
1 byfg. og hrfg. i Salling h. 1 bysk., hrsk. i do. og auditor.	1 byfg., hrfg. i Salling og Avernakø h. v. 1 bysk., hrsk. i Salling og Avernakø h.	1900, 1785. 1100, 1230.
2 5	2 6	
1 byfg., bysk., hrfg. i Hindsholm h., vejjer og maaler.	1 byfg., bysk., hrfg., hrsk. i Hindsholm h., vejjer og maaler.	1400, 950.
1 4	1 5	
1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Vends h.	1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk i Vends h.	3300, 2700.
1 4	1 4	
1 byfg. 1 bysk., hrsk. i Vinding, Bjerge og Aasum h. og regimentskvartermester.	1 byfg. og bysk.	2200, 1425.
2 6	1 2	

By.	1682.	1768.	1787.
<i>Odense.</i>	2 bgm. 3 rdm. 1 byfg. 1 bysk.	1 bgm. 1 rdm. 1 rdm. og brand- og vand- inspektør. 1 byfg. og kirkeskriver. 1 bysk.	1 bgm. 1 rdm. og postmester. 1 rdm. og brandinspektør. 1 byfg. og kirkeskriver. 1 bysk.
	<u>7</u> 7	<u>5</u>	<u>5</u> 8
<i>Rudkøbing.</i>	1 byfg. 1 bysk.	1 byfg., hrfg. i Langeland h. og brkfg. i Stryno b. 1 bysk.	1 byfg., hrfg. i Langeland h. og brkfg. i Stryno b. 1 bysk. 1 adj. og succ. bysk.
	<u>2</u> 2	<u>2</u>	<u>2</u> 4
<i>Svendborg.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk.	1 byfg. 1 bysk.	1 byfg. 1 bysk.
	<u>5</u> 5	<u>2</u>	<u>2</u> 2
<i>Aalborg.</i>	2 bgm. 3 rdm. 1 byfg. 1 bysk.	2 bgm. 1 rdm. 1 byfg. 1 bysk. vicerdm. 1 vicebgm. og postmester. 1 vicebgm. 1 vicerdm. og vejer og maaler.	1 bgm. 1 byfg. 1 bysk. og rdm. 1 rdm. 3 vicerdm.
	<u>7</u> 7	<u>5</u>	<u>4</u> 5
<i>Frederikshavn.</i>			
<i>Hjørring.</i>	1 byfg. 1 bysk.	1 byfg. og hrfg. i Horns og Vennebjerg h. 1 bysk. og hrsk. i Horns og Vennebjerg h.	1 byfg. og hrfg. i Horns og Vennebjerg h. 1 bysk., hrsk. i do. og do. og brkfg. og brksk. i Børg- lum b.
	<u>2</u> 2	<u>2</u>	<u>2</u> 8
<i>Nykøbing M.</i>	1 byfg. 1 bysk.	1 byfg. og hrfg. i Sonder- og Nørreh. 1 bysk. og hrsk. i do. og do.	1 byfg. og hrfg. i Sonder- og Nørreh. 1 bysk. og hrsk. i do. og do.
	<u>2</u> 2	<u>2</u>	<u>2</u> 6

1807.		1847.	Embedsindtægter o. 1840.
1 bgm. byfg. 1 rdm., brkfg. og brksk. i Holstenschus, Scheelenborg og Langesø b. 1 rdm., brkfg. og brksk. i Holckenhavn b. 1 avktionsdirektor og landsdommer. 1 bysk.	15	1 bgm. og avktionsdirektor v. 1 byfg. og rdm., hrsk. i Bjerger og Aasum h. 1 bysk. og rdm.	1900. 1700.
<hr/> 5		<hr/> 3	
1 byfg. og hrfg. i Norre- og Sonderh. 1 bysk., hrsk. i Norre- og Sonderh., brksk. i Langelands b.	7	1 byfg. og hrfg. i Norre- og Sonderh. 1 bysk., hrsk. i Norre- og Sonderh.; brkfg. og brksk. i Strynø b., brksk. i Langelands b.	1800. 1690. 1700.
<hr/> 2		<hr/> 2	
1 byfg. 1 bysk., hrsk. i Gudme h. og brksk. i Lehn b.	4	1 byfg. 1 bysk., hrsk. i Sunds og Gudme h.	
<hr/> 2		<hr/> 2	
1 bgm. 2 rdm. 1 byfg., brkfg. i Aalborg b. 1 bysk., brksk. i do.	7	1 bgm. og avktionsdirektor. 1 byf., rdm. og hrfg. i en del af Fleskum h. 1 bysk., rdm. og hrsk. i en del af Fleskum h.	1500. 1700. 2000.
<hr/> 5		<hr/> 3	
1 byfg. og hrfg. i Horns og Vennebjerg h. 1 bysk. og hrsk. i do. og do.	6	1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Horns h., overauditor.	2700. 2375.
<hr/> 2		<hr/> 1	
1 byfg. og hrfg. i Sonder- og Norreh. 1 bysk. og hrsk. i Sonder- og Norreh.	6	1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Vennebjerg h.	2100, 3050.
<hr/> 2		<hr/> 1	
1 byfg. og hrfg. i Sonder- og Norreh. 1 bysk. og hrsk. i Sonder- og Norreh.	6	1 byfg. og bysk., hrfg. og hrsk. i Sonder- og Norreh.	2500, 3090.
<hr/> 2		<hr/> 1	

By.	1682.	1768.	1787.
<i>Skagen.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5 5	1 byfg. og strandingskom. 1 bysk. og tolder. <hr/> 2 4	1 byfg. og bysk., strandingskom. <hr/> 1 3
<i>Sæby.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5 5	1 byfg., hrfg. i Jerslev og Børglum h., brfg. og brksk. i Sæbygaard b. 1 bysk., hrsk. i Jerslev og Børglum h. <hr/> 2 8	1 byfg. og hrfg. i Jerslev og Børglum h. 1 bysk., hrsk. i Jerslev og Børglum h. <hr/> 2 6
<i>Thisted.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg. og hrfg. i Hillerslev og Hundborg h. 1 bysk. og hrsk. i Hillerslev og Hundborg. <hr/> 2 6	1 byfg., hrfg. i Hillerslev og Hundborg h. og landsdommer. 1 bysk. og hrsk. i Hillerslev og Hundborg h. <hr/> 2 7
<i>Hobro.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg. og hrfg. i Onsild h. 1 bysk. og hrsk. i Rinds og Gislum h., postmester. <hr/> 2 6	1 byfg. og hrfg. i Rinds og Gislum h. 1 bysk. og hrsk. i do. og do. og Onsild h. <hr/> 2 7
<i>Nibe.</i>		1 byfg. og hrfg. i Hornum og Fleskum h. 1 bysk. og hrsk. i do. og do. <hr/> 2 6	1 byfg., hrfg. i Hornum og Fleskum h., vejer, maaler og vrager og brkfg. og brksk. i Lindenberg. 1 bysk. <hr/> 2 7
<i>Skive.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2 2	1 byfg., hrfg. i Nørre, Harre, Rødding og Hindborg h., vicelandsdommer og generalauditor. 1 bysk. og hrsk. i Nørre, Harre, Rødding og Hindborg h. <hr/> 2 11	1 byfg., hrfg. i Nørre, Harre, Rødding og Hindborg h. 1 bysk. og hrsk. i Nørre, Harre, Rødding og Hindborg h. <hr/> 2 10
<i>Viborg.</i>	2 bgm. 3 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 7 7	1 bgm. og tolder. 1 byfg. og brandmajor. 1 bysk. og rdm. <hr/> 3 6	1 bgm., bysk. og landsdommer. 1 byfg. 3 rdm. <hr/> 5 7

1807.	1847.	Embedsind- tægter o. 1840.
1 byfg., bysk. og vejer og maaler.	1 byfg., bysk. og vejer og maaler.	1300, 1185.
<hr/> 1 3	<hr/> 1 3	
1 byfg. og hrfg. i Jerslev og Borglum h., brkfg. i Sæbygaard b. 1 bysk. og hrsk. i Jerslev og Borglum h.	1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Dronninglund h.	2200, 2235.
<hr/> 2 7	<hr/> 1 4	
1 byfg. og hrfg. i Hillerslev og Hundborg h. og landvæsenskom. 1 bysk. og hrsk. i Hillerslev og Hundborg h.	1 byfg. og hrfg. i Hillerslev og Hundborg h. 1 bysk. og hrsk. i Hillerslev og Hundborg h.	2000, 2125. 1400, 1640.
<hr/> 2 7	<hr/> 2 6	
1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Rinds og Gislum h.	1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Rinds og Gislum h.	1900, 1595.
<hr/> 1 6	<hr/> 1 6	
1 byfg. og hrfg. i Hornum og Fleskum h. 1 bysk. og hrsk. i Hornum og Fleskum h. og brksk. i Torstedlund og Albek b.	1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Hornum og en del af Fleskum h., brkfg. og brsk. i Torstedlund og Albek b., vejer, maaler og vrager.	1400.
<hr/> 2 8	<hr/> 1 11	
1 byfg. og hrfg. i Norre, Harre, Rodding og Hindborg h. 1 bysk. og hrsk. i Norre, Harre, Rodding og Hindborg h. og auditor.	1 byfg. og hrfg. i Norre, Harre, Rodding og Hindborg h. 1 bysk., hrsk. i Norre, Harre, Rodding og Hindborg h., landvæsenskom.	1700, 1420. 1100, 1275.
<hr/> 2 11	<hr/> 2 11	
1 bgm., byfg., hrfg. og hrsk. i Fjends og Norlyng h. 1 rdm., hrfg. og hrsk. i Middelsom og Sonderlyng h., overauditor. 1 rdm. 1 bysk.	1 bgm., byfg. og bysk.	1200.
<hr/> 4 14	<hr/> 1 3	

By.	1682.	1768.	1787.
<i>Aarhus.</i>	2 bgm. 3 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 7 7	2 bgm. 1 rdm. og vicebgm. 1 rdm. 1 byfg. 1 bysk. og rdm. <hr/> 6 7	1 bgm. og hospitalsforst. 1 bysk. og rdm. 1 rdm. 1 byfg., vicerdm., hrfg. og hrsk. i Hasle, Lishbjerg, Galthen og Hovbjerg h. <hr/> 4 14
<i>Ebeltoft.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5 5	1 byfg. og hrfg. i Sonder og Mols h. og postmester. 1 bysk., hrsk. i Sonder og Mols h. <hr/> 2 7	1 byfg. og hrfg. i Sonder og Mols h. 1 bysk. og hrsk. i do. og do. og postmester. <hr/> 2 7
<i>Grenaa.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5 5	1 byfg., hrfg. i Norreh. og brkfg. i Katholm b. 1 bysk., hrsk. i Norreh. og brkfg. i Rosenholm b. <hr/> 2 6	1 byfg., hrfg. i Norre h., brkfg. i Katholm b. og postmester, samt adj. bysk og hrsk. 1 bysk., hrsk. i Norreh. og brkfg. i Rosenholm b. <hr/> 2 7
<i>Horsens.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5 5	1 bgm. 1 byfg., rdm. og hrfg. og hrsk. i Voer og Nim h. 1 bysk. og brksk. i Stens- balle b. 1 rdm. 2 vicerdm. <hr/> 4 10	1 bgm., byfg., hrfg. og hrsk. i Voer og Nim h. 1 bysk. og rdm. 1 rdm. og postmester. <hr/> 3 10
<i>Mariager.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5 5	1 byfg., hrfg. i Gjerlev h. og brkfg. og brksk. i Mariager h. 1 bysk. og hrsk. i Gjerlev h. <hr/> 2 6	1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Gjerlev h., hrfg. i Onsild h., brkfg. og brksk. i Mariager b., brkfg. i Overgaard b. <hr/> 1 8
<i>Randers.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5 5	1 bgm. 1 rdm. og kontrollor. 2 rdm. 1 byfg. og hrfg. i Rougso, Sønderhald og Østerlis- bjerg h. 1 bysk., brkfg. og brksk. i Dronningborg b., post- mester. <hr/> 6 13	1 bgm., brkfg., brksk. i Dronningborg b. 1 byfg., hrfg. og hrsk. i Rougso, Sønderhald og Østerlishbjerg h., brkfg. i Hollbæk b. 1 bysk. og rdm., hrfg. i Stovring og Nørrehald h. 1 rdm. og hrsk. i Stovring og Nørrehald h. 1 vicerdm. og vejer og maaler. <hr/> 4 18

1807.	1847.	Embedsind- tægter o. 1840.
1 bgm. og landvæsenkom. 1 byfg., rdm., hrfg. og hrsk. i Haslev, Vesterlishjerg. Framlev og Sabro h. 1 bysk.	1 bgm. og bfg. 1 bysk. og rdm.	2600, 1867. 2000, 2090.
<hr/> 3	<hr/> 2	4
1 byfg. og hrfg. i Sonder og Mols h. 1 bysk. og hrsk. i do. og do.	1 byfg. og hrfg. i Sonder og Mols h. 1 bysk. og hrsk. i do. og do.	1500, 1425. 1000, 890.
<hr/> 2	<hr/> 2	6
1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Nørreh.	1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Nørreh.	1500, 1670.
<hr/> 1	<hr/> 1	4
1 bgm., byfg., hrfg. og hrsk. i Voer og Nim h., brkfg. og brksk. i Stensballe b. 1 bysk. og rdm. 1 rdm.	1 bgm., byfg., bysk.	3000, 2755.
<hr/> 3	<hr/> 1	3
1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Onsild og Gjerlev h., brkfg. og brksk. i Mariager og Overgaard b., landeværnsmajor.	1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Onsild og Gjerlev h., overau- ditor.	1600, 1770.
<hr/> 1	<hr/> 1	7
1 bgm., hrfg. og hrsk. i Rougso, Sonderhald og Osterlishjerg h., brkfg. i Holbæk b. 1 byfg., rdm., hrfg. og hrsk. i Galthen og Hovlbjerg b. 1 bysk., hrfg. i Nørrehald og Stovring h. og auditor. 1 rdm., hrsk. i Nørrehald og Stov- ring h., postmester.	1 bgm. og byfg. 1 bysk. 1 rdm. og hrsk. i Galthen, Stov- ring og Nørrehald h.	2500, 1685. 1500, 1275. 1400, 1245.
<hr/> 4	<hr/> 3	7

By.	1682.	1768.	1787.
<i>Skanderborg.</i>	1 byfg. <hr/> 1	1 byfg. og brkfg. i Skanderborg b. 1 bysk. og brksk. i do. 1 succ. bysk. og brksk. <hr/> 2	1 byfg., bysk. og brsk. i Skanderborg b. <hr/> 1
<i>Fredericia.</i>	2 bgm. 3 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 7	2 bgm. (deraf 1 præsidenttitel). 1 rdm. 1 rdm. og postmester. 1 byfg. 1 bysk. 1 vicebgm. <hr/> 6	2 bgm. 1 rdm. 1 rdm. og postmester. 1 byfg. og hrfg. i Elbo. Holman, Brusk h. 1 bysk. og hrsk. i Elbo. Holman og Brusk h. 1 vicebgm., 1 vicerdm. og adj. og succ. byfg. <hr/> 6
<i>Holstebro.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2	1 byfg. og hrfg. i Hjerm og Ginding h. 1 bysk. og hrsk i do. og do. <hr/> 2	1 byfg. og hrfg. i Hjerm og Ginding h. 1 bysk. og hrsk. i do. og do. <hr/> 2
<i>Kolding.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5	1 bgm. og byfg., succ. postmester og kontrollør. 1 bysk., rdm. og brkfg. 1 succ. bysk., rdm. og brkfg. 1 vicerdm. <hr/> 2	1 bgm. og byfg. 1 bysk. og hrsk. i Andst. Jerlev og Slaugs h. samt vicerdm. 2 rdm. <hr/> 4
<i>Lemvig.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2	1 byfg., hrfg. i Skodborg h. og brkfg. i Rysensten b. 1 bysk. og hospitalsforstander. <hr/> 2	1 byfg., hrfg. og hrsk. i Skodborg h. 1 bysk. og hospitalsforstander. <hr/> 2
<i>Ribe.</i>	2 bgm. 3 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 7	2 bgm. (deraf 1 præsidenttitel). 1 byfg., rdm. og brkfg. i Ribe b. 1 bysk., rdm. og brksk. i Ribe b. 2 rdm. <hr/> 6	1 bgm. (med præsidenttitel). 1 byfg., rdm. og brkfg. i Ribe b. 1 bysk., rdm. og brsk. i do. 1 rdm. <hr/> 4
<i>Ringkøbing.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5	1 bgm., bysk. og hrsk. i Bølling h. 1 byfg., rdm. og hrfg. i do. 1 rdm. og hrfg. i Hind og Ulfborg h. <hr/> 3	1 byfg., rdm. og hrfg. i Bølling h. 1 succ. byfg., rdm. og hrfg. 1 bysk., rdm. og hrsk. i Bølling h. <hr/> 2

1807.	1847.	Embedsind- tagter o. 1840.
1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk i Hjlemslev og Gjern h.	1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Hjlemslev og Gjern h.	2900, 2755.
1 6	1 6	
1 bgm. <i>v.</i>	1 bgm. og byfg.	1500.
1 byfg., rdm. og hrfg. i Elbo, Hol- man og Brusk h.	1 bysk. og rdm., hrsk i Elbo, Holmann og en del af Brusk h.	1600.
1 bysk. og hrsk. i do., do. og do., 1 vicerdm.		
3 10	2 7	
1 byfg. og hrfg. i Hjerm og Gin- ding h.	1 byfg. og hrfg. i Hjerm og Gin- ding h.	1500, 1480.
1 bysk. og hrsk. i do. og do. og landvæsenskommissær.	1 bysk. og hrsk. i do. og do.	1200, 1210.
2 7	2 6	
1 bgm., byfg. og hrfg. i Andst, Jerlev og Slaugs h.	1 bgm., byfg., bysk. og hrsk. i Jerlev, Andst, noget af Brusk h. og noget af Slaugs h.	2400.
1 bysk. og rdm., hrsk. i Andst, Jerlev og Slaugs h.		
2 10	1 7	
1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Skodborg og Vandfuld h., lande- værns-kaptajn.	1 byfg., bysk., hrfg. og hrsk. i Skodborg og Vandfuld h.	2800, 2505.
1 7	1 6	
1 bgm., byfg., brkfg. i Ribe b., brkfg. og brksk. i Hunderup b. og landvæsenskommissær.	1 bgm., byfg., brkfg. i Ribe b. og overauditor.	1700, 1330.
1 bysk., rdm., brksk. i Ribe b., vejer og maaler.	1 bysk., rdm. og brksk. i Ribe b.	1100, 985.
2 10	2 7	
1 byfg. og hrfg. i Bolling h.	1 byfg. og hrfg. i Hind og Ulf- borg h.	1800, 2085.
1 bysk. og hrsk. i do. og landvæsenskommissær.	1 bysk. og hrsk. i do. og do.	1400, 1780.
2 5	2 6	

<i>By.</i>	1682.	1768.	1787.	
<i>Varde.</i>	1 bgm. 2 rdm. 1 byfg. 1 bysk. <hr/> 5	1 byfg., hrfg. og hrsk. i Vesterh. 1 bysk. og hospitalsfor- stander. 1 rdm. <hr/> 3	1 byfg. og hrfg. i Vester- Øster. og Nørreh. 1 bysk. og hrsk. i Vester- Øster- og Nørreh. og ho- spitalsforstander. <hr/> 2	9
<i>Vejle.</i>	1 byfg. 1 bysk. <hr/> 2	1 byfg., og hrfg. i Norvang og Torrild h. 1 bysk. og hrsk. i Norvang og Torrild h. <hr/> 2	1 byfg. og hrfg. i Norvang og Torrild h.. 1 bysk. og hrsk. i Nor- vang og Torrild h. <hr/> 2	6 374
	<hr/> 237	<hr/> 168	<hr/> 140	<hr/> 374

1807.	1847.	Embedsind- tægter o. 1840.
1 byfg., hrfg. i Øster-, Vester- og Nørreh.	1 byfg. og hrfg. i Øster- og Vesterh. og overauditor.	2000, 2115.
1 bysk., hrsk. i Øster-, Vester- og Nørreh. og postmester.	1 bysk. og hrsk. i Øster- og Vesterh.	1400, 1820.
<hr/> 2	<hr/> 2	7
1 byfg. 1 bysk., hrsk. i Norvang og Tørrild h. og postmester.	1 byfg. 1 bysk. og hrsk. i Norvang og Tørrild h.	1100. 2000.
<hr/> 2	<hr/> 2	4
<hr/> 122	<hr/> 97	<hr/> 343
5 <hr/> 435		

ELIGEREDE BORGERE.

By.	Oprindelse.	Antal.	Valgmaade.	Kilde.
Helsingør.	De 24 bevarede; $\frac{7}{16}$ 1669 nævnte som »de 24 borgere« ¹⁾ og siden oftere saaledes; det ses nu at være et fast udvalg.	24. Mellem $\frac{4}{1}$ 1706 og $\frac{4}{1}$ 1707 nedsat til 16. ²⁾	$\frac{7}{1}$ 1686 valg af borgerne, men vistnok undtagelsesvis. ³⁾ $\frac{1}{12}$ 1712 udnævner magistraten 6 nye efter forslag af de 10 tilbageværende; lignende fremgangsmaade siden almindelig. ⁴⁾ 1797: magistraten vælger mellem 3 foreslaede af de eligerede; stiftamtmanden approberer. ⁵⁾	1) R. P. 1666 —75. 2) R. P. 1692 —1709. 3) R. P. 1682 —91. 4) R. P. 1709 —28. 5) Denne som de følgende oplysninger om 1797 findes i indlæg til reskript af $\frac{24}{13}$ 1797.
Hillerød.	$\frac{9}{5}$ 1775 omtales maaske eligerede. ¹⁾ sikkert $\frac{26}{12}$ 1778. ²⁾		1797: borgerne vælger.	1) B. t. b. 1775. 2) Sjællands stiftamts K. 1778—79.
Holbæk.	Indforte $\frac{2}{1}$ 1777 efter stiftamtmandens ordre. ¹⁾	4. ¹⁾	Vælges almindelig af borgerne under approbation af magistraten. 1797: borgerne vælger.	1) R. P. 1757 —78.
Kallundborg.	Indforte $\frac{3}{12}$ 1776 efter stiftamtmandens ordre. ¹⁾	6. ¹⁾ $\frac{25}{9}$ 1787 tilfojes 2, de 4 skal nu særlig repræsentere de fattige. ¹⁾ $\frac{23}{3}$ 1805 nedsat til 4, naar afgang sker. ²⁾	$\frac{25}{4}$ 1787 og siden almindelig valgte af borgerne. ¹⁾ 1797: borgerne vælger mellem 3 af magistraten foreslaede.	1) R. P. 1746 —1804. 2) Reskript.

By.	Oprindelse.	Antal.	Valgmaade.	Kilde.
Korsør.	Indførte ³⁰ / ₅ 1776 efter stiftamtmandens ordre.	4.	Første gang foreslog magistraten borgerne 9 at vælge imellem. borgerne bad dem selv gøre det; ²⁴ / ₇ 1776 vælger stiftamtmanden da 4 mellem 8 foreslaede af magistraten. Siden vælger almindelig borgerne, saaledes ³ / ₅ 1785. 1797: borgerne vælger.	R. P. 1767—1822.
Køge.	¹¹ / ₁₀ 1751 omtales vistnok de eligerede, sikkert ¹⁹ / ₂ 1752.	8.	1797: magistraten og de eligerede vælger i forening.	B. t. s. 1751—58.
Nykøbing S.	Indførte ¹¹ / ₇ 1752 efter stiftamtmandens ordre; efter et par aar temmelig sikkert opførte; ¹ / ₁ indførte igen ²⁴ / ₁₂ 1777 efter forslag af byfogden. ² / ₂	4. ¹ / ₁) 4. ² / ₂)	Vistnok valgte af borgerne. ¹ / ₁) Borgerne vælger. ² / ₂)	¹ / ₁) B. t. s. 1744—52 under ¹⁶ / ₈ 1752. ² / ₂) B. t. s. 1776—82.
Næstved.	Indførte ²⁹ / ₇ 1751 efter stiftamtmandens ordre. ¹ / ₁)	8. ¹ / ₁) ³¹ / ₁ 1807 nedsat til 4. ² / ₂)	Første gang valgte af magistraten, billigede af borgerne; siden vælger borgerne, saaledes ³⁰ / ₃ 1758. ¹ / ₁)	¹ / ₁) R. P. 1742—70. ² / ₂) Reskript.
Præstø.	¹¹ / ₄ 1753 og enkelte gange i den følgende tid omtales eligerede, vistnok saa bortfaldne ¹ / ₁); indførte igen ¹⁴ / ₁₁ 1775 efter byfogdens ønske. ² / ₂)	4. ² / ₂)	1775 første gang valgte af borgerne. ² / ₂)	¹ / ₁) Sjællands stiftamts K. 1753—55. ² / ₂) T. 1757—85.
Ringsled.	Indførte ²⁰ / ₁₅ 1776 efter stiftamtmandens ordre. ¹ / ₁)	4 ¹ / ₁) ³ / ₁ 1810 nedsat til 3. ² / ₂)	Første gang valgte af borgerne ¹ / ₁)	¹ / ₁) R. P. 1751—94. ² / ₂) Reskript.
Roskilde.	Indførte ¹⁴ / ₁₅ 1768 efter borgernes ønske og stiftamtmandens ordre. ¹ / ₁)	8. ¹ / ₁) ¹² / ₆ 1813 nedsat til 6. ² / ₂)	Første gang valgte borgerne. ¹ / ₁) 1797: magistraten vælger mellem 3 foreslaede af de eligerede.	¹ / ₁) R. P. 1750—83. ² / ₂) Reskript.

By.	Oprindelse.	Antal.	Valgmaade.	Kilde.
Skelskør.	Indførte ¹ / ₇ 1751 efter stiftamtmandens ordre. ¹⁾	6 ¹⁾ . ¹² / ₄ 1780 findes kun 4. ²⁾	Vælges stadig af borgerne. ¹⁾ 1797: Borgerne vælger.	¹⁾ R. P. 1726—54. ²⁾ R. P. 1754—86.
Slagelse.	¹³ / ₅ 1776 befalede stiftamtmanden indførelse af eligerede; det skete først ³ / ₇ 1781 efter fornyet ordre.	4.	Borgerne vælger stadig. 1797: borgerne vælger.	R. P. 1763—82.
Slangerup-Frederikssund.	²⁹ / ₄ 1771 omtales eligerede i Slangerup. findes da vistnok ogsaa i Frederikssund: ¹⁾ de omtales for begge steder ²⁹ / ₅ 1779. ²⁾		1797: borgerne vælger.	¹⁾ Sjællands stiftamts K. 1770—73. ²⁾ 1778—79.
Sorø.	⁵ / ₉ 1790 udtaler stiftamtmanden i en indberetning til regeringen ønsket om eligerede dér: de er rimeligvis derefter indførte. ¹⁾	1798 er der 6. ²⁾ ²³ / ₁₂ 1815 nedsat til 3. ³⁾		¹⁾ Indlæg til reskript af ²⁰ / ₄ 1791. ²⁾ Se Iris og Hebe. marts 1799. ³⁾ Reskript.
Stegø.	Indførte ²⁵ / ₅ 1751 efter stiftamtmandens ordre.	8.	Stadig valgte af borgerne. 1797: borgerne vælger.	R. P. 1726—99.
Storchedinge.	De 4, der efter frdnng. af ¹² / ₈ 1741 gav vidne om markernes anvendelse, betegnes oftere som »formænd«, virker efterhaanden som eligerede ¹⁾ ; ³ / ₈ 1782 bestemte form. ²⁾	4. ¹⁾ ³ / ₈ 1782 forøgede til 8. ²⁾	Valgene er en tid aarlige, sker samtidig med takserborgervalget, men genvælg er almindelige; fra 1776 omtales de aarlige valg ikke. ¹⁾ 1797: borgerne vælger under approbation af stiftamtmanden.	¹⁾ T. 1738—54, 1754—76 og 1776—96. ²⁾ Sjællands stiftamts K. 1781—82.
Vordingborg.	Indførte ²² / ₅ 1751 efter stiftamtmandens ordre. ¹⁾	8 ¹⁾	Vælges almindelig af borgerne, dog ¹⁸ / ₁₂ 1793 af de eligerede under byfogdens approbation. ¹⁾ 1797: byfogden og de eligerede vælger.	¹⁾ R. P. 1744—91 og 1791—1809.
Aakirkeby.	Er ikke fundet omtalte.			

By.	Oprindelse.	Antal.	Valgmaade.	Kilde.
Hasle med Sandvig-Allinge.	Indførte ²¹ / ₇ 1750 efter stiftamtmandens ordre.	4 for Hasle, 2 for Sandvig og 2 for Allinge.	Forste gang valgte af borgerne.	Hasle T. under ¹⁸ / ₁₂ 1750, Sjællands stiftamts K. 1749—51 og Bornholm amts K. 1749—50 under ²¹ / ₇ 1750.
Nerø.	Indførte ³⁰ / ₉ 1750 efter stiftamtmandens ordre.	5.	4 valgtes af borgerne, en tilføjedes af stiftamtmanden.	Bornholm amts K. 1749—50.
Rønne.	Indførte ¹¹ / ₇ 1750 efter stiftamtmandens ordre. ¹⁾	Forst 4, ¹⁾ men ²¹ / ₇ 1750 forøgede til 8. ²⁾	De 4 valgte af borgerne, ¹⁾ de 4 tilføjede af stiftamtmanden. ²⁾	¹⁾ T. 1744—52. ²⁾ Sjællands stiftamts K. 1749—50.
Svanike.	Indførte ¹³ / ₈ 1750 efter stiftamtmandens ordre.	4.	Forste gang valgte af borgerne.	T. 1744—67.
Maribo.	¹² / ₇ 1723 omtales »de 6 mænd for byen« eller »6 anordnede borgere«; de bevaredes siden, betegnes oftest som »revisionsborgere« ²⁾	6 ¹⁾ eller 4 skiftende ²⁾ ; ¹⁵ / ₄ 1784 erdet kun 2. ²⁾	²⁶ / ₇ 1761 ses borgerne at have valgt dem. ²⁾	¹⁾ Lolland-Falster stiftamts K. 1722—35. ¹² / ₇ og ¹⁶ / ₇ 1723. ²⁾ R. P. 1735—1817 og B. t. s. 1697—1745.
Nakskov.	De 24 bevarede: ⁶ / ₁₁ 1661 fastere form ved regler for de 12's virksomhed. ¹⁾	24. ⁶ / ₁₁ 1661 nedsat til 12. ¹⁾ ²² / ₇ 1791 til 6 ²⁾	Forste gang valgte af magistraten ¹⁾ ²² / ₇ 1791 fastsættes valg af magistraten paa 4 aar. ²⁾	¹⁾ R. P. 1658—65. ²⁾ Reskript.
Nykøbing F.	⁴ / ₁ 1678 omtales her forste gang »de 2 borgere«; saaledes af og til, undertiden 24, formerne ubestemte. ¹⁵ / ₁₀ 1710 oprettes som noget nyt et fast 12 mands udvalg.	12.	¹⁵ / ₁₀ 1710 valgte af borgerne rodevis, senere vistnok udnævnte af magistraten og de eligerede.	R. P. 1677—96 og 1696—1755.

By.	Oprindelse.	Antal.	Valgmaade.	Kilde.
<i>Nysted.</i>	Indførte ¹ / ₁₁ 1725 efter byfogdens forslag ¹⁾ ; efter 20—30 aars forløb synes de forsvundne. ²⁾ Siden ses der kun at være 2 revisionsborgere, og til dem føjes ¹ / ₈ 1786 efter stiftamtmandens ordre en 3., hvorefter de betegnes som »deputerede borgere«. ³⁾	13. ¹⁾ ¹⁷ / ₄ 1728 er det 12. ²⁾ saaledes endnu ²² / ₅ 1745. ³⁾	Forste gang vælges de af borgerne; ⁷ / ₁ 1726 ses selvsupplering at være anvendt. ¹⁾	¹⁾ R. P. 1663 —1729. ²⁾ Lolland-Falster stiftamts K. 1722—35. ³⁾ R. P. 1729 —59. ¹⁾ R. P. 1759 —1861.
<i>Rodby.</i>	Omtalen ¹² / ₂ 1723 af »de 6 mænd for byen« i Maribo synes at forudsætte saadanne ogsaa i Rodby ¹⁾ ; det er usikkert og ellers kendes her kun »revisionsborgere«; ²⁸ / ₈ 1786 betegnes disse som »eligerede«.	Revisionsborgerne indtil 1779: 4, siden 2. ²⁾	Revisionsborgerne udnævntes af byfogden. længe aarlig, fra 1787 vistnok paa livstid som eligerede. ²⁾	¹⁾ Lolland-Falster stiftamts K. 1722—35. ²⁾ R. P. 1765 —1808 og K. R. 1772—90.
<i>Sakskøbing.</i>	²⁶ / ₁₀ 1710 udnævntes efter byfogdens ønske et 4 mands udvalg; foreløbig var de væsentlig ligningsmænd for særlige skatter; ¹⁵ / ₄ 1773 betegnes de som revisionsborgere. ²⁾ ²¹ / ₇ 1793 som »revisionsborgere og eligerede«.	4. ¹⁵ / ₁ 1783 er der kun 2. ⁷ / ₁ 1797 sættes tallet til 4.	De vælges aarlig af borgerne; ⁷ / ₁ 1797 vælges de af borgerne for 6 aar.	R. P. 1678—1732, 1733 —83, 1783 —1869.
<i>Slubbekøbing.</i>	¹⁹ / ₂ 1774 nævnes »4 borgeres attest« ved regnskabet, en attest, der plejede at gives af de eligerede; det er antagelig revisionsborgere. ¹⁾ ²¹ / ₉ 1791 er udtrykket »eligerede« første gang truffet. ²⁾	4.		¹⁾ B. t. s. 1761 —80. ²⁾ Lolland-Falster stiftamts K. 1789—92.
<i>Assens.</i>	Indførte ¹ / ₁₁ 1749 efter byfogdens ønske. ¹⁾	8. ¹⁾ ²⁸ / ₇ 1812 nedsat til 6. ²⁾	Borgerne vælger almindelig. ¹⁾	¹⁾ R. P. 1738 —88. ²⁾ Reskript.

By.	Oprindelse.	Antal.	Valgmaade.	Kilde.
Bogense.	Omtalte og vistnok indførte 1723; indførelsen i hvert fald ved denne tid efter stiftamtmandens ordre. ¹⁾	4. ¹⁾	1797: borgerne vælger mellem foreslaede af magistraten.	¹⁾ B. t. s. 1722—35 under ¹⁸ / ₄ og ²⁷ / ₆ 1727.
Faaborg.	²⁰ / ₇ 1722 omtales »byens eligerede 8 mænd«, saaledes at der maa antages at have været saadanne; de nævnes saa igen ¹ / ₁ 1725 og i den følgende tid almindelig. ¹⁾	8. ¹⁾ ⁶ / ₆ 1806 4. ²⁾	De valgtes aarlig, uklart hvorledes, vistnok til 1792 ¹⁾ ; ²⁵ / ₂ 1792 fastsættes valg paa 4 aar. ²⁾ 1797: magistraten vælger efter forslag af de eligerede.	¹⁾ R. P. 1679—1758 og 1758—1838. ²⁾ Reskript.
Kerteminde.	Omtales første gang ¹¹ / ₅ 1723. ¹⁾	8.	1797: magistraten foreslaar, borgerne billiger.	K. R. 1721 og flg.
Middelfart.	³ / ₁ og ⁵ / ₄ 1754 opfordrer byfogden til at vælge eligerede, uvist om det er sket. ¹⁾ først ⁶ / ₁₀ 1760 vides det sikkert, at der har været saadanne. ²⁾	4.	Borgerne vælger; ² / ₁ 1766 forudsættes det, at valgene sker paa 3 aar, men denne omskiftning anvendes siden ikke. ¹⁾ 1797: borgerne vælger, byfogden approberer.	¹⁾ R. P. 1735—1805. ²⁾ K. R. 1759.
Nyborg.	³ / ₁₂ 1663 omtales »12 relationsborgerne«; deres stilling er uklar, og de synes fra 1667 erstattede af 8 takserborgerne ¹⁾ . ⁷ / ₁ 1724 indføres eligerede som noget nyt efter magistratens ønske. ²⁾	6. ²⁶ / ₁ 1752 forøget til ⁸ / ₂ , ²⁶ / ₁ 1807 nedsat til 4. ³⁾	Forste gang valgte af borgerne og saaledes oftest. ²⁾ ¹⁶ / ₇ 1783 fastsættes udnævnelse af stiftamtmanden efter magistratens forslag. ³⁾	¹⁾ Propositionsprotokol 1664—66 og 1666—69. ²⁾ Propositionsprotokol 1723—55. ³⁾ Reskript.
Odense.	De 24 bevarede.	24; ¹⁾ ³ / ₇ 1776 nedsat til 16. ²⁾	Vistnok valgte af de eligerede. ¹⁾ ³ / ₇ 1776 fastsættes udnævnelse af magistraten under stiftamtmandens approbation. ²⁾	¹⁾ R. P. ²⁾ Reskript.

<i>By.</i>	<i>Oprindelse.</i>	<i>Antal.</i>	<i>Valgmaade.</i>	<i>Kilde.</i>
<i>Rudkøbing.</i>	²³ / ₁₂ 1673 udnævnes et 8 mands udvalg; ⁵ / ₄ 1677 truffet sidste gang. ¹⁾ ⁴ / ₁ 1692 atter som noget nyt; nu snart de samme som takserborgerne, ihvert fald for ³ / ₁ 1701; ²) fra ¹⁶ / ₁ 1727 betegnes de almindelig som »eligerede«, men er samtidig takserborgere. ³⁾ ³¹ / ₁₂ 1788 kom der 4 fast »deputerede« og 4 skiftende takserborgere. ⁴⁾	8 ¹⁾ . 8 ²⁾ . 4. ⁴⁾	²³ / ₁₂ 1673 udnævnte af magistraten. ¹⁾ ⁴ / ₁ 1692 vælger borgerne, men selvsupplering fastsættes for fremtiden; ³ / ₁ 1704 forudsættes, at de 8 skifter hvert 3. aar. ²⁾ Borgerne vælger. ⁴⁾ 1797: borgerne vælger mellem foreslaaede af magistraten.	¹⁾ R. P. 1672—85. ²⁾ R. P. 1685—1706. ³⁾ R. P. 1706—33. • ⁴⁾ R. P. 1784—1851.
<i>Svendborg.</i>	²⁰ / ₁₁ 1722 omtales 8 eligerede; de er sidste gang truffe ²⁴ / ₃ 1725; ¹⁾ er senere sikkert opførte. ³ / ₁ 1752 forhandles uden resultat om indførelse af eligerede. ²⁾ ⁸ / ₈ 1770 betegnes takserborgerne som »eligerede mænd«. ² / ₁ 1788 foreslog byfogden, foranlediget ved reskriptet af ² / ₃ 1787 at udnævne »rette eligerede borgere«; det synes kort eftersket. ²⁾ udtrykkelig nævnte ² / ₁ 1792. ²⁾	8. ¹⁾	² / ₁ 1792 og senere vælger borgerne. ²⁾	¹⁾ Fyns stiftamtmands resolutionsprotokol 1722—27 og K. 1722—28. ²⁾ R. P. 1743—1800.
<i>Aalborg.</i>	⁵ / ₄ 1787 indføres eligerede, foranlediget ved reskriptet af ² / ₃ 1787. ¹⁾	8. ¹⁾	Stiftamtmanden udnævnte ⁵ / ₄ 1787 efter magistratens forslag. ¹⁾ ³¹ / ₁₂ 1795 vælger borgerne mellem 3 foreslaaede af de eligerede. ²⁾ 1797: borgerne vælger mellem foreslaaede.	¹⁾ K. 1785. - 1807. ²⁾ R. P. 1790—1824.
<i>Frederikshavn.</i>	²⁶ / ₇ 1827 omtales eligerede.			K. 1827.

<i>By.</i>	<i>Oprindelse.</i>	<i>Antal.</i>	<i>Valgmaade.</i>	<i>Kilde.</i>
<i>Hjørring.</i>	²⁴ / ₅ 1773 almindelig rundskrivelse fra stiftamtmanden om eligerede i byerne; ¹) da antagelig ogsaa i Hjørring; udtrykkelig nævnte ¹⁹ / ₁₀ 1795. ²)	4. ³)	Borgerne skal efter ordren vælge. ¹) 1797: borgerne vælger.	¹) Aalborg stiftamts K. 1773—75. ²) Journal for rentekammerets revisionskontor for en del danske købstæder. D. 1794—98 s. 58 og 70. ³) »Pakke med diverse gl. Dokumenter,« (Hjørring arkiv i P. A.) under ² / ₁₁ 1798.
<i>Nykøbing M.</i>	¹² / ₇ 1773 valgtes efter stiftamtmandens ordre eligerede; ¹) de synes forsvundne, men ¹⁹ / ₁₁ 1784 indsættes de paany efter stiftamtmandens ordre. ²) approberet ved reskript ¹⁹ / ₁₃ 1785.	2. ¹) 6. ²)	Borgerne vælger ¹² / ₇ 1773. ¹) 1784 fastsættes valg af stiftamtmanden efter byfogdens forslag. ²) 1797: amtmanden vælger efter byfogdens forslag.	¹) T. 1766—96. ²) Aalborg stiftamts K. 1783—88.
<i>Skagen.</i>	¹⁴ / ₆ 1773 omtales, at der efter stiftamtmandens ordre er udnævnt eligerede. ¹)	2. ¹)	Borgerne vælger. ¹) 1797: byfogden foreslaar, borgerne vælger.	¹) Aalborg stiftamts K. 1773—75.
<i>Sæby.</i>	Vistnok indført efter ordren af ²⁴ / ₅ 1773; ¹) de nævnes 1781. ²)	2. ²) ⁷ / ₄ 1792 forøgede til 4. ³)	Efter stiftamtmandens ordre 1773 vælger borgerne. ¹) ⁷ / ₄ 1792 fastsættes, at stiftamtmanden udnævner efter byfogdens forslag. ³) 1797: borgerne vælger.	¹) Aalborg stiftamts K. 1773—75. ²) K. R. 1781. ³) Reskript.
<i>Thisted.</i>	Vistnok indført efter ordren ²⁴ / ₅ 1773; ¹) de nævnes ²⁸ / ₇ 1779. ²)	2. ²)	Efter stiftamtmandens ordre 1773 vælger borgerne. ¹) 1797: byfogden foreslaar, borgerne vælger.	¹) Aalborg stiftamts K. 1773—75. ²) B. t. s. 1777—81.

By.	Oprindelse.	Antal.	Valgmaade.	Kilde.
Hobro.	Indførte $\frac{19}{3}$ 1787 som følge af reskriptet af $\frac{2}{3}$ 1787. ¹⁾	2. ¹⁾	$\frac{19}{7}$ 1793 fastsættes, at borgerne vælger, samt regelmæssig skiften hvert 3. aar. 1 ad gangen. ²⁾ 1797: som 1793.	1) R. P. 1746—1814. 2) Reskript.
Nibe.	$\frac{13}{5}$ 1747 efter stiftamtmandens ordre, ¹⁾ bekræftet ved reskript af $\frac{15}{9}$ 1752.	6. ¹⁾ $\frac{19}{7}$ 1793 nedsat til 4. ²⁾	$\frac{13}{5}$ 1747 udnævnte af stiftamtmanden; ¹⁾ $\frac{19}{7}$ 1793 borgerne vælger paa 3 aar. 1 eller 2 ad gangen. ²⁾ 1797: som 1793.	1) Pakke i Viborg stiftamtsarkiv med »Forskelligt vedrørende Nibe 1713—88 (P. A.) 2) Reskript.
Skive.	$\frac{3}{2}$ 1774 efter stiftamtmandens forslag reskript om indforelse af eligerede.	6. $\frac{19}{7}$ 1793 nedsat til 4. ²⁾	$\frac{30}{5}$ 1774 fastsættes, at stiftamtmanden udnævner efter byfogdens forslag. ¹⁾ $\frac{19}{7}$ 1793 bestemmes, at borgerne vælger paa 3 aar. 1 eller 2 skifter ad gangen. ²⁾ 1797: som 1793.	1) Deliberationsprotokol for Skive eligerede 1786—1835. 2) Reskript.
Viborg.	$\frac{1}{5}$ 1747 efter stiftamtmandens ordre, ¹⁾ bekræftet ved reskript af $\frac{11}{9}$ 1750.	12. ¹⁾ $\frac{17}{11}$ 1781 nedsat til 8. ²⁾ $\frac{19}{7}$ 1793 nedsat til 6. ³⁾	1747 udnævnte af stiftamtmanden; ¹⁾ $\frac{17}{12}$ 1776 ses det, at stiftamtmanden har udnævnt efter forslag af de eligerede; i de følgende aar stor strid derom. $\frac{19}{7}$ 1793 fastsættes, at borgerne vælger paa 3 aar, 2 skifter aarlig. ³⁾ 1797: som 1793.	1) R. P. 1726—68 under $\frac{21}{9}$ 1750 og indlæg i R. A. til reskript af $\frac{11}{9}$ 1750. 2) Dokumenter vedkommende Byens Embeder. Bestillinger og Bestyrelse 1720—1838 i Viborgs arkiv (P. A.) 3) Reskript.
Aarhus.	Indførte $\frac{19}{12}$ 1740 efter stiftamtmandens ordre.	6.	Forste gang vælger magistraten blandt 12 foreslaaede af borgerne. 1797: magistraten vælger blandt nogle foreslaaede af de eligerede.	K. 1739—42.

By.	Oprindelse.	Antal.	Valgmaade.	Kilde.
Ebeltoft.	¹⁸ / ₁₀ 1776 billiger stiftamtmanden byfogdens forslag om indsettelse af eligerede.	4.	Borgerne vælger.	Aarhus stiftamts K. 1772—76.
Grenaa.	Indforte ⁵ / ₁ 1779 efter forslag af byfogden. ¹⁾	4. ¹⁾ ¹⁰ / ₂ 1809 nedsat til 2. ²⁾	Borgerne vælger, byfogden approberer. ¹⁾	¹⁾ R. P. 1694—1832. ²⁾ Reskript.
Horsens.	Indforte ⁵ / ₁₃ 1751.	6.	1797: De eligerede foreslaar, magistraten giver betænkning, stiftamtmanden approberer.	R. P. 1699—1759.
Mariager.	⁵ / ₇ 1775 nævnes byens eligerede mænd, det er takserborgerne fra 1773, der under denne betegnelse bevidner regnskabet for 1773. ²⁴ / ₃ 1789 er eligerede og takserborgere endnu de samme; ⁹ / ₁₂ 1790 findes derimod 4 eligerede, 2 takserborgere.	4.	Aarlig skiftende og valgte af borgerne til 1790.	T. 1751—73 og K. R. 1773—90.
Randers.	Indforte ²⁸ / ₃ 1741 efter magistratens forslag, maaske foranlediget af stiftamtmanden.	6.	1741 vælges de af borgerne og saaledes endnu 1760; da kasseres udnævnelsen, stiftamtmanden udnævner i stedet og fastsætter, at fremtidig skal magistraten udnævne efter forslag af de eligerede. 1797: de eligerede foreslaar, magistraten vælger.	Raadstuesessionsjournal 1741—66, udnævnelsen under ¹³ / ₆ 1741.
Skanderborg.	1781 omtales »eligerede.«	2.	1797: byfogden og de eligerede vælger.	K. R. 1781.
Fredericia.	Indforte ⁷ / ₁ 1692 efter magistratens ønske. ¹⁾	16. ¹⁾ ²⁴ / ₅ 1783 nedsat til 12. ⁶⁾ 1793 til 8. ²⁾	Borgerne vælger første gang. ¹⁾ 1797: de eligerede foreslaar, magistraten vælger.	¹⁾ R. P. 1684—93. ²⁾ Reskript.

By.	Oprindelse.	Antal.	Valgmaade.	Kilde.
Holstebro.	Indførte $\frac{16}{10}$ 1734 efter stiftamtmandens ordre.	7.	De indsattes første gang af stiftamtmanden, og det bestemtes, at de fremtidig skulde vælges af byfogden og de eligerede.	Ribe stiftamts K. 1733—35.
Kolding.	Indførte $\frac{13}{8}$ 1726 efter magistratens ønske og stiftamtmandens ordre.	16.	De indsattes første gang af stiftamtmanden, og det bestemtes, at fremtidig skulde magistraten antage ny efter forhandling med de andre. 1797: magistraten vælger.	Ribe stiftamts K. 1726—31.
Lemvig.	Indførte $\frac{22}{10}$ 1734 efter stiftamtmandens ordre.	8.	De indsattes første gang af stiftamtmanden, og det bestemtes, at de fremtidig skulde vælges af byfogden og de eligerede. 1797: magistraten foreslaar 3, amtmanden vælger.	T. 1734—59 og Ribe stiftamts K. 1733—35.
Ribe.	De 24 bevarede.	24; ¹⁾ mellem $\frac{5}{4}$ og $\frac{3}{2}$ 1719 nedsat til 16. ²⁾ $\frac{5}{6}$ 1790 nedsat til 8. ³⁾	$\frac{3}{2}$ 1719 ses de at være valgte af magistraten under stiftamtmandens approbation. ²⁾ $\frac{5}{6}$ 1790 bestemmes, at magistrat og eligerede vælger under stiftamtmandens approbation. ³⁾	¹⁾ R. P. ²⁾ R. P. 1708—23. ³⁾ Reskript.
Ringkøbing.	$\frac{27}{3}$ 1666 udnævnes efter magistratens ønske 8 »formænd«; det fornys $\frac{16}{3}$ 1671, men synes hver gang ganske kortvarigt. ¹⁾ $\frac{12}{8}$ 1730 indføres eligerede efter stiftamtmandens ordre. ²⁾	8. ¹⁾ 12. ²⁾	Borgerne vælger. ¹⁾ Første gang udnævnte stiftamtmanden 1730, og det bestemtes, at fremtidig skulde byfogden og de eligerede vælger. ²⁾	¹⁾ R. P. 1665—73. ²⁾ R. P. 1695—1731.

<i>By.</i>	<i>Oprindelse.</i>	<i>Antal.</i>	<i>Valgmaade.</i>	<i>Kilde.</i>
Varde.	Indførte $\frac{5}{4}$ 1738 efter magistratens ønske og stiftamtmandens ordre.	12.	Første gang udnævnte af stiftamtmanden, og det bestemtes, at fremtidig skulde byfogden og de eligerede vælge.	R. P. 1710—38 og Ribe stiftamts K. 1736—38.
Vejle.	Indførte $\frac{4}{7}$ 1730 efter stiftamtmandens ordre. ¹⁾	12 ¹⁾ $\frac{19}{12}$ 1787 nedsatte til 6, $\frac{8}{7}$ 1791 til 4. ²⁾	Første gang udnævnte af stiftamtmanden, og det bestemtes, at fremtidig skulde byfogden og de eligerede vælge. ¹⁾	¹⁾ Pakke i R. A med »Indberetninger i Hh. til Reskript af $\frac{12}{3}$ 1751.« ²⁾ Reskripter.

INDHOLD.

Første kapitel.

Middelalderligt købmandsstyre; statsmagtens og de menige borgers voksende indflydelse 1619—57.

	Side.
I. Bystyrelsen nærmest for 1619.....	1
II. Kristian IV's købstadlovgivning 1619—43	24
III. Borgernes liv under de nye love.....	38

Andet kapitel.

Det gamle danske bylivs opløsningstid 1657—82.

I. Den materielle tilbagegang.....	67
II. Regeringens og borgernes gensidige forhold.....	71
III. Tilbagegangens og lovændringernes betydning for byernes styrelse.	77

Tredie kapitel.

Enevældens ordning 1682—1701.

I. Den ny lovgivning.....	83
II. Lovenes gennemførelse.....	99

Fjerde kapitel.

Det middelalderlige selvstyres fuldstændige ophør; embedsmandsstyrels grundlæggelse; den første begyndelse til det moderne selvstyre 1701—45.

I. Regeringens virksomhed.....	116
II. Stiftamtmandenes tilsyn med byernes styrelse	121
III. Byernes embedsmænd.....	129
IV. De eligerede borgere	135
V. Tilstanden i byerne.....	144

Femte kapitel.

*Europæisk købstadstyre fra 16. aarhundrede til midten af 18.
aarhundrede.*

	Side.
I. Slesvig og Holsten	154
II. Sverige	159
III. Preussen	164
IV. Frankrig	169
V. England	175
VI. Tilbageblik	180

Tillæg.

I. Kilderne	187
II. Arkivsager	189
III. Skatteydere 1642, 1672 og 1769	195
IV. Embedssammenlægninger 1660—1767	196
V. Embedsfordelingen i de forskellige perioder	206
VI. Eligerede borgere	226

KØBSTADSTYRELSEN I DANMARK

FRA KRISTIAN IV's TID
TIL ENEVÆLDENS OPHØR
(1619—1848)

AF
P. MUNCH

**ANDEN
DEL**

KØBENHAVN
DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN

1900

KØBSTADSTYRELSEN I DANMARK

FRA MIDTEN AF 18. AARHUN-
DREDE TIL ENEVÆLDENS OPHØR
(1745—1848)

AF
P. MUNCH

KØBENHAVN
DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN

1900

REPROGRAFISK GENUDGIVET OG FORLAGT AF
SELSKABET FOR UDGIVELSE AF KILDER TIL DANSK HISTORIE
KØBENHAVN
1977

**AFFOTOGRAFERET EFTER ORIGINALUDGAVEN OG GENOPTRYKT
I OFFSET PÅ SPECIAL-TRYKKERIET, VIBORG
1977**

FØRSTE KAPITEL.

Embedsstyrets udvikling; det moderne selvstyres forberedelse 1745—87.

Den udvikling, som foregik i vore byers indre forfatningsliv fra Kristian IV^s tid til enevældens ophør, har ingen skarpe overgange; intet af de aar, ved hvilke vi kan sætte skel, betegner noget stort og pludseligt omslag. Et saadant fandt da heller ikke sted ved midten af 18. aarhundrede, men alligevel er det umiskendeligt, at den tid, der følger efter dette tidspunkt, har en væsentlig anden karakter, end det aarhundrede, der gaar forud. Den første menneskealder efter 1657 havde bragt almindelig tilbagegang, i de to følgende stod man saa temmelig stille. Nu derimod begynder det at gaa fremad, først langsomt, siden med stigende fart.

Fremgangen viser sig *materielt* men en tid lang ganske vist svagt. De 66 byer, som i 1769 havde 73615 indbyggere, taltes i 1787 til 74056, foruden 7926 i garnisonerne, der i 1769 ikke var talte med. Det viser, at den svage opgang, der er grund til at tro paa i aarene før 1769¹⁾, i de nærmest følgende aar kun er fortsat yderst svagt. Som helhed bragte dog sikkert perioden fra 1745 til 1787 nogen stigning i folketallet. Og betvivles kan det ikke, at befolkningens økonomiske kaar indenfor denne tid var i fremgang. Man mærker det i hele maaden at tage sagerne paa, i tonen, der er over

---

¹⁾ Købstadstyrelsen I, s. 144—45.

det altsammen. Byhistoriernes skildringer af tilstandene i de enkelte byer peger i samme retning, og ganske tilsvarende er det indtryk, man faar af de tal, som kan opstilles for told- og konsumtionsafgifter, handelsomsætning o. s. v., selv om oplysningerne ikke er af en saadan art, at en samlet talmæssig opgørelse er mulig¹⁾. Smaat var det altsammen, men opgang var der utvivlsomt.

Men fuldt saa vigtigt var det, at der i disse aar foregik en ikke ringe højnen af *det almindelige dannelsesstandpunkt* hos embedsmænd og borgere; deres hele tankegang begyndte saa smaat at frigøres, og i nogen grad vendtes interesserne fra de rent private anliggender til medborgerlige, almene forhold. Stærkest viste dette sig i de akademiske kredse af befolkningen, der nu begyndte at tage ledelsen, og som snart øvede en betydelig indflydelse paa byembedsmændene, selv om endnu kun faa af disse selv havde gennemgaaet universitetsuddannelsen. Men i nogen grad mærkedes dette omslag i anskuelser og interesser ogsaa betydelig længere nede i befolkningen. Med god grund har E. Holm peget paa aarene efter 1746 som en overgangens tid, da vi ogsaa herhjemme nød godt af paa- virkningen af »den almindelige evropæiske bevægelse, som allerede den gang var ved at gøre det 18. aarhundrede til en mærkelig tid«²⁾.

Dette omslag knytter sig ikke til nogen forandring af forfatningens og styrelsens former, i byerne saa lidt som i den almindelige statsstyrelse. Der er til det ikke anden paaviselig grund end paavirkningen af de nye evropæiske strømninger og saa den ene store grund, at man omsider en gang fik lov til at leve en længere aarrække uden krig.

---

¹⁾ Se om disse forhold *Nathanson*: »Historisk statistisk Fremstilling af Danmarks National- og Statshusholdning fra Frederik den Fjerdes Tid indtil Nutiden« (København 1836) navnlig s. 234—35, 260—61, 298—99, 459—63 og 514—15, samt: *E. Holm*: Danmark-Norges indre Historie 1720—1814, 3. bd., 2. bog, s. 293—95 med tillæg dér s. 42 og s. 298 med tillæg s. 43.

²⁾ *E. Holm*: »Om det Syn paa Kongemagt, Folk og borgerlig Frihed, der udviklede sig i den dansk-norske Stat i Midten af det 18. Aarhundrede, 1746—70« s. 8 (Københavns Universitets festskrift ved kongens fødselsdag 1883).

Følgerne for bystyrelsen blev, at dennes forskellige faktorer, fra regeringen ned til borgerne, alle begyndte at udfolde en før ukendt energi; der kom liv i det alt sammen, selv om dette liv foreløbig ikke var stærkt. Derimod gaves der ikke straks nye regler af betydning. Selve grænseåret er derfor vanskeligt at bestemme. Her er, lidt vilkaarlig, 1745 valgt; anledningen dertil er to reskripter af 15. januar dette aar, af hvilke det ene paabød, at magistratsmedlemmerne vedblivende skulde tages blandt de bedste og mest velstillede borgere, medens det andet indførte borgervalgte revisorer i de sjællandske byer. Det første staar i sin skarpe modsætning til den følgende tids udvikling som et minde om fortiden; det er sidste gang, den tanke er fremme. Det andet peger fremad; det er regeringens første forsøg i lange tider paa at fremme borgernes deltagelse i bystyrelsen og give lovfæstede regler derfor.

I. De overordnede myndigheders virksomhed.

Regeringens indblanding i byernes styrelse fik indenfor dette tidsrum en ny mindre tilfældig karakter. Man nøjedes ikke længere med at afgøre enkelttilfælde men begyndte at ordne styrelsesforhold ved regler fælles for alle byer eller for bestemte grupper af byer. Som oftest kom initiativet endnu ikke fra regeringen; det sædvanlige var, at en stiftamtmand, tilskyndet ved et eller andet bestemt tilfælde, stillede forslag om en almindelig regel, og at regeringen saa optog tanken. Paa enkelte meget vigtige punkter udgik dog initiativet fra selve regeringen.

Det første skridt af nogen betydning var reskriptet af 1⁵/₁ 1745 om *borgervalgte revisorer* i de sjællandske byer.

17¹²/₁₂ 1744 indberettede Sjællands stiftamtmand Gersdorff, at der idelig var strid mellem borgerne og øvrigheden om pengenes anvendelse, hvilket han fandt rimeligt, da den sædvanlige revision ved borgere udnævnte af øvrigheden ikke duede meget; han havde vel ikke truffet utilladelige udgifter, men en del, der kunde været sparede. Han foreslog da, at medens regnskaberne hidtil havde været uopgjorte til restancerne

kom ind, skulde nu forrige aars regnskab leveres inden januars udgang; borgerne skulde hvert aar, naar takserborgerne valgtes, samtidig vælge 3 revisorer; øvrigheden skulde da sende disse regnskabet med mulige paategninger, og de skulde afgive deres betænkning inden 14 dage; gjaldt ankerne kæmneren, kunde magistraten decidere, gjaldt det denne selv, skulde stiftamtmanden gøre det, hvorfor regnskabet inden februars slutning skulde sendes denne. Han tilføjede, at i de byer, hvor der var de saakaldte »byens mænd«, af hvilke han kun nævner Helsingør, der ogsaa var den eneste paa Sjælland, kunde revisionen overlades dem. Regeringen billigede forslagene og udstedte i nøje tilslutning dertil reskriptet af ¹⁵/₁ 1745, der dog kun gjaldt de sjællandske byer; heller ikke byer, hvor der fandtes formænd, undtoges fra de nye bestemmelser. Kæmnerregnskaberne fra den følgende tid viser, at disse regler almindelig overholdtes; i det mindste valgtes nu sædvanlig saadanne revisorer, og regnskabsførelsen blev bedre, revisionen regelmæssigere, hurtigere og grundigere. Hvor der førtes klage over magistraten, afgjordes sagen sædvanlig af stiftamtmanden, og ogsaa ellers indsendtes regnskabet undertiden til dennes undersøgelse. Om valgene vides det, at ved det første valg i Kallundborg havde de 3 valgte 66, 40 og 24 stemmer; ellers angives stemmetallene ikke, men de har sikkert som regel været langt lavere¹⁾. Ogsaa i Helsingør valgtes 3 revisorer men af de eligerede; disse vilde vælge dem udenfor deres egen kreds, medens magistraten paastod, at det var deres pligt at tage 3 af deres egne; det endte med, at stiftamtmanden afgjorde sagen til fordel for magistraten²⁾.

Ganske anderledes betydningsfuldt blev det, at man i 1773 gik over til at lade alle byernes *regnskaber revidere af rentekamret*. Stødet hertil blev givet i Struenseetiden. ⁴/₁₁ 1771 befaledes det ved kongelig resolution, »at købstædernes originale regnskaber for aaret 1770 skal indleveres til kammeret paa det samme kunde vorde underrettet om maaden,

1) R. P. 1702—46 under ²⁰/₂ 1745.

2) Se navnlig Sjællands stiftamts K. ⁶/₂ og ¹⁶/₂ 1745.

hvorpaa indtægt og udgift beregnes i stæderne¹⁾. Der vides intet om, at dette da er sket, men sin betydning fik det bagefter, da man skulde til at bringe orden i regeringsmaskineriet efter forstyrrelserne, og det ikke var muligt at nøjes med at vende tilbage til den gamle slendrian. Det reskript af $^{14}/_1$ 1773, hvorved rentekamret genoprettedes, paalagde dette at revidere regnskaberne for danske og norske byer, ligesom det skete for hertugdømmernes. Rentekamret foreslog derpaa, at man først skulde kræve regnskaberne for 1772 indsendte efter et bestemt skema. Det billigedes ved resolution af $^{15}/_3$ 1773²⁾ og i tilslutning dertil udgik $^{13}/_4$ 1773 ordre om, at regnskaberne, af-fattede efter et nærmere angivet skema, aarlig skulde indsendes inden 3 maaneder efter aarets slutning under mulkt for udeblivelse. Stiftamtmanden skulde paategne dem og sørge for, at de blev indsendte. $^{28}/_8$ 1773 forklaredes det nærmere, at det var selve magistratens hovedregnskab, man ønskede; kærmerens skulde kun følge som bilag. Man paaberaabte sig D. L. 3—6—7, hvis uklare regler ogsaa nok kunde anvendes hertil, men hidtil altid var bleven forstaaede som gældende de kongelige skatter alene, hvorfor magistraten tidligere slet intet byregnskab havde ført men ladet det blive ved kærmerens.

Det var ikke let at gennemføre dette. Byøvrighederne var ikke vante til at handle med hurtighed og præcision, og rentekamret fik brug for megen taalmodighed. $^{28}/_8$ 1773 var af de o. 90 danske og norske byregnskaber kun indkommet 19, og om end forholdet efterhaanden bedredes, vedblev det dog stadig at gaa langsomt med at faa regnskaberne ind. En passende tid efter fristens udløb, maatte man hvert aar udsende omkring en snes formanings skrivelser med kraftige trusler om mulkter for magistrat, kærmer, revisorer eller eligerede, hvem der nu bar ansvaret, trusler, der imidlertid sjældent udførtes meget strængt. Enkelte steder havde man hidtil overhovedet intet regnskab ført og ønskede ikke at indlade sig paa det. Saaledes hævdede Svanike byfoged atter og atter, at der ingen ting var at føre regnskab over, thi »udi de 17 aar, han har været byfoged udi

1) Danske Kammers »Resolutionsprotokol« under $^{4}/_{11}$ 1771.

2) Rentekamrets forestillingsprotokol under $^{27}/_2$ 1773.

Svanike paa Bornholm er ingen publique udgifter forekommet, som er bleven lignet eller repareret paa byen«. Man fik ham dog til at indrømme, at saadanne kunde tænkes, og paalagde ham derpaa, naar der ingen udgifter var, i stedet for regnskab at indsende stiftamtmandens attest for, at der intet havde været at føre regnskab over. Undertiden kunde regnskabers indsendelse trække ud i aarevis, men til sidst kom de dog, og efterhaanden blev ordenen nogenlunde.

Stort besvær havde man med at faa regnskaberne i den forlangte form; de skulde underskrives af magistraten og paa- tegnes af stiftamtmanden, men ofte var det kærnerens regnskaber underskrevne af denne, påategnede af magistraten, man fik. Nogle gik endnu fra 1. maj i stedet for fra 1. januar; saa langsomt var reglen fra 1619, trods gentagelsen i D. L., trængt igennem.

Man var fra først af ikke rigtig paa det rene med rækkevidden af den ny revision. Vi ser saaledes renteskriveren ^{31/12} 1773 rejse det spørgsmaal, om han ved undersøgelsen skal tage hensyn til, om forvaltningen har været økonomisk heldig, om han skal lade lønninger, der kun har hjemmel i praksis ikke i loven, passere, om magistrat og eligerede har ret til selv at anlægge proces o. s. v. Svaret kendes ikke; men i praksis udvidedes revisionen til det mest mulige.

Betydningen af dette regeringsskridt var særdeles vidtrækkende; først derved skabtes en effektiv regeringskontrol med bystyrelsen. Den virkede mægtig til at fremme ordenen. Man ser det allerede af, at i en mængde byer begynder de opbevarede byregnskaber netop med 1772, i andre, som har saadanne før, bliver rækken først da fuldstændig, og i næsten alle er det først nu, der findes bilag. Og ikke mindre vidner regnskabernes indhold og »antegnelserne« dertil om følgerne. Disse antegnelser var navnlig i de første aar mangfoldige. Mangen hiindtægt, embedsmænd uretmæssig eller med tvivlsom ret havde skaffet sig, forsvandt, og meget ofte paavistes fejl i regnskabet til beløb, der ingenlunde altid var smaa. Med stor grundighed drøftedes disse spørgsmaal; naar rentekammerets ret hurtige revision var færdig, gik regnskabet med klagerne til magistrat og stiftamtmand, og først efter at have faaet deres

betænkning afgjorde rentekamret sagen. Man tog foreløbig lemfældig paa de embedsmænd, der havde misbrugt deres stilling, naar det ikke var alt for grovt, men efterhaanden bidrog dog kontrollen stærkt til at hæmme misbrugene. Den blev et betydningsfuldt middel til at fremme embedsstandens hæderlighed. Ogsaa til at give de eligerede ny betydning bidrog den nye revision stærkt. Man var inde paa den tanke, at den revision, som hidtil var udført af særlige revisorer eller de eligerede nu egentlig var overflødig, men man endte med at finde den meget heldig, og den bevarede i praksis. Man tænkte endog paa overalt at paabyde indsættelsen af eligerede, »paa det ikke al ting skulde dependere af en magistrat eller byfoged alene«. Der blev ikke noget deraf, men i virkeligheden førte selve revisionen til, at der kom saadanne eligerede i de aller fleste byer, hvor de hidtil manglede. Rentekamret forlangte nemlig regnskab og bilag attesterede af nogle borgere; der skabtes derved en trang til at have bestemte mænd, til at give denne attest, og da rentekamret saa i sine antegnelser, dels kaldte saadanne mænd eligerede efter den almindelige skik, dels forudsatte en lignende stilling for dem som i de byer, hvor de tog stærkt del i styrelsen, førtes man ganske naturlig til overalt at skaffe sig eligerede¹⁾.

Paa mange maader blev da den nye revision særdeles betydningsfuld; den blev uden sammenligning regeringens vigtigste indsats i bystyret i denne tid²⁾.

Ud over dette greb regeringen ikke ind i større omfang med regler fælles for alle byerne. Vigtigst var fortsættelsen af den ordning af *brandvæsenet*, som i den foregaaende tid var begyndt. ^{11/9} 1751 udgik ordre til stiftamtmandene om at overveje den fynske ordning fra 1737³⁾ og saa stille forslag om forbedringer, saa der kunde tilbejbringes en almindelig anordning derom. Resultatet kom først 1761. ^{13/1} dette aar befalede det, at der skulde oprettes en fælles brandkasse for

¹⁾ Smlgn. ndfr. afsnit III om de eligerede.

²⁾ Se om alle de derhen hørende forhold dels den hele række af protokoller i rentekamrets købstadrevisionskontor, dels de mange opbevarede K. R. fra denne tid.

³⁾ Se om denne: Købstadsstyrelsen I s. 120.

alle landets købstæder, hvortil alle ejere af købstadbygninger skulde bidrage efter et vist forhold. Bygninger paa landet kunde dog ogsaa komme med. Derefter fulgte $\frac{21}{1}$ 1761 en anordning om brandvæsnet. Den bestemte, hvilke brandredskaber byerne skulde have, dog saaledes, at stiftamtændene i mindre byer kunde bevilge undtagelser. Skatten dertil skulde ydes af alle beboerne, ogsaa de privilegerede. Fandtes der i forvejen en brandordning, kunde den vedblive; ellers skulde det ordnes saaledes, at byfogden var brandinspektør, om han duede til det, ellers en af stiftamtmanden udnævnt borger; hvor ingen magistrat fandtes, skulde dog altid udnævnes en borger af stiftamtmanden efter byfogdens forslag. Han skulde have et vist vederlag, ligesom brandassistenten, og ogsaa brandmandskabet fik enkelte begunstigelser. Vægtene skulde antages, straatagene saa vidt mulig afskaffes. En brandret skulde oprettes efter samme regler som 1737. Denne forordning gennemførtes som byernes protokoller, deriblandt nu ogsaa saadanne, som særlig vedkom brandvæsnet, viser, taalelig godt og bragte et meget anseligt fremskridt.

Beskatningens ordning gaves der dernæst en del nærmere regler for. Saaledes hævdedes ved en række enkelte reskripter det gamle altid omtvistede standpunkt med hensyn til de beboeres beskatning, som ikke var borgere. Byens almindelige skat skulde de kun svare, hvis de alligevel drev næring eller ejede jord og da i forhold dertil; indkvartering var de fri for at modtage, men de skulde betale deres del af skatten dertil; de skatter, som anvendtes til øjemed, der i samme grad var nyttige for de forskellige grupper af byens borgere, skulde de betale¹⁾. Delinkventomkostningerne var man allerede før kommet ind paa at fordele paa visse grupper af byer, saaledes at de betaltes af alle beboere²⁾; nu gjordes det almindeligt ved en frdng. af $\frac{4}{4}$ 1766, hvor hovedreglen blev en fordeling stiftsvis. Indkvarteringen, for hvis vedkommende allerede en for-

1) Se saaledes fra denne tid reskripter af $\frac{26}{8}$ 1746, $\frac{29}{9}$ 1747, $\frac{14}{3}$ 1749, $\frac{7}{4}$ 1752, $\frac{22}{6}$ 1753, $\frac{5}{12}$ 1755, $\frac{26}{11}$ 1763, $\frac{13}{9}$ 1765, $\frac{16}{12}$ 1765, $\frac{20}{10}$ 1769, $\frac{20}{12}$ 1770, $\frac{13}{4}$ 1771, $\frac{8}{6}$ 1771, $\frac{31}{7}$ 1771, $\frac{21}{12}$ 1771, $\frac{8}{9}$ 1772, $\frac{10}{11}$ 1774, $\frac{24}{12}$ 1774, $\frac{27}{12}$ 1777.

2) Se reskripter af $\frac{23}{7}$ 1734, $\frac{23}{12}$ 1735 og $\frac{26}{5}$ 1741.

ordning af $\frac{23}{11}$ 1716 havde udformet reglerne fra 1683—84 nærmere, bestemtes atter nøjere $\frac{21}{4}$ 1764. Ligningsmaaden blev uændret, men til at paase overholdelsen af selve indkvarteringsreglerne indsattes en kommission bestaaende af magistraten, en officer og 2 borgere; stridsspørgsmaal skulde afgøres af stiftamtmanden.

Der indførtes i denne tid atter en fast statsskat for byerne. Det var kopskatten eller ekstraskatten efter frdng. af $\frac{23}{9}$ 1762. Af hver person i landet over 12 aar skulde der svares et vist beløb, og byerne for deres vedkommende blev hver for sig ansvarlige for, at det samlede beløb, som de efter bestemmelserne skulde betale, kom ind. Ogsaa de fattige medtoges i mandtallet, og beløbet for dem skulde betales af de andre. Magistraten skulde ligne dette, ligesom mandtallene optoges af den og de borgere, den udnævnte dertil, og opkrævningen besørgedes af den ved hjælp af rodemestrene eller andre dertil udnævnte. Det vanskelige punkt var afgørelsen af, hvem der skulde regnes for fattige, og hvorledes beløbet for dem skulde lignedes paa de andre. $\frac{4}{6}$ 1765 overdroges dette til kommissioner, der valgtes saaledes, at magistrat og sognepræst foreslog 6, blandt hvilke borgerne valgte 3. Ligningen paa-tegnedes af magistrat og sognepræst og approberedes af stiftamtmanden, der afgjorde mulige tvistigheder. Reglerne gennemførtes regelmæssig, og de ved de sidste bestemmelser foreskrevne valg blev et middel til fremme af borgernes interesse for deres bys anliggender. De bornholmske byer fritoges dog $\frac{30}{4}$ 1764 for denne skat mod at betale et vist beløb en gang for alle. Endnu maa tilføjes, at konsumtionsforordningen af $\frac{20}{12}$ 1779 hævdede bortforpagtningen, saa oppebørselen ved konsumtionsbetjente blev den gældende fremgangsmaade.

Af almindelige regler kan endelig nævnes, at man søgte at skabe en bedre *forretningsorden* ved bestemmelserne af $\frac{3}{4}$ 1771 og $\frac{10}{1}$ 1778 om, at ansøgninger til regeringen altid skulde ledsages af øvrighedens betænkning. —

Bortset fra den ny revision var der intet af dette, som indeholdt nogen principiel ændring i regeringens stilling til byerne. Derimod er det umiskendeligt, at regeringens energi og virksomhed i det hele var steget; de reskripter, der afgjorde

bestemte spørgsmaal, blev stedse almindeligere; man fik i stigende grad besked om forholdene fra stiftamtmandene, og gentagne gange søgte og fik man samlede oplysninger om byforholdene eller visse sider af dem. Saaledes paalagdes det ^{18/9} 1747 stiftamtmand og amtmænd at indsende forslag til forbedringer i byerne og paa landet, og der indkom da ogsaa en række forslag, hvoraf en del er opbevarede, men som ikke gaar uden for det sædvanlige omkvæd om overholdelse af gamle privilegier og erhvervelse af nye. Det ses, at stiftamtmandene almindelig ikke nøjedes med magistraternes betænkninger men ogsaa skaffede sig saadanne fra borgerudvalg, enten de bestaaende eller, hvor saadanne ikke fandtes, særlig udtagne¹⁾. Det var en gentagelse af fremgangsmaaden fra 1735, men det ses lige saa lidt at have haft følger af almindelig betydning. Ligeledes gav de overvejelser om en samlet lovrevision, som fra 1737 fortsattes i en snes aar, anledning til en række undersøgelser. Navnlig indeholder de oplysninger, der indkom som følge af et reskript af ^{12/3} 1751, meget indgaaende besked baade om embedshvervenes fordeling mellem magistrater og byfogder, sportellønningens art, fremgangsmaaden ved retssagerne og for en stor del ogsaa om andre byforhold²⁾. I 1773 krævede tilsvarende kommercekollegiet alle byernes privilegier indsendte. Det skete, og en afskrift af dem er opbevaret. De manglede helt i en del mindre byer, men de fleste havde dog et eller andet at indsende; praktisk værd havde vel en del bestemte økonomiske rettigheder, som var fastsatte deri, men alt styrelsen vedrørende var forældet og uden nogen som helst betydning paa dette tidspunkt. Anledningen til indsendelsen maa vel have været overvejelser om næringsforholdene, men der vides ikke at være kommet noget ud af det³⁾.

---

¹⁾ Se pakke i R. A. med »Indkomne Forslag fra Stiftamtmandene i Danmark til Landets Opkomst og almindelige bedste efter kgl. Befaling af ^{18/9} 1747«.

²⁾ Se 4 pakker i R. A. med »Indberetninger i Henhold til Resk. ^{12/3} 1751 angaaende Retternes og Jurisdiktionernes Indretning og de derved faldende Sportler«.

³⁾ Se herom de *Kallske* samlinger paa det kongelige bibliotek folio 52—54 og kommercekollegiets »Danske Journal« C. 1774.

Enkelte andre lignende undersøgelser foregik, men det blev dog inden for denne tid oftest ved forberedelserne; man tænkte paa at faa lavet noget og samlede oplysninger ind men gik saa i staa.

Medens regeringens virksomhed uden endnu at have noget storstilet præg dog blev betydelig forøget, skete der tillige en rolig men stærk og betydningsfuld forøgelse af *stiftamtmandenes*, uden at noget lovbud ændrede den. Bestemte data derfor kan vanskelig anføres, men følger man byernes og stiftamternes protokoller og brevsamlinger, bliver ingen tvivl tilbage derom. Paa alle omraader tiltog den stiftamtmandsindblanding, vi allerede før har hørt om, og fik en langt regelmæssigere karakter. Der var ingenlunde blot tale om et overordnet tilsyn, en kontrol med lovenes overholdelse eller en indgriben, naar disse ikke forslog til at klare spørgsmaalene. I virkeligheden udvidedes det til en medbestyrelse. Det blev i stigende grad skik at forelægge stiftamtmandene stort og smaat, medens de saa lod de spørgsmaal, de fandt store nok, gaa videre til regeringen. Og ved siden heraf tog de atter og atter selv initiativet til forbedringer, naar de kom til byerne og fandt et eller andet uheldigt forhold. Gang efter gang greb de ind, snart for at sætte igennem, at der fandtes de ombudsmænd, loven krævede, navnlig overformyndere, snart for at paalægge magistraten at sørge for, at brandvæsnet var i orden, brolægningen taalelig, rengøringen nogenlunde tilfredsstillende eller at paase, at byens protokoller førtes ordentlig. Der foregaar paa alle disse omraader en ikke helt ringe højnen af den rent materielle orden og virksomhed og for en stor del, vistnok den største, har stiftamtmandene æren deraf. Dem var det ogsaa, der gav stødet til de fleste regeringshandlinger.

II. *Byernes embedsmænd.*

Byernes embedsmænd bragte disse aaringer en stadig fortsat stigen i *embedsindtægter*. Vejen var væsentlig den samme som før. Embedssammenlægningerne fortsattes. Som listen¹⁾

¹⁾ Tillæg nr. IV til: Købstadstyrelsen I.

over disse viser, var de i tiden mellem 1745 og 1767 talrige, og hvorledes de fortsattes mellem 1768 og 1787 vil fremgaa af, at medens der 1768 var 168 byembedsmænd med 363 embeder, saa var der 1787: 140, som bestred 374. Saa vidt var man i 1787 naaet, at der kun var 15 byer, hvor der fandtes anden magistrat end byfogden, og i nogle af disse var borgmester og byfoged den samme, medens der samtidig var en raadmand; i 3 byer til havde byfogden beholdt borgmestertitel, uden at der var raadmænd. Medens forening af byfoged- og hyskriverembedet, saa der kun fandtes en øvrighedsperson, før 1745 var en sjælden undtagelse, og det 1768 endnu kun var tilfældet i 2 byer, træffer vi det 1787 i 15. Foreningen af byfoged- og herredsfoged-, af hyskriver- og herredsskriverstillingerne er endnu hovedreglen, men samtidig vedbliver stadig foreningen af mere uensartede embeder¹⁾. Det var ved disse sammenlægninger, forøgelsen af indtægterne først og fremmest skete, men samtidig voksede de ved den tilvækst af sportlerne, som det forøgede indbyggertal og de noget bedre kaar af sig selv førte med sig, hvorved det maa huskes, at den fremgang, som fandt sted for landbefolkningen, ogsaa kom de byembedsmænd til gode, der tillige havde herredsstillinger. Desuden tillagdes der af og til embedsmænd nogen indtægtsforøgelse i smaa faste beløb bestemte for det enkelte embede, tillæg der dog ikke havde meget at sige. Derimod virkede det vel snarest i modsat retning, at regeringen i stigende grad begyndte at give regler for sportlerne, hvor disse var ubestemte eller kun afhængige af skik og brug; det gælder saaledes forbudet af $^{15}/_{12}$ 1747 for Aalborg stifts vedkommende mod, at hyskriveren, som det var sket, forøgede sit udbytte ved udfærdigelsen af aktstykker ved at skrive urimelig stort, og reglerne af $^{16}/_{8}$ 1780 for taksterne ved domsakter; desuden bestemmelserne af $^{6}/_{2}$ 1761 og $^{17}/_{11}$ 1769 om betalingen for at være til stede ved lavsmøder og forordningen af $^{28}/_{11}$ 1781 om avktionsgebyrene. Dette betød dog ikke stort og kunde sine steder maaske endda føre til, at sportler nu krævedes, som man før slet ikke havde faaet. Fuldt saa betydningsfuld var den ind-

²⁾ Se liste i tillæg nr. V til: Købstadstyrelsen, I.

skrænkning i vilkaarligheden, rentekammerrevisionen medførte, men alt dette opvejede dog langt fra fremgangen.

Hvor vidt man var naaet, er det vanskeligt at angive. Der findes dog nogle oplysninger om embedsmændenes indtægter. $\frac{14}{3}$ 1768 indførtes en skat paa embedsindtægter, og i den anledning tilvejebragtes oplysninger om disse, men jeg har kun truffet saadanne for Aalborg og Nykøbing M. 1768 angaves i Aalborg 2 borgmestre til 350 rdl. hver, byfogden til 400, hvoraf 100 gaar til en politibetjent, byskriveren 300 og en raadmand endelig 150. 1776, da der atter er oplysninger herom, er det ene raadmandsembede forenet med et borgmesterembede, der derved er gaaet op til 500, en raadmand og byskriver har 535, en raadmand og viceborgmester i denne egenskab 235 og som vejer og maaler desuden 346. I Nykøbing har 1768 byfogden, der ogsaa er herredsfoged, 200 rdl., by- og herredsskriveren 146¹⁾. I Aarhus siges det andet steds, at borgmesteren 1766 har 150 rdl., en raadmand kun det halve²⁾, i Ribe angives 1784 præsidenten til 270, borgmesteren til 110³⁾. Derefter findes fra tiden lige efter 1787 en del oplysninger, fremkomne dels i anledning af den $\frac{4}{8}$ 1788 paabudte almindelige enkekasse, dels foranledigede ved formueskatten af $\frac{11}{3}$ 1789. Opgivelserne første gang haves for Viborg stift. I Viborg har borgmesteren, der tillige er byskriver, 200 rdl., byfogden 150, en raadmand 30, i Skive byfogden, som ogsaa er herredsfoged i 4 herreder, 340, byskriveren med de samme herreder 70, i Hobro har byfogden 145, byskriveren 70, skønt den første har 2, den anden 3 herreder, i Nibe byfogden 330, byskriveren 160, idet de har henholdsvis 3 og 4 herreder og birker⁴⁾. I Helsingør oplyses i samme anledning, at borgmesteren har 670, en raadmand og hospitalsforstander 875, men deraf kun de 215 i første egenskab⁵⁾. Af indberetningerne til formueskat-

¹⁾ Pakke i Aalborg stiftsarkiv med papirer vedkommende embedsindtægter. (P. A.)

²⁾ Reskript af $\frac{17}{10}$ 1766.

³⁾ Reskript $\frac{23}{7}$ 1784.

⁴⁾ Se pakke i R. A. med »Indberetninger om Embedsmandsgager m. m. for Jylland 1788—90.«

⁵⁾ Helsingør lærde skoles program 1874 s. 25.

tens ansættelse kendes kun de, der gælder 14 sjællandske byer, hvoriblandt Helsingør ikke findes. De viser, at byembedsmændenes skat gennemsnitlig var o. 12 rdl., hvilket efter forordningens bestemmelser skulde svare til 240 rdl.s indtægt. Disse beløb er formodentlig minimumsbeløb; indtægterne var jo skiftende fra aar til aar, og der er al mulig grund til at tro, at man ved disse skatteopgivelser har regnet med de mindst mulige tal. Det er da baade af den grund og som følge af tallenes ufuldstændighed umuligt at bygge noget sikkert derpaa. Det ser dog ud til, at man ikke vil tage meget fejl ved at anslaa gennemsnittet af vore byembedsmænds indtægter henimod 1787 til omkring 300 rdl., saaledes at raadmandsindtægterne kunde gaa meget længere ned og kun nogle faa embeder betydeligere op derover. Det er ikke saaledes, at netop de større byers embedsmænd altid har de største indtægter; dette er afhængigt af mere tilfældige grunde, bestemt som det er ved antallet af de embeder, det er lykkedes vedkommende at skaffe sig. Regner vi med de 300, et tal der dog maa tages med største forbehold, vil dette, omsat i kr. efter metalværdien $3\frac{1}{5}$ kr. pr. rdl., svare til henimod 1000 kr. Hvor meget dette betyder i købeværdi kan der vel neppe siges noget nærmere om, men det er klart, at det er betydelig mere end samme beløb nu vilde betyde; endnu mindre kan det siges, hvilken stilling inden for bysamfundet det betegner, men et fingerpeg findes dog i den henseende blandt opgivelserne for de sjællandske byer 1789. For det første viser de, at embedsmændene næsten helt levede af embedsindtægterne; at de samtidig har borgerlig næring er rent undtagelsesvis, og deres indtægt deraf er da ganske ringe; deres formue er ubetydelig, oftest for lille til at være skattepligtig; ellers bevæger skatten deraf sig omkring 10 rdl., hvilket svarer til en formue af 2000 rdl. For det andet ses det, at disse øvrigheds personer i embedsindtægt staar lavt overfor to andre grupper af embedsmænd: præster og konsumtionsbetjente. De første af disse har en skat af embedsindtægten paa o. 20, de andre endda lidt mere. Blandt byernes borgere staar magistratspersoner, byfogder og skrivere i indtægtsskat sammen med de mere velstaaende efter deres nærings-

skat, men disse har oftest ved siden deraf en betydelig større formue og har da vel nok været noget bedre stillede¹⁾.

Alt dette er yderst ubestemt at bygge paa, men det er dog formentlig nok til at kunne fastslaa, at embedsmændene var betydelig bedre stillede end i forrige periode, og at deres vilkaar nu var bleven saaledes, at det til nød kunde gaa; men ganske vist var det endnu ikke mere. De kunde akkurat klare sig, men deres kaar var vedblivende fortrykte.

Samtidig hermed foregik en betydelig højnen af embedsstandens *dannelses- og kundskabsniveau*; ganske vist træffer vi i gratialprotokollen, der fortsættes til 1770, endnu ansøgninger i den gamle stil, men ved siden deraf kommer stedse hyppigere folk med noget rimeligere forudsætninger. Et sikkert udtryk herfor er antallet af jurister blandt embedsmændene; før 1745 fandtes saadanne ikke, i 1768 var af de 166²⁾ lønnede embedsposter 7 beklædte med latinske, 31 med danske jurister, 1787 af de tilsvarende 140: 11 latinske, 48 danske jurister eller henholdsvis ialt 23 og 42 % jurister. Mest havde bevægelsen virket for byfogderne og byskriverne, mindst for raadmændene. Det er da ogsaa i denne tid, der bliver et nogenlunde stort antal latinske jurister at tage af; medens der de første 34 aar efter denne eksamens oprettelse kun var knap 6 om aaret, der tog den, sker der fra 1771 en rask fremgang; 1771—77 var gennemsnitstallet 17, 1778—87: 15³⁾. Den bevægelse, der gjorde embedsstanden til en juridisk uddannet stand, var i fuld gang; dog var endnu de fleste danske jurister. At denne ændring ogsaa medførte en fremgang i almindelig dannelse ligger i sagens natur. Allerede dette bidrog ogsaa til at hæve standens hæderlighed, og end mere virkede i samme retning de fastere regler for lønningernes opkrævning og den skarpere kontrol; alt tilsammen betød det et stort skridt fremad.

¹⁾ Se herom 3 pakker i R. A. med »Dokumenter angaaende Formueskat-ten af 14 sjællandske Byer efter Frdngn. af $\frac{11}{3}$ 1789«.

²⁾ De 168 undtagen 2 vakante.

³⁾ Se herom listerne i tillægget nr. V til: Købstadstyrelsen I samt »Hof- og Statskalenderen« 1768 og 1787 og *Richters*: Juridisk og statsvidenskabelig Stat (København 1881.)

Denne udvikling foregik nu ikke i samme grad af sig selv uden forstaaelse hos *regeringen* som tidligere. I det mindste dennes mest fremragende mænd havde blik for, hvad den betød, og ønskede at bevare og fremme den. Dette gælder saaledes Stampe. I 1767 havde krigsbestyrelsen udfundet, at det vilde være heldigt, om det kunde blive fastslaaet, at pensionerede officerer fortrinsvis skulde befordres til embeder som amtmænd, byfogder, byskrivere o. s. v., saa hvert andet embede gaves en civil, hvert andet en militær. Stampe fik som generalprokurør dette til betænkning, og $14/1$ 1767 afgav han en saadan med den skarpeste protest mod tanken. Han advarede bestemt mod en saadan »militær regering«, der »neppe vil passe sig i noget andet evropæisk rige men blandt alle allermindst i Danmark og Norge«, og som »vilde medføre utallige skadelige og farlige ulejligheder og derimod ikke være til nogen sand nytte«. »Den fordærlige sætning«, siger han videre, »som dette forslag sætter forud, og hvorpaa det saa at sige grunder sig er følgende: at betjenerne (saa vel øvrigheds- og dommerembeder som andre), skal anses som blotte pensioner, ved hvilke at bortgive man ikke behøver at se paa bekvemhed eller værdighed men alene derpaa, hvem man vilde unde en pension eller noget at leve af«. Mod denne fortidens tankegang sætter han sin; han fremhæver, at man er begyndt med at tro, at det var nok at kunne læse og skrive, da lovene var paa dansk; siden frdngn. 1736 har man derimod stræbt at faa jurister, hvilket dog har mødt en stor vanskelighed i den navnlig i Danmark lave løn. Alligevel gaar det i denne retning, men »alt det, der saaledes af de højsalige konger er anordnet og iværksat til fordel for studeringer i almindelighed og lovkyndigheden i særdeleshed, og som i sig har utrolig indflydelse paa undersaaternes velgaaende og det almindelige bedste, vilde paa en gang blive kastet overende, i fald der skulde forholdes efter dette forslag. Thi saasomt det hedder, at aftakkede officerer skulde befordres til øvrigheds- og dommerembeder, saa indser enhver lettelig, at man ikke dertil udfordrer kundskab og indsigt i landets lov og ret«. Disse betragtninger blev tiltraadte af Otto Thott,

H. E. Bernstorff og D. Reventlov, og det lykkedes at standse krigsbestyrelsens planer¹⁾.

Ogsaa Struensee havde en klar forstaaelse af betydningen af embedsstandens udvikling. Det fandt sit udtryk i kabinetsordren af $12/2$ 1771, der forbød, at nogen »domestique eller betjent«, der havde gaaet sin herre til haande med personlig opvartning, maatte foreslaas til eller ansættes i noget offentlig embede, et forbud, der kom netop samtidig med, at den stærke forøgelse af de juridiske kandidaters antal begyndte. En følge af iveren for at højne embedsstanden var ogsaa ordren af $4/12$ 1770 om, at der fremtidig aarlig skulde indsendes konduitelister over embedsmændene. Saadanne har dog ikke kunnet findes, og det vides ikke, om de er indsendte.

Betegnende er det, at denne embedsprægets udbredelse ogsaa naaede til det vigtigste borgerlige ombud *kæmnerstillingen*, om end i ringere grad. Allerede længe havde man følt ulemperne ved de aarlige kæmnerskifter. Almindelig var forholdet endnu det, at der aarlig udnævntes 1 eller 2 kæmner; efter loven skulde øvrigheden vælge dem, i praksis var borgerne ofte med dertil eller valgte paa egen haand under paavirkning af fremgangsmaaden for takserborgerne. Men borgerne havde ringe lyst til at være det, og omskiftningen var lidet tjenlig for forretningerne; derfor var det en del steder bleven skik at genvælge den samme aar efter aar og da at yde ham et mindre vederlag. 1743 havde man saaledes i Næstved haft samme kæmner, der fik 26 rdl. aarlig, i 12 aar, hvorimod man senere igen ser kæmnerne skifte aarlig²⁾; 1765 havde i Nykøbing F. den samme haft posten i 18 aar³⁾, og noget lignende hændte hist og her.

Videre førtes dette af Sjællands stiftamtmand Brockenhuus. $5/10$ 1777 foreslog han Helsingør magistrat ansættelsen af en fast kæmner; de 16 protesterede⁴⁾, og han vendte sig da til regeringen. Denne svarede $22/4$ 1778, at i stiftets byer maatte om fornødent, hvis borgerskabet samtykkede, antages faste

¹⁾ Se *Stampes »Erklæringer«* V under $14/1$ 1767.

²⁾ Se Næstved R. P. 1742—70 under $3/12$ 1743, $3/1$ 1760 og $3/1$ 1761.

³⁾ Se Nykøbing F., R. P. 1755—81 under $3/1$ 1765.

⁴⁾ Pakke med dokumenter vedrørende Helsingørs 16 mænd 1743—92, breve af $5/10$, $17/10$, $3/12$ 1777 og $14/8$ 1778. (P. A.)

kæmnere, udnævnte af magistraten, approberede af stiftamtmanden; de skulde stille kavtion og lønnes med 10—50 rdl. aarlig, et beløb, der fastsattes af magistrat og borgerskab under stiftamtmandens approbation. Hvor borgerne ikke vilde have faste kæmnere, maatte stiftamtmanden, før han satte det igen, indhente regeringens tilladelse. Det vide spillerum, reskriptet gav, benyttede de 16 i Helsingør til endnu en gang at sige nej, og stiftamtmanden maatte skaffe kancelliets befaling derom af $\frac{7}{11}$ 1778 for at opnaa det¹⁾. De 16 fik dog siden den triumf at kunne meddele, at i de 4 første aar, efter at man havde faaet en fast kæmner, var regnskaberne ikke bleven opgjorte²⁾; alligevel beholdtes her foreløbig en saadan kæmner. Tilsvarende vanskeligheder viste sig i andre byer; borgerne var mod den ny udgift, og det var vanskeligt at faa nogen, som havde de fornødne betingelser og var i stand til at stille kavtion. Alligevel lykkedes det før 1787 af faa faste kæmnere i mindst 12 sjællandske byer³⁾, maaske nogle flere. Ogsaa i en del andre byer skete det, men det var endnu saa, at selv om man fik en fast kæmner en gang, opgaves det undertiden igen, og man vendte tilbage til det gamle⁴⁾. Der er da ikke tale om, at kæmnerne nu kan betragtes som embedsmænd; de levede vedblivende aldeles overvejende af deres næring, og lønnen var yderst ringe.

III. De eligerede borgere.

Den oprettelse af borgerudvalg, der var begyndt før 1745, fortsattes siden og naaede før 1787 at omfatte næsten alle byer.

1) Se Helsingørs højere realskoles program 1871 s. 30.

2) Se de 16.' s. K. 1783—87, under $\frac{4}{12}$ 1783.

3) Faste kæmnere approberes af stiftamtmanden i Hillerød $\frac{2}{2}$ 1779, Holbæk $\frac{12}{9}$ 1778, Korsør $\frac{26}{12}$ 1778, Køge $\frac{4}{12}$ 1779, Præstø $\frac{5}{2}$ 1780. Roskilde $\frac{29}{12}$ 1778, Skelskør $\frac{26}{9}$ 1778, Slangerup $\frac{31}{10}$ 1778, Stege $\frac{3}{10}$ 1778 (Sjællands stiftamts K. 1779—80 og 1781—82), samt ved reskript $\frac{19}{13}$ 1785 for Storehedinge og $\frac{18}{6}$ 1785 for Vordingborg.

4) Saaledes Maribo $\frac{15}{2}$ 1762 (R. P. 1735—1817), Viborg $\frac{6}{9}$ 1783. (Dokumenter vedkommende Byens Bestyrelse 1720—1838); lønninger fastsattes for Kerteminde $\frac{3}{7}$ 1784 og Nexø $\frac{10}{9}$ 1785 ved reskripter.

De tre stifter, der hidtil havde manglet eligerede, Viborg, Sjølland og Aalborg, fik det nu.

I *Viborg stift* kom tanken fra stiftamtmand With, umiddelbart efter hans tiltræden. Ved den undersøgelse, han begyndte med, fandt han forholdene daarligere, og for at bøde derpaa anvendte han det middel, han kendte fra Kristianssand stift, hvor han før havde været¹⁾. $\frac{1}{3}$ 1747 indsatte han i *Viborg* et 12 mands raad med det hverv at kontrollere ligninger og regnskaber. De skulde sammen med magistraten udarbejde budgettet, der indsendtes til stiftamtmandens approbation; usædvanlige udgifter maatte ikke afholdes uden forhandling med dem, og uenighed mellem dem og magistraten skulde altid afgøres af stiftamtmanden, til hvem de ogsaa kunde vende sig med forslag. For ordenens skyld skulde de føre en protokol. Deres opgave blev at sørge for enighed i byen, og det forudsattes, at de hørte borgernes mening, før de tog stilling til spørgsmaal af større betydning. De kunde kun gaa af med stiftamtmandens tilladelse, og skønt det ikke nævnes, var det aabenbart meningen, at han skulde udnævne ny, lige som han udnævnte disse²⁾. I retsplejen maatte de ikke blande sig. Umiddelbart derefter indsattes $\frac{13}{5}$ 1747 ganske tilsvarende 6 mænd i *Nibe*. Denne by havde $\frac{19}{12}$ 1727 faaet købstadret, og der fandtes fra da af en byfoged, medens styrelsen ellers vedblev at være meget ubestemt. Senere, vistnok $\frac{31}{8}$ 1744, fastsloges i et reglement de sædvanlige regler for købstadstyrelsen, lidt nærmere udformede. De 4 aarlig valgte takserborgere blev en slags repræsentanter for borgerne. Nu gav en strid mellem byfogden og en del borgere anledning til, at With kom dertil, og han anvendte da samme middel som i *Viborg*³⁾. For at sikre disse nye byraad søgte With et par aar efter regeringens billigelse. Generalprokurøren Luxdorff, der afgav betænkning derover, mente, at instruksen for saadanne eligerede var noget, stiftamtmanden selv kunde ordne,

¹⁾ Bloch: Stiftamtmand o. s. v. s. 100.

²⁾ Se indlæg til reskriptet af $\frac{11}{9}$ 1750 og Viborg R. P. 1726—68 under $\frac{21}{9}$ 1750.

³⁾ Se pakke i Viborg stiftamtsarkiv med: »Forskelligt vedrørende Nibe Købstad 1713—88«. (P. A.)

men ønskede han en regeringsanerkendelse, kunde man stadfæste selve indsættelsen af dette byraad. Det skete saa først for Viborg $^{11}/_4$ 1750, siden for Nibe $^{15}/_9$ 1752. Senere uvidedes denne ordning af stiftamtmand Hvitfeldt til *Skive*, hvilket bekræftedes ved reskript af $^{3}/_2$ 1774. *Hobro* derimod fik først eligerede $^{19}/_3$ 1787, da reskriptet af $^{2}/_3$ 1787 gjorde dem nødvendige overalt, og det blev da kun 2¹⁾).

I *Sjællands stift* omtales eligerede udenfor Helsingør første gang 1750. $^{8}/_7$ dette aar afgik en skrivelse fra den aaret i forvejen tiltraadte stiftamtmand Reventlov²⁾, til amtmand Urne paa Bornholm. Det fortæltes dér, at paa Sjælland var det skik, at der i hver by var »ordineret 4, 6 à 8 fornuftige og retsindige mænd af borgerskabet til formænd for byen, hvilke magistraten eller byfogden holder sig til i paakommende tilfælde angaaende byens tary, vedtægt samt dont og væsen, hvilke mænd derom sammentræder og delibererer samt giver deres betænkning og deklaration til magistraten eller byfogden, naar rekvireres, paa samtlig borgerskabets vegne, og hvad de vedtager, er det øvrige borgerskab fornøjet med og pligtig at følge«; han har erfaret, at det ikke er saaledes paa Bornholm, og at almindelige borgermøder volder forvirring, saa det bør dér ordnes paa samme maade³⁾).

Efter dette skulde der i forvejen findes eligerede paa Sjælland, men dette strider mod alt, hvad der ellers vides. Oplysningerne om forholdene dér i den foregaaende tid er talrige og saa regelmæssige, at det synes utænkeligt, at eligerede ikke skulde være fundne omtalte, om de havde eksisteret; desuden ser vi den følgende stiftamtmand Scheel næste aar drage rundt og indsætte eligerede i byerne som noget nyt, uden at det blot antydes, at der i forvejen var noget saadant. Skønt Reventlovs brev lyder mærkelig positivt, maa det da antages, at det er forkert. Det er jo muligt, at han kan have udstedt en lignende ordre for Sjælland tidligere og da hentydet til den i brevet til Bornholm, skønt intet vides derom; tænkes kan det ogsaa, at han kan have tænkt paa de mark-

¹⁾ Hobro R. P. 1746—1814 under $^{19}/_4$ 1787.

²⁾ Se *Bloch*: Stiftamtmand o. s. v. s. 4.

³⁾ Se *Sjællands stiftamts K.* 1749—51.

mænd, som i saadanne tal fandtes i en del sjællandske byer, og tillagt dem de hverv, han vidste, de eligerede havde paa Fyn, hvor hans gods Brahetrolleborg laa; efter tidens forhold kan en saadan misforstaaelse af stiftets tilstand efter $1\frac{1}{2}$ aars forløb ikke anses for udelukket; den synes dog underlig, saa det er ikke godt at sige, hvorledes det egentlig hænger sammen.

Paa *Bornholm* blev resultatet indførelsen af de eligerede. I et nyt brev af $2\frac{1}{7}$ 1750 bestemte stiftamtmanden, at der i Rønne skulde være 8, i hver af de andre byer 4; de skulde paase byens interesser og efterse ligningerne; de havde ret til selv at vælge en formand, og spørgsmaalene afgjordes efter flertal. Borgerne valgte og stiftamtmanden approberede¹⁾. Skønt Reventlov døde 3 dage efter, gennemførtes hans plan i alle bornholmske byer, undtagen Aakirkeby, hvorom intet vides; den synes ikke at være bleven betragtet som købstad²⁾.

Paa Sjælland optoges derimod tanken af hans efterfølger Scheel paa dennes visitatsrejser 1751—52. I 7 byer: *Køge, Nykøbing, Næstved, Præstø, Skelskør, Stege, Vordingborg*, vides han at have indført eligerede³⁾. Maaske er det sket i endnu flere, men de eligerede er da atter ophørte paa lignende maade, som det blev tilfældet i Nykøbing. Her nævnes 1752 og en tid derefter atter og atter disse »formænd«⁴⁾, men $1\frac{1}{7}$ 1767 siges udtrykkelig, at der ingen formænd findes⁵⁾, og $2\frac{1}{12}$ 1777 indførtes de som noget nyt⁶⁾. Ogsaa i Præstø synes de atter bortfaldne, da de her indførtes som noget, man hidtil ikke havde haft $1\frac{1}{11}$ 1775⁶⁾. I de andre 5 byer bevaredes de eligerede siden. De valgtes af borgerne under stiftamtmandens approbation; da Næstved magistrat selv havde udnævnt de 8, paalagde stiftamtmanden dem saaledes at høre borgerne, før han approberede valget⁷⁾.

¹⁾ Se Sjællands stiftamtmands K. 1749—51.

²⁾ Se om de enkelte byer tillæg nr. VI til: Købstadstyrelsen I.

³⁾ B. t. s. 1744—52 o. s. v.

⁴⁾ Pakke med visitatssager 1764—83.

⁵⁾ B. t. s. 1776—83.

⁶⁾ Præstø T. for 1757—85.

⁷⁾ Næstved R. P. 1742—70 under $2\frac{1}{7}$ 1751.

$14/5$ 1768 indførtes derefter eligerede i *Roskilde* efter borgernes ønske og stiftamtmandens ordre; ogsaa de valgtes af borgerne¹⁾. Dernæst omtales $29/4$ 1771 eligerede i *Slangerup*; deres oprindelse her kendes ikke, og de er maaske indsatte allerede 1751²⁾. I *Præstø* kom de saa efter byfogdens forslag $14/11$ 1775³⁾. Videre kom man, efter at Brockenhuus 1776 var bleven stiftamtmand⁴⁾. Paa sine visitatsrejser 1776—77 befalede han, hvor eligerede ikke fandtes, indsættelsen af saadanne, og det vides derefter at være sket i *Holbæk*, *Kallundborg*, *Korsør*, *Nykøbing* og *Ringsted*⁵⁾. I *Hillerød*, hvor oplysningerne er særdeles daarlige, nævnes eligerede sikkert $26/12$ 1778, men allerede $9/5$ 1775 bruges udtryk, som kan tyde paa, at saadanne fandtes; det er da muligt, at de stammer fra 1751 eller mellemtiden, men ogsaa at de først nu er komne⁶⁾. I *Slagelse* fik man $13/5$ 1776 stiftamtmandens ordre om eligeredes indsættelse, men borgerne interesserede sig ikke derfor, og det skete først $3/7$ 1781⁷⁾. *Storehedinges* forhold formede sig lidt ejendommelig. Det var i sin tid $12/8$ 1741 bleven bestemt, at i alle byer skulde aarlig 4 dertil udtagne borgere give et vidnesbyrd om markernes anvendelse; dette skete i Storehedinge som andre steder, de følgende aar, men her, hvor man helt levede under landsbyvilkaar, fik disse 4 efterhaanden større betydning. De spurgtes af og til om forskellige byanliggender, og fra 1776, da man overfor stiftamtmanden fik brug for »formænd«, betegnede man dem saaledes; de var hidtil valgte aarlig, men ogsaa det synes nu ophørt, saa de siden virkede som almindelige eligerede. $3/8$ 1782 fik det bestemtere former⁸⁾. I *Sorø* vides det, at der 1790 endnu ikke var eligerede, men stiftamtmanden udtalte da ønsket om at faa saadanne indsatte,

1) R. P. 1750—83 under $14/5$ 1768.

2) Sjællands stiftsamts K. 1770—73.

3) Præstø T. 1757—85 under $14/11$ 1775.

4) *Bloch*: Stiftamtmand o. s. v. s. 4.

5) Se om disse tillæg nr. VI til Købstadsstyrelsen I.

6) B. t. b. 1775 og Sjællands stiftsamts K. 1778—79.

7) Slagelse R. P. 1763—82.

8) Storehedinge T. 1738—54, 54—76 og 76—96, samt Sjællands stiftsamts K. 1781—82.

og det er da rimeligvis sket; 1798 findes i hvert fald her eligerede¹⁾).

Aalborg stift kom først med i denne udvikling, efter at v. Osten 1773 var blevet stiftamtmand dér²⁾). Han udsendte straks en rundskrivelse til byernes magistratspersoner, hvori han udviklede deres opgaver og derpaa fortsatte: »endskønt jeg tror mig forsikret om, at enhver lige saa vel som jeg selv har for øje det hellige baand, hvormed ed og samvittighed forbinder os til samtlig at arbejde udi alt, hvad som kan tjene til at opnaa saa ønskeligt et øjemed, efterdi lunkenhed hos embedsmænd i at haandhæve og efterladenhed hos undersaatterne i almindelighed i at efterleve regentens anordninger ere visse kilder til et lands og alle stænders ulykke og uorden«, saa vil han dog indskærpe dem forskellige ting og blandt andet paalægge dem i hver by at oprette et byraad til at raadslaa med byfogden; i fællesskab skal de hvert halve aar give ham besked om byens forhold, og valget skal borgerne foretage³⁾). I *Nykøbing M. og Skagen* vides det, at saadanne raad er indsatte umiddelbart derefter, i *Thisted, Sæby og Hjørring* nævnes de henholdsvis 1779, 81 og 95 men er antagelig kommet 1773⁴⁾). Det er faatallige raad, bortset fra Hjørring kun med 2 medlemmer. Alle steder synes deres betydning ringe, og i Nykøbing ser det ud til, at de en tid helt er forsvundne. Siden gav nogle stridigheder dér anledning til, at der ¹⁹/₁₁ 1784 indsattes et 6 mands raad med bestemtere myndighed, hvilket bekræftedes ved reskript af ¹⁹/₃ 1785⁵⁾). I *Aalborg* vides der ikke at være sket noget 1773; først efter reskriptet af ²/₃ 1787 indsattes ⁵/₄ 1787 8 eligerede valgte af stiftamtmanden efter magistratens forslag⁶⁾).

I de stifter, hvor oprettelsen af byraad var begyndt før 1745, fortsattes den nu. I *Fyns stift* manglede de ved dette aar endnu i 3 byer. I *Assens* indsattes ⁴/₁₁ 1749 efter byfog-

¹⁾ Se indlæg til reskriptet af ²⁰/₄ 1791 og »Iris og Hebe« marts 1799.

²⁾ *Bloch*: Stiftamtmand o. s. v. s. 84.

³⁾ Se Aalborg stiftamts K. 1773--75,

⁴⁾ Se om disse tillæg nr. VI til: Købstadstyrelsen I.

⁵⁾ Se Aalborg stiftamts K. 1783--88.

⁶⁾ Aalborg R. P. 1785--1807.

dens ønske et 8 mands raad, valgt af borgerne¹⁾; i *Middelfart* opfordrede byfogden $\frac{3}{1}$ og $\frac{5}{4}$ 1754 borgerne til at vælge 4 eligerede; det ses ikke, om det er sket, men $\frac{6}{10}$ 1760 fandtes i hvert fald saadanne²⁾. I *Svendborg* tillodes oprettelsen af et borgerraad ved reskript af $\frac{24}{12}$ 1751. Valgdagen den $\frac{3}{1}$ 1752 fandt imidlertid en del borgere, at det var bedst at nøjes med byfogden som øvrighed, medens andre vilde betænke sig. Man fik da ingen eligerede men benyttede siden i stedet takserborgerne, som man fra 1770 begyndte at kalde »eligerede«. Først efter reskriptet af $\frac{2}{3}$ 1787 besluttedes det $\frac{2}{1}$ 1788 at udnævne »rette eligerede borgere«, og først $\frac{2}{1}$ 1792 er disse truffet omtalte³⁾.

I *Aarhus stift* var byraadene i første omgang kommet til Aarhus og Randers. Nu fik ogsaa *Horsens* sit ($\frac{5}{3}$ 1751⁴⁾), men dernæst genoptoges bevægelsen først efter 1773, da rentekammerrevisionen gjorde det hensigtsmæssigt at have eligerede. Man begyndte med at lade takserborgerne eller særlig udtagne borgere paatægne de fornødne attester, men da rentekamret nu uden videre betegnede dem som »eligerede«, kaldte man dem tilsidst ogsaa saaledes i byerne, og deres myndighed udvidedes i overensstemmelse dermed. I *Ebeltoft* og *Grenaa* valgte borgerne ligefrem efter byfogdens forslag nogle eligerede henholdsvis $\frac{18}{10}$ 1776⁵⁾ og $\frac{5}{1}$ 1779⁶⁾); i *Mariager* betegnes takserborgerne allerede 1775 som eligerede, men først 1790 blev det et fast raad⁷⁾. *Skanderborg* fik først i denne tid en styrelse af samme art som byerne. 1682 skulde her været en byfoged, men dette blev ikke til noget. 1704 og 5 androg dernæst nogle borgere om at faa det og $\frac{23}{12}$ 1705 billigede regeringen det, men da ansøgningerne til embedet indkom, blev de alle afslaaede, og det førte intet til⁸⁾. 1759 optoges sagen atter af en stedlig birke-

¹⁾ Assens R. P. 1738—88.

²⁾ Middelfart R. P. 1735—1805 og K. R. 1759.

³⁾ Se Svendborg K. 1750—59 under $\frac{24}{12}$ 1751 og R. P. 1743—1800.

⁴⁾ Horsens R. P. 1699—1759.

⁵⁾ Aarhus stiftamts K. 1772—76.

⁶⁾ Grenaa R. P. 1694—1832.

⁷⁾ Mariager K. R. 1773—90.

⁸⁾ Se gratialprotokollen 1707 s. 204 samt *Hübertz*: III s. 15—16.

dommer, dr. jur. Muncheberg; han meddelte, at nu havde han under sig politisagerne, amtsforvalteren derimod skifterne og den almindelige magistratsmyndighed; dette var uheldigt og han ønskede derfor i stedet selv at faa det hele; sagen undersøgtes, og efter Stampes forslag fik Muncheberg sin villie og udnævntes til embedet $\frac{20}{6}$ 1760¹⁾). Allerede forinden havde man her faaet det væsentlige af købstadordningen, og det udformedes nu nærmere. »Eligerede« nævnes første gang 1781²⁾).

I *Lolland-Falster stift* havde udvalgene allerede før naaet større betydning i Nakskov og i Nykøbing, og desuden fandtes et saadant i Maribo. I de andre byer, hvor der før var sket tilløb, var disse derimod bleven uden varige følger. Derimod fandtes der ogsaa i disse 2—4 revisionsborgere, som gennemgik regnskaberne, og efter de nye revisionsregler 1773 voksede disse ganske naturlig frem til at faa stillingen som eligerede og dermed almindelig ogsaa dette navn. De nævnes med dette navn eller som »deputerede« første gang i *Nysted, Rødby, Saksøbing og Stubbekøbing* henholdsvis 1786, 1786, 1793 og 1791³⁾). I *Ribe stift* endelig var bevægelsen fuldført før 1745.

Det kan da fastslaas, at før 1787 fandtes byraad i saa godt som alle danske byer; kun i et par manglede de, og dér fik man dem umiddelbart derefter som følge af reskriptet af $\frac{2}{3}$ 1787. Den tid, disse raad opstaar, ligger aldeles væsentlig mellem 1722 og 1787 og indenfor denne tid atter fortrinsvis efter 1745.

Af de gamle udvalg fra før 1660 var bevaret 4, og forøgelsen var siden foregaaet saaledes, at der 1722 var 7 byer med saadanne, 1745: 20, 1787: 61, hvortil saa endelig endnu 1787 kom Aalborg og Hobro, og 1790 antagelig Sorø. Disse tal kan ændres en lille smule efter, hvor meget man forlanger for at regne en by med til dem med byraad, men hovedpræget er fuldstændig sikkert.

Den fremgang for byraadene, denne periode bragte, ligger ikke alene i, at de nu fandtes i langt flere byer, men tillige

¹⁾ Se Stampes »Erklæringer« under $\frac{2}{6}$ 1759 og $\frac{20}{5}$ 1760.

²⁾ K. R. 1781.

³⁾ Se om de eligerede i de enkelte byer i det hele tillæg nr. VI til: Købstadstyrelsen I.

deri, at deres *indflydelse* nu blev langt større. By for by vil man i raadstueprotokoller, kopibøger, kærnerregnskaber o. s. v. finde udtrykket derfor; hyppigere og hyppigere deltager de i forhandlingerne, mere og mere betyder deres deltagelse, og adskillige steder, hvor de fandtes før, bringer denne periode en genoplivelse af udvalg, der før var helt hensygnende. Navnlig gælder dette aarene efter 1773; den bevægelse, man var begyndt paa, fremmedes da stærkt ved, at regeringen nu, da den skulde have besked, stadig spurgte om de eligeredes mening. Faste regler for deres indflydelse fandtes ikke. Oftest indskrænkede man sig til ved indsættelsen at paalægge dem at »observere byens gavn og bedste«, undertiden gik man noget videre, og af og til gaves ved indsættelsen eller senere en udførligere instruks, almindelig udstedt af stiftamtmanden¹⁾. En særlig interesse frembyder instruksen for Nyborg eligerede af $16/7$ 1783, baade ved, at den er bekræftet af regeringen, noget denne tidligere havde fundet overflødigt, men nu begyndte at komme ind paa, og ved at dens ret detaillerede regler er nogenlunde typiske for de forhold, man var ved at arbejde sig henimod. Anledningen dertil gav en stor strid mellem Nyborg borgere og deres byfoged om ansættelsen af en hyrde; denne strid blev til sidst saa hidsig, at borgerne vendte sig til regeringen med forslag om en instruks for de eligerede, der kunde ordne forholdet til byfogden. Denne var meget krænkert, intet saa »anstødeligt og empfindtligt« var nogensinde hændet ham, og ophavsmanden var, forklarede han, et uroligt hoved, der altid forstyrrede freden. Stiftamtmand Bille, der i 1776 havde kaldt Odenses udvalg til virksomhed ved at nedsætte tallet fra 24 til 16 og forsyne dem med en ny instruks, fandt imidlertid tanken rimelig, om han end syntes, at borgerne gik noget vidt i deres fordringer. Han læmpede da lidt paa det, og regeringen billigede derpaa hans forslag. Hovedprincippet i den instruks, som derefter udstedtes, er, at de eligerede har

¹⁾ Saadanne mere indgaaende instrukser kendes for Viborgs eligerede $1/5$ 1747 (Indlæg til reskript af $11/9$ 1750), Nibes $13/5$ 1747 (Pakke i Viborg stiftamtsarkiv med: »Forskelligt vedrørende Nibe 1713—88« P. A.); Skive $30/5$ 1774 (Deliberationsprotokol for Skive eligerede 1786—1835); Odense $3/7$ 1776 (reskript); Nykøbing M. $19/11$ 1784 (Aalborg stiftamts K. 1783—88)

del i alle kommunale anliggender, markvæsen og indkvarteringsvæsen indbefattet; intet spørgsmaal af vigtighed maa afgøres uden dem, og ved uenighed mellem dem og byfogden, er stiftamtmanden den afgørende. Navnlig skulde de efterse ligningerne og revidere regnskaberne, og uden deres samtykke maatte byfogden ikke foretage nogen ekstraordinær eller nogen betydeligere udgift¹⁾. — De fleste steder derimod hjalp man sig igennem uden faste regler, fulgte stedets skik og brug, eller lod det hele være afhængigt af de øjeblikkelige personlige forhold; som magistraten og de eligerede var, blev ogsaa deres myndighed.

Ogsaa *valgmaaden* var skiftende fra by til by og fra gang til gang. Vi har set, at den undertiden var bestemt ved udvalgenes indsættelse, undertiden ikke, og selv hvor den var bestemt, fulgtes reglerne ingenlunde altid; ogsaa her var de handlende personers skøn over det i den givne situation mest bentsigtsmæssige det afgørende. Som det almindelige kan det dog nævnes, at borgerne valgte paa øerne, magistrat og eligerede i Jylland²⁾; stiftamtmandens billigelse skulde mange steder indhentes, men blev det ikke altid. Man synes overalt at have betragtet det som en selvfølge, at stiftamtmanden kunde afsætte dem, magistraten ikke, men spørgsmaalet kom overmaade sjældent frem³⁾; valget gjaldt næsten altid for livstid, men de kunde efter ønske fritages, snart af stiftamtmanden, snart af magistraten.

Udvalgenes sammensætning var broget; købmænd og haandværkere var lige godt med, og ofte bestræbte man sig ligefrem for at faa de forskellig stillede grupper repræsenterede; dog medførte en naturlig tilbøjelighed til at tage dem blandt byens mest ansete mænd og blandt dem, der kunde læse og skrive, at købmændene oftest var de fleste. Det betragtedes som et borgerligt ombud og kredsen begrænsedes derfor almindelig til de næringsdrivende borgere og grundejerne, et hensyn, der dog neppe kan siges at være taget med konsekvens, naar

¹⁾ Se indlæg i R. A. til reskript af ¹⁶/₇, 1783.

²⁾ Se tillæg nr. VI til: Købstadstyrelsen I.

³⁾ ¹/₇, 1769 forbødes det udtrykkelig Rønne byfoged at afsætte en eligeret. (Sjællands stiftamts K. 1767—70).

praktiske grunde talte for at afvige derfra. De eligeredes interesse for deres gerning var meget forskellig; det synes, at man vaklede imellem at betragte det som et byrdefuldt hverv og som en ærefuld gerning. Ikke sjældent søgte folk at slippe derfor og forsømte deres arbejde, saa mulkter og formaninger var fornødne, men til andre tider var de meget stolte af deres værdighed. Der var i den henseende en ubetinget fremgang, som ogsaa fik sit udtryk i, at møderne fik et nok saa regelmæssigt præg, at man begyndte at føre kopibøger eller forhandlingsprotokoller, og at man sine steder følte trang til at faa sit eget segl¹⁾.

Hvor borgerne valgte, var dette almindelig de næringsdrivende borgere og grundejerne; deres interesse for valgene kan daarlig oplyses, kun et enkelt sted har jeg fundet afstemningstal. Det er fra det første valg i Slagelse 1781, hvor der afgaves 92 stemmer, og de valgte havde 28—60²⁾. Oftest var sikkert deltagelsen langt ringere, som regel vel 10—20 borgere uden megen forskel mellem større og mindre byer; man stemte sjældent enkeltvis, det almindelige var, at man snakkede sig til rette om, hvem det skulde være, og chancerne var da for den, hvis navn først blev nævnt.

Den stærke vækst i borgerudvalgenes betydning hæmmede ikke udviklingen af de andre former, under hvilke borgernes indflydelse øvedes men fremmede den snarere.

Takserborgernes virksomhed blev stedse regelmæssigere og valgene mere lovmæssige, uden at lovreglerne dog helt gennemførtes. Som vi har set, optraadte takserborgerne sine steder i de eligeredes sted men valgtes stadig aarlig, medens omvendt mindst et sted, i Vejle, et fast tolv mands udvalg foretog

¹⁾ Protokoller for de eligerede er opbevarede for Helsingør fra 1711, Varde fra 1749, Randers fra 1760, Odense 1776, Skive og Viborg 1786; ogsaa andre steder vides saadanne at have været førte, men betingelserne for deres opbevarelse var daarlige, da de ofte fandtes hos en af de eligerede. Almindelige har de heller ikke været. Segl vides at være antagne af de eligerede i Helsingør 1769 (Se de 16 mænds K. 1769—87 under $\frac{9}{8}$ 1769); i Viborg 1778 (Se »Dokumenter vedrørende Byens Bestyrelse 1720—1838« under $\frac{25}{4}$ 1778.

²⁾ Slagelse R. P. 1763—82 under $\frac{3}{17}$ 1781.

ligningen, Det begyndte 1742 og var bevaret endnu i halvfjerterne¹⁾.

Revisionen blev stadig omhyggeligere, ikke blot paa Sjælland, hvor reskriptet af ¹⁵/₁ 1745 ordnede den. Nogle steder gik revisionsborgerne over til at være byraad, andre steder overtog byraadene revisionen, efterhaanden som de kom frem. Da rentekammerrevisionen 1773 indførtes, mente man hist og her, at borgerrevisionen bortfaldt dermed, men selv dér blev borgernes kontrol lige virkningsfuld, da rentekamret dog fordrede saa mange attester af borgerne, at det betød det samme. Ogsaa indkvarterings- og andre ligningsudvalg bevaredes uændrede; stor betydning fik her de nye ekstraskatslignere efter reglerne fra 1765²⁾. Markudvalgene synes at have været anvendt mere og mere.

Raadstueforsamlingerne havde man undertiden tænkt sig, skulde afløses af byraadene, men saa vidt skønnes, skete dette aldeles ikke; overalt, hvor der vides noget derom, vedblev de, og det ser snarest ud til, at byraadenes fremvækst har gjort, at der oftere var spørgsmaal, man fandt anledning til at forelægge dem. Deltagelsen her var omtrent som ved valgene; ved særlige lejligheder kunde der møde mange, som i 1764 i Svendborg, da nogle beslutninger om græsningen toges med 87 stemmer mod 39³⁾, men oftest var tilslutningen ringe, forhandlingerne lidet indholdsrige. Retten til at deltage i afstemningerne var som saa meget ubestemt; egentlig tilhørte den vel næringsdrivende med borgerbrev, men ved raadstueforsamlingerne baade ved valg og andre afstemninger, toges i praksis ogsaa de næringsdrivende, der intet borgerbrev havde, med, og som regel gjaldt dette ogsaa grundejerne, af hvilke de fleste forøvrig var næringsdrivende. Ogsaa embedsmænd kunde dog ved lejlighed deltage, naar sagen antoges at vedkomme dem; man tog det i det hele efter omstændighederne; de, der havde interesse af det foreliggende spørgsmaal, indkaldtes. Derfor kunde man undertiden nøjes med at indkalde en enkelt gruppe, særlig ofte avlsbrugere. Ogsaa kvinder, der

¹⁾ Se Vejle K. R. for denne tid.

²⁾ Se ovfr. s. 9.

³⁾ Se Svendborg R. P. 1743—1800 under ²⁷/₅ 1764.

drev næring eller besad ejendom, kunde møde og stemme, men oftest lod de dog en mandlig slægtning eller bekendt møde i deres sted. Der findes endog enkelte eksempler paa, at embedsmænd og kvinder har beklædt borgerlige ombudsposter. I Stege træffer vi en herredsfoged og byskriver, som takserborger¹⁾, i Viborg er der tale om en saadan som formand for de 12 borgere²⁾, og endelig ser vi i Lemvig en enke bede sig fri for overformynderiet, som hun har haft i 8 aar, siden hendes mand døde³⁾.

IV. *Forholdet mellem embedsmænd og borgere.*

De ændringer, der foregik i embedsmændenes og borgernes stilling, fik sin betydning for forholdet mellem dem. Stridigheder af større omfang og mere ensartet karakter, blev efter mit indtryk sjældnere, nu da øvrigheden baade i sig selv var bedre og ikke havde samme lejlighed som tidligere til at handle paa egen haand. De fandtes dog vedblivende, og medens nogle af dem har den gamle tilfældige karakter, er der ikke faa, hvor striden former sig mere principielt; det er ikke længere enkelte tilfældige borgere, som i mere eller mindre begrundet forbitrelse over en enkelt handling klager, og saa slaar sig til ro, naar den sag er afgjort. I stedet ser vi nu de eligerede mænd føre ordet paa borgernes vegne, og tankerne drejer sig ikke blot om det enkelte tilfælde men ogsaa om at skaffe sig sikkerhed for fremtiden gennem faste regler for styrelsen. Her skal kun dvæles ved to af de mest betydningsfulde kampe for at vise, hvilke interesser der kunde komme frem, og hvilken tankegang der beherskede parterne.

Den ene førtes i firserne i *Helsingør* om de 16's valgmaade. Medens borgervalg ellers var det almindelige paa Sjælland, var man i *Helsingør* bleven ved det gamle, at de 16 supplerede sig selv under magistratens approbation. 1780 lagde Brockenhuus mærke dertil og befalede da, at dette skulde

¹⁾ Stege R. P. 1726—99 under $\frac{24}{2}$ 1756.

²⁾ I Viborg 1772, se »Dokumenter vedrørende Byens Bestyrelse 1720—1838« under $\frac{12}{9}$ 1780. (P. A.)

³⁾ Lemvig T. 1734—59 under $\frac{11}{1}$ 1754.

ændres, »da det var og burde være det samtlige borgerskabs sag alene at udnævne, hvilke der skulde være dets repræsentanter«. De 16 fik intet at vide derom, og da kort efter hele 6 pladser bleve ledige, foreslog de 10 andre 6 nye. Magistraten meddelte dem nu stiftamtmandens ordre, som de saa $\frac{7}{3}$ 1781 besvarede med en bestemt protest. Det var gammel skik, at de selv valgte, og det var, i sig selv bedst. Magistraten sluttede sig dertil, hvorfor stiftamtmanden krævede nærmere besked om, naar de 16 var indførte, og hvilken instruks de havde. Han fik det svar, at det vidste de ikke andet om, end at de 16 nævntes første gang 1686, en opfattelse, der forøvrig heror paa en misforstaaelse, i det der indtil 1706 var 24; deres forhold havde kun været ordnede ved skik og brug; da de nu erfarede, at valget fremtidig skulde ske »ved pluraliteten af borgerskabet, og det er uvist, hvad personer valget kan falde paa iblandt saa stor en mængde, da forinden vi eksponerer os for at være i selskab med folk af nedrig tænkemaade, og hvoraf ikkun vilde følge splidagtighed i forretnin-gernes udførelse, er vi meget hellere tilfredse med at blive entledigede fra den os paabebyrdede ære«. Overfor denne trusel om mandatnedlæggelse højede stiftamtmanden af; skønt borgervalg syntes ham det rigtige, tillod han, at de 16 foreslog nogle, og magistraten valgte blandt disse. I sin approbations-skrivelse tilføjede han imidlertid »i forventning af, at borger-skabet sligt samtykker«, og dette foranledigede en ny misfor-nøjelse, der kun dæmpedes ved, at man alligevel ikke spurgte borgerne. I 1788 vakte den helsingørske fremgangsmaade atter forbavselse hos den ny stiftamtmand Haxthausen, men han nøjedes dog med i sin bekræftelsesskrivelse at tilføje en bemærkning om, at borgernes samtykke egentlig behøvedes. Vi ser saaledes her et tilløb til dannelsen af en herskende kreds af borgerfamilier, der følte sig hævede over de øvrige borgere, saa stiftamtmanden maatte tale dissens sag¹⁾. En lig-nende aristokratisk bevægelse findes ogsaa enkelte andre steder men fik ikke stor betydning.

---

¹⁾ Se nærmere herom Helsingør højere realskoles program 1872 s. 13 —16 og 1874 s. 39.

Langt haardere var striden i *Viborg*, og denne faar desuden forøget interesse ved, at den blev bestemmende ikke blot for *Viborgs* styrelse men indirekte ogsaa for de senere fælles valgregler for alle byer.

De 12 mænd havde her nærmest efter 1747 ikke foretaget sig meget, og naar en af dem døde, blev pladsen ofte ubesat. 1762 maatte saaledes en ny stiftamtmand paa en gang udnævne 6, og i 1776 var tallet endog sunket til 3. Disse vendte sig da til den nysudnævnte stiftamtmand Urne, som efter deres forslag udnævnte 9 nye; de havde foreslaaet en herredsfoged til formand, men i stedet tog stiftamtmanden en af de tre, som 1771 havde været kæmner og fra 1772 været blandt de eligerede, guldsmeden Paul Møller. *Viborg* magistrat fik i ham en farlig modstander.

P. Møller hørte til købmandslavet, og paa skattemisterne findes han ret langt nede blandt købmændene, en del over haandværkerne. Han var ivrig pietist, og de religiøse interesser synes at have spillet en ikke ringe rolle for hans optræden. Selv siger han saaledes i skildringen af de forfølgelser, han har været genstand for: »men den gud, som under alle disse lidelser har set og talt mine suk og taarer og selv er en fjende og hader af al uretfærdighed, som han vil straffe med en evig udelukkelse fra sit ansigt, ligesom til sidst føre frem i lyset alt, hvis har været skjult og forborgen i retfærdighed mørke, han har og herudi bevist sit ords guddommelige sandhed paa mig«, og har derfor »umiddelbar styret de kongelige kollegier, rentekamret og kancelliet«, til fordel for ham. Og tilsvarende skildrer hans lidt velvillige kommissionsdommere ham »sandt er det, at Paul Møller er en indbildt sværmer, der tror at kende skriften, men paa den skammeligste maade misbruger sammes sprog, og fra den side som en forrykt og forvirret kunde fortjene medlidenhed, men da hans arbejde røber forstand nok til at vogte sig for, saaledes som sket er, at fornærme sin næste og øvrighed, saa kan det ikke regnes ham til gode, at han ej vil bruge men misbruge denne sin naturlige forstand, saa meget mere, da hans arbejde bærer præg af saa megen ondskab og overlæg«.

Disse to skildringer, der trods modsætningen ganske vel

kan passe sammen, passer ogsaa godt nok med det indtryk, vi faar af hans mange indlæg. Han nærer en religiøs fanatisk tillid til sine meninger og tror ligesaa urokkelig paa modstandernes ondskab; han er behændig og spidsfindig som den øvede skriffortolker.

Da han traadte ind i byraadet, var der en ikke ringe bevægelse i Viborg. Takserborgerne, der her var 12—13 i tallet og valgtes enkeltvis af de forskellige lav, følte sig stærkt solidariske med de fattigere borgere, og 1772 rejste de klage over, at en del velstillede embedsmænd slap for skatterne. Regeringen svarede ^{10/1} 1772, at man skulde holde sig til lands lov og ret, men næste aars takserborgere fandt dette uklart og genoptog sagen; de forsvarede deres krav med en tidligere afgørelse for Aalborg stift og med den almindelige betragtning, at det var »langt fra billighed og retfærdighed og endnu langt længere fra en sand kristenkærlighed at lægge byrden af næringsskatten utaalelig paa usle arme, fattige mennesker, som fast ingen næring har, og hvoraf mange i deres usselhed maa stille sulten med et stykke tørt brød, som de dog mange gange savner og ikke kan faa, og drikke bar vand til, og lade andre, som har fuldt op af de timelige gode ting og bruger langt mere af det, som henhører til borgerlig næring, end mængen borger, være fri«. Striden gjaldt særlig nogle embedsmænd, som takserborgerne vilde have sat til højere skat, medens magistraten ikke vilde, at de skulde betale noget, og P. Møller, som takserborgerne mod magistratens ønske vilde sætte ned i skat, skønt han ikke havde bedt om det.

Fra nu af gærede det stadig mellem borgerne, hvis leder P. Møller snart blev, og magistraten, der 1772 i borgmester Høeg havde faaet en mindre heldig formand. I 1776 optog det nye fuldstændiggjorte 12 mands raad kampen. De skrev nemlig til rentekamret og bad om at faa de indsendte regnskaber for de foregaaende aar, som de ikke havde faaet lejlighed til at revidere. Rentekamret gik ind herpaa, ledet af den betragtning, at de eligerede var »som kontrollører mod magistraten«, og sendte dem regnskaberne for 1774—76. De eligerede gennemgik dem og fandt i de tre aar 174 fejl til et samlet beløb af 1675 rdl., for hvilke magistraten var ansvar-

lig, og de rettede som følge deraf i en klage til rentekamret et voldsomt angreb paa magistraten. »Borgmesteren Høeg« siger de »ansaa sig som enevoldsregent og handlede med uindskrænket magt, som han lystede, han forandrede og udslettede af skatterne tvertimod loven paa egen haand og efter eget behag; han forbigik ved enhver lejlighed byens anordnede mænd og de derom gjorde anordninger, tragtende os med haanhed og foragt«. Den ene raadmand er borgmesterens svigersøn, den anden en fredelig mand, der før har været formand for de 12 men nu retter sig efter Høeg. Kæmneren har derfor kun behøvet »at gøre borgmester Høeg et dagligt besøg, saa var alle hans regninger rigtige, approberede og deciderede udisputerlig«, saa han nu i 3 $\frac{1}{2}$ aar har »raadet for byens indtægt og udgift, indtil hans regnskaber fra rentekamret var kommet byens 12 mænd til hænde, og han da med et sagde verden og byen farvel ved en hastig død«. De 12 havde derimod ikke faaet lov til at revidere, og nu, da de havde begyndt at ramme borgmesteren »paa et saa ømfindtligt sted, hvor hans hidtil hafte indkomster og fordele maa standse og tabes«, plagede han dem med tidobbelte skatter og havde saaledes pantet P. Møller for en uretfærdig paalagt skat. Siden fordrede de, at borgmesteren som mulkt skulde betale dem 1000 rdl. i erstatning.

Rentekamret afgjorde klagerne $\frac{29}{3}$ 1779 saaledes, at omtrent $\frac{1}{3}$ af de 174 anker godkendtes til et beløb af o. 800 rdl., unægtelig en ikke ringe sum for tre budgetter paa omtrent 2000 hvert. De 12's fordring paa 1000 rdl. erklæredes for rentekamret uvedkommende.

Samtidig stredes man om andre ting. Raadmanden, der før havde været de eligeredes formand, havde beholdt deres dokumenter og vilde nu ikke udlevere dem, før stiftamtmanden tvang ham til det. Ligeledes maatte de ved dennes hjælp tiltinge sig ret til at se byens breve, ligninger og regnskaber. Da de 12 dernæst antog et særligt segl protesterede magistraten, men en kancelliresolution af $\frac{25}{4}$ 1778 gav dem lov til at anvende det.

Saaledes stod P. Møller og hans foreløbig som de sejrende, og derved blev det, saalænge Urne var stiftamtmand; det var

ham, der havde indsat P. Møller, og denne var saa tilfreds med ham, at han i »Viborg Samler« 1778 bragte ham en nytaarshilsen i et særdeles begejstret tankedigt, hvis ubehjælpssomme form siden foranledigede en meget haanlig kritik¹⁾.

Anderledes blev det, da Urne 1780 afløstes af Hauch²⁾. Denne krævede i et brev af ³¹/₇ 1780, at de 12 skulde sende ham et regnskab for 1778, som de havde faaet d. ⁴/₇. P. Møller svarede samme dag, at det var umuligt, før magistraten havde opfyldt visse forpligtelser. Brevets indhold og tone opbragte i høj grad Hauch, og ¹²/₉ gav han magistraten ordre til at afsætte P. Møller; 4 andre var i forvejen traadt ud uden at være erstattede, og der kunde da nu indsættes 5 nye. Magistraten sammenkaldte de 8, og her erklærede P. Møller, at han hellere end gerne vilde være fri for at være eligeret, da han deraf kun havde »møje og ulejlighed, tid- og pengespilde og adskillige ubehageligheder«, men under disse forhold maatte han have sagen klaret, da hans afsættelse maatte skyldes bagtalelse hos stiftamtmanden, som ikke kendte ham; om fornødent vilde han klage »paa højere steder«. Det hjalp ikke, og han klagede da til kancelliet, medens de 7 andre erklærede, at enten blev P. Møller, eller de gik alle. Kancelliet sendte sagen til rentekamret, og dette svarede med at henstille til kancelliets afgørelse »om stiftamtmanden dertil har været berettiget uden foregaaende begæring af borgerskabet, som om det ikke burde være borgerskabet tilladt selv at vælge, hvem de til byens mænd vil have, og stiftamtmanden alene at approbere samme«. Skønt det ellers var bleven betragtet, i det mindste ude i byerne, som selvforstaaeligt, at stiftamtmanden kunde afsætte eligerede, fulgte kancelliet rentekamrets tankegang, idet man ¹¹/₈ 1781 resolverede, tvært imod Viborgs skik, at hvem der skulde være eligerede, maatte det være borgernes sag at afgøre paa egen haand; siden opnaaede ganske vist stiftamtmanden og magistraten, at tallet nedsattes til 8, og at det fastsattes, at der skulde vælges en af hver rode for sig, men selve borgervalget fastholdt man. De 7 og P. Møller gik

¹⁾ Se »Viborg Samler« ²¹/₁ og ²³/₂ 1778.

²⁾ Bloch: Stiftamtmand o. s. v., s. 101.

nu af, men det lykkedes stiftamtmanden og magistraten at omgaa regeringsordren, idet man vel lod borgerne vælge rodevis men 3 hvert sted, saaledes at stiftamtmanden kunde vælge mellem disse; man kunde jo derved hindre, at nogen af de afgaaede kom ind igen. Snedigheden synes overflødig, thi da valgmodet kom d. $^{28}/_{12}$ 1781 lod magistraten rodemestrene, hver i sin rode, foreslaa 3, som erklæredes for udpegede, da ingen borgere gjorde indvendinger; de 8, der ikke godkendte fremgangsmaaden mødte slet ikke, og ingen talte deres sag, skønt det ser ud til, at borgernes stemning i det hele var paa deres side; mod til her at træde op havde man aabenbart ikke. De 8 nye fik saa af stiftamtmanden en ny instruks omtrent som den gamle.

$^{1}/_{2}$ 1782 klagede nu de 8 og 32 andre borgere til kancelliet, og derpaa fulgte fra begge sider indlæg efter indlæg. P. Møller drev det til at paastaa, at han selv var »udsat for magistratens rasende ondskab, uretfærdighed og beskæmmelse til hans velfærds tab og spild«, medens han beskyldte borgmesteren for at »true, lokke og tvinge flere til falskelig at belyve de eligerede hæder, ære, gods og formue fra«, samt for at have »købt, lokket eller truet slaver af sig til at vidne mod de eligerede«. Til gengæld lykkedes det magistraten at faa 7 af de 40 til at nægte, at de havde underskrevet, medens 16 undskyldte sig med, at de »dels ikke havde tid til at læse, hvad de underskrev, dels blev anmodede derom i sygdomstid, dels var enfoldige, der ej forstod ansøgningernes indhold, og dels hverken kunde læse eller skrive«. Kun de 17 blev standhaftige.

Til sidst blev det regeringen for meget, og 1783 overdroges det en kommission at undersøge sagen. Først 1788, efter 5 aars forløb, blev denne færdig dermed, og der foregik i mellemtiden ændringer i dens sammensætning; da dommen fældedes bestod den af en amtmand i Skive, en rektor i Viborg, en byfoged i Vejle og en raadmand i Viborg, der havde faaet raadmandsposten efter stridstiden. De tog parti for magistraten. Fejlene i regnskaberne 1774—76 mente de var noget almindeligt i de første aar under den ny revision; afsættelsen af P. Møller og den utilladelige fremgangsmaade ved de nye valg

forbigik de med en bemærkning om, at det var efter stiftamtmandens ordre, og at de kun skulde dømme mellem magistraten og de eligerede. Derimod angreb de stærkt de eligerede og navnlig P. Møller. Hans hovedbrøde fandt de i, at han om magistratens udtalelser havde sagt, at de var »urigtige, syndige, æreløse, ugudelige, lovstridige og usandfærdige, fulde af svig og falskhed, digt, bedrageri, ja infame usandheder«, og om borgmesteren, at han havde »bedraget og forført stiftamtmanden til det, der var hans høje embede, ære og respekt imod«.

Dommen lød paa, at de fornærmelige udtalelser mortificeredes; de 40 underskrivere idømtes forskellige bøder, mindst for deres vedkommende, der var gaaet fra det igen, og P. Møller desuden 3 marksbøden og 3 gange 40 lod sølv. Endelig skulde de 40 dele sagsomkostningerne. De appellerede til højesteret, hvor ogsaa P. Møller slap med en almindelig bøde.

Dermed endte striden 1791, men dens reelle følge for Viborg blev, at borgerne fremtidig selv kom til at vælge de eligerede. Allerede ved første valg efter 1781 i 1784, da der skulde vælges to, valgte borgerne i den ene rode vel 3 til stiftamtmanden at vælge imellem, men i den anden valgte man kun en, og efter borgernes ønske approberede stiftamtmanden valget. Dette blev derpaa det almindelige. Forøvrig blev flere af de tidligere eligerede atter valgte, endnu medens de laa i proces med magistraten, dog ikke P. Møller¹⁾.

Ogsaa andre steder fandtes stridigheder om end ingen saa storstillede som den viborgske kamp²⁾. Indtrykket er ret

¹⁾ Se om hele denne strid en protokol over kommissionssagen mellem Viborg magistrat og P. Møller m. fl. og en over højesteretssagen mellem dem. (P. A.) samt »Dokumenter vedrørende Byens Bestyrelse 1720—1838«, en pakke med skatstillingsstakster 1706—80, K. R. 1772—76 og Viborg stiftamts K. 1780—89.

²⁾ Se eksempelvis: Nykøbing S. 1752 og flg. (B. t. s. 1744—52, 53—59 og 60—62); Maribo: Kommissionssag 1752 (byens arkiv) samt 1747 (R. P. 1735—1817 under $\frac{2}{11}$ 1747) og 1760 (B. t. s. 1746—60 under $\frac{2}{12}$ 1760); Assens 1749 (R. P. 1738—88 under $\frac{4}{11}$ 1749); Nyborg 1781 og flg. (Indlæg til reskript af $\frac{16}{7}$ 1783); Randers 1760 (Sessionsjournal 1741—66) og en kommissionssag 1779; Nykøbing M. 1784 (B. t. s. 1777—93 under $\frac{27}{13}$ 1784); Thisted 1769 (B. t. s. 1750—69 under $\frac{24}{7}$ og $\frac{23}{19}$ 1769).

ensartet. Mod øvrighedspersonerne kan der endnu være en del at sige, men de staar dog utvivlsomt over den foregaaende tids; de viborgske magistratsmedlemmer, som de her fremtræder, staar sikkert lavere end det almindelige. Borgerne er naaede saa vidt, at de kan tage en sag nogenlunde principielt, enkelte af dem kan kæmpe for den aar igennem, men som deres mistænksomhed er hurtig vakt, deres overdrivelser urimelige, saaledes er de fleste af dem lidet standhaftige; saa let de gaar med til at klage, saa let falder de fra, naar de opdager, at der kan risikeres noget derved. Stiftamtmandene staar gennemgaaende upartiske mellem magistrat og borgere, deres standpunkt bestemmes ikke af en almindelig tilbøjelighed til at holde med den ene part men af omstændighederne i den givne sag, hvilket naturligvis ikke udelukker, at personlige hensyn kan gøre sig gældende; hælder de til nogen side, er det dog snarest til borgernes. I endnu højere grad gælder det regeringen, at den bestræber sig for at dele sol og vind lige, men at den paa forhaand snarest er velvillig stemt overfor borgerne, mistænksom overfor embedsmændene. Den finder det i sig selv rimeligt, at borgerne paa det kommunale omraade har stor del i myndigheden. Nogen kamp om den udvikling, der foregaar, findes stadig ikke.

Aarene mellem 1745 og 1787 bragte for alle bystyrelsens fire faktorer et jævnt men forholdsmæssig hurtigt fremskridt ad den vej, man i den foregaaende tid var kommet ind paa. Regeringens og stiftamtmandenes indgriben blev mere virksomhedsfuld og regelmæssig, embedsstanden forbedredes stærkt og borgernes indflydelse steg, og alt foregik det uden større rivninger. Gennem et ganske godt samarbejde mellem de forskellige faktorer skabtes grundlaget for det gennembrud, de følgende to decennier skulde bringe. Den lovmæssige orden bragtes i disse aar et stort stykke fremad; lovene overholdtes nu ganske anderledes end før, og ogsaa paa den materielle ordens omraade begyndte man at tage fat med ny energi.

ANDET KAPITEL.

Fremskridtstiden 1787—1807.

I. Reformlovgivningen.

De tyve aar, der følger efter 1787, kendetegnes i vort byliv mest af alt derved, at det, som i den foregaaende tid havde spiret rundt om paa forskellig vis hvert sted, nu fik fuld vækst og dernæst lovfæstedes i klare regler fælles for alle byer, oftest i den mest udviklede form, hvori det noget sted fandtes. Enevælden fik nu, 100 aar efter sin første lovgivningstid, den anden og mere betydningsfulde. Hvor man den gang ordnede og nøjere udførte gamle regler, der skabte man nu nye; det var da overvejende et formelt arbejde, der skete, det var nu et overmaade reelt; det hele gik denne gang langt dybere. Landboreformerne er denne lovgivnings mest iøjnefaldende og ogsaa i virkeligheden mest betydningsfulde resultat, men ved siden heraf strakte den sig noget nær til hvert eneste af vort samfundslivs omraader, og ogsaa bystyret bragte den følgerige fremskridt. Denne lovgivning er ikke i den rette gamle enevældes aand; det er en ny enevælde, der faar sit præg af de franske friheds- og oplysningsfilosofers tanker, vi her møder, men den er dog herhjemme lidet revolutionær; i det mindste paa bystyrets omraade byggede man let og sikkert paa det grundlag, den foregaaende tid havde skabt, og man kunde gøre det, fordi denne demokratiske enevælde

i virkeligheden var det følgerette resultat af den udvikling, enevælden fra først af havde ført med sig.

Denne bevægelse bares i Danmark dels af de frisindede tyske adelskredse, som opmærksomheden oftest rettes imod, dels af den gruppe, som dannedes af borgerlige, dansk-norske mænd med juridisk eller nationaløkonomisk uddannelse, blomsten af enevældens embedsstand, og denne sidste gruppes del i arbejdet blev i hvert fald ikke den mindste. I den bernstorffske regering, der traadte til 1784, fandt hver af grupperne sin repræsentant henholdsvis i Chr. Reventlov og Chr. Colbjørnsen, de to mænd, som i disse aar var dem, der drev fremad. Den første blev 1789 rentekamrets præsident, den anden 1788 generalprokurør og dermed for en aarrække det ledende medlem af danske kancelli; det var fra nu af dem, der gav tonen an i de to kollegier, som bestemte hystyrelsen.

Allerede før var det *reskript af* $\frac{2}{3}$ 1787, som for hyerne satte skellet mellem den gamle og den ny tid, udkommet. Man fik ved dette for første gang, hvad vi nu vilde kalde en lov om *byraadets rettigheder*. Tanken om saadanne fælles regler udgik fra rentekamret, hvor man under revisionsarbejdet havde god anledning til at lægge mærke til ulemperne ved den hidtidige mangel paa faste regler. $\frac{27}{1}$ 1787 skrev kamret til danske kancelli, at man ved revisionen havde fundet »usikkerhed« haade i lovenes efterlevelse, skatternes retfærdige fordeling og pengevæsnets fornuftige bestyrelse. Man foreslog derfor med udgangspunkt i nogle regler for Bergen af $\frac{24}{6}$ 1775 og $\frac{6}{7}$ 1782 en række fælles bestemmelser for alle byer. Disse fandt kancelliets bifald og udstedtes saa $\frac{2}{3}$ 1787.

Der skulde herefter i hver by ved samarbejde af magistrat og eligerede udarbejdes et slags normalbudget med alle lønninger og andre regelmæssige udgifter; det skulde derpaa approberes af stiftamtmanden og aarlig vedlægges regnskaberne. Udgifter uden for det maatte magistraten ikke foretage uden de eligeredes samtykke og stiftamtmandens approbation, og ved uenighed mellem magistraten og de eligerede laa afgørelsen hos stiftamtmanden. En særlig fortegnelse over udgifter udenfor budgettet skulde indleveres med regnskabet. Ligningerne skulde stadig foretages af kærneren og de aarlig valgte takserborgere,

men de skulde approberes af stiftamtmanden, og med den ligning, der indsendtes med regnskabet, skulde følge de eligeredes attest for, at ingen, dem bekendt, uretmæssig var forbigaaet. Ved skattemoderationer skulde der forhandles med de eligerede og takserborgerne, og stiftamtmandens approbation indhentes; listen derover saavel som restancelisten maatte indsendes attestet af de eligerede. Disse skulde ogsaa aarlig attestere indberetningerne om byens ejendomme, og endelig skulde de indsendte indkvarteringslister bevidnes af vedkommende kommission¹⁾.

I de følgende aar udførtes dette paa visse punkter lidt nærmere. Saaledes fastsattes der $\frac{26}{3}$ 1790 mulkter for forsømmelige eligerede, og $\frac{5}{8}$ 1791 bestemtes, at de eligerede skulde være med ved afgørelsen af klager over ligningen, stadig med stiftamtmandsafgørelse ved uenighed. $\frac{5}{5}$ 1792 endelig befaledes det, at magistratsmedlemmer, eligerede og andre medlemmer af saadanne kollegiale forsamlinger alle skulde underskrive den samlede betænkning; afvigende mindretal kunde tilføje deres særlige bemærkninger. Desuden fortolkedes i en del reskripter for enkelte byer reglerne i anledning af opstaaede tvistemaal. Særlig interesse har deriblandt reskriptet af $\frac{2}{10}$ 1790 for Viborg om, at de eligerede skulde deltage i beslutninger om anbringelse af byens penge.

Formaalet for disse bestemmelser var at gøre regnskabsrevisionen lettere og mere virkningsfuld. Det søgtes naaet ved at skærpe stiftamtmandskontrollen men fuldt saa meget ved at drage de eligerede frem. De havde jo den bedste adgang til at skaffe sig ordentlig besked, og man vendte sig til dem, opfyldt, som reskriptet af 1787 siger, af »den tillid, som i almindelighed bør have til repræsentanterne af hver købstads borgerskab eller de eligerede mænd sammesteds, at de som redelige og fornuftige mænd vaager, saa vidt dem tilkommer, for købstædernes sande bedste«. Derfor stillede man dem i virkeligheden jevnbyrdige med magistraten i beslutninger om bystyrelsen, hævdede for dem en bestemt nejret, alt dog saa-

---

¹⁾ Se reskript af $\frac{2}{11}$ 1787 og indlæg dertil.

ledes at man, i overensstemmelse med hele enevældens tankegang, gav hver part ret til at kræve højere øvrigheds afgørelse.

Dernæst fulgte i 1797 *en ny valglov*, ens for alle byerne. Den bevægelse, der førte dertil, begyndte i Viborg. I juli 1792 indsendte stiftamtmanden dér, N. Sehested, et forslag om valgmaaden i stiftets byer. Rentekamret og kancelliet billigede det¹⁾, og det udkom da som *reskriptet af* ^{19/7} 1793. Efter dette skulde der i Viborg være 6, i Nibe og Skive 4 og i Hobro 2 eligerede. De skulde vælges »af borgerskabet paa raadstuen efter de fleste stemmer« under et for hele byen, ikke som i Viborg siden striden med P. Møller rodevis. Der stemtes ved stemmesedler underskrevne med navn, men magistraten var edelig forpligtet til at hemmeligholde navnene. Personligt møde krævedes, og udeblivelse var kun tilladt ved lovligt forfald. Stiftamtmanden kunde, »ifald aabenbare grunde fandtes mod nogen af de valgte«, nægte godkendelse; derfor skulde navnene paa de tre, der fik flest stemmer, meddeles ham, saa han kunde tage den 2. eller 3. i saadanne tilfælde; var han misfornøjet med den valgte, men der ikke var »klare beviser« mod ham, kunde han henstille sagen til kancelliet. Valgene skulde ske paa 3 aar, saa der hver gang skiftede 2 i Viborg, 1—2 de andre steder; naar en havde været eligeret i 3 aar, kunde han forlange sig fritaget i 6 aar, og genvalg var kun tilladt 3 gange, 9 aar ialt. Ved uregelmæssig afgang foregik straks nyt valg.

Til valgreglerne knyttedes desuden reskriptet af 1787 og de nærmest følgende i rimelig orden, saa det hele dannede en samlet kommunalordning for Viborg stift.

Det var det frie borgervalg fra regeringsafgørelsen 1781 for Viborg, der nu udvidedes til stiftets andre byer, og 4 aar efter førtes dette videre til hele landet. Anledningen dertil blev givet af Ribe stiftamtmand, Helfried, der i det hele roses stærkt for sin omsorg for byerne²⁾. Lige før hans tiltræden 1791³⁾ var der ^{5/6} 1790 givet regler om, at de eligerede i Ribe skulde vælges af magistrat og eligerede, men han fandt dette utilfreds-

¹⁾ Se kancelliprotokol 1793.

²⁾ Se saaledes »Minerva« april 1793 s. 30 og »Iris og Hebe« maj 1796 s. 131.

³⁾ Bloch: Stiftamtmand o. s. v. s. 130.

stillende, og 1795 foreslog han, at fremtidig skulde i hvert af de 4 kvarterer ved lodtrækning udtages 8—10 valgmænd, der skulde vælge mellem tre foreslaaede af magistraten. Kancelliet sendte sagen til rentekamret, og dette svarede, at det var bedst at give fælles regler for valgene alle vegne, men »naar lodkastning blot skulde bestemme valgmændenes udnævnelse, skønnedes ikke, at det valg, disse igen gjorde, kunde siges at grunde sig paa borgerskabets samtykke eller dertil givne fuldmagt«. Kancelliet fandt det samme men krævede nu, før videre foretoges, oplysninger om det bestaaende af stiftamtmandene og de amtmænd, der efter reglerne af ^{28/9} 1793 havde faaet byer under sig¹⁾. De fleste af disse vendte sig til embedsmændene, som saa, oftest efter forhandling med de eligerede, gav besked om det bestaaende, og om hvad man ønskede. *Oplysningerne* vidner, som alt hvad der vides, om meget forskellige valgmaader. Der er alle mulige kombinationer for stiftamtmandens, magistratens, de eligerede og borgernes indflydelse derpaa. Sammenholder man den besked, her faas, med hvad der ad anden vej kan oplyses, bliver det dog muligt at fordele byerne i tre hovedgrupper. Der er én, hvor magistrat og eligerede under en eller anden form bestemmer valget, undertiden med betydelig deltagelse af stiftamtmanden, en anden, hvor borgervalget er det egentlig afgørende, og endelig midt imellem dem en tredje, hvor borgerne vælger mellem nogle af øvrigheden foreslaaede. Ikke sikkert, men dog nogenlunde rimeligt lader det sig sige, at henimod 1797 hørte til den første gruppe 23 byer, til de andre henholdsvis 31 og 7, medens der om smaabyerne: Aakirkeby, Nysted, Sorø og Stubbekøbing intet vides. Over halvdelen af byerne har da nogenlunde frit borgervalg, men blandt disse findes ingen af de store byer og af de mellemstore kun: Rønne, Svendborg og Viborg; blandt de 7 findes Aalborg, medens alle andre større byer er mellem de 23. Det samlede resultat er, at de 31 i 1801 havde 30427 indbyggere, de 23: 45411 og de 7: 11742 indbyggere, saa byerne med frit borgervalg kun har godt $\frac{1}{3}$ af det hele indbyggertal. Dette forhold har sin naturlige

¹⁾ Se ndfr. s. 61—62.

forklaring deri, at raadstueforsamlingerne lettere fik nogen betydning i mindre byer, ligesom der her vanskeligere dannede sig kredse, der stod saa højt over de andre, at det var naturligt at samle indflydelsen hos dem og magistraten¹⁾.

Stiftamtmandenes og amtmændenes meninger om det ønskelige delte sig ogsaa i tre grupper, hver svarende til sin af de bestaaende former. Paa den ene side stod grev Knuht paa Sjælland. Han fandt, at da de eligerede efter reskriptet af 1787 var borgernes repræsentanter, laa det i sagens natur, at disse selv maatte vælge dem; det var ogsaa tilfældet i de $\frac{3}{4}$ af byerne i hans stift, og han foreslog da, at borgerne skulde vælge tre, magistrat og eligerede give betænkning, og stiftamtmanden tage en af dem, naar intet usædvanligt talte mod det, den med de fleste stemmer. Det var ganske metoden fra Viborg 1793, og denne anbefaledes ligeledes af Sehested i Viborg og Gersdorff i Randers.

Længst til højre, i skarp modsætning til dem, stod Ove Høeg-Guldberg, der havde fundet en retrætepost som stiftamtmand i Aarhus. I Aarhus og Horsens saa vel som i Randers, der til 1793 ogsaa hørte under ham, fandtes mere end noget andet sted et tilløb til at samle al magten hos magistraten og de eligerede, der udgik fra byens velstaaende familier, og disse forhold var ganske efter hans hjerte. Han vendte sig da ogsaa nu hvast mod borgervalgene, »thi«, som han siger, »naar man kender haandværkslavene, hvori er mange forarmede, og hvor de mest gældende er de mest høj-røstede paa værtshusene«, og de andre fattige, der danner flertallet, »saa ved man, at valget bliver en frugtbar sæd til uenighed«. I stedet bør man søge at faa »kyndige, satte og ansete folk«, der bliver saa længe som mulig, og dette naas bedst ved at lade stiftamtmanden vælge mellem tre foreslaaede af de eligerede.

Mellem disse to yderpunkter stod flertallet: Wind paa Lolland-Falster, Buchwald paa Fyn, Pentz i Aalborg, Lübecher i Hjørring, Ferslev i Thisted og Helfried i Ribe. Disse samlede om valg af borgerne mellem nogle af magistraten fore-

¹⁾ Se om de enkelte byer listen i tillæg nr. VI. til: Købstadstyrelsen I,

slaæde; flere af dem henviste i saa henseende til den $^{10}/_7$ 1795 fastsatte valgmaade for de nye forligskommissærer¹⁾.

Magistrat og eligerede holdt oftest paa det, de havde i deres egen by; hvor de afveg derfra var det som regel til fordel for metoden af $^{10}/_7$ 1795. En del af de steder, hvor magistrat og eligerede var vante til at vælge, vendte de sig skarpt mod tanken om borgervalg. Hvor disse forsvaredes, var det med analogier fra takserborgervalgene eller med, at det var selvfølgeligt, da reskriptet af $^{2}/_3$ 1787 havde gjort de eligerede til borgernes fuldmægtige.

Kancelliet tog sit standpunkt overfor de forskellige forslag ud fra den betragtning »at de eligerede mænd, som i alle tilfælde maa kunne anses som borgernes repræsentanter og talsmænd, bør vælges af borgerne selv med den mindst mulige indflydelse derpaa af andre«. Man sluttede sig derfor til det mest frisindede standpunkt, og dette fik sit, lidt uklare, udtryk i reskriptet af $^{24}/_3$ 1797. »Samtlige borgere«, hedder det dér, »skal, naar vakance gives blandt de eligerede mænd, ved en skriftlig tilsigelse fra magistraten eller, (hvor ingen magistrat er), fra byfogden betimelig indkaldes paa raadstuen for at vælge til den eller de vakante pladsers besættelse, hvor de tilstedeværende borgere da, enhver især skriftlig vælger paa tre borgere, hvem de selv vil af det hele antal, til enhver vakant plads, hvorefter magistraten eller byfogden samler stemmerne og lader det passerede ved byskriveren indføre i raadstueprotokollen, af hvilken indsendes en udskrift med deres og de eligerede mænds betænkning til stiftamtmandens eller amtmandens approbation. Og maa indsendte skriftlige valg-sedler ej antages, men de, som ikke personlig vil møde, skal være fornøjede med det af de tilstedeværende gjorte valg«.

Disse udtryk er ikke saa klare som de viborgske regler fra 1793. Uden betydning er det, at paabudet om at møde er forsvundet; vigtigere er det, at hver borger skal stemme paa 3, og at stiftamtmandens eller amtmandens ret til at forbigaa den med de fleste stemmer ikke udtrykkelig begrænses til at gælde de særlige tilfælde, hvor der er noget bestemt

¹⁾ Se ndfr. s. 55.

at sige paa denne. Desuden nøjes man med at fastsætte selve valgmaaden, siger intet om valgperioden, saa denne paa hvert sted bliver, som den før var. Disse ufuldkommenheder viser, at dette ikke hørte til de spørgsmaal, regeringen har taget op til indgaaende drøftelse; man har faaet en lejlighed til at gribe ind og har gjort det i den frisindede aand, hvoraf man i det hele lededes, men uden at beskæftige sig meget dermed¹⁾.

Det var naturligt, at nu, da de eligeredes myndighed var fastsat, maatte spørgsmaalet om *raadstueforsamlingerne* komme frem. I Praksis eller gennem lovgivningen maatte det gamle spørgsmaal løses, om de eligerede skulde afløse borgermøderne eller i stedet bidrage til at give dem ny betydning. Regeringen tog sagen op, og resultatet blev de første lovbestemmelser, der i det hele er givne om raadstueforsamlingerne.

Anledningen gav en byfoged i Hobro. Han kunde ikke lide disse borgermøder, og efter at reskriptet af $\frac{2}{3}$ 1787 var kommet, fandt han omsider paa, at det maatte kunne benyttes til at slippe for dem. Han indgav da et andragende om, at dette reskript maatte blive nærmere forklaret saaledes »at alt, hvad købstædernes eligerede mænd eller repræsentanter efter overlæg med stedets magistrat eller byfoged anordner, beslutter eller underskriver paa byens vegne«, »skal af de øvrige borgere og indvaanere holdes lige saa fuldkomment, som om det af dem samtlige eller de fleste selv var indgaaet og afhandlet«, men derimod skulde ingen vedtægt mellem »de ringeste borgere« betyde noget.

Sehested, gennem hvem andragendet indsendtes, medgav det imidlertid en bemærkning om, at dette vilde »foranledige alt for stor magt for enkelte personer«; man skulde derfor nøjes med at fastslaa, at borgerforsamlinger afholdte uden deltagelse af magistrat og eligerede ingen gyldige beslutninger kunde tage, og at de borgere, der ikke mødte til de regelmæssige forsamlinger, maatte rette sig efter disses beslutninger, hvis de ikke inden en vis frist klagede. Kancelliet forlangte $\frac{14}{8}$ 1790 de forskellige stiftamtmands betænkning, men det spørgsmaal, man stillede dem var, om de fandt et reskript

¹⁾ Se om dette reskripts forhistorie indlæggene dertil.

af det indhold, som Sehested foreslog, heldigt. Et saadant reskript vilde, idet det forudsatte raadstueforsamlinger som noget selvfølgelig, komme til at virke til fremme af disse, og saaledes gaa lige imod Hobrobyfogdens ønsker. Svarene viser imidlertid, at der var enkelte steder, hvor ønskerne gik i samme retning som hans, og hvor man derfor blev højest bekymret ved tanken om et saadant reskript. Navnlig gælder dette Randers. Denne by var under Carøes dygtige styrelse i rask opgang¹⁾; fra 1769 til 1801 gik den saaledes frem fra 2718 til 4562 indbyggere, medens Aarhus kun voksede fra 3597 til 4102, og Horsens gik tilbage fra 2584 til 2396²⁾. Man havde en stærk følelse af, at det gik fortræffeligt, og at dette for en stor del skyldtes byens gode styrelse. Denne havde under nært samarbejde mellem Carøe, som magistratens leder, og de velstaaende købmænd, blandt hvilke de eligerede, som her supplerede sig selv i forening med magistraten, toges, udviklet sig saaledes, at der virkelig kan siges at være skabt et slags aristokratisk styre. Raadstueforsamlinger holdtes ikke; magistraten og »de bedste borgere«, de eligerede, afgjorde alt selv.

I betænkningen til stiftamtmanden herom fremhævede man da ogsaa, hvor udmærket det gik paa den gamle maade og protesterede skarpt mod raadstueforsamlingerne. Saadanne havde der ikke været i Randers i »mands minde«; de var en »ond vane«, og førte kun til »bestemmelser, der tages i øl- og brændevinshusene ved de foregaaende mindre og præliminære samlinger«; de daarligste og fattigste vilde komme til at raade og, siger man, »vi vil ikke nævne de fraktioner, her maatte endelig iblandt borgerne opstaa, men vi øjner et skadeligt, vi tør ikke sige farligt demokrati, der er lettere at indføre end siden at hæve«.

Ogsaa i Aarhus var man vant til ikke at holde raadstueforsamlinger og ønskede ikke at faa dem. Denne tankegang passede fortræffeligt til Høeg-Guldbergs. Hans betænkning mundede ud i et kraftigt ønske om, »at ingen anordning des-

¹⁾ Se *Stadfeldt*: Beskrivelse over Randers Kiøbsted (Kbhvn. 1804) s. 124.

²⁾ 1769 er garnisonen ikke medregnet, men denne var i alle tre byer noget nær lige stor, i Randers midt imellem de to andre, vel omkring 500, og forrykker saaledes ikke forholdet.

angaende maatte komme til os, siden følgerne aldrig vilde blive gode, og desuden tingenes løb nu i Evropa, som læses i de offentlige blade af alle, synes alvorlig at fraraade al yndest for slige samlinger«.

Enkelte andre steder genfindes lignende stemninger. Saaledes fandt Bornholms amtmand, at det kunde »enten hindre, at nogen nyttig bestemmelse eller forandring blev iværksat eller og i en vis henseende udgøre et slags demokrati, der unægtelig vilde foraarsage stor uorden i en by, thi lige saa lidt som de fleste stemmer kan gælde endog i en republikansk regering i henseende til, hvad derudi skal bestemmes, lige saa lidt tror jeg, at de fleste stemmer i en by, der betragtet for sig er en lille stat, bør udgøre bestemmelserne«. Saaledes mødtes en uvillie mod raadstueforsamlingerne, bestemt af praktiske grunde, med storpolitiske bekymringer, hvis udgangspunkt var den franske revolution, og bragte nogle af dem, der spurgtes, til at advare mod alt, der kunde fremme raadstueforsamlingerne.

Men de fleste var dette langt fra; i det store flertal af byerne var, som baade svarene og raadstueprotokollerne viser, borgermøder noget, man var vant til, selv om de ikke holdtes særlig hyppig. Man tænkte ikke paa at sætte dem i forbindelse med begivenhederne i den europæiske storpolitik men betragtede dem som noget ganske selvfølgeligt. Man sluttede sig derfor til forslaget men almindelig med en bemærkning om, at saaledes var det allerede. Stiftamtmanden i Odense, Buchwald, udformede det lidt nærmere, og regeringen, der absolut ikke delte Høeg-Guldbergs bekymringer, fulgte i det væsentlige Buchwalds forslag. Efter overvejelser baade i rentekamret og kancelliet udstedtes saa ^{20/4} 1791 et reskript derom. Det udtalte, at borgerforsamlinger uden magistratens og de eligeredes deltagelse ingen beslutning kunde tage, men i vigtigere sager var de eligerede forpligtede til at forhandle med borgerne; de, som ikke mødte, maatte slaa sig til ro med det vedtagne; saadanne beslutninger skulde altid approberes af stiftamtmanden før iværksættelsen, og hvis der var uenighed mellem magistrat, eligerede og borgere, skulde kancelliet afgøre sagen. Paa dette sidste punkt afveg det fra Buchwalds

forslag, idet han ogsaa da havde tænkt sig stiftamtmandens afgørelse saa nær som i særlig vigtige sager¹⁾.

Resultatet af dette forsøg paa at slippe for raadstueforsamlingerne, blev saaledes, at man fik en lovmæssig pligt til at spørge dem i alle vigtigere sager; regeringen havde atter stillet sig paa de menige borgeres side.

Siden føjedes hertil paa given foranledning reskriptet af $14/_{11}$ 1798. En byfoged i Hjørring havde nemlig klaget over, at borgerne tit udeblev fra raadstuemøderne, men bagefter ankede over beslutningerne. Regeringen fastslog derfor, at reglen fra 1791, om at de mødtes beslutning gjaldt, ikke blot omfattede møder indkaldte efter de eligeredes ønske, men alle raadstueforsamlinger, og at i det hele det 1791 fastsatte gjaldt alle grene af bystyrelsen, ogsaa mark- og udskiftningsspørgsmaal²⁾. Det var atter den videst mulige virksomhed, man hævdede for raadstueforsamlingerne.

Ved siden af disse nye regler, der direkte greb ind i bystyrelsen, gik en stor række af bestemmelser, hvis maal var reelle, materielle fremskridt, og hvis hovedbetydning ogsaa laa i disse, men som tillige havde sin store betydning for bystyrets ordning og borgernes delagtighed deri.

Dette gælder i stort omfang den ny *fattigordning af 1803*. Man havde hidtil levet videre paa grundlag af frdng. af 1708 med de enkelte senere tilføjelser, men uordenen var vedblevet, og fattigvæsnets virksomhed var vedblivende ringe. Nu i fremgangstiden ordnedes i en del byer forholdene ved oprettelsen af borgerlige fattigkommissioner og ved faste regler for deres virken, og disse bekræftedes almindelig af regeringen³⁾. Derpaa fulgte fattigforordningen for København af $31/_{5}$ 1799; og denne omsendtes $23/_{9}$ s. a. til de forskellige øvrighedens betænkning, ligesom det $6/_{12}$ 1800 paalagdes stiftamtmand og amtmænd at indsende aarlige beretninger om forholdene. Efter en række overvejelser og et forberedende forsøg med en ny

¹⁾ Se om alt dette indlæg til reskript af $20/_{4}$ 1791.

²⁾ Se indlæg til reskript af $14/_{11}$ 1798.

³⁾ Saaledes reskripter for Nyborg $22/_{1}$ 1790, Aarhus $23/_{12}$ 1791, Odense $16/_{6}$ 1792, Helsingør $24/_{1}$ 1794, Korsør $22/_{8}$ 1794, Aarhus atter $9/_{6}$ 1797, Holbæk $23/_{11}$ 1798, Nakskov $18/_{5}$ 1802.

ordning paa landet i Sjælland udkom derefter $\frac{5}{7}$ 1803 en fattigforordning for landet og en for købstæderne. I følge den sidste skulde der i hver by oprettes en fattigkommission bestaaende af byens sognepræster, 1 af magistraten, byfogden og 2 eller flere borgere som fattigforstandere i hvert sogn; første gang skulde disse sidste vælges af magistrat og sognepræster, fremtidig af kommissionen ved selvsupplering, alt paa 3 aar. Denne skulde modtage frivillige bidrag, ligne fattigskatten og fordele understøttelsen; der henlagdes visse afgifter og bøder til fattigkassen, hvad der ellers behøvedes, skulde lignedes dels efter grundtakst, dels paa indbyggerne efter kommissionens skøn over deres vilkaar. Bispem og den stiftamtmand eller amtmand, byen hørte under, havde som direktører stadig tilsynet. Regnskaberne skulde behandles som andre byregnskaber. Dette sidste blev dog for besværligt, og $\frac{7}{4}$ 1807 overdroges revisionen til de stiftsrevisorer, der ellers reviderede de offentlige stiftelsers regnskaber.

Skolevæsnet fandt først 1814 sin endelige ordning, men denne er i en saadan grad et resultat af stemninger og handlinger fra den foregaaende tid, at det vil være rimeligt at omtale den i sammenhæng med den reformlovgivning, den i fuldeste maal tilhører.

Allerede $\frac{17}{12}$ 1783 havde regeringen krævet oplysninger til grundlag for en kommission, der skulde overveje byernes skoleforhold. Indberetningerne viser, at der da, bortset fra latinskolerne, fandtes i 39 byer 1 skole, i 15 2, og endelig i Horsens 3, Odense 4, Aalborg 5, Randers 6, Aarhus 7. En skole betød som regel en lærer, og denne havde, hvis han ikke tillige var kordegn, kun mellem 20 og 80 rdl. aarlig. Regeringen samler sit indtryk i ordene »den mangel paa nødvendigt udkomme, som skoleholderne saaledes næsten overalt har og den tunge skæbne, de sukker under, foraarsager, at de faa studenter, der har valgt denne vej, er folk, som enten formedelst udsvævelser ere delaborerede eller af mangel paa bekvemheder ikke har kunnet gøre lykke andre steder; de har altsaa ikke de nødvendige egenskaber til at undervise ungdommen og skøtter ej heller om at erhverve sig dem, som noget de anser at være *infra dignitatem*.

De øvrige, som efter indberetningerne har maattet antages til skoleholdere er: afsatte underofficerer, skriverkarle, købmænd, musikantsvende, ryttere, hattemagersvende, tjenere, skomagere, forpagtere, fogder, bønder, matroser, brændevinsbrændere og feltheder¹⁾. Privatskoler fandtes ikke; øvrighedens tilladelse krævedes dertil, og denne opfattede endnu oftest saadanne som et indgreb i de af den indsatte skoleholders næring. Den følgende tid bragte en del fremskridt. Private skoler begyndte at oprettes, saa man i 1801 i vore byer havde 15 saadanne med 38 lærere og lærerinder og 262 elever²⁾. I by efter by fulgte derpaa særlige skoleordninger, almindelig saaledes, at borgerlige skolekommissioner fik det hverv at bringe orden deri og fremtidig lede det. Flere af disse ordninger indeholder væsentlig det samme som forordningen af 1814; allerede før 1807 gennemførtes en række saadanne og ogsaa efter dette aar fortsattes dermed³⁾. Desuden stræbte man at fremme skolegangen gennem mulkt⁴⁾, og at forøge skolerne pengemidler, navnlig ved at man i løbet af 1803 nedlagde kapellanembeder og henlagde indtægterne til skolen; det blev i alt 62 embeder i Danmark, 16 i Norge, og man regnede, at der i det hele var vundet 20000 rdl. aarlig for skolerne derved⁵⁾.

Imidlertid havde den $\frac{22}{3}$ 1789 nedsatte skolekommission ogsaa taget arbejdet paa en købstadskolelov op, og $\frac{29}{7}$ 1814

¹⁾ Se herom *Kringelbach*: Et Par Bidrag til Skolevæsnets Historie i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede i Danske Samlinger 2. r. 3. bd. (Kbhvn. 1873—74), navnlig s. 149—178.

²⁾ Se Kollegialtidende 1802 s. 516—522.

³⁾ Se saaledes reskripter for Hasle $\frac{13}{11}$ 1789, Storehedinge $\frac{11}{2}$ 1791, Aarhus $\frac{2}{7}$ 1791, Kolding $\frac{21}{8}$ 1792, Næstved $\frac{18}{11}$ 1793, Grenaa $\frac{28}{2}$ 1794, Holbæk $\frac{23}{11}$ 1794, Roskilde $\frac{22}{12}$ 1797, Slagelse $\frac{20}{9}$ 1799, Vejle $\frac{25}{9}$ 1799, Vordingborg $\frac{29}{11}$ 1800, Kerteminde $\frac{24}{11}$ 1804, Holstebro $\frac{1}{2}$ 1805, Helsingør $\frac{1}{5}$ 1805, Ringsted $\frac{3}{9}$ 1805, Ribe $\frac{20}{6}$ 1806, Rudkøbing $\frac{21}{11}$ 1806, Bogense $\frac{6}{2}$ 1807 og Hillerød $\frac{14}{3}$ 1807 samt efter 1807: for Sæby $\frac{16}{7}$ 1808, Vejle atter $\frac{22}{7}$ 1808, Fredericia $\frac{26}{7}$ 1808, Koge $\frac{6}{8}$ 1808, Nakskov $\frac{5}{5}$ 1809, Assens $\frac{21}{1}$ 1810, Nykøbing F. $\frac{22}{6}$ 1810. 1812 opstilledes fælles regler for de fynske byers skoleordning.

⁴⁾ Se reskripter af $\frac{1}{3}$ 1800 og $\frac{21}{8}$ 1802.

⁵⁾ Se Kollegialtidende 1803 de forskellige reskripter i 1803 og opgørelsen af det samlede resultat s. 637.

udkom denne samtidig med loven for landet. Den sluttede sig nøje til reglerne fra de særlige skoleordninger, men fastslog disse med en del ændringer for alle byer. I hver by skulde der være en skolekommission bestaaende af sognepræsterne, magistraten og 2—3 borgere. Denne skulde ordne undervisningen efter nøje fastsatte regler; skolegangen blev gratis og tvungen, der skulde være visse grænser for, hvor mange børn, hver lærer havde at undervise, og selve undervisningens indhold højnedes betydelig, ligesom der i større byer skulde oprettes realskoler. Pengene skulde nu, naar det, der var tillagt skolerne, ikke forslog, tilvejebringes gennem en skoleskat, der lignedes af skolekommissionen og 4 borgere, om hvis udnævnelse intet siges; de skulde indbetales til kærneren. Tilsynet førtes af skoledirektionen, hvilket vil sige amtmanden og amtsprovsten; disse udnævnte de borgerlige medlemmer af kommissionen paa 2 aar, approberede ligningen og modtog regnskabet. Det hele stod saa atter under et ubestemt tilsyn af bispen¹⁾.

*Havnevæsn*et hørte fra gammel tid som almindeligt kommunalt anliggende under magistraten. Sine steder fandtes et særlig reglement for dets ordning, og $11\frac{1}{3}$ 1746 var der for hele landet oprettet en fælles havnekommission, der skulde føre opsyn med det; resultatet blev dog ringe, og da man 1774 indhentedede oplysninger derom, viste forholdene sig næsten overalt daarlige²⁾. Da fremgangen begyndte, tog man rundt om fat paa at forbedre havnene, og endelig fulgte saa $25\frac{1}{4}$ 1798 fælles regler for alle havnebyer. Kommissioner bestaaende af øvrigheden og nogle borgere skulde sørge for, at havne og broer var i stand, tilsyn skulde føres af stiftamtmandene, regnskaberne revideres af generaltoldkamret. I henhold dertil fulgte efterhaanden reglementer for en del byer; de borgerlige medlemmer af kommissionerne, om hvis valg forordningen intet fastsatte, blev almindelig valgte af borgerne under nogen medvirkning af magistraten.

¹⁾ Se iøvrig om skolevæsn: *J. Larsen*: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784—1818 (Kbhvn. 1893) s. 253—79.

²⁾ Se pakke i R. A. med oplysninger om havnevæsn, indkomne efter reskript af $5\frac{1}{3}$ 1774.

Ogsaa de daarlige *fængselsforhold* søgte man at raade bod paa. $\frac{5}{4}$ 1793 krævedes indberetninger derom, ligesom det paalagdes øvrigheden at sørge for forbedringer og $\frac{4}{10}$ og $\frac{8}{10}$ 1803 gaves nøjere regler for disse. $\frac{17}{3}$ 1803 var det allerede befalet, at der skulde oprettes forbedringshuse i Stege, Sorø og i Odense samt et i hvert af Jyllands 9 amter; direktører for dem skulde amtmanden, stedets første magistratsperson og en tredie embedsmand være.

Medens disse regler tilsigtede at fremme ordenen i alle byer under et, skete tillige en del foranstaltninger for enkelte byer, der først i senere tider blev udgangspunktet for fælles regler.

Brandvæsnet var allerede i 1761 taalelig ordnet; i denne tid indskrænkede ændringerne paa dette omraade sig til, at købstædernes brandforsikring $\frac{29}{2}$ 1792 udskiltes fra landets, og at ledelsen af Nyborg brandvæsen $\frac{23}{9}$ 1803 overdroges en kommission, der tillige fik brolægningen og vandvæsnet under sig, og som bestod af byfogden, 3 borgere valgte af de eligerede og nogle særlig udtagne med kundskab paa det omraade. *Brolægningsskommissioner* oprettedes for Aalborg $\frac{16}{12}$ 1803 bestaaende af byfogden og 2 borgere udnævnte af stiftamtmanden efter magistratens forslag, og for Rønne $\frac{20}{1}$ 1807 bestaaende af byfogden og to eligerede. Ellers var dette omraade et led i det almindelige kommunale, og tilsvarende gav den frdng. af $\frac{23}{12}$ 1793 om vejevæsnet, der ordnede ogsaa byernes medvirkning til det ny store vejarbejde, byfogderne ledelsen deraf.

Til at skabe orden i *byggeforholdene* skete de første skridt ved oprettelsen af en bygningskommission for Slagelse. Dette fandt sted $\frac{12}{10}$ 1804 efter forslag af Stemann, der da var amtmand i Sorø; den bestod af borgmesteren, raadmanden, byskriveren, de eligerede og nogle tilforordnede for brandretten og fik ret til at give regler for byggeføretagender. $\frac{16}{5}$, $\frac{11}{7}$ og $\frac{28}{8}$ 1806 indførtes lignende kommissioner i Skelskør, Ringsted og Nibe; alle 4 steder var anledningen givet ved forudgaaende ildebrand.

Endelig begyndte en ordning af *sundhedsvæsnet*. $\frac{8}{2}$ 1805 befaledes oprettelsen af sundhedskommissioner som en slags

karantænekommissioner i alle søbyer; en af magistraten, stedets fysikus og nogle andre embedsmænd skulde være medlemmer. Desuden paabødes $\frac{6}{6}$ 1806 oprettelsen af amtssygehuse i hvert amt, af hvis inspektion første magistratsperson i vedkommende by skulde være medlem.

En ejendommelig plads har i hele denne lovgivning genoplivelsen af *borgervæbningerne*. Disse var aldrig afskaffede ved nogen bestemt ordre, men de fleste steder var de forsvundne og de enkelte steder, de fandtes, var de ganske betydningløse. Som raadstueprotokollerne viser, levede de en del steder op omkring 1762 og 1788, da der syntes at være krigsudsigter, men derpå sank de tilbage i dvaletilstanden. Nu medførte de truende forhold et sidste mere virkningsfuldt oplivelsesforsøg. Et reskript af $\frac{27}{2}$ 1801 befalede, at der overalt, hvor det var muligt, skulde oprettes borgervæbninger, og de foreløbige regler her gaves udførtes $\frac{1}{6}$ 1802 nærmere. Der skulde være en afdeling for vaabendygtige borgere, og en for de indbyggere, som ikke var borgere; kun særlig fritagne embedsmænd var fri, og væbningspligten strakte sig til en alder af 50 aar. Borgervæbningen skulde kun bruges til forsvar af byen selv og derfor staa under egne borgerlige officerer. Ledelsen var magistratens under stærkt tilsyn af stiftamtmanden eller amtmanden. Officererne udnævntes af denne efter magistratens forslag, dog saaledes, at den øverste officer for de andre poster gjorde indstilling til magistraten, medens han selv udnævnte underofficererne. Øvelserne foregik kun en gang ugentlig, og de, der en gang var vaabenøvede, var fri saa nær som enkelte dage om sommeren. Stridsspørgsmaal skulde afgøres af en borgerlig krigsret, bestaaende af 1—2 af magistraten og 3 af officererne. Udgifterne skulde efter bestemmelsen 1801 lignedes paa alle byens indbyggere af takserborgerne; siden bestemtes det $\frac{17}{6}$ 1803, at de skulde fordeles paa stiftets byer som delinkventudgifterne og i hver by lignedes af 1 af magistraten, 2 borgere og 2 ikke-borgere, udnævnte af stiftamtmanden. $\frac{11}{3}$ 1804 tillodes det dem, hvem borgervæbningen var særlig besværlig, at løskøbe sig, og af det indkomne dannedes et borgervæbningsfond bestyret af 1 af magistraten, borgervæbningsens chef og 1 en af borgervæbningen, der var haandværker.

Byernes kommunale *beskatning* ændredes ikke, men derimod blev dette tilfældet baade med indkvarteringsbyrden og statsskatten. Anordningen af $\frac{1}{8}$ 1788 bestemte, at den samlede indkvarteringsbyrde skulde fordeles paa de enkelte byer efter middeltallet af familiernes tal, tallet af ekstraskatsbetalere og konsumtionsafgiften. De byer, hvis reelle byrde gennem indkvartering var større, skulde saa have $\frac{1}{3}$ af det overskydende erstattet ved, at byerne med mindre indkvartering betalte $\frac{1}{3}$ af det, de manglede i de retmæssige tal. At denne hjælpeskat kun blev $\frac{1}{3}$ af det overskydende hang sammen med, at byerne formentlig fik nogen erstatning gennem den forøgede næring, garnisonerne bragte.

En ny fast statsskat indførtes for købstæderne $\frac{1}{10}$ 1802, den saakaldte kvadratskat, der lignedes paa bygningerne efter visse regler; oppebørslen overdroges magistraten. Den ny hartkornsskat, der samme dag indførtes, kom ogsaa til at hvile paa byernes hidtil skattefri hartkorn.

Endelig blev perioden betydningsfuld for *retsplejens* ordning. Først og fremmest indførtes $\frac{10}{7}$ 1795 de saakaldte forligskommissioner. I civile sager maatte ingen proces begynde, før forlig var forsøgt, og til at stifte dette skulde der i hver by findes en forligskommission bestaaende af to borgere valgte af borgerne blandt 4—6 foreslaaede af magistraten. Ogsaa frdngn. af $\frac{3}{6}$ 1796 om rettens hurtige pleje betød paa dette omraade et stort reelt fremskridt; foruden at give en række andre hensigtsmæssige regler nedsatte denne stokkemændenes tal fra 8 til 4. Dernæst forsvandt nu den uregelmæssighed, som enkelte byers overretsprivilegium medførte. Til de 9 byer, som havde dette fra nærmest efter 1660¹⁾, var $\frac{16}{7}$ 1718 kommet Randers. Efterhaanden havde imidlertid indskrænkningen i magistratspersonernes tal i en del af disse medført urimelige forhold, idet byfogden som magistrat kunde komme til at dømme igen i sager, han en gang havde dømt i som byfoged. Af denne eller andre grunde var overretten forsvundet for Nakskov allerede $\frac{13}{5}$ 1683, Nyborg $\frac{30}{7}$ 1772, Korsør $\frac{7}{12}$ 1775, Odense $\frac{1}{6}$ 1792. Nu ophævedes den for de tilbageværende

¹⁾ Se Købstadsstyrelsen I, s. 76.

byer $^{25}/_1$ 1805 sammen med landstingene; fremtidig skulde alle sager fra bydomstolene kunne appelleres til de nye overretsdømstole i København og Viborg. I filslutning hertil hævdede et reskript af $^{31}/_1$ 1807 paa given foranledning, at ogsaa magistratens skifteændelser hørte under overretten.

Det gamle tvivlsspørgsmaal om domsretten i politisager blev stadig uløst; regeringen mente nu, i modsætning til tidligere, at byfogden maatte anses for dommer i saadanne sager¹⁾. Endelig indførte forordningen af $^{24}/_8$ 1792 en strængere orden ved stevnings-, syns- og taksationsforretninger.

Naar hertil føjes de bestræbelser, regeringen gjorde for at højne embedsstanden²⁾, kan det ikke nægtes, at der i denne tid skete et stort og betydningsfuldt reformarbejde ogsaa i byerne. Ser vi paa den del af det, som ikke direkte ordnede selve den kommunale styrelse, saa var maalet derfor en bedre orden, et rent materielt og praktisk fremskridt. Men man vil lægge mærke til, at som man i bystyret søgte at drage borgerne frem, saaledes anvendte man ogsaa paa disse omraader i stort omfang deres medvirkning. Den sædvanlige vej, man gik, naar et eller andet skulde ordnes, var i en vis forstand at skille det ud fra den almindelige kommunale styrelse og overlade det til en kommission indsat netop til den ting. I sig selv var dette ikke det mest nærliggende. Man vilde have haft baade traditionen og logiken for sig, om man havde overdraget fattigvæsen, skolevæsen, havnesagerne, brandvæsen, brolægning o. s. v. til magistraten med samme deltagelse af de eligerede som paa det almindelige kommunale omraade eller ladet disse anliggender styre ved udvalg af magistrat og eligerede. I stedet gik man de særlige kommissioners vej, hvorved arbejdet fordeltes paa flere; i disse kommissioner var stadig nogle borgere med, men som regel valgtes disse ikke saa frisindet som de eligerede efter den ny valglov. Forklaringen maa vistnok søges i det rent praktiske hensyn, at medens det ved de eligerede gjaldt at faa dem valgt saaledes, at de med fuld ret kunde kaldes borgernes repræsentanter, kom

1) Se saaledes reskripter af $^{18}/_{12}$ 1789, $^{23}/_{1}$ 1790, $^{1}/_6$ 1792, $^{15}/_8$ 1806.

2) Se ndfr. i afsnittet om embedsstanden.

det ved de andre mere an paa, at faa dem udtaget paa en saadan maade, at de kunde antages at være særlig egnede for det bestemte hverv. Ejendommeligt er det, at forligskommis-særerne, som man lagde særlig vægt paa skulde være mænd, der nød borgernes tillid, valgtes af borgerne om end mellem nogle af øvrigheden foreslaaede; borgervalget kom her atter til at spille en, ganske vist lille rolle, for retsplejen.

II. Embedsstanden.

Skabelsen af en virkelig embedsstand i byerne fortsattes i disse aar ad de samme veje som i de foregaaende men hurtigere og under mere bevidst medvirkning af regeringen.

For det første forøgedes vedblivende *indtægterne*. Hovedmidlet dertil var stadig embedssammenlægningerne. I 1787 var personernes tal i byembederne 140, og de bestred 374 embeder; 1807 er tallene henholdsvis 122 og 435, man nærmer sig nu de 4 embeder til hver person. Indskrænkningen af magistraten til at bestaa af byfogden alene var ikke sket i større grad; af byer med flere magistratspersoner fandtes 1787: 15 og af disse var 1807 endnu 12 tilbage. Derimod var foreningen af byfoged- og hyskriverembeder fortsat med fuld fart; antallet af byer, hvor der overhovedet kun var denne ene øvrighedsperson, steg i de 20 aar fra 15 til 26. Iøvrig var sammenlægningerne af samme karakter nu som før¹⁾.

Ogsaa paa anden vis øgedes indtægterne. Befolkningens tilvækst og bedre økonomiske kaar forøgede forretningerne og gjorde sportlerne ikke blot absolut men ogsaa i forhold til deres mængde mere indbringende. Landboreformerne med de store ændringer i bondestandens ejendomsforhold virkede i samme retning, hvilket jo paa grund af embedssammenlægningerne kom de fleste byembedsmænd til gode, kort sagt tidens hele materielle og kulturelle opsving betød ogsaa en stærk forøgelse af embedsmændenes sportelindtægt. Noget virkede vel forligskommissionerne og den hurtigere retspleje i modsat retning, men stort betød ændringerne paa dette altid

¹⁾ Se listen i tillæg nr. V til: Kobstadstyrelsen I.

lidet indbringende omraade ikke. Desuden indskrænkede den stadig øgede kontrol lejligheden til at skaffe sig en mere eller mindre tvivlsom berettiget fordel, men større tab bragte dette dog neppe embedsstanden som helhed i denne tid.

Ved siden af disse forskydninger, som forholdene førte med sig, forøgedes embedsindtægterne ogsaa direkte. $19/12$ 1800 udkom for første gang et samlet sportelreglement. Medens man hidtil havde haft D. L., en del særlige anordninger eller ofte skik og brug paa stedet at gaa ud fra, fastsattes nu bestemte takster for retsbetjentenes sportler. En sammenligning af værd med de tidligere takster har ikke kunnet foretages, men efter A. S. Ørsted, der har haft adgang til at faa grundig kundskab derom, blev ved disse nye regler »retsbetjentenes gebyrer ikke ubetydelig forøgede«¹⁾ Tilsvarende bestemtes $14/1$ 1803 taksten for borgerbreve, der hidtil havde været yderst vilkaarlig, og medens røgeringen tidligere havde stillet sig lidt tvivlende overfor embedsmændenes ret til disse beløb, fastsloges denne nu. En anseelig fordel var det, at man ved omdannelsen af stiftamts- og amtsforholdene $13/12$ 1793 overdrog herredsfogderne den meget indbringende del af skifteforvaltningen, amtmændene før havde haft, ligesom at den militære og gejstlige skifteforvaltning $19/4$ 1805 og $5/12$ 1806 hævedes og lagdes under de almindelige embedsmænd. Endelig indførtes $2/3$ 1800 diætpenge, 1 rdl. daglig, for dommeres rejser i visse embedsanliggender, og $6/7$ 1805 tillagdes der magistraterne et vist, forøvrig ringe, beløb af kvadratskatten for arbejdet med denne.

Hvor meget alt dette betød kan ikke opgøres; angivelser af embedsindsindtægter ved periodens slutning kender jeg ikke, eller i hvert kun rent undtagelsesvis, og en del opgivelser, der indkom i anledning af skatter i de første krigsaar er allerede i kraft af pengeforvirringen værdiløse til at bestemme, hvor vidt man var naaet²⁾. Det kan da kun siges, at indtægterne ved periodens slutning har været betydelig større end den

¹⁾ Ørsted: Af mit Livs og min Tids Historie, 4. del (København 1856), s. 159.

²⁾ Se »Dokumenter vedkommende Indkomstskatten 1810—14« (R. A.)

gennemsnitsindtægt af omtrent 1000 kr.¹⁾, vi fandt ved dens begyndelse, og at indtrykket af hele tidens omtale af embedsmændene er det, at de var tilstrækkelig økonomisk velstillede til nogenlunde at hævde den position, som efter deres nuværende dannelse og deres embeders betydning naturlig tilfaldt dem i samfundet.

Mindre vidt naaede man med pensionsvæsnet. De beløb, der efter bestemmelserne 1712 anvendtes derpaa, var vedblivende smaa og kom forholdsvis lidt denne gruppe af embedsmænd til gode. Noget fremad synes det dog at være gaaet, og det blev ogsaa almindeligere at paalægge eftermanden en vis ydelse til sin afgaaede forgænger²⁾. Et vigtigere skridt skete til sikring af enkerne. Der havde i omtrent et halvt aarhundrede bestaaet enkekasser, hvori der kunde gøres frivillige indskud, men disse var af de daarlig lønnede embedsmænd saa godt som ikke bleven benyttede. ³⁰/₈ 1775 var der bleven oprettet en almindelig enkekasse, som man tænkte sig, at ogsaa embedsmændene skulde anvende, og ⁵/₅ 1781 formanede man dem til det, men uden at opnaa stort. Nu bestemtes det ved omordningen af den almindelige enkekasse ⁴/₈ 1788, at alle embedsmænd, civile saa vel som gejstlige og militære, skulde gøre indskud i denne, forsaavidt de ikke paa anden fyldestgørende vis havde sikret deres hustru. Beløbet fastsattes i forhold til indtægterne, og der indgaves i den anledning meddelelser om disse³⁾. Helt i orden kom det dog ikke, saa man endnu ¹/₁₂ 1804 fandt anledning til at indskærpe det. Hvor det ikke skete, kunde det hænde, at staten hjalp som ved selve embedsmændspensionen. Sin store betydning fik dette noget mere ordnede pensionsvæsen ved at gøre det lettere at gaa af nogenlunde i rette tid.

Gennemgaar man listerne over embedsmændene, vil man endelig lægge mærke til, at det er i denne tid, at det bliver ret hyppigt, at embedsmænd forflyttes, avancerer fra et em-

¹⁾ Se ovfr. s. 14.

²⁾ Smlgn. *Ørsted*: Af mit Livs og min Tids Historie, 4. del. s. 484—85.

³⁾ Se pakke i R. A. med »Indberetninger om Embedsmænds Gager, Sportler og Accidentser og de giftes Indskud i Enkekassen 1788—90« for Jylland (R. A.)

bede til et andet. Ogsaa i denne henseende gaar bevægelsen i moderne retning, og ogsaa det lettede det for embedsmændene at klare sig økonomisk og gjorde dem ivrigere i tjenesten. Den gamle skik at give ekspektance paa embeder synes derimod saa godt som helt forsvundet¹⁾.

Sammen hermed gik den fortsatte omdannelse af *embedsstandens personlige sammensætning*. Universitetsfundatsen af $\frac{3}{6}$ 1788 skærpede bestemmelserne fra 1736. Til større dommerembeder krævedes latinsk juridisk eksamen med laud., til alle dommerstillinger fik latinske jurister fortrin, og som fast betingelse sattes dansk juridisk eksamen, der $\frac{8}{9}$ 1769 fra privat var bleven en offentlig eksamen og nu fik fastere form. I overensstemmelse hermed var udviklingen. 1787 finder vi blandt 140 embedsmænd 11 latinske, 48 danske jurister, 1807 i de 117 da besatte poster 28 latinske, 61 danske jurister, fra 42 % er juristerne steget til 76 %²⁾. Udvalget mellem de latinske jurister, for hvilke fremgangen er særlig stærk, fra 8 til 24 %, blev da ogsaa stadig større. Gennemsnitstallet af kandidater, der 1778—87 var 15, er 1788—97: 19, 1798—1807: 32, hvormed man naar det maximum, der siden bevaredes enevældetiden igennem²⁾.

Et led i embedsstandsudviklingen var ogsaa begyndelsen til indførelsen af *uniformer*. $\frac{3}{4}$ 1800 paalagdes det byfogderne, for Danmarks vedkommende i stiftsbyerne, i deres egenskab af politimestre, naar de optraadte i funktion paa gaden, at bære en vis nøje beskrevet uniform, ligesom en anden saadan foreskrevs for politibetjentene. En del andre byfogder søgte nu snart om tilsvarende ret og $\frac{18}{7}$ s. a. bemyndigedes kancelliet til at give saadanne bevillinger, hvilket derpaa skete en del steder. $\frac{27}{11}$ 1801 paabødtes uniformer for amtmændene, og denne uniformlovgivning, der foregik samtidig med en ny ordning af hærens og flaadens uniformer, suppleredes

¹⁾ Se listerne over retsbetjente i P. A.; forfatteren af den viborgske liste *Jul. Bidstrup* fremhæver som sit indtryk, at embedsforflyttelserne bliver almindelige omkring aarhundredskiftet.

²⁾ Se listerne i *Richter*: Juridisk Stat og Hof- og Statskalenderen 1787 og 1807.

endelig $\frac{27}{11}$ 1801 med et hvast forbud mod, at andre end de dertil berettigede bar uniformer.

Til alt det, der saaledes bidrog til at højne embedsmændenes niveau, kom endelig den stærkt skærpede og især langt regelmæssigere *kontrol*. Vi har set, hvorledes kontrollen fra neden forøgedes ved de nye regler for de eligeredes virksomhed, og ved at deres udnævnelse blev uafhængig af embedsmændene, og dertil føjedes nu ogsaa en betydelig skærpelse af tilsynet fra oven.

Af ikke helt ringe betydning var det i saa henseende, at stiftamtmandenes tilsyn flyttedes til *amtmandene*. $\frac{14}{1}$ 1791 faldt der en kongelig resolution om, at der skulde tilvejebringes et fast »statsreglement« med alle embedslønninger og andre udgifter, saaledes som de virkelig udbetaltes. Dette bragte rentekamret ind paa en række overvejelser og deriblandt ogsaa om stiftamtmands- og amtmandsembederne. Man fandt derved, at den tilfældige udvikling havde bragt en med tidens tankegang lidet stemmende uorden ind paa dette omraade. Ogsaa for amterne var sammenlægningens vej bleven fulgt, men mest lige efter 1660. Der var det aar 50 len, men ved foreninger, navnlig 1670—72, var disse 1672 bragt ned til 31 amter; nu var der 25 amtmænd tilbage¹⁾. Disses amter var imidlertid særdeles forskellige i størrelse, idet de svingede mellem Aalborg amt med $94\frac{8}{10}$ □ mil, 84800 indbyggere og 35956 tdr. hartkorn og Møens amt med henholdsvis $3\frac{2}{10}$, 7015 og 3362. Nu foreslog rentekamret en inddeling i 18 amter, Bornholm stadig iberegnet, saaledes at de efter et middeltal beregnet efter de tre anførte størrelser var omtrent lige store. Samtidig mente man imidlertid, at stiftamtmandenes tilsyn med byerne burde gaa over til amtmændene, dissers del af skifteforretningerne til herredsfogderne. Hver amtmand skulde saa have sin faste pengeløn.

Kancelliet billigede dette, dog saaledes, at Helsingør, naar forandringen skete dér, skulde fritages for at staa under amtmanden, og i overensstemmelse dermed fulgte saa ordrer af

¹⁾ Se listerne i *Blochs*: Stiftamtmand osv.

$\frac{28}{9}$, 1793 og $\frac{21}{6}$, 1794¹⁾). Overgangen skulde først ske, efterhaanden som vakance indtraadte, og den var ikke fuldført førend 1809. Helsingør fik ved ændringen dør den $\frac{1}{5}$, 1805 ikke den paatænkte undtagelsesstilling²⁾).

Tilsynet kom ved denne forandring byerne adskillig nærmere paa livet. De 7 stiftamtmande havde hver haft fra 4 til 23 byer, de 18 amtmænd fik hver 2 til 7, og der var fremtidig, i stedet for 7, 18 byer, der havde deres tilsynshavende boende i byen. Dette lettede i anseelig grad kontrollen, men den hele ændring opfattedes dog ikke af samtiden som særlig betydningsfuld. Først efter 1830, da kravene om større uafhængighed rejstes, betragtedes denne underordning under amtmændene som en stor nedværdigelse, et brud med løfterne fra 1660³⁾).

Umiddelbart derefter foregik overvejelser om nye instrukser for stiftamtmande og amtmænd og saadanne approberedes $\frac{24}{12}$, 1794. I amtmandsinstruksen samledes her for byernes vedkommende de hverv, lovgivningen havde overdraget dem, i systematisk orden, men tilfældige forhold bevirkede, at sagen da strandede, og siden blev det intet til; amtmændene fik ingen instruks, og heller ikke for de enkelte amtmænd ansaas det nu for nødvendigt at udstede saadanne⁴⁾).

Ogsaa *det direkte regeringstilsyn* forøgedes. Mindre betød det vel, at regnskabsrevisionen $\frac{12}{9}$, 1800 flyttedes fra rentekamret til kancelliet, og saaledes hele hystyrelsen samledes under dette; saa vidt skønnes efter de herhen hørende protokoller, medførte det ikke store ændringer. Vigtigere var det vel, at regeringen søgte at skaffe sig indgaaende besked om de enkelte embedsmænd. Allerede Struensee havde $\frac{22}{12}$, 1770

¹⁾ Se om dette rentekamrets protokol 1793 s. 243 og flg., foruden re-skript og forordningssamlingen.

²⁾ Se *Blochs*: Stiftamtmand osv. Soro havde allerede fra $\frac{7}{7}$, 1747 staaet under stedets amtmand i hans egenskab af akademiets overhofmester; siden, $\frac{6}{3}$, 1827, lagdes det derimod under stiftamtmanden.

³⁾ Se om samtidens opfattelse Ørstedes betænkning i indlæg til kommunalfrdg. af $\frac{24}{10}$, 1837 og *Badens*: Om Municipalvæsnet (Kbhvn. 1834) s. 5—6 og 12; om stemningerne i trediverne se ndfr. i de paagældende afsnit.

⁴⁾ Se pakke i R. A. med instrukser for stiftamtmande og amtmænd fra Kristian VII's tid.

befalet indsendelsen af konduitelister fra stiftamtmandene, lister, der dog kun haves for rentekamrets embedsmænd; nu klagedes i skrivelser af $13/6$ og $20/6$ 1789 til en del stiftamtmand over, at saadanne ikke var indsendte for sidste aar, og $17/1$ 1801 paalagdes det overøvrighederne at indsende disse lister inden 2 maaneder og fremtidig aarlig. Det vides dog ikke, om dette har faaet nogen større betydning. Tilsvarende var det $1/7$ 1800 paalagt kancelliet at indberette til kongen om embedsmænd, der særlig udmærkede sig, og derefter hændte det af og til, at saadanne fik en takkeskrivelse.

Dernæst gik regeringen over til at skabe en ny kontrol gennem sine egne medlemmer. $20/5$ 1803 befaledes det, at medlemmer af kancelliet aarlig skulde rejse rundt for at undersøge, om lovene overholdtes. Saadanne rejser fandt ogsaa sted om end ikke ganske regelmæssig. Saaledes rejste Cold i september 1803 i 3 uger i det halve Sjælland og Kaas 1804 paa Fyn, 1805 i det vestlige Jylland. De indberetninger om rejserne, de gav, rummer mange klager over daarlige materielle forhold, men hovedindtrykket er dog efter omstændighederne lyst. Gennemgaaende var de tilfredse med lovligheden, og ikke sjældent betonedede de den fremgang, tidens reformlove som fængsels- og fattigforordninger, forligs- og retsplejeaendringerne havde bragt. Klager over embedsmænds bedragerier omtales ikke, perioden synes i det hele at have usædvanlig faa saadanne. Ogsaa efter disse rejser modtog særlig virksomme embedsmænd anerkendelsesskrivelser¹⁾.

Ved siden af den voksende kontrol fik ogsaa den *nøjere bestemmelse af embedsmændenes ret og pligter* betydning. I denne retning virkede noget nær alle de nævnte reformlove, navnlig bestemmelserne om sportlerne, og dertil kom ogsaa en del enkelte reskripter. Saaledes tilstræbtes en bedre protokolføring, hvilket havde sin særegne betydning nu, da i saa mange byer protokollerne førtes af den samme person, der var dommer. $12/2$ 1790 paalagdes det skifteforvalterne at holde avtoriserede bøger, indrettede paa en bestemt maade, og $5/7$ 1793 fik alle

---

¹⁾ Se om dette: »Dokumenter vedrørende de Kancellideputeredes Rejser 1803, 4, 5, 19, 20, 21« (pakke i R. A.)

dommere ordre til at underskrive retsprotokollen umiddelbart efter mødet og saaledes tage ansvaret for indholdet.

Om *ekspeditionen af skrivelser* frem og tilbage gaves adskillige regler, der oftest fastslog en nogenlunde almindelig praksis. Saaledes paalagdes det $\frac{3}{4}$ 1791 øvrighederne at sende deres forestillinger til regeringen gennem stiftamtmandene, med mindre det var klager over disse, og $\frac{3}{5}$ 1800 indskærpedes en fordnng. af $\frac{3}{4}$ 1771 om øvrighedens paategning af ansøgninger. Om bekendtgørelsen af kgl. ordrer og lign. havde i sin tid reskriptet af $\frac{22}{4}$ 1740 fastsat, at den skulde ske ved oplæsning for det ved trommeslag sammenkaldte borgerskab; nu bestemtes det $\frac{26}{9}$, 1795, at de tillige skulde opslaa paa raadhuset og byporten. $\frac{21}{9}$ 1802 fastsattes, at alle ordrer skulde tilstilles øvrighederne gennem stiftamtmand eller amtmand; det var den endelige ophævelse af løftet fra 1661 om direkte forbindelse med regeringen, men i praksis var dette forlængst sket, saa den eneste virkelige ændring blev, at de af kancelliet udsendte trykte forordninger, der hidtil var tilstillet magistraten direkte, nu ogsaa sendtes gennem overøvrigheden.

Sikkerhed mod økonomisk misbrug søgtes gennem paalæggene af $\frac{30}{1}$ 1793 og $\frac{25}{1}$ 1794, der, med paaberaabelse af den gamle kammerinstruks fra $\frac{18}{3}$ 1720, indførte en vis *kavtionsforpligtelse* for magistratspersonerne for de kongelige skatters vedkommende, og forordningen af $\frac{7}{2}$ 1794, der søgte at sikre de umyndiges kapitaler blandt meget andet ved en rentekammerrevision af regnskaberne derfor.

Ogsaa det gamle tvivlsspørgsmaal, om embedsmændene behøvede stiftamtmandens eller amtmandens *tilladelse til at forlade deres by*, kom til at ligge for. 1797 henvendte nemlig Viborg stiftamtmand sig til regeringen derom og fik af den $\frac{26}{8}$ s. a. det svar, at han selv kunde give embedsmændene paalæg i saa henseende. Endelig forklaredes $\frac{6}{7}$ 1802 udførlig grænserne for byfogdens og byskriverens virksomhed ved auktioner i henhold til de daarlig overholdte regler fra 1693.

Hver af disse bestemmelser kunde være lidet betydningsfuld, tilsammen og i forening med andre endnu mindre betydningsfulde, fik de dog deres store følger ved at give den hele styrelse et mere embedsmæssig ordnet præg.

Et særdeles karakteristisk udtryk for regeringens opfattelse af embedsstandens stilling var endelig *trykkefrihedsforordningen* af $27/9$ 1799. Den fastslog nemlig, at enhver embedsmand, der beskyldtes for »uretskaffenhed« i sin embedsførelse var forpligtet til at fralægge sig det ved proces. Han fik der til fri proces, og kongen selv skulde afgøre, om han under den skulde suspenderes. Ogsaa »ærerørige beskyldninger mod deres private karakter og handlinger« forpligtedes embedsmændene til at fralægge sig ad processens vej, »da det er vigtigt for kongen og det almindelige, at embedsmænds rygte er ubesmattet«. $8/11$ 1804 udvidedes dette med ganske samme motivering til mundtlig fremførte fornærmelser, ligesom nu alle saadanne skulde gaa lige til domstolene uden at passere forligskommissionerne. Disse regler var som et adelsmærke for vor embedsstand, der skilte den ud fra alle de andre som den del af folket, hvis uplettede rygte var staten mest magtpaaliggende.

De samme aar, der bragte embedsstanden denne udvikling, fremmede i nogen grad skabelsen af en kreds af *underordnede bysbejante*. Ansættelsen af faste kæmner blev stedse almindeligere, undertiden under lidt indviklede former, saa der aarlig valgtes en kæmner, men arbejdet besørgeades af en fast underkæmner¹⁾. Desuden udgik ikke faa reskripter om antagelse af vægtre, raadstuetjenere og politibetjente med tilladelse til at tillægge dem løn af byens kasse. Den gamle metode, at saadanne betjente fik en del af deres indtægt ved at gaa omkring og samle drikkepenge nytaarsdag, fandt regeringen upassende, og flere reskripter krævede det afskaffet, saaledes at der ydedes vedkommende erstatning. De militære interesser, som nu begyndte at beherske kronprinsens politik, bevirkede, at det $19/5$ og $1/8$ 1804 fastsattes, at underofficerer havde »næsten udelukkende rettighed« til en række bestillinger, hvoriblandt for byernes vedkommende: raadstuetjenere, gravere,

¹⁾ Faste kæmner ansattes nu i Sæby $22/3$ 1788, Randers $18/2$ 1790, Aalborg $16/11$ 1791, Varde $26/1$ 1793, Slagelse $8/12$ 1801, Sakskøbing $7/2$ 1807, Ebeltoft $21/10$ 1807 alt efter reskripter. Desuden Nykøbing S. $10/10$ 1789 (Sjællands stiftsamts K. 1789—90). Maaske fandtes faktisk saadanne en del flere steder, og ogsaa i en del af de andre byer fik kæmnerne lidt løn.

bedemænd, arrestforvarere og politibetjente. Derfor skulde de embedsmænd, der før havde udnævnt disse, fremtidig ved vakance sende besked til kancelliet, der saa skulde give dem 3 underofficerer at vælge imellem; hvis en fattig borger ved godt forhold var særlig berettiget, kunde man dog faa ham, men sagen maatte i saa fald forelægges kongen selv. Denne indblanding af uvedkommende hensyn ved posternes besættelse, denne ny anlæggelse af forsørgelsessynspunktet var i strid med tidens almindelige tankegang, men da det indskrænkedes til disse underordnede poster, som underofficerer vel tit kunde passe til, har det neppe foranstaltet nogen større skade.

Tilsammen betegner alle disse ændringer en stor fremgang for vor embedsstand. Embedsmændene havde nu rimelige om end ikke særlig gode økonomiske kaar; de behøvede ikke længere de misbrug, der før havde været næsten nødvendige, medens de nu var baade uforholdne og langt farligere. En vis udsigt til pensioner for dem selv og deres enker bidrog ogsaa til at stille dem mere udenfor de økonomiske interesser; de kunde gaa op i deres embedsgerning uden stadig at beherskes af tanken om at skrabe det mest mulige sammen. Og samtidig vænnedes de gennem fastere regler og skarpere kontrol til at betragte det som en naturlig ting, at embedspligterne skulde opfyldes; den gamle tilbøjelighed til at slippe saa let fra det hele som mulig veg pladsen for en rent instinkt-mæssig respekt for den lovbundne orden. Desuden højnedes i nøje sammenhæng dermed deres *sociale og aandelige niveau*. Tænker vi paa embedsstanden i byerne i det 18. aarhundredes første halvdel, vil man vanskelig kunne nægte, at denne i alt væsentligt har underklassepræget; den staar ikke over de borgere, den styrer, oftest under disses øvre lag. Anderledes nu; embedsmændene er jurister, undertiden med akademisk dannelse, og ogsaa indtægterne forslaar nu til at lade dem føre et liv nogenlunde i stil med det, der føres i de jevnere lag af datidens dannede kredse. Disse embedsmænd kan ude i deres by omgaas ikke blot byens købmænd men egnens amtmænd og godsejere, præster og lignende, om end forholdet overfor amtmænd og godsejere altid var den undergivnes, og kommer de til København, er de dannede

akademiske kredse for mange af dem deres. Det er i det hele et hovedpunkt, at de i stigende grad bliver en del af den kreds af akademikere, som i denne menneskealder omkring aarhundredskiftet har sin egentlige udviklingstid. I kraft af tidens almindelige kulturbevægelser, her hjemme vel noget fremmede ved den lov af 1775, der gjorde det første skridt til at gøre vor latinskole til en almindelig dannelsesskole og ved universitetets forbedring 1788, blev i disse aar akademikerne, aandslivets og pennens mænd, fremskridtets bærere og vandt den enestaaende førerstilling i kulturarbejdet, de i de følgende to menneskealdre bevarede. Det blev deres tankegang, der nu bestemte vore embedsmænds. Derfor er disse ivrig med i hele den aandelige udvikling; de mere end andre mennesker læser bøger, tidsskrifter og blade; og derfor behersker de akademiske kredses begejstring for »almenvellet« ogsaa dem; i hidtil ukendt grad sysler deres tanker med, hvorledes de skal gavne deres by; de arbejder paa det i deres embedsgering, og der er ikke helt faa iblandt dem, som skriver om, hvad der er at gøre derfor, eller som byinteressen driver til at skrive byens historie.

Alt dette gælder naturligvis kun til en vis grad og ikke for alle; det angiver de tilstande, som man var naaet et godt stykke frem imod ved periodens slutning, men dette hindrer ikke, at der da endnu fandtes en del embedsmænd, som var sløve og ligegyldige og kun besad ringe dannelse. Sikkert er det dog, at fremskridtet var overmaade stort i sammenligning med tilstanden et halvt aarhundrede før; var bevægelsen bleven fortsat i ro, vilde den hurtig været fuldført.

Som hovedresultat kan det da fastslaas, at enevælden henimod 1807 taalelig havde løst den opgave at skabe en virkelig embedsstand. Vi har set det for byembedsmændene, og hvad der gælder dem, vil man uden betænkelighed kunne overføre paa herredembedsmændene, der ganske levede under samme vilkaar. Som selve centralstyrelsen var i orden fra enevældens første tid, og embedsstandens andet led, stiftamt-mænd og amtmænd, to menneskealdre senere omkring 1720, saaledes var nu efter endnu 2—3 menneskealdre endelig dertil

føjet det tredie led, den lavere embedsstand, som raadede rundt om i by og herred.

III. Bystyrelsen under de nye vilkaar.

Den reformlovgivning, som foregik i aarene omkring 1800, adskiller sig ikke blot fra lovgivningen et hundrebaar tidligere ved at den i sig rummer et langt større reelt fremskridt. Der er tillige den afgørende forskel, at disse lovbestemmelser i ganske anden grad gennemførtes og derved fik en langt mere vidtrækkende betydning. Hovedgrunden dertil ligger i, at det hele embedsmaskineri nu var i orden; man havde folk til at gennemføre lovene, og man havde over dem andre til at paase, at det skete. Men i høj grad lettedes dette ogsaa ved, at man nu stod i en *materiel opgangstid*, i den skarpeste modsætning til den økonomiske elendighed i de to første menneskealdrer efter 1660. Dette gælder hele landet, og det gælder ogsaa købstæderne.

At København da havde en glimrende tid, og at landbo-reformerne bragte vor landbefolkning økonomisk fremgang, derom vil ingen tvivle. Derimod er man for købstædernes vedkommende paa forhaand mindre sikker; i datidens skrifter er klagerne over daarlige kaar i disse mangfoldige¹⁾, og de tal, der giver udtryk for deres handel og øvrige økonomiske kaar, er hidtil saa lidt undersøgte og bearbejdede, at det neppe er muligt paa grundlag deraf at komme til sikre resultater. Vi faar da holde os til det mest elementære men efter tidens forhold sikkert tillige det paalideligste udtryk for bevægelserne: folketallet. Det viser os, at byernes indbyggertal steg fra 81982 i 1787 til 89784 i 1801; fremgangen er i de 14 aar 9,5 %, medens København samtidig vokser med 11 %, landdistrikterne med 10. Dette er efter det 19. aarhundredes tilvækstforhold ikke meget, men ligesom forskellen fra København og landet ikke er meget stor, saaledes er det en mægtig fremgang i forhold til det foregaaende aarhundredes næsten fuldstændige stilstand.

---

¹⁾ Se ndfr. s. 80.

Dette turde være afgørende, og det stemmer da ogsaa med det indtryk, man i byhistorier og byprotokoller modtager af tiden; det gik virkelig fremad, borgernes tal voksede, og deres velstand blev større. Men stærk var den økonomiske fremgang endnu ikke, og absolut set var forholdene endnu særdeles tarvelige, noget der stak saa meget mere i øjnene, fordi man nu sammenlignede med de mærkelig, vistnok unaturlig, storstiledede københavnske forhold. Derfor var det naturligt, at de, der skrev om midlerne til fremme af byernes tarv, malede det bestaaende med mørke farver og ikke havde øje for, at den almindelige opgang, navnlig landbefolkningens, allerede nu ogsaa kom købstæderne til gode.

Dette materielle fremskridt lettede gennemførelsen af de nye love og forøgedes samtidig ved hjælp af disse. Resultatet deraf blev en stærkt *forøget virksomhed paa bylivets forskellige omraader*. Der byggedes, der bragtes orden i gadeforhold, der sørgedes for renligheden kort sagt for hele byens orden og materielle tilstand med betydelig større kraft end før; den, der gennemlæser en række byhistorier eller en række af de protokoller, der handler om drøftelsen af saadanne foranstaltninger, vil ikke være i tvivl derom.

Den kommunale virksomhed blev da nu større, og der anvendtes flere penge paa fælles foretagender end tidligere. Hvor langt man paa det rent kommunale omraade var naaet, faar man et indtryk af gennem en i rentekamret udarbejdet oversigt over byernes budgetter for aarene 1786—97. Der viser sig i disse ikke nogen saadan forandring, at en bestemt udvikling indenfor de 12 aar kan paavises; den almindelige tendens til stigning modvirkedes, saa vidt skønnes, her noget af den skarpere kontrol, saa ændringen foreløbig ikke blev stor. Vi kan da som typiske tage tallene for 1787. For samtlige byer angives det aar indtægterne til 117757 rdl., udgifterne til 113329; højst staar Helsingør, hvis budget balancerer omkring 9600, nærmest derefter Randers med omkring 7900, og det laveste punkt naas i Hasle med 50 rdl. En samlet sammenligning med ældre tiders forhold kan paa grund af det umulige i at angive, hvad der til hver tid optoges paa regnskaberne, og hvad der bør medregnes ved en sammenligning, ikke foretages.

At man er oppe ved langt større tal end en menneskealder før er dog utvivlsomt; rent eksempelvis kan saaledes anføres, at Helsingørs budget 1751 var omkring ved de 1000 rdl., medens Sæby, der 1787 har 220 rdl., 1761 kun var naaet til 11; noget mindre er forskellen i byer som Slagelse med en fremgang fra o. 1000 i 1729 til o. 5800, eller Viborg fra 728 i 1772 til 3706. Det er altsammen tal, der ikke kan regnes for ensartede størrelser, men som dog sikkert peger i den rigtige retning¹⁾.

Fuldt saa vigtigt var det imidlertid, at de 20 aar bragte en række nye udgifter paa omraader, hvor der hidtil næsten intet var anvendt, og hvoraf de vigtigste ikke indgik paa det almindelige kommunale budget. Det gælder havnevæsen, borgervæbning, skole- og fattigvæsen o. s. v., alle de omraader, der nu styredes af nye særlige kommissioner og havde hver sit særlige budget. Der fandt her en rivende fremgang sted, som ikke kan angives i tal, men hvorom vidnesbyrdene er talrige nok.

De bedre kaar for borgere og embedsmænd, de stigende krav til bystyrelsens virksomhed er baggrunden for *de ændringer i bystyrelsen*, der foregik under paavirkning af de nye love. I første række forøgede disse i nøje overensstemmelse med regeringens tankegang i høj grad *borgernes indflydelse*. Stærkt virkede reskripterne af 1787, 1791 og 1797 dertil. De nye faste regler for de eligeredes medvirkning bidrog saaledes meget til at fremme denne. Det var som følge af *reskriptet af 1787*, der indførtes eligerede i de faa byer, der da endnu savnede saadanne²⁾, og i adskillige byer, hvor disse før kun var spurgte i ny og næ, fik de nu i stedet den fremragende plads, loven gav dem. Fra by til by vil man i disse aar i raadstueprotokollerne kunne finde vidnesbyrdene om de eligeredes stærkt voksende betydning. Møderne er talrigere og

¹⁾ Se pakke i R. A. med »Tabeller over de ved Zahlkasserne, Stiftamts- og Amtsstuerne, ved Godserne og i Købstæderne oppebaarne Indtægter for Aarene 1786—97«, samt for Helsingør den lærde skoles program 1868 s. 47—49, Sæby K. R. 1761, Slagelse K. R. 1729, Viborg K. R. 1772.

²⁾ Se listen over indførelsen af eligerede i tillæg nr. VI til Købstadstyrelsen I.

regelmæssigere, langt oftere udgaar nu ideer fra de eligerede, og de tager ganske anderledes aktiv del i det hele. Et enkelt træk, som hører sammen hermed er det, at man nu føler trang til at have bestemte formænd for de eligerede; saadanne fandtes vel ogsaa tidligere sine steder, men det blev nu almindeligere, og man begyndte at give regler for deres valg. Snart valgtes de af de eligerede selv, som i Odense efter reskript af $\frac{2}{3}$ 1799, snart af stiftamtmanden som i Viborg 1786, Vejle 1791, medens der endelig ogsaa findes eksempel paa, at borgerne selv har valgt de eligeredes formand, som i Holbæk 1804, eller at valget overlades magistraten som i Sæby 1792¹⁾ o. s. v.

Det maa vistnok ogsaa opfattes som et udtryk for de stigende krav til de eligeredes indsigt og arbejde, at man nu adskillige steder nedsatte de eligeredes tal²⁾, og at disse nu af og til forlangte løn paa grund af deres store arbejde. Det indrømmedes enkelte gange, saaledes i Odense og Bogense 1793, afsloges i andre tilfælde som i Helsingør 1791³⁾. Det var dog ganske smaa beløb der var tale om, og det fik ingen betydning for institutionens art; som regel gjaldt bevillingen ogsaa nærmest udgifterne til skrivesager. Vigtigere var det, at de eligerede almindelig fritoges for de sædvanlige borgerlige hverv, en fremgangsmaade, regeringen fandt rimelig⁴⁾.

Ogsaa de nye *valgeregler fra 1797* fik deres store betydning. En del hæmmedes denne ved, at det livsvarige valg bevaredes, hvor intet andet udtrykkelig var bestemt; i Viborg stifts 4 byer skete valgene paa 3 aar, i Nakskov og Faaborg paa 4, og undtagelsesvis opfattede man det, uden at det ligefrem var fastsat, som rimeligt, at de eligerede skiftede efter

1) Se Viborg eligeredes protokol 1786—98 under $\frac{22}{12}$ 1786, og Vejles tilsvarende 1791—98 under $\frac{28}{15}$ 1791 begge i P. A. samt Holbæk R. P. 1799—1819 under $\frac{12}{4}$ 1804 og reskript for Sæby $\frac{7}{4}$ 1792.

2) Det vides i disse aar at være sket i 11 byer, se listen over de eligerede i tillæg nr. VI til Købstadstyrelsen I.

3) Se reskripter af $\frac{18}{5}$ og $\frac{24}{8}$ 1793 samt Helsingør lærde skoles program 1875 s. 22.

4) Se saaledes reskripter af $\frac{18}{1}$ 1788 og $\frac{6}{7}$ 1791 samt borgervæbningsanordningen $\frac{4}{6}$ 1802.

en vis aarrække¹⁾; ellers kunde de valgte blive til deres død; dette gjorde, at der sine steder kunde gaa adskillige aar uden valg, men paa den anden side var det dog oftest saa, at de eligerede efter nogen tid gerne selv vilde være fri, og dette fik de da almindelig lov til, saa valgene ikke blev saa helt sjældne. Stiftamtmandenes approbationsret, der i 1797 var formuleret ret ubestemt, blev ikke af særlig betydning; hovedreglen var, at stiftamtmanden uden indvendinger tog den, der havde de fleste stemmer, medens der dog ogsaa findes eksempler paa, at han betragtede sig som nogenlunde frit stillet overfor de tre med det største stemmetal og blandt dem tog den, magistrat og eligerede fandt bedst egnet²⁾.

Reskriptet gav valgretten til »borgere« men opfattelsen af, hvad det betød, var stadig yderst usikker; den strænge fortolkning, at det kun var dem, der havde taget borgerbrev, overholdtes i hvert fald ikke; man træffer f. eks. i Skive 1797: 35 afgivne stemmer, medens Kaas 1805 opgiver borgertallet til 27³⁾; man har aabenbart i praksis holdt sig til, at det var næringsdrivende og grundejere, saa man ogsaa, om end undtagelsesvis, kan træffe kvinder anførte blandt de stemmende vælgere⁴⁾. Allerede denne ubestemthed gør det umuligt at angive tal for vælgerne; en del runde og sikkert lidet nøjagtige tal for borgerne, der haves, vil dog vistnok angive det sædvanlige forhold nogenlunde. I 15 sjællandske byer, der 1801 havde 19062 indbyggere, angives borgertallet 1798 til o. 1900 og i 9 fynske byer med 16159 indbyggere 1801, er der i 1804 o. 1800 borgere⁵⁾. Det er da godt og vel en tiendedel af indbyggerne, vi maa tænke os som vælgere, næsten halvparten af det, almindelig valgtret vilde give; de udelukkede er embedsmænd og privilegerede, der ikke ret regnes med til byen, og en del daglejere.

¹⁾ Reskripter for Viborg stift $\frac{10}{7}$ 1793, Nakskov $\frac{20}{4}$ 1791, Faaborg $\frac{25}{2}$ 1792 samt Saksøbing R. P. 1783—1869 under $\frac{1}{1}$ 1797.

²⁾ Saaledes i Næstved $\frac{25}{8}$ 1803 (R. P. 1796—1845 s. 80 og 82).

³⁾ Se listen i tillæg nr. I.

⁴⁾ Saaledes Roskilde R. P. 1783—1802 under $\frac{10}{10}$ 1799.

⁵⁾ For Sjælland se »Iris og Hebe« 1798—99, for Fyn Kaas's indberetning fra hans rejse 1804 (R. A.)

Megen interesse for valgretsspørgsmaalet havde samtiden ikke, derfor kunde det blive staaende saa ubestemt, og i hvert fald var der nu i byerne langt flere med valgret end med interesse for at bruge den. Jeg kender indenfor aarene 1797—1807 stemmetal for ialt 25 byer; tager man i disse tallene fra det først kendte valg efter 1797 reskriptet, naar man o. 900 afgivne stemmer; disse byer havde 1801 o. 53000 indbyggere, hvilket skulde give 5—6000 vælgere, saa de 900 stemmer betegner 15—20 0/0. Dette tal fremkommer imidlertid ved en meget ringe deltagelse i de større byer, en langt anseeligere i de mindre. I de 6 største byer: Helsingør, Odense, Aalborg, Aarhus, Horsens og Randers afgives o. 300 stemmer medens indbyggertallet er o. 28000, saa her, trods en særlig stærk deltagelse i Randers, ikke naas mere end o. 10 0/0; de andre 19 med 25000 indbyggere har 600 stemmer, næsten 25 0/0, og 5 byer med under 1000 indbyggere, hvor tallet kendes, har, efter samme beregningsmaade, ikke mindre end 45 0/0. Det er i de smaa byer, hvor man bedst kender hinanden og oftest har været vante til selv at vælge, at deltagelsen er størst. Paa-faldende er det at se, at Aalborg med 5579 indbyggere har 19, Aarhus med 4102: 23 stemmer, medens der af Mariagers 414 møder 28, af Skives 520: 35.

Ogsaa tallene fra en del byer, hvor de valgtes stemmetal kendes, ikke antallet af alle stemmer, peger i ganske samme retning. En virkelig valgkamp vidner tallene kun rent undtagelsesvis om. Saaledes i Randers. Her var deltagelsen stadig meget stor; første gang $\frac{26}{4}$ 1797 mødte 120, dernæst $\frac{15}{4}$ 1801: 66 og endelig $\frac{18}{5}$ 1803: 214. Denne sidste gang tyder tallene paa en nogenlunde bestemt partideling, der dog efter afstemningsmaaden ikke kunde træde helt klart frem; den valgte naaede 133 stemmer, medens to andre havde 96 og 115. I hvert fald klagede de besejrede bagefter; de mente, at der blandt de 133 var 23 ikke-borgere og 4 eligerede, der formentlig ikke maatte stemme, saa den valgte retmæssig ikke havde flertal, men klagen blev resultatløs¹⁾. Det sædvanlige var, at valgene skete ret tilfældig, og at udfaldet bestemtes ved

¹⁾ Se Randers R. P. under $\frac{26}{4}$ 1797, $\frac{15}{4}$ 1801 og $\frac{18}{5}$ 1803, samt de eligeredes protokol 1760—1818 s. 415—16.

personlig anseelse: partier skabte af et øjebliksspørgsmaal var sjældne, faste partier eksisterede ikke.

Alle disse tal er lidet fuldstændige, de beregninger, der knytter sig til dem usikre. To ting fremgaar dog deraf. Det ene er, at nogen interesse havde valgene vakt i byerne. De 15—20 % ere sammenlignet med senere forhold ikke saa helt lidt; ved de første valg efter den nye lov 1837, stemte i de samme 6 byer, som nu havde o. 10 %, 23 % og i 20 byer 40 % af vælgerne, men dette gælder kun første valg, i de følgende aar sank deltagelsen atter langt derunder, og for de 6 byers vedkommende var man endnu 1870 ikke kommet ud over de 23 %. Det andet er, at interessen langt fra var naaet til bunds. Det er en mindre kreds, aldeles overvejende bestaaende af byens mere ansete borgere, der nogenlunde er i stand til at følge med og har interesse for byens anliggender; navnlig i de større byer med mere aristokratiske sociale forhold og mere udviklede byanliggender er kredsen snæver¹⁾.

Hvad der gælder valgene til eligerede kan i det væsentlige overføres paa de andre valg, der nu foretoges til takserborgere, ekstraskatsansættere, indkvarteringskommissioner, forligskommissioner o. s. v. Det var af disse særlig de sidste, der vakte interesse, og som regel angives kun ved disse stemmetallene; derimod synes iveren for takserborgervalgene snarest ringere, og de uregelmæssige fremgangsmaader ved disse valg vedblev, uden at regering eller stiftamtmand bekymrede sig derom; deres betydning var jo stærkt formindsket, nu da kontrollen vanskeliggjorde misbrug; dette hvert betragtedes i stigende grad som en borgerlig tyngde, som man søgte nogenlunde at faa til at gaa paa omgang.

Ogsaa de *borgermøder*, hvorom reskripterne af 1791 og 1798 handlede, blev i denne tid langt almindeligere. Selve reskripterne virkede dertil; det var nu givet, at i vigtige sager skulde borgerne spørges, og magistraten udsatte sig for, om den lod være, bag efter, hvis der blev strid om sagen, at faa højere myndigheds klage at høre over, at man ikke havde fulgt loven. Derfor kom raadstuemøderne atter i brug, ogsaa i de byer, hvor man havde været ved at komme bort fra dem.

¹⁾ Se om valgene i det hele tillæg nr. I.

Men desuden fandtes nu langt oftere end før grund til at forhandle med borgerne, allerede fordi der nu blev foretaget saa mange flere vigtige foranstaltninger. Der var for det første alle valgene, hvoraf flere jo først indførtes i denne tid, men dernæst gav ogsaa talrige af de andre nye bestemmelser anledning til borgermøder. Naar borgervæbningen skulde ordnes, beslutninger tages om bygning af skoler, udbedring af fængsler, kort sagt om alle de betydningsfulde handlinger, som den stigende kultur og regeringens reformlove medførte, da maatte borgerne samles og spørges, og det var ofte, at saadanne spørgsmaal forelaa. En særlig stor betydning fik dog i disse aar et enkelt emne: markernes udskiftning.

Fra gammel tid ejede vore byer bymarker, der vel ikke var særlig udstrakte men dog havde ikke ringe betydning. Det var ialt en 93000 tdr. land med o. 6000 tdr. hartkorn eller omtrent 1 td. land til hver indbygger. Fordelingen var ulige; Aalborg havde saaledes med sine 5579 indbyggere kun 1000 tdr. land, knap $\frac{1}{3}$ til hver, medens Storehedinge havde 4 tdr. land god jord, og Skagen 11 tdr. land ganske vist meget daarlign jord for hver person i byen. Enkelte steder var da bymarken endnu borgernes væsentligste indtægtskilde; andre steder var dens betydning ganske ringe, men næsten overalt interesserede den borgerne stærkt. Disse marker var hidtil drevne i fællesskab paa lignende vis som landsbyernes; magistraten havde ledelsen, og udøvede den gennem valgte eller udtagne markmænd, medens vigtigere spørgsmaal afgjordes ved raadstuemøder. Udbyttet, der oftest var forholdsmæssig ringe, fordeltes efter udviklede og forskellige regler til grundejerne, medens ogsaa andre borgere havde ret til at lade deres kvæg græsse paa markerne, naar jorden laa hen til græsning. Efter at udskiftningen var kommet ret i gang paa landet som følge af anordningen af $\frac{23}{4}$ 1781, begyndte denne bevægelse ogsaa i byerne. Fremgangsmaaden ved disse udskiftninger var ikke bestemt ved nogen lov derom; der fandtes blot i en frdng. af $\frac{25}{6}$ 1790 om skadeligt vands afløb den bemærkning, at naar det gjaldt købstadjord, skulde stiftamtmanden i forening med de ellers for amterne ansatte landvæsenskommis-sarier afgøre tvistigheder, og et reskript af $\frac{15}{2}$ 1794 til Sjæl-

lands stiftamtmand hævdede dette som almindelig regel for udskiftninger af købstadjord. Praksis blev, at udskiftningerne i hvert enkelt tilfælde maatte have særlig billigelse af rege- ringen, og denne satte altid som vilkaar, at der opnaaedes et passende flertal for en rimelig ordning. Før man naaede hertil, fandt som regel mange og grundige forhandlinger mellem borgerne sted. Den almindelige tankegang gik ud paa, at for- delingen skulde ske til grundejerne i forhold til grundtaksten, men ofte syntes man, at dette var en forurettelse af de andre borgere, der hidtil havde haft græsningsret, og søgte at skaffe dem erstatning ved at paalægge grundejerne en vis ydelse for det, de fik. Herom stod en stadig strid; ofte forkastedes ud- skiftningsforslagene nogle gange for atter og atter at genop- tages, og ofte besluttedes udskiftningen kun for mindre dele, medens man saa siden gik videre. Herom førtes talrige for- handlinger og ikke uden iver; paa dette omraade vistnok mere end paa noget andet antog striden en principiel karakter; man følte sig paa den ene side som forkæmpere for det gamle til- vante, paa den anden som talsmænd for en ny tid. Skridt for skridt gennemførtes udskiftningerne, men det var dog først i fyrrerne i vort aarhundrede, at man var naaet saa vidt, at godt $\frac{1}{5}$ af købstadjorden var udskiftet¹⁾.

Dette og andre emner, som tidens stærke udvikling bragte frem, og som i høj grad interesserede borgerne, gjorde borger- møderne talrigere og bevirkede tillige, at deltagelsen i dem ikke var ringe. I enkelte tilfælde satte man sig ligefrem for at høre alle, som man ansaa for stemmeberettigede. I 1789 fortsatte man saaledes i Slagelse forhandlingerne om en ny ligningsmaade, som magistrat og stiftamtmand ønskede, til man havde faaet besked af alle 241 interesserede om deres mening²⁾. Ogsaa ellers kunde ved de spørgsmaal, der særlig vakte interesse, deltagelsen være stor; i Kallundborg mødte saaledes i 1800 ved en afstemning om udskiftningen 91 af de 163 stemmeberettigede grundejere og forkastede den med 74

¹⁾ Se om udskiftningerne *Bergsøe*: Den danske Stats Statistiks 2. bd. (Kbhvn. 1849) s. 110—112 og Statistisk Tabelværk 5. hæfte 1842 samt de talrige referater i raadstueprotokollerne af forhandlinger derom.

²⁾ Slagelse R. P. 1782—1827 s. 190—93.

mod 12 medens 5 ikke stemte¹⁾. Men dette var usædvanligt. Det almindelige var, at deltagelsen var en lignende som ved valgene.

Hele denne bevægelse, der i disse aar atter indskrænkede vore byøvrigheders selvstændige myndighed ved forøget kontrol fra oven og fra neden, foregik *uden kampe*. Jeg har kun truffet et enkelt stærkere udtryk for misfornøjelse fra øvrighedens side. Det var Korsør magistrat, der 1790 udtalte, »at magistraterne efter de senere allernaadigst udgangne anordninger ikke nu som forhen har decision men i alle tilfælde byens affærer angaaende først skal indhente de eligerede mænds betænkning og derefter stiftets approbation, følgelig dermed magistraterne er sat udenfor alt undtagen det byrdefulde ved regnskabernes aflæg og deraf flydende ansvar«²⁾. Desuden træffes der i betænkningerne, der afgaves før reskripterne om raadstuemøder og valg af eligerede en del uvillie mod borgermøder som det uordnede, forvirrede. Men hertil indskrænker det sig ogsaa. Tilsynet fra oven stemmede godt med de embedsmandsvaner, hvortil øvrigheden nu i det hele var opdraget, og en stærkere uvillie mod borgernes deltagelse, hindredes for mange allerede ved tidens almindelige tilbøjelighed til at finde det naturligt, at borgerne raadede for deres egne sager saa vidt mulig.

I det hele var forholdet mellem embedsmænd og borgere nu godt, og begge parters arbejde paa byens bedste under opmuntring fra oven blev dygtigt; de materielle fremskridt i bystyrelsen var betydelige. Noget kunde det hæmmes ved borgernes traditionelle frygt for at foretage noget nyt, der kostede penge, men den almindelige fremgang gjorde det ogsaa lettere at komme ud over dette.

Sammen med den øvrige udvikling gik en stærk opgang i *almén interesse*, der fik sit udtryk baade i, at byforholdene og bystyrelsen droges ind i den offentlige debat, og i, at borgernes interesser for almene spørgsmaal forøgedes. Blandt tidens store spørgsmaal var bystyrelsen ganske vist ikke; land-

¹⁾ Kallundborg R. P. under $\frac{20}{17}$ 1800 i R. P. 1746—1804.

²⁾ Indlæg til reskript af $\frac{5}{8}$ 1791.

holovgivning, skolen og trykkefriheden var de emner, hvorom der var strid og debat; ved siden deraf træder byforholdene langt tilbage. Man mærker det allerede i regeringens behandling deraf; intet øjeblik er dette for denne de store politiske spørgsmaal; det er forretningssager, der afgøres efter tidens almindelige humane og frisindede tankegang, men hvorom interesserne aldrig samles stærkt. Og ligesaa er det i *den offentlige diskussion* de andre spørgsmaal, der staar i forgrunden. Dog fandt der ogsaa om byforhold en drøftelse sted, der ikke er uden interesse.

En større diskussion herom aabnedes saaledes i januarhæftet 1793 af tidsskriftet »Minerva«. Artiklen begynder med en udtrykkelig fremhæven af, at regeringen hidtil væsentlig har syslet med landbolovgivningen. Nu har man grund til at vente, at den ogsaa vil tage arbejdet for byerne op, hvilket forfatteren finder bekræftet ved, at stiftamtmandene skal have forlangt indberetninger om tilstanden i byerne, hvorom han dog ikke ved andet sikkert, end at Helfried har gjort det i Ribe stift. Han er stærkt misfornøjet med det bestaaende. I embedsforholdene angriber han skarpt øvrighedens indskrænkning til en person og embedssammenlægningerne, forhold der efter hans mening medfører stadige misbrug og stridigheder. De eligerede yder formentlig ingen sikkerhed derimod, thi »hvem foreslaas disse af uden af magistratspersonerne, ja maaske undertiden med disse ord: den eller den staar for turen, eller og, det er vel bedst, vi faar den eller den, og hvo tør da modsætte sig sin høje øvrigheds villie«? De eligerede kan tit hverken læse eller skrive, kan ikke som før borgmestre og raadmande danne en modvægt mod byfogden. Han ønsker derfor rundt om nedsat kommissioner til at give betænkning om forbedringer, bestaaende af 6 handlende og haandværkere valgte af borgerne om fornødent med en jurist som raadgiver.

Mod denne forfatter, der selv angiver, at han har studeret byforhold i nogle aar i haab om et byembede, optraadte i aprilhæftet G. L. Baden med en artikel, der bærer mottoet: »Mit hjerte og for frihed slaar«. Han forsvarede ivrig byfogderne; der var vel uheldige mellem dem, men angrebene ramte ikke alle, de var jo ogsaa selv interesserede i, at sty-

relsen var god, da deres sportelindtægter voksede, naar byen gik frem, og stridighederne med borgerne kunde lige saa vel findes, hvor der var borgmester og raad. De eligerede kunde ogsaa meget vel passe paa dem, thi »hvad nu forfatteren anfører om maaden, de eligerede borgere vælges paa«, siger han, »da tillade han mig, som kender ikke faa købstæder ganske at at benægte den«; de eligerede er ikke afhængige af øvrigheden, tvertimod ofte i strid med den, og »sædvanlig er og de eligerede borgere de vittigste blandt borgerne, og har jeg kendt mange af disse, men ingen, der jo har kunnet læse og skrive, endog i de allerringeste købstæder. Langt fra derfor, at de eligerede borgere er magistraternes underdanige tjenere, meget mere er de paa mange steder skarpe og for byernes vel nyttige kontrollører mod magistraten«. Og han samler sin opfattelse i ordene »Kort, hvad forfatteren i dette og mere har anført, kan maaske have fundet sted for en 30 aar siden, maaske og endnu i en enkelt købstad, som forfatteren kender og derfor burde ikke blot tænkt paa men offentlig nævnet, men er vist nu helt sjældent, da en saadan magistrat, som forfatteren skildrede, i vor oplyste tid ikke skulde kunne begaa sig længe«. Vistnok har af disse to Baden væsentlig ret; der var endnu forhold af hver slags, men den fremgang, han saa stærkt betoner, fandt sikkert nok sted.

Baden var i det hele meget ivrig for denne sag. Da Varde byfoged Fogtmann, den store reskriptsamlings ophavsmand, i Minervas julihæfte 1793 havde offentlig gjort sin indberetning til Helfried, fulgte siden i »Iris og Hebe«s majhæfte 1796 en af Baden forfattet skildring af Nakskov, hvor han nu var borgmester. Han tilegnede det til generaltoldkammerchefen Moltke samt Chr. Reventlov og Chr. Colbjørnsen, »hvis bekendte virksomhed lover vore forarmede købstæder bedre udsigter«. Det er i det hele til Colbjørnsen, han sætter sin lid som leder af tidens reformgerning. Selve skildringen er her mindre lys end i det tidligere indlæg. Stærkt klager han over sportel-systemet og de lave lønninger, som aftvinger ham udbrudet »Gud! er retfærdigheden ikke lige saa vigtig for et land som religionen, og dog, medens et helt herred af 10 sogne ikke bidrager til hins haandhæver over 100 rdlr., koster dennes

forkynder et eneste sogn tyve gange saa meget, ja stundom end mere«. Nu maa magistraten paa grund af den daarlige løn give sig selv embederne som vrage, havnefogder og lgn.; deres daarlige stilling gør ogsaa, at »almuesmanden meget vel ved, at hans øvrighed almindelig er saa slet aflagt, at den mere formuende borger formodes lettere at kunne drive noget igennem end den fattige«. Vanskelighederne vokser endda, mener han ved »den smag paa den kære frihed, som vor almue dog i vore dage har faaet.« Endelig klager han over, at de rige foruretter de fattige, at skolerne er elendige, og at de økonomiske kaar bliver stadig daarligere.

Dette sidste gentages i det hele atter og atter i tidens udtalelser, men ikke des mindre maa man med folketallets stigning for øje og under indtryk af tidens mange forbedringer, hævde, at det er urigtigt; det hører til den slags overdrivelser, som datidsforfattere endnu ikke var kommet ud over. En ejendommelig form fik disse klager i en anonym artikel i »Minerva«s augusthæfte 1793, hvor der skarpt toges til orde mod begunstigelsen af København, blandt meget andet med begrundelsen »al vej til kultur og opdragelse er udenfor København betaget de forældre, der ikke vil sætte deres børn enten i latinskole for at læse døde sprog eller hen i fattigskolen, hvor de lærer kristendom og regning udenad«.

Endelig naaede Baden til intet mindre end en historisk skildring af byernes styrelse og et forslag til en almindelig kommunallov for dem.

Umiddelbart efter valgreskriptet af $\frac{24}{3}$ 1797, sendte han kancelliet et forslag til en saadan. Dette lod det gaa videre til rentekamret med en bemærkning om, at det væsentlig var det samme, der allerede var anordnet, og at det derfor neppe vilde være passende nu igen at komme til kongen dermed. Rentekamret sluttede sig hertil, og sagen henlagdes, den fornødne interesse til at tage fat paa en saadan ny bylovgivning fandtes ikke¹⁾. Baden offentliggjorde da sit forslag i »Iris og Hebe« oktbr.—decbr. 1797, ledsaget af en historisk oversigt

¹⁾ Se derom rentekamrets købstadrevisionskontors »Ekstraktprotokol for en Del danske og norske Købstæder 1792—1801« s. 112—19.

lige fra oldtiden. Interesse har denne, for hans egen tid og den nærmest foregaaende. Stor betydning tillægger han den ny rentekammerrevision, hvis begyndelse han henfører til Struensens ordre 1771. Navnlig fremhæves, hvorledes det forøgede de eligeredes betydning, da de skulde paatægne regnskaberne. »Maaske,« siger han, »gaves mange steder denne paategning, som man vilde have den, men vist er det og, at mange af disse eligerede mænd snart begyndte at mærke, at deres underskrift ansaas i kamret for ikke uvigtig og begyndte nu derfor at anse sig for noget i byen, der just ikke var forbundne til blindt hen at underskrive, hvad man behagede at forelægge dem.« Han er meget begejstret over reskripterne af 1787 og 1797, og slutter i anledning af det sidstes anvendelse af ordet »repræsentanter« med udbrudet »just dette republikanske ord bruger reskriptet og tilstaar, at købstadborgernes offentlige anliggender behandles bedst ved deltagelse af selvvalgte repræsentanter. — Hvad her tilstaas at være sandhed i det lidet, mon det ikke og bliver sandhed i det større?« Han ønsker imidlertid disse regler samlede i en trykt forordning supplerede med enkelte tilføjelser, som han siger, at han dels selv har fundet paa, dels taget efter holstensk mønster, hvilket sidste dog saa godt som ikke spores i forslagene. Afvigende fra det bestaaende ønsker han, at tallet af eligerede skal sættes til 4—16 efter byens størrelse; valgbare og forpligtede til at modtage valg skal alle være, som har grund, næring eller embede i byen undtagen sagførerne, vælgere skal være alle »borgere og indbyggere«. Denne udvidelse ud over borgerkredsen er den reelle afvigelse fra det gældende. Iøvrig tilføjes en række ordensregler; den ældste skal saaledes være formand, der skal føres protokol, og efter 4 aar skal de eligerede have ret til at blive fri, hvorimod periodiske valg ellers ikke omtales. Bestemmelsen fra 1791 om raadstuemøder gentages, skønt han ellers klager bittert over disse. »Disse raadstuesamlinger,« hedder det, »er til ingen nytte, men derimod til megen skade, da de stifter partier mellem indvaanerne, partier, hvis virkninger endog mærkes ved andre lejligheder, da de dertil giver lejlighed til svir oftest hele tre dage i kroerne — dagen selv samt dagene før og

efter, — medens de fleste af indbyggerne er, — som ligeledes Montesqieu siger — dans un tel état de bassesse qu'ils sont réputés n'avoir point de volonté propre. Som derfor deres pantekreditor vil, saaledes skal debitorerne og ville, — thi har vi end ikke i vore smaa købstadrepublikker født adel, — saa har vi den, der er ikke mindre farlig — pengeadel, hvis virkning ofte er lige saa skjult, som de i chatollet gemte papirpatenter.« Vi genfinder her den i sig selv naturlige ærgrelse over raadstuemøderne, som fandtes hos adskillige magistratspersoner, men som ikke hindrede, at deres betydning var stigende, og ogsaa Baden beholdt som sagt i sit forslag reglerne derom.

Den hele debat kan i nogen grad oplyse, hvorledes samtiden opfattede byforholdene, men den blev uden praktiske følger.

Et andet spørgsmaal er, i hvilken grad tidens *købstadborgere interesserede* sig for saadanne drøftelser af deres egne sager eller andre almene spørgsmaal. Baden giver i sin artikel i »Iris og Hebe«, maj 1796, visse oplysninger derom. I Nakskov fortæller han, at man har haft en læseforening, og at der er en købmand, som har købt næsten al dansk litteratur fra de sidste 20 aar; i Odense og Helsingør interesserer man sig for teatre og klubber, i Aalborg og Randers for handelen, men »unægtelig er det alligevel, at lyst til at læse er i de sidste ti aar, siden de mange periodiske skrifter kom i gang, meget tiltaget. »Minerva«, »Iris«, »Tilskueren«, »Journal for Politik«, »politisk-fysisk Magasin« o. s. v. kan derfor vel imellem træffes paa vore handlendes diske og borde. Ogsaa er det vist, at blandt alle vore periodiske skrifter fornemmelig »Minerva« har sine store fortjenester. Ja, siden Holbergs tid tør jeg sige, at neppe noget skrift har gjort større revolution i den saakaldte middelstands oplysning.«

Mit almindelige indtryk af datidens borgere gaar i samme retning, og et udtryk for de vaagnende interesser findes ogsaa i de talrige byhistorier, der nu begyndte at udkomme. Allerede i tiden fra tyverne til 1787 havde omtrent en halv snes byer været genstand for en nogenlunde indgaaende historisk behandling, nu skreves andre, som oftest bedre bøger, atter om

en halv snes¹⁾. De er gennemgaaende skrevne af borgere fra vedkommende by, ofte af byembedsmænd; de indledes hyppig med fortaler, der viser, at forfatterne har opfattet dette som et meget samfundsgavnligt arbejde, og deres udbredelse var ikke ringe. For tre af de bedste kendes abonnenternes tal. Det er Friis-Edwardsens om Skelskør fra 1759, der har o. 140, Paludans om Kallundborg 1788 med o. 250, og endelig Stadfeldts om Randers 1804 med ikke mindre end 400²⁾.

Af megen betydning var endelig oprettelsen af *provinssaviser* i de større byer. De første var allerede kommet før 1787: Jydske Efterretninger i Aalborg 1767, Odense Adresse Kontors Efterretninger 1772, Viborger Samler 1773, Fyns Stifts Journal i Odense 1780, Ribe Stifts Adresse Kontors Efterretninger i Fredericia 1786, og dertil kom nu: Aarhus Stifts Adresse Kontors Tidender 1797, Helsingørsbladet 1798, og endelig Lolland-Falster Stiftstidende i Nykøbing fra 1807. Hvert stift havde nu sin, Fyn endda to, og disse blade følte sig som hele stiftets, ikke blot byens. De udgaves en til tre gange ugentlig med ringe format, omtrent som en almindelig bog, og deres væsentlige indhold var efterretninger, dels udenrigske, dels officielle meddelelser, men ved siden deraf fandtes dog baade underholdende og ræsonnerende artikler. Det er tidens sædvanlige emner, der drøftes i disse. Det er praktiske forbedringer og aandelige fremskridt her skrives om; interessen for almenvellet, begejstringen for reformerne opfattes som hver mands pligt, og forfatterne skriver med en stærk følelse af, at de lever i en oplysningens og fremgangens tid, hvor »tidsaanden« og »aarhundredets kultur«, stadig driver fremad. Ogsaa selve byernes anliggender drøftedes undertiden om end ikke i særlig stort omfang; valgdiskussioner eller valgresultater nævnes derimod ikke. Ret hyppige var artikelrækker om stiftets byer, deres tilstand og historie. Udbredelsen var saa vidt ses en lignende som byhistoriernes. Viborger Samler begyndte saaledes med o. 230 abonnenter; flertallet af dem var embedsmænd rundt om i jyske byer, men der fandtes

¹⁾ Se fortegnelsen i det kgl. biblioteks katalog.

²⁾ Se listerne derover i vedkommende bøger.

desuden haade en del godsejere og en del næringsdrivende borgere atter spredte i forskellige jydsk byer¹⁾).

Paa alle disse omraader modtager vi da det indtryk, at tidens almindelige bevægelser ogsaa blandt vore købstadborgere skabte nyt liv; smaa forhold fandtes vel endnu overalt, men opgangen er umiskendelig. Den indflydelse, der var gledet danske borgere af hænderne efter 1660, fordi de var for ødelagte til at udøve den, var efter krigsperiodens slutning 1720 langsomt genvundet, men først nu fik den virkelig stor betydning, thi først nu var vor borgerstand atter naaet saa vidt i materiel og aandelig udvikling, at den evnede at bruge den. Helt formaaede datidens borgere ikke at fylde de rammer, den ny lovgivning havde skabt, dertil var den økonomiske og aandelige udvikling endnu for ringe, men man var sikkert nok godt i gang med at arbejde sig frem paa det ny grundlag, som disse love paa næsten alle bystyrets omraader havde bragt. Man var i en udvikling, der kunde have ført vidt, om den var bleven fortsat uden afbrydelse.

Betragter man under et denne periode, da er det en stor og iøjnefaldende fremgang, der giver tiden dens præg. Æren derfor kan ikke længere tilskrives en enkelt af de kræfter, der var i virksomhed i byerne. Det havde i aarene nærmest efter 1660 været centralregeringen, der skabte det fremskridt, som i det hele skete, det var fra omkring 1720 til op imod denne tid væsentlig stiftamtmandene, til sidst dog under nogen medvirkning af de andre faktorer. Nu synes derimod alle at virke med. Regeringen har ledelsen, ordnende og tilskyndende griber den ind overalt; stiftamtmand og amtmænd er dens virksomme hjælpere deri og heller ikke selv uden initiativ; formanende og opmuntrende taler de paa deres rejser rundt til byerne fremskridtets sag. Embedsmændene, der før kun tænkte paa midler til at slaa sig igennem, er nu saa vidt frigjorte for økonomiske bekymringer, at de kan vende deres

---

¹⁾ Se listen i Viborger Samler 1773.

opmærksomhed mod byens sager; ogsaa de er nu opfyldte af iver for almenvellet og sætter en ære i at gavne deres by. Og endelig borgerne. I det mindste det øverste lag af dem er nu med i samfundsarbejdet; der er borgere, der føler sig som deres bys repræsentanter, deres medborgeres talsmænd, og som forstaar, at der maa reformeres, selv om det koster penge.

Og spørges der, hvad grunden er til dette lykkelige samarbejde mellem de forskellige parter som til hele tidens store fremskridt, da er svaret dobbelt. Det er for det første den økonomiske opgang, for det andet »tidsaanden«, og vistnok er dette sidste hovedsagen. Tidens reformarbejde bæres ikke af nogen stor regent, ikke heller af nogen anden banebrydende reformator. Sikkert nok har A. P. Bernstorff, Chr. Reventlov og Chr. Colbjørnsen den største ære af deres del i fremskridtsarbejdet, men dettes skabere kan de ikke kaldes. Det afgørende er og bliver den ny tids, oplysningstidens, nye tanker, som vi fik dem fra de franske revolutionsfilosofier. Disse tanker gennemtrængte det hele samfund i en helt anden grad, end man paa forhaand tænker sig, de skabte et storstilet og dybtgaaende reformarbejde, hvis følger mærkes selv i samfundslivets fjerneste afkroge. Gennem det lagdes i aarene omkring aarhundredskiftet det solide grundlag, hvorpaa det ny aarhundredes samfundsliv byggedes.

Da krigen i 1807 standsede den foregaaende tids udvikling, sluttede den danske enevældes arbejde for at føre vort samfund fremad; den indsats i dansk samfundsliv, enevælden overhovedet kom til at yde, var da ydet; fra nu af stod enevælden ikke som udviklingens leder, men som en hindring for den. Men denne indsats var ingenlunde ringe. For byernes vedkommende har vi set dette. Det standpunkt, man her ved 1807 var naaet til, kan samles først deri, at der nu overalt styredes efter faste, ensartede regler, vilkaarligheden og tilfældigheden var veget for ordenen, og dernæst i dette, at der nu styredes af en statsansat, lønnet og til sin gerning uddannet

embedsstand, men saaledes, at der overfor denne stod repræsentanter for borgerne, valgte af disse selv uden nogen begunstiggelse for klasse eller formue; embedsmændene har udøvelsen af beslutningerne, men naar selve disse fattes, staar embedsmænd og borgere med lige myndighed, og er de uenige, tilkommer afgørelsen højere øvrighed. Det sidste vil for mange nu synes nok til at gøre borgernes deltagelse betydningsløs, vante som vi er til at tænke os regeringen og embedsstandens forskellige lag sammen mod befolkningen. Men dette var da anderledes; regeringen overfor stiftamtmand, magistrat og borgere, stiftamtmanden overfor de to sidste havde intet forud taget parti; de afgjorde stridsspørgsmaalene efter den givne sags omstændigheder. De styrendes aarvaagne mistænksomhed overfor befolkningen er af moderne karakter; den gang var sympatien snarest for borgerne, som den svagere part, og mistanken snarest rettet mod embedsmændene, hvem større myndighed gav lettere adgang til misbrug.

Alt i alt var der da nu i hystyrelsen megen orden og megen lighed; det uordnede, vilkaarlige rigmandsstyre, der fandtes før statsmagtens indgriben, var forsvundet. Og i virkeligheden var dette ikke sket paa bekostning af friheden, saafremt man derved ikke forstaar hver bys ret til at følge sine egne veje, men alle borgeres ret til selv at øve indflydelse paa deres bys anliggender, og dette er den eneste form for kommunal frihed, det moderne Evropa kender.

Naar vi i den danske enevældes bedste tid naaede til disse forhold, da var dette ikke i strid med enevældens oprindelige retning. Den hele udvikling var en følgeret udvikling af de principer, der kom til orde 1619 i indledningen til den lov, som var statsmagtens første alvorlige forsøg paa at bestemme bylivet, og den stemmer nøje med de tanker, som i 1660 gav enevældebevægelsen magt: troen paa at den stærke stat betød de svages beskyttelse mod de mægtiges vilkaarlighed. Først i den oplyste enevældes dage fuldførtes bevægelsen, men retningen var fra første færd den samme.

Som denne ordning byggede fast og sikkert paa fortiden, saaledes dannede den det naturlige grundlag for fremtidens udvikling. Hele det 19. aarhundredes bevægelse paa købstad-

styrets omraade er en videre udvikling af de ordens-, ligheds- og frihedsprinciper, der ved aarhundredets begyndelse endnu kun i ufuldkommen form var til stede. En modsætning fandtes ikke; derfor knyttedes siden den købstadlov af 1837, der grundlagde det moderne selvstyre i vore byer, saa let og naturligt til det bestaaende.

Det er da ikke saa, at dansk enevælde med tung haand har dræbt vore byers kommunale liv; intet øjeblik satte den sig det som maal, saa lidt som den med bevidsthed arbejdede paa at fremme det. Praktiske forhold lammede det nærmest efter 1660, uden at regeringens politiske system havde del deri; de nye tidsforhold i 18. aarhundredes sidste tid kaldte det atter til live under regeringens velvillige, men ikke altfor interesserede medvirkning.

TREDIE KAPITEL.

Stilstandsaaene 1807—37.

Den store fremgang, tiden omkring aarhundredskiftet bragte Danmark, standsede ved krigens udbrud 1807. Den materielle tilbagegang, de følgende krigsjaar medførte, fik sine lidet heldige følger ogsaa for vort stats- og kommuneliv, og omtrent samtidig foregik et betydningsfuldt omslag i anskuelser og interesser. Den store debat om almene spørgsmaal hørte op, forfatternes ivrige forsken efter, hvad der kunde bringe befolkningen fremgang og lykke var til ende. I stedet vendtes tankerne mod det store krigsskuespil ude i Evropa og den ganske vist ikke meget imponerende del deraf, som foregik herhjemme, samt mod det ny romantiske aandsliv, der satte skønlitteraturen i samfundslitteraturens sted og vendte sindene fra systemen med den materielle fremgang i denne verden til beskæftigelse med æstetiske og religiøse problemer. Selv paa provinsbladenes indhold mærker man, hvorledes det nu skifter; debatten om praktiske spørgsmaal afløses af krigsberetninger isprængte med lidt æstetik.

Ogsaa regeringens anskuelser forandredes. Omslaget falder ikke ved Bernstorffs død 1797, endnu i det følgende decennium fortsatte regeringen i samme spor, ledet af de samme mænd, først og fremmest Chr. Colbjørnsen og Chr. Reventlov. Saa traadte imidlertid 1804 Colbjørnsen ud af danske kancelli, medens Kaas, en mand af den ny art, blev dets præsident, og endelig forlod Reventlov i dechr. 1813 rentekamret,

afløst af Møsting, den anden af den ny tids mænd, der siden 1804 havde været medlem af tyske kancelli. Dette dobbelte personskifte betegner den ny aand, der nu blev raadende i vor regering.

Overhovedet indtræder enevælden nu i et nyt stadium. Den tid, da den udførte sit positive fremadværende arbejde, er til ende, den tid, den har tilbage, gaar hen under kamp for dens eksistens; enevældens mænd føler sig nu utrygge først og fremmest overfor de lavere folkelag, hele den trediestand, som før var dens hjælper, og hvis interesser den hidtil tjente. Fra revolutionens tid blev netop denne befolkning for de raadende de designerede arvinger til deres magt, og man søgte nu sin støtte mod dem dels i den adel, man før bekæmpede, dels i den embedsstand, man havde skabt. Fra nu af var regeringen ikke udviklingens leder, langt snarere traadte den hæmmende i vejen for den.

I den svingning, regeringen saaledes foretog, fulgtes den imidlertid i første omgang langt fra af hele embedsstanden; kun dennes øverste og ældste medlemmer svingede med, de lavere embedsmænd følte sig endnu oftest som befolkningens ledere i arbejdet for at drage konsekvenserne af de tilstande, tidligere tiders virksomme regeringsmænd havde skabt. Disse forhold, der var noget nær almeneuropæiske, traadte vel foreløbig ikke meget klart frem i Danmark, men de fandtes dog ogsaa her i tilstrækkelig grad til at give regeringens virksomhed i decennierne efter 1807 et præg, der ikke lidet afveg fra det tidligere, og ogsaa for vort købstadstyre fik dette sin betydning.

I. Borgernes indflydelse.

Den fremgang for *borgernes deltagelse* i styrelsen, den foregaaende periode havde bragt, ophørte i denne, dels paa grund af borgernes daarligere vilkaar, dels i kraft af regeringens ændrede anskuelser. Det vigtigste udtryk herfor blev den betydelige indskrænkning i 1807 af de frisindede *valgeregler* fra 1797. Stødet hertil blev givet allerede før 1807. ⁵/₁₀ 1805 indgav Helsingørs magistrat et andragende om en ændret valgmaade. Ved sidste valg var kun 10 borgere mødte, med-

delte man, og deres stemmer var til dels faldne paa »uuelige«, saa magistraten havde foretrukket at lade pladserne ubesatte, til man fik en bedre valgmaade; det er haabløst at lade borgerne vælge, siger man, thi »de ved saaledes oftest neppe en end sige tre at bringe i forslag, som de af selvtænkte grunde kunde anse for delige til slig bestilling«. De eligerede har ment, at de og magistraten kunde foreslaa borgerne tre at vælge imellem, men magistraten foretrækker at være ene om forslaget.

Man henviste i saa henseende til forholdene i Norge. Her var reglerne fra 1797 ikke indførte, men medens Bergen beholdt en $\frac{3}{3}$ 1786 og $\frac{31}{1}$ 1799 ordnet valgmaade, hvorefter 24 borgere udtagne indenfor de forskellige grupper foretog valget, var der $\frac{2}{5}$ 1800 for resten af de norske byer bleven givet fælles regler. Ved vakance skulde magistraten foreslaa 3 »af de mest oplyste og retskafne mænd iblandt byens indvaanere«, blandt hvilke borgerskabet saa skulde vælge ved skriftlig afstemning, dog saaledes at magistraten skulde sørge for, at der blandt de eligerede fandtes mænd af alle borgerklasser. Der er ved det uklare udtryk »indvaanere« vistnok kun tænkt paa borgerne, og i hvert fald forstodes det saaledes; derimod kan det neppe antages, at stiftamtmandens bekræftelsesret er anset for bortfaldet derved, skønt den ikke omtales¹⁾. Disse regler var i sammenligning med de før anvendte udnævnelsesmaader et fremskridt for de fleste byer, dog ikke for Kristiania, hvor man fra $\frac{23}{12}$ 1794 havde anvendt en noget lignende valgmaade, som de danske byer fik 1797, idet magistraten valgte en blandt tre foreslaaede af borgerne. Hvorfor man ikke i 1800 simpelthen indførte de danske valgregler i Norge ses ikke.

Allerede den gang havde de norske bestemmelser fristet Helsingørs magistrat, og $\frac{14}{6}$ 1800 havde man bedt om at faa dem i Helsingør uden dog at vinde ørelyd i kancelliet. Nu var imidlertid Colbjørnsen gaaet af, og af medlemmerne fra 90'erne var kun et par tilbage; den iver for borgernes frie valgret, hvorpaa før alle indvendingerne mod denne var prel-

¹⁾ Smlgn. *Aschehoug*: De norske Communes Retsforfatning s. 156.

lede af, var nu forsvundet, og $\frac{28}{2}$ 1806 fik Helsingørs magistrat lov til at anvende den ønskede metode.

Kort efter indkom et lignende andragende fra Faaborg byfoged. Amtmanden dér meddelte i sin betænkning over dette, at det virkelig var saaledes, at i Faaborg valgtes til eligerede næsten udelukkende »borgere af den ringeste klasse, som til dels neppe kan skrive mere end deres navn«, næsten ene haandværkere, men han fremhævede samtidig, at i amtets andre byer: Svendborg, Rudkøbing og Nyborg var det almindeligt at vælge de anseeligste købmænd og haandværkere. Kancelliet havde imidlertid nu faaet det indtryk, at valgordningen fra 1797 mange steder virkede uheldig og foreslog at følge byfogdens forslag, skønt de eligerede havde protesteret imod det. De fandt det desuden hensigtsmæssigt, at kancelliet fik kongelig tilladelse til paa egen haand at bevilge saadanne andragender. $\frac{6}{6}$ 1806 udgik derefter et reskript i overensstemmelse hermed for Faaborg og et aarstid efter $\frac{26}{7}$ og $\frac{30}{7}$ 1807 fulgte endelig reskripter baade for Danmark og Norge, hvorved den norske valgmaade fra 1800 indførtes overalt. Der anvendtes ganske de samme ord, saa uklarheden med valgbarheden og overøvrighedens approbation vedblev. I praksis var det dog kun borgere, der valgtes, og approbationen søgtes vedblivende lige saa almindelig som før¹⁾.

Disse regler var et betydeligt tilbageskridt. Som det afgørende før var borgernes valg, blev det nu magistratens forslag, og, som det fremhæves af Stenfeldt, kunde man nu gøre borgernes afstemning nogenlunde illusorisk ved at foreslaa den, man ønskede, sammen med to ganske udelige²⁾. I praksis betød dog det hele en del mindre, end man paa forhaand skulde tro. For det første overholdtes det mærkelig ufuldkomment, hvilket formodentlig finder sin forklaring i, at dette reskript udkom lige før krigen, der ogsaa med hensyn til lovbudenes overholdelse bragte et tilbageslag. Vist er det, at i en række byer anvendtes endnu længe metoden fra 1797; for

---

¹⁾ Se om disse reskripter kancelliets forestillingsprotokol under vedkommende datoer med tilhørende indlæg.

²⁾ Se *Stenfeldt*: Municipalvæsenet s. 143.

10 ialt kender jeg eksempler derpaa fra tiden efter 1807, og dette er sikkert ikke alle, hvor det gik saaledes¹⁾. Helt op til 1835 ses dette at være sket, og der findes endog et eksempel paa, at kancelliet svarede paa en forespørgsel om forstaaelsen af reskriptet af 1797, uden at antyde og sikkert uden at mindes, at det var ophævet. Det var i 1816, da man paa et spørgsmaal fra Fyns stiftamtmand om, hvorvidt han efter reskriptet af 1797 var forpligtet til at tage den, der havde faaet flest stemmer, til eligeret eller kunde tage en af de to andre, svarede, at han kunde nægte approbation, hvis vedkommende var »uskikket«, men at der da maatte foretages nyt valg i overensstemmelse med reskriptets aand²⁾. Enkelte steder maatte der, før overgangen til den ny valgmaade skete, en særlig ordre til, saaledes i Slagelse, hvor et valg paa den gamle manér $\frac{24}{3}$ 1813 maatte gøres om 8 dage efter, og i Næstved, hvor den ny maade første gang fulgtes $\frac{3}{12}$ 1836³⁾.

Andre steder anvendtes derimod reglerne fra 1807 straks, og efterhaanden trængte de igennem overalt, men selv da blev følgerne ikke særlig store; det almindelige var, at øvrigheden og borgerne i al fredelighed forligtes om, hvem der skulde være eligerede. Deltagelsen i valgene blev i denne periode omtrent som i den foregaaende, forholdsvis dog snarest noget mindre⁴⁾.

Nogen absolut tilbagegang kan da neppe siges at være indtraadt paa dette omraade, men den raske fremgang, man var inde i, standsede, dels ved de materielle vanskeligheder, krigen bragte, dels ved disse nye mindre heldige regler. I den sidste tid, fra 1830 eller maaske lidt før, synes det dog saa smaat at være gaaet fremad igjen.

I *byraadenes medvirkning* i styrelsen bragte disse aar ikke store ændringer; den blev vel snarest nok saa regelmæssig,

---

¹⁾ Se raadstueprotokollerne for Aarhus under $\frac{20}{8}$ 1810, Kallundborg $\frac{16}{5}$ 1829, Korsør $\frac{21}{11}$ 1811, Mariager $\frac{3}{11}$ 1817, Næstved $\frac{27}{8}$ 1835, Nysted $\frac{18}{6}$ 1812, Odense $\frac{3}{4}$ 1816, Ribe $\frac{3}{1}$ 1815, Skelskør $\frac{23}{7}$ 1816, Slagelse $\frac{24}{3}$ 1813. I en del af disse byer findes flere eksempler derpaa.

²⁾ Se reskript af $\frac{24}{8}$ 1816.

³⁾ Se Slagelse og Næstved R. P. under disse datoer.

⁴⁾ Se listen i tillæg nr. I.

efterhaanden som vanerne blev fastere. Regeringen gjorde intet for at indskrænke den men lige saa lidt noget for at fremme den, og en nærmere bestemmelse af den fandt kun i ringe grad sted. Vigtigst var indstruksen for Slagelse eligerede af ^{31/10} 1817. Denne skyldtes et forslag af Stemann, der da var en ivrig og virksom amtmand i Sorø amt; kancelliet billigede hans planer, de foreslaaede regler indførtes for Slagelse, og kancelliet bemyndigedes til paa egen haand at indføre dem ogsaa andre steder. Det var en gentagelse af de gældende regler om de eligeredes forhold, paa en del punkter dog nærmere udførte. Af mere eller mindre nye bestemmelser er der grund til at fremhæve følgende. Til at vælges til eligeret krævedes, at man var 25 aar gammel, var grundejer og havde været borger i tre aar og ikke var beslægtet med nogen af de eligerede nærmere end i andet led. De eligerede kunde om fornødent afsættes ved beslutning af en raadstueforsamling; de fritoges for alle andre borgerlige hverv end deltagelse i brandvæsnet og overformynderbestillingen; de skulde selv vælge deres formand men burde tage den ældste, om ingen anden var særlig kvalificeret; endelig skulde de føre en egen protokol, og for deres forretningsorden gaves nærmere bestemmelser.

Om deres myndighed bestemtes ud over det allerede gældende, at de skulde være med ved ansættelsen af varepriser og ved hvert aars begyndelse skulde møde »for at overlægge om og udmelde de fornødne bestillingsmænd i byen for det løbende aar, saa som takserborgere, revisionsmænd, opsigtsførere ved kommunejordernes dyrkning, ved grus og lergrave m. v., til hvilken samling det samtlige borgerskab ogsaa skal indvarsles for at give stemme«, en højst uklar regel, der lader det ganske uafgjort, hvem der egentlig foretog udnævnelsen. De skulde almindelig gaa til øvrigheden med deres forslag, og hvis det ikke virkede til amtet. Dette skulde afgøre strids-spørgsmaal mellem øvrigheden og de eligerede eller mellem de sidste indbyrdes, som det tilføjes med en af disse bemærkninger, der viser, hvor lidt tidligere tider forstod begrebet flertalsbeslutninger. Endelig fandtes, ogsaa efter tidens skik, en passende mængde formaninger om »at handle efter modent overlæg i deres foretagender, undgaa al lidenskabelighed, og i

deres sammenkomster og deliberationer med øvrigheden samt ellers i deres forslag til denne iagttagelse den sømmelighed og agtelse, som de skylder dem i medfør af loven og det dem af kongen betroede embede«.

Den eneste bestemmelse heri af principiel betydning var valgbarhedens indskrænkning til grundejere, et tilbageskridt, der skyldtes Stemmanns urokkelige tro paa, at disse var særlig nøje knyttede til staten og byen¹⁾.

Denne instruks udvidedes i den følgende tid til at gælde endnu 8 byer, deraf de 6 i den nærmeste tid efter at Stemmann 1827 var bleven kancelliets præsident²⁾, men dens betydning var større, i det den blev almindelig bekendt og derfor rundt om anvendt ved afgørelsen af tvivlsomme spørgsmål; dens regler fulgtes da nu saa nogenlunde i alle byerne.

Af andre regler om de eligeredes myndighed gaves i denne tid kun en af nogen betydning. Det var erklæringen af $\frac{1}{2}$ 1835 om, at naar man maatte ty til ligning for at tilvejebringe penge til kirkeudgifterne, skulde de eligerede afgive betænkning om nødvendigheden og den ønskede sums størrelse. Iøvrig fandt ingen større ændring sted. Antallet af de eligerede nedsattes i de første aar efter 1807 endnu en del steder, saa vidt vides i alt 5³⁾; et enkelt sted, Fredericia, indførtes valg paa 2 aar⁴⁾, og endelig maa det siges, at protokolførelsen nu blev regelmæssigere end før⁵⁾.

Borgernes øvrige deltagelse i hystyret ses ikke at have undergaaet nogen forandring. Valgene af takserborgere, kæmner og lignende vedblev at foregaa paa meget forskellig maade, snart med stor, snart med ringe deltagelse af borgerne. Raad-

¹⁾ Se om forberedelsen af denne instruks kancelliets forestillingsprotokol under $\frac{3}{11}$ 1817.

²⁾ Se reskript for Hillerød $\frac{17}{1}$ 1824, Assens $\frac{4}{12}$ 1824, Kolding $\frac{10}{11}$ 1827, Varde, Ribe, Vejle $\frac{9}{2}$ 1828, Aalborg og Nibe $\frac{20}{2}$ 1830.

³⁾ Reskript for Ringsted $\frac{3}{1}$ 1810, Roskilde $\frac{12}{6}$ 1813, Sorø $\frac{23}{12}$ 1815, Assens $\frac{28}{7}$ 1812, Grenaa $\frac{10}{2}$ 1809.

⁴⁾ Reskript af $\frac{2}{8}$ 1823.

⁵⁾ Foruden de tidligere, s. 28, omtalte protokoller for eligerede er saadanne opbevarede for Vejle fra 1791, Fredericia 1792, Ribe 1799, Roskilde 1810, Ringkøbing 1827, Assens og Sorø 1828, Nibe 1830, Aalborg 1831, Kolding 1831, Skagen 1833, Næstved 1835, Horsens 1836.

stueforsamlingerne fandtes stadig i tilknytning til reskripterne fra 90'erne. Ogsaa antallet af borgere, der mødte til disse var nu som før, oftest ringe, ved særlige lejligheder meget stort.

II. Embedsstanden.

Det omslag i regeringens stilling, der fik sin betydning for borgernes virksomhed, blev uden følger for embedsstandens udvikling; de svingninger først tilbage og siden frem, der foregik i denne, bestemtes væsentlig af de skiftende materielle forhold.

Endnu i den første tid efter 1807 fortsattes *sammenlægningen* af embederne, men omtrent fra 1820 kan den siges at være tilendebragt. Der fandtes i 1807: 122 byembeder, 1821: 103, 1847: 97. Foreningen af andre embeder med disse vedblev ogsaa men udvikledes ikke videre; til de 122 personer svarede 1807: 435 embeder i alt, til de 97 i 1847: 343, hvilket vil sige, at gennemsnitstallet for hver er meget nær uforandret. Undersøger man de enkelte jurisdiktionsomlægninger og embedsforandringer, vil man især for den sidste tid faa det indtryk, at de har faaet et mindre tilfældigt præg; man tilstræber et vist system ved forening af embeder, der naturlig hører sammen, udskillelse af de andre; endnu i 1847 vil man dog kunne finde byembeder, der er forenede med andre ganske uvedkommende. Foreningen af byfoged- og byskriverstillingerne vedblev, saa der 1847 var 37 byer, der overhovedet kun havde én embedsmand, medens der 1807 endnu kun havde været 26, derimod beholdt de byer, der 1807 havde borgmester og raad, saa magistraten bestod af mindst to, disse saa nær som Horsens, Viborg og Kolding¹⁾.

Langt større betydning for embedsmændenes indtægter fik imidlertid i denne periode andre forhold. Krigsaarene og de dertil knyttede pengeomvæltninger frembragte en fuldstændig forvirring i *embedslønningerne*. Saa ødelæggende, som man paa forhaand vilde være tilbøjelig til at tro, blev dette dog ikke for de embedsmænd, her er tale om. Det tab, de led, faldt dels paa de faste embedsindtægter, dels paa de mindre sportel-

¹⁾ Se listerne i tillæg nr. V til Købstadsstyrelsen I.

beløb, der var fastsatte for de enkelte retslige handlinger, idet pengesedlernes værdi faldt og den senere omskrivning 1813 af rdl. C. til rdbl. til en værdi af $\frac{5}{8}$ her gjorde sig gældende. Men dette var en mindre del af indtægterne, hovedsagen var avktions- og skiftesalærene, der betaltes procentvis, saa sedlernes skiftende værdi blev uden betydning for embedsmændenes udbytte deraf. Desuden virkede næringslivets standning til skade for disse, men paa den anden side forøgedes adskillige steder indtægterne ved de talrige auktioner, pengeforvirringen og kaperiet gav anledning til.

En ikke ringe nedgang medførte dog sikkert disse forhold tilsammen, men denne modvirkedes, da den blev værst, ved en række lønningsforhøjelser. $\frac{23}{10}$ 1811, $\frac{27}{1}$, $\frac{7}{3}$ og $\frac{7}{12}$ 1812 bevilgedes der procentvise forhøjelser af de faste lønninger, og $\frac{7}{4}$ 1812 fandt en stor forøgelse af sportlerne sted. Skifte- og auktionssportlerne forhøjedes med $87\frac{1}{2}$ %, de andre med 350 %, hvoraf dog embedsmændene kun fik henholdsvis 25 og 200 %, medens resten tilfaldt staten. Samtidig fastsattes en vis kurs for de sportler, der ikke betaltes procentvis. Tilsvarende forøgedes $\frac{30}{6}$ 1812 de pensioner, der hvilede paa en del embedsmænd til fordel for deres formænd eller disses enker. Endelig fordobledes $\frac{28}{4}$ 1812 de i 1800 fastsatte diætpenge indtil et aar efter krigen, og $\frac{23}{7}$ og $\frac{17}{9}$ 1811 forhøjedes betalingen for vejere og og maalere paa Fyn og Sjælland, hvilket for en del embedsmænd havde sin betydning.

Ved pengeforandringen 1813 bestemtes $\frac{5}{1}$ 1813, at alle faste gager fremtidig skulde betales i sølvværdi, men med rdbl. i stedet for rdl. C., altsaa formindskede $\frac{5}{8}$ i sammenligning med før krigen; tillæg under denne skulde omskrives efter forholdet 1 rdbl. sølvværdi for 5 rdl. C. Om retssportlerne fastsattes $\frac{9}{7}$ 1813, at de skulde gaa over i de ny penge dl. for dl., dog med en del undtagelser for de under krigen indførte forhøjelser.

Det samlede resultat af alt dette kan ikke opgøres. For aarene 1809—13 findes en del opgivelser af embedsindtægter, men disse har et yderst tilfældigt præg. Et sted træffer man en byfoged med 4500 rdl. C., et andet en med 375; oftest er

beløbene over 1000, ikke sjældent over 2000, men det er umuligt at have nogen mening om, hvad dette er værd paa de forskellige steder. Det ses dog, at beløbene gennemgaaende er mellem de højeste, byernes indbyggere naar op til, naar der ses bort fra de overordnede embedsmænd og enkelte særlig heldige købmænd¹⁾.

Efter krigen søgte man at genskabe ordnede tilstande. Vigtigst var i den henseende det ny sportelreglement af 22/3 1814. Dette opgav krigsaarenes ekstraordinære afgifter, men de nye, der fastsattes, var en del større end efter reglerne 1800. For de egentlige retssportler var forhøjelsen gennemgaaende knap saa stor, at den opvejede, at betalingsmidlet nu kun havde 5/8's værdi, men derimod var avktionsportlerne en del forøgede, medens skiftesalæret ikke ændredes væsentlig²⁾.

Ogsaa i de følgende aar vedblev forskellen mellem den noterede kurs og den virkelige at være til skade for embedsmændene, og i en del enkelte tilfælde forhøjedes derfor de faste gager; endelig var det en fordel for en del embedsmænd, at det i disse aar tillodes dem at ombytte deres embedsjord med en vis erstatningsafgift.

I det hele taget var sikkert de første aar efter krigen endnu meget vanskelige ogsaa for vore embedsmænd, men efterhaanden som landet atter kom til kræfter, fulgte nu en rask fremgang. Befolkningens stærke stigen og forøgede velstand bragte en opgang i forretninger og indtægter, der snart gjorde embedsmændenes økonomiske stilling fuldt ud tilfredsstillende. Hvor vidt man ved periodens slutning var naaet fremgaar af en række indberetninger til regeringen 1837 og en del oplysninger om deres embedssportler efter gennemsnittet for aarene 1842—44, der ogsaa findes for næsten alle byembedsmænd³⁾. For de 92 embeder, hvis indtægter 1837

¹⁾ Se pakke i R. A. med »Dokumenter vedrørende Formues- og Indtægtsskatten 1810 o. s. v.«

²⁾ Se om ændringerne i sporteltaksterne foruden selve forordningerne *Ørstedes* betragtninger i »Af mit Livs og min Tids Historie«, 4. bd. s. 177—337.

³⁾ Opgivelserne er trykte i »Hof- og Statskalenderen« 1847, se listen i tillæg nr. V til Købstadstyrelsen I.

eller i et af de nærmest følgende aar kendes, er gennemsnitsbeløbet o. 1900 rdl., medens tallene svinger fra 800 til 4000. Disse tal er nu sikkert snarere for lave end for høje, og man kan da med temmelig sikkerhed anslaa disse embedsmænds gennemsnitsindtægt til 4000 kroner aarlig; dertil kommer saa, at livsfornødenhederne da var betydelig billigere end nu, efter Rubins beregning af den halve værdi¹⁾, hvilket vilde give det resultat, at en af datidens embedsmænd var stillet, som man nu vilde være med 8000; de daarligst lønnede gik ned til det halve, de højst lønnede op til det dobbelte. Embedsmændene var derved naaede til at høre til de mest velstillede i byerne.

Af disse indtægter var sportlerne langt den største del. For 71 embeder, hvor sportelindtægten angives, var den 1700 rdl., medens den hele embedsindtægt var o. 1900. I virkeligheden var den dog ikke slet saa stor en del, idet sportelbeløbene er beregnede nogle aar senere end de andre angivelser, og indtægterne i disse aar var vokset hurtig. Man vil da ogsaa i listen træffe embeder, hvor sportlerne anføres med større beløb end hele embedsindtægten.

Disse stigende indtægter var en følge af tiltagende forretninger; embedsmændene maatte derfor nu stedse mere antage et kontorpersonale, men endnu var dette dog hverken stort eller kostbart, saa nogen større rolle spillede det ikke i forhold til indtægterne.

Nogen virksomhed fra regeringens side for at bringe en ligeligere fordeling af indtægterne fandtes ikke, og ikke heller gjordes endnu noget forsøg paa en ordnet pensionering; pensionen vedblev at fastsættes for det enkelte tilfælde, ofte ved at paaligne eftermanden en større del af den, men den blev nu almindelig ansat til en rimelig størrelse.

Ligesom ordningen af lønningerne fuldførtes i denne tid, saaledes førtes den bevægelse, der gjorde embedsmændene til *jurister*, til ende. ²⁶/₁ 1821 udkom en forordning om juridisk eksamen, der bestemte, at fremtidig skulde borgmesterstillingerne og alle dommerembeder forbeholdes de latinske jurister, altsaa alle byembederne saa nær som de faa raad-

¹⁾ Se *Rubin*: Frederik VI's Tid (Kbhvn. 1895) s. 277.

mandsposter. Dansk juridisk eksamen krævedes til ethvert embede, hvor kundskab til lov og ret behøvedes, altsaa ogsaa for raadmændene. Disse bestemmelser overholdtes nu og forøgede den bevægelse, man i forvejen var inde paa. Medens i 1807 af 117 embedspersoner 28 var latinske, 61 danske jurister, var 1821 af 99: 53 latinske jurister, 30 danske, 1847 af 95 henholdsvis 75 og 16. Udviklingen var dermed saa godt som fuldført¹⁾.

For embedsmændenes *redelighed* var krigstiden og aarene nærmest derefter en haard prøve, som de kun daarlig bestod. De led under daarlige kaar, som usikkerheden i alle forhold gjorde endnu værre, og den almindelige forvirring gjorde det let for dem at skaffe sig en mere eller mindre tvivlsomt berettiget fordel eller begaa ligefremme bedragerier. Et stærkt vidnesbyrd om denne tilbagegang indeholder indberetningerne fra de kancellideputerede, der rejste rundt i landet. I den del af disse, der handler om aarene før krigen, 1803—1805 høres intet om bedragerier, men helt anderledes er det i den anden gruppe for tiden 1819—27. Den deputerede Berner, der 1819 rejste i Aarhus amt, traf i Horsens borgmesteren suspenderet; han skyldte som skifteforvalter og avktionsinkassator 43000 rdl., medens han formentlig havde ialt 17—18000 rdl. tilgode. Han havde nu for det manglende udstedt en obligation med gode kavtionister, men 3 eligerede og 118 andre borgere bad dog om at blive fri for ham, og Berner sluttede sig til dem. I Skanderborg var byfogdens gæld 23000 rdl., men han mente at have 18000 til gode; fra alle sider klagedes over hans skifteadministration, og Berner mente, oftest med rette; han foreslog dog at nøjes med at afskedige ham med pension. Kun i Aarhus var sagerne i orden. I alt modtog Berner fra dette amt, landdistrikterne medregnet, 422 klager over embedsmændene, oftest over forvaltningen af skiftemidler og indkasserede penge; selv afgjorde han 169, henstillede 61 til kancelliet, resten til andre øvrigheder. I sin betænkning foreslog han, for at forbedre forholdene, at ind-

---

¹⁾ Smlgn. »Hof- og Statskalenderen« for de 3 aar og Richters: Juridisk Stat.

skrænke retten til at indkassere penge. Slet saa mørkt var billedet ikke overalt: navnlig var Ørsted, der rejste paa Sjælland, ganske godt tilfreds, om end ogsaa han hist og her traf underbalance i kasserne¹⁾. Over styrelsen af selve byernes pengevæsen klages kun sjældent; her har aabenbart kontrollen gennem de eligerede hindret større misbrug; derimod var bedragerierne store paa skifte- og avktionsvæsnets omraade, hvor det var store beløb, man havde med at gøre, og kontrollen var vanskelig.

Regeringen tog oftest meget lemfældig paa bedragerne; man lod dem almindelig beholde embedet, naar de kunde skaffe erstatning, og selv ellers var egentlig straf sjælden. Man fandt i den første tid i de daarlige forhold en rimelig undskyldning, og siden var det vanskeligt at gaa over til en skrapere behandling; i litteraturen kom klagerne over denne mildhed i 1820 til orde i »Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn«, men den fandt da en forsvarer i Thaarup²⁾. Gennem enkelte foranstaltninger søgte man at fremme kontrollen og skærpe ansvaret. Saaledes flyttedes $\frac{23}{3}$ 1827 revisionen af byregnskaberne fra kancelliet til amtmændene med den motivering, at disse bedre kendte forholdene. Fremtidig skulde hovedregnskabet aflægges af kammerner; det skulde ligge til eftersyn for borgerne i 3 uger, gennemgaas af magistrat og eligerede og endelig revideres ved en af amtmanden udnævnt revisor; kun en ekstrakt skulde af amtmanden tilstilles kancelliet. $\frac{19}{11}$ 1828 ved en ny ordning af de offentlige stiftelsers regnskabsvæsen overdroges ogsaa fattigregnskaberne revision, der fra 1803 havde været besørget af stiftsrevisorerne, til de af amtmanden udnævnte revisorer. Tilsvarende søgte man paa anden vis at forbedre embedsstanden. $\frac{3}{8}$ 1816 forbødes saaledes, at nogen dommer tillige maatte være sagfører, et forhold, som sine steder fandtes, saa dommere kunde komme til at dømme i sager, de før selv havde ført. De, der havde begge stillinger, kunde dog beholde dem, til de forflyttedes. Endelig forbødes

¹⁾ Rejserne synes ikke at have fundet sted regelmæssig: smlg. *Stenfeldt*: »Om Municipalvæsenet« (Kbhvn. 1834) s. 185. Se iøvrig pakkerne med indberetningerne i R. A.

²⁾ Se foruden »Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn«, 1820, »Dagen«, 1820, nr. 275 og »Statsvennen«, 1821, nr. 8, 10 og 14.

det $\frac{24}{4}$ 1819 overøvrigheden at give kontorbetjente fast fuldmagt til at optræde paa embedsmandens vegne. Mindre vigtige forretninger kunde de overtage uden fuldmagt, dommerhvervet kun i nødsfald og med særlig konstitution af overøvrigheden for det enkelte tilfælde.

Disse foranstaltninger betød ikke meget, men forholdene bedredes af sig selv, efterhaanden som embedsmændenes kaar blev gode og deres dannelse større. Endnu i 30'ernes midte, da stænderne traadte sammen, kom her de stærkeste klager over embedsmændenes uredelighed til orde, og selv regeringens talsmænd nægtede ikke berettigelsen. Sikkert nok var de daarligere forhold dog nu ved at forsvinde. Efterhaanden som man kom i orden igen, rejste traditionerne fra før krigen sig atter; der var den gang lagt grunden til en dannet og vellønnet embedsstand under nøje kontrol, krigen havde bragt uorden deri, men saa betydelige var de fremskridt, der var naaede før 1807, at denne krig ikke blot tilnærmelsesvis medførte et sammenbrud som det efter 1660, og mange gange hurtigere og lettere genoprettedes nu ordenen; ved periodens slutning kan denne siges som helhed at have været god, omend neppe bedre end før 1807, og forholdene bedredes nu hurtigt¹⁾.

Udviklingen af en kreds af *lønnede bestillingsmænd* i byerne fortsattes ogsaa i denne tid, især da forholdene atter begyndte at bedres. Saaledes blev der stedse flere faste kæmnere, saa dette til sidst kunde siges at være den almindeligste om end ingeniunde eneherkende ordning, og $\frac{30}{3}$ 1825 bemyndigedes kancelliet til paa egen haand at tillade ansættelsen af faste kæmnere²⁾. Politibetjente, vægtere, raadstuebetjente og lignende

¹⁾ Om disse forhold kan iøvrig henvises til *Rubins* indgaaende skildring i Frederik VI's Tid s. 254—86. Skildringen dér, hvis eksempler for en stor del er hentede fra den værste gruppe af embedsmændene: toldbetjentene, maa dog mildnes noget, naar den overføres paa de embedsmænd, her er tale om.

²⁾ Faste kæmnere indsattes ved reskripter i Helsingør atter $\frac{13}{6}$ 1823, Køge $\frac{29}{12}$ 1827, Maribo $\frac{11}{4}$ 1828, Assens $\frac{22}{6}$ 1819, Faaborg $\frac{22}{9}$ 1827, Nyborg $\frac{12}{1}$ 1821, Rudkøbing $\frac{9}{12}$ 1825, Svendborg $\frac{15}{3}$ 1834, Aarhus $\frac{2}{9}$ 1809, Ebeltoft $\frac{3}{10}$ 1807, Horsens $\frac{14}{3}$ 1825, Randers $\frac{10}{1}$ 1816, Fredericia $\frac{18}{5}$ 1833, Holstebro $\frac{14}{5}$ 1825, Kolding $\frac{30}{3}$ 1825, Ribe $\frac{10}{12}$ 1808, Vejle $\frac{11}{6}$ 1811. Deres løn blev oftest 150—200 rdl.

antoges i stigende tal og med voksende løn; 1837 var der i alle vore provinsbyer tilsammen 127 politibetjente og 202 vægtere, henholdsvis 2 og 3 til hver, dog var der endnu en by, Sandvig-Allinge, uden politibetjent og 5 uden vægtere, nemlig Skagen og 4 bornholmske byer¹⁾. I Aalborg og Aarhus indsattes noget fornemmere politiadjudanter, der fik ledelsen af politiet under hyfogden²⁾. Tilbøjeligheden til at begunstige underofficererne fik atter et udslag i et reskript af $20/4$ 1823, der gav marinens underofficerer forret til havnefogedbestillingerne. Endelig fik ogsaa overformynderne nogen betaling; $14/11$ 1821 bemyndigedes kancelliet til at give overformynderne en vis betaling i forhold til de kapitaler, de bestyrede, og dette skete derefter i adskillige byer.

III. Forholdene i byerne.

Den store virksomhed for bedre orden og materiel fremgang, der havde kendetegnet tiden før 1807, standsede saa temmelig under krigen og genoptoges ikke siden med større kraft af regeringen; hvad der skete var kun en udfyldelse af rammerne fra før 1807, hvor man kunde komme til det uden alt for store anstrængelser. Saaledes paa *skolens* omraade. I aarene 1807—14 gennemførtes i adskillige byer en ordning efter de principer, man i forvejen havde opstillet³⁾, 1814 udstedtes selve skoleloven, og i den følgende tid gennemførtes den langsomt og lidet energisk i de byer, hvor det ikke i forvejen var sket; i 1816 var der endnu kun kommet 8 steder til⁴⁾. Tilsvarende fortsattes med de tidligere begyndte *bygningsskmissioner*. $18/10$ 1820 overførtes Slagelsesreglerne fra 1804 til Randers, $12/5$ 1826 til Korsør og Sorø og $6/4$ 1832 fulgte et almindeligt paabud om oprettelsen af bygningsskmissioner. De skulde bestaa af borgmesteren, politimesteren, brandinspektøren eller brandkorpsets chef, 2 eligerede udnævnte af amtmanden efter forslag af de eligerede og betænk-

¹⁾ Se Statistisk Tabelværk 5. hæfte (Kbhvn. 1842).

²⁾ Reskripter af $13/12$ 1811 og $28/12$ 1813.

³⁾ Se ovenfr. s. 51.

⁴⁾ Se Kollegialtidende 1816 s. 501.

ning af magistraten, samt 2 andre borgere udnævnte af amtmanden efter magistratens forslag. Forordningen, der navnlig var rettet mod de i aarhundreder forgæves bekæmpede straa-tage, fastsatte endelig en række regler for, hvorledes der maatte bygges.

Borgervæbningerne tabte interessen sig hurtigt for efter krig-
gen, og det ene sted efter det andet fik man lov til at omdanne
dem til brandkorpser.

I ordningen af *statsskatterne* foregik betydelige ændringer.
 $\frac{8}{2}$ 1810 indførtes en almindelig indkomstskat, hvis opkrævning
overdroges magistraten og de efter reglerne fra 1765 valgte
borgere, der lignede de fattiges ekstraskat; denne skat bort-
faldt imidlertid helt i april 1815. Selve ekstraskatten erstat-
tedes $\frac{6}{3}$ 1812 af en ildstedsskat, hvis opkrævning magistraten
skulde sørge for, men allerede $\frac{17}{4}$ 1816 sammensmeltedes
denne ny skat med bygningsafgiften af 1802, der nu blev den
eneste direkte statskat af større betydning i byerne. *Ind-
kvarteringsbestemmelserne* ordnedes $\frac{15}{11}$ 1816, men uden at de
gamle principer for styrelsen deraf ændredes.

Fuldt saa vigtigt var det, at en regeringsskrivelse af $\frac{1}{3}$
1831 formulerede de regler for den *kommunale beskatning*, der
allerede væsentlig fulgtes fra gammel tid. Byens alminde-
lige udgifter skulde lignedes paa grund og næring, hvorimod de
udgifter, der mentes mere at vedkomme individerne end kom-
munen som afgifterne til brandvæsen, delinkventomkostninger,
skole- og fattigvæsen, eller langt den største del af udgifterne,
skulde lignedes paa ejendommene og paa alle indbyggere efter
deres vilkaar. Derimod afviste regeringen flere forsøg paa at
drage embedsmændene ind under beskatningen til de alminde-
lige kommunale opgaver¹⁾.

Af langt større betydning end disse regeringshandling-
er var denne tids *materielle udvikling*. Perioden begyndte med den
store tilbagegang under krigen, men hvor stærk denne end
var, kan den ikke i mindste maade sammenlignes med elen-
digheden under og efter det 17. aarhundredes krige. En til-
bagegang i folketal var der ikke tale om, tværtimod synes

¹⁾ Se eksempelvis reskript af $\frac{12}{6}$ 1830, $\frac{18}{4}$ 1835 og $\frac{17}{1}$ 1837.

fremgangen fra før 1807 stadig fortsat, og i hvert fald blev den snart en del hurtigere. Medens vore 66 byer¹⁾, i 1801 havde 90247 indbyggere, havde de 1840: 139243; det var en fremgang af 54 %, medens samtidig København kun tiltog med 20 %, landdistrikterne med 39. Vore byer var dermed naaede til et gennemsnit af over 2000, og den største af dem, Odense, var meget nær ved de 10000. Ogsaa velstanden begyndte, da krigen var overstaaet, forholdsvis hurtig at gaa fremad igen; et udtryk for, hvorledes næringslivet gik frem, vil man finde deri, at medens de til byerne ankomne skibe 1798 havde en drægtighed af 97000 lst., naaede det tilsvarende tal 1834: 145000²⁾.

Der skabtes ved denne udvikling i vore byer betydelig større forhold end nogensinde før, og dette fik sin betydning for alle bystyrets omraader. Det var grunden til, at embedsmændenes lønninger nu blev store nok, og at de eligeredes betydning snarest voksede trods regeringens skridt i modsat retning, og dette var det, der trods regeringens uvirksomhed bevirkede, at der i tiden henimod 1830 begyndte at komme en ikke ringe udvikling af de forskellige kommunale virksomheder. Et udtryk for, hvorlangt man i den henseende var naaet frem, findes i en række indberetninger til regeringen 1837³⁾. Det fremgaar af disse, at der i vore provinsbyer til kommunale udgifter 1837 lignedes ialt o. 340000 rbdl.; af disse anvendtes til fattigvæsenet 103000, skolerne 82000, indkvarteringen 70000, vægtvæsenet 20000, brolægning og veje 19000, sprøjterne 8000, belysning 5000, konge- og frirejser 3000, vandvæsen 2500, borgervæbning og renovation hver 1000, resten til forskellige mindre udgifter. Det var en anseelig fremgang siden 1787⁴⁾, da

¹⁾ Frederikshavn er her medregnet, Slangerup ikke og Sandvig-Allinge er regnet for én by. I de ovenf. s. 68 anførte tal er Slangerup medregnet, Frederikshavn ikke.

²⁾ Se *Nathanson*: Historisk-statistisk Fremstilling af Danmarks National- og Statshusholdning fra Frederik IV's Tid (Kbhvn. 1836) s. 662—68.

³⁾ En tabellarisk oversigt derover er trykt i »Statistisk Tabelværk« 5. hæfte (Kbhvn. 1842). Selve indberetningerne findes i R. A.

⁴⁾ Se pakke i R. A. med »Tabeller over de ved Zahlkasserne, Stifts- og Amdsstuerne, ved Godserne og i Købstæderne oppebaarne Indtægter for Aarene 1786—97«.

det paalignede beløb var o. 73000 rdl. C. = 117000 rbdl.; fra 2,63 kr. pr. indbygger var man nu kommet til 4,86, et resultat, der i første række skyldtes den stærke udvikling af fattig- og skolevæsen, medens man paa de fleste andre omraader ikke var gaaet meget frem. Sammenlignet med nutidens forhold var beløbet endnu ringe; for aarene 1890—94 regnes skattebeløbet pr. indbygger aarlig til 12,39 kr. Forøvrig repræsenterer de 340000 rbdl. ikke alle byens udgifter, i det en del af disse afholdtes af byens faste indtægter samt renterne af fattigvæsnets og skolernes kapitaler.

Det fremgaar af de samme opgivelser, at der 1837 var 783 gadelygter fordelt i 20 byer, medens de andre endnu ingen havde; af dem fandtes henholdsvis 130, 124, 74 og 64 i Odense, Helsingør, Aalborg og Aarhus. Af sprøjter fandtes 238, og Sandvig-Allinge var den eneste by, der ingen havde. Borgervæbningen var bevaret saa nær som i 23 byer, hvoraf 14 jydsk; den talte tilsammen 6278. Brandkorpser manglede i 10 byer, i de andre talte de ialt 9515. Antallet af borgere, der havde taget borgerbrev, var 11231 eller o. 8% af indbyggerne. Af handelslav fandtes kun 3 med 186 hovedpersoner, 196 medhjælpere, af haandværkslav 226 med 3121 mestre, 4322 svende og drenge; det var da en ret ringe del af de næringsdrivende, der var organiserede i lav, og 23 byer havde slet ingen saadanne. Købstadjorden, der stadig ikke var uden betydning, var o. 93000 tdr. land, hvoraf o. 20000 endnu dreves i fællesskab. Skolerne var foruden 17 offentlige og 4 private lærde skoler ialt 98 borger- og almueskoler, 29 haandværksskoler, 18 tegneskoler, søndags- og aftenskoler, samt af private 10 borgerlige realskoler og 197 andre skoler; navnlig de sidstes store tal er iøjnefaldende sammenlignet med de forhold, der endnu fandtes ved aarhundredets begyndelse.

Det, der kendetegner aarene mellem 1807 og 1837 er da, at de trods krigens ulykker tage under et bringer et anseeligt materielt opsving; man er, navnlig henimod periodens slutning, i rask fremgang. Grundlaget herfor var det kulturtrin, man havde naaet omkring aarhundredskiftet; det var frugterne af

reformerne den gang, baade den del af dem, der gjaldt byerne og landboreformerne, vore byer nu høstede. I god overensstemmelse hermed er det, at fremgangen kunde ske, uden at man følte trang til at ændre de former for bystyret, fremskridtstiden havde skabt; bortset fra det tilbageskridt i valgordningen, man begyndte med, blev alt ved det gamle, det var i den henseende en stilstandens tid. Den materielle opgang, der fandt sted, foregik i stilhed, uden at der udgik noget bevidst initiativ enten fra regering eller amtmænd, byembedsmænd eller borgere; skete der noget havde dog vel snarest byembedsmændene æren deraf; dem var det, det nærmest tilfaldt at sørge for, at bystyret, som det formede sig til daglig, fulgte med udviklingen. De fire parter virkede i denne tid uden megen energi men i ganske god forstaaelse, den gensidige mistænksomhed, senere tider bragte, spirede vel saa smaat allerede nu, men større følger fik den ikke.

FJERDE KAPITEL.

Evropæisk købstadstyre fra midten af 18. aarhundrede
til 1848.

Den højnen af det almindelige materielle og kulturelle standpunkt i den sidste halvdel af 18. aarhundrede, som vi har truffet i Danmark, var ikke noget for vort land ejendommeligt; i de fleste evropæiske lande foregik samtidig noget lignende, og adskillige steder førte det til tilsvarende reformer i byernes kommunale styrelse. Denne tids lovgivning hører endnu enevældetiden til og er betegnende for den paa samme vis som den danske indtil 1807. Derefter følger en periode, hvis begyndelse falder lidt før eller lidt senere de forskellige steder, men hvis lovgivning, for saa vidt en saadan finder sted, er bestemt af den franske revolution og følgelig ikke længere er karakteriserende for udviklingen under enevælden, selv om denne styrelsesform endnu bestaar i vedkommende land. Og i endnu højere grad gælder dette den omfattende kommunale reformlovgivning, som næsten overalt fandt sted i aarene mellem 1830 og 1848. Selv hvor enevælden endnu er bevaret, bestemmes denne tids lovgivning i alt væsentligt af den ny tids tanker. Vi vil da ved at følge disse love ikke lære, hvad enevælden har ydet paa det kommunale omraade; derimod vil vi derved faa at se, hvorledes det kommunalstyre, der var skabt i enevældens lande, passede til at omskabes i moderne form, og om denne omskabning var lettere eller sværere end i

de lande, der stadig havde haft en slags konstitutionel forfatning med det dertil svarende kommunalliv.

I. Slesvig og Holsten.

I hertugdømmerne, hvor man for byernes vedkommende ikke havde haft noget, der svarede til den danske reformperiode før 1807, skete i tiden nærmest derefter enkelte smaa tilløb i lignende retning. Under Frederik VI's forsøg efter 1806 paa at skærpe den kongelige myndighed i Holsten, prøvede man ogsaa i en del byer at skabe en større kontrol gennem særlige fyrstelige embedsmænd, oftest betegnede som overdirektører; det opgaves imidlertid hurtigt og blev uden følger¹⁾. Nok saa vigtigt var det, at man i tyverne i nye reglementer, der gaves for enkelte byer, viste sig tilbøjelig til at forlade det gamle selvsuppleringsystem for de deputerede og i stedet gaa over til frie valg af alle næringsdrivende borgere, der besad grundejendom. Dette anvendtes saaledes i reglerne for Pløen 1824, der indeholdt en ret fuldstændig kommunalordning, som senere kunde danne grundlaget ved arbejdet paa nye love, og som allerede nu i nogen grad paavirkede forholdene andre steder, paa lignende vis men i mindre grad end Slagelseinstruksen af 1817 for danske byer. De pløenske valgbestemmelser fulgtes siden i de nye regler for Oldenborg 1827 og Segeberg 1829²⁾. Efter denne ny ordning hævdedes tillige det princip, at magistrat og deputerede stemte kollegievis, hver for sig, en opfattelse, regeringen i det hele var tilbøjelig til at gennemføre. I sin helhed blev dog de gamle forhold uændrede i hertugdømmernes byer.

Efter stændernes indførelse fandtes der, her som i Danmark, en almindelig følelse af, at kommunalstyret ogsaa maatte omordnes. Ogsaa regeringen delte denne opfattelse, og den samme kommission bestaaende af Stemmann og Ørsted, O. Moltke og Høpp, som det overdroges at udarbejde den ny danske ord-

¹⁾ Se *Falck*: Handbuch des Schleswig-Holsteinischen Privatrechts 1. bd. s. 100—101.

²⁾ Se *Falck*: Handbuch des Schleswig-Holsteinischen Privatrechts 2. bd. s. 297 og flg.

ning, fik ogsaa det hverv at tilvejebringe en lignende for hertugdømmerne¹⁾ Man fik sit forslag for byerne færdigt til første stændermøde, det holstenske i 1835, men da man dér daarlig kunde magte det hele store stof, man havde at arbejde med, blev forslaget ikke denne gang behandlet til ende, hvorfor det i 1836 ikke forelagdes i Slesvig. Her stillede da Hjort-Lorenzen vidtgaende forslag, hvorefter bl. a. magistratsmyndigheden og retsplejen skulde adskilles, men af hensyn til det ventede regeringsforslag opsattes sagen.

I 1838 forelagdes derimod regeringsforslaget baade i Slesvig og Itzehoe. Udkastet, der omfattede begge hertugdømmers hyer saa nær som Altona, afveg ikke lidet fra det bestaaende og nærmede sig tilsvarende til de principper, der samtidig fulgte i kongeriget. *Magistraten* skulde bestaa af 1—2 borgmestre og 2—6 raadsmænd, alle udnævnte paa livstid. Første borgmester skulde være fyrstevalgt, resten vælges af de deputerede under kongelig approbation, altsaa omtrent som før. *De deputerede* skulde være 6—24 valgte paa 6 aar, $\frac{1}{6}$ aarlig; valgretten tillagdes grundbesiddere og borgere med en vis census, valgbarheden ligesaa, dog saaledes, at $\frac{2}{3}$ af de valgte skulde være grundejere. Her var den gamle fremgangsmaade stærkt forandret under paavirkning af den langt friere i Danmark. I stedet for det tidligere almindelige, at magistrat og deputerede stemte under et efter hoveder, sattes den danske afstemning kollegievis; stridsspørgsmaal skulde afgøres af den slesvig-holstenske regering, og førsteborgmesteren kunde suspendere formentlig lovstridige beslutninger. *Regeringens samtykke* behøvedes altid ved laan, køb, salg, gageændringer, nye bygninger, nye afgifter og lignende; regnskaberne skulde revideres og decideres af den, og raadstueforsamlinger maatte ikke holdes uden dens billigelse. Dette betød en kontrol fra regeringen af langt mere gennemgribende karakter end den, der før fandtes. Hovedsagen var dog, at dette forslag forenede det danske lighedssystem ved valget af de deputerede med den frihed, man i forvejen havde til selv at vælge den største part af magistraten.

¹⁾ Se ndfr. i afsnittet om kommunaloven af 1837.

Disse planer strandede imidlertid paa en kompetencekonflikt. Stænderforordningen for hertugdømmerne gav stænderne besluttende myndighed i kommunale anliggender; regeringen søgte under henvisning til den i Preussen anvendte fortolkning af den preussiske forordning, man havde haft til mønster, at fortolke sig fra dette løfte, og dette medførte, at stænderne, opfyldte af iver for deres rettigheder, nægtede at indlade sig med regeringsforslaget. Man fandt andre veje til at udtale sine ønsker om de enkelte punkter, men da regeringen ikke vilde opgive sin fortolkning og ikke vilde udstede loven, uden at en virkelig behandling var foregaaet, gik sagen foreløbig i staa. Tendensen i ønskerne var væsentlig rettede mod den forøgede statsindblanding; man vilde have førsteborgmesteren valgt af fyrsten men mellem nogle foreslaaede af magistrat og deputerede og de andre magistratsmedlemmer valgte af borgerne blandt nogle paa samme maade foreslaaede; i Slesvig vilde en minoritet endog af med den fyrstelige approbationsret. Kollegieafstemningen billigedes derimod, blot med undtagelse for enkelte anliggender.

I 1844 bekvemmede regeringen sig til at opgive sin fortolkning, og dens planer fandt nu i det væsentlige billigelse i de slesvigske stænder, men videre forhandlinger hindredes derpaa ved den storpoltiske strid, og der blev før 1848 intet ud af sagen. Forhandlingen derom giver det indtryk, at meget stærkt interesserede stænderne sig ikke for disse forandringer; de kredse af befolkningen, som førte an, havde i forvejen overtaget i magistrat og byraad og nærede ikke nogen større interesse for at faa bystyrelssn forandret, selv om de, i overensstemmelse med tidens almindelige tankegang, fandt, at der var en god del i den, det i sig selv var rimeligt at omforme i mere moderne aand¹⁾.

¹⁾ Se om disse forhandlinger: *Slesvigs stændertidende 1836* s. 457 og 543—49; *1838*: s. 39—53, 55—57, 296—98, 890—975, 1029; *1840*: s. 12—13, 88—115, 180—202 og tillæg 233—303, *1844*: s. 982—1068, 1082—1178, 1475—1523, 1526—1627 og tillæg 269—350 og *Holstens stændertidende: 1835—36*: s. 119, 160, 167, 177, 369, 424; *1838*: s. 238—39, 249—318, 569—89, 710—30, 764—805, 1305—11; *1840*: s. 13, 432, 1040—62, 1155—67, 894—921, tillæg s. 40—122, 646—63, 894—921; *1844*: s. 11, 1260—1313, 1441—77, tillæg: I s. 48—100, II s. 250—64, 572—622.

II. Norge og Sverige.

I Norge¹⁾ fulgtes, saalænge forbindelsen varede, nøje den danske udvikling. Lovene var de samme, selv om den ringe plan i regeringsarbejdet kunde medføre, at de indførtes noget før det ene sted end det andet, ligesom ogsaa særlige forhold kunde bevirke nogen afvigelse. Ogsaa den faktiske udvikling fik i det væsentlige samme præg, saa vidt ses af Aschehous indgaaende skildring.

Ogsaa her skabtes en embedsstand ad sammenlægningsvej. Allerede $2\frac{1}{3}$ 1666 skete en anseelig reduktion om end mindre end den danske 1682, og i tidens løb blev styrelsen ved en enkelt øvrighedsperson ogsaa her reglen; tilsvarende foregik overgangen til juridiske embedsmænd; lovbudet derom af 1736 gjaldt ogsaa Norge og gennemførtes dér med lignende langsomhed som hos os. Og endelig opstod ogsaa her byraad, eligerede, nøje svarende til vore. 1679 nævnes de i Bergen, 1708 i Trondhjem, 1735 i Stavanger, 1738 i Kristianssand, 1749 i Kristiania, 1775 i Bragernæs, 1783 i Tønsberg og i Østerrisør, 1785 i Arendal, og de har da antagelig været disse steder nogen tid før. Af de betydningsfulde bestemmelser i sidste del af 18. aarhundrede gjaldt reskripterne af 1773, 87 og 91 ogsaa Norge, valgloven af 1797 derimod ikke, først i 1800 fulgte for dette land en noget afvigende valglov²⁾.

Nogen forskel i udviklingen fulgte dog af byernes forskellige standpunkt. Norge havde fra først af kun faa byer, ved enevældetidens begyndelse 6 i alt, men disse var noget større end de danske, og udviklingen foregik derfor noget hurtigere og under lidt større forhold. Derimod kom efterhaanden nye mindre byer til; allerede før 1814 blev 13 ladesteder byer, og 3 helt nye byer oprettedes, og hertil kom før 1837 endnu 6 nye byer. I disse byer var udviklingen langsommere end i de danske.

¹⁾ Se om Norges forhold: *Aschehoug*: De norske Communers Retsforfatning før 1837 i Kristianiauniversitetets festskrift ved Oscar II's jubilæum 1897 og *Yngvar-Nielsen*: Norges Historie fra 1814 (Kristiania 1892) navnlig 3. bd.

²⁾ Se ovfr s. 90.

Efter adskillelsen fra Danmark bevarede Norge foreløbig den gamle kommunalordning, men man havde fra første færd en følelse af, at denne ikke i længden kunde forenes med den ny forfatning. Allerede 1821 fremlagdes i stortinget forslag til en ny lov for landdistrikterne, hvis forhold var endnu langt længere tilbage end byernes, og 1824 kom derpaa ogsaa et for byerne. Planerne modtoges kølig af en del af embedsmændene, og trods nye drøftelser 1827 og 1830 kom man ikke videre. Bedre fart kom der i det, da Norges politiske liv fik sit virkelige gennembrud under indtryk af Julirevolutionen. 1832 var kommunalreformen et hovedpunkt i bondeoppositionens valgprogram, og da denne naaede at besætte halvdelen af pladserne, fik dette sin store betydning. Fra regeringen og fra andre kom nu i 1833 til at foreligge forskellige forslag. Stortinget vedtog særdeles frisindede bestemmelser, hvis art angives allerede derved, at man forkastede et forslag om, at visse kommunale beslutninger skulde behøve kongelig approbation. Kongen nægtede sin sanktion, og oppositionen beredte sig da til at føre sit lovforslag igennem ved tre vedtagelser og optog det derfor atter paa valgprogrammet 1835. Skønt regeringen ogsaa var villig til anseelige reformer, blev dette spørgsmaal et af de vigtigere stridspunkter under den hidsige kamp 1835—36, og da denne 1836 endte med forlig over hele linien, kom man ogsaa til rette om kommunalordningen. Regeringen forelagde et forslag, der var udarbejdet af en kommission 1834—35, og med en del ændringer blev dette til *lovene af* ^{14/1} 1837. Den ene af disse gjaldt amter og sogne, den anden byerne.

Efter denne sidste vedblev den kongevalgte magistrat at være den udøvende myndighed, men de eligerede og raadstueforsamlingerne erstattedes ved et »formandskab« paa 4—12 medlemmer, og et »repræsentantskab« med 3 gange saa mange, alle valgte paa 4 aar, saaledes at halvdelen afgik hvert andet aar. Vælgere var til begge alle stortingsvælgere, hvilket vil sige alle embedsmænd, næringsdrivende borgere og besiddere af gaard eller grund til en værdi af mindst 300 rbdl. sølvværdi. Valgretsaldere var 25 aar.

Formandskabet blev den egentlige besluttende myndighed.

Saaledes lagdes budgettet i et fællesmøde mellem det og magistraten, men beslutningsretten havde formandskabet, og uden dets samtykke maatte overhovedet ingen udgift afholdes, der ikke var udtrykkelig lovbefalet; regnskabet revideredes og de-cideredes af formandskabet, og paa alle det kommunale livs om-raader var det med, magistraten var nærmest udfører af dets beslutninger, i nogle sager dog med stemmeret i formændenes møder.

I vigtigere anledninger: nye lønninger og nye foretagender, salg, køb og lignende skulde repræsentantskabet træffe afgørelsen; i dets møder kunde magistraten deltage i forhandlingen men ikke stemme, formændene baade forhandle med og stemme. Disse sager krævede tillige amtmandens approbation, og var der i repræsentanternes møde en trediedel mod den tagne beslutning, kunde de kræve regeringens afgørelse. Kongens samtykke behøvedes altid til paatagelse af udgifter for over 5 aar eller afhændelse af fast ejendom. Raadstueforsamlingerne bortfaldt ganske, erstattede ved repræsentantskabet, hvis møder var offentlige.

Denne norske kommunalordning forenede i højere grad end nogen anden samtidig evropæisk ligheds- og frihedsprinciperne. Let og naturlig var den knyttet til den bestaaende ordning, og uden megen modstand mod selve sagen var den gennemført¹⁾.

I *Sverige* var udviklingen indenfor hele den tid, her er tale om, ringe og bragte i hvert fald kun en langsom udvikling af de bestaaende forhold. Der sporedes dog nogen tilbøjelighed til at skabe visse fælles regler.

Saaledes gaves der ¹⁵/₆ 1756 bestemmelser for afstemningen ved valget af borgmestre, raadmænd og byskrivere i de byer, hvor ingen særlige regler gjaldt. Borgmesterens stemme skulde gælde lige saa meget som den største skatteydere, en raadmands halvt saa meget; de magistratsmedlemmer, der tillige var næringsdrivende borgere, havde det største af de

---

¹⁾ Se herom foruden den norske lovsamling *Yngvar-Nielsen: Norges Historie fra 1814* (Kristiania 1892) 3. bd. 1831—37 s. 61—65, 147—88 og 563—79.

stemmetal, der i en af de to egenskaber tilfaldt dem. Afstemningen efter skatteydelse forudsattes saaledes her som det gældende, og denne bevarede stadig, kun rent undtagelsesvis forsøgtes i en eller anden by en kort tid afstemning efter hoveder, saaledes i Gøteborg 1768 til 1771. Indenfor raadene blev vel nok tallet af dem, der havde en vis juridisk uddannelse og levede af stillingen, efterhaanden noget større, men de næringsdrivende borgere vedblev dog i ikke ringe tal at være raadsmedlemmer.

Indførelsen af borgerudvalg blev stedse almindeligere. En forordning af $15\frac{1}{2}$ 1758 anbefalede oprettelsen af saadanne overalt, fastslog at borgerne skulde vælge dem og paalagde magistraten at forhandle med dem i vigtigere sager. Efterhaanden indførtes da disse raad i alle byer. Om valgmaaden var intet nærmere bestemt; den foregik antagelig efter en lignende paa skatteydelsen bygget afstemningsmetode som ved raadsvalgene. Baadstueforsamlinger fandtes vedblivende, men deres betydning var ringe og svindende; forordningen af 1758 opstillede det ligefrem som formaalet ved indførelsen af udvalgene at undgaa disse »såkallade almänne rådstufvor«, der forarsager, »osämja och oordning samt atskillige skadelige tillställningar«. De forbødes derfor saa nær som i de ved forordningerne bestemte tilfælde, hvorved formentlig tænkes paa valgene.

Forfatningen af 1809 bekræftede udtrykkelig den bestaaende kommunale ordning og for byernes vedkommende ændredes denne ikke i tiden før 1848. Fra 1823 var sagen under debat paa rigsdagene, men denne drøftelse blev resultatløs. Stor interesse for en forandring nærrede de toneangivende kredse aabenbart ikke; det var jo gennemgaaende deres egne folk, den aristokratiske valgordning gjorde til herre i byerne, og den almindelige europæiske liberalisme havde ikke i Sverige en saadan betydning, at den kunde blive bestemmende. Den delvise bevarelse af den middelalderlige frihed i enevældetiden lettede da ikke i Sverige indførelsen af det moderne selvstyre, men vanskeliggjorde den langt snarere.

III. Preussen.

I *Preussen*¹⁾ fortsatte man i Frederik II's tid, i det spor, man allerede før 1740 var inde paa, og endelig samledes saa udviklingens resultater i »Allgemeine Landrechts« fælles regler 1794. Om raadsmedlemmernes udnævnelse bestemte denne kun, at den vedblivende skulde ske efter hvert steds skik og brug, hvilket næsten overalt vil sige selvsupplering. Borgerudvalgenes stilling fastsloges; i de sager, hvor borgernes samtykke krævedes, skulde man som regel ikke spørge en raadstueforsamling men de deputerede; dog skulde disse i en række vigtigere nærmere angivne tilfælde forhandle med de forskellige borgerlige korporationer. De deputeredes samtykke skulde kræves ved alle nye paalæg og ved ændringer i skattefordelingen, og de kunde kræve oplysninger om alt, der vedkom byens ejendomme og indtægter. Ogsaa statskontrollen ordnedes nærmere; blandt bestemmelserne derom var, at der skulde højere myndigheds samtykke til ekstraordinære udgifter og til skatteforhøjelser,²⁾ og at regnskaberne skulde revideres af et overregnskabskammer.

Ved disse regler blev man staaende indtil genrejningsaarene efter 1806 bragte den for bystyrelsen epokegørende *lov af 1808*.

Stødet til denne lov gaves af embedsmænd, der var bragte i bevægelse ved nederlaget overfor Frankrig. De ledende mænd i dette arbejde, Stein og Vincke, havde før 1806 ingen tanke haft om noget saadant, det var under indtryk af det fornyede Frankrigs overlegenhed, de fattede reformplanerne. Selve udarbejdelsen skete ret forretningsmæssig i det østpreussiske provinsdepartement, uden at Stein havde megen del deri²⁾.

---

¹⁾ Se om de preussiske forhold navnlig: *Meier*: »Die Reform der Verwaltungsorganisation unter Stein und Hardenberg« (Leipzig 1881) med de dér citerede ældre værker, og desuden *Stengel*: »Die Organisation der preussischen Verwaltung nach den neuen Reformgesetzen § 15 og 19« (Leipzig 1884), *Leidig*: »Preussische Stadtrecht« (Berlin 1891) samt *Treitsche*: »Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert« (Leipzig 1879—94) især I s. 284—85, III s. 110, IV. s. 191 og V s. 263—64.

²⁾ Se *Meier*: »Die Reform o. s. v., s. 133—34 og 147 og flg«.

Efter den ny lov kunde enhver blive borger, der havde fast bopæl i byen, ogsaa embedsmænd, der dog ikke var forpligtede til at tage borgerbrev, saaledes som de næringsdrivende var det. Valgret til byraadet fik enhver mandlig borger, der var grundejer eller havde 150 eller 200 rthlr. i aarlig indtægt, skiftende efter byens styrelse, en valgretsgrænse om hvilken det paastaas, at den kun udelukkede en del daglejere¹⁾. Byraadet blev talrigt, 24 til 102 medlemmer; $\frac{2}{3}$ af dem skulde være grundejere, og der valgtes aarlig $\frac{1}{3}$. Magistraten valgtes af byraadet under provinsøvrighedens approbation, dog saaledes at der i de største byer skulde være en overborgmester valgt af kongen mellem tre foreslaede af byraadet; iøvrig bestod den af 6 til 21 medlemmer, hvoraf nogle var lønnede jurister, valgtes paa 12 aar og med pensionsret, medens andre var ulønnede, valgtes paa 6 aar. Den afgørende myndighed var som regel hos byraadet, magistraten var udøver af dets beslutninger; paa nogle omraader skulde der dog være kollegieafstemning med afgørelse af stridsspørgsmaal ved regeringen, og magistraten kunde suspendere formentlig lovstridige eller særlig skadelige beslutninger. Raadstueforsamlingerne afskaffedes helt. Regeringens kontrol vedblev at være ret begrænset men fik bestemtere form. Regnskaberne tilsendtes den, formuesforvaltningen var under dens tilsyn, og dens samtykke behøvedes til nye vedtægter. Desuden indskrænkedes bystyrelsens omraade, idet enkelte dele deraf, navnlig politiet, lagdes under staten.

Denne lov havde ikke sit forbillede i Englands ordning. Dette »verbot sich auf diesem Gebiete vom selbst«, som Meier siger, »denn so ungunstig man auch den Zustand der preussischen Städten zu jene Zeit beurtheilen möge, so galt doch von dem Zustande der englischen Städte damals in noch höhern Maasse wie heute, dass alle städtische Rechte und Freiheiten lediglich Rechte und Freiheiten der Magistrate waren«²⁾. I formerne sluttede man sig nøje til det bestaaende preussiske, men der foregik en stor magtforskydning til skade for by-

¹⁾ Se Meier: Die Reform o. s. v., s. 317.

²⁾ Meier: Die Reform o. s. v., s. 279.

aristokratiet til fordel for borgernes bredere lag og, om end i langt mindre grad, for regeringens magt. Det var under indtryk af den franske revolutions tanker, dette skete; »ein derartiger Radikalismus lag damals in der Luft«, siger Meier¹⁾).

Denne lov gennemførtes dog langt fra i alle preussiske byer; efter gammel preussisk skik gik det skridt for skridt, snart i en by, snart i en anden. I de *vestlige provinser* ved Rhinen fik man i den tid, de stod under Napoleons magt, den sædvanlige franske kommunalordning, og da de efter 1814 kom under Preussen, opnaaede de ved den iver, hvormed de holdt paa denne, at beholde den. Her gjaldt da loven af 1808 slet ikke.

Denne lov var man iøvrig, saasnt kamptiden var forbi, en smule betænkelig ved; adskillige preussiske embedsmænd, og deriblandt Stein selv, fandt nu, at man havde ladet sig føre for vidt af de bevægede tiders stemning. Følgen blev, at Preussen siden ved *loven af 17/3 1831* gjorde et ikke ringe skridt tilbage samtidig med, at man alle andre steder gik frem; man var aabenbart i 1808 kommet videre end det stemmede med landets andre forhold. De væsentligste ændringer var, at byraadene indskrænkedes til 6—60 medlemmer, at census forhøjedes meget og navnlig, at magistrat og byraad nu stilledes overfor hinanden som jevnbyrdige myndigheder med regeringsafgørelse af stridsspørgsmaal; endelig udvidedes antallet af de tilfælde, hvor regeringen altid skulde spørges, ganske betydelig. Ogsaa denne ordning indførtes dog først, efterhaanden som man fik de enkelte byer til frivillig at antage den; perioden til ende vedblev derfor loven af 1808 at gælde i adskillige af de østlige provinser byer, og i Rhinegnene beholdt man almindelig den franske ordning, som befolkningen i høj grad foretrak.

Ogsaa i en række *andre tyske stater* forsvandt det middelalderlige patricierstyre under fransk paavirkning i Napoleons-tiden eller nærmest derefter; navnlig gælder dette de sydtyske stater, hvor der almindelig gaves nye kommunallove i nøje tilslutning til den franske. I aarene efter 1830 ændredes saa

¹⁾ Meier: Die Reform o. s. v., s. 279.

som regel disse saaledes, at det enevældepræg, Napoleon havde givet dem, stærkt mildnedes, alt paa lignende vis som i samme tid i Frankrig. Den del af Tyskland, der fik den franske ordning, i mere eller mindre tillempet form, var: det vestlige Preussen og det vestlige Bajern, Würtemberg, Baden, Kurhessen, Nassau, storhertugdømmet Hessen, Sachsen-Weimar, Reusz, Schwarzburg og Waldeck. Derimod gaves i trediverne love i tilslutning til den østpreussiske af 1831 for det østlige Bajern, Brunswig, Anhalt, Lippe, Schaumburg-Lippe, Sachsen-Koburg-Gotha og kongeriget Sachsen. I en del stater, navnlig Hannover og Mecklenburg skete derimod ikke fremskridt af nogen betydning¹⁾.

IV. Frankrig.

I Frankrig foretoges endnu i enevældetiden et stort skridt til ordningen af hele købstadstyrelsen ved edikterne af 1764 og 65. I hver by skulde der fremtidig ved siden af mairer og échevins stilles to borgerlige raad: »les conseillers de villes« og »les notables«; i byer over 4500 indbyggere skulde de første være 6, de sidste 14, fra 2000 til 4500 henholdsvis 4 og 10 og under 2000: 3 og 6. Notablerne skulde overalt vælges af delegerede fra de forskellige korporationer: gejstlige, jurister, handlende, haandværkere o. s. v. Valgene gjaldt for 4 aar; og notablerne valgte saa igen conseillers de ville og échevins; maireren skulde udnævnes af kongen mellem tre foreslaaede af notablerne. Samtidig gaves indgaaende regler for forholdet mellem mairer og échevins, ligesom for den indflydelse, conseillers og notables skulde øve. Ogsaa forholdet til de højere myndigheder bestemtes. Alt har det præg af ønsket om at give borgerne en meget stor indflydelse paa sagerne, og set under et var denne franske kommunalordning baade den regelmæssigste og mest frisindede, der da fandtes i Evropa; intet andet sted var man kommet det 19. aarhundredes forhold saa nær.

---

¹⁾ Se derom: *Maurer*: Geschichte der Städteverfassung 4. bd. (1871) s. 297—355 og *G. Meyer*: Lehrbuch des deutschen Staatsrechts (Leipzig 1891).

Gennemførelsen af disse bestemmelser hævmedes noget ved, at salgsmetoden 1771 genindførtes for raadsposterne, men ligesom i tidligere tid blev den praktiske betydning deraf forholdsvist ringe. Efter Babeaus skildring var der da ogsaa i Frankrig et ikke ringe kommunalt liv i byerne, og der fandt ofte helt anseelige valgkampe sted. Ogsaa de materielle resultater var i den sidste menneskealder før revolutionen gode; det var i denne tid, man fik en hel række af de ting, der for vor bevidsthed hører til et ordnet kommunalt styre: gadelygter, brandredskaber o. m. m. Fremgangen var paa alle omraader betydelig.

I *revolutionstiden* kastedes hele den gamle orden over ende, og man gik nu i de følgende aar fra det ene system til det andet. 1789 gennemførtes en hel ny kommunalordning, 1793 fulgte en anden, og 1795 ændredes denne atter. Alle byggede de paa friheds-, ligheds- og ordensprinciperne, mere eller mindre men dog i alle nogenlunde konsekvent anvendte. Det hele var systematisk ordnet, by- og landkommuner stilledes ens under departementet, som dette under staten; styrelsen overdroges raad valgte ved en særdeles udstrakt valgret, og kontrollen fra oven var ringe.

Ingen af disse love kom til at virke under normale forhold, saa deres betydning blev i praksis ikke stor. Bestemmende ikke blot for Frankrigs men for en stor del af Evropas kommunestyre var derimod Napoleons lov af $17\frac{1}{2}$ 1800. Ogsaa denne omfattede under et hele provins- og kommunestyrelsen. I hvert departement fandtes en af regeringen udnævnt præfekt med et raad ved siden, udtaget saaledes, at regeringen ogsaa væsentlig kunde bestemme dets sammensætning. Derunder kom ganske tilsvarende arrondissementet med en underpræfekt og hans raad. Under disse kom saa atter kommunerne, by- og landkommuner styrede efter samme regler. Den udøvende myndighed lagdes i hver kommune i hænderne paa en maire, der som medhjælper havde en eller flere adjoints, alle ulønnede; i byer over 5000 indbyggere føjedes dertil en eller flere politikommissærer. Desuden fandtes et raad paa 10—30 medlemmer. Mairer, adjoints og politikommissærer i byer over 5000 udnævntes af førstekonsulen, mairer og adjoints i min-

dre kommuner samt alle medlemmer af kommunalraadene af præfekten, men ganske vist alle indenfor den saakaldte kommunale notabelliste, der fremkom ved, at alle kommunens 21aarige mænd valgte $\frac{1}{10}$ af deres samlede antal til den. 1802 udvidedes derpaa vælgerens indflydelse, idet raadsmedlemmerne fra nu af i kommuner med over 5000 indbyggere skulde udtages mellem nogle af notablerne i dobbelt tal foreslaaede, medens der for de mindre kommuner indførtes en slags valg. Det fik aldrig meget at sige, og i 1806 muliggjordes det atter for præfekterne at gøre det helt betydningsløst.

Disse byraad var imidlertid ikke et permanent raad med del i selve styrelsen men snarere en slags rigsdag, der mødtes en gang aarlig i indtil 14 dage. I disse møder behandlede raadet budgettet og hørte og diskuterede mairens regnskab, der dog decideredes af underpræfekten. Kun i ganske enkelte sager krævedes raadets beslutning, om resten gav de kun raad, medens den besluttende myndighed væsentlig var hos mairen. Denne stod imidlertid atter under en indgaaende kontrol af præfekt og underpræfekt, hvis billigelse behøvedes i en række tilfælde.

Denne ordning gennemførte af revolutionens principer ordenen i fuldeste omfang; derimod var der meget lidt af friheden, og ligheden, der formelt bevaredes, kom ogsaa i praksis kun til at betyde lidet. Allerede under Napoleon begunstiges i virkeligheden de rige¹⁾, og efter restaurationen gjorde den bestaaende ordning dem ganske til herrer.

Det hele var et system kun egnet til at anvendes med Napoleon i spidsen. Det indførtes af ham ikke blot i Frankrig, men i de fleste lande, der droges ind under hans magt. Rent materielt bragte det under hans ledelse fortræffelige resultater, og endnu en tid efter hans fald holdt den embedsstand, han havde skabt, maskineriet godt i gang, saaledes at befolkningen syntes udmærket om denne ordning ikke blot i Frankrig men ogsaa andre steder, bl. a. ogsaa i den preus-

---

¹⁾ Se de af *Taine* anførte vidnesbyrd i »Les origines de la France contemporaine. Le régime moderne.« (Paris 1890) s. 378—81.

siske Rhinprovins¹⁾. Naar Franskmændene i vort aarhundrede har været saa tilbøjelige til at lade deres kommunesager styre fra oven af embedsmændene, da skyldes det langt mere vernerne fra denne tid end centralisationen i enevældetiden, der var saa langt mindre.

Det var dog en selvfølge, at denne ordning ikke kunde bevares under normale forhold. Saasnart liberalismen kom nogenlunde til kræfter igen, rejstes i den politiske debat med stigende styrke kravet om, at kommunestyrelsen skulde bringes i overensstemmelse med den ny statsforfatnings grund-sætninger²⁾, og ogsaa regeringen fandt snart dette rimeligt. Da ministeriet Martignac 1828—29 gjorde sit forsoningsforsøg, var en kommunalreform et hovedpunkt blandt de indrømmelser, man tilbød den liberale opposition. Der blev dog intet af dette; først efter 1830 under den reformæra, som de skiftende ministeriers tid, 1830—40, danner, ordnedes ogsaa provins- og kommunalstyret, for kommunernes vedkommende ved valgloven af $21\frac{1}{3}$ 1831 og loven om kommunalbestyrelsens myndighed $18\frac{7}{7}$ 1837.

Allerede i september 1830 stilledes i deputeretkamret forslag om en *ny valglov* og efter grundige forhandlinger gennemførtes den baade dér og i pariskamret med stort flertal³⁾. I følge denne lov skulde mairer og adjoints vælges af kongen i kommuner over 3000 og i arrondissementshovedstæder, ellers af præfekten men vel at mærke indenfor kommunalraadet, der nu valgtes frit af borgerne. Vælgere ved valget dertil blev i kommuner under 1000 indbyggere de 21aarige højstbeskattede i saa stort tal, at det blev $\frac{1}{10}$ af alle indbyggerne; i kommuner fra 1000—5000 blev vælgerne tilsvarende $\frac{1}{10}$ af 1000 = 100 ÷ 5 af hvert overskydende hundrede, i en by med 3000

¹⁾ De store praktiske fortrin og befolkningens tilfredshed anerkendes uforbeholdent selv af saa bestemte modstandere af systemet som Taine og Treitschke, se »Les origines . . . Le régime moderne« s. 391—93 og »Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert« 3. bd. s. 103—4.

²⁾ Saaledes navnlig i *Barantes* vægtige bog: *Des communes et de l'aristocratie*. (2. udg. Paris 1829).

³⁾ Se om forhandlingerne »Moniteur« især 2.—3. januar, 30. jan.—17. fbr., 19. fbr. og 2., 4. og 5. marts 1831.

saaledes 200, fra 5000 til 15000 tilsvarende $100 + 4$ af hvert hundrede ud over de 1000, og endelig over 15000: $100 + 3$ af hvert overskydende 100; i en by med 50000 indbyggere blev der saaledes 1570 vælgere. Hertil kom imidlertid medlemmer af handels- og industrikamre, skole- og hospitalsraad og lignende, samt indehavere af forskellige eksaminer, hvorved man mente at vælgertallet i byerne vilde forøges med henimod $\frac{1}{3}$. Der skulde da i en by paa 50000 indbyggere blive godt 2000 vælgere, i en paa 3000 o. 300. Den større indskrænkning af valgretten i de største byer forsvaredes med, at deres sager var mere udviklede, saa der behøvedes mere oplyste vælgere; et forslag fra deputeretkamrets venstre fløj om ogsaa her at tage $\frac{1}{10}$ afvistes af det moderate flertal. Der blev i hele Frankrig $2\frac{1}{4}$ million vælgere, o. $\frac{1}{14}$ af befolkningen, $\frac{1}{3}$ af det, almindelig valgret vilde givet, »le tiers supérieur de la masse adulte et masculine«, som Taine siger. I byerne var tallet forholdsvis en del mindre i gennemsnit vel o. $\frac{1}{20}$ af indbyggerne. Efter de beregninger, man gik ud fra, skulde der gennemsnitlig behøves en skatteydelse af 25 fr. for at være vælger. Valgene gjaldt 6 aar, og halvdelen gik af hvert tredje¹⁾.

Ogsaa raadets myndighed udvidedes allerede nu. I stedet for ét aarligt møde paa indtil 14 dage, fik det 4 paa indtil 10, og det kunde desuden indkaldes ekstraordinært af præfekt eller underpræfekt. En begrænset offentlighed indførtes, idet skatteydere fik lov til at kræve oplysninger om forhandlingerne. Kongen fik ret til at opløse forsamlingen, men nye valg skulde da ske inden en vis frist.

I 1833 stilledes dernæst i pairskamret forslag om at udvide *kommunalraadenes myndighed*. Der var her større uenighed end om valgloven; mange holdt paa den centralisation, der havde virket saa godt, medens andre saa deres ideal i det formentlige engelske selvstyre i god overensstemmelse med

¹⁾ Efter Taines opgivelser var ved 1890 af Frankrigs o. 36000 kommuner 90 kommuner over 20000, 143 fra 10—20000, 312 fra 5—10000, 2160 fra 2—5000, o. 5000 mellem 1000 og 2000, o. 28000 under 1000. (Les origines . . . . Le régime moderne s. 415 og 419). Der behøvedes 2000 for at regnes for by.

deres beundring af den engelske forfatning; der var saaledes tanker oppe om at behandle byerne og landkommunerne forskellig efter engelsk og preussisk mønster. Efter 4 aars forhandlinger enedes de to kamre om en lov, der var et kompromis mellem de to retninger.

Den systematiske ordning, ens for by og land, bevaredes. Mairen fik en dobbelt stilling som repræsentant baade for stat og kommune. I første egenskab skulde han sørge for offentliggørelsen og overholdelsen af love og anordninger, i den anden under »la surveillance de l'administration supérieure« lede de kommunale anliggender. Han udarbejdede budgettet, styrede kommunens ejendomme, ledede dens arbejder; han var kommunens repræsentant ved kontrakter og i retssager; det kommunale politi hørte under ham, og han kunde give vedtægter, der dog atter kunde hæves af underpræfekt eller præfekt. De fleste kommunale embedsmænd udnævntes af ham under raadets approbation. Adjoints vedblev at være hans underordnede hjælpere uden medbestemmelsesret som vore raadsmænd, men han kunde overdrage dem sin myndighed i bestemte tilfælde.

Raadets myndighed udvidedes betydelig, men blev forskellig for tre grupper af sager. Den første omfatter de anliggender, som de beslutter over, »règlement par leurs délibérations«, som lovens udtryk er, blot med den indskrænkning, at præfekten kan annullere direkte lovstridige beslutninger. Der hørte hertil: almindelige regler for styrelsen af kommunens ejendomme, bortleje deraf indenfor visse tidsgrænser og fordelingen af udbyttet af disse besiddelser. Den næste gruppe var de sager, om hvilke raadet »délibère«, men som kræver approbation af præfekten, generalraadet eller kongen, eventuelt endog ved lov, alt efter sagens vigtighed. Hertil hørte: budgettet, køb, salg og bytte af kommunale ejendomme, bortleje af dem paa længere tid, byggeforetagender, kommunale vej-anlæg, modtagelse af gaver, procesanlæg, kontrakter o. s. v., kort sagt alle vigtigere sager. Endelig var det saa i visse sager kun raadvivende; det var især, hvor det gjaldt forholdet til de halvt private institutioner, der modtog kommunal understøttelse: hospitaler, fattiganstalter og kirker, hvorimod det

overfor skolerne efter skoleloven af 1833 havde en betydelig myndighed.

Ved *budgettet* var fremgangsmaaden den, at det udarbejdedes og forelagdes af mairen, voteredes af raadet og approberedes af præfekten, eller, hvis det var over 100,000 fr., af kongen; de ved lov bestemte udgifter var obligatoriske, men ved alle andre gjaldt baade statsmagtens og kommunens nejret; opnaaedes der ikke enighed mellem de to faktorer, gjaldt forrige aars ordinære indtægter og udgifter som normalbudget. Hovedmassen af byens indtægter bestod af den endnu bevarede acciseafgift; hvad der ellers behøvedes paalignedes som »centimes additionels«, hvilket vil sige et vist procenttillæg til statsskatten; det opkrævedes almindelig af statens opkrævere, kun hvor budgettet var over 30,000 fr. af særlige kæmnere valgte af kongen blandt tre foreslaaede af raadet. Regnskabet forelagdes raadet, decideredes i større byer af kongen eller af præfekten; baade det og budgettet offentliggjordes.

Municipalraadet havde fri adgang til at fremsætte ønsker; møderne vare ikke offentlige, og til officielt referat krævedes højere øvrigheds samtykke, men medlemmerne kunde selv offentliggøre af forhandlingerne, hvad de vilde. Raadstueforsamlinger fandtes ikke, men i kommuner, hvis budget var under 100,000 fr., skulde ved vigtigere finansielle beslutninger foruden raadet høres lige saa mange højstbeskattede. I fordelingen af approbationsretten mellem de højere myndigheder var der en betydelig tilbøjelighed til at flytte afgørelsen saa højt op som mulig.

Til disse almindelige regler sluttede sig en noget mindre frisindet lov for Paris af 1834.

Denne tredivernes ordning opfyldte af revolutionens idealer i fuldt maal ordenskravet. Sammen med departements- og arrondissementsordningen fra de samme aar dannede kommunallovne et sammenhængende system, bygget paa samme principer og fortræffelig ordnet. Man har klaget derover som et udtryk for den »abstrakte« tænkning, der satte sig ud over alle praktiske hensyn, nu som under revolutionen og Napoleon. Neppe med grund; der var i revolutionens brud med

alle nedarvede særrettigheder god mening; det, der faldt, var urimeligheder, enevælden alt havde rokket, og som det i hvert fald nu, da man var af med dem, hverken vilde været heldigt eller muligt at genoplive. Det var i sig selv en fordel, at hele landets lovgivning var ensartet, sandsynligheden for en retfærdig ordning forøgedes dog altid noget derved, og ikke mindre værdifuld var den klarhed, der udmærker denne lovgivning. At man gjorde forskel efter det mere fornuftmæssige hensyn: indbyggertallet, i stedet for efter tilfældige købstadsrettigheder, kan ogsaa kun anses for rimeligt og fornuftigt.

Ligheden var mindre konsekvent gennemført; kun et mindretal var vælgere. Men dette mindretal var stort, og dets forret var ikke bygget paa nedarvede privilegier. Det princip, man var gaaet ud fra, var, at det gjaldt at faa oplyste vælgere, et maal, man overalt i Evropa i Julimonarkiets dage troede paa, at man kunde naa gennem visse valgretsgrænser. Derfor eksamensbetingelserne og derfor skattegrænserne, der skulde være sikkerhed for en vis dannelse. Den grænse, man satte, opfattedes ikke som retmæssig i kraft af tradition og fornuft, men som en praktisk, hensigtsmæssig grænse, der kunde ændres med forholdene. Den var en smule vilkaarlig og kunde derfor siden uden besvær fjernes, medens den paa det givne tidspunkt svarede godt til Frankrigs tilstande, idet den gav magten til den jevne middelstand, der socialt var landets toneangivende klasse.

Friheden var heller ikke stærkt gennemført, men dog langt fra saa ringe, som man almindelig er tilbøjelig til at tænke sig. Kommunens handlende myndighed, mairen, var jo ikke en lønnet embedsmand, men folkets ulønnede tillidsmand; efter den bestaaende valgordning kunde vælgerne bestemme, hvilken retning han skulde tilhøre, oftest hvilken person det skulde være. Denne administration gennem en ulønnet mand danner et lighedspunkt mellem fransk og engelsk ordning i modsætning til forholdene i de østligere og nordligere lande; den var i Frankrig muliggjort ved, at domsmyndigheden her ikke sammenblandedes med den udøvende. Gennem raadets valgmaade, mairens udnævnelse og raadets rettigheder var i virkeligheden borgernes indflydelse forsvarlig

sikret. Indskrænkningen i friheden laa derimod i den stærke kontrol fra oven; denne var sikkert mere omfattende, og især mere lovbestemt end i noget af de andre lande den gang. Den ret for staten til i en række tilfælde at gribe ind i kommune-styrelsen, som i det moderne samfund er en uafviselig nød-vendighed, var her, under indtryk af Napoleonstraditionerne, udvidet i højere grad end fornødent. Og endnu større blev den i praksis. Det laa nær for de ulønnede mairer saa vidt muligt at lade deres arbejde besørge paa underpræfekternes og præfekternes kontorer, og disse myndigheder tog gerne mod det forøgede arbejde og den deraf følgende større ind-flydelse.

Klagerne over den maade, hvorpaa fransk ordning virkede, har været mangfoldige, ikke blot hos Taine. men ogsaa hos andre forfattere. Disse klager gælder dog mere de mindre sogne end byerne, og Taine mener forøvrig, at tredivernes til-stande var de bedste siden revolutionen. Man finder da og-saa hos samtidige forfattere udtalelser om, at det provinsielle og kommunale liv som følge af disse love gik stærkt frem. Saaledes siger Dumesnil om generalraad og arrondissements-raadene følgende sætninger, der ogsaa kan udvides i det mindste til byernes kommunale raad: »dix années à peine se sont écoulées, depuis que la nomination des conseillers de dé-partement et d'arrondissement a été attribuée aux électeurs de chaque canton, et déjà la France a complètement changé d'aspect« og »il n'est pas une des branches des nombreux ser-vices départementaux qui n'ait pas reçu de notables améliorations, attestant à la fois le zèle des administrateurs et l'em-pressement des conseils locaux à s'associer à toutes les mesures d'une véritable utilité publique«¹⁾. Sikkert nok kan det siges, at tredivernes store lovgivningsfremskridt heller ikke blev uden praktiske følger²⁾. —

¹⁾ *Dumesnil*: Des conseils généraux de département et des conseils d'arrondissement (Paris 1843) II s. 107.

²⁾ Se om de franske forhold, foruden lovsamlingerne og parlamentsde-batterne i »Moniteurs«, navnlig: *Taine*: Les origines . . . , Le régime mo-derne I, 4. bog, 2. kapitel (Paris 1890), *Barante*: Des communes et de l'aristocratie (2. udg., Paris 1829) samt *Leroy-Beaulieu*s meget oplysende værk:

Den hele franske ordning fik stor betydning ogsaa uden for Frankrig. Vi har set, at den var mønstret for det halve *Tyskland*¹⁾; i *Belgien* indrettede man sig efter frigørelsen med et kommunalstyre af den franske art, dog nok saa frisdindet som Frankrigs selv efter ændringerne; i *Spanien* fulgte man ved kommunalordningen 1845 det franske eksempel; i *Grækenland* ligesaa, da man efter det ny riges oprettelse ordnede dets styrelse, og endelig fik i *Italien*, der efter 1814 væsentlig havde beholdt den napoleonske ordning, Sardinien i 1848 en stats- og kommuneforfatning i tilslutning til Ludvig Filips; det var denne, der siden udstraktes til hele Italien²⁾.

V. England.

I *England* fortsattes i sidste halvdel af 18. aarhundrede udviklingen jevnt i det gamle spor; i stedse flere byer samledes magten hos snævre kredse; ellers skete ingen ændringer.

Ogsaa revolutionstiden igennem bevaredes det gamle rigmandsstyre i kommunerne som i staten; fra 1789 til 1814 stod i det hele den engelske lovgivning nogenlunde stille, og endnu mellem 1814 og 1830 blev det væsentlig ligesaa. Holdbar var dog den gamle styrelse afgjort ikke; det kunde til nød gaa paa landet, hvor de styrende godsejere ogsaa socialt var toneangivende, men helt haabløst blev det i de byer, som nu under maskinindustriens udvikling voksede op med helt nye forhold. Der skabtes her nye folkelag, ofte rige og socialt set mægtige, som ikke havde del i det traditionelle bystyre, og der skabtes nye store byer, som slet ingen selvstændig styrelse havde, men hørte under grevskabet, hvilket vil sige, at deres sager styredes af omegnens godsejere. Og desuden stillede den stigende kultur og byernes tilvækst en række nye krav til styrelsen. Der skulde sørges for brolægning og belysning, for sundheds- og hygningsforhold o. s. v., altsammen

---

l'Administration locale en France et en Angleterre (Paris 1871), desuden for tiden for 1789: *Babeau*: La ville sous l'ancien régime.

¹⁾ Se ovenfr. s. 118.

²⁾ Se om disse lande navnlig *A. Hesse*: L'administration provinciale et communale en France et en Europe 1785—1870 (Amiens 1871).

noget byraadene ikke beskæftigede sig med. Forløbig opfyldtes her de mest bydende krav ved særlige kommissioner for enkelte byer, indsatte i hvert tilfælde ved lov. Den hele ordning var ganske forvirret, og hødede end den praktiske dygtighed, Englands velstaaende klasser besad, nogenlunde derpaa, følte dog manglerne stedse stærkere.

Allerede før 1830 skete de første ændringer. I 1818 og 19 fastsattes nemlig, at i de sogne, hvor der ikke fandtes »select vestries« alene, men sogneforsamlingerne var bevarede, skulde der i disse stemmes saaledes, at alle ydere af fattigskatten havde stemmeret, men denne fordeltes paa en saadan maade, at de, der besad eller brugte en ejendom til en skatteindtægt af indtil 49 £ fik en stemme, medens 50—74 £ gav to stemmer, og man siden videre fik 1 stemme mere for hver 25 £ indtil ialt 6 stemmer. Disse sogne var imidlertid faa, og sognestyrelsen, der kun omfattede kirkeforholdene og visse dele af vejevæsnet, lidet betydningsfuld. En del steder indrettedes lignende fattigraad ved særlige beslutninger, men ogsaa det blev uden større betydning.

Saa kom imidlertid efter kongeskiftet i 1830 og de nye parlamentsvalg, hvis udfald bestemtes ved indtrykket af Julirevolutionen, *Englands store gennembrudstid*, hvor overgangen til et moderne statsliv skete. I de nærmest følgende aar blev underhuset en virkelig folkerepræsentation, parlamentarismen sejrede afgørende, og det folkelige kommunale selvstyre grundlagdes.

For selve bystyret bragte disse aar en gennemgribende omformning. Umiddelbart efter, at man havde faaet et underhus valgt paa den ny maade, nedsattes 1833 en undersøgelseskommission for at faa besked om de byforhold, som der overalt klagedes over. Kommissionen gik til værks med megen grundighed, og dens hovedresultat var, at der overalt hos borgerne fandtes »a distrust of the self-elected Municipal Councils, whose powers are subject to no popular control, and whose acts and proceedings being secret are unchecked by the influence of public opinion, a distrust of the Municipal Magistracy, tainting with suspicion the local administration of justice and often accompanied with contempt of the persons, by whom the law is administered«, en opfattelse hos borgerne, kom-

missionen fandt særdeles vel begrundet¹⁾. De oplysninger, der tilvebragtes, omfattede 233 byer; af disse valgtes kun i 24 det styrende raad af det samlede borgerskab, i 143 skete fornyelsen ved selvsupplering for livstid, og ogsaa i de andre 66 var selvsuppleringen det almindelige, medens valgene dér gjaldt en begrænset tid. Borgerretten, der altsaa endnu i nogle byer gav valgret til raadene, tilhørte de saakaldte »freemen«, der af de o. 2 millioner indbyggere, disse byer havde, var o. 100,000; denne ret opnaaedes som et privilegium ved arv eller særlig indrømmelse, og medens den sine steder tilfaldt en forholdsvis stor del af indbyggerne, var den andre steder indskrænket til meget faa.

Som følge heraf forelagde tidens store reformator, Russell, paa regeringens vegne i juni 1835 underhuset forslag til en ny ordning. Motiveringen dertil indeholdt et voldsomt angreb paa det bestaaende, hvori det paavistes, at grunden til elendigheden maatte søges i freemens valgret til underhuset, der havde givet partierne interesse i, at styrelsen var en saadan, at byernes afstemning let kunde beherskes; det fremhævedes saaledes, at der i de aar, da der var valg til parlamentet, optoges usædvanlig mange ny freemens; de nyoptagnes tal var f. eks. 1829: 1433, i valgaaret 1830: 9321. Toryernes ordfører, Robert Peel, nægtede ikke misbrugene, han søgte kun at vise, at Whiggen ikke var bedre end Toryerne; han lovede at støtte lovens gennemførelse, men forsøgte ganske vist ved betydningsfulde ændringer at indskrænke dens betydning til det mindst mulige. Navnlig kæmpede Toryerne for en højere valgbarhedscensus end den foreslaaede, og for at freemen skulde faa lov til at beholde den politiske valgret og en række økonomiske begunstigelser, de hidtil havde haft, altsammen noget, de konservative opfattede som dele af den ukrænkelige private ejendomsret. I underhuset forkastedes deres vigtigste ændringsforslag om bevarelsen af freemens forrettigheder med 262 mod 234 og om en højere census med 267 mod 204, medens omvendt et privat forslag om at give skatteyndende kvinder valgret afvistes med 135 mod 69.

¹⁾ Se Parliamentary Debates udgivne af Hansard. bd. XXVIII s. 542.

I overhuset sad derimod et stort Toryflertal under ledelse af Wellington, og kun ved tumultariske folkedemonstrationer af lignende karakter som de tilsvarende, hvorved parlamentsreformen 1832 var tvunget igennem, lykkedes det atter at bøjede de konservative, saa de nøjedes med at gennemføre de ændringer, de kunde faa regeringen til at gaa ind paa. De opnaede at faa valgbarhedscensuren betydelig forhøjet og at frelse en del af freemens politiske og økonomiske forrettigheder, men loven blev dog selv i denne forringede skikkelse et betydeligt fremskridt.

9. sptbr. 1835 udkom da *den ny lov*. Byraadet skulde bestaa af 12 til 48 medlemmer, $\frac{1}{3}$ valgte aarlig for 3 aar. De valgte atter $\frac{1}{3}$: 4 til 16 saakaldte aldermen paa 6 aar, halvdelen hvert 3. aar; disse var medlemmer af raadet og havde en vis æresforret, men ellers ingen særstilling.

Valgret ved byraadsvalgene havde alle, der var fast bostidende i byen som ejere eller brugere af fast ejendom, og som betalte fattigskat og byskat; til valgbarhed hørte en formue paa 500 £ eller ansættelse til en fattigskat paa 15 £, i byer over 20,000 indbyggere det dobbelte.

Raadet valgte saa atter aarlig en mayor; denne var raadets formand og udøveren af den daglige styrelse, og gennem ham iværksattes da almindelig dets beslutninger, dog kunde det ogsaa overdrages særlige udvalg at sørge for bestemte sager.

Den *besluttende magt* var hos raadet, der dog kun holdt møde 4 gange aarlig men ekstraordinært kunde sammenkaldes af mayoren. Dets omraade begrænsedes til styrelsen af byens ejendomme, en del af politistyrelsen og valget af de lønnede byembedsmænd, som det virkelige arbejde i stigende grad overdroges. Der indførtes imidlertid nu en ikke helt ringe *kontrol fra oven*. Retten til at optage laan begrænsedes ved lov, til salg eller længere tids bortforpagtning af grundejendom krævedes finansministerens samtykke, og i anvendelsen af byens penge bandtes raadet ved særdeles indgaaende bestemmelser i selve loven. Det overdroges fredsdommerne at paase overholdelsen deraf, ligesom skatteudskrivninger skulde approberes af to fredsdommere. Regnskaberne revi-

deredes ved særlige revisorer og nogle medlemmer af raadet, men en ekstrakt skulde trykkes og offentliggøres og indsendes til ministeriet til forelægning i parlamentet. De udgifter, der fulgte af bestaaende lov var obligatoriske. Fredsdommere og dermed ledere af retsplejen var aarets og foregaaende aars mayor, samt nogle andre udnævnte af regeringen efter byraadets forslag.

Den kreds af borgere, som denne valgordning gav den afgørende indflydelse, var omtrent $\frac{1}{4}$ af dem, almindelig valget vilde givet den, et forhold, der ikke meget afveg fra det franske; fuldstændige tal findes vel ikke, men det angives, at i de 178 byer, hvor loven straks kom til at gælde, fandtes 1842: 2,200,000 indbyggere, hvoraf o. 125,000 var vælgere.

Loven gennemførtes ikke overalt; fra først af gjaldt den kun de omtalte 178 byer, medens der foruden London fandtes endnu 84 byer styrede af de traditionelle byraad foruden talrige nye byer uden nogen byforfatning, stadig styrede af grevskabets fredsdommere; alene denne sidste gruppe rummede over $\frac{1}{3}$ af bybefolkningen, og flere af de største byer tilhørte den. Adskillige byer, navnlig af denne art, inddroges imidlertid efterhaanden ved særlig lov under den ny forfatning; fra 1835 til 1842 fik saaledes 5 pladser med $\frac{1}{2}$ million indbyggere, der hidtil havde været uden særlig styrelse, de nye regler. Londons City stod med sin ejendommelige forfatning ganske udenfor denne ordning.

Det var imidlertid kun en meget begrænset del af bystyrelsen, dette omfattede, og ved siden deraf gik flere andre love for de øvrige omraader. Vigtigst var blandt disse *fattigloven* af 1834, der ligeledes var resultatet af indgaaende undersøgelser i 1833. Denne lovs maal var det dobbelte at lette den store fattigbyrde og at ordne styrelsen deraf. Dette sidste skete paa en i England ret ny maade. I spidsen for hele landets fattigvæsen stilledes et enkelt raad »the Poor Law Commissioners«, udnævnt af regeringen. Dette kunde overalt, hvor det fandt anledning til det, paabyde en ny ordning af fattigvæsenet. Der skulde da dannes en sogneforening, en saakaldt »union« omfattende et passende antal sogne, som derved fik fælles fattigvæsen. I hver saadan »union« skulde der være

et fattigraad af en eller flere repræsentanter for hvert sogn. Disse valgtes efter lignende regler som de i 1818 og 19 anvendte. Ejere af fast ejendom fik 1 til 6 stemmer efter samme skala som for sogneafstemningerne, lejere og brugere af ejendomme til en skatteindtægt af indtil 199 £ fik 1 stemme, fra 200 til 399: 2, og derover 3. Var ejeren tillige bruger af sin ejendom, kunde han lægge stemmerne i de to egenskaber sammen, og saaledes naa indtil 9 stemmer. I 1844 og 45 stilledes imidlertid ejere og brugere lige. Man fik for eje eller brug af ejendom til en skatteindtægt af indtil 49 £: 1 stemme, for 50—99: 2, og saaledes videre indtil 6. Ogsaa her kunde der lægges sammen, saa tallet kunde stige til 12. Efter opgivelser fra halvtredserne var vælgertallet til alle Englands fattigraad 3,300,000 eller $\frac{1}{6}$ af befolkningen, men af dem havde de 270,000: 2—12 stemmer, og dette mindretal kunde da de fleste steder beherske valget, selv om de ikke raadede over absolut flertal.

Desuden fandtes der en valgbarhedscensur, og paa landet var fredsdommerne selvskrevne medlemmer, derimod ikke i byerne. Fattigraadene styredes gennem særlige lønnede embedsmænd. De stod under en nøje og stærkt centraliseret kontrol fra statsmagten, udøvet gennem »the poor law commissioners«, der blev et slags fattigdepartement, et led i ministeriet. Derimod betød det mindre, at ogsaa fredsdommerne havde en vis tilsynsret.

Heller ikke denne lov gennemførtes straks overalt, men den trængte dog ret hurtig igennem i saa godt som hele England. Der oprettedes i alt 600 »unions« med gennemsnitlig 20 sogne i hver; by og land var her behandlede saa godt som ens.

Endnu et betydningsfuldt kommunalt omraade: *bygningsvæsen, brolægning, belysning, vandvæsen og almindelige sundhedsforanstaltninger* var hidtil uordnet. Disse anliggender var stadig bleven ved at staa under særlige meget tilfældige kommissioner. Nu ordnedes 1847 og 48 ogsaa dette ved nye love. Forbilledet var fattigordningen. Der oprettedes et »general board of health«, hvis medlemmer udnævntes af regeringen. Under dette lagdes alle disse omraader, idet man opfattede

det som hygieiniske foranstaltninger; kommissionen havde ret til at paabyde særlige sundhedsraad, hvor forholdene krævede det, dog under visse betingelser og kun med regeringens samtykke. I de byer, hvor der var byraad, overdroges meget ofte sundhedstaadenes hverv til disse, ellers valgtes sundhedsraadet efter samme system som fattigraadene. Skatterne dertil opkrævedes som tillæg til fattigskatten. Det hele stilledes under skarp kontrol af »the general board of health«; dette kunde ved særlige vedtægter supplere de i sig selv meget detaillerede regler for, hvad sundhedsraadene skulde gøre. Ogsaa denne ny ordning gennemførtes først efterhaanden skridt for skridt.

Af nogen men dog langt mindre betydning for bystyrelsen var det endelig, at vejevæsnet ved loven af 1835 lagdes ind under raad for flere sogne af lignende art som sundheds- og fattigraadene, valgte paa samme maade, men stadig under kontrol af fredsdommerne. Det gennemførtes imidlertid ret faa steder.

Hele denne betydningsfulde engelske lovgivning var i ganske stort omfang og ingenlunde helt ubevidst paavirket af de franske principer og betød et overmaade stort skridt henimod den moderne ordning.

For det første var der skabt en i England hidtil ukendt orden. Der var opstillet ensartede regler sammenpassede i ret systematisk orden, men sin begrænsning fandt dette i, at man ikke paa en gang indførte det overalt, og at man ængstelig respekterede nedarvede forrettigheder, hvor det var nogenlunde muligt. Den hele ændring var mindre et resultat af teoretiske overvejelser end af praktiske hensyn; rundt om havde der vist sig ulemper, dem ønskede man at undgaa, derfor opstillede man rimelige regler og gennemførte dem, hvor det var værst; disse steder fik saaledes en mønsterordning, der dernæst indførtes andre steder, efterhaanden som der blev trang til det, for til sidst at blive nogenlunde almindelig gældende lov.

Friheden hævdedes i betydelig grad; borgernes frihed til at bestemme kommunalbestyrelsens sammensætning var større end i noget andet evropæisk land, og ogsaa overfor staten bevarede kommunerne en betydelig handlefrihed; dog bør det

fremhæves, at den var langt mindre end før; der var nu skabt en statskontrol, der vel for det omraade, som hørte under de gamle byraad var ret ringe, langt mindre end i Frankrig, men som indenfor sundheds- og fattigraadenes anliggender var betydelig.

Ligheden var mindre gennemført; ogsaa den var størst ved byraadsvalgene, hvorimod flerstemmesystemet til de andre i høj grad begunstigede de rige. Man lededes her hverken af tanker om alles ret til at tage del i styrelsen eller af ønsket om at skaffe de mest oplyste magten; den ledende tanke var, at skatteyderne havde en naturlig ret til at bestemme over anvendelsen af deres penge, og man var tilbøjelig til deraf at slutte, at de havde en vis ret til ogsaa at øve indflydelse derpaa i forhold til skattens størrelse.

I sin helhed betød denne ordning, at magten flyttedes til den jevnt velstaaende middelstand, der nu ogsaa havde faaet hovedindflydelsen paa Englands statsstyrelse, og som ved denne tid overalt i det vestlige Evropa var toneangivende. Dens følger blev en overordentlig fremgang i styrelsens dygtighed og redelighed. Den hele her omtalte lovgivning gjaldt kun kongeriget England, men omtrent samtidig gaves andre nogenlunde tilsvarende love for Irland og Skotland¹⁾.

Betragter vi under et den kommunale lovgivning, der fandt sted i aarene nærmest efter det 18. aarhundredes midte, før revolutionsbegivenhederne endnu greb bestemmende ind, falder det i øjnene, at virksomheden uden sammenligning var størst i de lande, hvor enevælden var mest konsekvent gennemført, ligesom at man dér kom de moderne forhold langt nærmere end de andre steder. Videst naaede man i Frankrig

---

¹⁾ Se om England: *Gneist*: Selfgovernment, Communalverfassung und Verwaltungsgerichte in England. (3. opl. Berlin 1871) navnlig s. 571—642, 677—83, 706—809; *Leroy-Beaulieu*: l'Administration locale en France et en Angleterre. (Paris 1871); *Vauthier*: Le gouvernement local de l'Angleterre. (Paris 1895); samt for parlamentsforhandlingerne: *Hansard*: Parliamentary Debates for de paagældende aar.

med reglerne fra 1764 og 65 og i Danmark med firsernes og halvfemsernes ordning; nærmest derefter fulgte Preussen med »Allgemeine Landrecht«, medens man i Sverige kun gjorde lidet, i de to hertugdømmer og England intet. Under direkte indtryk af revolutionsbegivenhederne omformedes ordningen kun i Frankrig og Preussen, samt i de lande, der i Napoleons tid droges ind under hans magt. Der var over denne ordning noget ekstraordinært; skabt under ganske ejendommelige forhold var den ikke egnet til at bevares uændret, men den fik dog overalt en særdeles indgribende betydning ogsaa for den følgende udvikling.

Derefter følger saa efter 1830 den egentlige gennembrudstid paa dette omraade for næsten alle de lande, her har været tale om; kun i Sverige og hertugdømmerne blev det endnu i denne tid ved drøftelserne. Ellers grundlagdes rundt om i aarene mellem 1830 og 1848 det moderne kommunestyre ved en række store organisatoriske love.

De liberale partier saa overalt i det kommunale selvstyre grundlaget for det politiske, medens regeringerne havde en følelse af, at man paa dette omraade kunde gøre »tidsaanden« indrømmelser uden at risikere noget derved; derfor var her en frugtbar samvirken mellem de to parter mulig.

Denne evropæiske lovgivning, som vi har fulgt den for byerne, havde et ret ensartet præg. Frankrig og England paavirkede her hinanden; den siden stadig fortsatte tilnærmelse mellem de to landes kommunalordning, hvorved Frankrig har stræbt at tilegne sig den engelske frihed, England den franske orden og lighed, var allerede nu i god gang. Og i samme retning gik man de andre steder. England var det paa afstand beundrede mønsterland, men dets ordning blev dog intet sted eksemplet; det gamle bystyre dér havde intet efterlignelsesværdigt, og den ny ordning var trods alt, for ejendommelig til at en virkelig efterligning var mulig. Derimod benyttedes i ganske betydeligt omfang de franske love som mønster.

I de forskellige lande søgte man som regel at knytte det ny saa nær til de gamle former som mulig, og formerne blev derfor vedblivende forskellige. Mindre forskel var der i det

reelle indhold. Overalt lagdes den væsentlige del af magten i hænderne paa middelstanden, omtrent den øverste fjerdedel af befolkningen, lidt mere eller lidt mindre; selv hvor valget gav til flere, kan det sikkert siges, at de ikke brugte den. Ogsaa forholdet mellem stat og kommune opfattedes nogenlunde ens; der var enighed om, at der maatte være et ganske betydeligt tilsyn af staten med kommunens styrelse, samtidig med, at man burde overlade kommunerne indenfor deres omraade den størst mulige selvstændighed; der var her ikke tale om to modsatte principer, kun om et mere eller mindre; et sted drog man grænserne for statens kontrol lidt snevrere, et andet lidt videre. Formyndertendensen, der i enevældetiden var saa naturlig, fordi statsmagten som regel var bærer af fremskridtet, afløstes nu af en ikke ringe tillid til, at borgerne selv kunde gaa i spidsen.

Ved gennemførelsen af den ny ordning kan det ikke med rette paastaas, at enten enevældens stater, eller de lande, der ikke havde haft enevælden, havde nogen særlig fordel. Hver gruppe havde i sin tidligere udvikling nogle forhold, der lettede, andre, der vanskeliggjorde overgangen; den ene havde lettest ved at gennemføre lighed og orden, den anden ved at opnaa friheden. Dette gælder ved gennemførelsen af selve lovene, og vistnok kan det samme siges om deres anvendelse. Det var i Frankrig svært at vænne borgerne til at gøre noget selv i stedet for at vente sig alt af embedsmændene, det var i England ikke let at faa nogen til at gøre det rigmandsaristokrati rangen stridig, som hidtil havde raadet dér.

FEMTE KAPITEL.

Den danske købstadlov af 1837.

I. Den offentlige diskussion.

Den store udvikling af købstadstyret, der foregik rundt om i aarene efter 1830, lod heller ikke Danmark uberørt. Selve det udenlandske eksempel fik nu en betydning her som aldrig før. Tidligere tiders ændringer var ikke foretagne som efterligning af udlandets, som vore ledende mænd oftest intet vidste om; fremkom der lighed, da skyldtes det ikke direkte paavirkning, men at ensartet statsforfatning eller lignende samfundsforhold medførte samme resultater. Anderledes nu; de, der i denne tid herhjemme beskæftigede sig med bystyrelsens ordning, kendte de love, der gaves derom i de forskellige lande og den debat, der førtes om dem; paa grundlag deraf drøftede de vore forhold. Den diskussion, der omkring 1800 havde været et tilløb til, genoptoges nu stærkere og vægtigere; købstadstyret som den hele kommunalordning var bleven et af de spørgsmaal, der stod paa dagsordenen, var genstand for debat; medens det før ordnedes af regeringen som en ikke altfor vigtig forretnings sag, var det nu bleven politik baade for regering og borgere; det hele arbejde dermed fik et ganske anderledes bevidst, langt mindre tilfældigt præg.

Stænderløftet af $\frac{28}{5}$ 1831 lovede stænderne »medvirkning« i kommuneanliggender; dette opfattedes som et udtryk for,

at regeringen tænkte sig en snarlig omordning af disses styrelse, og fra nu af beskæftigede dette spørgsmaal alle politisk interesserede. De liberale saa i den kommunale frihed et vigtigt grundlag for den politiske og aabnede en ganske livlig *diskussion* derom i blade og tidsskrifter; anledning til at udtale sig, fik man i de følgende aar i rigt maal baade ved udenlandske forslag og love, og ved de planer om en forandring, der dukkede op blandt Københavns borgerrepræsentanter.

Sit forbillede fandt man under denne drøftelse dels i den preussiske ordning af 1808 og 1831, dels i den ny engelske lov og i de norske forslag, hvorimod man ikke synes at have haft sin opmærksomhed rettet mod ændringerne i den franske kommunallovgivning. Det krav, man samledes om, gjaldt friheden, større frihed for kommunen overfor højere myndighed, regeringen og navnlig amtmanden, og større frihed for borgerne overfor embedsmændene. I dette parti, der lededes af nuværende og fremtidige embedsmænd og andre akademikere, var angrebene paa »bureaukratiet« det stadige omkvæd, troen paa borgernes evne til frit og selvstændig at styre deres by stor og stærk. Man troede paa, at det var enevælden, der havde lagt fortidens fri borgerstyre øde, den ny frihed skulde nu genskabe det. Og endelig beherskedes man i høj grad af en lignende mistillid til regeringen og dens højere embedsmænd, som disse nu viste overfor befolkningen. Overalt ønskede man derfor at svække de højere myndigheder, lægge magtcentret saa langt nede som mulig. Derimod dvælede man i sine overvejelser ikke meget ved ligheden, ved fordelingen af indflydelsen mellem borgerne indbyrdes; »borgerne« var endnu for datidens liberale et fælles begreb, hvor de ikke gjorde forskel paa rige og fattige; de havde intet imod at give alle borgerne samme ret, men de var ogsaa fuldt villige til at nøjes med, at det blev en begrænset del af dem, der fik den; man havde, og ikke uden grund, paa fornemmelsen, at man paa begge maader vilde faa de samme mennesker valgte: de ansete oplyste borgere, der regnede det for hver dannet mands pligt at være liberal som akademikerne var det, men

tog det hele rolig og besindig som de ældre mere maadeholdne blandt disse¹⁾.

Ogsaa *byembedsmænd* tog del i debatten, og medens de liberale blade og tidsskrifter nøjedes med at behandle sagen i mindre artikler, der kun gik ind paa de ledende principer, gik to af embedsmændene ganske anderledes grundig til værks. Det var de to borgmestre: Neckelmann i Randers og Stenfeldt i Helsingør. Den sidste havde allerede i 1827 udgivet 1. del af »De danske Kjøbstæder og deres Bestyrelsesmaade efter vor Lovgivning«, der nu i 1831 fortsattes med 2. del. Dertil føjede han i 1834 »Municipalvæsnet i Almindelighed og det Danske i Særdeleshed«, og endelig fulgte i 1836 Neckelmanns: »Om Kommunevæsnet i Danmark«.

I disse skildredes for det første byforfatningens udvikling fra de ældste tider. Neckelmann tog endog sit udgangspunkt hos Tacitus's Germaner. Stenfeldts skildring deraf er en ligefrem beretning uden megen bedømmelse, men dog med en del uvillie mod enevældens altfor stærke regeringsindblanding; Neckelmann derimod opfattede navnlig den sidste del af middelalderen som en forvirringens tid, hvor de herskende købmandsraad paa alle maader misbrugte deres magt, og han saa derfor med sympati paa den forøgede statsindblanding, der efterhaanden havde tilvejebragt orden. Til historien føjedes almindelige betragtninger om kommunevæsnets i sig selv hensigtsmæssige ordning i tilslutning til samtidige udenlandske statsvidenskabelige teoritikeres udviklinger. Men dertil kom først og fremmest skildringen af de bestaaende forhold, der navnlig i Stenfeldts første bog er særdeles indgaaende og rig paa oplysning om ordningens detailler, og paa grundlag heraf til-

---

¹⁾ Se som udtryk for denne tids overvejelser navnlig: »*Dansk Ugeskrift*« 1. bd., nr. 22, marts 1832: »Om adskilligt Provisialstænderne vedkommende« og 2. bd., septbr. 1833 »Om den preussiske Kommunallov«. »*Fædrelandet*« 1. bd., nr. 27, 1835: »Om Borgerrepræsentation med nærmest Hensyn til Hovedstaden«, 2. bd. nr. 49 og 50, 1835 »Betragtninger over Kommunalvæsnet« og 3. bd. 1836: »Historisk Udsigt over Evropa 1835«, med omtale af den ny engelske lov, samt 1837 nr. 142 »Den norske Kommunallov«, »*Kjøbenhavnsposten*« 1835 nr. 149 »Om Valg af Kjøbenhavns eligerede Borgere«.

føjede man saa endelig sine anskuelser om, hvilke ændringer det danske købstadstyre skulde være genstand for, bemærkninger, der fik deres værd ved forfatternes indgaaende kendskab til de praktiske forhold. Disse embedsmænds opfattelse af borgernes stilling var den almindelige liberale i lidt moderatere form. De betragtede det som rent selvfølgeligt, at borgerne burde vælge deres repræsentanter frit uden forslag, og navnlig Stenfeldt angreb skarpt den bestaaende valgmaade; derimod mente de, at valgretten burde begrænses til de mere velstillede, da den store mængde dog intet forstod deraf og blot vilde lade sig lede af andre; Neckelmann, der i det hele var noget skeptisk overfor borgernes evner til at styre, var lidt bange for, at de skulde faa del i selve styrelsen, da han mente, at deres hovedopgave, kontrollen med embedsmændene derved vilde hæmmes.

Begge hævdede med iver de kongevalgte embedsmænds uundværlighed og statskontrollens nødvendighed, men de mente ganske vist, at denne sidste i de senere tider havdê faaet en højst uheldig karakter. Det var amtmændenes tilsynsret, man vilde til livs. Da man i 1793 havde flyttet tilsynet fra stiftamtmændene til amtmændene, var dette en ret praktisk ændring, der ikke var forbundet med noget ønske om at formindske byernes selvstændighed, og samtidens embedsmænd havde intet øjeblik opfattet det som en krænkelse¹⁾. Anderledes nu; begge forfatterne var opfyldte af den stærkeste bitterhed mod amtmændene, en bitterhed, der bærer vidnesbyrd om, at disses kontrol nu følte som en nedværdigelse af vore embedsmænd. Neckelmann paastod, at kontrollen var kommet som et middel mod besvigelserne mellem 1807 og 1819, men at disse var fremkomne ved helt ekstraordinære forhold, og naar de nu var forsvundne, skyldtes det ikke amtmændene men derimod kancelliets virksomme indgriben, som han satte

---

¹⁾ Se saaledes *G. L. Baden* anmeldelse af Stenfeldts skrift udgivet under titlen »Municipalvæsenet« (Kbhvn. 1834). Han, der var embedsmand i overgangstiden, hævder, at der da ingen misfornøjelse var med amtmands-tilsynet, som han i det hele forsvarede. I samme retning udtaler Ørsted sig i sin betænkning om den ny kommunallov (Akte i R. A. til købstadkom-munalloven af ²⁴/₁₀ 1837).

megen pris paa. Stensfeldt saa i amtmændenes tilsyn den store overdrivelse i den bestaaende kontrol; deres magt var for ham en slags usurpation paa trods af løfterne fra 1661, der stillede byernes magistrater som amtmændenes jevnbyrdige.

Stensfeldt endte 1834 med et helt forslag til grundlaget for en ny ordning. Byerne skulde deles i tre grupper; de største skulde staa direkte under kancelliet, de mellemstore under stiftamtmændene, medens de mindste helst helt burde gaa ud af byernes tal; kontrollen skulde overalt ændres, saa den ikke gik i detail som hidtil. I første klasse skulde magistraten være 4, i anden mindst 2 personer. Borgerrepræsentanterne skulde vælges paa 6 aar; og vælgere skulde være alle borgere, der besad grundejendom eller betalte en vis nærings-skat, men ogsaa folk, der ikke var næringsdrivende, skulde have ret til at tage borgerbrev. Hertil føjedes en række nærmere forslag.

II. Regeringens overvejelser.

Samtidig med den offentlige drøftelse gik regeringens overvejelser. Allerede fra stænderløftets givelse synes man at have været paa det rene med, at kommunalordningen skulde være et af hovedpunkterne paa det reformprogram, man ønskede at møde frem med i de første stænder. Hvor megen betydning, man tillagde det, ses deraf, at det var den samme kommission: Stemann og O. Moltke, Ørsted og Høpp, der havde udarbejdet stænderloven, som man nu overdrog denne sag $3\frac{1}{3}$ 1834 umiddelbart efter, at arbejdet med stænderforfatningen var fuldført. Moltke blev dog syg, saa kun de tre andre deltog i forhandlingerne.

Deres opgave var at udarbejde kommunallove baade for København, provinshyerne og amterne og sognene, saavel for hertugdømmerne som for Danmark, men man indsaa snart, at dette var for meget paa en gang og nøjedes da med at tilvejebringe forslag for provinshyerne i kongeriget og hertugdømmerne; det var den letteste del af opgaven, da der her var langt mere at bygge paa i det bestaaende.

Den ledende mand i arbejdet i det mindste for de danske

byers vedkommende var *Ørsted*. Hans betænkning vidner om den store grundighed, hvormed han har arbejdet; overalt gives smaa historiske indledninger til de forskellige paragrafer, ofte meget oplysende, og adskillige bemærkninger viser, at han ikke har holdt sig alene til den preussiske lov af 1831, som man tog til mønster, men tillige har været fortrolig med den øvrige samtidige kommunallovgivning. Dette gav ham en anseelig overvægt under forhandlingerne, skønt Stemann og Høpp oftest stod sammen mod ham, hvor der var uenighed.

Det var den preussiske ordning, man lagde til grund, men alligevel blev dens betydning ikke stor, idet dens bestemmelser gennemgaaende ansaas for temmelig frisindede; ikke heller forholdene i hertugdømmerne fik nogen større indflydelse, skønt det udtrykkelig sattes som maal at tilvejebringe en tilnærmelse mellem deres og kongerigets ordning; forsøget derpaa skete i alt væsentligt ved at nærme hertugdømmernes til vor. For kongerigets byer, som her ene skal omtales, byggede man aldeles overvejende paa det bestaaende; alle tre var enige om i dette at se »et godt grundlag for en hensigtsmæssig kommunalforfatning«, saa man kun behøvede »nærmere at bestemme det ubestemte og at tilvejebringe en større enhed og overensstemmelse i det almindelige princip«. Med megen bestemthed fastholdt man det bestaaende grundprincip, at ledelsen »er overdraget til en af deres majestæt beskikket øvrighed for enhver købstad, i forbindelse med dennes valgte repræsentanter, og at højere øvrighed dels skal skille disse to avtoriteter ad, naar de er uenige, dels kontrollere deres forvaltning og i vigtigere foretagender meddele sin udtrykkelige sanktion«.

Derfor fraraadede man at lade nogen del af øvrigheden vælge af borgerne; staten maatte have sin repræsentant i hver by for at hævde hensynet til det hele samfund og eftertiden, og borgervalg var udelukkede allerede derved, at økonomiske hensyn gjorde det nødvendigt, at magistratshvervet forenedes med dommer- og skriverstillingen. At borgervalgene skulde være fri, var man paa det rene med, hvorimod man med iver hævdede amtmandenes myndighed som melleminstans.

Det hovedspørgsmaal, hvorom meningene deltes, var *valg-*

retten. Stemann og Høpp mente, at valgretten skulde betinges af grundejendom; enhver grundejer skulde være berettiget, men ikke forpligtet til at tage borgerbrev og dermed erhverve sig valgretten. Begrundelsen var som sædvanlig Stemanns ejendommelige tro paa grundejendommens betydning; de næringsdrivende, der derved mistede valgretten, gik man ud fra vilde finde sig deri med sindsro, da deres hidtidige valgret dog var ret betydningsløs.

Ørsted udtalte sig stærkt herimod. Han indrømmede, at de fleste næringsbrugere var grundejere, men det var dog ikke alle, og der kunde ingen fornuftmæssig grund gives for at tage netop dem; resultatet kunde blive, at en daglejer med et lille hus fik valgret, en større næringsdrivende ikke; det var et brud med det bestaaende, der kun kunde vække misfornøjelse. Selv fandt han, at man burde gaa ud fra skatteydelsen; vælgerne skulde derfor omfatte tre grupper: næringsbrugerne, der stadig havde været med, grundejerne, som han vel mente hidtil havde været udelukkede ved reskripterne, men som i praksis var tagne med, og endelig alle de andre skatteydere. Grundejerne burde efter hans mening ikke blot være berettigede, men ogsaa forpligtede til at tage borgerskab, og den sidste gruppe, der nu efterhaanden var blevet ret talrig, lagde han megen vægt paa, dels fordi de var med til største parten af skatterne, dels fordi der til den hørte adskillige, som havde særlige forudsætninger for at forstaa spørgsmaalene.

Ørsted ønskede imidlertid ikke alle disse med blandt vælgerne, eller da i hvert fald ikke, at de skulde have lige indflydelse. Han tænkte sig to muligheder. Den ene var at gøre til vælgere alle, der betalte i skat det middelbeløb, der fremkom ved at dividere tallet af skatteyderne ind i det samlede skattebeløb; dog mente han, at i saa fald burde de, der hverken var næringsdrivende eller grundejere, have 3 gange saa meget for at opnaa valgretten. Fandt man denne census for høj, havde han intet imod at tage $\frac{2}{3}$ eller $\frac{1}{2}$ deraf. Den anden udvej var at lade alle skatteyderne være vælgere, men dele dem i 4 klasser, saaledes at hver klasse betalte $\frac{1}{4}$ af skatten og valgte $\frac{1}{4}$ af byraadet. Han havde ikke foretaget beregninger over, hvad resultatet heraf vilde blive, og synes

at være gaaet ud fra, at det vilde blive et anseeligt flertal af borgerne, der saaledes vilde faa afgørelsen, men dette var ikke rigtigt; begge hans metoder vilde givet magten til et mindretal, vistnok overalt mindre end den trediedel, der nu udgør byernes højstbeskattede vælgere. Hans forsvar derfor var, at da de »smaa næringsbrugere eller grundbesiddere ordentligvis ikke selv kan have nogen grundet mening om byens anliggender og desuden sædvanlig er meget afhængige, saa kan ogsaa deres stemmeret let misbruges dels af den, som formue og anseelse giver overvægt, dels af rænkemageren, og den kunde især blive betænkelig, dersom der i tidens løb blev givet dem en impuls til at gøre den overvægt, som denne classes talrig-
hed giver dem, gældende mod den mere ansete borgerklasse«; derfor mente han, »at man hellere ved den ny kommunallovns dannelse maatte sætte en i retfærdighed og klogskab hjemlet grænse for en overvejende demagogisk tendens end stole paa den beskedenhed og den ligegyldighed mod offentlige anliggender, som den ringere borgerklasse hidtil har vist«.

Ørsted havde i forhandlingen herom let spil overfor sine modstandere. Ikke blot havde han langt lettere ved at føre beviser for sine meninger, men han havde ogsaa den fordel, al hans standpunkt meget vel kunde forsvares ud fra et bestemt rimeligt synspunkt: skatteydernes ret til at bestemme om anvendelsen af deres penge, hvorimod der umuligt kunde siges noget fornuftigt til forsvar for grundejernes forret eller for udelukkelsen af embedsmænd, læger, lærere o. s. v. Af Stemanns og Høpps grunde mod ham havde kun én nogen vægt; det var den indvending, at hans planer var altfor indviklede.

Men i sig selv vilde det dog sikkert have været bedst at følge de to sidstes standpunkt; her som saa ofte var disse enevældens svorne mænd mere demokratiske end den halvliberale Ørsted. Grundejervalgretten vilde givet langt flere borgere lige indflydelse end det mindretal, som Ørsteds forslag vilde have givet den virkelige magt, og det var dog altid lettere at skaffe de ganske meningsløst udelukkede ikke-grundejere valgret senere, end det vilde blive at give den til de smaa skatteydere, naar de en gang havde mistet den, eller skaffe

dem lige ret, naar de nu kun fik en ringe del af den. Resultatet blev forøvrig heldigere end noget af forslagene, idet regeringens endelige forslag til stænderne gik ud paa, at enhver, der havde borgerbrev som næringsdrivende, og enhver grundejer, der frivillig tog borgerbrev, fik valgret; man gik en mellemvej imellem de to anskuelser i kommissionen.

Om de øvrige bestemmelser var der nogenlunde enighed. Valgene paa livstid opgaves selvfølgelig; i stedet sattes valg paa 6 aar; amtmandens approbationsret skulde afløses af en ret til at indberette valgene til kancelliet, naar han havde noget at indvende. Ørsted ønskede hemmelig, de to andre offentlig afstemning, og det sidste fulgtes. Valgbarheden ønskede Ørsted indskrænket ved en census, hvis der ikke ved nogen saadan sattes en grænse for valgretten, men resultatet blev, at den efter Stemmanns ønske betingedes af grundejendom og borgerskab. Alle var enige om, at Jøderne ikke hør som ved provinsialstænderne burde udelukkes fra valgbarhed.

Endelig enedes man om, at byraadene fremtidig selv skulde foretage ligningen og vælge en del medlemmer til de forskellige bykommissioner. Om grænserne for byraadenes myndighed, kom man i det hele let til rette.

Betænkningen afgaves i sommeren 1835, og efter at være overvejet af regeringen blev kommissionens forslag med faa ændringer til det udkast, der forelagdes stænderne¹⁾.

III. Stændernes drøftelse af regeringens forslag og deres indflydelse paa resultatet.

Otte dage efter *Roskilde stænders* første møde forelagde Ørsted 8. oktbr. 1835 regeringens forslag til en ny købstadlov, idet han samtidig lovede, at der snart skulde følge forslag om København og landet.

Man gik i forsamlingen til behandlingen deraf med en

---

¹⁾ Se om kommissionens forhandlinger en protokol i R. A. paategnet: »Hører til den kongelige Anordning om Købstædernes økonomiske Bestyrelse, Kjøbenhavn derfra undtaget, d. 24. Oktober 1837. A.«

stærk følelse af sagens vigtighed og et kraftigt ønske om at komme det centraliserede bureaukratstyre til livs. »Ingen indretning i den danske statsstyrelse,« hævdede Bang som ordfører for den herskende stemning, »havde været mere nedtrykkende for almenaanden, ingen mere lammende for tidsaandens udvikling end den umyndighedstilstand, hvori kommunerne var bleven holdte.« Den tid, da man opfattede, og det med rette, regeringen og de højere embedsmænd som fremskridtets bærere i kommunerne, var nu forbi. For tredivernes politikere var tvertimod disse hæmskoen, medens det var af borgerne og, i mindre grad, de lavere embedsmænd, man ventede sig initiativet til fremskridtet. Det var en betragtning, der havde sin berettigelse i den udvikling, borgerne nu havde naaet, og i regeringens konservative holdning, men som vistnok af rent teoretiske politiske grunde førtes en del videre, end øjeblikkets faktiske tilstande endnu kunde begrunde. Disse anskuelser beherskede forsamlingens store flertal; kun den lille yderste konservative fløj, omkring en halv snes, stillede sig lidt anderledes, og selv de droges oftest med af den almindelige strømning.

Til behandling af forslaget nedsattes et udvalg, der bestod af to af de mest ansete liberale, Bang og Algreen-Ussing, begge valgte i København, samt 5 valgte i provinsbyerne: Stenfeldt, udgiveren af Fyns Stiftstidende, Hempel, samt de to agenter Bruun og Voigt, og endelig farver Svane; de forskellige borgergrupper var saaledes alle repræsenterede. Dette udvalgs betænkning fulgtes saa i det væsentlige af forsamlingen.

Man var paa ingen maade tilfreds med regeringens forslag, og det var udtryk for en almindelig opfattelse, da Holstein under forhandlingen beklagede, at det mere lignede Slagelseinstruksen fra 1817 end den preussiske lov af 1831, som man havde opstillet som mønster, og som stænderne ikke blev trætte af at paaberaabe sig.

Selve *hovedprincippet*: at magistraten skulde styre under medvirkning af borgerrepræsentanterne og kontrol af regeringen, billigede man; et forslag fra grev Holstein om at bryde det ved at overdrage borgerrepræsentanterne ledelsen af byens

kommunale anliggender under magistratens tilsyn forkastedes med 60 mod 1. Heller ikke *valgretsordningen* var man særlig interesseret i at faa ændret. Det hele spørgsmaal havde stadig for de toneangivende liberale ringe betydning; de mente, og med rette, at enhver tænkelig ordning vilde give deres anskuelser overvægten i øjeblikket, og den politiske udvikling var for ringe til, at man bekymrede sig om de forandringer i valgenes vilkaar, fremtiden kunde bringe. Man delte snarest Ørsteds fornemmelser, ønskede i stedet for de husejende daglejere de skatteydende embedsmænd og andre ligestillede med blandt vælgerne. Man foreslog derfor, at grundejere kun skulde have valgret, naar de ikke stod i tyendeforhold, og naar deres ejendom havde en vis værdi, f. eks. 3—500 rdl.; disse grundejere skulde da alle tage borgerbrev, men de skulde mod en mindre afgift kunne fritages for de fleste borgerlige hverv; det var de »afhængige«, man saaledes ønskede at blive fri for. Dernæst skulde det tillades magistrat og byraad ved enstemmig beslutning at optage blandt borgerne ogsaa mænd, der hverken var grundejere eller næringsbrugere. Alt dette vedtoges med 45 mod 16. Valgbarhedens indskrænkning til grundejere var man bange for vilde udelukke dygtige mænd, og det vedtoges derfor enstemmig, at kun $\frac{2}{3}$ behøvede at være grundejere, resten kunde vælges mellem næringsdrivende, der betalte en vis skat. Forslaget om antallet, 5.—18, valg paa 6 aar med $\frac{1}{6}$ skiftende aarlig, offentlig afstemning og byraadets ret til frit at vælge sin formand billigedes uden indvendinger, medens man ønskede, at amtmandens ret til at indberette valg, han fandt uheldige, til regeringen, skulde indskrænkes til formentlig ulovlige valg.

Med stor iver vendte man sig derimod mod forslagens *fordeling af myndigheden* mellem de forskellige magtfaktorer. Man stræbte her med megen styrke efter at gøre det borgervalgte element saa stærkt som muligt indenfor kommunalstyrelsen og at give denne den størst mulige selvstændighed overfor højere myndighed, navnlig overfor amtmanden.

Med 59 mod 2 vedtoges det derfor, at, bortset fra de mindste byer, skulde der i hver by, foruden den eller de kongevalgte embedsmænd, som magistraten bestod af, indtræde i

denne en eller flere raadmænd valgte paa 8 aar af de til byraadet valgbare under kongelig approbation. For at hævde deres karakter som borgernes repræsentanter vedtoges med 48 mod 13, at de skulde være ulønnede og med 35 mod 26 afvistes et forslag om, at de skulde have nogen erstatning ved at tillægges en del af embedsjorden. Forgæves kæmpede Ørsted mod dette; man indrømmede, at staten for det hele samfunds og efterslægtens skyld maatte have tilsyn med bystyrelsen, men mente, at den almindelige kontrol og det, at regeringen altid havde mindst en repræsentant i magistraten, endog som dens formand, maatte være nok. De borgervalgte medlemmer, paastod man, vilde lette magistratens samarbejde med borgerrepræsentanterne, og der fandtes saadanne i alle de nye evropæiske kommunallove, først og fremmest i mønsterstaten Preussen.

Ogsaa forholdet mellem magistrat og byraad ønskede man ændret. Udkastet stillede dem overfor hinanden som to kollegier, og stridsspørgsmaal skulde afgøres af »højere øvrighed«, hvilket man opfattede som amtmanden. Dette var efter stændernes mening en alvorlig indskrænkning i kommunens ret til at raade paa egen haand i de daglige forretninger, der kun vedkom de nuværende beboere; man foreslog derfor, at naar magistrat og byraad fattede afvigende beslutninger, skulde der holdes et fællesmøde mellem dem; naaede noget forslag her $\frac{2}{3}$ af stemmerne, stod det dermed fast, dog saaledes, at magistratens formand kunde suspendere beslutningen, hvis den stred mod lovene, i hvilket tilfælde cancelliet afgjorde sagen; naaedes ikke $\frac{2}{3}$, gik spørgsmaalet altid til cancelliet. Disse forslag, der vilde givet de langt talrigere byraad den afgørende indflydelse, vedtoges med 49 mod 15; Ørsted bekæmpede dem stærkt, men kun den konservative gruppe fulgte ham. I tilslutning hertil ønskede man, at kærneren skulde vælges efter samme regler, og at valgbestyrelsen, der bestod af 1 af magistraten og 2 byraadsmedlemmer, skulde stemme under et, ligesom man søgte at styrke byraadet ved ændringer i den maade, hvorpaa det og magistraten afgav betænkninger.

Desuden foreslog man at udvide byraadets indflydelse paa de særlige kommissioner, som betydningsfulde dele af bysty-

relsen var overdragne. I reformperioden før 1807 var de eligeredes myndighed vedbleven at være indskrænket til den kommunale styrelse i strengere forstand, medens de forskellige sideomraader var lagt under særlige kommissioner som regel bestaaende af et magistratsmedlem og nogle borgere, oftest udtagne ved selvsupplering eller af højere myndighed. Denne splitelse, der i sin tid havde haft sine fordele, frembød nu ikke faa vanskeligheder, og allerede regeringsudkastet søgte at skabe større sammenhold ved at lade byraadet vælge de borgerlige medlemmer af fattig-, skole- og bygningskommissioner samt kirkeinspektioner saaledes, at mindst en toges indenfor byraadet. Stænderne gik videre ad samme vej, idet de foreslog, at 2 borgerlige medlemmer af bygningskommissionerne, som regeringen foreslog udnævnte af amtmanden, ogsaa skulde vælges af byraadet, og at desuden disse regler skulde udvides til havne- og indkvarteringskommissionerne og bestyrelsen af borgervæbningsfondet. Ørsted indvendte, at bygnings- og havnevæsen ikke havde en saadan særlig kommunal karakter, men forslagene vedtoges med 61 mod 3.

Med størst iver vendte man sig dog mod centralisationen, som den fik udtryk i kontrollen fra oven især gennem *amtmanden*. Grænserne for dennes kontrol havde hidtil kun i ringe grad været dragne ved lovbestemmelser, almindelig var skik og brug det afgørende. I praksis havde dette ført til, at selv meget smaa sager ofte forelagdes regeringen og næsten alt amtmændene; i sin tid, da embedsmænd og eligerede i lige grad trængte til at passes paa, havde dette gjort megen gavn, men nu havde man en stærk følelse af at være voksende fra dette formynderskab og fandt det kun hæmmende og tids-spildende; derom var byembedsmænd og borgere i høj grad enige.

Udkastets bestemmelser herom var en smule uklare; man indrømmede derfor, at de maaske nok kunde være uskadelige i øjeblikket, da den almindelige strømning gik mod centralisationen, men denne strømning kunde vende sig igen; den var ny, og den var ikke trængt igennem overalt, navnlig ikke i Frankrig, saa der kunde nok være grund til i selve loven at søge garantier mod den, og saadanne bød udkastet ikke.

I sit angreb paa amtmandens myndighed tog man sit udgangspunkt i en vending i udkastet om, at amtmanden overfor byerne havde »tilsynet«; alle de bestemmelser, der gik ud derover og i stedet gav ham en »overbestyrelse«, blev konsekvent strøget, skønt Ørsted hævdede, at denne fortolkning af ordene om tilsynet var forkert, og i det hele forsvarede amtmændenes magt.

Et afgørende slag var allerede rettet mod amtmændene ved at fjerne dem fra stillingen som besluttende myndighed, naar magistrat og byraad var uenige, og tilsvarende vendte man sig nu mod deres efter udkastet meget store del i budget- og regnskabssagerne.

Udkastet gik ud paa, at der skulde lægges et fælles budget ogsaa omfattende de udgifter, der hørte under særlige kommissioner; kommunalbestyrelsen skulde da enes med disse om beløbets størrelse, og kunde de ikke komme til rette, skulde amtmanden afgøre det. Stænderne foreslog at sætte vedkommende overbestyrelse i stedet for amtmanden, saaledes f. eks. for skolevæsnet amtmanden og amtsprovsten.

Dernæst skulde efter udkastet budgettet, naar det var lagt af magistrat og byraad, indsendes til amtmanden, der da kunde ændre, hvad han fandt urigtigt. Denne meget vidtgaende bestemmelse mødtes med den skarpeste protest. »Herved«, hedder det, »er kommunalbestyrelsens uafhængighed i det væsentlige tilintetgjort og de forventede glædelige frugter af den ny lov bleven højst usikre. Hvorledes skal det tænkes, at et selvstændigt og frit kommunalforhold inden sammes naturlige skranke skal kunne bestaa, naar den beslutning, der tages af 18 frit valgte repræsentanter og af flere embedsmænd, der i henseende til almindelig og juridisk dannelse, i henseende til alder og erfaring maaske staar lige med amtmanden, naar alle disse mænds enstemmige beslutning skal kunne tilsidesættes af en enkelt embedsmand«. Ogsaa den maade, hvorpaa amtmændene hidtil havde udøvet deres myndighed, klagedes der stærkt over.

Man foreslog i stedet, at budgettet skulde tilstilles amtmanden; hvis han fandt noget stridende mod loven, og kun

saa, kunde han meddele kommunalstyrelsen dette, og denne fik da ret til at forelægge sagen for kancelliet. Amtmand Tillisch søgte at gennemføre mere ubestemte udtryk, der muliggjorde større indblanding, men det forkastedes med 53 mod 11. Ogsaa en bestemmelse om, at udgifter i aarets løb udenfor budgettet krævede amtmandens approbation, blev strøget med 62 mod 2 stemmer, man ønskede her samme regler som for selve budgettet; desuden mente man, at der paa budgettet burde opføres et vist beløb til uforudsete udgifter.

Udkastets regel om, at amtmanden resolverede i skatteklager ændredes med 60 mod 4 til, at klager, der gjaldt mindre beløb, afgjordes af kommunalbestyrelsen, de andre af kancelliet.

Ogsaa ved revisionen bevarede udkastet amtmandens magtstilling; efter reglerne fra 1827 skulde amtmanden vedblivende udnævne en revisor og selv decidere i klageposterne. Stænderne krævede i stedet mindst 3 revisorer valgte paa samme maade og for samme tid som byraadsmedlemmerne; fandt revisionen intet at udsætte, skulde blot en generalekstrakt indsendes til amtmanden og gennem ham til kancelliet, klagedes der over noget, skulde amtmanden decidere, hvad der angik regnskabsføreren, kancelliet, naar det gjaldt kommunalbestyrelsen. Forøvrig skulde regnskabet ikke blot som foreslaact fremlægges til eftersyn men trykkes og offentliggøres, almindelig i sin helhed, i enkelte mindre byer ekstraktivt.

Ethvert spor af amtmandens overbestyrelse søgtes saaledes fjernet, han blev kun en mellemmand mellem kancelliet og byen uden selvstændig myndighed, øvede blot paa kancelliets vegne et vist tilsyn, for at han kunde give det besked, naar der var noget i vejen.

Selve *kancelliets kontrol* tog man betydelig velvilligere paa. Ogsaa dennes omraade havde før været særdeles ubestemt; af og til udtalte et reskript, at det skønnedes rigtigt, at et og andet afgjordes af kancelliet, men det hindrede ikke, at man samtidig i nabobyen afgjorde aldeles tilsvarende sager selv. Tilbøjeligheden til at spørge kancelliet om det mest mulige var imidlertid stor og stigende i det mindste indtil den aller-

sidste tid; især spurgte man, saasart der var blot nogen uenighed. Udkastet indeholdt nu faste grænser for, hvornaar kancelliet skulde spørges, og saa vidt skønnes var disse grænser snevrere end i praksis, saa stænderne kun havde grund til at være tilfredse dermed. Grundtanken var, at kancelliets og eventuelt kongens afgørelse skulde søges til »foranstaltninger, der er aldeles ekstraordinære, eller som har sær indgribende og vedvarende følger for kommunen«, og under disse henførtes: nye laan eller ændringer i reglerne for gamle, nye lønninger og gratifikationer, salg af faste ejendomme, hvorunder udskiftning af bymarken, udleje af byjord paa længere tid end før eller uden uden avktion, bygningsforetagender, der kræver en forøgelse af skattebeløbet udover de tre sidste aars middeltal, forlig, hvorved rettigheder opgives eller pligter paatages. Det skulde nærmere bestemmes ved de særlige regulativer, som skulde gives for hver by.

Stænderne billigede alt dette blot med det forbehold, at disse regulativer vel skulde kunne udvide men ikke indskrænke kommunens frihed udover det i selve anordningen bestemte.

Udkastet havde endelig givet kancelliet ret til i vigtigere sager at spørge byerne ved raadstueforsamlinger, og udvalget havde ladet dette staa, men under forhandlingen foreslog Holstein, at det altid skulde ske, naar det gjaldt salg af fast ejendom og ændringer i laan, som da ikke maatte foretages uden flertallets samtykke, og skønt Stenfeldt fraraadede dette, vedtoges det med 55 mod 9.

Paa et punkt herskede der i Roskilde stænder tvivl, ikke af principielle men af rent praktiske grunde. Det var *ligningsmaaden*. Det bestaaende havde her efterhaanden antaget et helt kaotisk præg. Takserborgerne lignede først beløbet til byens almindelige udgifter paa grund og næring, dernæst udgifterne til delinkventomkostninger, bygningskommissionen o. s. v. paa alle indbyggere efter formue og vilkaar; hertil kom saa særlige ligninger til fattig- og skolevæsen foretagne af vedkommende kommissioner, for skolernes vedkommende sammen med nogle tilkaldte borgere. Og endelig kunde hertil

endnu komme ligninger til brandvæsnet efter assurancesummen og forskellige særlige ligninger foretagne af takserborgerne efter ejendommelige regler; man kunde saaledes sine steder naa op mod en halv snes forskellige ligninger. Kancelliet var opmærksom paa det uheldige deri og krævede allerede ²⁹/₆ 1833 oplysninger og forslag om ordningen deraf fra amtmænd og øvrighedspersoner. Der herskede imidlertid højst delte meninger om, hvorledes sagen skulde klares, og man opsatte da afgørelsen til den paatænkte ny kommunallov kom¹).

Regeringen foreslog nu, at magistraten og byraadet skulde foretage alle ligningerne, og at de udgifter, der lignedes efter samme maalestok, skulde samles paa én ligning uden hensyn til, hvad pengene gik til. Simplificeringen fandt i høj grad stændernes bifald, men derimod foreslog udvalget, ledet af rent praktiske hensyn, at ligningen ikke skulde foretages af magistraten og byraadet men af en særlig ligningskommission, valgt ligesom byraadet men for 3 aar, saa $\frac{1}{3}$ skiftede aarlig, og suppleret med kærneren. Sagen drøftedes ivrig, og adskillige foretrak under forhandlingerne regeringsforslaget, men resultatet blev dog, at udvalgets standpunkt billigedes med 54 mod 10.

Udkastet fastsatte endelig, at der for hver by skulde gives et *særligt regulativ*, hvori der bestemtes: byraadsmedlemmernes tal samt grænserne for kancellitilsynet og andet lignende, der maatte være lidt forskelligt for hvert sted. Disse regulativer skulde udarbejdes af kancelliet efter forhandling med vedkommende myndighed. Stænderne forøgede regulativernes betydning ved at henvise til afgørelse deri saa vigtige ting som den i stænderne ønskede census for valgbarhed og valgret, men samtidig udtalte man ønsket om, at de maatte blive forelagt stænderne, hvis de indeholdt større modifikationer af anordningens bestemmelser, og at disse regulativer, ved hvilke kun den gamle kommunalbestyrelse kunde medvirke, maatte betragtes som foreløbige, saa den ny kommunalbestyrelse, om den ønskede det, kunde stille forslag til nye endelige regulativer.

¹) Se om de afgivne betænkninger akterne i R. A. til købstadloven af ²¹/₁₀ 1837, protokollerne B. og C.

Endelig betonedede man stærkt, at denne anordning »ikke kan anses for en almindelig municipallov men kun giver en mængde bestemmelser, som kan forberede og understøtte en heldig udvikling af disse vigtige kommunalforhold«. Derfor ønskede man, naar det var prøvet nogle aar, forslag til en ny lov¹⁾.

Da Viborg stænder samledes, forelagdes det samme udkast der i april 1836. Ogsaa her overdroges behandlingen et udvalg sammensat af embedsmænd, købmænd og haandværkere, der dog senere maatte tilkalde endnu to embedsmænd, af hvilke den ene, overretsassessor With, bortset fra præsidenten, Schouw, var forsamlingens dygtigste og mest liberale medlem.

Udvalget begyndte sin betænkning med en historisk indledning, hvori man klagede stærkt over enevældens ødelæggelse af kommunalfriheden og navnlig over amtmændenes indblanding i den senere tid. Ørsted fik derved lejlighed til en overlegen gendrivelse i et langt foredrag, hvori han gav en, trods enkelte misforstaaelser, i hovedsagen korrekt oversigt over udviklingsgangen i bystyret i enevældens tid. Foredraget vidner om, hvor grundig han havde sat sig ind i sagen, men gjorde ingen virkning; forsamlingen blev ved sit syn paa udviklingen og æggedes ved det til at vende sig saa skarpt som mulig mod centraliseringen.

Forslagene i Viborg blev i alt væsentlig en gentagelse af det i Roskilde vedtagne; tilsvarende ønsker vedtoges her almindelig med 40—50 stemmer mod indtil 10.

Der tilføjedes dog enkelte særlige krav. Vigtigst var afvigelserne med hensyn til *valgretten*. Man ønskede vel grundejere med den fornødne ejendom forpligtede til at tage horigerbrev men indskrænkede de hverv, de skulde kunne fritages for mod afgift, og som begrænsning føjede man til

---

¹⁾ Se om disse forhandlinger: Roskilde stændertidende 1835—36 sp. 33—35, 704, 736, 767, 1037—52, 1053, 1057—1163. Her findes ogsaa selve udkastet ledsaget af Ørsteds meget udførlige motiver med oplysning om de forudgaaende forhandlingers hovedtræk, dog ikke om de forskellige personers standpunkt.

tyendeforholdet ogsaa udtrykkelig daglejerstillingerne. Ogsaa næringsbrugernes stemmeret vilde man her begrænse ved en vis lav census, et forslag Ørsted bekæmpede med, at det vilde vække misfornøjelse hos de mindre velhavende, skønt han selv egentlig sympatiserede med tanken; det vedtoges med 44 mod 6. Udvalget foreslog, at embedsmænd, der ikke havde del i selve kommunalstyrelsen, og praktiserende læger skulde forpligtes til at tage borgerbrev men fritages for de borgerlige ombud; Ørsted og grev Sponneck bekæmpede det som upraktisk, og skønt det forsvaredes med, at »intelligensen« derved fik valgret, forkastedes det med 33 mod 17. Ligningskommissionerne vedtoges her uden strid med 48 mod 2, hvorimod Roskildeforslaget om at lade mindre skatteklager endelig afgøre af kommunalstyrelsen afvistes med 33 mod 17. Stiftamtmand Rosenørn søgte at skaffe amtmændene noget større indflydelse ved revisionen, men dette afvistes med 40 mod 10. Endelig udtaltes med 49 mod 1 ønsket om, at borgmester- og politimesterembederne ved given lejlighed maatte adskilles¹⁾.

Efter at stændernes betænkning var afgivet, kom sagen til *behandling i kancelliet*, og stændernes forslag fik her en ikke ringe betydning. Ørsted vilde gerne indrømme det mest mulige, selv om han ikke fandt det videre fornuftigt, naar det blot ingen større skade gjorde, og man kunde imødekomme stænderne derved. Han fulgtes som sædvanlig af kancelliflertallet, men mod ham stod Stemann, alene eller sammen med sin nærmeste meningsfælle i kancelliet, Bentzen; han var paa forhaand højst utilbøjelig til at bevilge stænderfordringer. Det endelige resultat blev som regel en mellemvej mellem flertallets og Stemanns standpunkt.

Grundejernes forpligtelse til at tage borgerbrev billigedes af flertallet, bekæmpedes af Stemann og Bentzen, og de sidste fik her deres villie; omvendt gennemførte flertallet mod Stemanns ønske valgretscensusen for grundejerne, medens man saa fandt det overflødigt at udelukke tyende og daglejere. Forslagene om, at andre end grundejere og næringsdrivende

---

¹⁾ Se om forhandlingerne: Viborg stændertidende 1836 sp. 48 og 1230 --1326.

skulde kunne faa borgerbrev billigedes af Ørsted og hans meningsfæller men hindredes af Stemann. Det viborgske forslag om valgretscensus for næringsdrivende havde flertallets sympati, men man fandt det dog ikke hensigtsmæssigt at optage det. Valgbarheden udstraktes stadig mod Stemanns ønske ogsaa til næringsbrugere uden grundejendom men med en vis næringsafgift, dog saaledes, at $\frac{2}{3}$ skulde være grundejere.

Ønsket om borgerlige raadmænd var kancelliet egentlig imod, men da stænderne havde været saa ivrige derfor, enedes man om at imødekomme det halvvejs men saaledes begrænset, at de kongelige embedsmænd beholdt herredømmet i magistraten. I de »mere betydende købstæder« skulde der ved kongelig beslutning kunne oprettes 1 til 2 borgerlige raadmandspladser; disse skulde dog ikke som stænderne havde ønsket, besættes ved valg af de valgbare borgere men vælges af hyraadet blandt de til dette valgbare, og kongelig approbation skulde være fornøden: De skulde være ulønnede, og endelig skulde valget gælde for 8 aar og genvalg være tilladt.

Stændernes hovedfordring om fælles afstemning mellem magistrat og borgerrepræsentanter i uenighedstilfælde var man enig om at afvise ligesom om at bevare amtmanden som afgørende ved uenighed. Ligeledes afvistes ønskerne om en ændret fremgangsmaade ved betænkningerne, hvorimod man gik ind paa flertalsafgørelse i valgbestyrelsen. Ønsket om, at hyraadet skulde vælge de borgerlige medlemmer af alle de særlige kommissioner, indrømmedes uden forbehold.

Medens man bestemte fastholdt amtmandens stilling som afgørende mellem de to parter i kommunalbestyrelsen, søgte man ellers i spørgsmaalene om amtmandens myndighed at komme stænderne noget i møde. I budgetsager blev reglen, at budgettet tilstilledes amtmanden, der kunde gøre indvendinger ikke blot mod ulovlige men ogsaa mod uheldige beslutninger, men hvis kommunalbestyrelsen, ikke billigede hans mening, skulde sagen afgøres af kancelliet. Borgervalgte revisorer indførtes mod Stemanns ønske, dog saaledes, at der ikke behøvede at være tre, og ligeledes flyttedes decisionen i anker, der gjaldt kommunalbestyrelsen til kancelliet; ogsaa ønsket om regnskabets trykning helt eller i ekstrakt opfyldtes.

Endelig fik kancelliet i valgklager afgørelsen. I det væsentlige var da amtmanden, bortset fra afgørelsen af tvistemaal, bleven indskrænket til at være et mellemed mellem kancelliet og byerne.

Mellem ligning ved særlig kommission eller af magistraten og byraadet gaves der de enkelte byer frit valg; skatteansættelsen skulde altid kunne appelleres til kancelliet. Raadstueforsamlingerne vilde man ikke paabyde; de skulde kun holdes, naar kancelliet i det enkelte tilfælde krævede det. Ønsket om, at regulativerne i visse tilfælde skulde forelægges stænderne, og at anordningen udtrykkelig skulde betegnes som en forberedelse til en senere samlet municipallov, satte Stemann igennem, at man afviste; derimod blev de første regulativer udarbejdede af den gamle kommunalbestyrelse, erklærede for foreløbige¹⁾.

Anordningen offentliggjordes nu, dateret 24. oktober 1837 i Collegialtidende ledsaget af Ørsteds undskyldende anmærkninger, hvori han forklarede og saa vidt mulig bortfortolkede betydningen af de punkter, hvor stændernes ønsker ikke var fulgte. I den liberale presse modtoges den med glæde over stændernes store indflydelse paa den; udkastet var bedre end det bestaaende, og anordningen bedre end udkastet, sagde man, og man udtalte sin tillid til, at den »rigtig benyttet og fuldelig erkendt vil gøre udviklingen af et friere kommunalliv mulig«²⁾.

Man havde ret i begge dele, men hvor meget end stændernes forslag var fulgt i enkelthederne, maa det fremhæves, at der var en væsensforskel mellem anordningen og det, stænderne havde ønsket. Efter stændernes forslag vilde bystyrelsens tyngdepunkt bleven det borgervalgte byraad; i anordningen opnaaedes det ved hævningen af kollegieafstemningen og ved at bevare de kongevalgte embedsmænds flertal i magistraten, at den endelige afgørelse altid blev hos embedsmændene, højere eller lavere. Paa dette hovedpunkt var den danske

¹⁾ Hovedindholdet af anordningen vil fremgaa af denne oversigt over forhandlingerne om den. Med hensyn til enkelthederne og det samlede overblik over den se tillæg nr. II.

²⁾ Se »Fædrelandet« 4. bd. ¹¹/₁₁ 1837 og »Kjøbenhavnsposten« ⁶/₁₁ 1837.

lov mindre frisindet end de samtidige europæiske kommunallove, hvorimod ligheden her var større end andre steder; neppe noget af de andre lande fik en mere demokratisk valgretsordning end vor, men meget stor var dog forskellen i den henseende ikke, og paa den anden side bevarede vor ordning et ejendommeligt gammeldags præg ved at udelukke dem, der ikke var næringsdrivende borgere eller grundejere. Statens kontrol var af væsentlig samme omfang som almindelig i tidens kommunallove, man stod her snarest paa et mellemstandpunkt.

Iøjnefaldende er det at se, hvor nøje de nye regler knyttede sig til de gamle; ordningen fra før 1807, enevældens ordning havde vist sig som et godt grundlag at bygge paa ved skabelsen af det moderne selvstyre i vore byer. Derfra fik man ganske vist embedsmændenes stærkt fremskudte stilling, men derfra fik man tillige den demokratiske valgordning.

IV. *Den ny lovs gennemførelse.*

Før denne lov kunde bringes til anvendelse, skulde *de særlige regulativer* udarbejdes af magistrat og eligerede og afgøres af kancelliet. Arbejdet derpaa optoges med megen interesse og bragtes hurtig til ende. Selv den københavnske presse beskæftigede sig dermed. Det ledende liberale blad »Kjøbenhavnsposten« opfordrede allerede d. 6. novbr. borgerne til at anvende deres ny magt med energi, og da man derefter rundt om fra byerne modtog ønsker om gode raad, bragte bladet dernæst den 23. novbr. en artikel, hvor man dels anbefalede en hurtig udarbejdelse af regulativerne, dels udtalte sig om disses indhold; særlig vægt lagdes her paa at faa saa mange borgerlige raadmænd som mulig; man mente, at byer over 4000, ialt 7, kunde faa 2, mellem 2000 og 4000 ialt 14: 1 raadmand; dog tænkte man sig ogsaa muligheden af, at grænserne kunde sættes ved 3000 og 1500, hvorved der vilde blive 2 raadmænd i 10, 1 i 19 byer.

Denne københavnske indblanding vakte sine steder en fornærmelse, der fik udtryk i Lolland-Falster Stiftstidendes bemærkning »mærkeligt nok at provinsial-købstæderne skal

have anmodet en *københavnsk* journal om at belæres i, hvad der tjener dem til bedste«, men samme blad drog dog selv lære deraf, og det gik andre ligesaa¹⁾.

I det hele var sagen genstand for livlig drøftelse i provinsaviserne, der næsten alle optrykte forordningen, ofte med bemærkninger. Mellem magistrat og eligerede, hver for sig og indbyrdes, var der sine steder en del uenighed om regulativernes indhold; saaledes stredes man i Nykøbing-Falster og Horsens ivrig om antallet af raadmænd, i Nykøbing desuden om byraadets medlemstal, i Svendborg om dette sidste²⁾. Enkelte steder havde magistrat og eligerede visse konservative anfægtelser; saaledes i Maribo og Nyborg, hvor man vilde udelukke tjenestetyende fra valgretten. Man mødtes imidlertid i saadanne tilfælde med overlegen haan i pressen; det skildredes som mangel paa forstaaelse af tidsaanden, som et udslag af en lavere dannelse, og der er ikke tvivl om, at vedkommende da skammede sig bagefter³⁾. Undertiden søgte man borgernes medvirkning, saaledes i Roskilde, hvor udkastet tryktes og offentliggjordes, og man derpaa bad borgerne indsende bemærkninger om det⁴⁾. Hovedindtrykket er, at regulativerne udarbejdedes energisk og i god forstaaelse.

Kancelliet behandlede ogsaa sagen hurtigt, saa man de fleste steder havde det hele i den orden i de første maaneder af 1838 og straks kunde foretage de nye valg, men nogle steder var der dog saa mange forhandlinger frem og tilbage, at de nye regler først traadte i kraft ved begyndelsen af 1839; det vides at have været tilfældet i Kallundborg, Korsør, Næstved, Aalborg, Skagen og Viborg, og var det maaske ogsaa i enkelte andre byer. De bornholmske myndigheder var det en smule vanskeligt at gøre sagen forstaaelig for, saa man der først kom i den orden i slutningen af 1839.

Kancelliet holdt paa, at disse regulativer som provisoriske kun skulde omfatte det strengt fornødne og afviste derfor de

¹⁾ Lolland-Falster Stiftstidende ²⁸/₁₁ 1837.

²⁾ Se Lolland-Falster Stiftstidende ²²/₁₂ og ²⁴/₁₂ 1837, Aarhus Stiftstidende ¹⁶/₂, ³/₃ og ¹⁶/₃ 1838, Fyns Adresse Avis ¹²/₁₂ og ²¹/₁₂ 1837.

³⁾ Se eksempelvis Aarhus Stiftstidende ⁴/₁ 1838.

⁴⁾ Se Avis for Roskilde By og Omegn ¹¹/₁₂ 1837.

forslag, der en del steder stilledes om bestemmelse af ting, der ikke var nødvendige til gennemførelsen af selve forordningen, saaledes bestemmelser om faste eller skiftende kæmnere og lignende. Man stillede sig gennemgaaende meget liberalt; de enkelte fortolkninger i konservativ retning med udelukkelse af tjenestetværende afvistes bestemt, og ogsaa i afgørelserne, hvor anordningen tillod et vist spillerum, var man meget frisindet.

Intet bestemt andragende om borgerlige raadmænd afvistes, men enkelte byer som Korsør og Næstved, hvor man havde henstillet sagen til kancelliets skøn, fik ingen; resultatet blev, at der kom 2 borgerlige raadmænd i Helsingør, Odense, Aalborg, Aarhus og Randers, 1 i Roskilde, Fredericia, Kolding, Ribe og Viborg¹⁾. Iveren for at faa saadanne havde vist sig mindre end de liberale havde gjort regning paa.

Med hensyn til valgbarhedscensussen anvendtes en meget liberal fortolkning. Bestemmelsen var, at der krævedes grundejendom af en vis værdi eller en vis næringscensus, og i henhold hertil indsendte byerne deres forslag. Grundejendoms-censussen, der tillige gjaldt grundejernes ret til at tage borger-skab, hvis de ikke var næringsdrivende, og saaledes faa valgret, sattes i disse forslag højst forskellig lige fra 200 til 2000 rdl.s værdi, gennemsnitlig til 700—800, medens næringscensussen ansattes efter hver bys ejendommelige ligningsmetode, saa sammenligning dér er umulig. Kancelliet hævdede nu imidlertid, at der kunde foregaa en sammenlægning, saaledes at i en by, hvor der var ansat en census f. eks. paa 600 rdl. grundejendom eller 3 næringskatskillinger, var ogsaa de vælgere, der havde 400 rdl. grundejendom og desuden 1 skilling nærings-skat eller tilsvarende. I byerne synes man gennemgaaende fra først af ikke at have forstaaet dette saaledes, men da kancelliet tilbagesendte alle regulativerne med en bemærkning om, at man forudsatte, at dette var meningen, slog man sig de fleste steder til ro hermed. Hvorledes betydningen heraf var, vil ses af, at i Hillerød, hvor ialt 65 havde betingelserne for at blive valgbare, havde 38 det ved tilstrækkelig grund og

¹⁾ Se reskripter af ²¹/₁ og ¹¹/₁₃ 1838.

næring hver for sig, 16 ved sammenlægning, 11 ved grund-
ejendom uden at drive næring; tilsvarende stillede det sig og-
saa andre steder.

Det samlede antal af valgbare og vælgere kan ikke op-
gøres, men for 25 byer, hvor vælgertallet kendes, var af 75000
indbyggere 5800 vælgere, altsaa $7,7 \frac{0}{100}$; i 10 byer med 35000
indbyggere fandtes o. 2500 vælgere og o. 1000 valgbare¹⁾. Gen-
nemgaaende var da tallet af kommunale vælgere halvt saa
stort, som det vor nuværende folketingsvalgret vilde givet, en
trediedel af det, man vilde faaet ved almindelig valgret.

Ligningskommissioner oprettedes i 37 af de 63 byer, hvor
forholdet kendes; det var især de mindre byer, der foretrak
ligningen af kommunalbestyrelsen; dog var Aalborg blandt
dem, medens Aakirkeby fik en særlig ligningskommission.
Regnskabet foretrak man af økonomiske grunde næsten over-
alt at trykke i ekstrakt. Antallet af byraadsmedlemmerne ind-
rettedes nogenlunde men ikke konsekvent efter byens størrelse,
saaledes nøjedes Nykøbing F. med 6, Ribe med 7, medens
Holstebro og Thisted fik 8; ligningskommissionernes medlem-
mer blev fra 5 til 12 foruden kærneren, revisorerne fra 1 til 3.

Det var baade i kancelliet og blandt borgerne forudsæt-
ningen, at disse provisoriske regulativer skulde erstattes af
endelige, naar den ny kommunalbestyrelse var indsat, men
dette blev kun ganske undtagelsesvis tilfældet; som regel følte
man ingen trang til ændringer, og de foreløbige regulativer
vedblev derfor at anvendes²⁾.

¹⁾ Se listen i tillæg nr. I.

²⁾ Regulativerne haves ikke samlede. I R. A. findes en protokol med
regulativer indsendte i henhold til et cirkulære af $\frac{27}{11}$ 1851, men dels er
disse ikke fuldtallige, dels er det ofte kun et udkast; det synes, at man en
del steder ikke har udarbejdet noget samlet regulativ men nøjedes med ud-
kastet og kancelliets bemærkninger dertil. Oplysningerne dér kan suppleres
med kancelliskrivelse af $\frac{30}{12}$ 1837 til amterne: Frederiksborg, Holbæk, Sorø,
Præstø, Odense, Maribo, Odense, Svendborg, Aalborg, Aarhus, Ribe, Ring-
købing, Skanderborg, Thisted, Vejle, Viborg, af $\frac{13}{1}$ 1838 til Odense og Ran-
ders og af $\frac{20}{10}$ 1838, $\frac{4}{5}$ og $\frac{26}{11}$ 1839 til Bornholms amt med tilhørende
indlæg (R. A.) samt endelig ved en del oplysninger fra provinsaviserne og
byarkiverne. Se om de enkelte byer tillæg nr. III.

Det kan tilføjes, at i handelspladsen Løgstor ordnedes styrelsen $\frac{1}{13}$

V. Den ny byforfatnings betydning for byernes kommunale liv.

Det kan ikke drages i tvivl, at den ny købstadlov bragte et betydeligt opsving i vore byers kommunale liv. Rundt om i byerne følte den som noget nyt og mærkeligt, mangen borger steg ved dens udstedelse betydelig i værdighed i sine egne øjne, man følte sig myndiggjort, hævet op til tilstande, der svarede til »tidsaanden«. »Med ikke ringe forventninger« hedder det i Helsingør Avis's nytaarsartikel 1838, »indtræder den tænkende del af Danmarks købstadindvaanere i aaret 1838. I det vente de at se spiren af den sæd, som den erfarne sædemand nedlagde i efteraaret 1837, i det længes de efter at iagttage de første virkninger af den herlige gave, som Danmarks nu 54-aarige styrer, ledet ene af agtelse for tiden og af kærlighed til sine undersatser, bragte nylig vore 67 købstadsamfund«, og »borgeren var i forhold til den kommune, hvor han levede og virkede, i det væsentlige kun til for at »skatte og skylde« til samme; han bliver det nu ogsaa for at beslutte og handle, — han bliver nu aktiv, hvor han før blot var passiv. — Som vi fra 28. maj 1831 regner en ny epoke i det danske statsliv, saaledes fremtræder fra 24. oktober 1837 vort kommunalliv i en friere, ædlere og fuldkommnere skikkelse, og vi tør vel bygge derpaa store forventninger«. Det var en almindelig udbredt stemning, der her kom til orde.

Forventningerne blev da heller ikke helt skuffede; det gik virkelig fremad. Et udtryk derfor og et middel dertil var *provinspressen*. Man var indtil 1807 naaet til 8 provinsblade, 2 i Fyns stift, 1 i hver af de andre¹⁾. Hertil kom før 1848: »Randers Amtstidende« fra 1810, »Slagelse Avis for 10 Købstæder« 1815—16, fortsat fra 1817 som »Den vestsjællandske Avis«, den »Nordcimbriske Tilskuer« i Thisted fra 1824, »Skanderborg Amtsavis« i Horsens fra 1828, »Vejle Amtsavis« fra 1828, »Roskilde Avis« fra 1829, »Avis for Køge« 1830, men derpaa

---

1842 paa tilsvarende maade, og at dette endelig ogsaa fandt sted ^{27/11} 1846 for Reykjavig, hvor man allerede i forvejen havde haft en ordning, der svarede til den tidligere danske.

¹⁾ Se ovfr. s. 83.

opgivet, »Avis for Holbæk« 1832, opgivet men genoprettet 1848, »Lollandsposten« fra 1836, »Kallundborg Ugeblad« 1837—38, »Næstved Ugeblad« 1837—38, »Jyllandsposten« i Aarhus 1838—41, »Frederiksborg Amtstidende« fra 1839, »Bornholms Avis« i Rønne fra 1839, »Den sydsjællandske Avis« 1839—40, genoptaget 1848 som »Næstved Avis«, »Sjællandsposten« i Næstved 1839 og 1842—43, »Fredericia Nyeste Morgenpost« og »Fredericia Ugeblad«, begge 1840 og derpaa atter opgivne, »Svendborg Amtstidende« fra 1842, »Ringkøbing Amtstidende« fra 1842, »Ny Jyllandspost« i Randers 1842—45, »Hjørring Amtstidende« fra 1845, »Præstø Amtsavis« fra 1847¹⁾.

Over en trediedel af vore provinsbyer havde da nu deres egne blade, og disse tog sig ofte tillige af nabobyerne. Disse blade var forskellige; nogle var næsten kun efterretningsblade, andre optog tillige diskussioner, og enkelte var kun diskussionsblade. Men for de fleste gælder det, at de opfattede de kommunale anliggender, der nu frembød sig, som en ny og betydningsfuld arbejdsmark. Netop dette har vel ogsaa sammen med det almindelige opsving bidraget til, at der stiftedes saa mange nye blade i aarene nærmest efter 1837. Gennem disse aviser forøgedes borgernes viden om almindelige forhold og dermed deres evne til at forstaa byens, gennem dem fik de besked om regnskaber og ligninger, og i stigende grad ogsaa om byraadsforhandlingerne, som det blev stedse almindeligere at offentliggøre udtog af, skønt anordningen intet bestemt derom. Og endelig virkede bladene ogsaa direkte tilskyndende og formanende, ligesom de gav plads for borgernes indlæg om byens spørgsmaal. Interesse frembød navnlig »Jyllandsposten«, der redigeredes af H. N. Clausens broder, en ivrig og frisindet mand, der ganske vist tog lidt naivt paa sagerne, og først og fremmest Goldschmidts »Næstved Ugeblad 1837—38« og »Sjællandsposten 1839«. Debatten om kommunale spørgsmaal var dette blads hovedinteresse, og den

---

¹⁾ Disse angivelser er væsentlig efter det kongelige biblioteks samlinger; enkelte af bladene kan være begyndt nogle aar tidligere, da biblioteket ikke altid har bladene fra den første tid, og aargangen ofte ikke angives.

førtes af Goldschmidt med en ejendommelig overlegenhed i bedømmelsen men samtidig med en bidende ironi, der skaffede bladet mange fjender.

Resultatet af den interesse, den ny ordning vakte, blev en ganske livlig deltagelse i *de første valg*. En samlet opgørelse deraf kan ikke gives; kun for en del byer kendes tallene, og disse er ofte ikke helt nøjagtige. Valgene foregik saaledes, at der stemtes om én ad gangen, og de stemmendes tal kunde da være højst forskellig ved samme valg for de enkelte personer, saa det ikke er let at gøre op, hvor mange stemmer, der afgaves i alt. For 20 byer med 68,000 indbyggere haves dog nogenlunde nøjagtige tal. Vælgertallet var her o. 5000, de stemmende o. 2000. Det er en deltagelse af 40 % eller mere end dobbelt saa meget som i aarene nærmest efter 1797; mindst var atter deltagelsen i de større byer: i de 6 største var det 23 % eller det samme som endnu i 1870¹⁾. At de 40 % i sig selv er en anseelig deltagelse, vil fremgaa af, at endnu det byraadvalg i 1894, hvor de forenede oppositionsgrupper brød højres enevælde i byraadene, i de 26 byer, hvor tallene er mig bekendte, kun bragte deltagelsen op til 62 %, medens der ved valget i aar 1900 tilsvarende i 31 byer stemte 71 % af vælgerne.

Nogen valgkamp mellem partier var der ikke tale om. En politisk partideling fandtes saa godt som ikke i provinsbyerne, og dannelsen af kommunale partier var der ingen mulighed for. Det var som regel den personlige anseelse, der var bestemmende for udfaldet. Forud for valgene gik i de større byer prøvevalg og ofte ogsaa nogen debat i aviserne, en debat, der dog hæmmedes ved, at man nogle steder ikke fandt det passende at nævne bestemte navne, saa man nøjedes med at udvikle, hvilke egenskaber kandidaterne rimelig burde være i besiddelse af. Det var i den henseende især selvstændighed og frimodighed, bladene lagde vægt paa, medens man advarede mod at tage de ældre, ansete og velstaaende mænd, der paa forhaand havde de bedste chancer. Naar borgerne mødte i saa forholdsvis stort tal, skyldtes dette øjen-

¹⁾ Se om de enkelte byer listen i tillæg nr. I.

synlig ofte mindre interesse for valgets udfald end iver for at vise, at man hørte med til de dannede mennesker, der interesserede sig for det almene vel. Denne interesse blev i disse aar atter som nærmest før 1807 en æressag for adskillige, og denne gang for betydelig flere end da; det var dette, der drev vore borgere frem.

Dybt gik bevægelsen dog ikke; derom vidner det, at de følgende aar bragte en stærk nedgang i deltagelsen. Den svandt ind ikke blot til halvdelen, men ofte til ganske smaa tal; kun ved særlige lejligheder mødte et anseeligt antal, og nogen stigning, efterhaanden som man vænnedes til at stemme, spores ikke¹⁾. De ivrige mænd, der, optagne af almeninteresserne, havde ventet sig store ting, saa med uforstaaende forbayselse denne ligegyldighed, og i aviserne var klagerne over den mangfoldige; ikke blot provinsbladene gentog dem atter og atter, men ogsaa J. A. Hansens »Almuevennen« fandt grund til at klage over en saadan »ligegyldighed og gammel slendrian«, og selv »Berlingske Tidende« lod sig henrive til udbrudet: »hvad hjælper alle gode foranstaltninger, naar borgerne selv, til hvis bedste de er gjorte, viser lunkenhed og ligegyldighed for dem«²⁾.

Undertiden søgte man grunden i de vaner, befolkningen havde faaet i enevældetiden, da den opdroges til lydighed uden nogen selvstændighedsfølelse. Saaledes udviklede Goldschmidt allerede 1839, »at et frit og kraftigt borgersind endnu hører til de sjældne dyder blandt købstadmændene, og at den lange, lange afhængighedstilstand, hvori de har befundet sig, har efterladt saa dybt et spor, at mange aar af frihed eller skin af frihed vil være nødvendige til at rense sindet for den smaalighed og ufornuftige egenkærlighed, der hidtil har karakteriseret købstæderne«³⁾. Der var deri det rigtige, at det var

¹⁾ Se listen i tillæg nr. I.

²⁾ Se »Almuevennen« Nr. 1 1842, Berlingske Tidende 12_{-1} 1840 og desuden eksempelvis: Aalborg Stiftstidende $11_{/1}$ 1840, $4_{/1}$ og $8_{/1}$ 1844, Bornholms Avis $21_{/1}$ 1841, Frederiksborg Amtsavis $15_{/2}$ 1840, Helsingør Avis $9_{/1}$ 1839, Lollandsposten $3_{/1}$ 1841, Lolland-Falster Stiftstidende $4_{/1}$ 1839, $6_{/1}$ 1847, $10_{/1}$ 1848, Sjællandsposten $26_{/1}$ 1839, Skanderborg Amtsavis $5_{/1}$ 1844.

³⁾ Sjællandsposten $19_{/3}$ 1839, se tilsvarende Jyllandsposten $22_{/10}$ 1839 og $21_{/5}$ 1841.

fortidens vaner, der traadte hindrende i vejen, men megen grund til at give enevælden skylden for disse er der ikke; den havde snarere fremmet end vanskeliggjort borgernes deltagelse i styrelsen; den virkelige hindring laa i det materielle og aandelige niveau, hvorpaa vore borgere saa længe havde staaet, det havde i sin tid ødelagt det gamle aristokratiske borgerstyre, og det var endnu saa lavt, at det gjorde det vanskeligt at sætte et demokratisk borgerstyre i stedet. I England, hvor byaristokratiet havde styret hele denne tid igennem, viste sig tilsvarende vanskeligheder. Efter Gneist's opgivelser om vælgere og stemmende fra aarene efter 1835 stemte her i 10 byer med 134,000 vælgere henimod 39,000 eller 29 %, og her var endda selve vælgertallet betydelig mere indskrænket end i Danmark ¹⁾.

Vist er det imidlertid, at den kommunale interesse var begrænset til noget snevrere kredse end dem, valgretten var tildeelt; det var endnu de øvre lag af befolkningen, der næsten ene var med, men disse lag omfattede sikkert betydelig flere nu end før 1807, og interessen var indenfor disse kredse ganske stærk. Dette fik sin betydning for *byraadenes sammensætning og virksomhed*. Det er mit almindelige indtryk, at byraadsmedlemmerne gennemgaaende haade var ivrige og dygtige. Det kunde undertiden være svært nok at faa folk, der kunde magte det, men man bevægede da embedsmænd eller andre akademikere, der ejede tilstrækkelig grundejendom i byen til at tage borgerbrev og lade sig vælge; dette gælder saaledes major Broch i Randers, Emil Aarestrup i Nysted. Saadanne træk noteredes af aviserne med anerkendelse, medens man ellers klagede over, at grundejerne kun i ringe grad benyttede deres ret til at tage borgerskab ²⁾.

Om de nye byraadsmedlemmer udførte deres hverv med større dygtighed end de tidligere, hører til de ting, det er vanskeligt at sige noget bestemt om. Læser man protokoller og aviser fra aarene før og efter, vil man dog neppe tvivle om, at det var tilfældet, og navnlig kan det med sikkerhed siges, at der kom nyt initiativ og ny energi ind i bystyrelsen

¹⁾ Se *Gneist* 3. udg. s. 615.

²⁾ *Helsingør Avis* ²/₂ og ¹/₄ 1838.

ved den ny lov. Man tog fat med kraft, og der opstod en kappestrid mellem magistrat og byraad, der fik sine praktiske, heldige følger.

Ved siden af den borgerlige deltagelse i styrelsen, der fik udtryk i byraadene, spillede vedblivende *raadstueforsamlingerne* en vis rolle. Kancelliet var ret tilbøjeligt til at paabyde saadanne, og det gik med dem som før, at der, naar emnet interesserede, mødte et meget anseeligt tal, ellers kun faa.

Et ejendommeligt udtryk for de vaagnende kommunale interesser er det endelig, at man paa Fyn søgte at skabe et *samarbejde mellem stiftets byraad*. Dette begyndte 1844 med et møde af delegerede fra Svendborg amts 4 købstæder; det var meningen at udvide det til hele stiftet og holde møder to gange aarlig, og 1846 holdtes da ogsaa et saadant fællesmøde, hvor man aftalte en vis stemmeskala, saaledes, at Odense fik 10, Svendborg 4, Nyborg og Assens 3, de andre 5 byer hver 2 stemmer. Man havde anseelige planer, blandt andet om oprettelsen af købstadamtsraad, i hvilken anledning man satte sig i forbindelse med O. Lehmann; desuden tænkte man paa at andrage om en lignende kommunalfrihed, som Slesvigs byer havde, om ændringer i beskatningen o. s. v. Det hele fik ikke større følger, men møderne fortsattes ud over 1848¹⁾.

Medens den ene forudsætning for det kommunale livs udvikling under de nye regler: borgerstandens øjne til at bruge dem, saaledes opfyldtes af en ikke ringe del af borgerskabet, fandtes den anden: en embedsstand, der kunde arbejde i forstaaelse med borgerne, ogsaa i betydelig grad.

Maaske var der hos *amtmandene* nogen uvillie over indskrænkningen af deres myndighed; — udtalelserne fra de to amtmænd i stænderne tyder derpaa —, skønt denne misfornøjelse ingenlunde gik meget vidt. Men dette var i hvert fald, som loven blev, mindre betydningsfuldt; det afgørende var selve *byembedsmændenes stilling*.

Denne embedsstand havde just nu naaet sin fulde udvikling. De mænd, der beklædte pladserne, var ikke blot i

---

¹⁾ Se »Forhandlingsprotokol for delegerede for samtlige fynske Købstæder 1844—53« (P. A. i Odense).

besiddelse af de fornødne juridiske kundskaber, men ogsaa af almindelig dannelse i saa høj grad som nogen større kreds af danske. De havde dernæst naaet saa høje lønninger, at disse maa siges at have været fuldt ud tilfredsstillende, og endelig forsvandt netop i disse aar de sidste følger af den opløsnings-tilstand, der havde gjort underslæb til dagens orden. Der havde siden 1824 siddet en kommission og overvejet, hvorledes disse skulde hindres. Nu bevirkede stændernes sammentræden, at den fik noget ud af det; allerede den første stænderforsamling opfordrede energisk regeringen til at gøre noget herfor, i 1838 forelagde regeringen sine forslag, og $\frac{8}{7}$ 1840 udkom den ny saakaldte kasseforordning. Dens bestemmelser var hvasse; gennem kvationer, hyppige og pludselige kasseeftersyn, hurtig og grundig revision søgte man at gøre ende paa uredeligheden, og i alt væsentligt kan dette siges fra nu af at være opnaaet; den hvassere kontrol og de ændrede forhold virkede sammen og bragte det ønskede resultat¹⁾.

Den embedsstand, der nu styrede i byerne, havde da bedre betingelser end nogensinde før. Just som den havde naaet højdepunktet, var det, den i hidtil ukendt grad skulde dele sin magt med borgerne, disse borgere, som embedsmændene ofte, og ingenlunde uden grund, mente stod under dem baade i kundskab og dannelse. Uden rivninger gik dette naturligvis ikke. Et enkelt eksempel skal berøres. Det var i Aalborg i 1840, der opkom en stor konflikt om opførelsen af et nyt fængsel. Magistraten og byraadets flertal havde besluttet at bygge et saadant, men 2 af byraadet var mod det, og disse sammen med en del borgere had kancelliet lade sagen afgøre ved en raadstueforsamling, hvad dette gik ind paa. Efter en stor diskussion i »Aalborg Stiftstidende« fulgte saa raadstueforsamlingen, og det kom her til hæftige optrin. Borgmesteren optraadte overlegent, efter borgernes mening ufor- skammet, og fik fra et af de opponerende byrådsmedlemmer

---

¹⁾ Se derom Roskilde stændertidende 1835—36: s. 50—53, 270, 272, 512, 641—66, 1838: I s. 81—82, II s. 1618—1949, og Viborg stændertidende 1836: I 506—509 og II 567—92 og 1838: I 437—595 og II 1150—1427.

svaret: »for resten takker jeg dem for deres hovmestereren, imidlertid har *jeg* handlet efter pligt og overbevisning og vilde ønske, at enhver anden altid gjorde det samme«; hvorpaa, som Aalborg Stiftstidende skriver, »fulgte et gentaget bravo-raab fra forsamlingen, der derved bedst viste, hvilken indignation borgmesterens anmassende ytringer havde vakt«. Bladet billiger indignationen og fremhæver, at borgmesteren ikke har ladet sine udtalelser føre til protokol. Resultatet, at forslaget forkastedes med 140 stemmer mod 11, betegner man som en sejr for »kommunernes selvstændighed og frigørelse fra al bureaukratisk tryk og enevælde«¹⁾. Hertil kunde naturligvis føjes adskillige eksempler, men intet af dette betyder meget; hovedindtrykket er tværtimod, at stridighederne var faa og lidet betydende.

Goldschmidt fremhævede i 1838, at der ikke i ret mange byer havde været strid mellem magistrat og borgere i anledning af regulativernes udarbejdelse og sluttede deraf, »at embedsmændene her i landet ikke i almindelighed har, uagtet dertil har været megen anledning, opkastet sig til at være smaa despoter, at vi altsaa ikke hos os har noget egentligt embeds-aristokrati«; og han søgte ved anden lejlighed grunden til, at embedsmændene ikke misbrugte deres magt »i den humane aand, som stødse mere udbreder sig over folket«²⁾. Goldschmidt, der ellers ikke var nogen blid dommer, har sikkert ret baade i sin opfattelse af forholdet og af grunden dertil.

Det maa siges, at datidens embedsstand viste sig overmaade villig til at finde sig i den ændrede stilling og arbejde i god forstaaelse sammen med borgerne. Borgmestrene Neckelmann og Stenfeldt talte i deres bøger borgernes sag, embedsmændene i stænderne virkede og stemte for den, og rundt om i byerne viste embedsmændene ved den ny lovs gennem-

---

¹⁾ Se Aalborg Stiftstidende for 1839 og 40 navnlig ²⁴/₁ og ²⁷/₁ 1840. Eksempelvis kan om andre stridigheder henvises til Ny Jyllandspost 1843 —45, hvor der stadig findes artikler om en stor strid i Skive mellem byfogden og en af byraadet, til Helsingør Avis ¹¹/₃ 1840 om en strid i Korsør og til Aarhus Stiftstidende ¹⁶/₂, ¹³/₃ og ¹⁸/₃ 1838 og ²⁴/₁ 1839 m. fl. om stridigheder i Horsens.

²⁾ Næstved Ugeblad ²/₃ 1838 og ²⁰/₄ 1838.

førelse deres iver for at gøre det godt og hurtig, deres tilfredshed med den ændring, der var sket, ligesom de siden uden megen vanskelighed arbejdede sammen med de nye selvstændigere byraad saa godt, som de havde gjort det med de gamle.

Forklaringen herpaa maa næsten alene søges i »tidsaanden«. Disse embedsmænd var gennemgaaende liberale, som regel vel ikke som Lehmanns og Monrads unge, radikale kreds, men omtrent som de ældre liberale, der gav tonen an i stænderne. Derfor beherskedes de af den følelse, at de ved at fremme det ny kommunalliv var med til en for fædrelandet nyttig gerning, med til at hæve deres byer til det niveau, tidsaanden krævede. Derfor var de imødekommende og velvillige, ikke embedsmæssig overlegne overfor borgerne. Og omvendt var det denne samme tidsaand, der gav de hidtil ikke meget dristige borgere selvstændighed og fasthed overfor embedsmændene, bragte dem til at føle det som en æressag for frie borgere at staa bestemt og uafhængig overfor »bureaukratiet«.

Det var tidens politik, den ny liberalisme, der dannede grundlaget for samarbejdet mellem embedsmænd og borgere. Der levede i trediverne og fyrrerne i begge disse grupper et borgerligt frisind, rankere og solidere end nogen senere tid har kendt det indenfor de samme kredse. Den lavere embedsstand var endnu ikke svinget i frygt for folkevælden, købstadborgerne havde endnu ikke i skræk for bondevælden søgt ly bag embedsmænd og godsejere. Dette var grundlaget for det kommunalliv, som da udviklede sig; liberalismen, den ny tids politik havde skabt den ny kommunallov, den samme politik lærte embedsmænd og borgere at bruge den, førte kommunallivet til en udvikling, der var langt stærkere, end der var grundlag for i borgernes egentlig kommunale interesser og den forstand, de havde paa byernes anliggender. Derfor blev tredivernes og fyrrernes kommunale liv for byernes vedkommende højdepunktet; det fulgtes siden af en stilstandstid, der først brødes i halvfemserne, da en ny tids politiske brydninger omsider igen vakte liv i vore byers kommunalstyre.

SLUTNING.

Sammenligner vi det standpunkt, vort bystyre var naaet til henimod 1848, med det, hvorpaa det stod ved 1619, da er forskellen stor. Den gang styrede de ansete og forholdsviis velstaaende købmandsslægter under en ringe og uregelmæssig regeringskontrol, udøvet gennem ret selvraadige og højst ligegyldige adelsmænd, og med en tilsvarende ringe og uregelmæssig medvirkning af de menige borgere. Hver by fulgte sin skik, og byens skik skiftede med de raadende personers luner. Nu gjaldt for alle byer bestemte lovfæstede regler. Ledelsen var hos akademisk og juridisk uddannede embedsmænd; de var opdragne til deres embedsgering, og de levede af den. Men disse var under en nøje kontrol fra oven, udøvet gennem andre højere embedsmænd, og de delte magten næsten ligelig med borgernes frit valgte repræsentanter. Vilkaarligheden var afløst af orden, faamandsstyret af en taalelig gennemført lighed; friheden for de raadende til at tjene egne interesser var i høj grad indskrænket, men retten til at øve en anseelig indflydelse paa byens styrelse var skænket borgernes flertal. Og samtidig var det hele bystyres virksomhed i høj grad udvidet; der var nu langt mere end den gang, der hørte ind under borgernes fælles anliggender, og som byens styrelse tog sig af. I alle disse henseender kan det ikke drages i tvivl, at man ved enevældetidens slutning stod de moderne selvstyreprinciper langt nærmere, end den gang Kristian IV i de indledende ord til forordningen af 1619 opstillede kongemagtens program for dens indblanding i bystyret.

Vi har fulgt den udvikling, hvorved denne forandring var sket. Det har ikke været en beretning om store begivenheder og stærke bevægelser. Roligt og stille var stadig livet i vore smaa byer; for brydninger og kampe var der ikke rum, forholdene var for smaa dertil. Under en begivenhedsløs, stiltfærdig udvikling skabtes i enevældens 2 aarhundreder den borgerstand og embedsstand, der i vort aarhundrede skulde blive de første til at løfte arven efter enevælden.

Og i en ganske mærkelig grad skete denne tids forskydninger for disse dele af vort folk af sig selv uden at ledes og styres af mænd eller partier gennem bevidst indgriben. Byernes styrelse hørte, bortset fra aarene efter 1830, for vore styrende mænd slet ikke med til den politik, der fangede deres interesser; de lod det gaa som det kunde, afgjorde de spørgsmaal, der frembød sig, som det i det givne tilfælde syntes dem fornøftig, men satte sig intet øjeblik som maal at lede styrelsen ind i et bestemt spor. Derfor bliver bystyrelsen et fortræffeligt eksempel paa, hvorledes dele af et samfunds udvikling kan foregaa som af sig selv uden direkte at paavirkes af de overfladesvingninger, som foregaa i regeringskredsene, naar man skifter fra den ene gruppe af mænd til den anden. Dette gælder i fuldeste maal den tid, der ligger forud for det 18. aarhundredes sidste menneskealder, men endnu for denne fristes man til at paastaa, at om Danmarks styrer hed Struensee, Høeg-Guldberg eller A. P. Bernstorff, det var for vore byers styrelse omtrent lige meget. Dette vilde dog være en overdrivelse, udviklingens fart ændredes nu med ministerskifterne; men vist er det, at som bevægelsen fremad ingenlunde standsede i den guldbergske tid, saaledes var den endnu i Bernstorffs dage væsentlig ubevidst. Først efter 1830 fik de politiske svingninger direkte og afgørende betydning for byforfatningen. Og ganske tilsvarende stiller det sig for borgernes egen indflydelse paa kommunallovgivningen; før 1830 findes ikke antydning af partier eller bevidste bevægelser med det maal at give bystyret det ene eller det andet præg.

Det var da ad indirekte vej, landets historie blev bestemmende for byernes; det var gennem selve enevældesystemet

og gennem hver tids materielle og kulturelle kaar, borgernes forhold bestemtes.

Enevældens naturlige tendens stiledede mod enhed og orden i styrelsen. Derfor skabte den som af sig selv faste regler, en lydig embedsstand til at udføre dem og et udviklet kontrolsystem til at sikre gennemførelsen. Men denne samme tendens rummede ogsaa kravet om lige ret for alle, og derfor blev enevældens embedsmænd de fattiges værn mod de mægtige; det skete ikke altid med stor konsekvens, men retningen var denne. Nogen uvillie mod borgernes medvirkning i bystyrelsen laa ikke i dette. Man maatte begynde med at regere gennem embedsmænd, fordi det, som borgerne var, vilde have været umuligt gennem dem at skabe en ordnet retfærdig styrelse; men fra første færd søgte man borgernes medvirken til at passe paa, at embedsstyret ikke blev en ny uretfærdighed, og efterhaanden som borgerne fik betingelserne derfor, gav man dem en stedse stigende del i styrelsen. Derfor skabtes i enevældetiden ikke blot nutidens embedsstand men ogsaa de moderne byraad.

Men under hele denne bevægelse greb stadig de almindelige materielle og kulturelle forhold bestemmende ind, hæmmende eller fremmende eftersom de var. Vore byers kaar var gode før det 17. aarhundredes krige, til en vis grad lige til 1657. Der var i den tid udvikling paa alle omraader, baade kongemagten og borgernes indflydelse gik frem, men de styrende slægter var da endnu saa mægtige, at der ikke var tale om at bryde deres magtstilling. Da gav krigene 1657—60 byernes velstand det afgørende stød, en stor tilbagegang fandt sted materielt og kulturelt, og den følgende tids krige bevirkede, at man blev staaende ved dette lavmaal, en menneskealder ind i det 18. aarhundrede. I denne tid fandt den gamle styrelses sammenbrud sted, og pladsen ryddedes for enevældens ny embedsstat. Men den samme materielle elendighed, som fældede de gamle storborgerslægter, gjorde det umuligt for regeringen at erstatte dem med en virkelig embedsstand; man skabte saa nogenlunde rammerne for den ny embedsstat, men man magtede ikke at udfylde

dem. Det var en overgangens og opløsningens tid, man be-
fandt sig i.

Men fra da af kom landet i den følgende lange fredstid
atter langsomt til kræfter, det gik saa smaat fremad, og i den
menneskealder, der ligger før 1807, kom det ny til fuld ud-
foldelse. Detté blev vor store gennembrudstid. Materielt gik
det fremad, kulturelt hævedes alle befolkningens lag, og styrelsen
omformedes i overensstemmelse dermed. I disse aar var det,
den store udvidelse af bystyrelsens virksomhed foregik, og fra
nu af kom der en ukendt orden paa alle dens omraader. Nu
kom embedsstanden til fuld udvikling, og samtidig blev bor-
gerstanden stærk nok til at bruge den indflydelse, man hød
den, gennem byraadene. Begge det moderne bystyres faktorer:
de kongevalgte embedsmænd og de borgervalgte byraad er
skabte i enevældens tid; de første udvikledes først og hurtigst,
men allerede nu begyndte den bevægelse, der siden skridt for
skridt har flyttet magten fra embedsmændene til byraadene.
Denne udvikling standsedes ved tilbageslaget efter 1807, men
den brødes ikke, og fra 1830 genoptoges den med fuld kraft.

Alt dette var ikke noget for Danmark særegent; ogsaa
de andre enevældestater fik i alt væsentligt mere eller mindre
konsekvent den samme udvikling. Derimod bevarede længe i de
stater, hvor enevælden ikke gennemførtes, i større eller mindre
grad det middelalderlige storborgerstyre. Hver af disse retninger
havde sine fortrin, men vist er det, at enevældeprinciperne i hvert
fald ikke stod de moderne fjernere end de principer, der fulgtes
i de lande, som bevarede den traditionelle orden. I begge de
to grupper hovedlande, Frankrig og England, skete overgangen
til de moderne forhold i trediveerne i vort aarhundrede, lige tidlig
og nogenlunde lige fuldstændig, og ganske samtidig foregik den
i Danmark. —

Der er da ingen grund til mod den danske enevælde at
rette anklagen for med unænsom haand at have dræbt vore
byers fri borgerstyre og ogsaa derved hidraget til lammelse
af vort folkeliv. Enevældetiden bragte en saadan lammelse,
men denne skyldtes ikke enevældens politiske system; grun-
den dertil var vore fyrsters evneløse udenrigspolitik, de krige,
der bragte elendighed over landet, store tab og smaa fordele,

men det tungeste ansvar derfor tog vore fyrster paa sig før det aar, den enevældige magt lagdes i deres hænder. Enevældens indre styrelse har intet storstilet, og der er ringe grund til at tale stærke ord til dens pris; svag og uvirksom var den det meste af tiden. Men i sig selv var den fornuftig, dens retning rigtig; gennem styrelsesformer, der ikke tilfredsstillter nutiden, men som svarede til datidens forhold, førte man udviklingen ind i det spor, der bar frem mod det 19. aarhundredes tilstande. Enevældetiden er ikke en modsætning til den ny tid, men en overgang til den; i den skabtes grundlaget for det samfundsliv, der nu leves.

TILLÆG.

I det til første del af dette værk knyttede tillæg findes en række oplysninger, der ogsaa omfatter den tid, som anden del behandler. Der er paa de paagældende steder henvist dertil, saaledes at første del er betegnet som: Købstadstyrelsen I. Med hensyn til andre forkortelser i anden del henvises til den fortegnelse, som findes i tillægget til første del.

I.

VALG AF ELIGEREDE OG BORGERREPRÆSENTANTER
1797—1848.¹⁾

By.	Tid.	Valgbare.	Vælgere.	Afgivne stemmer.	De valgte stemmetal.	Kilde.
Helsingør.	$\frac{25}{13}$ 1801.	350. ¹⁾	350. ¹⁾	31.	10-25.	R. P. 1793—1803 og 1818—35.
	$\frac{16}{8}$ 1821.			43-131.	20-81.	
	$\frac{20}{9}$ 1821.		74.	49.	R. P. 1835-46 og Hel- singørs Avis $\frac{7}{2}$ 1838 og $\frac{4}{1}$ 1841.	
	$\frac{28}{8}$ 1823.					
$\frac{6}{2}$ 1838. 1841.	150.	417.	138-171. 81-104.	103-150. 40-92.		
Hillerød.	1839.		150.	12.		Sjællandsposten $\frac{12}{2}$ 1839.
	1843.			59.		Frederiksborg Amts- tidende $\frac{7}{1}$ 1843.
Holbæk.	$\frac{30}{15}$ 1800. ¹⁾	120. ²⁾	120. ²⁾	20. ¹⁾	6-15. ¹⁾	) R. P. 1799—1819. 2) Iris og Hebe.
	$\frac{6}{2}$ 1838. 1847.			165.	109. 37.	
Kallundborg.	$\frac{1}{11}$ 1797. ¹⁾	200. ²⁾	200. ²⁾		18-36. ¹⁾	) R. P. 1746—1804. 2) Iris og Hebe.
	$\frac{8}{1}$ 1839. ³⁾					
Korsør.	$\frac{17}{3}$ 1824.			14.	10.	) R. P. 1823—43.
	$\frac{3}{1}$ 1839.			44.	21-30.	
	1842.			53.	41.	
Køge.	$\frac{3}{1}$ 1833.			51.	45.	R. P. 1826—71.

¹⁾ I denne liste er givet besked om de første valg efter valglovene af 1797 og 1837, forsaavidt oplysninger derom haves. Desuden er medtaget en del valg fra mellemtiden og fra fyrreerne, der formentlig er karakteristiske for tilstanden i disse perioder. Tallene for vælgere og valgbare i aarene nærmest efter 1797 er antallet af borgere, saaledes som dette opgives, dels i »Iris og Hebe« marts—september 1799, dels i de kancellideputeredes indberetninger om deres rejser 1804—5. (Se pakkerne i R. A. med disse.) Disse tal er da alle omtrentlige.

By.	Tid.	Valgbare.	Vælgere.	Afgivne stemmer.	De valgte stemmetal.	Kilde.
Næstved.	²⁶ / ₇ 1798. ¹⁾	160. ²⁾	160. ²⁾	19. ¹⁾	6-14. ¹⁾	1) R. P. 1796—1845. 2) Iris og Hebe. 3) Næstved valgprotokol 1839—47. 4) Sydsjællandske Avis ³ / ₁ 1840.
	³ / ₁ 1839. ³⁾	92. ⁴⁾	171. ³⁾	117. ³⁾	26-53. ³⁾	
	¹ / ₁ 1847. ³⁾		203. ³⁾	39-53. ³⁾	13-32. ³⁾	
Præstø.	⁷ / ₁₂ 1803. ¹⁾				7, 4 og 3. ¹⁾	1) T. 1802—18. 2) T. 1831—41.
	²⁶ / ₁ 1838. ²⁾			35. ²⁾	23 og 16. ²⁾	
	⁴ / ₁ 1841. ²⁾			31. ²⁾	31. ²⁾	
Ringsted.	¹⁹ / ₁₁ 1817.			15.	15.	} R. P. 1798—1855.
	1838.				50-63.	
	1847.			17.	12-13.	
Roskilde.	¹⁰ / ₁₀ 1799.			70.		R. P. 1783—1802. R. P. 1802—18. Roskilde Avis ³ / ₂ 1838. do. ⁶ / ₁ 1844.
	⁵ / ₉ 1810.			38.	20.	
	1838.				32-57.	
	1844.		236.	52.	49-51.	
Slagelse.	⁹ / ₂₄ 1799. ¹⁾	200. ²⁾	200. ²⁾	48. ¹⁾		1) R. P. 1782—1827. 2) Iris og Hebe. R. P. 1827—38. R. P. 1845—48.
	¹ / ₂ 1813. ¹⁾			6. ¹⁾		
	² / ₂ 1838.		209.		59-124.	
	¹ / ₂ 1847.		252.	52.		
Skelskør.	¹⁰ / ₁ 1798.	70. ¹⁾	70. ¹⁾		4 og 13.	} 1) Iris og Hebe. R. P. 1787—1843.
	¹⁰ / ₇ 1810.			34.	16-28.	
	⁶ / ₁ 1838.				17 og 21.	
	¹ / ₂ 1839.			27.	25.	
Sorø.	1838.			34.	21-26.	Sjællandsposten ¹¹ / ₃ 1838.
Steg.	1839.	32.	88.			Pakke vedrørende borgerrepræsentantvalg i Stege 1839—58.
Storehedinge.	1838.		58.	30.	15-27.	Næstved Ugeblad ³⁰ / ₁ 1838.
Vordingborg.	⁴ / ₁ 1804. ¹⁾	116. ²⁾	116. ²⁾		16-24. ¹⁾	1) R. P. 1791—1809. 2) Iris og Hebe. } R. P. 1814—46.
	²⁰ / ₁₁ 1818.			34.	14.	
	² / ₁ 1839. 1840.	93.		42—45. 30.	20-32.	
Hasle.	1839.		69.		17-32.	} Pakke med sager vedrørende borgerrepræsentantvalg (P. A.)
	1840.	34.	65.			

<i>By.</i>	<i>Tid.</i>	<i>Valgbare.</i>	<i>Vælgere.</i>	<i>Afgivne stemmer.</i>	<i>De valgte stemmetal.</i>	<i>Kilde.</i>
<i>Nexø.</i>	²⁰ / ₁₂ 1798. 1841.	139.	39. 37.		24-30.	T. 1780—1809. Bornholms Avertissem- mentstidende ⁵ / ₁ 1841.
<i>Rønne.</i>	⁸ / ₅ 1841.			20.	16.	do. ⁸ / ₅ 1841.
<i>Svanike.</i>	¹⁸ / ₂ 1825. ² / ₁ 1839. (gammel valgord- ning).			19. 10.	9 og 18. 5-7.	T. 1795-1827. T. 1827—55.
<i>Maribo.</i>	³ / ₄ 1804. 1841.		125.	37. 54.	17-19.	R. P. 1735—1817. Lollandsposten ⁵ / ₁ 1841.
<i>Nakskov.</i>	¹⁸ / ₆ 1805. ²³ / ₂ 1828. ²³ / ₉ 1839. 1848.		274.	40. 44. 24. 35.	17-25. 33.	} R. P. 1801—60. Lolland-Falster Stifts- tidende ¹⁰ / ₁ 1848.
<i>Nykøbing F.</i>	1839. 1847.		110. 150.	34. 40.	21. 9.	} Lolland-Falster Stifts- tidende ⁴ / ₁ 1839 og ⁷ / ₁ 1847.
<i>Nysted.</i>	1838. 1840.		79.	30. 20.		} R. P. 1759—1861.
<i>Rødby.</i>	1844.			13.		Lollandsposten ⁷ / ₁ 1844.
<i>Stubbekøbing.</i>	1843.			67.	27.	Lolland-Falster Stifts- tidende ¹² / ₁ 1843.
<i>Assens.</i>	⁷ / ₁ 1800. ¹⁾ 1847.	170. ²⁾	170. ²⁾	14. ¹⁾ 52.		¹⁾ R. P. 1788—1852. ²⁾ Kaas. Fyns Adresseavis ¹⁴ / ₁ 1847.
<i>Bogense.</i>	¹³ / ₈ 1797. ¹⁾ ⁸ / ₆ 1811. ¹⁾ ³ / ₃ 1838.	160. ²⁾ 47.	160. ²⁾ 134.	21. ¹⁾ 20. ²⁾ 58.	20. ¹⁾ 13. ¹⁾ 18-38.	¹⁾ R. P. 1797—1860. ²⁾ Kaas. Valgprotokol (P. A.)
<i>Faaborg.</i>	⁴ / ₁ 1808. ¹⁾ ²⁴ / ₁ 1838. ¹⁾ 1847.	208. ²⁾	208. ²⁾	33. ¹⁾ 33.	14. ¹⁾ 24 og 48. ¹⁾ 23.	¹⁾ R. P. 1758—1838. ²⁾ Kaas. R. P. 1838—58.
<i>Middelfart.</i>	²⁵ / ₇ 1797. ¹⁾		114. ²⁾	16. ¹⁾		¹⁾ R. P. 1735—1805. ²⁾ Kaas.

By.	Tid.	Valgbare.	Vælgere.	Afgivne stemmer.	De valgte stemmetal.	Kilde.
Nyborg.	$\frac{9}{3}$ 1805. $\frac{26}{2}$ 1831. 1840.	130. ¹⁾	130. ¹⁾	26. o. 75. 47.	14-23. 58. 39.	{ Nyborg propositionsprotokol 1755—1849. ¹⁾ Kaas. Fyns Adresseavis $\frac{27}{4}$ 1840.
Odense.	$\frac{5}{7}$ 1797. $\frac{3}{4}$ 1816. $\frac{2}{7}$ 1838. 1847.	520. ¹⁾	520. ¹⁾ 772.	67. 103-114. 95-177.	26 og 30. 34-47. 30-70. 51-76.	{ R. P. 1785—1816. ¹⁾ Kaas. Fyns Adresseavis $\frac{3}{7}$ 1838 og $\frac{9}{1}$ 1847.
Svendborg.	$\frac{2}{1}$ 1801. ¹⁾ 1838. 1846.	210. ²⁾	210. ²⁾ 292.	57. ¹⁾ 91-133.	32-65. 58. 56.	¹⁾ R. P. 1800—33. ²⁾ Kaas. Fyns Adresseavis $\frac{1}{2}$ 1838. Svendborg Amtstidende $\frac{5}{1}$ 1846.
Aalborg.	$\frac{11}{5}$ 1801. $\frac{4}{1}$ 1839. 1847.	210.	o. 450.	81-160 o. 50.	21. 17-95.	R. P. 1790—1824. Aalborg Stiftstidende $\frac{6}{1}$ og $\frac{7}{1}$ 1839 samt $\frac{2}{1}$ 1847.
Skagen.	1839. 1840.			27. 17.	21-23. 12.	{ Skagens kommunale forhandlingsprotol.
Thisted.	1848.			28.		Den Nordcimbriske Tilskuer $\frac{4}{1}$ 1848.
Hobro.	1838.				20-24.	R. P. 1815—48.
Skive.	1797. ¹⁾	27. ²⁾	27. ²⁾	35. ¹⁾	34. ¹⁾	¹⁾ T. 1783—97. ²⁾ Kaas.
Viborg.	1821. 1839.		239.	70. 89.	67-68. 30-40.	R. P. 1778—1830. Valgprotokol 1839—44.
Aarhus.	$\frac{27}{11}$ 1797. $\frac{4}{1}$ 1836. 1838.			23. 89.	8-12. 51. 39-85.	{ R. P. 1759—1812 og 1829-46.
Grenaa.	$\frac{17}{3}$ 1834. $\frac{10}{4}$ 1838.			22. 50.	19. 18-31.	{ R. P. 1832—48.
Horsens.	$\frac{23}{8}$ 1802. 1838. 1844.		432.	o. 50.	10-17. 93-100.	R. P. 1759—1826. R. P. 1826—59. Fyns Adresseavis $\frac{6}{1}$ 1844.
Mariager.	$\frac{12}{3}$ 1802. $\frac{3}{4}$ 1817. $\frac{12}{6}$ 1838. $\frac{3}{1}$ 1839.			28. 27. 23. 27.	26. 10. 17.	{ R. P. 1796—1815 og 1815—53.

<i>By.</i>	<i>Tid.</i>	<i>Valgbare.</i>	<i>Vælgere.</i>	<i>Afgivne stemmer.</i>	<i>De valgte stemmetal.</i>	<i>Kilde.</i>		
<i>Skanderborg.</i>	1838.	45.	82.			Skanderborg valglistor (P. A.)		
<i>Randers.</i>	$\frac{26}{18}$ / $\frac{4}{5}$ 1797. 1803.			120. 214.	56-107. 96, 115, 133.	} R. P. 1701—1803.		
	1838.	222.	o. 500.	o. 50.			Protokol for borgerrepræsentantvalg (P. A.) og Helsingørs Avis $\frac{23}{4}$ 1838.	
	1843.					42-68. Randers Amtsaviss $\frac{12}{1}$ 1843.		
<i>Fredericia.</i>	$\frac{27}{4}$ 1797. 1838. 1839.	88.	381.	149-189.	46-65. 63-133. 38-44.	} R. P. 1774—1801. Valgprotokol 1838—54 (P. A.)		
	$\frac{12}{1}$ 1802				24.		11-14.	T. I798—1811.
	$\frac{20}{10}$ / $\frac{9}{1}$ 1798. 1811.				39. 23.		13.	} R. P. 1752—1812.
$\frac{12}{1}$ 1816.	23.	16.	T. 1797—1819.					
<i>Ribe.</i>	$\frac{11}{3}$ / $\frac{4}{1}$ 1799. 1815. 1838.			20. 20. 77-100.	7-9. 10. 50-79.	} R. P. 1781—1829. Fyns Stifts Journal $\frac{13}{2}$ 1838.		
	1838. 1839.		116. 113.	74. 47.	40-72. 28.		} Ringkøbing valgprotokol (P. A.)	
	$\frac{22}{7}$ / $\frac{11}{1}$ 1804. 1838. 1845.			10. 130.	6, 7, 8. 13-33. 56 og 65.			} Deliberationsprotokol. 1791—1808 (P. A.) Vejle Amtsaviss $\frac{23}{2}$ 1838 og $\frac{3}{1}$ 1845.

II.

ANORDNING ANGAAENDE KØBSTÆDERNES ØKONOMISKE BESTYRELSE AF 24. OKTBR. 1837.

Vi Frederik VI, af guds naade konge til Danmark etc., gør vitterligt: at vi har været betænkt paa at udgive en almindelig anordning angaaende købstædernes økonomiske bestyrelse, hvorved det har været vort hovedøje med at forskaffe borgerne adgang til ved selvvalgte repræsentanter at bestyre deres samtlige økonomiske anliggender, dog under den medvirkning og det tilsyn af de af os beskikkede embedsmænd, som er fornødent til yderligere sikkerhed for, at det tilbørlige hensyn saavel til statens almindelige interesser som til selve kommunens fremtidige vel ikke sættes til side. Efterat et udkast til denne anordning, der dog ikke omfatter vor kongelige residensstad København, hvis kommunalvæsen vi ved en særegen anordning agter at give en til forholdene sammesteds passende organisation, har været forelagt begge forsamlinger af vore tro danske provinsialstænder, og disse derover har indgivet allerunderdanigst betænkning, har vi taget de af dem meddelte bemærkninger under nøjeste overvejelse og derefter besluttet, ligesom vi herved allernaadigst hyder og befaler som følger:

§ 1. Enhver købstad med alle de til samme hørende grunde udenfor selve købstadens grænser vil fremdeles, som hidtil udgøre en særskilt kommune, hvis økonomiske bestyrelse med undtagelse af de genstande, hvorfor en anden særlig bestemmelse er truffet, tilkommer den af os beskikkede magistrat, eller, hvor ingen saadan er, byfogden i forening med dens eligerede borgere under tilsyn af amtmanden og vort kancellis overbestyrelse. Dog er vi sindede for dem af de mere betydende købstæder, hvor det efter indhentet oplysning maa anses tjenligt, at bevilge, at en eller to mænd, dog paa vor aller højeste approbation, af borgerrepræsentanterne maa udvælges til som raadsmænd at tage sæde i magistraten tilligemed de af os beskikkede øvrighedspersoner. Disse raadsmænd, der ikke nyder nogen embedsindtægt, kan alene vælges blandt borgerrepræsentanterne selv eller blandt de mænd, som har de egenskaber, der udkræves for at være valgbar som borgerrepræsentant;

og de udnævnes kun paa 8 aar, men kan dog ved fratrædelsen vælges paany. For saa vidt noget landdistrikt er henlagt til en købstadkirke, eller og købstadens jurisdiktion og politi er bleven udvidet udenfor selve købstadgrunden, vedbliver den særegne forbindelse med købstaden, som deraf har sin oprindelse, saaledes som den hidtil er anordnet, men uden at landdistriktet iøvrig bliver at indbefatte under købstadkommunen.

§ 2. De ovennævnte borgerrepræsentanters tal skal ved de særskilte regulativer, som til udførelse og nærmere bestemmelse af denne vor anordning vil være fornødne for de enkelte byer, i enhver købstad bestemmes saaledes, som dens størrelse og øvrige forhold fordrer, og derved hensyn tages saavel til det hidtilværende tal som til de forøgede forretninger og den forøgede betydning, som der ved denne anordning tillægges dem. Tallet bør i ingen købstad være under 5, men heller ikke i nogen over 18.

§ 3. Borgerrepræsentanterne vælges for fremtiden frit af alle efter denne vor anordning dertil kvalificerede borgere, saa at den magistraten nu tilkommende forslagsret bortfalder.

§ 4. De, der i købstaden eller paa dens grund ejer gaarde eller huse, der enten er behæftede med grundtakst, eller efter anden regel, der i en eller anden by maatte fræde i stedet for grundtakst, hidrager til de købstadudgifter, der efter loven og anordningerne skal lignedes dels paa grund, dels paa næring, skal, naar de tillige har deres personlige hjem i byen, have adgang til, efter aflagt borgered at erhverve borgerskab uden hensyn til, om de tillige er næringsbrugere eller ikke, dog kun naar ejendommen er af en vis værdi, som i enhver købstads regulativ nærmere vil blive bestemt. Men, ligesom saadant borgerskab vil give dem den medvirkning i kommunalanliggenderne, som denne vor anordning hjemler, saaledes har de da og at bære alle borgerlige tyngder, forsaavidt nogen ikke af en eller anden særdeles grund derfor maatte være fritagen. Det borgerbrev, der saaledes meddeles nogen, som ikke derved tillige erhverver adgang til at drive borgerlig næring, skrives paa stemplet papir af 4. klasse nr. 4 til 42 sk., og for dets meddelelse betales til magistraten eller byfogden 1 rbdl., og til raadstue- eller byskriverne 54 sk., alt sølv.

§ 5. Hvad de personlige egenskaber angaar, som udkræves til at vinde borgerskab, saa forbliver det ved de hidtil gældende regler. Dog skal de næringsbrugere, der efter vor resolution af 1. december 1800 i stedet for egentlige borgerbreve skulde have et skriftligt tilladelsesbevis, der traadte i borgerskabs sted, for fremtiden forsynes med formeligt borgerbrev. Dette skal ligeledes gælde om de mandskaber af forstærkningsbataillonerne og andre i klasse med disse staaende militære, der efter plakaten af 26. april 1814 og flere anordninger har adgang til borgerlig næring uden at erholde egentlig borgerbrev, hvorved iøvrig aldeles ingen forandring gøres i de hidtil gældende forskrifter om deres og børns værnepligt. Det tilladelsesbevis, som hidtil er meddelt fornævnte personer, bliver uden nogen ny udgift for den ædkommende at ombytte med et formeligt borgerbrev, efter at de forud har aflagt borgered.

§ 6. Ligesom det følger af sig selv, at den medvirkning i kommune-

anliggender, som en borger ved at deltage i valgene af borgerrepræsentanterne udøver, maa bortfalde, naar borgerskabet af en eller anden aarsag ophører, saaledes skal og enhver, der ved dom er fundet skyldig i nogen i den offentlige mening vanærende handling, udelukkes fra hin medvirking, om end straffen for samme ikke er af det slags, at han efter plakaten af 29. oktober 1824 aldeles forbryder sit borgerskab. Saa kan heller ingen, der maatte være sat under værgemaal, eller hvis bo er under opbuds eller fallitbehandling, eller som iøvrig er underkastet nogen retsforfølgning, der efter lovene betager ham raadigheden over alt sit gods, tage del i hine valg, saalænge saadan uraadighedstilstand vedvarer; ej heller den, som er bleven sat under tiltale for nogen forbrydelse, der kan medføre tabet af borgerrettighed, førend han ved endelig dom er bleven frifunden for saadan forbrydelse. Har nogen i de tilfælde, hvori det er tilladt, frasagt sig sit borgerskab for en tid, kan han heller ikke deltage i fornævnte repræsentantvalg i den tid, hvori hans borgerskab saaledes hviler.

§ 7. Under iagttagelse af, hvad i § 6 er fastsat, skal enhver borger være berettiget til at deltage i valget af borgerrepræsentanterne. Men kun de, der enten har en saadan grundejendom, som efter § 4 hjemler adgang til borgerskab, eller der som næringsbrugere er ansatte til næringskat af en vis størrelse, der for enhver købstad bliver at bestemme i dens regulativ, kan vælges til repræsentanter, hvorhos $\frac{2}{3}$ af disses tal bør bestaa af grundejere. Saa maa det og iagttages, at ascendent og descendent eller brødre, ej maa paa én tid have sæde i borgerrepræsentationen, ej heller de, der er ligesaa nær besvogrede, og at lige saa lidt nogen borgerrepræsentant maa staa i saadant slægtskabs- eller svogerskabs forhold til nogen af byens magistratspersoner.

§ 8. Den, der er valgt til borgerrepræsentant, vedbliver denne sin post i 6 aar, hvorefter han afgaar, og hans plads besættes ved nyt valg; dog skal, naar nogen af en eller anden særdeles aarsag udtræder inden udløbet af 6 aar, den, der vælges i hans sted, kun vedblive for den del af hine 6 aar, der endnu var tilbage ved slig udtrædelse. Den udtrædende kan dog stedse vælges paany og indtager da sin plads efter det ny valg. Men saafremt hans tidligere funktionstid ej har været kortere end 3 aar, er han ikke pligtig at modtage noget valg førend efter forløbet af et saa stort antal aar som det, hvori han har fungeret som borgerrepræsentant; ligesom og den, der har opnaaet en alder af 60 aar altid paa grund deraf kan undskyldte sig for at modtage et paa ham faldet valg.

§ 9. De, som for tiden er borgerrepræsentanter, vedbliver deres funktioner indtil et nyt valg dagen eller nogle dage efter næste nytaar, efter at denne vor anordning er traadt i kraft, bliver at foretage; og da afgaar dog ikke samtlige nuværende borgerrepræsentanter, men kun saamange, at $\frac{1}{3}$ af det antal, som borgerrepræsentanterne herefter skal udgøre, kan besættes ved nyt valg, og forsaavidt 3 ikke gaar op i hint antal, saa det, der ligger $\frac{1}{3}$ nærmest. Heraf følger, at ingen afgang ved fornævnte lejlighed er fornøden, naar det tal, hvortil borgerrepræsentanterne for fremtiden bestemmes, er $\frac{1}{2}$ gang større end det, samme hidtil har udgjort. De, som længst har

beklædt deres poster, er nærmest til at afgaa, og for saa vidt flere, om hvis udtrædelse der bliver spørgsmaal, har beklædt deres pladser lige længe, gør i mangel af mindelig overenskomst lodtrækning udslaget. Siden udgaar stedse $\frac{1}{6}$ aarlig, hvorved funktionsalderen eller i alt fald lodtrækning paa lige maade gør udslaget. Hvorledes der skal forholdes, forsaavidt der ved antallets deling med 6 bliver en brøk, vil blive at bestemme i de oven (§ 2) omhandlede særlige regulativer, hvorved det dog naturligvis maa iagttages, at det hele antal afgaar i løbet af 6 aar.

§ 10. Valgene, der stedse udenfor de tilfælde, hvori en ekstraordinær vakance skal besættes, skal foregaa dagen efter nytaar, eller dog en af de nærmest paafølgende dage, forberedes ved en liste over de valgberechtigede og valgbare, som udfærdiges af valgbestyrelsen, der skal bestaa af magistraten eller byfogden og formanden for borgerrepræsentanterne samt en anden af disse, hvilken de selv dertil udnævne. Ved denne fortegnelses affattelse bør saavel kærneren som andre byens bestillingsmænd, hvis hjælp dertil behøves, gaa valgbestyrelsen tilhaande. Listen udlægges 14 dage i forvejen til almindeligt eftersyn, og forsaavidt nogen maatte finde, at enten en uberettiget var optaget eller en berettiget var udeladt, har han 3 dage forinden valgdagen at anmelde sin motiverede indsigelse eller reklamation for det første medlem i valgbestyrelsen, som, hvis fornødent gøres, anstiller nærmere undersøgelse, for at sagen straks paa valgdagen kan afgøres ved dens i medhold af lovene tagne beslutning. En anke over nogen udelukkelse kan ej komme i betragtning, naar den ej inden den fremførte tid er fremsat.

§ 11. Dagen og klokkeslettet, da valgene skal foregaa, bliver i det mindste 8 dage forud paa den for offentlige kundgørelser i byen sædvanlige maade at bekendtgøre. Valgene foregaa offentlig paa raadstuen, og alle vælgerne, som vil udøve deres ret, har at møde personlig, og dér enten mundtlig for valgprotokollen eller ved en stemmeseddel tilkendegive, paa hvilke personer de vælger. Naar alle valgberechtigede har faaet adgang til at afgive deres stemmer, og disse er tilførte protokollen, har valgbestyrelsens formand tydelig at oplæse og valgbestyrelsens tvende øvrige medlemmer at optegne og sammentælle samtlige afgivne stemmer. Den, som efter stemmernes optælling findes at have de fleste stemmer, erklæres da for borgerrepræsentant. Har flere lige stemmer, gør lodtrækning udslag.

§ 12. Naar der er flere vakancer, som ved valget skal besættes, bliver der paa foranførte maade at stemme om hver posts besættelse for sig.

§ 13. Dersom den, paa hvem valg er faldet, fremkommer med nogen undskyldning, har valgbestyrelsen at bedømme sammes tilstrækkelighed, og finder pluraliteten af valgbestyrelsens samtlige medlemmer undskyldningen antagelig, skrives til et nyt valg. Forkastes derimod undskyldningen, har den valgte, hvis han ej vil underkaste sig den tagne beslutning at fremføre sin anke for vort cancelli paa den maade, som i det følgende fastsættes.

For saavidt der enten i følge en anke fra nogen vedkommende eller formedelst en hos valgbestyrelsens medlemmer selv fremkommen tvivl opstaar spørgsmaal om, hvorvidt et valg har pluralitet for sig eller ikke, eller

om der iøvrig maatte være noget at indvende imod valgets gyldighed, har valgbestyrelsen derover at afgive en motiveret kendelse, der uopholdeligen tilstilles amtmanden, ligesom der ogsaa, uagtet intet saadant spørgsmaal er opstaaet, straks bør om valghandlingen gøres indberetning til amtmanden. Hvis denne øvrighed da maatte finde, at der ved valget ikke er brugt den lovlige omgang, har han uopholdeligen at indsende sagen til kancelliets afgørelse og samtidig den dermed at tilkendegive saadant for valgbestyrelsen. Ligeledes bør han, hvis han intet finder at erindre imod valghandlingen, inden 14 dage derom meddele valgbestyrelsen underretning. Derhos skal enhver, som har noget at anke over den foregaaende valghandling og navnlig over de i anledning af samme afsagte kendelser, hvis hans anker skal komme i betragtning, inden 8 dage efter at kendelsen er afsagt eller valghandlingen sluttet, have indgivet sin skriftlige til kancelliet stiledede besværing til valgbestyrelsen, som uopholdeligen bør tilstille amtmanden samme med sin erklæring. Hvis et valg da i følge vort kancellis resolution bliver sat ud af kraft, bliver nyt valg at foretage.

§ 14. Den, som er valgt til borgerrepræsentant, har til magistraten at indlevere en skriftlig forsikring, hvori han i henhold til sin aflagte borgered, forpligter sig til med samvittighedsfuld troskab at iagttage alle de pligter, der i hint kald paaligger ham saavel imod konge og fædreland, som i særdeleshed mod den kommune, der har valgt ham til at tage del i bestyrelsen af dens anliggender.

§ 15. Skulde nogen til borgerrepræsentant udvalgt mand i løbet af den tid, hvori han har at fungere, komme i et tilfælde, der betager ham sin habilitet til foranførte post, bliver han at entledige, hvorved det dog bliver at iagttage, at den omstændighed, at nogen senere ophører at være ejer af gaard eller hus, eller hans næringsskat senere nedsættes under den størrelse, som til valgbarhed udkræves (§ 7), ikke skal bevirke udtrædelse af den post, hvortil han en gang ved sine medborgeres tillid er udvalgt. Hvis et saadant tilfælde indtræder, som, i overensstemmelse med § 6 kfr. § 7, for tiden betager ham sin kvalifikation til at beklæde hin post, bliver han midlertidigen at udelukke fra forretningerne, indtil forhindringen er ophørt, eller den gaar over til en vedvarende forhindring. Det tilfalder magistraten og borgerrepræsentanterne at afgøre de spørgsmaal, der kan opstaa i de ovenanførte henseender, eller naar nogen af repræsentanterne ellers har gjort sig skyldig i saadanne pligtovertrædelser, som gør hans udtrædelse nødvendig, dog at naturligtvis adgang til at andrage sagen for højere autoriteter staa vedkommende aaben.

Dersom nogen i løbet af den tid, hvori han, efter den almindelige regel skulde vedblive sin post, finder sig beføjet til at forlange sin entledigelse, og saadant forlangende af byens øvrighed og de eligerede borgere eller i alt fald ved andragende til højere sted (§ 13) bifaldes, bliver nyt valg at foretage. Dog kan i alle tilfælde det ny valg, som en i aarets sidste 6 maaneder indtraadt vakance foranlediger, udsættes indtil den i begyndelsen af § 10 ommeldte tid, saafremt omstændighederne ikke gør pladsens tidligere besættelse fornøden.

§ 16. Borgerrepræsentanterne vælger ved hvert aars begyndelse imellem sig selv indbyrdes ved fleste stemmer en formand, der sammenkalder repræsentanterne, naar han finder det fornødent, og leder forhandlingerne, samt sørger for, at beslutningerne rettelig protokolleres og ekspederes, hvorhos i tilfælde af stemmelighed den mening, hvorfor han erklærer sig, anses som pluralitetens. Paa samme maade vælger de en viceformand, der i formandens forfald træder i hans sted, men ellers fører protokollen over, hvad der er foregaaet under forhandlingerne. Protokollen underskrives stedse af alle tilstedeværende repræsentanter.

§ 17. Udi alle anliggender, købstadens ejendomme og indretninger, indtægter og udgifter vedkommende, der ikke ved nogen særlig bestemmelse ere undtagne den sædvanlige kommunale forvaltning, er de eligerede borgeres medvirkning nødvendig, saa at magistraten eller byfogden ikke uden deres samtykke kan tage nogen beslutning. Naar byens øvrighed ej kan blive enige med de eligerede borgere, bør der anstilles en mundtlig konference med disse angaaende sagen; men naar meningsforskellen ikke derved hæves, bliver sagen at indstille til højere øvrigheds beslutning, hvorved naturligvis det, som flerheden af de eligerede borgere bifalder, anses som den samlede borgerrepræsentations mening og ligeledes i de byer, der har en af flere medlemmer bestaaende magistrat, disses pluralitet bestemmer, hvad der skal gælde som magistratens mening.

§ 18. Hvor øvrighedens erklæring indhentes over nogen købstadens tarv vedkommende genstand, bør den altid enten tage samme under overvejelse i forening med borgerrepræsentanterne, eller og indhente disses særlige betænkning, der stedse bør vedlægges øvrighedens erklæring. Saa er og borgerrepræsentanterne berettigede til selv at sætte enhver byens tarv vedkommende genstand under overvejelse, og øvrigheden er pligtig, naar et forslag af borgerrepræsentanterne indkommer, derover paa disses forlangende at afgive skriftlig resolution, hvorhos borgerrepræsentanterne, hvis de ikke med dennes indhold er tilfredse, kan forlange sagen i fornødent fald, forsynet med deres og øvrighedens nærmere erklæring, forelagt højere øvrighed.

§ 19. For at de af borgerne udvalgte repræsentanter ogsaa kan erholde en passende medvirkning paa de kommunalanliggender, der er anbetroede nogen særlig administration, bør for fremtiden de mænd, der, som fattig- og skoleforstandere har sæde i fattig- og skolekommissionerne, udnævnes af fornævnte repræsentanter, hvoriblandt i det mindste den ene bør være af deres egen midte, hvorhos dog, saafremt et laundistrikthører ind under byens fattig- eller skolevæsen, en af bemeldte distrikts beboere, der indtil videre udnævnes af amtmanden, ogsaa skal være forstander for bemeldte distrikt samt have sæde i kommissionen. Saa bør og med særdeles hensyn til den sognebeboerne efter lovens 2. bogs 22. kapitel 64. artikel paaliggende eventuelle forpligtelse til at tilvejebringe det fornødne til kirken vedligeholdelse ved ligning, en af borgerrepræsentanterne, som de øvrige dertil udvælge, have sæde i byens kirkeinspektion, eller i de byer, som har flere kirker, en i hver af kirkeinspektionerne. Ligeledes bør og borger-

repræsentanterne for fremtiden selv udnævne de af sammes medlemmer, der skal have sæde i de efter forordningen af 6. april 1832 § 13 i alle købstæder og paa enkelte steder forhen i følge specielle reskripter oprettede bygningskommissioner, saavel som de tvende andre af byens indvaanere, der skal tiltræde samme kommission. Fremdeles bør de for fremtiden paa lige maade udnævne de af byens borgere, der skal have sæde i de ved allerhøjeste resolution af 4. april 1798 anordnede havnekommissioner og de i forordningen af 15. november 1816 § 17 befalede indkvarteringskommissioner, ligesom altid det ene medlem i hver af bemeldte kommissioner skal vælges blandt repræsentanterne selv. Saa bør og en af borgerne, som dertil af de øvrige udnævnes, have sæde i den kommission, der i følge plakaten af 11. maj 1804, skal bestyre borgervæbningsfondet, og repræsentanterne ligeledes for fremtiden udnævne den tjenestegørende af haandværksstanden, som, efter plakaten, skal have sæde i fornævnte kommission, hvorhos magistraten og de eligerede borgere bør, naar ansøgning indgives om fritagelse for borgervæbningspligten, træde sammen med den ovennævnte kommission, for i forening med denne gennem amtet at gøre den fornødne indstilling til vort kancelli angaaende størrelsen af den kendelse, som, i tilfælde af at fritagelsen bevilges, bliver at erlægge.

§ 20. Borgerrepræsentanterne har i forening med magistraten eller byfogden betimelig for at forfatte et aarligt overslag over de udgifter, som byen efter rimelighed vil have at bestride i det følgende aar, hvori bør optages ikke blot de udgifter, som henhører til den almindelige dem selv tilkommende kommuneforvaltning, men ogsaa de summer, der behøves til de grene af byens økonomi, der er overladte til særskilte bestyrelser (§ 1).

Bemeldte overslag maa derhos indeholde en forklaring over de midler, der haves til uden skatteligning at bestride udgifterne, og derpå fremsætte, hvad der bliver tilbage at ligne paa byens indvaanere enten efter grund og næring eller efter formue og lejlighed, eller efter anden særdeles maalestok, alt i overensstemmelse med de regler, som nu er givne eller i fremtiden maatte gives for de enkelte udgifters ligning. Forsaavidt ingen særlige omstændigheder giver anledning til at formode, at udgifterne eller de indtægter, som haves til deres bestridelse, vil blive større eller mindre end de, som i det nærmest foregaaende overslag blev antagne, bliver de at opføre med det samme beløb. Hvad de summer angaar, som udkræves til de afsondrede bestyrelsesgrene, navnlig til fattig- og skolevæsnets, har vedkommende administrationer betimelig til magistraten eller byfogden samt borgerrepræsentanterne at indgive deres beregning over det fornødne. Forsaavidt der maatte findes anledning til at nedsætte den begærte sum, bliver dette nærmere at overveje med den vedkommende administration, og, hvis de ej indbyrdes bliver enige, andrages sagen for den overøvrighed, hvorunder den særegne bestyrelsesgren er henlagt, navnlig direktionen for fattigvæsnets eller direktionen for skolevæsnets, og denne avtoritet har da at bestemme, hvad der skal udredes. Det samlede overslag bliver derhos at indsende til amtmanden, der, saafremt han intet finder at erindre, tilbage-sender det med paategning. I modsat fald meddeler han kommunalbesty-

relsen de erindringer, som han finder at burde gøre, og hvis denne, efter at have taget sagen under overvejelse ikke finder at kunne erkende de gjorte erindrings rigtighed, er den forpligtet til inden 14 dage at indkomme med skriftligt andragende derom til amtmanden, som da forelægger vort kancelli samme til afgørelse.

§ 21. Naar ingen erindringer af amtmanden er gjorte mod overslaget eller det fornødne i anledning af hans erindringer er afgjort i overensstemmelse med § 20, bliver det beløb, som i overensstemmelse dermed skal tilvejebringes ved skatter paa byens indvaanere, at ligne paa de skattepligtige. Herved bliver alle de afgifter, som skal tilsvares efter en fælles maalestok, at ligne under et paa hvert skattepligtigt individ; dog iagttages, at de, der efter anordningerne er fri for en eller anden gren af de afgifter, der saaledes samles, f. eks. præsten for skoleskat, kun ansættes til det, der efter de gældende regler kan paahvile dem til de øvrige afgifters bestridelse. Ogsaa hvad der i en eller anden købstad efter formue og lejlighed skal udredes til kirkevæsenet, samles med de øvrige skatter, der udredes efter samme maalestok, forsaavidt byen kun har en kirke, dog med behørigt hensyn til dem, der maatte være fri for dette slags bidrag; men har byen flere sogne, og ligningen altsaa kun sker paa et af disse, eller hvor en særlig maalestok for slig skats udredelse maatte være foreskrevet, maa naturligvis en afsondret ligning for samme finde sted.

Hvor et landdistrikt staar i forbindelse med en købstad med hensyn til en vis gren af udgiftsvæsenet (saasom hvad der vedkommer fattig- og skolevæsenet, jordemodervæsenet) bliver den samme paahvilende andel at afsondre fra det, der lignes paa købstaden, hvilken andels bestemmelse behøver amtmandens approbation.

Købstadens skatteligninger foretages for fremtiden enten af selve magistraten eller byfogden og borgerrepræsentanterne, eller af en særskilt ligningskommission, bestaaende af kærneren og et vist antal borgere, der udnævnes af det samlede borgerskab paa 3 aar, og saaledes at $\frac{1}{3}$ afgaar aarlig, hvorved funktionsalderen, og saalænge den endnu er lige, lodtrækning gør udslag. Hvilken af disse ligningsmaader der skal finde sted, vil i regulativet for enhver købstad blive at bestemme efter byens lejlighed og med hensyn til de derom fra kommunalbestyrelsen indkommende andragender, ligesom og, forsaavidt den sidstnævnte ligningsmaade bliver anordnet, bemeldte borgers antal, der dog ikke maa være ringere end 5, bliver at fastsætte i regulativet. Ligesom de i lovens 3. bogs 6. kapitel foreskrevne takserborgere, der aarlig skal udnævnes, herved bortfalder, saaledes bliver og fattig- og skolekommissionerne fritagne for at fordele det til fattig og skolevæsenets tarv fornødne beløb paa de enkelte indvaanere.

Samtlige skatter bliver derhos at indføre i en fælles skatte- og kvitteringsbog for enhver kontribuent. Kærneren har efter almindelig ordre eller særlig anvisning af øvrigheden og de eligerede borgere at udtælle de særskilte administrationer, hvad de af skattebeløbet behøver til bestridelsen af de dem vedkommende udgifter. Skulde i aarets løb udgifter forefalde, som er udenfor det gjorte overslag, bliver angaaende disse at gøre ind-

beretning, saaledes som det med hensyn til det samlede overslag er paabudt i § 20, ligesom der i det hele, forsaavidt disse udgifter angaar, bliver at forholde efter bestemmelserne i fornævnte paragraf. Skulde imidlertid udgiften udenfor overslaget ej overgaa en vis sum, der nærmere bliver at fastsætte i enhver bys regulativ, kan det bero med sammes dækning indtil næste aars ligning.

§ 22. Overslaget og ligningerne bliver derefter i et tidsrum af 3 uger at henlægge paa raadstuen eller et andet bekvemt offentligt sted til eftersyn visse timer om dagen. Dersom nogen finder noget imod ligningen at erindre, har han at fremføre sin erindring for magistraten, der i forening med repræsentanterne har at overveje og bestemme, hvorvidt nogen forandring med hensyn til denne anke bør foretages, og, hvis han med denne bestemmelse er utilfreds, staar det ham aabent gennem amtmanden at andrage sagen for vort cancelli.

§ 23. Det paaligger borgerrepræsentanterne i Forening med magistraten eller byfogden at føre det nøjeste tilsyn med byens kassevæsen, følgelig at paase, at saavel byens skatter som andre indtægter rettelig og betimelig opkræves, og i fornødent fald inddrives, samt at beløbet anvendes til at bestride byens udgifter og, indtil de dertil behøves, nedlægges i en paa raadstuen hensat lukket kasse af en betryggende indretning og forsynet med 3 forskellige laase, saaledes at øvrigheden har nøglen til den ene, den af borgerrepræsentanterne, som disse mellem dem selv udvælger til den anden, men kærneren til den tredie laas. Til den kontrol, som øvrigheden og borgerrepræsentanterne saaledes bør føre, hører ogsaa, at de i det mindste hvert kvartal lader sig meddele nøjagtige kasseekstrakter, der viser saavel hvad der er indkommet som hvad deraf er udgivet, og, ligesom de, naar indtægter, som burde være indkomne, ej derpaa findes anførte, har at anstille den efter omstændighederne fornødne undersøgelse ved eftersyn af de opgivne restanters kvitteringsbøger eller paa anden efter sagens beskaffenhed hensigtsmæssig maade, samt at foranstalte, hvad der maatte være fornødent til indtægternes inddrivelse, saaledes bør der og for udgifterne fremlægges behørig legitimation. Løvrig kan de bemyndige en eller flere af deres midte til paa deres vegne tilligemed øvrigheden at underskrive anvisningen paa stadens kasse. Saa bør der og, ved siden af det tilsyn, som paaligger den samlede kommunalbestyrelse med byens kassevæsen, føres en speciel kontrol med samme af en magistratsperson, der, hvor byen har flere magistratspersoner, af disse dertil udnævnes, og af den borgerrepræsentant, som nøglen til kassen er betroet. Disse har jævnlig at efterse kærnerens bøger, gennemgaa og paategne ekstrakterne, forinden de udleveres til magistraten med mere, som kan henføres til saadan mere speciel kontrol, og hvorom regulativerne for de enkelte købstæder skal indeholde det fornødne. Borgerrepræsentanterne bør og saavel som øvrigheden lade sig det være magtpaaliggende, at de arbejder, som udføres paa byens bekostning, udføres forsvarligen og paa den mest besparende maade.

§ 24. Borgerrepræsentanterne skal altid, hvad enten kærnerforretningerne udføres paa lovens maade som et ombud, eller der med behørig

hjemmel er ansat en fastlønnet kæmner, tage del med magistraten eller byfogden i at udnævne denne bestillingsmand, samt i de sidstanførte tilfælde i at bedømme den sikkerhed, han har at stille for de oppeborseler, som betros ham, samt de nærmere bestemmelser i henseende til tjenestetid med videre, der maatte findes hensigtsmæssige. For saa vidt bemeldte øvrighed og borgerrepræsentanter ej kan forenes, bliver sagen at indstille til amtmanden.

§ 25. Skont det i almindelighed tilfalder købstadens øvrighed og borgerrepræsentanter eller i de fra den almindelige kommunalforvaltning undtagne bestyrelsesgrene den administration, der forsaavidt træder i hines sted, at tage beslutninger paa kommunens vegne angaaende økonomiske anliggender, dog under tilsyn af vedkommende overordnede avtoritet, saa maa dog derfra gøres undtagelse med hensyn til saadanne foranstaltninger, der er aldeles ekstraordinære eller som har sær indgribende og vedvarende følger for kommunen.

Hertil maa regnes: optagelse af nye laan eller forlængelse af de terminer, inden hvilke et allerede bevilget laan skal afbetales; indførelse af nye lønninger og lønningsforhøjelser; pensioner, hvortil der ikke allerede haves en speciel hjemmel; gratificationer; afhændelse af byens faste ejendomme, altsaa og udskiftning af kommunejorder, hvorved disse gaar over til den enkelte mands ejendom mod visse aarlige afgifter til kæmnerkassen; lejemaal af byens jorder, indgaaede paa længere tid end hidtil eller anderledes end ved offentlig auktion; bygningsarbejder, som ikke kan iværksettes uden en forhøjelse i det skattebeløb, som kommunen i de nærmest foregaaende 3 aar efter middeltal har svaret; forlig, hvorved byen for at undgaa rettergangstrætter overtager sig en vis forpligtelse eller opgiver noget af en formentlig rettighed.

Iøvrig vil der i det særlige regulativ for de enkelte købstæder være at træffe saadanne nærmere bestemmelser i foranførte henseender, som efter købstadens betydenhed og økonomiske forfatning findes passende, og hvorved en myndighed til inden visse grænser at afgøre sager af de forannævnte slags kan blive den lokale kommunalforvaltning indrømmet. Men i alle de tilfælde, der undtages fra sammes afgørelse, bliver sagen med alle vedkommendes og deriblandt overøvrighedens erklæring at indstille til vort kancelli, der, forsaavidt det ikke er bemyndiget til selv at tage beslutning, har at andrage sagen for os, ligesom det og, naar der handles om en sær vigtig og derhos overordenlig foranstaltning kan foreskrive, at borgerskabet sammenkaldes for selv at erklære sig derover.

§ 26. Umiddelbart efter at kæmnerregnskabet er aflagt, henlægges det paa byens raadstue eller et andet dertil bekvemt sted, hvor det i 3 uger skal være til eftersyn for de af byens borgere, som maatte attraa at gøre sig bekendt dermed. Regnskabet bliver dernæst nøje at gennemgaa af en eller flere af det samtlige borgerskab valgte revisorer, saaledes som det i regulativet for enhver købstad med hensyn til dens lejlighed maatte blive bestemt. Valget foregaaer paa samme maade som valget af borgerrepræsentanter og ellers ligesom dette paa 6 aar. Efter at revisorerne bemærk-

ninger har været meddelte regnskabsføreren til besvarelse og videre regnskabsmæssig omgang, bliver de at tilstille amtmanden, der har at decidere samme, for saavidt der er spørgsmaal om ansvar for regnskabsføreren. Men forsaavidt enten revisorerne maatte have gjort nogen udsættelse, hvorefter ansvar skulde hvile paa magistraten eller repræsentanterne, eller amtmanden selv maatte finde anledning til nogen anke af denne beskaffenhed, har han, efter at behørig erklæring er indhentet, at indsende sagen med sin betænkning til kancelliets decision. Iøvrig forbliver det, navnlig med hensyn til regnskabstiden og ansvaret for forsømmelse i regnskabets betimelige aflæggelse ved de hidtil foreskrevne regler. Naar kærnerregnskabet er revideret og decideret, bliver det at foranstalte offentliggjort ved trykken enten fuldstændig eller i en tilstrækkelig ekstrakt deraf, efter hvad der vil blive nærmere bestemt i de enkelte regulativer. I henseende til regnskabsførelsen for de under specielle bestyrelser henlagte grene af kommunens anliggender saavel som regnskabernes revision, vil der indtil videre forholdes efter de derom udgivne anordninger, dog at et fuldstændigt regnskab gøres over alle skolevæsnets indtægter og udgifter; saa bør der og med alle foranførte regnskabs henlæggelse til eftersyn og videre offentliggørelse forholdes, saaledes som for kærnerregnskabet i denne § er anordnet.

Naar nogen borger, ved eftersyn af kærnerregnskabst eller andet kommuneregnskab, ønsker at medtage en regnskabskyndig mand, som derved kan være ham behjælpelig, bør dette ikke nægtes.

§ 27. Denne vor anordning kan dog ej træde i kraft i nogen købstad, forinden det i § 2 omhandlede særlige regulativ er givet. Med hensyn hertil bliver der uopholdelig fra enhver købstad at indsende forslag til et saadant regulativ. Bemeidte regulativ bliver at sanktionere af vort kancelli, for det første dog kun provisorisk, da det, efter at nye borgerrepræsentanter i overensstemmelse med denne vor anordning er udnævnte, maa staa kommunebestyrelsen frit for at indkomme med nyt forslag til et endeligt regulativ. Dette vil og blive at sanktionere af kancelliet, der dog forsaavidt samme maatte indeholde nogen afvigelse fra nærværende almindelige anordnings bestemmelser, har at forelægge os sagen til aller højeste resolution. Ligeledes vil det, i henhold til, hvad i § 1 er bestemt, ved vor egen resolution være at afgøre, i hvilke købstæder mænd, som af borgerrepræsentanterne dertil udnævnes, skal tage sæde i magistraten som raadmand, hvormod derefter det fornødne bliver at indføre i regulativet.

Hvorefter alle vedkommende sig allerunderdanigst har at rette.

III.

REGULATIVBESTEMMELSER FRA 1838 OG 1839¹⁾.

<i>By.</i>	<i>Antal af by- raads- medlemmer.</i>	<i>Census for grundejere i rdl.</i>	<i>Særlig lig- ningskom- mission.</i>
<i>Helsingør</i>	18	2000	ja.
<i>Hillerød</i>	8	2000	nej.
<i>Holbæk</i>	7	Grundskat 1 rdl. 3 sk.	nej.
<i>Frederikssund</i>	6	1000	nej.
<i>Kallundborg</i>	6	1000	ja.
<i>Korsør</i>	7	1000	nej.
<i>Køge</i>	9	1000	ja.
<i>Nykøbing S.</i>	6	800	ja.
<i>Næstved</i>	11	1000	ja.
<i>Præstø</i>	5	1200	ja.
<i>Ringsted</i>	6	1200	nej.
<i>Roskilde</i>	9	1500	ja.
<i>Skelskør</i>	6	1000	ja.
<i>Slagelse</i>	10	1500	nej.
<i>Sorø</i>	5	800	nej.
<i>Stege</i>	8	800	nej.
<i>Storehedinge</i>	6	300	ja.
<i>Vordingborg</i>	9	500	nej.
<i>Aakirkeby</i>	6	200	ja.
<i>Hasle</i>	6	200	ja.
<i>Nexø</i>			
<i>Rønne</i>	12	500	ja.
<i>Sandvig-Allinge</i>			
<i>Svanike</i>	6	200	nej.
<i>Maribo</i>	6	$\frac{1}{4}$ mk. grund- skat.	nej.
<i>Nakskov</i>	9	500	nej.
<i>Nykøbing F.</i>	6	500	ja.
<i>Nysted</i>	6	12 sk. grund- skat.	nej.
<i>Rødby</i>	6	500	nej.

¹⁾ Om kilderne for disse angivelser se s. 161.

<i>By.</i>	<i>Antal af by- raads- medlemmer.</i>	<i>Census for grundejere i rdl.</i>	<i>Særlig lig- ningskom- mission.</i>
<i>Sakskøbing . . . . .</i>			
<i>Stubbekøbing . . . . .</i>	6	600	nej.
<i>Assens . . . . .</i>	9	800	ja.
<i>Bogense . . . . .</i>	6	5 rdl. grund- takst.	ja.
<i>Faaborg . . . . .</i>	6	15 rdl. do.	ja.
<i>Kerteminde . . . . .</i>	9	1000	ja.
<i>Middelfart . . . . .</i>	6	500	nej.
<i>Nyborg . . . . .</i>	8	40 sk. grund- takst.	ja.
<i>Odense . . . . .</i>	18	1500	ja.
<i>Rudkøbing . . . . .</i>	6	400	ja.
<i>Svendborg . . . . .</i>	9	1200	ja.
<i>Aalborg . . . . .</i>	18		nej.
<i>Frederikshavn . . . . .</i>	5	400	ja.
<i>Hjørring . . . . .</i>	6	400	nej.
<i>Nykøbing M. . . . .</i>	6	400	nej.
<i>Skagen . . . . .</i>	5	300	nej.
<i>Sæby . . . . .</i>	5	200	nej.
<i>Thisted . . . . .</i>	8	500	nej.
<i>Hobro . . . . .</i>	6	1000	nej.
<i>Nibe . . . . .</i>	6	300	ja.
<i>Skive . . . . .</i>	6	400	ja.
<i>Viborg . . . . .</i>	6	500	ja.
<i>Aarhus . . . . .</i>	15	1000	ja.
<i>Ebeltoft . . . . .</i>	7	300	nej.
<i>Grenaa . . . . .</i>	6	400	ja.
<i>Horsens . . . . .</i>	12	1000	ja.
<i>Mariager . . . . .</i>	6	600	ja.
<i>Randers . . . . .</i>	12	1500	nej.
<i>Skanderborg . . . . .</i>	6	400	ja.
<i>Fredericia . . . . .</i>	12	1000	ja.
<i>Holstebro . . . . .</i>	8	500	nej.
<i>Kolding . . . . .</i>	8	500	ja.
<i>Lemvig . . . . .</i>	6	500	ja.
<i>Ribe . . . . .</i>	7	600	ja.
<i>Ringkøbing . . . . .</i>	6	3 sk. grund- takst.	ja.
<i>Varde . . . . .</i>	6	800	ja.
<i>Vejle . . . . .</i>	9	500	ja.

INDHOLD.

Første kapitel.

*Embedsstyrets udvikling; det moderne selvstyres forberedelse
1745—87.*

	Side.
I. De overordnede myndigheders virksomhed	3
II. Byernes embedsmænd	11
III. De eligerede borgere	18
IV. Forholdet mellem embedsmænd og borgere	30

Andet kapitel.

Fremskridtstiden 1787—1807.

I. Reformlovgivningen	39
II. Embedsstanden	57
III. Bystyrelsen under de nye vilkaar	68

Tredie kapitel.

Stilstandsaaene 1807—37.

I. Borgernes indflydelse	89
II. Embedsstanden	95
III. Forholdene i byerne	102

Fjerde kapitel.

Europæisk købstadstyre fra midten af 18. aarhundrede til 1848.

I. Slesvig og Holsten	108
II. Norge og Sverige	111
III. Preussen	115
IV. Frankrig	118
V. England	127

Femte kapitel.

Den danske købstadlov af 1837.

	Side
I. Den offentlige diskussion	137
II. Regeringens overvejelser	141
III. Stændernes drøftelse af regeringens forslag og deres indflydelse paa resultatet	145
IV. Den ny lovs gennemførelse	158
V. Den ny byforfatnings betydning for byernes kommunale liv	162
Slutning	171

Tillæg.

I. Valg af eligerede og borgerrepræsentanter 1797—1848	179
II. Anordning angaaende købstædernes økonomiske bestyrelse af 24. oktober 1837	184
III. Regulativbestemmelser fra 1838 og 1839	195

